

ARHIVELE
STATULUI

PT 697

BIBLIC

ANALELE ȘTIINȚIFICE

ALE

UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA”
DIN IAȘI

(SERIE NOUĂ)

SECȚIUNEA III

(Științe Sociale)

TOMUL III, ANUL 1957

FASC. 1—2

P₁
697

ANALELE ȘTIINȚIFICE

ALE

UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA”
DIN IASI
(SERIE NOUĂ)

SECȚIUNEA III

(Științe Sociale)

TOMUL III, ANUL 1957

FASC. 1—2

Inv. P. 49262/1975

Inv. 689
1973

COMITETUL DE REDACȚIE

**Conf. D. BERLESCU, Prof. I. DAVIDSOHN, Prof. G. ISTRATE,
Prof. P. JITARIU, Prof. E. PAPAFIL, Prof. N. I. POPA, Prof. M. SAVUL,
Prof. I. ȘANDRU, Prof. N. ȚĂTOMIR, Prof. T. VESCAN**

Acad. Prof. O. MAYER *Redactor responsabil*
T. GALAN *Secretar de redacție*
C. NAGIȚ *Tehnoredactor*

S U M A R

	Pag.
M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA — Principalele rezultate ale săpăturilor de la Trușești	1- 25
C. CIHODARU — Braniștile și problema apariției rezervei senioriale în Moldova	27- 54
GH. PLATON — Contribuții la cunoașterea situației locuitorilor din regiunea «bălții» Brateșului, în prima jumătate a secolului al XIX-lea	55- 75
G. ISTRATE — Originea și dezvoltarea limbii române literare	77- 96
AL. ANDRIESCU — Contribuția marilor cronicari moldoveni și munteni la dezvoltarea limbii literare	97-141
ECAT. TEODORESCU — Matei I. Caragiale, un artist al contrastelor	143-151
M. ZDRENGHEA — În legătură cu evoluția sistemului vocalic al limbii române	153-162
ȘT. GIOSU — Indicații practice cu privire la analiza sintactică	163-187
TH. SIMENSCHY — Gramatica lui Panini — Sintaxa cazurilor	189-248
EM. LEVIȚCHI — Două versiuni românești ale romanului <i>Război și Pace</i>	249-273
H. PERETZ — Arta portretului în nuvelele lui Thomas Mann	275-287
V. PAVELCU — Psihologie și literatură	289-296
V. PAVELCU — Formele de interdependență în explicarea comportamentului	297-314
S. GĂINA — Factorii muncii în seminar	315-338
A. COSMOVICI și C. DIMITRIU — Probele de control în învățămîntul superior	339-362
N. ȚĂȚOMIR — Regimul Canalului de Suez	363-373
I. BENDITER — Sistemul electoral al R.P.R.	375-396
M. JACOTĂ — Pactul de eliberare din sclavie (<i>pactum ob libertatem</i>) și pactul de răscumpărare a sclavului din fondurile sale proprii (<i>redemptio suis nummis</i>)	397-416

NOTE

ȘT. CUCIUREANU — Eminescu și Pascoli	417-419
A. VRACIU — 70 de ani de existență a limbii esperanto	420-423
G. ISTRATE — Vasile Alecsandri	424-428

RECENZII

MÉLANGES LINGUISTIQUES — Editura Acad. R.P.R., București, 1957 (I. Turcuș)	429-439
GH. BULGĂR— <i>Scriitorii romini despre limbă și stil</i> , Culegere de texte și introducere, București, 1957 (Valentin Sofroni)	439-442
MARTIN ALONSO — <i>Ciencia del lenguaje y arte del estilo</i> . Madrid, 1955, ed. 4 (Șt. Cuciureanu)	442-443
M. N. PETERSON — <i>Contribuții la studiul limbii lituane</i> , Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., Moscova, 1955 (A. Vraciu)	443-447
INDICELE BIBLIOGRAFIC AL REVISTEI „VIAȚA ROMÎNEASCĂ”, 1906—1946 (M. Frunză)	447-453

NECROLOGE

GEORGE BACOVIA (N. I. Popa); CONSTANTIN I. BALMUȘ (N. I. Popa); MIHAI CODREANU (Const. Ciopraga); TITUS HOTNOG (Gh. Agavriloaie); BARBU LĂZĂREANU (I. Sirbu); GEORGE MURNU(Șt. Cuciureanu). ȘTEFAN PAȘCA (G. Istrate); CAMIL PETRESCU (Const. Ciopraga); PETAR SKOK (A. Zacordoneț); V. F. ȘIȘMAREV (Ariton Vra- ciu); G. TUTOVEANU (Const. Ciopraga)	454-479
---	---------

УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ ЯССКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ „АЛ. И. КУЗЫ“

Том III, отд. III, вып. 1-2

1957 г.

СОДЕРЖАНИЕ

	Стр.
М. ПЕТРЕСКУ-ДЫМБОВИЦА — Главные результаты раскопок в Трушешти	1- 25
К. ЧИХОДАРУ — Брашшти и вопрос о появлении боярской записки в Молдавии	27- 54
Г. ПЛАТОН — К вопросу о социальном положении населения поймы озера Братеша („Балта Братеш“) в первой половине XIX века	55- 75
Г. ИСТРАТЕ — Происхождение и развитие румынского литературного языка	77- 96
АЛ. АНДРИЕСКУ — К вопросу о роли молдавских летописцев в развитии румынского литературного языка	97-141
ЕКАТ. ТЕОДОРЕСКУ — Контраст как характерный стилистический прием Матей Караджале	143-151
М. ЗДРЕНГЯ — О развитии системы гласных в румынском языке	153-162
ИШТ. ДЖОСУ — Практические указания, касающиеся синтаксического разбора	163-187
Т. СИМЕНСКИЙ — Грамматика Панини — Синтаксис падежей	189-248
Э. ЛЕВИЦКАЯ — О значении слова в переводах	249-273
Х. ПЕРЕЦ — Художественное мастерство образов в повестях Томаса Манна	275-287
В. ПАВЕЛКУ — Психология и литература	289-296
В. ПАВЕЛКУ — Формы взаимообусловленности в объяснении поведения	297-314
С. ГЭИНА — О факторах семинарских занятий	315-338
А. КОСМОВИЧ и К. ДИМИТРИУ — О значении контрольных работ в вузах	339-362
Н. ЦАЦОМИР — Режим Суэцкого канала	363-373
И. ВЕНДИТЕР — Избирательная система Румынской Народной Республики	375-396
М. ЖАКОТЭ — Пакты раба в румынском праве	397-416

З А М Е Т К И

ИПТ. КУЧУРЯНУ — Эмнешеку и Пасколя	417-419
А. ВРАЧУ — Семьдесят лет существования языка эсперанто	420-423
Г. ИСТРАТЕ — Василе Александри	424-428

Р Е Ц Е Н З И И

MÉLANGES LINGUISTIQUES (И. Туркуш)	429-439
GH. BULGĂR, <i>Scriitorii români despre limbă și stil</i> (В. Софрони)	439-442
MARTIN ALONSO, <i>Ciencia del lenguaje y arte del estilo</i> (Ипт. Кучуряну)	442-443
М. Н. ПЕТЕРСОН — Очерк литовского языка (Аристон Врачу)	443-447
INDICELE BIBLIOGRAFIC AL REVISTEI „VIAȚA ROMÎNEASCĂ” 1906-1946 (М. Фрунза)	447-453

Н Е К Р О Л О Г И

ДЖЕОРДЖЕ БАКОВИЯ (Н. И. Попа); КОНСТАНТИН И. БАЛМУШ (Н. И. Попа); МИХАЙ КОДРЯНУ (Конст. Чопрага); ТИТУС ХОТНОГ (Г. Агаври-лоасе); БАРБУ ЛЭЗЭРЯНУ (И. Сырбу); ДЖЕОРДЖЕ МУРНУ (Ипт. Кучу-ряну); ИТЕФАН ПАПКА (Г. Истрате); КАМИЛ ПЕТРЕСКУ (Конст. Чопрага); ПЕТАР СКОК-(А. Закордонен); В. Ф. ШИШИМАРЕВ (А. Врачу); Г. ТУТОВЯНУ (Конст. Чопрага)	454-479
--	---------

S O M M A I R E

	Page
M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA — Les principaux résultats des fouilles de Trușești (Moldavie septentrionale)	1- 25
C. CIHODARU — La „braniște“ et le problème de l'apparition des réservations seigneuriales en Moldavie	27- 54
G. PLATON — Contribution à la connaissance de l'état des habitants de la „Balra Brateș“, dans la première moitié du XIX-ème siècle.	55- 75
G. ISTRATE — Origine et développement du roumain littéraire	77- 96
AL. ANDRIESCU — La contribution des grands chroniqueurs moldaves et valaques au développement de la langue littéraire	97-141
ECAT. TEODORESCU — Matei Caragiale artiste des contrastes	143-151
M. ZDRENGHEA — Sur l'évolution du système vocalique de la langue roumaine	153-162
ȘT. GIOSU — Indications pratiques concernant l'analyse syntactique	163-187
TH. SIMENSCHY — La grammaire de Panini—Syntaxe des cas	189-248
EM. LEVIȚCHI — Deux traductions du roman <i>Guerre et Paix</i>	249-273
H. PERETZ — Personencharakteristiken in den Novellen Thomas Manns	275-287
V. PAVELCU — Psychologie et littérature	289-296
V. PAVELCU — Les formes d'interdépendance des phénomènes dans l'explication du comportement	297-314
S. GĂINA — Les facteurs de l'activité des séminaires	315-338
A. COSMOVICI et C. DIMITRIU — Épreuves écrites de contrôle dans l'enseignement supérieur	339-362
N. ȚĂȚOMIR — Le régime du Canal de Suez	363-373
I. BENDITER — Le système électoral de la République Populaire Roumaine	375-396
M. JACOTĂ — Essai sur les pactes conclus par les esclaves	397-416

NOTES

ȘT. CUCIUREANU — Eminescu et Pascoli .	417-419
A. VRACIU — 70 ans d'existence de la langue esperanto .	420-423
G. ISTRATE — Vasile Alecsandri	424-428

COMPTES - RENDUS

MÉLANGES LINGUISTIQUES (I. Turcuș)	429-439
GH. BULGĂR — <i>Scriitori romini despre limbă și stil</i> (V. Sofroni)	439-442
MARTIN ALONSO — <i>Ciencia del lenguaje y arte del estilo</i> (Șt. Cuciureanu)	442-443
M. N. PETERSON — <i>Contribuții la studiul limbii lituane</i> (A. Vraciu) .	443-447
INDICELE BIBLIOGRAFIC AL REVISTEI „VIAȚA ROMÎNEASCĂ”, 1906-1946 (M. Frunză)	447-453

NÉCROLOGES

GEORGE BACOVIA (N. I. Popa); CONSTANTIN I. BALMUȘ (N. I. Popa); MIHAI CODREANU (Const. Ciopraga); TITUS HOTNOG (Gh. Agavriloaie); BARBU LĂZĂREANU (I. Sirbu); GEORGE MURNU (Șt. Cuciureanu); ȘTEFAN PAȘCA (G. Istrate); CAMIL PETRESCU (Const. Ciopraga); PETAR SKOK (A. Zacordoneț); V. F. ȘIȘMAREV (Ariton Vraciu); G. TUTOVEANU (Const. Ciopraga)	454-479
--	---------

LES PRINCIPAUX RÉSULTATS DES FOUILLES DE TRUȘEȘTI*)

(Moldavie septentrionale)

PAR

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA

Une des plus importantes stations néolithiques appartenant à la première phase de la culture Cucuteni (Cucuteni A) de Moldavie est située dans la plaine de la Moldavie septentrionale, connue sous le nom de Plaine Moldave ou Dépression du Pruth Moyen, sur le plateau de la colline Țuguieța de Trușești qui domine la vallée de la Jijia. Cette station, protégée de trois côtés par sa position naturelle, mesure environ 300 m. à partir de son extrémité ouest jusqu'au vallon est, tandis que sa largeur varie entre 50 m. à l'ouest et 100 m. à l'est.

Les premières découvertes ont été faites accidentellement. Elles ont eu lieu à l'occasion des travaux agricoles et d'extraction de l'argile par les habitants des villages voisins. C'est au cours des travaux effectués pour extraire l'argile que les vestiges de la station néolithique ont été découverts, ainsi que des squelettes humains.

Après des fouilles effectuées sans aucun système par différents

*) Communication présentée le 13 juillet 1956 à la section d'archéologie du Musée National de Budapest. Pour les principaux résultats des fouilles de Trușești voir les rapports préliminaires imprimés dans la revue *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, III (1955), p. 56-84; IV (1953), 1-2, p. 7-44; V (1954), 1-2, p. 7-33; VI (1955), 1-2, p. 165-195 et dans le III-e tome de la publication *Materiale Arheologice*, 1957. Le rapport concernant les fouilles de 1956 paraîtra dans le V-e tome de la publication *Materiale Arheologice*. Sauf les rapports préliminaires des fouilles voir aussi l'étude de M. Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții la problema sfîrșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului în Moldova* (Contributions au problème de la fin de l'âge du bronze et du début de l'âge du fer en Moldavie) parue dans *Studii și Cercetări de Istorie Veche* IV (1953), 3-4, p. 443 et suiv. ainsi que le résumé ample de cette étude imprimé séparément en français (dans *Nouvelles études d'histoire* présentée au X-e congrès des sciences historiques, Rome 1955, Bucarest 1955, p. 65 et suiv.) et traduit en polonais (dans la collection *Postępu Archeologii*, Nr. 4, Warszawa 1956, p. 169 et suiv.). On peut consulter aussi l'article de I. Nestor, *Archäologische Funde der letzten Jahre im Gebiete Iași in Rumänien*, paru dans la revue *Archeologické rozhledy*, VIII (1956), 4, p. 528 et suiv.

amateurs locaux, le Séminaire d'archéologie de la Faculté des Lettres de Jassy a entrepris, en 1943, des sondages méthodiques. Ces sondages ont eu pour résultat la découverte de plusieurs vestiges d'habitats néolithiques et de quelques sépultures hallstattiennes à inhumation. L'intérêt suscité par les découvertes de Trușești a déterminé, en 1951, l'Académie de la République Populaire Roumaine à inscrire dans son programme l'exploration active jusqu'à épuisement de la station néolithique de Trușești. À cet effet, les fouilles ont eu lieu sur la Țuguieța durant cinq ans, de 1951 à 1954 et en 1956. Une surface de 14.300 m², c'est-à-dire les 2/3 de l'aire de la station, a été explorée.

Parallèlement à ces travaux de grande envergure dont le principal objectif était la station néolithique de Țuguieța, d'autres travaux plus réduits, ont été effectués dans les environs, à Trușești et à Ionășeni, dans le but de compléter les découvertes plus récentes de Țuguieța datant du début de l'époque hallstattiennne et de l'époque des migrations.

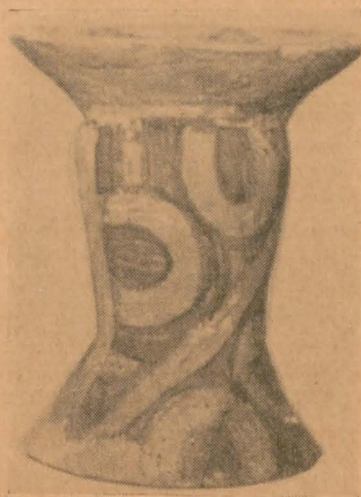
Voici la méthode qu'on a utilisée dans les recherches de Țuguieța: on a pratiqué au milieu de la station une tranchée longitudinale de 2 m. de largeur; sa longueur a atteint jusqu'à présent 260 m. D'un côté et de l'autre de cette tranchée, on a creusé à des intervalles de 15 m. d'autres tranchées de 2 m. de large, perpendiculaires sur la tranchée longitudinale. Par la suite, les surfaces qui se trouvaient entre ces tranchées ont été étudiées au moyen d'autres tranchées d'un mètre de large, à des intervalles de 2,20 m., en pratiquant des élargissements respectifs à la hauteur des complexes d'habitations.

On a dépisté de cette manière, dans la surface explorée, toutes les habitations et leurs annexes, ainsi que presque toutes les fosses et les sépultures. Outre ces travaux effectués sur le plateau proprement dit, on a sectionné aussi en partie l'extrémité septentrionale des vallons au pied de la colline au moyen de huit tranchées, en mettant à découvert à cette occasion le fossé de défense de la station.

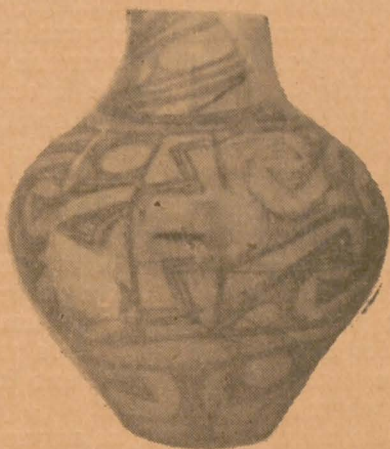
Le résultat principal des fouilles de Trușești est certainement constitué par la mise à découvert, sur une grande échelle, de la station néolithique de l'époque de la culture Cucuteni (les phases Cucuteni A et B) dont on a découvert jusqu'à présent 55 habitations (50 appartenant à la phase Cucuteni A et 5 appartenant à la phase Cucuteni B), 30 annexes et plus de 150 fosses (pl. I). À cet égard, les fouilles de Trușești sont, jusqu'à présent, les plus vastes que l'on ait effectuées sur le territoire de la Roumanie dans une station cucuténienne.

Au point de vue stratigraphique, les restes d'habitations de Cucuteni B gisent parfois au même niveau que ceux de la phase Cucuteni A, par dessus même des enduits calcinés d'argile des habitations de la phase Cucuteni A. Bien qu'on rencontre parfois ensemble les vestiges d'habitations des deux phases, ils ne sont cependant pas contemporains, car ils appartiennent à deux dépôts qui se succèdent. Leur association n'est qu'apparente, étant probablement due à l'action mécanique des torrents ou à d'autres agents atmosphériques, ou encore à l'éventuelle intervention ultérieure de l'homme.

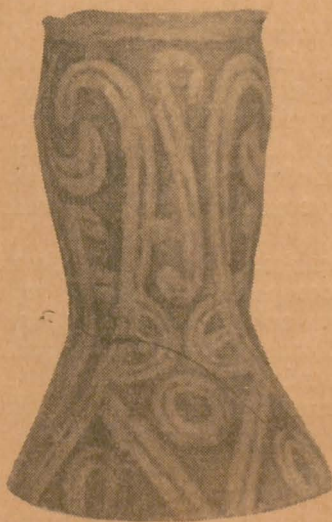
La station néolithique de Țuguieța a débuté probablement par le

1

2

3

4

Fig. 1. — Vases à décor peint de la phase Cucuteni A. 1, 3-4 = 1/4; 2 = 1/6.

creusement du fossé de défense. Plus tard, dans les espaces demeurés libres entre les anciennes habitations de la phase Cucuteni A, vers le milieu de la station, là où s'élargit le plateau de Țuguieța, on a construit d'autres habitations appartenant à la phase Cucuteni B.

D'intéressantes observations ont été faites sur la disposition des habitations dans le plan de la station et sur le système de construction de ces habitations. On a constaté ainsi, en ce qui concerne le plan de la station, que les habitations de la phase Cucuteni A, de forme rectangulaire et à orientation différente, étaient isolées ou groupées parfois autour d'une cour centrale, formant plusieurs rangées le long de la station. Il se pourrait en ce cas, que les habitations isolées correspon dissent à des familles isolées, tandis que les habitations groupées, à une famille accrue au cours des générations. D'après les données recueillies jusqu'à présent, il semblerait que ces habitations eussent été plus espacées à l'est du centre de la station, vers le fossé de défense, précisément dans la région où ont été installées plus tard les habitations de la phase de Cucuteni B.

On a pu constater relativement au système de construction des habitations, que dans la plupart des cas, les habitations ont été construites sur une plate-forme faite de bois fendu et placé en travers, enduite de terre glaise, à une ou à plusieurs reprises, après quoi a été fixé le squelette en bois de la maison, reliant les parois et la toiture.

Ces plate-formes, qui correspondent aux *plotchadki* tripoliens, sont calcinées; elles sont caractérisées par des restes de bois fendu qui se trouvent sur leur face inférieure (pl. II). Il est curieux qu'au-dessous on n'ait jamais découvert des morceaux de bois carbonisé. Quoiqu'on ait la certitude que la plate-forme de terre glaise calcinée représente le plancher de l'habitation, on n'a pu encore expliquer à ce point de vue l'absence de tout vestige de bois sous la plate-forme. Ce bois aurait-il pourri avant l'incendie des habitations? On le suppose, mais on n'en a pas encore la certitude. Peut-être connaîtra-t-on la vérité, après l'analyse des échantillons du sol qui se trouve en face des impressions de bois fendu.

En tous cas, dans les stations cucuténiennes, à l'encontre d'autres stations néolithiques de Roumanie, grâce à ces plate-formes qui représentent des éléments de construction fixés au sol, on peut reconstruire, avec une précision suffisante, aussi bien la forme rectangulaire que les dimensions des habitations. Elles varient en général entre 10 et 100 m². Jusqu'à présent, on a obtenu peu de données concernant les intérieurs et nous n'avons aucun indice en ce qui concerne l'entrée et la toiture des habitations.

Les parois des habitations étaient construites en treillis serré de branchages ou en roseaux, recouverts d'un enduit mince d'argile mêlée de balle. A leur tour, les pieux qui fixaient les parois étaient enfoncés dans des trous percés à l'extrémité des poutres du plancher ou parfois directement dans le sol à côté de la plate-forme. D'après les restes d'un mur effondré, qui ont été conservés depuis le bas de la maison jusqu'à la mince solive du haut, on a pu reconstituer la hauteur des pa-

Fig. 2. — Vase à décor peint de la phase Cucuteni A.

rois de l'habitation qui était de 2,05 m. On suppose, d'après les restes conservés des rebords des fenêtres, que la forme des fenêtres avait dû être ronde.

On a réussi à préciser, en outre, à l'aide des débris conservés du four à chauffer et à cuire qui se trouvait à l'intérieur de l'habitation, le type, la forme et les dimensions de cet élément important. C'est ainsi qu'on a établi qu'il s'agit de fours simples, rectangulaires, dont le côté mesure environ un mètre, ayant l'âtre (le foyer) sur une plateforme surélevée en terre glaise et surmontée probablement d'une voûte, faite de branchages recouverts de torchis.

On rencontre aussi, à l'intérieur des habitations cucuténiennes, des plate-formes et des objets du culte, de grandes dimensions, en terre glaise mélangée de bale, en forme d'idoles (dans la phase Cucuteni A) ou d'autels (dans la phase Cucuteni B), ainsi que de nombreux fragments de céramique ou des vases entiers peints ou non-peints, des outils de pierre ou de silex, des figurines anthropomorphes et zoomorphes en argile cuite, des os d'animaux domestiques et sauvages, etc. Ces découvertes nous aident à reconstituer la vie matérielle et spirituelle des hommes qui ont habité la station de Țuguieța dans la période du néolithique avancé.

Aux environs des habitations, se trouvaient les fours pour la cuisson des vases, dont il n'est resté qu'une ou plusieurs plaques perforées partiellement, ainsi que des fragments de la voûte effondrée dans la fosse du four.

On a trouvé aussi, tout près des habitations et en certains cas au dessous, des annexes, des foyers simples et surtout des fosses différentes de forme et de dimensions. Ces dernières, après que l'argile en a été extraite pour le torchis des habitations, ont été remplies de toutes sortes de détritiques ménagers, provenant des habitations et servant de fosses à ordures.

Bien que ces vestiges d'habitations se superposent parfois, ils appartiennent toutefois à la même phase de culture (Cucuteni A). Ceux d'en dessous, reliés aux habitations de Cucuteni A, des environs, n'ont pas été complètement écartés lorsque les anciens habitations ont pris de l'extension ou lorsqu'on a construit de nouvelles habitations appartenant toujours à la phase Cucuteni A.

Un autre résultat important des explorations de Țuguieța est aussi la découverte du fossé de défense, en face de la combe qui se trouve du côté de l'extrémité ENE de la station. Ce fossé de défense fait partie du système des fortifications néolithiques, caractérisé par des fossés ouverts dans les parties les plus facilement accessibles, système qui est représenté en Roumanie par certaines stations néolithiques de Moldavie, du SE de la Transylvanie et du SO de l'Oltenie¹⁾. En ce qui concerne la Moldavie, la fortification des stations de cette époque

1) Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, le chapitre *Șanșurile de apărare* (Les fossés de défense), dans le tome *Hăbășești, Monografie arheologică* (Monographie archéologique), București 1954, p. 221.

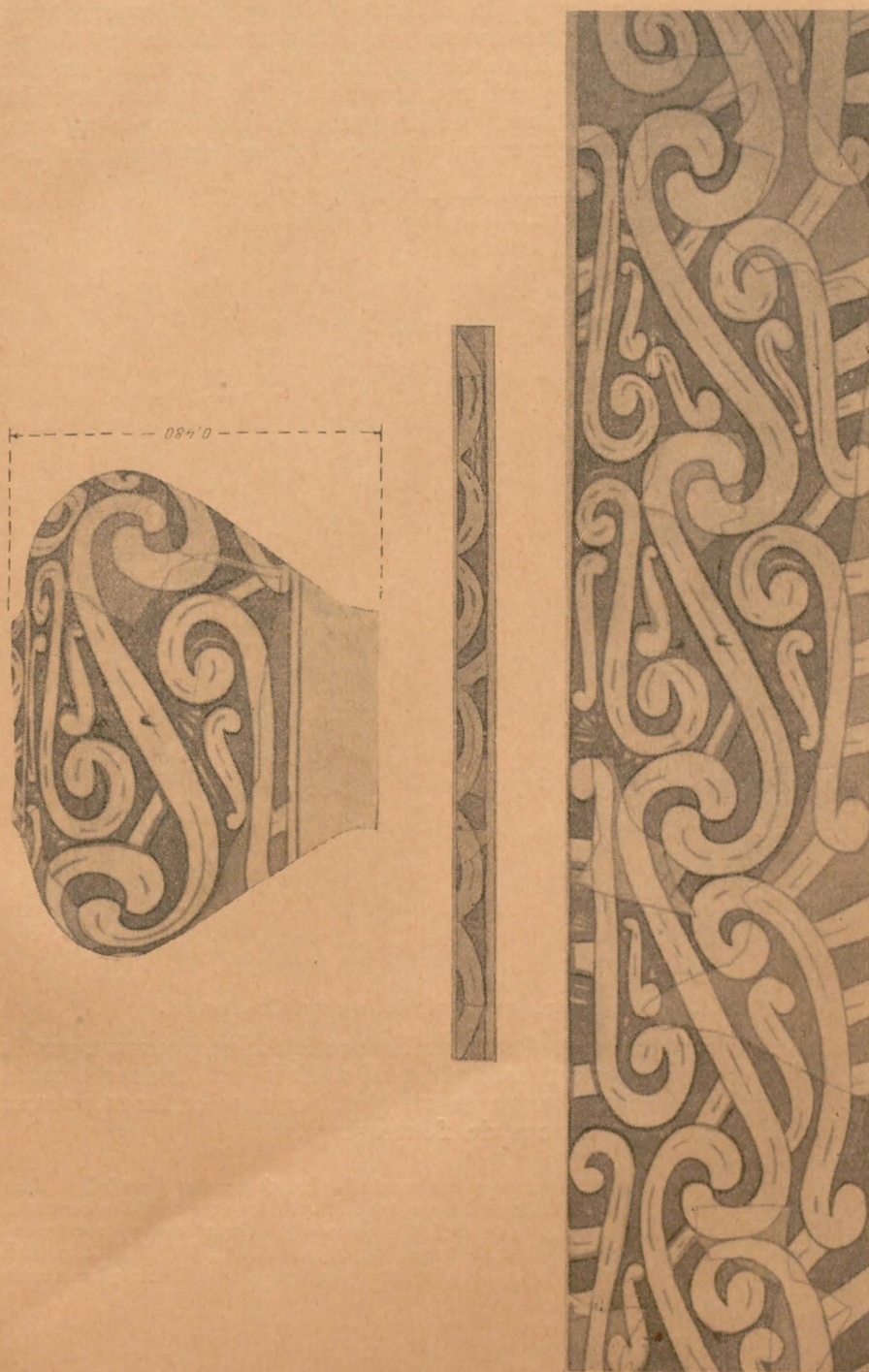

Fig. 3. — Vase à décor peint de la phase Cucuteni A.

à l'aide d'un ou de deux fossés de défense a été mise en rapport avec la pénétration dans cette région de certains éléments étrangers d'origine orientale, improprement dénommés Cucuteni C²⁾. Il est pourtant probable que l'importance économique, sociale et de culture atteinte par les tribus de certaines stations néolithiques les a déterminées à se fortifier contre les sociétés ennemies voisines qui se trouvaient en de-

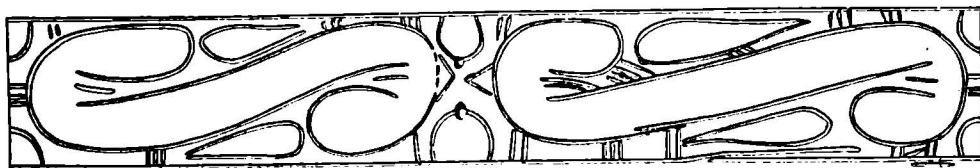
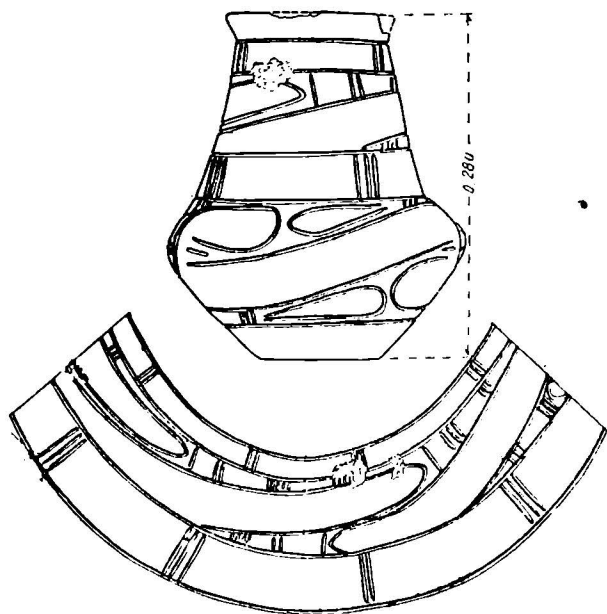

Fig. 4. — Vase à décor en creux de la phase Cucuteni A.

hors de la tribu respective³⁾. Cette explication n'exclut pourtant pas la possibilité de croire que ces fossés aient été utilisés parfois aussi comme défense contre les animaux sauvages ou bien pour isoler les troupeaux des habitations et des provisions de fourrages⁴⁾.

2) Cf. I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, dans le 22 *Ber. d. röm. germ. Komm.* 1932, p. 37. Voir aussi M. Petrescu-Dîmbovița, *Date noi asupra înmormintărilor cu ocră în Moldova* (Nouvelles données sur les enterrements à l'ocre en Moldavie), dans *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, I (1950), 2, p. 123.

3) M. Petrescu-Dîmbovița, le chapitre *Șanșurile de apărare* (Les fossés de défense), p. 220.

4) *Ibid.*

Il résulte de l'étude des restes de culture matérielle découverts dans l'aire de la station de la phase Cucuteni A de Țușeti, que les tribus néolithiques qui y résidaient entretenaient des relations avec les tribus cucuténiennes des stations voisines et avec les tribus tripoliennes du territoire de la R.S.S. Ukrainienne, ainsi qu'avec les tribus égéennes plus lointaines.

Du point de vue économique, on peut affirmer, en se basant sur ces découvertes, que les tribus néolithiques de Țușeti ont associé les deux branches principales de la production, la culture primitive des céréales et l'élevage du bétail. En outre, les hommes qui y habitaient s'adonnaient à la chasse, à la pêche et à la cueillette des mollusques, ainsi qu'à la production de la céramique et des outils de pierre,

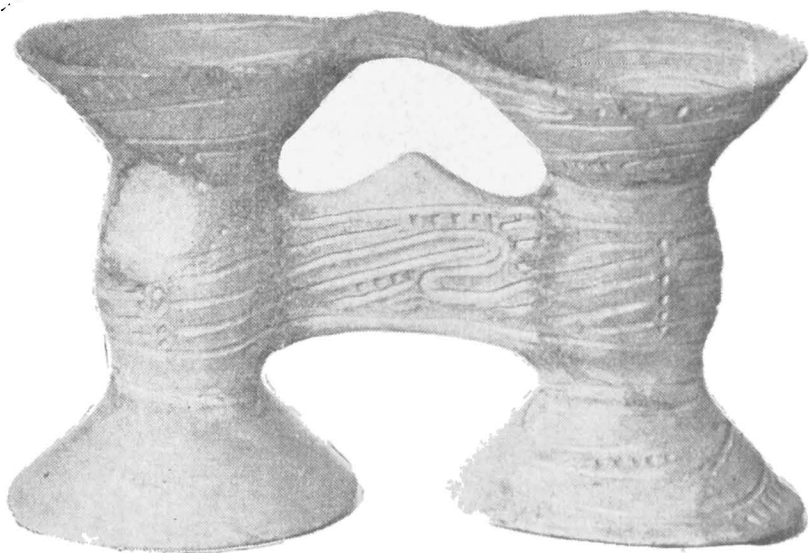

Fig. 5. — Vase binocle à décor en creux de la phase Cucuteni A. 1/3.

silex, os, corne et argile cuite, suivant les nécessités de production de la période respective. Ce qui caractérise la production de cette époque c'est le travail en commun, ainsi que le prouve surtout la construction des habitations et l'aménagement du fossé de défense qui ont constitué les travaux collectifs les plus étendus et de la plus haute importance pour la station.

Le matériel archéologique le plus riche de l'aire de la station est constitué par la céramique qui appartient à trois types : céramique peinte en trois couleurs (blanc, rouge et noir), céramique à décor incisé et céramique d'usage courant. La céramique peinte est caractérisée par des motifs en spirales et plus rarement à méandres, à bandes larges et

blanches, exécutées selon la technique négative (fig. 1, 2 et 3). Le type à décor incisé est très fréquent à Trușești (fig. 4 et 5), où l'on rencontre également une nouvelle variante, caractérisée par la peinture en brun de la bande épargnée (pl. III).

Les hommes de la station de Țuguieța ont fait des progrès dans la production de la céramique peinte ou à décor incisé, en faisant preuve d'une maîtrise particulière, résultat probable d'une expérience plus étendue dans la production de ces sortes de céramiques. C'est ainsi que s'expliquent certains éléments nouveaux relatifs aux formes et au décor des vases récemment découverts dans les stations néolithiques de la phase Cucuteni A de Țuguieța.

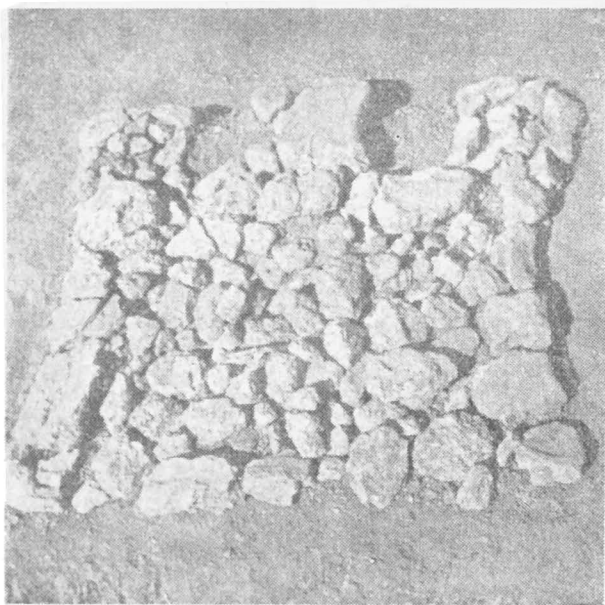

Fig. 6. — Reconstitution de la grande pièce cultuelle de la demeure XXXVIII de la phase Cucuteni A. Environ 1/10.

En ce qui concerne la vie spirituelle de la société respective, la découverte au centre de l'aire des habitations de deux grandes constructions servant au culte, en argile cuite, jusqu'à présent uniques dans l'aire de propagation de la culture Tripolie-Cucuteni-Ariuşd, est de la plus grande importance. Une de ces pièces représente une façade, pourvue dans sa partie supérieure de deux idoles de dimensions différentes, probablement la déesse-mère et son acolyte à la tête en forme de récipient et avec un pendentif sur la poitrine. La plaque proprement dite porte encore d'autres représentations d'idoles en forme de colonne, par groupes de trois, de part et d'autre d'un orifice central (pl. IV). La seconde pièce représente probablement l'habituelle divinité féminine les bras levés (fig. 6).

Ces pièces de culte, constituées par des éléments d'affinité égéenne, sont probablement liées à la fécondité et à la fertilité. Leur présence à l'intérieur de certaines habitations du centre de la station pourrait être en relation avec les portions de certaines chambres, consacrées au culte, où l'on faisait probablement des sacrifices et où l'on effectuait les rites du culte et de la magie, ainsi qu'on l'a supposé pour certaines stations de la R.S.S. Ukrainienne.

Par rapport également avec le rituel du culte, il y a les tables supports en argile, un grand vase à provisions décoré dans sa partie supérieure de plusieurs groupes en relief de figurines féminines et masculines associées (fig. 7), ainsi que les figurines anthropomorphes et zoomorphes. On y distingue les figurines humaines, de type troyen, en argile (fig. 8,2) et une seule figurine, en métal blanc. Il y a enfin un exemplaire féminin entièrement en argile avec des motifs incisés. Cet exemplaire est caractérisé par la représen-

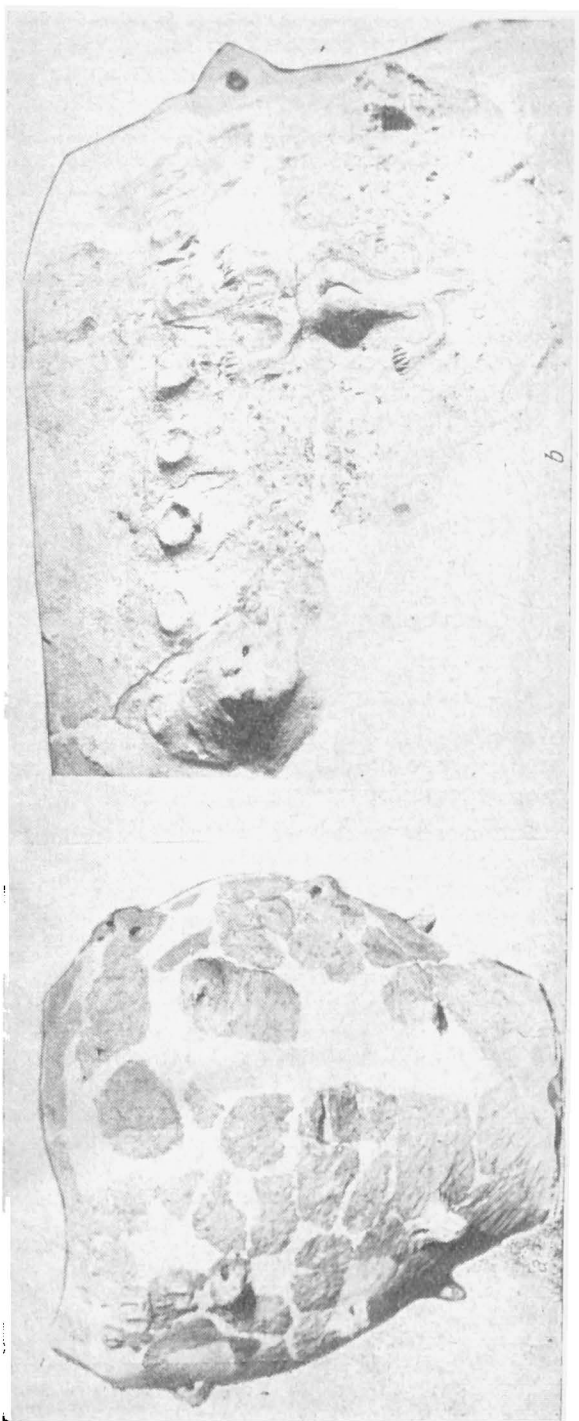

Fig. 7. — Vase avec des figures anthropomorphes en relief, phase Cucuteni A. a = 1/10; b = environ 1/4.

tation plastique du collier, de la ceinture et des cheveux (pl. V). En outre, la découverte d'une idole en terre cuite, en forme de petit cône, à la tête stylisée (fig. 8,1), qui est unique jusqu'à présent dans l'aire de propagation de la culture Tripolie-Cucuteni-Ariuşd, présente une importance toute particulière. La découverte de cette idole explique la signification des petits cônes d'argile, qui sont très fréquents dans les stations néolithiques de Moldavie et de la R.S.S. Ukrainienne⁵⁾.

En ce qui concerne l'habitat néolithique de Țuguieța, outre les résultats relatifs à la station de la phase Cucuteni A, on a obtenu également d'autres résultats, particulièrement importants, concernant l'habitat de la phase Cucuteni B, situé en ce lieu. C'est ainsi, qu'au moyen de la découverte des habitations et des annexes remontant certainement à cette phase, on prouve qu'un habitat a existé à partir de cette époque sur la Țuguieța. D'après les dernières investigations, il

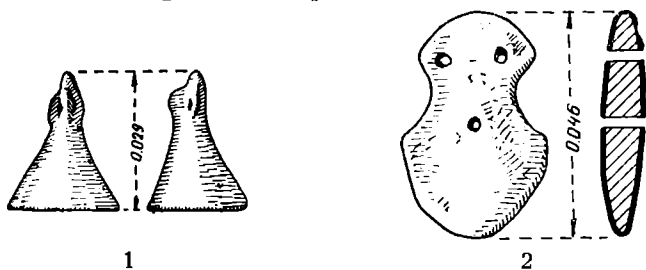

Fig. 8. — Idole conique (1) et en forme de violon (2) de la phase Cucuteni A.

semble que cet habitat a été plus intense à l'est du centre de la station. On a précisé par la suite, grâce à des observations stratigraphiques, qu'il y a succession des vestiges d'habitats des deux phases néolithiques de cet endroit, Cucuteni A et Cucuteni B.

On a obtenu, en outre, par l'exploration des vestiges d'habitats de la phase Cucuteni B, toute une série de données importantes relatives à la construction et à l'aménagement intérieur des habitations, ainsi qu'aux relations de production et à la vie spirituelle de la société primitive de cette station.

Quant à la vie économique, on a constaté que les hommes ont continué à s'occuper d'élevage, de la culture des céréales, de la chasse et de la pêche, on a constaté aussi le développement de la production céramique (fig. 9) et de la technique des outils.

Tout cela a probablement contribué à l'accroissement de la productivité du travail et à l'accentuation du rôle économique de l'homme.

5) Des pièces semblables ont été publiées par Hubert Schmidt dans la monographie *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien*. Berlin u. Leipzig, 1932, fig. 17 (en haut); T. S. Passek dans la monographie *Periodizatsia tripolskikh poselenii (III-II tiseacetne do n. e.)* dans la publication *Materiali i issledovanie po Arheologii SSSR*, 1949, nr. 10, fig. 14; H. Dumitrescu, le chapitre *Diferite obiecte* (Divers objets), dans le tome *Hăbășești, Monografie Arheologică* (Monographie archéologique), București, 1954, fig. 47 etc. Dans la p. 486 de la dernière oeuvre citée l'auteur fait la mention qu'on n'a pas expliqué encore d'une manière satisfaisante le but de ces petits cônes en terre cuite.

Cette situation se reflète peut-être aussi dans la vie spirituelle de la société respective, ainsi que le prouvent les quelques figurines masculines de la phase Cucuteni B, récemment découvertes à Țuguieța. La découverte aussi de trois constructions de culte en forme d'autels, dont deux de forme ronde et une aux côtés légèrement concaves qui correspondent probablement aux formes initiales des tables de sacrifice en forme de croix de la grande station tripolienne de Vladimirovka en territoire ukrainien⁶⁾, présente une importance particulière pour la vie spirituelle de la société primitive. Par analogie avec les hypothèses de Vladimirovka, il se peut que les autels de Trușești aient été eux aussi en relation avec un lieu de culte situé à l'intérieur de l'habitation.

On a fait d'autres observations intéressantes concernant le mode

Fig. 9. — Vase peint de la phase Cucuteni B.

de construction du tertre de l'extrémité ouest de Țuguieța. On a réussi à constater, en explorant par des fouilles complètes ce tertre d'une hauteur de 0,90 m. et d'un diamètre de 22 m. au maximum, qu'il consiste en un noyau de sol plus compact avec des impressions végétales; qu'il est recouvert d'une couche de terre, dans laquelle on a trouvé des tessons du type Cucuteni A et B. Enfin, le noyau du tertre a été partiellement consolidé par un large cordon de terre à remblai, plus friable, mêlée de morceaux de crépi calciné et de tessons des phases Cucuteni A et B.

De même, en déblayant davantage le terrain autour du tertre, on

6) Cf. T. S. Passek, *oeuvre citée*, p. 63.

a précisé que les sols du noyau et de la chappe du tertre proviennent des environs, par suite des fouilles de surface effectuées dans l'aire des stations néolithiques de Țuguieța. Mais la succession des sols du tertre a été inverse par rapport à celle de la station. Ainsi, on a déposé d'abord le sol à ancien humus provenant de la surface, en construisant avec lui le noyau du tertre que l'on a ensuite recouvert du sol déposé sur les vestiges d'habitats néolithiques des phases Cucuteni A et B.

Quoiqu'à la suite du dérangement qui a eu lieu on n'ait trouvé aucune sépulture à l'intérieur du tertre, on peut quand même admettre — étant donné les tessons de type Cucuteni B de la terre de remblai

Fig. 10. — Sépulture du cimetière de la phase Noa, de la fin de l'âge du bronze et du début du Hallstatt.

et le fait qu'une sépulture du début du Hallstatt a dérangé, dans un secteur du tertre, la masse d'argile calcinée du cordon—que le tertre est plus récent que la phase Cucuteni B et plus ancien aussi que les sépultures du début du Hallstatt. Durant ce grand laps de temps de près d'un millénaire, il est probable que le tertre date de la phase de transition du néolithique à l'époque du bronze ou peut-être du début même de l'époque du bronze, devant être mis en relation avec les tribus d'éleveurs de bétail du groupe Horodiștea-Foltești (Gorodsk-Usatovo).

Une autre découverte importante à Țuguieța est constituée par une nécropole de 118 sépultures à squelettes accroupis dont 116 simples et deux doubles. En outre, dans l'aire de la station on a découvert 8 autres sépultures isolées à squelettes accroupis, qui datent sûrement de la même époque.

Grâce au grand nombre de sépultures découvertes, la nécropole de Trușești est à l'heure actuelle la plus grande nécropole de notre pays, datant du début du Hallstatt, qui ait été presque entièrement explorée.

Les sépultures de la nécropole sont disposées en plusieurs rangées, à des intervalles réguliers et elles ne semblent pas avoir été groupées d'après l'occupation, l'âge ou l'état social.

En ce qui concerne le rite funéraire, il est caractérisé par l'inventaire parcimonieux des sépultures qui consiste d'habitude en un ou tout au plus deux vases de terre cuite (fig. 10), à côté desquels on a placé parfois un morceau de viande avec l'os respectif. Dans un seul cas, on a mis aussi un petit anneau d'or et, dans un autre, on a posé, près de la tête, un petit morceau d'osselets en deux rangées superposées.

Parmi les vases funéraires, on a remarqué particulièrement ceux qui présentent une arête ou un bouton à l'extrémité supérieure des anses surélevées (fig. 11).

La plupart des vases provenant des sépultures découvertes ne sont pas décorés. Il n'y en a que quelques-uns qui soient décorés de bandes à lignes incisées, à cannelures horizontales et obliques, à arêtes verticales en relief, à cordons appliqués, simples ou à alvéoles.

Pour fixer la date de la nécropole, on a tenu compte du fait que la céramique des sépultures présente des points de ressemblance avec la céramique plus ou moins apparentée de Transylvanie, de la région sous-carpathique de l'U.R.S.S. et de la R.S.S. Ukrainienne.

On a constaté surtout des relations étroites avec la céramique à anses surmontées d'arêtes ou de boutons, provenant de certaines sépultures à squelettes accroupis du groupe Noa de Transylvanie, dont nous rappelons ici les plus connues, de Noa (rayon Staline, région Staline), Cluj (rue M. Gorki) et le premier groupe de Teiuș (rayon Alba, région Hunedora)⁷⁾. En tenant compte du fait que les sépultures de Cluj et de Teiuș contiennent non seulement de la céramique, mais aussi quelques objets de bronze (des épingles à protubérances et des bracelets à entailles) qui datent avec certitude de la fin de l'époque du bronze et du début de l'époque du fer (environ 1000 a. n. e.), on peut admettre que les sépultures de la nécropole de Trușești, qui a livré une céramique identique, datent de la même époque⁸⁾.

Il résulte de ce qu'on a découvert dans la nécropole de Trușești qu'elle appartient à des tribus locales. Ainsi, tant les formes et le décor de certains vases, que le rite funéraire—sépultures à inhumation à squelettes accroupis—prouve que l'aspect de culture matérielle de cette nécropole se développe sur un groupe de la culture Monteoru de la Moldavie septentrionale, qui correspond à celui de Balintesti de la Moldavie méridionale⁹⁾.

L'occupation principale de ces tribus a été l'élevage du bétail, c'est ce qui résulte des quelques os d'animaux de certaines sépultures et surtout de la grande quantité d'ossements d'animaux des stations de type

7) Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții la problema sfârșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului în Moldova* (Contributions au problème de la fin de l'âge du bronze et du début de l'âge du fer en Moldavie), p. 478 et suiv.

8) *Ibid.*, p. 479.

9) *Ibid.*

zolniki (cendriers), récemment découverts en très grand nombre dans la Dépression du Pruth Moyen et qui sont contemporaines de cette nécropole.

Fig. 11. — Vases de type Noa de la fin de l'âge du bronze et du début du Hallstatt. 1-4 = environ 1/2; 5 = environ 2/3.

A la suite des explorations effectuées dans le voisinage de la nécropole de Țuguieța, sur les restes de terrasse du lit majeur de la Jijia, on a pu préciser que la station des hommes ensevelis sur la Țuguieța se trouvait sur les restes de terrasse des environs, dont on n'a fouillé que celle qui a été nommée le Tertre de la Plaine de la Jijia (Movița din Șesul Jijiei). Les conditions favorables d'habitation, d'existence et de circulation ont déterminé les hommes à s'établir sur le Tertre de la Plaine de la Jijia dès la fin de l'époque du bronze. C'est depuis lors que date le plus ancien habitat de cette station appartenant au groupe de culture Monteoru qui s'est développé d'une manière différente en Moldavie septentrionale, à une période immédiatement antérieure au groupe Noa, auquel correspond le dernier niveau d'habitat de cette région.

À l'occasion des fouilles, on a constaté que ces niveaux d'habitat sont construits surtout avec des vestiges calcinés d'habitations simples, construits en roseaux, en bois et en enduit mince d'argile mêlée de sable.

Le développement économique des tribus locales de la station du Tertre de la Plaine de la Jijia, ainsi que d'autres stations contemporaines de la Dépression du Pruth Moyen, a été dépendant surtout de l'élevage du bétail en troupeaux. À côté de l'élevage qui a été l'occupation économique principale, ces tribus se sont aussi occupées de la culture primitive des céréales, de la pêche et de la chasse aux animaux sauvages.

Le perfectionnement des tribus locales de pasteurs dans la production d'objets en os s'explique aussi par leurs relations avec l'élevage du bétail. À ce point de vue, une aiguille de parure avec des proéminences sur le corps (fig. 12,2), imitée d'après un type similaire en bronze, mérite une attention spéciale, ainsi que la pointe d'une flèche pyramidale à trois arêtes (fig. 12,1). Par suite de la pénurie de métal ces tribus ont été obligées de travailler l'os pour la production des objets de parure et même de leurs armes, d'après les prototypes correspondants en métal.

Par contre, il résulte des données que nous possédons que la métallurgie du bronze a été moins développée chez ces tribus. C'est ainsi que s'explique le fait que la station du Tertre de la Plaine de la Jijia n'a livré que quelques épingles de bronze; et nous n'avons pas la certitude qu'elles aient été produites sur place, car nous ne possédons jusqu'à présent aucune preuve en ce sens.

En outre, les indigènes ont produit en abondance des vases en terre cuite, parmi lesquels on distingue ceux du type Noa, à boutons ou à arêtes sur une anse surélevée, semblables à des vases de la nécropole de Țuguieța et des autres stations de cette époque de la Dépression du Pruth Moyen.

De la même époque que le dernier niveau d'habitat de la station du Tertre de la Plaine de la Jijia, datent aussi d'autres dizaines de stations identifiées jusqu'à présent dans la Dépression du Pruth Moyen, dans les vallées de la Jijia et du B hlui, dont on n'a exploré que celles de Corlăteni, Larga-Jijia et Valea Lupului.

On rencontre des stations de ce type aussi bien dans le reste de

la Moldavie que plus loin, vers l'est, dans la partie ouest de la R.S.S. Ukrainienne jusqu'au Dniéper Moyen. Par contre, on connaît mieux les sépultures du groupe Noa en Transylvanie, qui appartiennent à cette époque. En ce qui concerne les stations contemporaines de ce groupe on a récemment découvert une seule station à Morești. Nous espérons que le nombre des découvertes de sites de cette époque augmentera à la suite des prochaines explorations qui auront lieu en Transylvanie et que les nouvelles découvertes permettront d'expliquer le passage des stations de la fin de l'époque du bronze à celles du début de l'époque du fer, tel que nous l'indiquent les tasses à boutons sur anses, dérivées des formes de tasses de l'époque du bronze, comme par exemple à Otomani et à Pecica.

Il résulte des données que nous possédons jusqu'à présent que ces stations si fréquentes en Moldavie, surtout dans la Plaine de la Moldavie septentrionale, sont contemporaines de la nécropole de la Țuguieta ainsi que des dépôts de bronzes de Moldavie, datant de la fin de l'époque du bronze et du début de l'époque du fer.

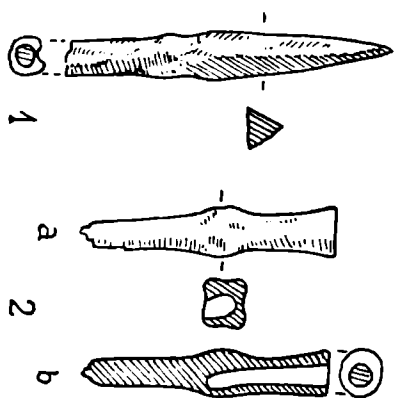

Fig. 12. — Trusești—Movila Șesul Jijiei. Pointe de flèche (1) et la partie supérieure d'une épingle en os (2) provenant d'un cendrier.

fort peu étudié ici, tout comme dans le reste de la Roumanie.

C'est également à l'occasion des récentes fouilles de Trusești qu'on a obtenu, en dehors des résultats relatifs à l'époque de la commune primitive, aussi d'autres résultats concernant le début de l'époque des migrations (IVe siècle de n. e.), particulièrement importants pour cette époque.

C'est ainsi qu'on a trouvé sur Țuguieta quelques vestiges isolés d'habitats et 13 sépultures d'inhumation datant de cette époque.

Les vestiges d'habitats ne sont représentés que par quelques tessons grisâtres, travaillés au tour, quelques fragments d'amphores, un mors en fer et une boucle en bronze avec l'anneau attaché à une plaque rectangulaire, terminée par une extrémité étroite. En outre, il y a aussi quelques fosses simples qui dérangent parfois la plate-forme des habitations néolithiques. En général, ces vestiges d'habitats de la Țuguieta, de même que ceux hallstattiens, sont sporadiques et n'indiquent aucune sorte de station à cet endroit.

On a identifié en outre à Trusești, par suite d'observations stratigraphiques, toujours à l'endroit du Tertre de la Plaine de la Jijia, encore un aspect de culture hallstattienne d'une phase plus récente. Ainsi on a trouvé récemment des vestiges d'habitat datant de cette phase plus récente du début du Hallstatt, à Corlăteni (rayon Dorohoi) et à Holboca (rayon Jassy).

De cette manière, petit à petit de nouvelles contributions nous font connaître le Hallstatt moldave qui a été

Tout aussi disséminées sont les 13 sépultures dont la majorité possède des fosses d'une profondeur atteignant jusqu'à 2 mètres. Ces fosses, de forme rectangulaire aux coins arrondis, ont été creusées habituellement entre des habitations ou en face d'elles et plus rarement dans l'aire même des fosses néolithiques. En creusant, on a parfois laissé sur les côtés longitudinaux, vers le fond, un gradin étroit qui servait à soutenir les extrémités des poutres fendues, rangées en travers des tombes, en guise de couvercle (pl. VI, 2). On a constaté, de même, d'après les restes de bois conservés, qu'en certains cas, le fond aussi de la tombe était revêtu de bois fendu en forme de planches minces.

Les squelettes découverts se caractérisent par les crânes intentionnellement déformés (pl. VI, 1), rencontrés avec certitude en trois cas et surtout par les ossements dérangés de leur position normale, sans qu'on puisse préciser s'il s'agit d'un rite ou si c'est l'effet d'une autre cause. Il est pourtant certain que les animaux ont aussi contribué à déranger certains ossements par les couloirs qu'ils ont creusés plus facilement dans la terre de remblai de couleur noire des tombes de cette époque.

En un seul cas, deux pieds de cheval ont été placés symétriquement sur les extrémités des poutres du couvercle qui recouvrait les ossements tandis qu'en un autre cas on a placé, à côté des restes du corps et des pieds du cheval, la tête aussi du cheval, approximativement au milieu du couvercle en planches.

L'inventaire des tombes consiste en objets de parure et plus rarement en outils. Parmi les objets de parure on distingue surtout une fibule en bronze à long ressort et avec porte-agrafe allongé. D'autres fois, on a trouvé sur le crâne trois appliques de bronze en minces plaques triangulaires, pourvues de trois orifices aux extrémités et décorées sur les bords, tout autour, de petites proéminences.

Parmi les os du même squelette, gisaient éparpillées aussi quelques perles en verre dont quelques-unes dorées et une perle en spirale de bronze, provenant d'un collier porté probablement au cou. On a aussi trouvé, en outre, un bracelet en bronze aux extrémités ouvertes, larges, plates, aux bords légèrement ondulés, un petit anneau de bronze en forme de losange et aux extrémités ouvertes, ainsi que des perles en os et des coquilles éparpillées provenant probablement des colliers du cou.

En ce qui concerne les outils, on a trouvé quelques petits couteaux en fer, quelques-uns presque entiers, dont l'un était porté dans une bourse à la ceinture. On a découvert aussi une pierre à aiguiser, ainsi que d'autres restes d'objets en fer non-déterminés. Par contre, la céramique est, pour le moment, rare. Dans une seule tombe on a trouvé plusieurs tessons éparpillés, provenant d'un vase de couleur gris foncé et verni de noir à l'extérieur.

En s'étayant sur ces objets et surtout sur la fibule et sur le bracelet en bronze, ainsi que sur les pièces en métal éparses de Țuguieța, on peut admettre que les treize tombes récemment découvertes sur la Țuguieța datent du IV-ème siècle avant notre ère.

Ces tombes, par le rite d'inhumation, se distinguent des sépultures de Izvoare et de Sîntana de Mureș. Elles appartiennent à un autre groupe ethnique qui devrait plutôt être mis en relation avec les tribus sarmatiques, ainsi que le suggèrent certaines pièces de l'inventaire des sépultures ou des découvertes isolées de Țuguieta (par ex. des boucles de ceintures, des bracelets, le mors, etc.).

C'est également au début de l'époque des migrations que remontent deux importantes stations voisines de Țuguieta, identifiées au lieu dit «Pe Cuha» de Trușești et «La Țintirim» de Ionășeni. À l'occasion des sondages effectués dans les deux stations, on a obtenu une série de

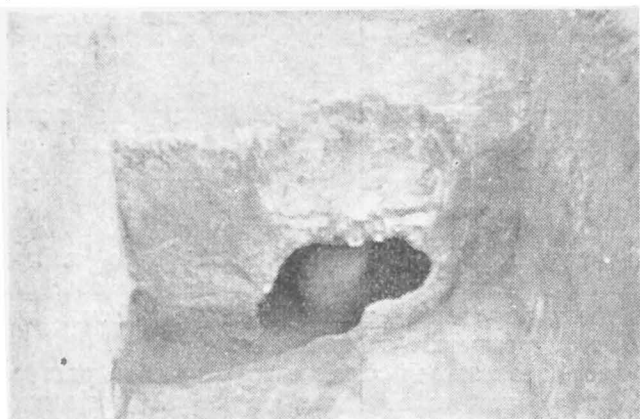

Fig. 13. — Trușești—Pe Cuha Four No. 1 (section), début de l'époque des migrations (III-IVe siècles).

données particulièrement importantes ayant trait au genre de vie de ceux qui ont habité cet endroit, ainsi qu'à l'aspect de leur culture matérielle.

On a pu préciser ainsi le type d'habitation, cabane et hutte à foyer simple, petit et rond, avec un enduit d'argile appliqué d'habitude sur une couche de gravier. Près des habitations, on a trouvé aussi de petites fosses à ordures.

On a découvert, en outre, dans la station «Pe Cuha» deux fours de potier, creusés dans la terre et desservis par une fosse commune de forme ovale (fig 13). C'est en Roumanie le seul exemplaire de ce genre.

Les observations attentives faites sur le chantier par les archéologues et par un ethnographe ont permis de préciser les caractéristiques de ces fours : un rond d'argile sur le bord, une plaque avec des trous entre la chambre du dessus pour les vases et celle du dessous pour le feu, le foyer crépi tout comme les parois des deux chambres, un couloir d'accès à la chambre du feu et un pilier central, en un seul cas, ainsi qu'un mur mitoyen dans un autre cas, qui soutenaient la plaque aux trous.

À l'intérieur des habitations, dans le remblai des fosses ou à l'en-

tour, on a trouvé de nombreux fragments de céramique, quelques outils, des pièces d'ornement et des ossements d'animaux domestiques et sauvages.

La céramique se caractérise par l'espèce grise, de bonne qualité, travaillée au tour et décorée parfois de motifs à lignes luisantes en forme de zig-zag ou de grille. À côté de cette espèce, qui met en évidence une véritable maîtrise céramique, il en existe aussi une autre, en pâte compacte, grise et grumeleuse. Si l'on compare entre eux les exemplaires qui appartiennent à ces deux espèces on constate que ceux qui sont travaillés à la main ou de facture romaine sont moins nombreux.

Les outils sont représentés par quelques objets en fer (ciseaux, faucilles, couteaux), en os (épingles) et en terre cuite (poids pyramidaux et fusaïoles).

Enfin, de la catégorie des objets de parure font partie des perles en verre de couleur foncée, décorées d'ornements en forme d'oeil de couleur claire, des perles d'argile, des peignes unilatéraux d'os à manche semi-circulaire et un fragment de fibule à pied recourbé en dessous.

L'aspect de culture matérielle des deux stations de Trușești et de Ionășeni n'est pas isolé en Moldavie, car il s'encadre dans la grande aire de propagation de la culture matérielle du début de l'époque des migrations dans cette région.

Par certains éléments d'inventaire (céramique grise lustrée, le type de peigne et la fibule à pied recourbé en dessous) cet aspect en Moldavie se rattache à la culture Tcherniakhov. En Transylvanie cette culture, connue jusqu'à présent surtout dans des nécropoles, par exemple à Sîntana de Mureș, est attribuée aux Goths. Cependant, en Moldavie, en tenant compte de la grande fréquence des stations de cette époque, ces éléments ne peuvent en aucun cas être attribués à une population restreinte, telle que les Goths. Par contre, sur ce territoire, habité dans les temps anciens par les tribus daces, par ex. par les tribus des Carpes, ces stations ne peuvent être attribuées, en premier lieu, qu'à ces tribus.

Dans ces stations de Moldavie, nous ne disposons pas encore d'indices relatifs au rapport entre cet aspect de culture matérielle et celui des Sarmates.

La présence des Sarmates, d'après le rite de sépulture, résulte, selon nous, des tombes de Țuguiera. Il s'ensuit que le problème des relations des Sarmates avec la population devrait être étudié de plus près, car il se reflète dans les matériaux archéologiques.

Enfin, en restant dans le cadre du chantier de Trușești, on a entrepris aussi une série de reconnaissances archéologiques dans la vallée de la Jijia, dans le secteur situé entre Buhăceni et Albești, dans l'aire duquel se trouve la hauteur de Țuguiera.

À l'occasion de ces investigations de surface, on a identifié et on a précisé les aspects de culture matérielle de ce secteur et l'on a déterminé l'intensité de peuplement à l'époque de la commune primitive, à l'époque des migrations et dans la période féodale inclusivement. De cette manière, les vestiges archéologiques découverts sur la Țuguiera

ont pu être interprétés en relation avec le développement de la société humaine des environs et non pas d'une manière isolée.

Il est certain que les résultats obtenus jusqu'à présent à Trușești, sur la Țuguieța, au Tertre de la Plaine de la Jijia, ainsi qu'à «Pe Cuha» et à Ionășeni, au point «Țintirim», nous imposent l'obligation de continuer les fouilles.

Grâce aux futures fouilles de Țuguieța, on sera à même de compléter le plan des habitations néolithiques; on précisera mieux le tracé du fossé de défense et on obtiendra probablement de précieuses données sur le genre de vie et sur la mentalité des hommes de l'époque des deux phases de la culture Cucuteni, Cucuteni A et B. On connaîtra ainsi de mieux en mieux et plus complètement l'une des plus grandes stations cucuténiennes de Moldavie.

De même, en continuant les fouilles sur le Tertre de la Plaine de la Jijia et sur d'autres restes de terrasse des alentours, on obtiendra des données intéressantes sur les phases du Hallstatt.

Enfin, par la découverte d'autres sépultures du début de l'époque des migrations sur la Țuguieța, ainsi qu'en continuant les fouilles dans les stations de cette époque à Ionășeni—La Țintirim et à Trușești—Pe Cuha, on sera à même d'apporter d'autres utiles contributions relatives à une période très peu connue non seulement de l'histoire ancienne de la Moldavie, mais aussi de la Roumanie en général.

ГЛАВНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ РАСКОПОК В ТРУШЕШТЬ

Краткое содержание

В среднепрутской депрессии северной Молдавии, в селе Трушешть, на холме Țuguieța, расположенном над долиной реки Жижии, находится одно из самых важных неолитических поселений Молдавии, фазы Кукутень А. Защищенное с трёх сторон благодаря своему природному местоположению, это поселение имеет около 300 м в длину, а ширина его варьирует между 50 м на западе и 100 м на востоке.

Приглашая во внимание всеобщий интерес, вызванный более давними раскопками в с. Трушешть, Академия РНР программировала здесь интенсивные раскопки, чтобы вскрыть полностью это поселение. С этой целью холм Țuguieța был исследован до настоящего времени в течение 5 археологических экспедиций (1951-1954 гг. и 1956 г.) и была раскопана площадь в 14.300 кв. метров, т.е. 2/3 всего поселения. Кроме этих крупных работ, начиная с 1953 года по 1954 год, были проведены раскопки меньшего масштаба в гальштатском поселении Мовила, расположенном в пойме реки Жижии. Одновременно с этим были проведены разведочные раскопки в окрестностях и именно в сёлах Трушешть и Ионășень, а также внешний осмотр и сбор подъёмного материала в секторе между сёлами Бухэень и Албешть, между которыми расположен холм Țuguieța. Все эти обследо-

вания были сделаны с целью как можно лучше определить открытия на холме Цугуэта.

Основным результатом раскопок, проведенных в селе Трушешть, является, конечно массивное вскрытие неолитического поселения фазы Кукутень А и В. До настоящего времени было открыто 55 жилищ (50 фазы Кукутень А и 5 фазы Кукутень В), 30 пристроек и свыше 150 ям. С этой точки зрения раскопки в селе Трушешть являются до сих пор самыми крупными раскопками, проведенными когда либо в кукутенских поселениях нашей страны.

Раскопки дали возможность сделать стратиграфические наблюдения над остатками жилищ фазы Кукутень А и Кукутень В. Интересные наблюдения были сделаны также над расположением жилищ в плане поселения и над системой сооружения жилищ, соответствующих трипольским площадкам. Кроме того, удалось установить, что поселение на холме Цугуэта было укреплено и вром расположенном на ВСВ конце поселения.

Среди остатков матерьяльной культуры, открытых здесь, преобладает керамика. В фазе Кукутень А, помимо обычного типа трёхцветной керамики, появляется также и новый вид, для которого характерным является коричневая роспись ленточного орнамента в сохранившемся поле выемчатого узора.

Что касается духовного развития общества фазы Кукутень А, особенно важным является тот факт, что среди некоторых жилищ, расположенных в центре поселения, были открыты два больших обрядовых сооружения из обожжённой глины, которые до сих пор являются единственными в ареале распространения культуры Триполье-Кукутень-Ариужд. Большой сосуд для хранения провизий очевидно также имеет связь с религиозными обрядами: верхняя его часть украшена рельефными группами соединённых мужских и женских фигурок. Кроме того, открытие идола из обожжённой глины, имеющего коническую форму и стилизованную голову объясняет значение маленьких глиняных конусов, которые встречаются часто и в неолитических поселениях СССР.

Другим важным открытием на холме Цугуэта является могилник, где найдено свыше 120 могил со скорченными костяками. Судя по керамике типа Ноа из инвентария этих могил их нужно отнести, без сомнения, к концу эпохи бронзы и началу эпохи железа (приблизительно 1000 г. до н. э.).

К тому же времени, как и могилник, относится и полностью исследованное поселение типа зольники, открытое в урочище Мовила, расположенном в пойме реки Жижии. Большое количество костей животных, найденное в этом поселении, доказывает, что главным занятием племён, населявших его, было скотоводство.

Кроме этого на холме Цугуэта были обнаружены и 13 могил с труположением, которые относятся к IV в. н. э. По своему инвентарю и некоторым характерным чертам обряда, можно предполагать что эти могилы принадлежали сарматам.

Кроме того, тоже в с. Трушешть, по случаю разведочных раскопок поселения, расположенного в урочище „Пе Куха“ и относящегося к па-

чалу эпохи миграции (III-IV вв. н. э.) были открыты две гончарные печи вырытые в земле, имел общую яму овальной формы. Этот тип гончарной печи является единственным до сих пор в нашей стране.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Табл. I. — Трушешть-Цугуэта. План раскопок.

Табл. II. — Вид жилища XXXVII, фазы Кукутень А (1) и часть пола жилища XXXVII фазы Кукутень А (2).

Табл. III. — Большой сосуд фазы Кукутень А с нарезным орнаментом и росписью

Табл. IV. — Большой обрядовый предмет из жилища XXIV, фазы Кукутень А. 1/10.

Табл. V. — Женская статуетка из обожженной глины, типа Кукутень А. Приблизительно 1/1.

Табл. VI. — Могильники IV в. н. э.: 1. деформированные черепа; 2. Ступенчатое погребение с разбросанным костяком и со следами дерева на ступеньках и дне могиле.

Рис. 1. — Расписные сосуды фазы Кукутень А. 1,3—4=1/4; 2=1/6.

Рис. 2. — Сосуд с росписью фазы Кукутень А.

Рис. 3. — Сосуд с росписью фазы Кукутень А.

Рис. 4. — Сосуд с нарезным орнаментом, фазы Кукутень А.

Рис. 5. — Биноклеобразный сосуд с нарезным орнаментом, фазы Кукутень А. 1/3.

Рис. 6. — Восстановленный большой обрядовый предмет из жилища XXXVIII, фазы Кукутень А. Приблизительно 1/10.

Рис. 7. — Сосуд с рельефными антропоморфными изображениями, фазы Кукутень А. а=1/10; б= Приблизительно 1/4.

Рис. 8. — Идол конической формы (1) и в форме скрипки (2), фазы Кукутень А.

Рис. 9. — Сосуд с росписью, фазы Кукутень В.

Рис. 10. — Погребение из могильника, фазы Ноа, конца эпохи бронзы и начала гальштата.

Рис. 11. — Сосуды типа Ноа, относящиеся к концу бронзы и началу гальштата. 1-4= приблизительно 1/2; 5=приблизительно 2/3.

Рис. 12. — Наконечник стрелы (1) и верхняя часть костяной иглы (2), найденные в зольнике Мовила, расположенном в пойме реки Жижиш. 1/1.

Рис. 13. — Трушешть. Урочище „Пе Куха“. Гончарная печь 1 (разрез), начала эпохи миграций (III-IV вв. н. э.),

PRINCIPALELE REZULTATE ALE SĂPĂTURILOR DE LA TRUȘEȘTI

Rezumat

În articolul de față se expun principalele rezultate la care s-a ajuns în urma săpăturilor arheologice de pe înălțimea Țuguieța, de la Trușești și din apropiere, executate din 1951 și pînă în 1956 inclusiv de către un colectiv al Academiei R.P.R.

Principalul rezultat al săpăturilor de la Trușești, asupra căruia se insistă mai mult, îl constituie dezvelirea masivă a așezării neolitice de pe Țuguieța din faza Cucuteni A și B, din care s-au descoperit 55 locuințe (50 din faza Cucuteni A și 5 din faza Cucuteni B), 30 anexe și peste 150 gropi. Cu prilejul acestor săpături, care pînă în prezent sînt cele mai mari într-o așezare cucuteniană, s-au obținut date deosebit de interesante cu privire la felul de trai și viața spirituală a purtătorilor culturii neolitice din fazele Cucuteni A și B.

În continuare, se menționează că în afară de resturile de locuire cucuteniană, pe înălțimea Țuguieța s-au mai descoperit peste 120 morminte de înhumatie cu schelete chircite de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului, precum și 13 morminte de înhumatie din sec. IV e.n., care după inventar și unele caracteristici de ritual s-ar putea să aparțină sarmaților.

În încheiere, sînt prezentate pe scurt principalele rezultate obținute în urma săpăturilor din așezarea de tip *zolniki* de la Movila din Șesul Jijiei de la Trușești și a sondajelor din așezările de la începutul epocii migrațiilor (sec. III-IV e.n.) de la Trușești—Pe Cuha și Ionășeni—La Țintirim, precum și a cercetărilor de suprafață din sectorul Buhăceni și Albești în cuprinsul căruia se află înălțimea Țuguieța.

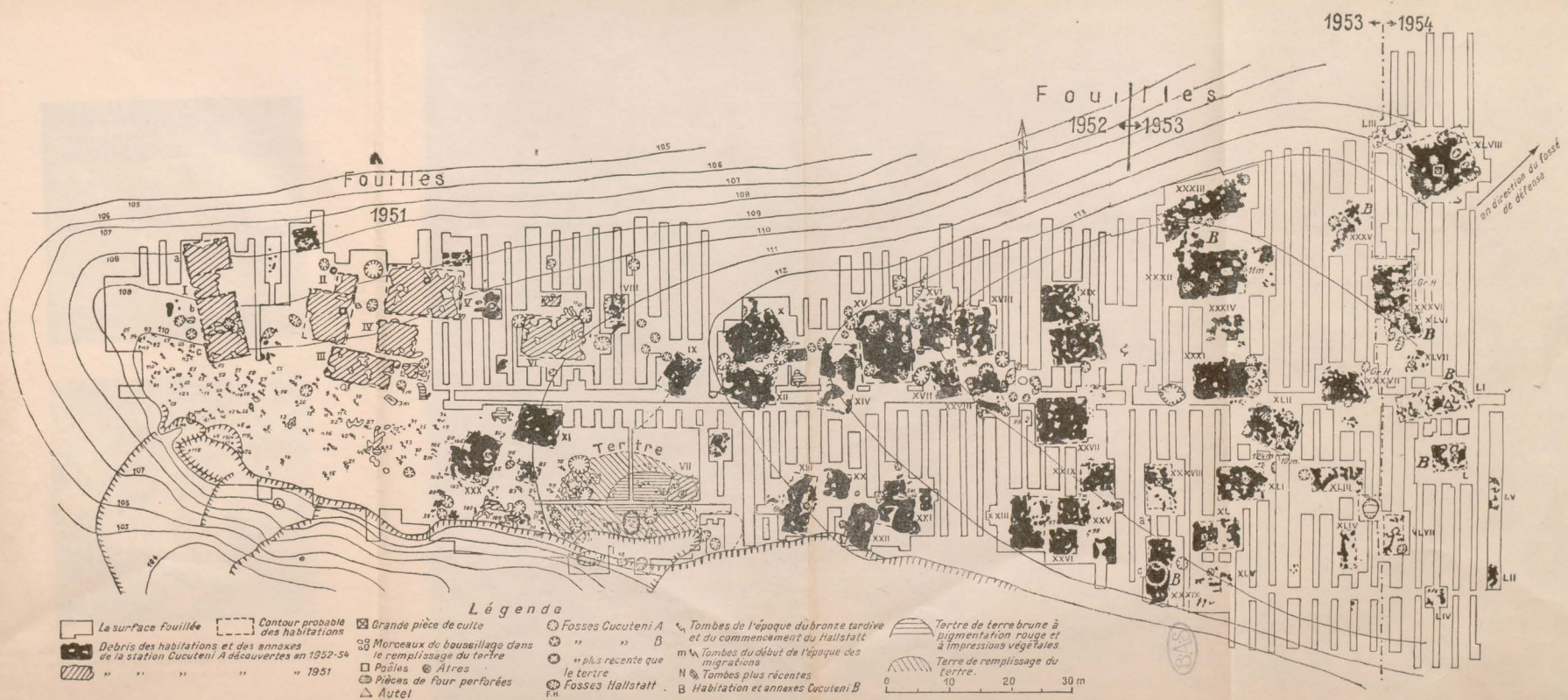

Planche II — Vue de l'habitation No. XXXVII de la phase Cucuteni A (1) et vue partielle du plancher de l'habitation XXXVII de la phase Cucuteni A (2)

<https://biblioteca-digitala.ro>
 Planche III — Grande vase à décor incisé et peint de la phase Cucuteni A.

Planche IV — Grande pièce cultuelle appartenant à l'habitation XXIV
de la phase Cucuteni A. 1/10.

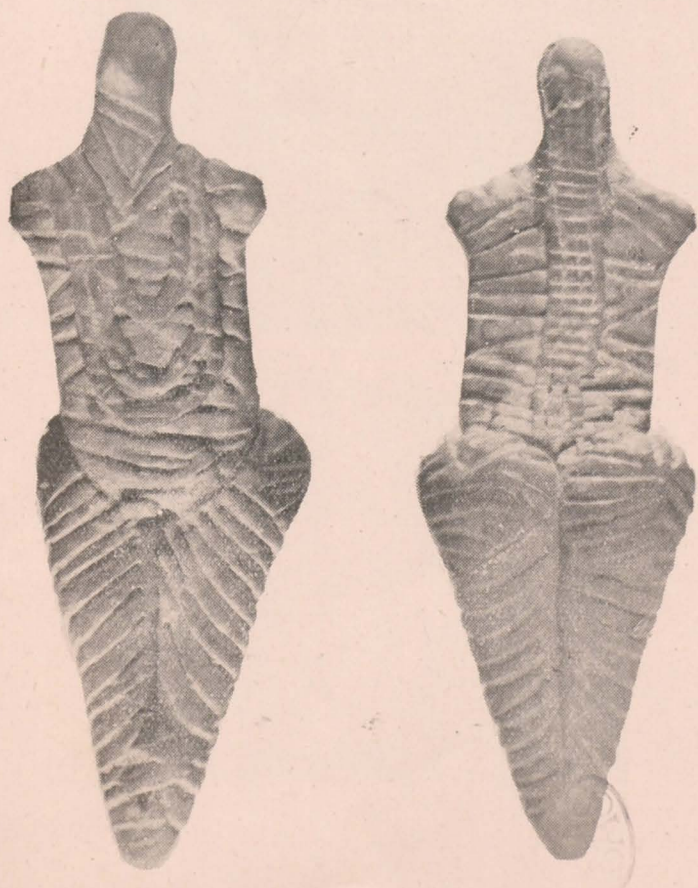

Planche V — Figurine féminine en terre cuite, type Cucuteni A.
Environ 1/1.

Planche VI — Tombe du IVe siècle de notre ère : 1. Calotte intentionnellement déformée (No. 12) ; 2. Tombe en désordre et à traces de bois sur la plate-forme et le fond (No. 13).

BRANIȘTILE ȘI PROBLEMA APARIȚIEI REZERVEI SENIORIALE ÎN MOLDOVA

DE

C. CIHODARU

*Comunicare prezentată în sesiunea științifică a Universității „Al. I. Cuza”
din 26-28 mai 1956.*

În istoria țărilor din apusul Europei, secolul al XVI-lea constituie punctul de trecere spre o nouă perioadă de mari schimbări în structura social economică, care vor determina apoi modificarea întregii su-prastructuri a societății din această parte. Începe acum perioada des-compunerii relațiilor feudale și se nasc aici în cadrul vechii orînduiri noile relații de producție capitaliste. Ca urmare a desfășurării procesului acumulării primitive a capitalului, în industrie se ajunge la ex-proprierea treptată a producătorilor nemijlociți și la formarea unor puternice acumulări în mâinile clasei burgheze care începuse să se dezvolte.

În țările din răsăritul Europei, creșterea forțelor de producție nu a fost îndeajuns de puternică pentru a determina formarea unor acu-mulări capitaliste, dar și în această parte s-a putut înregistra, începînd din sec. al XVI-lea, un însemnat progres economic, fapt care a provo-cat unele schimbări în structura lor economică.

O însemnată hotărîtoare în viața economică a acestor țări, care nu aveau o industrie destul de dezvoltată, a căpătat economia feudalo-iobagă, bazată pe comerțul de produse agricole. Faptul acesta a provo-cat schimbarea formelor rentei agrare, a dus la întărirea dependenței feudale și a înăsprirea exploatarea țăranimii. În țările așezate la răsărit de Elba s-a ajuns la o „a doua ediție a dreptului iobag”¹⁾.

Dezvoltarea ulterioară a relațiilor agrare în această parte a lumii și deci și la noi—după o perioadă de exploatare relativ moderată sub forma rentei în natură și mai rar în bani — poate fi caracterizată, pe

1). B. D. Греков, *Ţăranii în Rusia*. (Trad. rom.) Buc. 1952, p. 766—767.

История Болгарии, под ред. П. Н. Третьякова, С. Л. Никитина и Л. Б. Валева, Москва, т. I, 1954, стр. 181.

scurt, ca o ofensivă a nobilimii asupra pământului și asupra persoanei și muncii țăranilor²⁾.

Dezvoltarea relațiilor mărfa-bani a atras după sine schimbări și în domeniul relațiilor agrare. Existența piețelor locale și a comerțului exterior dădeau posibilitate, atât proprietarului feudal, cât și țăranului, să-și vândă produsele, pentru a-și cumpăra în schimb obiectele necesare și instrumentele de muncă. Piața dădea feudalului posibilitatea de a-și procura mărfuri tot mai variate și tot mai scumpe, dar gospodăria lui bazată pe exploatarea țăranilor dependenți, prin sistemul prestațiilor și al zeciuieiilor în natură nu mai era în stare să-i pună la dispoziție veniturile necesare pentru a-și procura aceste produse.

Din această cauză moșierul s-a străduit să-și sporească veniturile și, în acest scop, a căutat să organizeze producția pe domeniul său în așa fel, încât să ajungă la cea mai mare productivitate posibilă. Se poate spune deci că dezvoltarea economiei bănești a determinat complicarea relațiilor de producție dintre producătorul direct și stăpînul pământului.

Începînd din această perioadă (sec. al XVI-lea) problema organizării producției în gospodăria moșierească rămîne strîns legată de problema reducerii țăranilor în stare de iobăgire³⁾.

În cadrul economiei feudale, boierimea moldoveană ca și nobilii din țările vecine, avea la dispoziție în sec. al XVI-lea cele trei forme de exploatare a producătorului direct, cele trei forme ale rentei agrare: renta în muncă (claca), renta în natură sau în produse (dijma) și renta în bani. Aceasta din urmă ar fi putut să corespundă în cel mai înalt grad tendinței moșierilor de a-și spori veniturile în bani, dar ea presupunea o mai accentuată dezvoltare a relațiilor bănești în sînul gospodăriei țăranilor însăși și din această cauză ea nu putea căpăta o importanță hotărîtoare. Claca oferea mai multe posibilități decît dijma de a se intensifica exploatarea și de a se spori cantitatea produsului. Dar folosirea muncii de clacă impunea ca boierul însuși să participe direct la conducerea gospodăriei, precum și forme mai complexe de organizare a acesteia. El era obligat pe de altă parte să separe o parte din proprietatea sa de delnițele țăranilor și să creeze astfel rezerva seniorială⁴⁾.

La această formă de organizare a producției agricole s-a trecut în cea mai mare parte din țările vecine, încă din sec. al XVI-lea, dar noi pe baza acestei simple constatări nu avem dreptul să afirmăm a priori că au existat și în țara noastră condiții identice de dezvoltare social-economică. În studierea modului de organizare a producției feudale pe teritoriul țării noastre în sec. XVI și XVII, noi trebuie să ținem seama și de unele condiții locale, de proporțiile gospodăriei, precum și de situația boierimii⁵⁾.

2) Д. Л. Похилевичъ, Лз исторiй аграрныхъ отношенiй в западныхъ воеводствъ великаго княжества литовскаго в XVI и первой половинѣ XVII века, Средние века, XVIII, Москва, 1955, стр. 151.

3) P. I. Leascenko, *Istoria economiei naționale a U. R. S. S.* (Trad. rom.), Buc., 1955, p. 195—196.

4) P. I. Leascenko, *op. cit.*, p. 196.

5) Pentru particularitățile specifice ale dezvoltării procesului de intensificarea aservirii feudale în diferite regiuni, v. B. D. Grekov, *op. cit.*,¹⁾ p. 766.

Alte condiții de natură externă au impus apoi o rămînere în urmă a economiei noastre față de a unora din țările vecine. Dezvoltarea ei în cadrul monopolului otoman nu a putut rămîne fără urmări și acestea trebuie să fie luate în considerație.

Problema existenței unor rezerve senioriale în sec. al XV-lea în Moldova, valorificate prin munca de clasă a țăranilor, a fost pusă în istoriografia noastră mai nouă, pentru prima dată de Barbu T. Cîmpina⁶⁾. Susținerea unei astfel de teze nu se bazează pe o informație documentară directă, ci pe argumente scoase din speculațiile cu privire la roirea satelor și la creșterea valorii lor ca rezultat al creșterii rentei feudale.

Într-adevăr din cercetarea documentelor păstrate se poate constata această creștere a valorii satelor și faptul acesta se datora desigur creșterii rentei feudale, dar fenomenul acesta trebuie explicat numai ca o urmare a înmulțirii populației și a creșterii productivității muncii în agricultură, datorită perfecționării neîncetate a tehnicii. Nu există documente pe baza cărora să se poată pretinde că în sec. al XV-lea au existat rezerve senioriale, pentru a căror valorificare să se fi întrebuințat munca de clacă.

Autorul pornește de la teza clasică privind ordinea de succesiune a celor trei forme de rentă funciară și crede că în Moldova în sec. al XV-lea se mai practica renta în muncă. Nu face deosebirea între prestațiile în muncă pentru întreținerea curții feudale sau a întreprinderilor anexe ale acesteia și munca agricolă⁷⁾.

E greu de presupus că de la munca de clacă folosită pentru valorificarea rezervelor senioriale, s-ar fi trecut în a doua jumătate a sec. al XV-lea la sistemul de exploatare a țăranilor prin zeciuieli și prestații, pentru ca în a doua jumătate a sec. al XVI-lea să se revină la renta în muncă. Nu se poate explica motivul pentru care marii proprietari feudali ar fi renunțat la sistemul muncii de clacă, dacă acesta s-a practicat, întrucît era cu mult mai avantajos pentru sporirea producției decît celelalte. Pe de altă parte munca de clacă presupune un grad mai mare de aservire a țăranului față de boier sau practicarea robiei pe o scară mai largă, ceea ce nu se verifică documentar, pentru epoca dată. Oricît de însemnat va fi fost avîntul producției agricole în sec. al XV-lea, el nu a fost de așa natură încît să provoace schimbări prea mari în modul de organizare și de exploatare a domeniului feudal.

Problema aceasta a fost luată din nou în discuție de P. P. Panaitescu, care consideră că rezervele senioriale s-au format în sec. al XVI-lea și că o dată cu aceasta s-a introdus munca de clacă pentru valorificarea lor, iar pe de altă parte, s-a răpit țăranilor dependenți dreptul

6) B. T. Cîmpina, *Dezvoltarea economiei și începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a sec. al XV-lea în Moldova și Țara Românească*, în *Lucrările sesiunii generale științifice ale Acad. R. P. R.*, 1950, p. 1621 și urm.

7) Pentru aceasta vezi P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor în Țările Române*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. I, Buc. 1956, p. 72 și urm.

de strămutare⁸⁾. Autorul poate să aibă dreptate într-o oarecare măsură însă textele citate nu sînt destul de convingătoare și argumentele bazate pe ele nu rezistă unei critici serioase. Pe baza informației culese în această lucrare nu se poate trage concluzia că munca de clacă pe rezervele senioriale a devenit predominantă de la sfîrșitul sec. al XVI-lea și că celelalte forme de exploatare a țărănimii ar fi căzut în desuetudine o dată cu introducerea acestui sistem.

Dintre istoricii mai vechi se preocupă de această problemă R. Rossetti. Atunci cînd enumeră drepturile țăranilor, prin care se îngusta dreptul de stăpînire al proprietarului feudal, el spune că „pînă în anul 1805, stăpînul moșiei nu putea rezerva pe seama sa nici o parte a moșiei, ci era dator s-o pună întreagă la dispoziția țăranilor, dacă ei aveau nevoie de întreaga ei întindere“⁹⁾.

Ar rezulta deci că pînă la începutul sec. al XIX-lea, crearea rezervelor senioriale ar fi depins în mare măsură de voința și de nevoile țăranilor și nu ar fi fost rezultatul unui proces social-economic. Modul cum pune autorul citat problema caracterizează pe deplin istoriografia burgheză romantică.

Pentru a putea trage concluzii juste în această chestiune, se impun noi cercetări și o analiză mai atentă a materialului informativ. Examinarea informației documentare în legătură cu exploatarea domeniilor feudale și cu organizarea lor în vederea producției ar putea duce la o clarificare a problemei.

În primul rînd trebuie găsit un punct de plecare. Dacă în țările vecine, Polonia, Ungaria, Rusia aceste mari schimbări în structura social-economică au avut loc în sec. al XVI-lea, nu există nici un motiv pentru a afirma că astfel de fenomene s-ar fi putut înregistra mai de timpuriu în economia țării noastre.

De altfel nici un document din sec. al XV-lea nu ne dă indicații, nici directe, nici indirecte, în legătură cu existența unor terenuri rezervate proprietarilor feudali și exploatate de ei prin munca de clacă.

În documente se arată clar ceea ce se rezervă proprietarului în vederea unei exploatare directe: moara, iazul, pivele, ștezele, loc de prisacă și acestea numai acolo unde existau condiții pentru instalarea lor, fără prejudicierea intereselor satelor vecine. Rareori se menționează locuri pentru cosit¹⁰⁾, dar nu putem ști dacă ele constituiau o rezervă a proprietarului sau era folosite în comun de toți membrii obștii satești.

Intrucît documentele din sec. al XVI-lea și al XVII-lea și cu atît mai puțin cele din sec. al XV-lea, nu dau nici o informație directă cu privire la existența rezervei senioriale, cercetătorul este nevoit, pentru a o putea constata, să examineze producția domeniului feudal și circulația produselor lui ca mărfuri. Apariția unor mari cantități de cereale-

8) *Ibidem*,⁷⁾ p. 81 și urm.

9) R. Rossetti, *Pentru adevăr și dreptate*, extras din *Viața Romînească*, Iași, 1911, p. 67.

10) Mihai Costăchescu, *Documente Moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 405, „și hlabnicul care este în sus de gruiș să fie pentru fînaț“.

marfă pe piața internă sau la export, ar indica pe deplin o reorganizare a domeniului feudal, o adaptare a lui în vederea producției de mărfuri și o schimbare în formele de exploatare a țărănimii dependente.

Examinarea materialului documentar pentru perioada dată oferă însă o soluție negativă acestei probleme. Niciodată nu se menționează în privilegiile acordate de domnitorii români negustorilor din Polonia sau din Transilvania cerealele ca articole de export, ci numai vitele și produsele obținute de pe urma creșterii lor. Ba mai mult încă, în cazuri excepționale, s-a importat grâu din aceste părți pînă tîrziu, chiar și în sec. al XVII-lea¹¹⁾. Faptul acesta se explică prin stadiul mai avansat la care ajunsese agricultura în aceste țări, unde se folosea asolamentul trienal și unelte mai perfecționate. S-ar putea vorbi totuși de un avînt al agriculturii în țara noastră în sec. al XV-lea. Cronicarul polon Miechowski arată că „toate țările rutene sînt roditoare în privința grînelor, care cresc în mare cantitate și în vremile vechi erau importate la Genova și la Florența, orașe italiene, dar acum abia dacă se mai culeg, căci cele mai multe pămînturi rămîn necultivate sau cu grîne ce rămîn neculese și se usucă pe cîmp”¹²⁾. Situația din țările rutene descrisă aici a putut exista și la noi, dar și aceeași decădere constatată la începutul secolului următor.

Se pot deci presupune, pentru secolul al XV-lea modeste transporturi de grîne spre porturile dunărene, dar acestea puteau proveni și din dijele ridicate de la țărani. Grînele care se scurgeau prin porturile de la Marea Neagră, „schelele pentru grâu” (caricatoria frumenti) nu proveneau numai de la noi, ci și din alte părți. Cronicarul polonez citat vorbește de exportul grîului din Ucraina la Florența și Genova. Alte documente menționează pe cele de proveniență bulgară de la Anhial¹³⁾!

Polonezii înșiși făceau pe la 1415, încercări de a exporta grîul la Constantinopol și urmăreau, fără a reuși, să prefacă într-un mare port localitatea tătărăscă Cociubei¹⁴⁾. Adeseori lipsa de grîne în aceste porturi devenea destul de acută¹⁵⁾.

Tot din zeciuielile ridicate de la țărani proveneau grînele care se transformau în alcooluri la povernele și sladnițele boierilor și mănăstirilor¹⁶⁾. Probabil că o parte din cerealele provenite din dije, care nu se consumau pe loc la curțile boierilor, era absorbită de piața locală,

11) Hurmuzachi, II, p. 784, 862-863. P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn* Buc. 1944, p. 83-86. Pentru exportul de grîne în Transilvania era necesară o permisiune specială de la domnitor, cf. N. Iorga, *Istoria Comerțului românesc*, vol. I, Buc. 1915, p. 197. Pentru import de grîne de la tătări în sec. al XVII-lea, vezi I. Neculce, *Cronica*, ed. Iorgu Iordan, Buc. 1955 p. 165.

12) M. Miechowski, *Sarmatia asiana atque europea*, la Pistorius, *Corpus scriptorum historiae polonicae*, I, Basel, 1582, p. 141.

13) N. Iorga, *op. cit.*,¹¹⁾ p. 56, 134.

14) Jan Dlugosz, *Historia polonica*, ed. Lipsca, 1617, cartea I, col. 367.

15) N. Iorga, *op. cit.*,¹¹⁾ p. 134.

16) M. Costăchescu, *op. cit.*,¹⁰⁾ vol. I, p. 45-46. I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, vol. I, Buc. 1913, p. 333, 336, 429.

dar în această privință faptul că orașele aveau țărini¹⁷⁾, nu erau complet rupte de agricultură și produceau într-o bună măsură cereale pentru nevoile lor, contribuia ca cererea să fie destul de redusă.

Păstrarea cerealelor în gropi, așa cum se văd și sub ruinile curții domnești din Vaslui, indică slaba dezvoltare a agriculturii în sec. XV și XVI¹⁸⁾. Existența unor țărini îngrădite arată de asemenea că locurile destinate agriculturii se reduceau la suprafețe de mică întindere¹⁹⁾. Abia în a doua jumătate a sec. al XVI-lea și în prima jumătate a sec. al XVII-lea, practica aceasta, datorită extinderii ogoarelor țărănești, face să se renunțe la îngrădirea țărinilor²⁰⁾. Atât timp cât „țarinile“ se mai menționează în documente, cu ocazia descrierii hotarelor unor proprietăți și apar ca niște locuri de cultură limitate sau chiar închise și noțiunea aceasta nu se confundă cu aceea a întregului câmp ce înconjoară satul, așa cum se întâmplă din sec. al XVII-lea înainte, nu putem vorbi de un avânt în agricultură, deși această ramură de producție, împreună cu creșterea vitelor constituie baza vieții economice²¹⁾.

În orice caz, chiar în sec. al XVII-lea, cantitățile de cereale destinate piețelor locale sau comerțului exterior erau destul de reduse, iar agricultura peste nevoile proprii, cu excepția unor ramuri anexe ca viticultura, era puțin rentabilă. Din cauză că cerealele intrau în mică măsură în schimbul de mărfuri, în anii buni și atunci când ogoarele se puteau lucra în mod normal, se puteau constitui unele rezerve de cereale. Faptul că se păstrau ani de-a rândul în stoguri, netreierate, indică tocmai această neputință de a fi valorificate în procesul marfă-bani pe o scară mai întinsă²²⁾.

17) M. Costăchescu, *op. cit.*,¹⁰⁾ vol. II, p. 463.

18) Gropi de grâu într-un doc. din 1643. Acad. R.P.R., Filiala Iași, Fond Spiridonie, XIII/104.

19) M. Costăchescu, *op. cit.*,¹⁰⁾ II, p. 131-133.

20) Pe la 1646 nici viile din jurul orașului Iași nu se mai îngrădeau. v. doc. la Arh. St. Buc., M-reă Pobrota, XIV/5.

21) Pentru țărini, vezi C. Cihodaru, *Contribuții la cunoașterea obștii țărănești în Moldova*, în Studii și cercetări științifice (seria istorie), Filiala Acad. R.P.R. Iași, Anul VII, nr. 1-2, p. 19-24.

22) Miron Costin, *Letopisețul țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, ed. P. P. Panaitescu, Buc. 1944, p. 141, vorbind despre izgonirea lui Vasile Lupu de către Gheorghe Ștefan și despre fuga lui în Polonia pe la Hotin, spune: „Nu pociu tăcea aici pentru cetatea Hotinului. Ce nesocotință a o lăsa pre mîna altuia! ... Au nu au fost hrană? Pîinea unui sat de la Hotin ar hi putut a ținea un an, sau numai cită era în tirg...”. Prin urmare pentru a se putea întreține o întreagă garnizoană în cetatea Hotinului, existau rezerve de cereale numai într-un sat din împrejurimi sau chiar în oraș. În altă parte, vorbind despre stabilirea regelui Poloniei la Camenița în timpul războiului cu cazacii din anul 1648, arată că oștenii poloni treceau peste Nistru și peste Prut, după furaje și provizii, care se găseau în mare cantitate, căci „era la Hotin pline stoguri, cu mare bivșug în acel an...” *Ibidem*, p. 173. Cereale păstrate netreierate, în stoguri, în satele mănăstirii Galata, vezi *Documente privind istoria României*, sec. XVI, Moldova, vol. III, p. 407 și urm. În privința rezervelor de cereale pe care le acumulasă proprietarii din zeciuile, prezintă un deosebit interes un document din anul 1664, privind un proces intentat de Vasile Virnav și Pătrău popei Ionașco. Acesta fusese lăsat de slugile celor doi „să ia a zecea”, „cițiva ani”, din produsele unei jumătăți din satul Dingani. „Cînd foamea, trimițînd slugile lor și oameni ca să treiere pîinea ce a fost de a zecea, popa le-a luat pîinea, 55 mierțe, în țările și au zis că Virnav și Pătrău nu au

Cauzele acestei stări de lucruri trebuie să fie căutate în existența monopolului turcesc asupra comerțului țărilor române.

Dacă cerealele de aici, în sec. al XV-lea, ca și mai târziu, nu erau cerute în Transilvania și în Polonia, cantitățile destinate comerțului exterior erau îndreptate spre porturile dunărene și spre Cetatea Albă, de unde apoi erau încărcate pentru diferite centre din orientul mediteranean. După căderea țărilor noastre sub jugul otoman în prima jumătate a sec. al XVI-lea prisosul de cereale de la noi se îndreaptă spre această parte, însă nu pe baza unui comerț liber. Dispunând de puterea politică, Poarta Otomană a impus statelor feudale române obligația unor contribuții în cereale și vite pentru aprovizionarea capitalei, oferind, desigur, pentru aceasta prețuri derizorii²³⁾.

Această contribuție în grâne și vite a țărilor noastre pentru întreținerea Constantinopolului, la care trebuie să se adauge și zahereaua ce se furniza oștilor turcești în cazul când ele purtau războiul cu Imperiul Habsburgic, Polonia sau Rusia, se realiza pe cale de rechiziții și influența puternic prețurile ce se ofereau în tranzacțiile libere dintre proprii țarii feudali de la noi și agenții care aprovizionau Imperiul Otoman²⁴⁾. Pentru a determina scăderea prețurilor la vite se interzicea comerțul cu Polonia²⁵⁾ și se pretexta chiar existența unor plingeri ale țăranilor moldoveni care își duceau vitele spre vânzare în această țară, că sînt înșelați prin plata lor în monedă devalorizată²⁶⁾.

Prin acest sistem de jaf se da o lovitură serioasă dezvoltării economiei țărilor române și mai ales agriculturii. Un stimulent în această privință ar fi putut veni de pe urma dezvoltării orașelor, dar, în condițiile înrobirii otomane, viața orășenească s-a dezvoltat într-un ritm foarte încetinit.

jumătate, ci numai a treia parte din sat". R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, vol. I, Buc., 1907, p. 218. Prin urmare se adunase în acest sat numai în cîțiva ani, din zeciuiele, câteva vagoane de cereale, care probabil, pentru că nu se puteau vinde cu preț, stăteau acolo netreierate.

23) Pentru aceasta a se vedea din colecția de firme în traducere la Institutul de istorie al Acad. R.P.R., Buc., I/73, II/79, II/96. N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, p. 230. Firmanele citate dau situația dintre 1560-1568. Se ofereau 6 aspri pe chila de orz. Prețul acesta comparat cu acela la care se vindeau vitele în țările române, nici nu mai poate fi considerat ca atare. Fără a putea ști în ce măsură asprul se devalorizează în timp de un secol și care era valoarea lui în raport cu alte monede pe la jumătatea sec. al XVI-lea, constatăm că o berbință de griu se vindea pe la 1456 la Cetatea Albă cu 55 aspri, ce-i drept într-o vreme de lipsă. cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 184. Dacă vom considera că între prețul griului și cel al orzului nu era o prea mare diferență, ajungem astfel la o scădere a prețului în raport de 1/220, fără a ține seama de devalorizarea asprului.

24) Contribuția Moldovei în grâne pentru Poarta Otomană poartă în documente denumirea de „ibiși împărătesc”. Întrucît țăranii nu dispuneau întotdeauna de grînele cerute, ei plăteau valoarea lor în bani și ele erau cumpărate de la boieri. Aceasta se vede clar dintr-un document din anul 1582. La această dată, Văscan Movilă fost pîrcălab era nevoit să vîndă mai multe sate cu suma de 40.000 aspri pentru a plăti unui grec Liftiriu 31.000 aspri pe care-i împrumutase „cînd a rămas dator la vistierie pe cînd strîngea banii în ținutul Sucevi pentru grîul acela pentru Galați v. Doc. privind ist. Rom., sec. XIV. A. vol. III, p. 182.

25) În colecția de firme citată vezi nr. II/125 a.

26) *Ibidem*, nr. I/62, I/80.

La piedicile create de dominația otomană în calea dezvoltării agriculturii în țările române, trebuie să se mai adauge apoi tulburările și pustiirile provocate de războaie și invazii, care atît în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, cît și în ultima parte a sec. al XVII-lea deveniseră aici endemice.

Călătorii străini care au trecut pe la noi în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, arată jalnica situație în care se afla Moldova în urma unor astfel de împrejurări. Cornelio Magni care a însoțit în anul 1671 pe sultanul Mahomed al IV-lea în timpul expediției turcești împotriva Poloniei, arată că în sudul acestei țări erau întinse cîmpii pentru grîne, însă tot el spune că a trecut prin locuri plăcute, dar necultivate, cu satele toate distruse și nelocuite²⁷⁾. În timpul războaielor turco-polone din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, vornici din Cîmpulung se plîngeau domnitorului că locul e „pustiu“, iar în ceea ce privește pe oameni, adăugau că „iată umblăm de-i vom strînge și-i vom așeza la loc“ și că nu-și mai aduc aminte de cînd nu s-a mai lucrat pămîntul. Erau siliți să-și vîndă caii sau hainele din spate pentru a cumpăra „ceva pîine“²⁸⁾.

În astfel de condiții toate rezervele adunate mai înainte se epuiau și boierii găseau un prilej nimerit pentru a acapara ogoarele țăranilor prin specularea grînelor.

Dacă atît pentru sec. al XVI-lea, cît și pentru secolul următor, nu putem vorbi, decît cu rare excepții de o înflorire a agriculturii, atunci noi trebuie să căutăm sursa din care își scoteau boierii romîni veniturile pentru a-și cumpăra produsele necesare gospodăriei și felului lor de viață. Această sursă o constituia creșterea vitelor.

Raportul dintre suprafețele cultivate și cele folosite ca pășuni sau fînețe, spre sfîrșitul sec. al XVI-lea se poate constata din examinarea producției de pe domeniile mănăstirii Galata. Din cercetarea inventarului averilor mănăstirii, întocmit la 25 noiembrie 1588, se poate vedea că ea dispunea în satul Plopi de 5 stoguri de grîu din recolta curentă, care la cădere iernii încă nu erau treierate²⁹⁾. La acestea se mai adăugau alte trei stoguri de grîu în aceeași situație din recolta anului trecut și alte cinci de diferite cereale. Faptul că un număr așa de mare de stoguri de cereale rămîneau netreierate de la un an la altul, indică slaba cerere de cereale pe piață și prețul lor scăzut.

Trebuie să se observe că datele de mai sus se referă la un grup de sate. În metohul de la Plopi se concentra producția din satele Plopi,

27) N. Iorga, *op. cit.*,²³⁾ p. 296.

28) *Ibidem*,²³⁾ p. 304.

29) *Documente privind istoria Romîniei*, Moldova, sec. XVI, vol. III, p. 402-410. Inventarul acesta este incomplet și lipsit de sistematizare. Din cele 16 date se dau numai pentru șapte cantitățile de fin și de cereale recoltate. La unele din ele se înregistrează numai fin. Vite cornute, cai și o parte din oi sînt trecute numai la parțida satului Plopi. Probabil egumenul mănăstirii nu avea situația completă din unele sate sau ceea ce e mai sigur căuta s-o ascundă dregătorului domnesc, Caraghiuzel stolnicul, care urma s-o predea dîchilului. Se mai poate presupune că unele din aceste sate erau pustii așa cum se poate vedea din alte documente. Se remarcă micul număr de instrumente agricole de care dispunea mîndăstirea.

Belcești, Cristinești și Mihăileștii, care erau unele lângă altele, lângă Bahlui. Plopii și Cristineștii erau chiar într-un hotar³⁰⁾. De aici se poate trage concluzia, ținând seama că producția de cereale este destul de modestă, că ea provenea în cea mai mare parte din dijmele adunate de la țărani și numai într-o mică măsură din culturi proprii.

Față de cele 10 stoguri de cereale recoltate de mănăstire într-un singur an, stau 40 stoguri de fîn. De aici se vede că raportul dintre suprafața cultivată și cea folosită ca fînețe, cu excluderea pășunilor, luncilor și pădurilor era, în grupa de sate așezate pe Bahlui, de aproximativ $\frac{1}{4}$. Dacă ținem seama de posibilitatea concentrării producției de cereale în anumite sate, atunci am avea situația din 10 sate ale mănăstirii, rămânând, din anumite motive, necunoscută producția din 6 sate.

Peste tot, în aceste 10 sate, mănăstirea dispunea de 238 stoguri de fîn, 27 stoguri de cereale, 479 mierje de cereale treierate (circa 5 vagoane și jumătate). Trebuie să se noteze că în satele în care mănăstirea posedă cereale treierate, exista un mare număr de mori și prin urmare se poate presupune că o parte din grânele de acolo proveneau din dijmele luate la măcinat.

Se mai poate observa că, în parte, aceste cereale erau destinate creșterii vitelor, căci în satele cu cele mai multe mori exista și un număr mare de porci³¹⁾.

Mănăstirea are numai în satul Plopi 1128 oi, 194 boi, vaci și viței și 101 cai. Această mare bogăție de vite explică marea cantitate de fîn ce se recoltează pe domeniile ei. Dacă se poate presupune că o parte din porcii și oile sale provin din zeciuiele, lucrul acesta nu se poate spune despre vitele mari.

Inventarul cercetat nu ne arată dacă fînul de care dispunea mănăstirea provenea în întregime din dijme sau dacă ea avea locuri rezervate anume, de pe care producția se strângea prin munca de clacă. În cazul cînd e vorba numai de zeciuiele, atunci numărul vitelor țărănilor erau de 10 ori mai numeroase decît ale mănăstirii.

În general din această analiză se poate constata că în mare parte economia mănăstirii se baza pe creșterea vitelor și într-o mai mică măsură pe agricultură.

O mare parte din cerealele recoltate erau consumate pe loc în satele respective³²⁾.

Deși producția de cereale rămînea netreierată cu anii, totuși proprietarii simțeau mereu nevoie de bani. Mănăstirea Galata dispunea de

30) *Documente privind istoria Romîniei*, Moldova, sec. XVI, vol. IV, p. 46.

31) În satele Vilcești, Sadna și Sivița mănăstirea posedă în total 15 mori. Tot alci are și 140 porci.

32) Nu cunoaștem numărul călugărilor care locuiau în incinta mănăstirii. Se observă însă că în depozitul ei există o mare cantitate de vin, miere, pește, brînză, un cant de făină. Lipsesc cu totul uleiul și legumele, deși la data cînd se încheia inventarul, începuse deja postul Crăciunului. Aceasta înseamnă că la mănăstire locuia numai elita călugărească și un mic număr de servitori al căror tain a fost repartizat mai înainte. Călugării de rînd erau probabil răspîndiți prin satele dependente ca morari, cio-bani, vâcari sau cu alte ocupații.

15.000 aspri bani în numerar, cam atât cât era prețul unui sat ³³⁾ și își permitea să facă și camătă. n depozitul ei se găsea un uric amanetat pentru 3000 de aspri.

Probabil că și celelalte mănăstiri și proprietari feudali își exploatau domeniile într-un mod asemănător.

Călătorii străini care au vizitat în sec. al XVI-lea și al XVII-lea țara noastră scot în evidență marea bogăție de vite de pe domeniile boierești și vorbesc destul de puțin de agricultură. Astfel Grațiani, unul dintre biografiile lui Despot, scria că „de aici, din Moldova, se scoate acel număr mare de boi, cu carnea cărora se hrănesc în mare parte nu numai neamurile Ungariei și Rusiei, ci și Poloniei, Germaniei și chiar Italia, iar mai ales cetatea Veneției. Aceștia le zic venețienii boi ungurești și preferă carnea lor altor soiuri³⁴⁾. Din boii vinduți în număr mare la iarmaroace, boierii care cresc numeroase cirezi realizează ciștiguri importante. Prețul unui bou este de 3 galbeni de aur. De pe urma creșterii vitelor însuși voievodul se îmbogățește foarte mult, căci și el obișnuiește a vinde un număr foarte mare de boi de pe domeniile sale în fiecare an ³⁵⁾).

Aceeași situație se menține și în prima jumătate a sec. al XVII-lea. Bandini arată că boierii aveau pe moșiile lor pînă la 24.000 de oi ³⁶⁾. Cifrele pe care le dă Paul de Alep, în comparație cu acelea din inventarul Galatei, nu par să fie exagerate. El arată că un boier din neamul Brincoveanu, din Țara Românească, în cele 200 de sate ale lui avea pînă la 30.000 oi, 4.000 vite cornute și în fiecare din ele cîte o herghelie de cai. El exporta anual în Turcia cîte 1.000 de boi, pe care îi vindea aici cu 10.000 lei ³⁷⁾. În caz de nevoie, pentru împlinirea birului turcesc se luau de la unii boieri ca Nestor Ureche pînă la 400 de boi, care urmau să fie plătiți ³⁸⁾.

Exportarea unui mare număr de vite cornute în Transilvania și Polonia în sec. al XVI-lea și în prima jumătate a sec. al XVII-lea, este un fapt îndeobște cunoscut ³⁹⁾.

Un număr mare de vite, în special oi, se trimiteau și în Turcia. O parte din acestea proveneau din zeciuile ridicate de la țărani. Către sfîrșitul domniei, Petru Șchiopul, din gorștina oilor țărănești, vindea anual gealipilor turci pînă la 65.000 capete, ceea ce însemna că producția țărănească în această ramură se putea ridica pînă la 650.000 capete ³⁹⁾. Un singur sat, cum era Toporăuții,— desigur unul din cele mai mari și

33) *Documente privind istoria Romîniei*, Moldova, sec. XVI, vol. III, p. 375.

34) Grațiani, *De Iohanne Basilio in Deux vies de Jaques Basilicos*, ed. Legrand, Paris, 1889, p. 169-170.

35) N. Iorga, *op. cit.*, ²³⁾ p. 309-310.

36) *Ibidem*, ²³⁾ p. 284.

37) *Ibidem*, *op. cit.*, ²³⁾ p. 309.

38) Hurmuzachi II₃, p. 686, XV, p. 204, 258-259, 293. *Documente privind istoria Romîniei*, sec. XVI, Moldova, vol. II, p. 169, N. Iorga, *op. cit.*, ²³⁾ p. 186, 289-290.

39) *Documente privind istoria Romîniei*, sec. XVI, Moldova, vol. IV, p. 19 și urm.

mai bogate — avea pînă la 1500 de oi țărănești, 1.000 de stupi și 500 de porci țărănești⁴⁰).

Pe de altă parte se trimiteau la pășunat în Moldova turme de oi și de vite, din Dobrogea și din părțile Okeacovului⁴¹), ceea ce arată că rămîneau disponibile pășuni întinse.

De aici se poate constata că slaba dezvoltare a pieții interne, legăturile comerciale cu Ungaria și Polonia, țări cu o agricultură relativ mai dezvoltată decît aceea care se practica în țările romîne, și, pe de altă parte constrîngerile impuse de monopolul turcesc, au imprimat economiei Moldovei și Țării Romînești un caracter special. Boierimea interesată din ce în ce mai mult în procesul economiei bănești, căuta să scoată veniturile de care avea nevoie din intensificarea creșterii vitelor și mai puțin din agricultură.

Pentru aceasta domeniul feudal trebuia organizat într-o formă corespunzătoare. O mai bună organizare a producției pe aceste domenii presupunea o grijă deosebită din partea proprietarilor și un control mai atent asupra modului cum foloseau țaranii pămîntul din satele supuse lor. Informația documentară păstrată dă oarecare indicații în această privință. Începînd din a doua jumătate a sec. al XVI-lea încep să se emită de cancelariile domnești, destul de des, așa-numitele *cărși de apărare*. Desigur că acestea erau folosite de multe ori în cazurile de contestarea proprietății, pînă ce domnia ajungea să soluționeze procesul într-un mod oarecare. Dar nu întotdeauna se urmărea acest lucru. Un proprietar care dispunea de o carte de apărare putea să controleze și să dispună după placul lui în ceea ce privește modul de folosire a proprietății. Se arată de obicei în aceste porunci domnești că proprietarii erau împuterniciți să țină, să oprească și să apere (держати, оупрати, охранити) proprietățile lor și totodată se interzicea oricui să are sau să cosească acolo fără voia lor⁴²).

Termenul *охранити* ne pune însă în legătură cu *braniștea* prin care se înțelege un teritoriu a cărui folosire este rezervată exclusiv proprietarului. Ele serveau în general pentru creșterea vitelor, însă uneori constituiau adevărate complexe economice, cuprinzînd locuri pentru pășune, pentru fînaț, iazuri, prisăci, livezi. În cuprinsul lor se interzicea tăierea lemnului, pescuitul, vînatul și culegerea fructelor sălbatice. Aceia care încălca astfel de dispoziții, i se confiscau instrumentele, îmbrăcămintea și eventual carul și boii. Puteau să fie declarate braniști și unele lacuri sau bălți cu o mare parte din teritoriul înconjurător⁴³).

În crearea braniștilor, boierii și mănăstirile au imitat pe domnitori.

40) Doc. din 9 decembrie 1627 la Muzeul Regional din Suceava, cota 1731.

41) Vezi în colecția de firme traduse la Inst. de Ist. Buc. doc. 1/37. Cf. N. Iorga, *op. cit.*,²³) p. 229.

42) Pentru aceasta vezi *Documente privind istoria Romîniei*, Moldova, sec. XVI, vol. IV, p. 164, sec. XVII, vol. II, p. 305, apoi doc. la Acad. R.P.R. cota XLII/71, CXVI/92, CX/117, CXXXIII/32, CCXCV/212. Arh. St. Buc., M-rea Galata, VII/1, X/19, Achiziții noi XXXIV/11 Arh. St. Iași, DXII/14.

43) În Țara Romînească termenul apare mai ales cu acest sens.

De altfel ele nu se puteau constitui decît pe baza unei hotărîri speciale a acestuia adică pe baza unei *cărpi de apărat*.

Există motive să credem că au existat braniști în jurul tuturor cetăților și curților domnești, însă nu ni s-au păstrat informații decît cu privire la acelea de la Lozova, Cetatea Neamțului, Zavadine și mai ales pentru cea de la Bohotin⁴⁴).

Braniștea de la Lozova a fost folosită de domnitorii Moldovei pentru creșterea oilor pînă în primele decenii ale sec. al XVI-lea. La 12 mai 1546, domnitorul Petru Rareș o dăruia episcopiei din Roman⁴⁵). Din descrierea hotarelor care se face cu această ocazie, se poate constata, că ea avea o întindere respectabilă. Alături se întindea stepa, pustia de la Oasele, care a fost colonizată destul de tîrziu⁴⁶).

O altă braniște domnească s-a constituit, din timpuri vechi, în jurul Cetății Neamțului, probabil o dată cu construirea ei. Se poate de asemenea presupune că existau braniști și la celelalte cetăți. La 16 ianuarie 1612, o poiană din această braniște „pentru vitele domnești de la Curtea din Piatra“ se dăruia de către domnitorul Ștefan Tomșa mănăstirii Pingărați⁴⁷). Ea era îngrijită și apărată de un corp special de slujitori numiți branișteri⁴⁸).

Domnitorul Alexandru Lăpușeanu, care realiza mari venituri de pe urma creșterii vitelor, a înființat o întinsă braniște domnească pe Răut, cunoscută sub numele de Scotăria de la Zăvadine. Pentru aceasta el dispune să se evacueze 12 sate din acea parte și să se strămute populația în alte regiuni.

Existența ei se poate constata din documentul din 20 august 1588, prin care domnitorul Petru Șchiopul dăruia boierului Andrei hatmanul satul Zăvădeni, „care a fost scutărie domnească, făcută de Alexandru Voievod“. La marginea nordică a celor 12 sate „pe care le-a risipit Alexandru Voievod“ se întindeau locuri pustii, nepopulate. Ele au fost alipite la acest teritoriu folosit pentru creșterea vitelor. Întreprinderea creată de Alexandru Lăpușeanu a fost părăsită de urmașii săi, căci din același document se poate constata că țăranii din cele 12 sate s-au

44) În parte, actele privind braniștea de la Bohotin au fost publicate de R. Rosetti, (*Cronica Bohotinului* în An. Acad. Rom. Mem. sec. ist. s. II. t. 28) dar în studiul cu care le-a însoțit, el se preocupă mai ales de formarea și creșterea domeniilor familiilor Buhuș și Rosetti și nu a urmărit însemnătatea acestei regiuni în cadrul economiei domeniului voievodal.

45) *Doc. privind istoria Romîniei*, sec. XVI, Moldova, I, p. 502. M. Costăchescu, *Doc. moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 339.

46) Harta acestei regiuni arată tot numiri noi de sate ca Hanul Conachi, Costache Negri, C. A. Rosetti, T. Vladimirescu, V. Alexandri etc.

47) *Doc. privind istoria Romîniei*, sec. XVIII Moldova, III, p. 51.

48) Satele cu numele Brănișteri sau Braniștea arată că astfel de terenuri erau destul de multe în trecut. Unul din acestea era în apropierea Cetății Neamțului v. *Doc. privind istoria Romîniei*, sec. XIV-XV. Moldova, vol. I, p. 280. Pentru „brănișterii“ de la Bohotin v. *Ibidem*, p. 268. Vezi de asemenea G. h. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXIV, p. 168-169 și la Arh. St. Iași, Condica Mitropoliei Moldovei p. 251.

întors la locurile lor. Așezările părăsite definitiv, siliștile, au fost acaparate de boieri ⁴⁹).

Cea mai întinsă braniște domnească a fost cea de la Bohotin. Înainte de lichidarea ei prin daniile masive din sec. al XVII-lea, cuprindea o întinsă regiune la sud de Iași, pe ambele maluri ale Prutului, începînd de la o linie, care trece pe lângă satele Chiperești, situat la vărsarea Bahluiului în Jijia și Morenii din stînga Prutului. Se întindea spre sud pînă la satul Podoleni. În partea de apus hotarul ei mergea pe dealurile împădurite de lângă pîraiele Vasluț și Crasna. Nu se pot preciza limitele pînă unde se întindea spre răsărit ⁵⁰).

În prezent mai poartă aici denumirea de „braniște“ un șes de circa 600 de ha la nord de satul Cozia ⁵¹).

La începutul sec. al XIX-lea, așa cum se vede din „condica liuzilor“ din 1803, satele de aici, împreună cu cele care aparținuseră vechiului ocol al Țuțorei, foarte puține la număr, au constituit o nouă unitate administrativă denumită „ocolul Braniștea“, cuprinzînd vreo 19 sate ⁵²).

În documentele din sec. al XVII-lea, se menționează uneori că aceste sate „ascultau“ de ocolul Iași sau de ocolul curților domnești din Iași ⁵³).

Nu cunoaștem data la care acest teritoriu a fost declarat braniște domnească. Pentru prima dată ea este amintită într-un document din 1431 ⁵⁴). În acea vreme satele așezate la sudul acestei regiuni, spre Huși, depindeau încă de domnie. Unele din ele au fost legate, în ceea ce privește obligațiile, de morile domnești de la Stănițești, constituind un ocol ⁵⁵), iar altele au format mai tîrziu domeniul episcopiei din Huși ⁵⁶). Numai o mică parte au intrat înainte de sfîrșitul sec. al XVI-lea în proprietate particulară ⁵⁷).

O dată cu declararea regiunii Bohotin ca braniște domnească, colonizarea a fost oprită aici. Din cercetarea documentelor se poate constata că în această parte nu se menționează sate a căror nume este indicat prin expresia „unde a fost jude“, „unde a fost cneaz“ sau „vătămăni“ cutare. Numiri de sate cu terminația *-ești* caracteristică în to-

49) *Doc. privind istoria Romîniei* sec. XVI, Moldova, vol. III, p. 308, 392, 393, sec. XVII, vol. II, p. 110.

50) *Ibidem*, sec. XVI, vol. II, p. 445. Th. Balan, *Documente bucovinene*, I, p. 183, M. Costăchescu, *op. cit.*, ¹⁰) vol. II, p. 448; R. Rosetti, *op. cit.*, ⁴¹) p. 161. A. Sava, *Doc. privind tirgul și stîntul Lăpușniț*, Buc., 1937, p. 21. Vezi și doc. la Arh. St. Buc., M-reă Neamț, CXXXVI/2.

51) *Dicționarul geografic al jud. Fălciu*.

52) *Uricarul*, VIII, p. 348-351.

53) *Doc. la Acad. R.P.R., Achiziții noi*, XLII/76.

54) *Doc. privind istoria Romîniei*, sec. XIV-XV, Moldova, I, p. 92. Alte doc. care menționează braniștea de la Bohotin la R. Rosetti, *op. cit.*, ⁴²) p. 158.

55) *Doc. la Arh. St. Buc., Episcopia Huși*, XIII, 5, 6, 8, LXX/1.

56) *Doc. privind istoria Romîniei*, sec. XVII, Moldova, I, p. 28. Pentru sate din ocolul Huși vezi doc. la Acad. R.P.R., Peciți, 70.

57) Astfel au fost satele dăruite zugravilor Nechita și Dobre. Teritoriul lor se întindea din dealul Lohanului pînă la Prut. Vezi *Doc. privind istoria Romîniei*, sec. XIV-XV, Moldova, vol. I, p. 35-36.

ponimia românească, sint rare în aceste părți. Doar Sălăgenii și Arghișenii par să fie oameni veniți din altă parte. Faptul că acțiunea de colonizare a fost foarte redusă în această regiune a contribuit la conservarea unui aspect aparte în toponimie. Numiri de sate ca Bohotin, Crasna, Covasna, Moșna, Comarna, Cozia, Podoleni, Bazga, cu o veche rezonanță slavă, sint foarte frecvente aici⁵⁸).

Pe de altă parte, din cauză că proprietatea feudală boierească și mănăstirească s-a format aici destul de târziu, abia din sec. al XVII-lea și din cauză că nu s-au făcut danii din teritoriul braniștii unor proprietari mărunți, nu s-a ajuns la formarea în aceste părți a categoriei de mici proprietari numiți răzeși⁵⁹).

Chiar înainte de sfârșitul sec. al XVI-lea, domnia împărțea cu boierimea și cu mănăstirile exploatarea braniștei. Domnitorii au acordat boierilor și mănăstirilor dreptul de a-și face aici numeroase prisăci. Se scoteau astfel din aceste părți mari cantități de ceară și de miere. Veniturile domniei se încasau de brănișteri și desetnici care ridicau și dijmele din fîn și din produsele agricole de la locuitori.

Cea mai mare parte din acest teritoriu a fost rezervată domniei pentru procurarea finului necesar hergheliilor domnești sau ca loc de pășune pentru acestea. O altă parte a fost lăsată în folosință țăranilor pentru creșterea vitelor și pentru agricultură⁶⁰). Domnia nu crease un regim special pentru regiunea Bohotinului pentru a se mulțumi numai cu zeciuilele de la țărani, căci toate satele domnești aveau această obligație. Desigur că finul de pe suprafețele rezervate domniei era recoltat prin munca de clacă a locuitorilor.

Se pare că din a doua jumătate a sec. al XVI-lea sau de pe la începutul sec. al XVII-lea se introdusese aici același regim ca și în folvarkurile poloneze. Menționarea termenului „voločă“ în vechile hotarnice ale unor locuri din aceste părți⁶¹) precum și apariția lui frecventă în toponimia actuală a regiunii⁶²) par să indice acest lucru.

Termenul acesta mai apare și în unele sate stăpânite de boieri în partea de nord a Moldovei și ar indica o influență polonă în organizarea gospodăriei feudale. În unul din documentele privind astfel de sate, pe lângă „voločă“, mai apare și un „lovnius“ adică loc rezervat pentru vînătoare (?)⁶³).

58) Afirmarea lui R. Rosetti, *op. cit.*,⁴²) p. 162, că această regiune a fost nelocuită pînă în sec. al XVII, și că familia boierilor Buhuș a întreprins colonizarea ei, nu corespunde realității.

59) Existau aici numai două sate de răzeși. Vezi *Uricarul*, VIII, p. 348-351. P. Poni, *Statistica răzeșilor*, Buc. 1921, p. 27.

60) Arături ale satului Grozești la R. Rosetti, *op. cit.*,⁴²) p. 213.

61) Voloča lui Cîrlan și voloča Bohotinului în hotarnica unei mori a mănăstirii Neamț. Vezi *Doc. privind istoria Romîniei*, sec. XVII, Moldova, vol. II, p. 59, 227 și vol. IV, p. 405.

62) Vezi harta reg. Răducăneni, Ed. M. St. M., 1893, seria VIII, vol. Y.

63) *Doc. privind istoria Romîniei*, sec. XVI, Moldova, vol. IV, p. 11 și sec. XVII, vol. II, p. 347. Ambele documente sint însă suspecte, dar este foarte probabil că toponimia indicată în ele să nu fi fost creată de imaginația falsificatorului. Vezi *ibidem*, sec. XVI, vol. III, p. 366-367, și doc. la Acad. R.P.R., cota CXLI/11.

Pentru paza terenurilor din braniște rezervate domniei, pentru a le ocroti de orice încălcări și stricăciuni și de asemenea pentru scoaterea oamenilor la munca de clacă, pe lângă brănișteri, mai exista un întreg corp de comișei, puși sub ascultarea marelui comis⁶⁴).

După recoltarea fînului, locuitorii din satele de aici, ca și cei din împrejurimi, aveau obligația de a-l transporta la grajdurile domnești. Această sarcină este cunoscută în documente sub denumirea de care de braniște⁶⁵).

O mare parte din braniștea Bohotinului era acoperită de păduri, mai ales păduri de tei. Acestea precum și fînețele întinse făceau din ea unul din cele mai potrivite locuri pentru agricultură. Numeroase locuri de prisăci au fost dăruite aici boierilor și mănăstirilor⁶⁶).

În documente nu se precizează întinderea acestor prisăci. Nu se menționează că ele cuprind „după obiceiul prisăcilor“, „cît va săgeta un tînăr voinic cu arcul“ sau „cît va putea arunca securea“. Se poate constata însă că uneori erau adevărate complexe economice și ocupau terenuri închise. Pe lângă faptul că într-o astfel de prisacă se puteau plasa pînă la 4.000 de stupi, existau pe lângă ele grădini, livezi, poiene cu fînețe, heleșteie și altele⁶⁷). Pentru îngrijirea lor era nevoie de brațe de muncă și unele mănăstiri căpătau aprobarea „să-și așeze oameni cît vor putea“ la acele prisăci⁶⁸). O astfel de gospodărie obținea repede o valoare destul de mare. De exemplu Ștefan cel Mare schimba la 16 martie 1490, cinci fâlci de vie de la Cotnari cu o prisacă a mănăstirii Moldovița din braniștea de la Bohotin⁶⁹). Se vede de aici că prețul unei astfel de prisăci era echivalent cu acela al unui sat⁷⁰).

Cu timpul teritoriul din jurul acestor prisăci a fost lărgit prin acapararea pămîntului domnesc și prin crotopirea satelor de aici. Astfel s-a ajuns pînă în sec. al XVIII-lea, la formarea unei întinse proprietăți mănăstirești în braniștea Bohotinului. Din „condica liuzilor“ se poate constata că din cele 19 sate ale ocolului Braniștea, 9 aparțineau mănăstirilor⁷¹). Restul a fost acaparat că către boieri. Începutul l-a făcut Andrei, hatmanul lui Petru Șchiopul, dar el a trebuit peste scurt timp să cedeze drepturile sale mănăstirii Pîngărați⁷²). Mai norocos decît dînsul a fost boierul Dumitru Buhuș, înrudit cu domnitorul Vasile Lupu. Prin danii succesive el a reușit să-și constituie un vast domeniu la Bohotin⁷³) și exemplul lui a fost urmat apoi și de alții.

64) R. Rosetti, *op. cit.*,⁴²) p. 162.

65) Vezi doc. la Arh. St. Buc., M-reă Tazlău, VII/2, m-reă Bistrița, IX/15. *Urticarul*, V, p. 244-245.

66) *Doc. privind istoria Romîniei*, sec. XIV-XV, Moldova, vol. I, p. 92, 255, 257, 268, 357, sec. XVI, vol. I, p. 401, vol. III, p. 416, 418, 445.

67) *Ibidem*, sec. XVI, vol. III, p. 304.

68) *Ibidem*, sec. XIV, XV, p. 268.

69) *Ibidem*, sec. XV, vol. II, p. 137.

70) Vezi doc. la Acad. R.P.R., cota XII/1. Să se compare prețul satului Podroga cu acela al unor vii de la Cotnari.

71) *Urticarul*, VIII, p. 348-350.

72) *Doc. privind istoria Romîniei*, sec. XVI, Moldova, vol III, p. 416, 418, 445.

73) Doc. la Acad. R. P. R., cota LXXXII/2,3. Locuri „din pustie“ în braniștea

Braniști domnești în vederea recoltării fînului sau, cum vom vedea mai jos, pentru agricultură, s-au constituit și în cuprinsul hotarelor unor târguri și orașe.

Braniștile mănăstirești au ocupat, cu excepția unor mici porțiuni lăsate în folosința locuitorilor din sate, aproape toată regiunea muntoasă, mergînd de la hotarul nordic pînă la sud de cursul riului Tazlău.

În partea de nord pe ambele laturi ale riului Suceava, cuprinzînd un mare număr de munți se întindea braniștea mănăstirii Putna. La sud de aceasta, pe valea Moldovei se constituise întinsa braniște a mănăstirii Moldovița. Munții de pe ambele laturi ale Bistriței au format braniștile mănăstirilor Bistrița, Neamț, Pîngărați și Secul. La sud de acestea era aceea a mănăstirii Tazlău⁷⁴). Și mănăstirile din regiunea deluroasă aveau braniști, însă acestea erau mai puțin întinse, în comparație cu acelea ale mănăstirilor din munți⁷⁵). Locurile și bălțile stăpînite de mănăstiri împreună cu teritoriul din jurul lor, au fost supuse aceluiași regim⁷⁶).

Pe lângă posibilitatea unei exploatare directe, aceste braniști constituiau pentru mănăstiri și un mijloc de constrîngere economică asupra țăranilor din regiunile de munte. Neputînd practica agricultura, principala lor ocupație era creșterea vitelor, la care se adăugau ca secundare pescuitul, vînatul și culegerea fructelor sălbatice. Dar prin constituirea braniștilor mănăstirești tocmai aceste izvoare ale existenței lor li se interziceau. S-au păstrat numeroase documente, prin care domnitorii împuterniceau pe călugări să oprească pe țărani de la folosirea acestor terenuri fără voia lor. Se interzicea astfel păscutul vitelor, vînatul, pescuitul, tăiatul lemnului și culegerea alunelor sau hămeiului de pe domeniile declarate braniști. Călugării erau autorizați să ia vitele, carele, instrumentele și îmbrăcămintea țăranilor care ar fi încercat să înfrîngă astfel de dispoziții⁷⁷). Se reținea recolta acelor oameni care încercau să defrișeze aici terenuri fără o învoire specială a mănăstirii. Se dărimau sau se aprindeau casele locuitorilor care se stabileau în braniști fără a trata cu călugării⁷⁸), adică fără a ajunge la acel contract pe baza căruia deveneau apoi șerbii mănăstirii. În zădar au încercat satele de străjeri din regiunea de munte, ca acei din Dărmănești și Oprișeni, să lupte

de la Bohotin s-au dăruit și mai înainte. Astfel la 29 august 1455, Petru voievod dăruia lui Duma Micaci „un loc din pustiu, în braniștea noastră de la Bohotin, anume pîrăul Cozia, lângă prisaca mănăstirii, să-și facă sat”. v. *Doc. privind istoria Romîniei*, sec. XIV, XV, Moldova, vol. I, p. 281.

74) Vezi de exemplu *Doc. privind istoria Romîniei*, sec. XVI, Moldova, vol. I, p. 2, vol. III, p. 74, 93, vol. IV, p. 59, sec. XVII, vol. I, p. 171, vol. II, p. 99. T. Balan, *Doc. bucovinene*, vol. II, p. 127, și documente la Arh. St. Buc., M-reă Neamț, CXXXIX/10, M-reă Sf. Sava Iași, XXXIII/11.

75) *Doc. privind istoria Romîniei*, sec. XVI, Moldova, vol. II, p. 156, vol. III, p. 106—107 și doc. la Acad. R. P. R. LXXVII/27 și la Muzeul Regional Suceava invet. nr. 63.

76) *Doc. privind istoria Romîniei*, sec. XVI, Moldova, vol. I, p. 407—408, vol. III, p. 190, sec. XVII, vol. IV, p. 186, Arh. St. Buc., M-reă Prahova XIII/75.

77) Vezi mai sus doc. citate în nota 74.

78) *Doc. privind istoria Romîniei*, sec. XII, Moldova vol. I, p. 117, vol. IV, p. 393.

împotriva cotozirii. Sprijinite de domnitori, mănăstirile au cîștigat totdeauna procesele⁷⁹). Repetarea neîntreruptă a îputernicirilor și poruncilor domnești arată, pe de altă parte, lupta dirză a țărănimii împotriva exploatării mănăstirești.

Mănăstirile foloseau braniștile mai ales pentru creșterea vitelor. Stînile erau atît de dese încît ajungeau să se facă chiar sub zidurile mănăstirilor⁸⁰). Pe lingă stîni se mai menționează coșare pentru oi sau pentru porci⁸¹). Preocuparea de a construi cît mai multe stîni, dădea naștere uneori la certuri teribile între călugării de la mănăstirile rivale⁸²).

Posedau braniști și unii membri ai clerului înalt. Astfel Atanasie, episcopul de Roman, stăpînea pe la 1621 o prisacă la sud de viile Bacăului. Terenul și pădurea din jurul ei se bucurau de regimul impus braniștilor⁸³).

În satul Vinători, dăruit de Simeon Movilă mănăstirii Secul, existau mai multe braniști, unele mici, altele mari⁸⁴).

Braniști boierești se menționează în documente pe la începutul sec. al XVII-lea. Ele apar mai ales în partea de sud a țării și se pare că se referă mai ales la păduri. Se vede aici necesitatea cruțării lor într-o regiune unde lemnul începuse să devină un articol destul de rar. Astfel într-un document din 11 iunie 1610 citim: „nimeni, acolo, pe locul lor, să nu cosească, nici să are fără voia lor“ [a proprietarilor] „și braniștea de asemeni să nu o taie“⁸⁵). În satul Fîntinele se vindău la 12 aprilie 1628, „doi bătrîni și giumătate“ „cu vad de moară în apa Bîrladului și cu braniște și cu cîmp și cu tot venitul“⁸⁶). La fel se vindea pe la 29 iulie 1642 o ocină din satul Otici cuprinzînd o parte din „vatra satului și den pămînturi și den fînațe și den braniște, de toate părțile“⁸⁷).

Deși informația cu privire la braniștile deținute de boieri este săracă, totuși emiterea frecventă a cărților de apărare ne arată că obștile țărănești pierduseră deja libertatea de a folosi, după cum credeau de cuviință, pămînturile lor, intrate în proprietate feudală. În documentul din 11 iunie 1610, citat pentru braniștea din satul Dăncești se arată că exista acolo un loc al proprietarilor, „locul lor de fîn“, căruia i se crea un regim special. Un slujitor domnesc trebuia să cerceteze hotarul acelui loc, să-i pună „semne ca să nu le strice fînul lor“. Îi mai porunceam să dea de veste sătenilor din jur, „să-și socotească vitele, iar cine nu va asculta și va voi să cosască sau să are fără voia lor, noi [domnitorul] vom trimite și vom lua de la astfel de om hataim, cum este obiceiul din veci“⁸⁸). Apariția frecventă a cărților de

79) Arh. St. Buc., M-rea Bisericiani, XIII/8.

80) *Doc. privind istoria Romîniei*, sec. XVII, Moldova, vol. I, p. 13.

81) *Ibidem*, vol. IV, p. 84.

82) *Ibidem*, vol. I, p. 13, sec. XVI, vol. IV, p. 84.

83) Arh. St. Buc., Mănăstirea Bistrița, I/3, 5, 6, 7.

84) *Doc. privind istoria Romîniei*, sec. XVII, Moldova, vol. III, p. 53.

85) *Ibidem*,⁸⁴) vol. II, p. 301.

86) Arh. St. Buc., M-rea Nicoriță, II/1.

87) Acad. R. P. R. XLIII/54.

88) *Doc. privind istoria Romîniei* sec. XVII, Moldova, vol. II, p. 301.

apărat (în cele în limba slavă se întrebuințează termenul *ограбити* care ne amintește de braniște) arată că în sec. al XVII-lea, numărul locurilor care se bucurau de un regim special era mereu în creștere. Mai târziu, pe la 1817, braniștile boierești, adică locurile exploatate de boieri prin munca de clacă, apăreau ceva obișnuit și se atrăgea atenția că nu puteau fi luate pe seama domniei. Se afirma în anaforaua boierilor din acel an, după ce se enumerau locurile care puteau fi considerate ca proprietăți domnești că „acest fel de locuri de târguri deschise sau de braniște sau de pustii dacă s-ar găsi ar fi domnești și s-ar lua, iar braniștile moșinașilor, nici după obiceiul pământului, nici după așezămintele și ponturile divanului nu se pot lua“⁸⁹).

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, termenul „braniște“ se referea și la o taxă pe circiumi⁹⁰), dar și aici trebuia să se vadă numai o împărțire între domnie și boieri a veniturilor pe care le aducea un drept rezervat clasei feudale.

Pe lângă cărțile de apărat, ca semn al schimbărilor care au intervenit în organizarea domeniului feudal, apare, începînd din sec. al XVI-lea, vînzarea de ogoare în sate și a unor bucăți de loc, în timp ce mai înainte se vindeau sate întregi sau părți de sate⁹¹). Prețul ridicat ce se oferă pe aceste bucăți de loc, în comparație cu prețul satelor locuite, se poate explica și prin întinderea lor, dar și prin faptul că ele erau libere de orice obligații față de țărani.

Totuși astfel de locuri erau cătate și în sec. al XVII-lea mai ales pentru creșterea vitelor. Prețul acestora în raport cu acela al satelor era foarte urcat. La 30 mai 1627 se vindeau două părți din a treia parte a satului Arpășești pentru trei boi buni prețuiți drept șaptezeci de taleri. Deci prețul satului întreg, de 315 taleri — și acesta este un preț normal — echivala cu valoarea a 13 boi⁹²). Prețul cailor era și mai ridicat. Pentru satul Podraga, se plătea pe la 22 martie 1641 trei sute de ughi galbeni. În același timp pentru niște vii la Cotnar se plăteau 400 ughi galbeni și doi cai prețuiți la 100 galbeni. Deci întregul sat Podraga se putea vinde pe 6 cai buni⁹³). Pentru a intensifica exploatarea unor astfel de locuri, adeseori vecinii erau mutați de pe locurile lor. Pe la 1633, boierul Gheorghe Jora muta pe vecinii dintr-un sat al său. „Și-au scos Jora vecinii săi din vatra satului ce bătrînă și au descălecat altă vatră de sat în țarină, în fînațul său“ [al lui Dumitru Buhuș]⁹⁴).

Probabil în aceleași scopuri vecinii erau mutați dintr-un sat în altul. La 3 iunie 1645, vecinii din satul Petia arătau că stăpînul lor,

89) *Urticarul* XX, p. 290.

90) N. Iorga, *Studii și documente*, t. I-II, p. 103. Arh. St. Buc., M-reă Aro-nceanu I/13. Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 58.

91) Vezi de exemplu *Doc. privind istoria Romîniei*, sec. XVI, Moldova, vol. I, p. 135, 249, 250, 251, 254, 302, 303, 312, 318, vol. II, p. 24, 31. Cf. P. P. Păna-iteșcu, *op. cit.*,¹¹) p. 83.

92) Acad. R.P.R., XLVI/160.

93) *Ibidem*, XIII/1.

94) Arh. St. Buc., Achiziții noi, MMDCXXXIX/8.

boierul Calcaș i-a mutat în alt sat unde ei nu aveau „moșie“ adică delnițele lor⁹⁵).

Mutarea țăranilor din sate constituia un abuz și întâmpina o vie rezistență din partea lor. Era mai ușor pentru proprietar să limiteze dreptul lor la folosirea moșiei. În felul acesta proceda, pe la 1597, Ionașco vătav de visternicie. El obținea de la domnitor o carte de apărut, prin care se interzicea oamenilor din satul său să-și extindă țarina prin facerea de curături „la capătul pământurilor“. Cele făcute peste limitele țarinei erau oprite de boier. Țăranii, pe viitor, puteau să-și facă altele, dar numai „în pădure, departe“⁹⁶).

În porunca domnească se întrebuița expresia „să ție și să apere“, ceea ce însemna că acele curături constituiau de aici înainte un teren ce rămânea la dispoziția boierului și pe care el putea să-l folosească după plac.

Într-un mod asemănător proceda boierul Dumitru Buhuș cu locuitorii din braniștea Bohotinului. După ce cotropise o parte din terenul satului Podoleni⁹⁷), el obținea la 20 august 1636, de la domnitor un alt loc folosit de țăranii din satul Grozești, care mai înainte fusese deținut temporar de marele cămănar Iordache Cantacuzino. Domnitorul intervenea pentru a nu fi zeciuïți a doua oară⁹⁸). Nu știm care erau legăturile dintre țăranii din Grozești și marele cămănar, dar acesta, la o dată care nu poate să fie prea depărtată de 1636, scria în privința lor lui Dumitru Buhuș și-l ruga, să-i lase „să are pe unde au arat și pînă acum, iar noi încă vom sluji și mai mult domniei tale“⁹⁹).

Prin urmare boierul Buhuș, care nu de mult timp obținuse în braniște un loc pentru a-l coloniza, pentru a întemeia sat, renunța la zeciuelile pe care le-ar fi putut obține de la țăranii ce arau pe moșia sa și prefera să o valorifice în alt mod. El transforma o parte a domeniului în rezervă seniorială și exploata munca de clacă. Peste cîțiva ani fiul său o impunea chiar locuitorilor din satele vecine fără ca să fie proprietarul lor¹⁰⁰).

Boierul Dumitru Buhuș cunoștea metodele prin care putea ajunge la mărirea rentei feudale. El de altfel se arătase destul de destoinic în amenajarea unor întreprinderi ale domniei. „Ezit-au Prutul și-au făcut mori carele sînt de treaba domniei mele și a țării“ spunea într-un document domnitorul Vasile Lupu, apreciîndu-i meritele¹⁰¹).

De altfel, în privința metodelor de stoarcere a veniturilor domniei de la țărani, el continua opera de inovații în materie financiară începută cu cîteva decenii mai înainte de vistiernicul Boul. Și acesta introdusese pe domeniile sale metodele noi pentru mărirea rentei feudale prin crearea rezervei senioriale. Printr-o poruncă domnească din anul

95) Acad. R.P.R., XXXVII/144

96) *Doc. privind istoria Romîniei*, sec. XVI, Moldova, vol. IV, p. 153.

97) Radu Rosetti, *op. cit.*,⁴²) p. 167.

98) Acad. R.P.R., LXXXII/8.

99) Radu Rosetti, *op. cit.*,⁴²) p. 213.

100) R. Rosetti, *op. cit.*,⁴²) p. 221.

101) *Ibidem*, p. 219.

1607, el era oprit să are o parte de ocină din satul Rădeni, la cumpărarea căruia nu se respectase dreptul de protimis al rudelor și de asemenea se ordona ca nici „vecinii săi să nu are“¹⁰²). Prin urmare în document se face deosebire între arăturile vecinilor și ale proprietarului. Aceasta arată destul de clar existența rezervei senioriale¹⁰³).

Se poate spune deci că pe la sfârșitul sec. al XVI-lea unele braniști boierești sau domnești au început să fie folosite și pentru agricultură. Chiar unii domnitori au dat exemplu trecând la noua formă de exploatare a domeniului lor. Nu putem cunoaște cu precizie data când domnitorii din Moldova au început să cultive pe unele părți din domeniile lor cereale, folosind munca de clacă. În a doua jumătate a sec. al XV-lea domnitorul Alexandru Lăpușeanu se interesa de creșterea vitelor. Tot așa au făcut și domnitorii următori. Dar pe la începutul sec. al XVII-lea se pare că lucrurile s-au schimbat. Unele părți din terenurile rezervate domniei, se foloseau pentru recoltarea finului, iar pe altele se semănau cereale. Și pentru unele și pentru altele se folosea munca de clacă.

Faptul acesta apare clar pe la începutul celui de-al patrulea deceniu al sec. al XVII-lea. Astfel la 18 aprilie 1632, domnitorul Alexandru Iliș porunceă ureadnicului, șoltuzului și pîrgarilor din Huși și la aprozii din acel oraș, „care veți scoate tîrgul să secere pîinea domniei mele și la comișei care vor face fin domniei mele acolo la tîrg“, să lase în pace „satele sfintei mănăstiri a episcopiei“... „ce tîrgul să-și ridice nevoile cum va putea, iar satele sfintei mănăstiri a episcopiei să hie foarte în pace“¹⁰⁴).

În aceeași formă este repetat ordinul și de către domnitorul următor Moise Movilă la 26 august 1643¹⁰⁵).

De aici se vede clar că o parte a hotarului tîrgului Huși fusese oprită pe seama domniei, constituită într-o rezervă a domniei pentru cultura cerealelor și pentru fin. Ea era lucrată prin munca de clacă a tîrgoveților, prin grija și supravegherea aprozilor domnești. Desigur acest mod de exploatare era folosit acolo și mai înainte și s-a practicat și după această dată deși documentele nu mai spun nimic în această privință. Numai abuzurile comise de dregătorii din Huși, au provocat intervenția domnitorului și au scos la iveală existența acestui mod de exploatare.

Desigur că acest caz nu este izolat. Probabil că se mai practica și pe teritoriul altor orașe. Gropi cu fin ale domniei existau la Suceava în timpul domnitorului Ieremia Movilă¹⁰⁶), dar ele puteau proveni și din dijme. Se pare că o asemenea rezervă numită „braniște“ se formase lîngă morile domniei de la Stănilești¹⁰⁷).

102) *Doc. privind Istoria Romînel, sec. XVII, Moldova, vol. II.*

103) Documentul acesta a fost semnalat și de P. P. Panaitescu, *op. cit.*,¹¹) p. 83.

104) Arh. St. Buc., Episcopia Huși, ms. 543/21.

105) *Ibidem*, ms. 543/27.

106) N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 74-75.

107) Pentru un loc cu numele Braniștea lîngă Stănilești, vezi *Marele dicționar geografic al Romînel, sub voce.*

Există date mai precisă cu privire la existența unei rezerve din apropierea tirgului Scheia, folosită de domnitori pentru cultura zarzavaturilor. Alături de aceasta exista și una a hătmăniei. Pentru îngrijirea culturilor se întrebuinta munca scutelnicilor ¹⁰⁸).

Satul Scheia (acum este calificat în felul acesta) nu mai era, pe la 1632, în proprietatea domniei și întrebuintarea la muncă a oamenilor de aici în schimbul unor scutiri de impozite, crea prejudicii proprietarului Toderășco Cămăraș, căci cu cât numărul celor impuși să suporte cîsla era mai mic, cu atît ei aveau de plătit mai mult și din această cauză fugeau. Domnitorul a fost nevoit să renunțe la un mare număr de scutelnici.

E foarte probabil că tot pentru munci agricole sau pentru recoltarea fînului erau scoși, pe la 1595, ca și acei din Huși mai tîrziu, țărani din satul Tătăreni, al mănăstirii Tazlău. Domnitorul, interzicînd o astfel de practică, scria dregătorilor din ținutul Tigheci că „voi nu luați de la ei bani, ci-i mînați la muncă, să lucreze“ ¹⁰⁹). În orice caz nu este vorba aici de transporturi sau de o muncă incidentală la repararea unor mori sau iazuri domnești.

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea domnitori ca Gh. Duca și Șerban Cantacuzino au practicat acest sistem pe o scară mai largă. Gh. Duca, obținînd hătmănia asupra părții din Ucraina cucerită de turci, începuse să trateze această țară ca pe o moșie a sa, „ca o fermă luată în arendă“. El avea aici semănături întinse, crescătorii de vite și prîsăci. O parte din cereale erau însă transformate în horilcă și biere la velnițele înființate de dînsul ¹¹⁰).

În timpul domniei a doua a lui Dumitrașcu Cantacuzino a fost foamete în Moldova. Turcii din Camenița aveau și ei nevoie „de bucate și de cai“. Atunci „domnul muntenesc Șerban Vodă, au încărcat pine de a lui, arată cu plugurile lui, cîteva sute de cară, de au dus-o la Camenița, avînd poruncă de la împărăție“ ¹¹¹). Prin urmare în satele sale, probabil acelea pe care le stăpînise el mai înainte ca simplu boier, moștenite de la părinții săi sau cumpărate, Șerban Cantacuzino practica agricultura, desigur cu munca de clacă, pe părțile rezervate, avînd plugurile sale.

Boierii și mănăstirile au început de asemenea să treacă la acest nou sistem pentru valorificarea domeniilor lor. Am citat mai sus cazul vistiernicului Boul, care obișnuia să facă arătură pe seama sa. Incidental documentele furnizează unele referințe în legătură cu această problemă. Din inventarul mănăstirii Galata se poate constata că ea dispunea de mazăre numai acolo unde avea și porci. Deci se poate presupune că aceasta era cultivată de mănăstire și nu provenea din dijme. Numai la

108) Acad. R.P.R., IV/171.

109) *Doc. privind Istoria Romîniei*, sec. XVI, Moldova, vol. IV, p. 124.

110) N. Iorga, *Istoria conerului romînesc*, Buc., 1915, p. 319-320.

111) I. Neculce, *Letopisețul țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, Buc., 1955, p. 165. Pe lîngă „lucrul la curte“ și la „mori“ dintr-un document din 15 iunie 1691 dat pentru scutiri preoților din Iași de către domnitorul Constantin Cantemir, se constată și obligația de muncă „cu plugul“ pentru domnie, v. *Uricarul*, VI, p. 347-349.

cițiva ani după întocmirea acestui inventar, la 26 ianuarie 1592, domnitorul Aron Vodă, împuternicea pe călugărițele de la mănăstirea de la Vinători să stăpânească finul și griul ce aveau în satul Dăncești¹¹²). Prin urmare exista în acest sat o rezervă seniorială pe care se cultiva griul sau se recolta fin, folosindu-se munca de clacă.

În unele sate unde agricultura nu era posibilă, mănăstirile aveau rezerve numai pentru fin, care era recoltat prin munca de clacă. În această situație erau unele sate din regiunea de munte, ale mănăstirii Aron Vodă. Uneori prin abuz, ele erau scoase și pentru recoltarea finului domniei, în braniștile pe care aceasta le mai poseda¹¹³).

Tot o astfel de exploatare pusese la cale vornicul Cujbă pe la 1634 în satul Hărăști. Satul acesta fusese mai înainte al mănăstirii Po-brata. El fusese confiscat de domnie din cauza unui omor săvârșit acolo și din cauza neplății deșugubinei. Vornicul Cujbă dăduse rudelor celor uciși 30 vite și domnitorul îi lăsase satul în folosință temporară¹¹⁴). La 5 august 1634, satul era restituit mănăstirii și călugării erau împuterniciți „să-l oprească cu tot locul și cu tot venitul“ lui. „Numai ce va fi pîne vornicului, aceea să o lase în pace“¹¹⁵). De aici se poate vedea că în acel an dijele în satul Hărăști urmau să fie adunate de călugări pentru dinșii, dar cerealele recoltate de vornicul Cujbă pe rezerva creată de dînsul în acel sat rămîneau ale lui.

Gospodăria și cu partea de moșie rezervată purta în satele mănăstirești numirea de *metoh*. Sub acest nume se menționează uneori în documente. Astfel mănăstirea Pingărași obținea, pe la 1577, o seliște pe Almașul Mic și o transforma în „metoh pentru marfă“ (vite)¹¹⁶). Moise Movilă întărea mănăstirii Putna la 15 ianuarie 1634 un loc din jurul unui metoh pe care ea îl avea lîngă tîrgul Siret¹¹⁷). Mănăstirea Bisericanii avea un metoh în satul Troița, căruia i se dăruiau în 1641 două sute de stupi¹¹⁸). Aici trebuie să reamintim că același nume purtau în Bulgaria gospodăriile mănăstirești din sate împreună cu partea de moșie care rămînea exclusiv în folosirea lor și era valorificată prin munca de clacă a țăranilor¹¹⁹).

În cazul cînd un sat nu avea îndeajuns pămînt pentru cultură, se trecea la crearea rezervei senioriale prin defrișarea pădurii. Astfel proceda pe la 1617 boierul Nădăbaico vornic, care amenaja, în urma tăierii pădurilor, 765 de curături și mai multe oașe pentru fîn în jurul satului Sucmezeu.

Pentru aceasta el lucrase — și desigur urma să facă acest lucru și pe viitor, pentru cultivarea lor — „cu oamenii săi, cu clăci și cu vecinii

112. *Doc. privind istoria Romîniei*, sec. XVI, Moldova, vol. IV, p. 44.

113) *Ibidem*, sec. XVII, vol. II, p. 145.

114) Arh. St. Iași, CCCXI/f. 83 v. - 84.

115) *Ibidem*, CCCXI/f. 83

116) *Doc. privind istoria Romîniei*, sec. XVI, Moldova, vol. III, p. 89, 227.

117) Acad. R.P.R. LXXII/30.

118) Arh. St. Buc., M-rea Bisericanii, I/26.

119) *История Болгарии*, пол. ред. П. Н. Третьякова, С. А. Никитина и Л. Б. Валева, Москва, 1955, стр. 125.

săi, și cu ȝiganii săi și cu năimiții săi“, întrebuițind „bucatele sale drepte și banii săi“¹²⁰).

O mare parte din aceste curățuri au fost folosite pentru întemeierea unor noi sate. Altele probabil au fost rezervate proprietarului. Se observă că s-au întrebuițat pentru efectuarea lor pe lângă robi, încă trei categorii de țărani: „oamenii săi“ „vecinii săi și năimiții“. Termenul clacă stă, se pare, în legătură cu prima categorie, sub care trebuie să înțelegem oameni așezați pe moșia lui în baza unui contract așa cum puteau fi chiar acei din satele nou înființate. Singura lor obligație către proprietar era un timp oarecare, pînă ce cădeau în stare de vecinie, dijma. În cazul acesta claca are aici înțelesul de muncă benevolă acordată în mod incidental. Și acest înțeles l-a păstrat acest termen în Moldova pînă în zilele noastre. Ca și în Rusia unde termenul clacă (toloca) avea același înțeles, pentru munca gratuită obligatorie efectuată pe rezerva boierească în schimbul folosirii unei delnițe de către țăran se folosea termenul de „boieresc“ (la ruși *barščina*).

În legătură cu „vecinii“ documentul nu adaugă nimic, întrucît pe lângă darea dijmelor, ei aveau și obligații de muncă, la început sub formă de prestații pentru întreținerea curții, morilor, iazurilor, sau pentru transporturi. O dată însă cu practicarea agriculturii de către proprietari pe porțiuni rezervate, nimeni nu i-a putut opri de a transforma aceste prestații în obligații de muncă agricolă. Aceasta cu atît mai mult, cu cît se pare că și dregătorii sătești, vatamanii și vornicii, ca și cnezii și juzii de odinioară, foloseau pentru cultivarea loturilor lor același fel de muncă.

„Năimiților“ trebuia să le dea bani și bucate. Sub acest nume trebuie să se înțeleagă argații de la curte și probabil și oamenii din prima categorie, care, în timpul lor liber, se angajau la muncă pe bani, vite sau grîne.

Pentru a doua oară claca apare în legătură cu boierul Neculai Buhuș de la Bohotin. În anul 1660 răspîndindu-se zvonul despre o invazie a tătarilor în Moldova, locuitorii din mai multe sate, vecine cu proprietatea boierului menționat, porneau în bejenie. Cu această ocazie vitele lor au stricat unele finețe ale lui Neculai Buhuș. Drept compensație pentru pagubele suferite, acesta le-a impus și ei au acceptat să-i facă zile de clacă pe lanurile sale¹²¹).

Și în acest caz, claca nu are un caracter reglementat sau permanent, ci este accidentală și impusă unor oameni care nu aveau legătură de dependență față de proprietari. Ei ar fi putut să plătească stricăciunile făcute într-un alt chip.

Claca, avînd înțelesul de muncă gratuită și benevolă, este menționată alături de boieresc în *Catastif de sămile tuturor mănăstirilor de țară* din anul 1742-1743. Se folosea mai ales pentru recoltarea finului. La sfîrșitul muncii se oferea țăranilor băutură, „horilcă“¹²²).

120) *Doc. privind istoria Romîniei*, sec. XVII, Moldova, vol. IV, p. 178.

121) R. Rosetti, *op. cit.*,⁴²) p. 221.

122) *Buletinul comisiei istorice a Romîniei*, vol. I, Buc., 1915, p. 225 și urm.

Apariția termenului clacă din sec. al XVII-lea chiar sub această formă, prin care ea se deosebea de „boieresc“ indică totuși existența rezervelor senioriale.

Acestea și în special cele mănăstirești mai puteau fi valorificate prin munca „poslușnicilor“, adică a unor oameni care în schimbul unor anumite zile de muncă, al căror număr în documente nu se specifică, se bucurau de scutiri de impozite.

Poslușnicii apar încă din sec. al XV-lea. Ei sînt lăsați de domnitori mănăstirilor pentru lucrul la mori și povarne. În această vreme sînt totuși foarte rari. Încep să fie menționați mai frecvent începînd din sec. al XVII-lea¹²³⁾.

Apariția în documente a acestor cîteva indicii, privind formarea rezervei senioriale la sfîrșitul sec. al XVI-lea și în prima parte a sec. al XVII-lea, nu trebuie să ne înșele. Această nouă formă de exploatare a domeniilor feudale, nu s-a generalizat destul de repede, ci a fost numai întîmplătoare și de cele mai multe ori era un fenomen sporadic. Predominarea exportului de vite asupra celui de cereale menținerea acestora la un preț scăzut, restricțiile impuse de monopolul turcesc, au determinat o rămînere în urmă a agriculturii în țările noastre.

Rezerva seniorială a existat din sec. al XVII-lea, dar ea a fost folosită mai mult pentru creșterea vitelor și mai puțin pentru agricultură. În ceea ce privește exploatarea țăranilor deși s-a folosit munca de clacă și boierescul, boierimea și mai ales cea măruntă a folosit pînă tîrziu, cu precădere, vechiul sistem al zecuielilor.

Nici în prima jumătate a sec. al XVIII-lea situația nu se schimbase prea mult. Din *Catastihul de sămile mănăstirilor* din anul 1742-1743 se vede clar că acestea dispuneau de rezerve pentru cultura cerealelor, însă ele produceau destul de puțin adică atît cît era necesar pentru consumul lor propriu, adăugînd și dijma ridicată de la țărani. La fiecare mănăstire se înregistrează un număr mai mic sau mai mare de „merțe de pîine“ (grîu, porumb, malai) obținut „din dijma moșiilor sau cu plugul“ — adică pe rezervele lor — dar în același timp se menționează constant că sînt „pentru traba mănăstirii“.

Alături de rezervele pentru agricultură se poate constata existența rezervelor destinate creșterii vitelor. Mănăstirile posedă un număr de vite. Totuși dacă le raportăm la numărul sateelor stăpînite situația de la 1742 nu se poate compara nici pe departe cu aceea pe care o prezintă inventarul mănăstirii Gal ta de la sfîrșitul sec. al XVI-lea. Aceste rezerve se valorifică cu munca de clacă, avînd sensul arătat mai sus și prin „boieresc“. Mănăstirile foloseau însă și argați și dispuneau de un inventar propriu. Cumpărau fier pentru „traba plugurilor“ sau „carelor“, dohot pentru „traba carelor“. Toate au „boi de plug“. Uneori satele mai îndepărtate își răscumpără dijele în bani (cazurile sînt rare). Cerealele nu se vînd niciodată. Cea mai mare parte din veniturile mănăstirilor provine din vînzarea vitelor, mai puțin din vînzarea vinului, a fînului și din „orînzii“¹²⁴⁾

123) Sate întregi de poslușnici. v. de ex. Arh. St. Buc., m-rea sf. Sava Iași XXXIV/10.

124) Buletinul comisiei istorice a Romîniei, vol. I, Buc., 1915, p. 224 și urm.

Tratatul de la Kuciuk-Kainargi a creat condițiuni favorabile dezvoltării agriculturii în țara noastră. Totuși din cauza imposibilității de a valorifica cerealele printr-un export masiv în Rusia, din cauza deselor încălcări a condițiilor impuse atunci cu privire la aprovizionarea Imperiului Otoman din țările noastre, din cauza războaielor care au avut loc în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, agricultura a cunoscut un ritm încetinit în dezvoltarea ei. Numai la câțiva ani după încheierea acestui tratat, Carra scria că abia a 40-a parte din țară era cultivată ¹²⁵⁾. Totuși tendințele boierimii de a reglementa și de a mări numărul zilelor de clacă (boieresc) ne arată eforturile care se făceau în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea în vederea creșterii volumului de cereale-marfă. Deși cu un deceniu înainte de încheierea tratatului de la Adrianopol mai existau în țara noastră boieri care-și foloseau rezervele pentru creșterea vitelor ¹²⁶⁾, putem spune că în această vreme ritmul de constituire a rezervelor boierești destinate agriculturii a crescut în așa măsură încât se poate spune că la începutul sec. al XIX-lea această formă de exploatare predomina. *

Totuși din faptul că din sec. al XVII-lea au continuat să se împletească forme variate de exploatare a țăranimii, nu se poate afirma că aceasta nu s-ar fi intensificat. La o mărire a rentei feudale se putea ajunge în mod indirect printr-o fiscalitate excesivă. Sub această formă ea se împărțea între boieri, domnitor și turci.

Legătura țăranimii de glie la sfârșitul sec. al XVI-lea poate fi considerată ca un fenomen legat în bună parte de apariția noilor forme de valorificare a domeniilor feudale și de nevoia crescândă pentru boieri de a avea la dispoziție brațele de muncă necesare, dar ea este în același timp urmarea unei crunte fiscalități, determinată de cererile nemăsurate ale turcilor și de instabilitatea sistemului politic, care mărea lăcomia boierilor și a unui întreg aparat parazitar de curteni, slujitori și favoriți.

Catedra de Istoria R. P. R.

125) M. Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Neufchâtel, 1781, p. 173.

126) În anul 1819 doi boieri arendau moșiile Drănceni, Cărăuța și Odobești pe timp de doi ani pentru a le folosi în vederea creșterii vitelor. Se rezervau pentru fin 34 fâlci. Restul servea la pășunatul a 1260 oi și 188 vite mari. Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XVII, p. 146.

БРАНИШТЯ ¹⁾ И ВОПРОС О ПОЯВЛЕНИИ БОЯРСКОЙ ЗАПАШКИ В МОЛДАВИИ

Краткое содержание

Вследствие развития денежно-товарных отношений в XVI веке и в странах восточной Европы происходят значительные изменения в области сельского хозяйства. С развитием рынка растут материальные потребности феодальных владельцев в ремесленных изделиях и колониальных товарах. Для удовлетворения этих потребностей феодалы старались увеличить свои денежные доходы. Они усилили эксплуатацию крестьян и организовали новую форму использования своих владений. Для повышения продукции зерновых культур они организовали боярскую запашку, обрабатываемую барщиной. В то же время крестьян лишали права свободного передвижения.

Вопрос о формировании боярской запашки в румынских княжествах был мало исследован нашими историками. Одни из них допускают её существование в XV веке, другие констатируют появление боярской запашки значительно позднее.

Ввиду того, что непосредственных документальных сведений о формировании боярской запашки для зерновых культур в XV или XVI в. в Молдавии нет, автор исследовал продукцию феодальных владений и её появление, в виде товара, на местных и внешних рынках.

Хотя в Молдавии в XV в. наблюдается некоторый подъём земледелия, всё таки в торговле Молдавии с соседними государствами преобладают скот и различные продукты скотоводства, вплоть до XVIII-го века. Из Молдавии вывозят скот в Венгрию, Польшу, Турцию.

В этот период торговля румынских княжеств с Турцией не является свободной, находясь в зависимости от порабитительной турецкой монополии. Продажа скота и зерна являлась обязанностью для этих княжеств. За эти товары турками уплачивались ничтожные цены. Эта система привела к снижению цен в самых обыкновенных сделках, особенно в отношении продажи хлеба, на который не было спроса в других странах.

По этой причине, бояре и монастыри старались увеличить свои доходы, занимаясь скотоводством в более широком масштабе, чем земледелием. В то время как хлеба не поставляли целыми годами, бояре вывозили целые стада скота и различные продукты скотоводства.

Крестьяне должны были вносить феодальному землевладельцу десятину собственного производства. Но крупный скот не подлежал десятинному налогу и поэтому бояре стараются лично заняться скотоводством. С этой целью они захватывают участки земли, находящиеся в использовании сельских общин. Эти участки были организованы особым образом и крестьянам было запрещено пользоваться ими. Эти участки были названы румынским словом „браништя“. Действуя подобным образом, бояре последовали примеру господарей, которые создали в XV и XVI в. обширные „браништя“, например: под Бохотином, Лозовой и Завадинами. Встречаются также и другие „браништя“ вблизи княжеских дворов и мельниц.

В этой форме появилась боярская запашка в Молдавии.

Первые сведения относительно боярской запашки, использованной в

¹⁾ Браништя—это участок для скотоводства, состоящий из лесов и особенно из лугов, используемый исключительно землевладельцем.

земледелии, относятся к концу XVI в. и первой половине XVII в. В то же время мы констатируем наличие зерновых культур, засеянных за счёт князи в пределах земель городского рубежа.

В 1617 г. впервые указано появление барщины. Эта новая форма эксплуатации феодального владения стала преобладающей лишь во второй половине XVIII века.

Увеличение обязанностей зависимых крестьян и их прикрепление к земле к концу XVI в. было следствием этих потребностей в области скотоводства и развития зерновых культур. Необходимо принять во внимание и чрезмерную налоговую систему вследствие роста турецкой эксплуатации. При этом преследовалась та-же цель : полное порабощение крестьян. Этому положению способствовала и неустойчивая политическая система, которая увеличивала жадность бояр и господарей.

LA „BRANIȘTE“ ET LE PROBLÈME DE L'APPARITION DES RÉSERVATIONS SEIGNEURIALES EN MOLDAVIE

R é s u m é

Le développement des échanges au XVI-e siècle a modifié profondément dans de nombreux états, le système de l'économie agraire. Parallèlement à l'agrandissement du marché s'est manifesté de la part des seigneurs féodaux une demande accrue de marchandises confectionnées par les artisans, ainsi que de produits coloniaux. Pour pouvoir satisfaire de tels désirs, les seigneurs féodaux se sont efforcés d'augmenter leurs revenus. Dans ce but, ils ont soumis les paysans à une exploitation de plus en plus féroce et ils ont donné à leurs domaines une nouvelle organisation. Pour augmenter la production des céréales, ils ont décidé que certaines terres seraient réservées aux seigneurs. Les réservations seigneuriales ont été mises en valeur par le travail des serfs corvéables. À la même époque, les serfs furent attachés à la glèbe. Il leur fut interdit de quitter le domaine du seigneur.

Le problème de la formation des réservations seigneuriales dans les Principautés Roumaines a été fort peu étudié jusqu'à présent. Quelques historiens ont cru pouvoir déceler leur existence au XV-e siècle. D'autres sont d'avis que les réservations seigneuriales ont été créées chez nous beaucoup plus tard.

L'auteur constate l'absence de preuves directes concernant la formation de réservations seigneuriales destinées à l'agriculture, en Moldavie, au XV-e et au XVI-e siècle. Pour savoir à quelle époque de telles réservations ont été constituées, il a cherché à établir quelle a été la production des domaines féodaux et quel emploi lui a été donné, la plupart de ces produits étant soit vendus sur le marché intérieur soit exportés à l'étranger.

Quoique l'agriculture, en Moldavie, ait eu un certain essor au XV-e siècle, néanmoins dans le commerce d'exportation avec les états voisins ce sont les bestiaux et les produits de l'élevage qui ont prédominé jusqu'à la fin du XVIII-e siècle. Les bestiaux ont été exportés

en Hongrie, en Pologne, dans l'Empire Ottoman et dans d'autres pays, tandis que les céréales moldaves n'ont été achetées que par les Turcs.

Jusqu'à la paix d'Adrianople, le commerce des Principautés Roumaines avec l'Empire Ottoman n'a pas été libre. Il a été soumis à un monopole des plus véxatoires. Les Principautés Roumaines ont été obligées de livrer chaque année aux Turcs une certaine quantité de céréales et de bestiaux à des prix établis d'avance et souvent dérisoires. Un tel système avait pour conséquence de faire diminuer les prix à l'occasion des opérations normales de vente, surtout pour les céréales, dont la demande sur d'autres marchés était presque nulle.

Pour ces motifs, les boyards et les monastères, pour accroître leurs revenus, ont donné à l'élevage beaucoup plus d'extension qu'à l'agriculture. Tandis que le blé et l'orge restaient parfois pendant des années sans que le battage des grains eût lieu, les boyards exportaient de nombreux troupeaux, ainsi que les autres produits de l'élevage.

Sous le régime féodal, les paysans, en Moldavie, devaient payer au seigneur une redevance d'un dixième de tous leurs produits, sauf certaines exceptions. Or, le gros bétail rentrait dans ces exceptions. En effet, pour le gros bétail, les paysans n'avaient à payer aucune redevance en nature. Dans ces conditions, les boyards ont fait eux-mêmes de l'élevage pour leur propre compte en affectant exclusivement à cet usage une partie des terres utilisées sur les communautés paysannes. Ces terres ainsi soustraites aux paysans furent soumises à un régime spécial, qui interdisait à ceux-ci de les utiliser. C'est ce qu'on désignait par le terme roumain „braniște“. Les boyards, à cet égard, ont suivi l'exemple que les princes de Moldavie leur avaient donné. Au XV-e et au XVI-e siècle, les *hospodars* avaient créé les immenses „braniște“ de Bohotin, Lozova et Zavadine. D'autres *braniște* avaient été constituées non loin des palais et des moulins princiers. C'est sous cette forme que les réservations seigneuriales ont fait leur apparition en Moldavie.

Les plus anciennes informations, que l'auteur a pu recueillir, concernant l'utilisation des réservations seigneuriales pour l'agriculture, datent de la fin du XVI-e siècle et du début du XVII-e siècle. À la même époque, des céréales ont été cultivées, pour le compte du Prince, sur les terres situées à l'environ des bourgs.

En 1617, est mentionné pour la première fois le travail effectué par les serfs sur les réservations seigneuriales. Cette nouvelle forme d'exploitation du domaine féodal ne prendra d'ampleur que dans la seconde moitié du XVIII-e siècle.

Les obligations imposées aux serfs sont devenues de plus en plus lourdes à la suite des transformations subies par l'agriculture et par l'élevage. Leur rattachement à la glèbe à la fin du XVI-e siècle en a été aussi une conséquence. Il est également nécessaire aussi de prendre en considération, comme causes tendant au même effet, les impôts excessifs, qui furent le résultat de l'exploitation de plus en plus âpre exercée par les Turcs et l'instabilité du système politique qui favorisa l'avidité des boyards et des princes.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA SITUAȚIEI LOCUITORILOR DIN REGIUNEA «BĂLȚII» BRATEȘULUI, ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-lea

DE

GH. PLATON

Datele istorice cunoscute pînă acum, referitoare la situația locuitorilor trăitori la limita estică a ținutului Covurlui, în regiunea de baltă, sînt cu totul insuficiente, neputînd contribui la formarea unei imagini precise a realității.

Aceste date, îmbogățite cu o serie de informații inedite, aflate în materialul documentar, existent la Arhivele Statului Iași, completează tabloul general al realității, oferind aspecte interesante din viața și lupta țărănimii împotriva opresiunii feudale.

Sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea se caracterizează printr-o creștere a exploatării țărănimii clăcașe.

Însușirea plusprodusului de grîne de către proprietarii de moșii din Moldova, deveniți acum vînzători ai acestor produse, se realizează prin mărirea numărului zilelor de clacă, sporirea nartului și prin restrîngerea suprafețelor de arătură, imaș și fînaț acordate țăranilor. Așezămintele domnești, care încep din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ilustrează în chip evident acest fapt, subliniind în același timp și sporirea altor diferite prestații pe care țăranii erau obligați să le facă proprietarilor.

Una din formele de luptă, pe care țăranii o opun pretențiilor mereu crescînde ale clasei dominante și accentuării opresiunii fiscale exercitate de către statul feudal, este fuga.

Regiunea bălții Brateșului, intrată de timpuriu în stăpînirea otomană, oferea un loc prielnic de adăpost, prin condițiile mai favorabile pe care stăpînitorii turci le acordau locuitorilor fugari.

Pe baza materialului documentar inedit vom încerca să prezentăm situația locuitorilor sub regimul ocupației turcești, în contrast cu aceea creată după anul 1828, cînd teritoriul menționat, în urma păcii de la Adrianopol, a revenit Moldovei.

Libertatea comerțului acordată și garantată prin tratatul de la Adrianopol și necesitatea obținerii unei cât mai mari cantități de cereale marfă, a avut drept consecință o intensificare a exploatării exercitate de către boieri și arendași.

Acest fapt, care a atras după sine înrăutățirea stării țăranilor, a provocat adinci frământări.

Relatarea lor, în cadrul prezentării generale a unor date cu caracter istoric și economic, vor sublinia—credem—utilitatea acestei lucrări.

Sub denumirea de balta Brateșului, în documentele referitoare la trecutul Moldovei, este cunoscut atît lacul propriu-zis, situat în partea cea mai de sud a cursului inferior al râului Prut, cît și regiunea din nordul acestui lac, formată de albia majoră a Prutului, întinsă în direcția nord-sud, pe o distanță de aproximativ 32 km¹⁾. Regiunea, cuprinsă între albia minoră și terasa inferioară a Prutului, are o lărgime, care variază între 4 și 12 km.

Regiunea bălții a aparținut Moldovei din cele mai vechi timpuri, fiind frecvent menționată în documentele de danie sau de întărire aparținînd unor boieri sau unor mănăstiri²⁾.

Pe la începutul secolului al XVIII-lea, turcii, tentați de însemnatele beneficii ce le puteau realiza din pescuit, își extind stăpînirea asupra lacului Brateș și a regiunii înconjurătoare³⁾.

Trecerea acestui teritoriu sub controlul turcesc nu s-a făcut sub forma unui act de anexiune oficială. Penetrația turcescă, începută—credem—imediat după anexarea Renilor, în 1622, la teritoriul turcesc⁴⁾, s-a adîncit cu timpul.

Ocupîndu-se cu creșterea oilor, unii din turcii „olaturilor“ vecine, Măcin și Tomarova (Reni), își stabilesc cîștele lor în dreapta Prutului, împiedicînd pe locuitorii Moldovei, din imediata apropiere, să pescuiască în Brateș și în bălțile înconjurătoare.

Tendința turcilor de a exercita dreptul de monopol asupra produ-

1) Într-un raport al Divanului Moldovei, din ianuarie 1830, regiunea este delimitată în felul următor : „...care lac, din apătușare și vărsare apii Dunării a malului stîngui, are început și ființa sa tocmai de lîngă Galați pe unde este plecarea vărsăturii Dunării piste malu ci se vede și de acolo să întinde ca o lungime de opt ceasuri pe pămînt Moldaviei, în ținut Covurluiului, numit loc al Brateșului, iar lățimea sa pînă la unile locuri fiind ca de patru ceasuri, pe la altele de trei și de două, să micșorează pînă la un cifert de ceas după starea locului, mărginindu-se lățimea aceasta pînă în hotarul malului din a drept al Prutului unde cade și apa aceasta în Dunăre și unde mai dobîndește lacu încungiuare de bălți din vărsăturile Prutului care să numesc a fi tot a Brateșului“ Arh. St. Iași, condica lit. K/345, f. 105—107.

2) Vezi M. Costăchescu, *Documente înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 323—341. M. Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani*, tom. II, Iași 1857, p. 14—15 și 165 și Arh. St. Iași, Tr. 379 op. 410 Nr. 1.

3) În raportul Divanului, menționat mai sus, se relatează că „...toată această parte a Brateșului, cu locul ce-l încungiuară, ...să stăpîne de către turci de la o epohă mai mult de cit un veac“. Cf. Arh. St. Iași, condica lit. K/345, f. 105—107.

4) Vezi M. Kogălniceanu, *Cronicele Romîniei*, ed. a II-a, Buc. 1872, p. 283. M. Drăghici arată că „...împresurînd Beserabia, turcii, pe încetul, s-au lățit pînă a stăpîni și balta aceasta“. *op. cit.*,²⁾ p. 14—15.

selor realizate din pescuit, a determinat pe „adevărații stăpîni“, așa cum relatează Manolache Drăghici, să renunțe la dreptul de proprietate asupra bălții, drept pe care de altfel nu-l mai puteau exercita.

Venitul realizat din pescuit, atît cît acesta putea fi exercitat, este preluat de către Vistierie, care realizează un beneficiu ce se ridică abia la suma de șase sau șapte mii lei anual⁵⁾.

Cu timpul, Moldova este îndepărtată cu totul de la dreptul de a pescui, acesta devenind un monopol exclusiv turcesc⁶⁾.

Extinderea stăpînirii turcești s-a făcut cu atît mai ușor, cu cît turcii, în vederea asigurării aprovizionării Constantinopolului, exercitau un control strict asupra Galațului și a regiunilor înconjurătoare⁷⁾.

Teritoriul este integrat în olatul Măcinului⁸⁾, dependent de ceta-tea Isaccea, iar venitul realizat din vînzarea peștelui este destinat mos-cheii Sofia din Constantinopol⁹⁾.

Cu timpul, stăpînirea turcească s-a extins și asupra ținutului din imediata apropiere, cuprinzînd părți din satele aflate în regiunea de contact, între terasa inferioară și albia majoră a Prutului¹⁰⁾.

5) M. Drăghici, *op. cit.*,²⁾, p. 14—15.

6) În darea de seamă, întocmită în 1830, asupra epitropiei casei doctorilor, este menționat și un document din iulie 1777, de la Grigore Alexandru Ghica, prin care se hotărăște a se lua venit „pentru un doftor a politii“, cîte trei parale la leu, peste cele două parale ce lua Mănăstirea Galata, „...din vînzarea peștelui proaspăt și săratu de la schele Galații, care pești să aduci cu caice și cu cară din Brateș și din alte părți a țării turcești“. Arh. St. Iași, dos. lit. O/135, f. 174. Vezi și *Uricarul*, vol. IV, p. 70—72 („carte gospod deschisă pentru venitul măgeriei — 1795“).

7) „...pînă atunci în 1829 mai întregu ținutu Galațului între care și orașul Galații și baltă Brateșului și parte din ținutul Tecuciului, deși se considerau ca făcînd parte din Moldova. În realitate însă, dominau turcii“. (Din relatările lui D. Meleghe, asupra comerțului Moldovei pînă la 1828, în *Uricarul*, vol. XIV, p. 245). M. Drăghici referindu-se la creșterea teritorială a Moldovei, în urma tratatului de la Adrianopol, subliniază că folosul pentru Moldova, spre deosebire de Muntenia se mărginește la faptul că „...prin deșertarea Ibrăilei, s-au asigurat portul Galațului și Brateșul, unde puseseră stăpînire turcii de il pască ca o baltă a lor“. *op. cit.*,²⁾ p. 186. Este greu de stabilit cu exactitate data cînd turcii au intrat în stăpînirea regiunii bălții Brateșului. Asupra acestei probleme, documentele pe care le-am cercetat, așa cum am menționat mai sus, dau doar informații vagi. Nici chiar oficialitatea, cu toată strădania depusă, în cursul cercerărilor desfășurate între anii 1828—1831, nu a putut elucida problema. Precizarea datei de cînd turcii stăpîneau regiunea era necesară pentru ușurarea sarcinilor ce reveneau comisiei create la București, pentru cercetarea drepturilor persoanelor particulare, asupra unor porțiuni din teritoriile ce reveniseră Țărilor Romîne, în urma tratatului de la Adrianopol. În acest scop, se cer informații Divanului Împlinitor al Moldovei. Acesta, într-o adresă din 18 martie 1831, motivînd că în arhiva Divanului „nu s-au putut găsi asemenea știință“ cere relații Divanului judecătoresc. Acesta, la rîndul său, comunique la 24 martie 1831 că deoarece „arhiva Divanului judecătoresc [fiind] arsă la întîmplare focului din anul 1827 în cite condice au rămas... făcîndu-se sprafcă, nu poate a să da nici o pliroforie negăsindu-să nici un acru“ (Arh. St. Iași, Dos. lit. M/152 f. 35—36).

8) Hurmuzaki, supl. I, vol. IV, p. 16 (*Material pentru un memoriu asupra țării Moldovei*, adunat de M. Sturza — 1823).

9) Arh. St. Iași, condica lit. K, 345, f. 105—107.

10) „...dar apoi, după vreme, au cuprins și pămîntu din pregiurul lacului, luîndu-să cu stăpînire și pe locurile ce erau vecine, nu numai din partea Isaccei, dar și din partea Tomarovii, încît opt sate au putut încăpe a să întrupe pe locul din preajma bălților, stăpînit de turci mai înainte de epoha anului 1821, cu un număr de 708 oameni...“ (*Ibidem*)⁹⁾.

Satele care au făcut obiectul rășluirii și care sînt menționate în teritoriul aflat sub jurisdicția otomană, sînt următoarele: Cialmău, Stoișcani, Tămăoani, Frumușița, Sivița, Tătarca, Tulucești și Petreasa. Cu excepția ultimului, care nu figurează pe nici una din hărțile ce le-am putut consulta, satele se găsesc situate la contactul dintre cele două regiuni amintite, în direcția nord-sud, înșirate pe o distanță de aproape 20 km ¹¹⁾.

În timpul campaniei din 1768—1774, comandamentul forțelor armate ruse a dispus ca vechii proprietari, pe baza documentelor de proprietate pe care le posedă, să intre în stăpînirea locurilor ce fuseseră ocupate de turci ¹²⁾. Deși în tratatul de pace, încheiat la Kuciuc-Kainargi se stabilea, printre altele, obligația ce revenea turcilor, de a restitui pămînturile luate „împotriva dreptății” ¹³⁾, Brateșul, împreună cu regiunea amintită a continuat să rămînă sub stăpînirea efectivă a Porții Otomane ¹⁴⁾.

În timpul războiului, încheiat prin pacea de la Iași, în 1792, regiunea bălții a revenit temporar Moldovei, iar venitul lacului Brateș a fost afectat pentru „lefile doctorilor politici” ¹⁵⁾.

Regiunea bălții va reveni din nou Moldovei în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812. În 1807, Divanul Moldovei cedează tot Epitropiei casei doctorilor venitul lacului Brateș și al bălților limitrofe ¹⁶⁾. La rîndul său, Epitropia îl arendează ¹⁷⁾.

Cu această ocazie, unii din proprietarii, ale căror pămînturi fuseseră sub stăpînirea turcească, cer să li se restituie proprietățile ¹⁸⁾.

În urma păcii de la București, din 1812, Domnitorul Scarlat Cali-

11) În harta Moldovei a lui F. G. Bauer, întocmită în 1769, Cialmăul figurează ca sat situat la sud de Foltești. În aceeași hartă, este menționat și satul Petrești, așezat chiar în interiorul bălții, sat care nu mai apare în hărțile ulterioare. Într-o catagrafie din 1823, făcută pentru ținutul Covurului, satele Cialmău și Petreasa nu sînt menționate. (Arh. St. Iași, dos. lit. K/891, f. 182—3). Ele apar în catagrafia întocmită de către Comisia a treia de revizie în 1831. Cialmăul sub denumirea de Slobozia Cialmău, cu un număr de 19 birnici, iar Petreasa doar cu doi locuitori birnici. (Arh. St. Iași, dos. lit. E/80, extractul ocolului Prut). Presupunem că aceste două sate au fost formate după ocuparea părților din celelalte sate de către turci, în teritoriul de sub jurisdicția otomană, constituind așezări sporadice. În hărțile recente figurează rateșul Cialmău, satul Petreasa nefiind menționat. Vezi harta.

12) Arh. St. Iași, condica lit. K/345, f. 105—107.

13) D. A. Sturza și C. Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la istoria renașterii Romîniei*, vol. I, Buc. 1900, p. 132, art. XVI, pct. 3 din tratat.

14) La 27 februarie 1775, în memoriul înmînat solului rus Nicolae Rîmniceanu, reprezentanții boierilor și ai clerului, cerînd îndepărtarea tătarilor de pe teritoriul Moldovei, adaugă, printre altele: „...și pentru Toma-Rovna (Reni) și cîteva bălți, cu ostroavele lor, ce sînt pe locul Moldovei, iarăși după hațișerifu ne rugăm să ne ajuți, ca pe nisce părți ale patriei noastre să ni se dea...” *Uricarul*, VI, p. 457.

15) Arh. St. Iași, condica lit. K/345, f. 105—107.

16) *Ibidem*, mss. 56, p. 196—197 (Cartea Divanului din 4 ianuarie 1808).

17) *Ibidem*, f. 197 (Cartea Divanului din 19 mai 1808).

18) Vezi revista *Teodor Codrescu*, an. I, nr. 9, p. 135 și Arh. St. Iași, Tr. 379, op. 410, nr. 1, f. 94 verso. Vezi și Gh. Platon, *Din lupta marii boierimi pentru acaparea de noi pămînturi în prima jumătate a secolului al XIX-lea (Balta Brateșului) în Studii și cercetări științifice*, (Academia R. P. R. filiala Iași), an. VI (1955), nr. 3—4, p. 91, nota 20.

mah, printr-un hrisov, din 20 decembrie 1812, dăruiește familiei nepoatei sale, domnița Mărioara Calimah, mama viitorului domn Mihail Sturza, Brateșul și bălțile din jur¹⁹⁾.

Turcii continuă totuși să-și exercite stăpînirea asupra bălții și asupra părților din satele amintite pînă în anul 1828, cînd se declară războiul ruso-turc²⁰⁾.

În urma păcii de la Adrianopol, întregul teritoriu a rămas definitiv în stăpînirea Moldovei²¹⁾.

Pînă la stabilirea definitivă a drepturilor de proprietate particulară asupra acestui teritoriu²²⁾, lacul Brateș precum și întreaga regiune de baltă, cu excepția satelor, fiind considerate ca domenii aparținînd statului, sînt arendate, aducînd Vistieriei un venit apreciabil.

Turcii nu s-au mărginit să pună stăpînire numai pe lacul Brateșului, pe bălțile din apropierea acestuia și pe terenul mlăștinos al luncii Prutului. Stăpînirea lor s-a extins și asupra unor părți din satele aflate în imediata apropiere. Această extindere nu s-a făcut întîmplător, ci cu scopul creării condițiilor favorabile pentru exploatarea la maximum, a resurselor oferite de această regiune.

Terenul mlăștinos al bălții, după cum este și firească, nu permitea stabilirea de așezări omenești. Anexiunea numai a acestui teritoriu lipsit de populație nu putea permite punerea în valoare a bogățiilor sale naturale. Înglobarea unor părți din satele Moldovei, aflate în imediata vecinătate a bălții, oferea teren favorabil așezărilor omenești.

Formarea unei populații stabile, care să valorifice produsele bălții, în folosul stăpînitorilor turci, nu era greu de realizat. Acordarea unor condiții mai avantajoase, față de cele existente în Moldova, dictate nu de spiritul de umanitate al feudalilor turci, ci de interesele lor, a dus la popularea regiunii.

Documentele nu precizează felul în care se reglementau relațiile între stăpînii bălții și locuitori. Materialul cercetat oferă totuși cîteva informații din care se poate reconstitui natura și cuantumul obligațiilor acestora.

În primul rînd, locuitorii existenți sau cei stabiliți ulterior în regiunea bălții plăteau o dare în bani, destul de redusă, muteveliului cetății Isaccea, dare menționată sub numele de haraciu²³⁾. Fiind scutiți de havalele, locuitorii erau obligați să stea la dispoziția arendașilor

19) Data exactă a documentului este menționată în adresa din 8 februarie 1831, cu care M. Sturza înaintează documentul original Divanului judecătoresc, revendicîndu-și dreptul asupra terenurilor care fac obiectul donației. Arh. St. Iași, dos. lit. B/8, f. 1 și Acad. R. P. R., mss. nr. 4126, f. 71.

20) Arh. St. Iași, condica lit. K/345, f. 105—107.

21) D. A. Sturza și C. Colescu-Vartic, *op. cit.*,¹³⁾ p. 326—328.

22) G. H. Platon, *op. cit.*,¹⁸⁾.

23) Arh. St. Iași, dos. lit. L/246, f. 13. Într-o „carte” a Vistieriei, din 26 aprilie 1820, printre altele, menționîndu-se obligațiile locuitorilor către turci, se arată că aceștia se „...alcătuesc cu puțină plată muteveliului...” *Ibidem*, Tr. 166, op. 184, nr. 6, f. 117 verso,

turci ai bălții, pentru efectuarea operațiunilor sezoniere necesare pescuitului, ca închiderea bălților, fiind puși uneori și la munca de preparare a peștelui, în atelierele speciale, existente în interiorul regiunii²⁴⁾. Pescuitul, necesitând o muncă permanentă și presupunând o specializare, implica firește existența unui corp permanent de pescari, salariați ai arendașului venitului. Sistemul acesta, practicat după 1828²⁵⁾, a fost în vigoare, credem, și în timpul stăpînirii otomane.

Presupunerea este cu atît mai întemeiată cu cît existența unor asemenea pescari specializați este atestată de mărturii documentare cu mult anterioare²⁶⁾.

Locuitorii aveau libertatea să pescuiască în Prut și lacul Brateș precum și în bălțile mărginașe, în urma învoielilor încheiate în prealabil, în virtutea cărora, trebuiau să dea dijmă din cinci sau patru pești unul²⁷⁾. De asemenea, atît locuitorii satelor din vecinătate, cît și cei din teritoriul aflat sub jurisdicția turcilor, pentru a folosi stuful și papura de pe locul bălții, pentru a cosi finul, a-și adăpa sau paște vitele, trebuiau să se învoiască cu aceștia plătind în schimb o anumită sumă de bani²⁸⁾.

Exploatarea din ce în ce mai accentuată a maselor țărănești, caracteristică întregului secol al XVIII-lea precum și primei jumătăți a secolului al XIX-lea, a atras după sine împrăștierea satelor și strămutarea unui mare număr de locuitori în locuri în care sperau să găsească condiții mai avantajoase de trai.

Unul dintre aceste locuri îl constituia și regiunea bălții aflată sub stăpînirea turcilor, regiune spre care se îndreptau mai ales țărani fugari din satele din sudul Moldovei.

În documentele vremii, părțile din satele care intraseră sub dominația otomană sînt menționate ca alcătuiind un sat mare „...din sus de balta Brateșului pe șesul larg al Prutului, ... compus din vagabonzi și tilhari ...”²⁹⁾ „oameni de adunătură din cei mai răi, fugari din satele Moldovei și de piste Dunăre, făcîndu-să cuibu răutăților pentru că ocîrmuirea moldovenească nu pute să se atingă de acele sate, stînd

24) Arh. St. Iași, dos. lit. B/72, f. 153. Într-o adresă a Vistieriei către Pîrcălăbia de Galați, din 26 iulie 1828, în care se dau dispoziții asupra preluării materialelor de pescuit rămase de la turci, se menționează existența unei zalhanale „...ce se află pe locul acestii bălți ci să zice la Nevedan” *Ibidem*, dos. lit. B/27, f. 23.

25) M. Drăghici, *op. cit.*,²⁾ p. 14—15.

26) Vezi pentru aceasta *Documente privind istoria Romîniei*, veac XVI A, Moldova, vol. III, p. 190, doc. nr. 243, vol. IV, p. 113—114, doc. nr. 140 și veac XVII A Moldova, vol. III, p. 185—187, doc. nr. 283—284. Vezi și Arh. St. Iași, Tr. 379, op. 410, nr. 1, filele 92—94, 96—97, 114—115.

27) Arh. St. Iași, Tr. 435, op. II 528, nr. 8, f. 238—220.

28) *Ibidem*, dos. lit. B/72, f. 153 și dos. lit. B/17, f. 3.

29) T. Codrescu, *Uricarul*, vol. XIV, p. 245. Documentul reprodus de T. Codrescu după relatările lui D. Meleghe, menționează în continuare că „... acei ce făceau vreo crimă în țară, de puteau să fugă în acel sat scăpau de orice căutare sau osîndă fiind considerați de oameni ai turcilor”.

turcii din Tomarova și Isacce pentru ocrotire lor, împotriva tuturor tractaturilor“³⁰⁾).

Judecata boierimii moldovene nu depășea limitele propriei sale mentalități de clasă. Orice acțiune care aducea prejudicii intereselor sale materiale era socotită drept crimă și cel ce încerca să i se împotrivească era socotit tilhar.

Copleșiți de obligațiile mereu crescînde, datorate proprietarilor și de povara apăsătoare a impozitelor și a havalelelor, țărani birnici își găseau scăparea în fugă.

Că fuga nu constituia întotdeauna o rezolvare a problemelor care o provocaseră este un lucru incontestabil. În cazul nostru, însă, după cum rezultă și din datele menționate mai sus, stăpînirea otomană, cel puțin în condițiile în care ea se exercita în cuprinsul bălții, se dovedise a fi mai puțin apăsătoare decît cea a Moldovei. Documentele confirmă acest lucru.

Cea mai mare parte a materialului cercetat se referă la perioada de după 1827. Sînt însă și documente, anterioare anului menționat, care dovedesc că fuga locuitorilor în regiunea bălții nu constituia un fenomen izolat și propriu numai unei perioade anumite. Încă din 1735, un document de la Constantin Mavrocordat pomenește de fuga unor locuitori din ținutul Covurlui din preajma Brateșului. Deși nu se specifică locul în care fugarii s-au statornicit, presupunem că acesta nu putea fi altul decît regiunea din imediata vecinătate, aflată sub stăpînirea turcească³¹⁾. De asemenea, într-un zapis cu data de 16 septembrie 1800, iscălit de 121 oameni din satul Puțeni-Covurlui, locuitorii se obligă față de proprietar să aducă înapoi pe oricare din cei care ar încerca să fugă: „... ori pe cine vom simți că umblă ca să-s strămute din sat cu cuvînt că are moșie răzeșească și ca să facă acolo săliști nouă, sau mai chiamă și pe cei ce sînt învățați a să strămuta cu fugire în baltă sau la altă parte...”³²⁾.

Alte documente, din perioada anilor 1819-1820, pe lângă faptul că întregesc informațiile în legătură cu intensitatea strămutării locuitorilor în regiunea bălții, oferă date deosebit de importante referitoare la condițiile în care băltăreții, ocrotiți de către stăpînitorii turci ai bălții, practicau agricultura în limitele teritoriale ale Moldovei.

În urma strămutării în baltă a unui număr de 36 locuitori din satele Privalul și Piscul, din ținutul Tecuci, Vistieria cere isprăvniciei informații imediate în legătură cu cauzele care au provocat fuga și un tabel cu numele celor fugiți³³⁾. La rîndul său, Domnul, muștrînd aspru

30) Arh. St. Iași, condica lit. K/345, f. 105-107.

În 1769, în memoriul explicativ, ca răspuns la informațiile cerute de generalul rus Elem, pentru ținutul Covurlui, se menționează, printre altele, următoarele: „... de o parte se mărginește cu Brăila, iar de altă parte cu o samă de sate ce sînt din locul Moldovei date Sakcii”. (s. n. Gh. P.) *Vezi Arhiva Romînească*, tom. I, Iași 1841, p. 188.

31) Arh. St. Buc., Mănăstirea Slatina, II/1.

32) Arh. St. Iași, dos. lit. L/252, f. 35.

33) *Ibidem*, condica Tr. 166 op. 184 nr. 6, f. 4 (cartea Vistieriei din 29 noiembrie 1819).

pe dregătorii ținutului Covurlui care nu au respectat dispozițiile privitoare la paza graniței, dispune ca aceștia să intre imediat în legătură cu muteveliul cetății Isaccea și să ceară acestuia „ca în putere aşezării pentru paza acelei margini“ fugarii să fie înapoiți împreună cu toată averea lor³⁴⁾.

Muteveliul, așa cum rezultă din corespondența ulterioară a Vistieriei, nu s-a grăbit să satisfacă această cerere³⁵⁾. Strămutarea și staționarea locuitorilor în regiunea bălții n-au putut fi oprite³⁶⁾.

Pentru a determina pe fugari să se întoarcă, Vistieria, într-o carte către dregătorii ținutului Covurlui, din 5 aprilie 1820, le cere să aplice măsurile stabilite după așezarea birului din anul 1814:

Locuitorii care au fugit în baltă după această dată vor fi „cu totul opriți“ a se hrăni pe teritoriul Moldovei. Nu vor putea face nici arături nici semănături și nici fînaț; nu-și vor putea pășuna vitele și nici nu vor avea dreptul să stăpînească părți de moșii vii sau livezi care au fost în stăpînirea lor înainte de a se strămuta. De asemenea, se vor face toate demersurile necesare în vederea întoarcerii fugărilor „la urma lor“.

Locuitorii din baltă „acei ce sînt vechi acolo“, vor fi liberi „prin învoială cu stăpînii moșiilor, a se hrăni în parte Moldovei fără nici o oprire“. Proprietarii de moșii sau sate vor păzi cu strictețe respectarea acestor dispoziții, controlul urmînd să fie efectuat de slujitorii special desemnați de către dregători³⁷⁾.

După cum este și firesc, în mod practic, aceste dispoziții nu puteau avea o aplicare strictă. În afară de faptul că distincția dintre cele două categorii de locuitori era greu, dacă nu imposibil de stabilit, atît unii cît și ceilalți erau, în egală măsură, apărați și protejați de stăpînitorii turci ai regiunii de baltă.

Faptul că distincția dintre cele două categorii de locuitori constituia o dificultate reală este dovedit de un alt act al Vistieriei, datat numai 12 zile mai tîrziu decît cel menționat mai sus. Se comunică dregătorilor camăsurile prohibitive să se aplice deocamdată numai locuitorilor fugiți în cursul anului 1819³⁸⁾.

Această situație echivocă ce amenința să creeze un precedent primejdios nu putea fi de durată. Cartea domnească din 26 aprilie 1820 reglementează definitiv problema, fără a mai face vreo distincție între bălțareții vechi și cei fugiți într-o perioadă mai recentă. Documentul menționat constituie o expresie vie a îngrijorării statului feudal față de proporțiile pe care le luase procesul de strămutare a locuitorilor moldoveni spre regiunea bălții. Importanța lui, pentru problema care ne preocupă, ne obligă a-l reda în întregime.

„Strămutare a unora din locuitorii ținuturilor Galații, Fălciu și Tecuci în baltă, supt ocîrmuirea lui Isak Mutevelesă, cari urmează di

34) *Ibidem*, ³³⁾ f. 3 verso (carte gospod din 29 noiembrie 1819).

35) *Ibidem*, ff. 18, 59, 96 verso-97.

36) *Ibidem*, f. 82 verso (cartea Vistieriei la Galați, din 12 martie 1820, în legătură cu locuitorii din satul Smulți fugiți în baltă).

37) *Ibidem*, f. 96 verso-97.

38) *Ibidem*, f. 108.

o vreme încoace, este nu numai pricinuitoare de zăticniri poroncilor împărătești, cele însărcinate asupra pământului acestue, dar și de ră pildă spargirii a multor sate pentru îndemănare ce au întru aceasta că fugind ei numai pentru șădere într-acei loc a bălții, pentru care să alcătuiesc <cu> puțină plată muteveliului, apoi toate arăturile și sămănaturile lor le fac în Moldova, unde își hrănesc și vitele, pentru că în baltă nici cum n-au chipul lucrării pământului și a întâmpinării hranii lor fiind loc mlăștinos. Așadar, spre contenire unei așa urmări asupra chelarului împărătesc, este de cuviință și de trebuință a să opri cu totul de a trece în partea aceasta, a Moldovii, unii ca aceia, spre a-și face arături și sămănaturi și a-și pășuna vitele neîngăduindu-să nici ca cum mai mult în partea aceasta, ci să-și cate de hrana lor și a dobitoacelor acolo unde s-au dus cu lăcuința fiind aceasta și legiuire și obicinuință a pământului de a nu fi slobozi nici de piste hotar, ori din ce parte de loc, întru lucrare pământului în Moldova, cu hrana dobitoacelor lor³⁹⁾.

Nu credem că această poruncă domnească a putut schimba cu ceva situația. Aplicarea ei ar fi provocat, fără îndoială, neajunsuri arendașilor turci ai bălții și ar fi determinat producerea în sens invers a procesului de strămutare a locuitorilor lipsiți, în felul acesta, de mijloace de existență⁴⁰⁾. Ori lucrul acesta nu s-a întâmplat.

Situația locuitorilor din baltă, în lumina documentelor amintite, oferă aspecte interesante. Aceștia puteau să practice agricultura pe teritoriul Moldovei fără a fi obligați să suporte vreo îndatorire către stat. Ne întrebăm, și lucrul este firesc, de ce organele administrative nu efectuau măsuri de constrângere. Este curios că nici ultima poruncă domnească, deși subliniază consecințele dăunătoare ale acestui procedeu, nu prevede nici o clauză cu caracter prohibitiv (cum ar fi, spre exemplu, sechestrarea recoltelor locuitorilor în cauză). Deși documentele nu dau dezlegarea acestei probleme înclinăm să credem, așa cum am arătat, că situația aceasta s-a menținut deoarece locuitorii erau apărați de către turci care exercitau presiuni în acest sens.

Informațiile privitoare la modul de reglementare a relațiilor dintre locuitorii din cuprinsul bălții și proprietarii moșiilor învecinate lipsesc din materialul documentar cercetat. Credem totuși că aceste relații nu puteau fi altele decât cele existente între proprietari și locuitorii birnici. Situația avantajoasă a locuitorilor băltăreți constă în faptul că nu erau supuși la plata birului, nu efectuau havalerele, care, de cele mai multe ori, constituiau o sarcină deosebit de împovărată și mai ales erau la adăpost de abuzurile aparatului administrativ și ale proprietarilor. Acordându-le protecția lor, turcii beneficiau de darea în bani pe care locuitorii băltăreți o plăteau, de dijma din pește sau stuf precum și de munca pe care aceștia o prestau pentru asigurarea condițiilor necesare pescuitului.

39) *Ibidem* ³⁹⁾ f. 117 verso. Deoarece nu se mai face distincție între cele două categorii de locuitori, înclinăm a crede că măsurile cu caracter prohibitiv urmau să se aplice, fără nici o deosebire, tuturor locuitorilor din regiunea bălții.

40) Ordinele ulterioare ale Vistieriei, în vederea respectării poruncii domnești din 26 aprilie, sînt un indiciu destul de sigur al faptului că lucrurile și-au urmat vechiul lor curs. Vezi Arh. St. Iași, condica Tr. 166, op. 184, nr. 6, f. 121 verso.

Acei din locuitori care nu-și făceau din agricultură sursa principală a existenței lor — și probabil numărul acestora trebuie să fi fost destul de mare erau întrebuințați în munca permanentă implicată de operația pescuitului sau de prelucrarea peștelui, după toate probabilitățile, ca salariați.

Amploarea procesului de strămutare a locuitorilor spre regiunea bălții este reliefată și de unele documente mai târzii. Astfel, într-un raport din 17 august 1830, adresat Comisiei a III-a de revizie, pîrcălăbii de Galați arătînd că instrucțiunile slujbei lor le impun să supravegheze „statornicia lăcuitorilor și nestrămutarea lor de la un loc la altul“, subliniază dificultățile ce le întîmpină la îndeplinirea acestei îndatoriri „în vreme cînd cu mare nevoie sprijinim neînprăstierea satelor de pe margini care încă nu s-au dezvățat a să pribegi din loc în loc și pisti Dunăre“. Referindu-se la locuitorii din cuprinsul bălții, „care în loc de bir ce plăte în Moldova da haraciu la turci“, raportul accentuează asupra faptului că aceștia „s-au socotit pe săne-ș scăpați de bir, ne mai numindu-să ei între ei sau cătră alți <i>birnici“⁴¹⁾ (s. n. Gh. P.)

Mențiunea este importantă dovedind că regimul, existent în regiunea turcească a bălții, presupunea relații mai puțin apăsătoare, decît cele existente pe teritoriul Moldovei. Țăranii fugiți refuzau să mai fie considerați birnici, categorie de numele căreia era legată crunta și nemiiloasa exploatare, exercitată de către statul feudal din Moldova. Renunțarea voită la calitatea de birnic nu constituia un act formal, menit să creeze numai iluzia unei relative libertăți. Ea era urmarea directă a noilor condiții, care permiteau înlăturarea și din limbajul curent a unei noțiuni ce devenise atît de odioasă.

În urma intrării trupelor ruse în Moldova, teritoriul bălții împreună cu părțile din sate care fuseseră în stăpînirea turcilor sînt restituite Principatului.

După cum e și firesc, ținînd seamă de veniturile pe care le putea aduce acest teritoriu, Vistieria, prin intermediul Pîrcălăbiei de Galați, ia măsuri în vederea obținerii unor informații cît mai complete asupra situației existente⁴²⁾.

Una din problemele cele mai dificile o forma reglementarea situației locuitorilor aflați în cuprinsul teritoriului ce fusese stăpînit de către turci.

Din proprie inițiativă, cu scopul mai mult de a împiedica fuga locuitorilor, Pîrcălăbia dispune ca părțile de sate, care fuseseră sub stăpînirea otomană, să fie unite cu satele Moldovei, în vederea exercitării unui control mai eficace. Împotriva acestei măsuri, negustorii frați Prasin din Galați, care arendaseră regiunea de la comandantul militar

41) Arh. St. Iași, dos. lit. L/246, f. 13-14. Pentru fuga locuitorilor în regiunea bălții vezi și cererea vornicului C. Conache, adresată Vistieriei, în care arată că unii din locuitorii satelor sale Țigăneștii Noi, Țigăneștii Vechi și Brănești, din ținutul Tecuci, au fugit în balta Brateșului. *Ibidem*, Tr. 166, op. 184, nr. 30, f. 29 verso.

42) *Ibidem*, Tr. 1352, op. 1535, nr. 1270, f. 45 verso-46 și 48 verso, 78-79. (Cărtile Vistieriei din 15 și 21 mai 1828).

al Galaților ⁴³⁾, protestează, arătînd că, în contractul de arendă, se prevede că pot administra regiunea bălții, după sistemul practicat anterior de către turci.

Pîrcălăbia, motivînd măsurile luate, se simte datorare să atragă atenția Vistieriei că păstrarea în continuare a separației între teritorii și menținerea regimurilor deosebite ar avea repercursiuni grave deoarece, „... negreșit toate satele, atît a acestui ținut cît și a altor ținuturi, precum sînt obicinuiți să vor strămuta, precum și mai înainte, găsind acel loc di scăpare, precum și în vreme stăpînirii turcilor s-au urmat” ⁴⁴⁾.

Conform dispozițiilor, la 13 iulie 1828, Pîrcălăbia trimite Vistieriei o catagrafie de numărul locuitorilor din regiunea bălții, recomandînd, încă o dată, ca aceștia să fie uniți la bir cu celelalte sate din ținut.

Denumirea satelor	Timpul de cînd sînt statorniciți în baltă						Total	Numărul vitelor		
	Pînă la un an	1—5 ani	5—10 ani	10—20 ani	peste 20 ani	Băltă-reți vechi		Vite (boi, vaci)	Cai	Oi
Cialmău	—	14	1	2	—	2	19	68	6	450
Stoicani	—	19	4	—	—	1	24	74	—	522
Tămăoani	2	11	3	2	3	3	24	74	12	167
Tulucești	2	29	5	1	—	1	38	127	5	—
Petreasa	—	5	1	3	—	2	11	49	—	5
Sivița	1	18	12	4	—	12	47	249	4	106
T o t a l	5	96	26	12	3	21	163	661	27	1250

Efectuarea acestei operații este dictată de faptul că locuitorii menționați ca fiind așezați în satele Stoicani, Tămăoani, Frumușița, Tulucești Tâtarca și Sivița, „sînt tot într-un sat cu celelalte sate din cuprinsul acestui ținut, numite cu asămîne nume și despărțite pe sîngură voința stăpînitorilor bălții turci” ⁴⁵⁾.

Catagrafia înfățișează nominal toți locuitorii din regiunea bălții, repartizați pe sate, cu indicarea localității de unde au venit, perioada de timp de cînd s-au-statornicit precum și numărul de vite ce-l posedă fiecare ⁴⁶⁾.

Din analiza catagrafiei, rezultă că majoritatea locuitorilor provin din satele rășluite de către turci. Unii, la care nu se indică locul pro-

43) Arh. St. Iași, condica lit. K/345, f. 105-107.

44) *Ibidem*, dos lit. B/27, f. 3-4. (Rapoartele Pîrcălăbiei din 17 și 23 mai 1828).

45) *Ibidem*, dos. lit. B/30, f. 1.

46) *Ibidem*, f. 5-7.

venienței sînt trecuți sub denumirea de „băltăreți vechi“, ceilalți fiind proveniți din alte sate ale ținuturilor Covurlui, Tecuci, Putna și chiar Roman. Catagrafia, incompletă se pare, oferă datele cuprinse în tabelul de mai sus ⁴⁷⁾.

Cu începere din 1828, venitul bălții a fost arendat și a adus beneficii care creșteau în fiecare an, ajungînd în 1832, la suma de 65.760 lei ⁴⁸⁾.

Locuitorii găsiți în urma alcătuirii catagrafiei sînt trecuți în categoria birnicilor havalegii și sînt impuși să presteze, din nou, îndatoririle care reveneau tuturor birnicilor Moldovei, avînd în plus și obligații speciale față de arendașii bălții.

Contractul de arendă din 1828, care, cu mici modificări, rămîne în vigoare pînă în 1835, prevede printre altele următoarele puncte:

— Arendașii vor stăpîni locul în aceleași condițiuni ca și pe vremea turcilor, folosind toate uneltele rămase de la aceștia, zalhanaua și „orînzile de băutură“ percepînd și „diymurile obicinuite“.

— Locuitorii aflați în cuprinsul teritoriului arendat și care depind de Pîrcălăbia din Galați vor plăti birul și vor presta havalelele rînduite de către Vistierie, urmînd să plătească și arendașului, în bani sau în muncă, „adetiul“ locuinței, conform învoielilor ce se vor încheia.

— În teritoriul bălții vor rămîne „numai drepti lăcuitorii olatului“. Ceilalți, care sînt fugiți din diferite sate, în urma catagrafiei din 1823, cu a căror bir locuitorii satelor respective au rămas încărcăți, „să vor întoarce la urma lor“.

— Locuitorii satelor mărginașe se vor învoi în bani cu arendașul pentru adăparea vitelor, tăierea papurei și a stufului, așa „după cum s-au urmat și mai înainte“. În sfîrșit, dreptul de pescuire aparține exclusiv arendașului ⁴⁹⁾.

47) În catagrafie, nu sînt menționate satele Frumușița și Tătarca, deși ele sînt amintite în adresa cu care catagrafia este înaintată Vistieriei.

48) Iată care au fost arendașii și cum a crescut prețul arenzii de la 1828 la 1835, dată după care, lacul Brateșului, împreună cu toată regiunea mlăștinoasă a Prutului, care a făcut obiectul discuției noastre, intră în stăpînirea Domnului Mihail Sturza.

Cu începere de la 1 august 1823, după anularea contractului încheiat de frații Prasin și despăgubirea acestora, venitul bălții este arendat, pe un an, vistiernicului Iordache Catargiu, pentru suma de 25.650 lei. Acesta subarendează venitul negustorului N. Glichis din Galați. (Arh. St. Iași, dos. lit. B/27. f. 15 și urm.). În 1829-1830, venitul este arendat de negustorul — supus englez — Pantazi Ramu, pentru suma de 30.000 lei. (Arh. St. Iași, dos. lit. B/71, f. 53 și urm.). În 1830-1831, arenda se urcă brusc la suma de 55.005 lei, oferită de spătarul Antohi Sion, care trece dreptul paharnicului Paraschiv Șerban. (Arh. St. Iași, dos. lit. B/72. f. 70, 161 și urm.). În 1831-1832, venitul este arendat de către Ioan Gavril, probabil tot negustor, cu prețul de 61.000 lei. (Arh. St. Iași, dos. lit. B/116, f. 92 și urm.). Cu începere de la 1 august 1832, conform prescripțiilor Regulamentului Organic, venitul bălții este arendat pe termen de trei ani negustorului Solomon Suchiz din Iași, pentru suma de 65.760 lei anual. (Arh. St. Iași, Tr. 485, op. II 523, nr. 8, f. 10, 39-40, 63-65).

Este demn de remarcat creșterea continuă a arenzii precum și faptul că, în majoritatea lor, arendașii sînt negustori.

49) Arh. St. Iași, dos. lit. B/27, f. 20.

Din cuprinsul prevederilor contractului de arendă, se poate constata cu ușurință că, în raport cu situația anterioară, existentă în timpul stăpînirii turcești, condițiile de viață ale locuitorilor din regiunea bălții se înrăutățiseră mult. Faptul este confirmat și de repetatele cereri ale arendașilor, care intervin continuu, pentru a obține ca locuitorii să revină la condițiile existente anterior. Aceasta, desigur, cu scopul de a realiza din exploatarea resurselor bălții un venit cît mai mare, care, fără îndoială, a crescut proporțional cu sporirea prețului de arendare.

Unul din arendași arată că locuitorii, aflați în regiunea bălții, lăsați „... pentru slujba și trebuința acestei bălți” fiind prea încărcăți cu birul și havalele, nu are „... cu cine lucra pește ce se prinde...”. Din cauza aceasta, peștele se strică și-i pricinuieste mari pagube⁵⁰).

Menționînd că, în timpul stăpînirii turcești, locuitorii erau lăsați la dispoziția „cumpărătorilor” bălții, un alt arendaș subliniază că „... am fost cu totul isterisiți de slujba acestor oameni; din pricina necurmătelor havalele ce le vin de la Pircălăbie, am fost nevoiți a le face toate în bani, la care ne cunoaștem tare strîmbătăți”. Acesta propune, în continuare, ca locuitorii băltăreți să fie scutiți de havalele „... pentru ca să ne putem ajuta cu dînșii la închiderea bălților... fiindcă și din vechi tot așa s-au urmat”⁵¹).

Relatările de mai sus sînt deosebit de interesante. Din ele rezultă că, în exploatarea resurselor bălții, munca salariată ocupa un loc important. Fără îndoială că operația pescuitului, pe care arendașii o efecteau cu ajutorul unui corp de pescari specializați, nu se putea face în cadrul relațiilor feudale. Cantitatea de pește, realizată din dijmă, nu putea fi suficientă pentru realizarea unui cîștig mare, obținut prin comercializarea acestui produs. De asemenea, luînd în considerație faptul că pescuitul constituia, nu ocupația principală, ci una adiacentă agriculturii, care forma condiția principală a existenței țăranilor, înțelegem că dijma din pește nu putea fi satisfăcătoare. Arendașii erau nevoiți să pescuiască pe cont propriu și să-și asigure în acest scop un corp permanent de pescari care, în schimbul salariului, trebuiau să se ocupe numai cu pescuitul⁵²).

Prelucrarea peștelui, în atelierul special, existent în interiorul bălții, trebuia să se facă, de asemenea, în cea mai mare parte, tot prin munca salariată. În afară de faptul că operația presupunea o specializare, ea

50) *Ibidem*, dos. lit. B/71, f. 109 și urm. (Cererea din 1 decembrie 1829 a arendașului Pantazi Ramu).

51) Arh. St. Iași, dos. lit. B/72, f. 153 (Cererea arendașului Paraschiv Șerban din ianuarie 1831). Arendașii se mai plîng că locuitorii satelor vecine se împotrivesc a le plăti pentru pășunatul vitelor. (*Ibidem*, vezi și dos. lit. B/71, f. 109 și urm.). Cei mai mulți dintre locuitori, „...unii în țării, alții pe furiș...” dau drumul la vite să pască pe terenul bălții sau taie stuf și papură fără a se învoi în prealabil. (*Ibidem*, vezi și dos. lit. B/72, f. 153). Divanul, arătînd că stipulațiile contractului nu prevăd „a se scuti oameni lucrători”, dispune ca cererile arendașilor să fie satisfăcute numai „în cuprindearea” prevederilor contractului. (*Ibidem*, vezi și dos. lit. B/71, f. 109 și urm. și dos. lit. B/72, f. 153-154).

52) Vezi mai sus p. 60.

cerea și continuitate, cel puțin pentru perioada de timp în care pescuitul se putea efectua.

Din afirmațiile arendașilor, se mai desprinde un alt fapt important. Aceștia, din cauza grelelor și multiplelor obligații care apăsau asupra țăranilor din baltă, se văd lipsiți de brațele de muncă necesare, care să le presteze obligațiile prevăzute în cadrul relațiilor feudale. În aceste condiții, ei sînt nevoiți să aplice sistemul muncii salariate în toate operațiile necesare pescuitului și preparării peștelui. Mai mult chiar, este reliefată și lipsa mîinii de lucru care împiedică prepararea la timp a peștelui. Lucrul acesta este important și subliniază în ce măsură relațiile feudale împiedicau dezvoltarea noilor relații capitaliste care, timid, începeau să se afirme. Intervenția arendașilor în favoarea țăranilor, în aceste condiții, este perfect explicabilă.

Pe lângă obligațiile impuse de plata birului, prestarea havalelelor și îndatoririle speciale față de arendași, locuitorii de pe teritoriul bălții sînt obligați de către proprietarii satelor învecinate să facă zile de boieresc și să efectueze și alte munci, deși situația lor specială nu presupunea astfel de îndatoriri.

Noua situație creată locuitorilor, după anul 1828, își are o explicație bine determinată. Nu este surprinzător faptul că, atît proprietarii, cît și arendașii bălții concureau pentru a-și asigura profitul realizat prin munca depusă de locuitorii din regiunea bălții. Noile condiții, create în urma păcii de la Adrianopol, deschideau mari perspective de îmbogățire acelor care aveau posibilitatea să realizeze un surplus de produse comercializate pe piața internă, dar mai ales pe cea internațională. Surplusul putea fi realizat numai printr-o mărire corespunzătoare a obligațiilor țăranilor, fapt care atrăgea, în mod nemijlocit, o accentuată intensificare a exploatării. De asemenea, creșterea numărului oamenilor capabili de muncă constituia un obiectiv care stătea în centrul atenției celor interesați.

Acestea sînt elementele care trebuie avute în vedere în explicația adevăratelor cauze ale creșterii obligațiilor țăranilor din regiunea bălții.

Toate aceste obligații au dus la înrăutățirea condițiilor de viață a locuitorilor menționați, care nu au întîrziat să ia atitudine.

Prima manifestare și cea mai obișnuită, în asemenea cazuri, a fost fuga. Contrastul între starea de lucruri anterioară și cea existentă era prea mare pentru a nu provoca această reacție spontană. Încă din anul 1828, așa cum reiese din cererea arendașilor, jumătate din numărul locuitorilor, aflați pe teritoriul bălții, indicați în catagrafia menționată mai sus, fugiseră⁵³⁾.

53) Arh. St. Iași, Condicta lit. K/116, f. 51/437. Deși Vistieria încercase să ia unele măsuri pentru a stăvili fuga locuitorilor, dispozițiile s-au dovedit a fi fără efect. Într-o condictă de porunci, (a Vistieriei) este indicat rezumatul unui ordin trimis Pîrcălăbiei din Galați. În rezumat se menționează că Vistieria a fost înștiințată „pentru 40 liudi salahori ci să dau din lăcutorii băltărești inginerilor împărătești, care avîndu trudă gre și nedepriși, au început a să împraștie”. Vistieria dispune: „să mai învrăstați, rânduindu-se și din lăcutorii ținutului aceluia la această slujbă, ca să nu cază toată greutate numai asupra băltăreșilor” (Arh. St. Iași, condicta lit. K/114, f. 90/1071 verso).

Că fuga locuitorilor a atins proporții mari ne-o dovedește situația întocmită de Pîrcălăbia de Galați, la cererea Vistieriei, la începutul anului 1833. Din această situație rezultă, că mai sînt rămași în regiunea bălții un număr de 69 locuitori (capi de familie). Din 1828 și pînă la începutul anului 1833, numărul scăzuse deci cu 94 de locuitori⁵⁴⁾.

Date în legătură cu fuga locuitorilor și cauzele care au provocat-o se dau într-o serie de documente al căror conținut îl vom analiza în rîndurile care urmează.

Într-o jalbă către comisia a III-a de revizie, din 11 august 1830, un număr de 70 locuitori din cele „...opt sate ci au fost supt stăpînire turcească“, singurii care au mai rămas în limitele acestui teritoriu, cer să li se reglementeze situația. Ei subliniază că, în afară de faptul că sînt obligați să plătească și birul celor fugiți, proprietarii satelor învecinate, sprijiniți de către dregători îi forțează să se mute în satele lor „...și să ni lăsăm pămînturile noastre și acareturile ca să le muncim zile de boieresc“. Locuitorii cer să fie apărați de pretențiile abuzive ale proprietarilor și despăgubiți pentru pagubele suferite „ca să nu ne împrăștiem și acest puțin număr și să fim numai într-o parte trași“⁵⁵⁾.

Într-o altă jalbă, din 19 august 1830, subliniind din nou schingiuirile la care sînt supuși și arătînd că, deși au instrucțiuni în acest sens, pîrcălabii nu le fac „nici o îndestulare“, locuitorii cer „...să fim odihniți pre acel loc Brateșul... și să rămînem supt mila ocîrmuitorilor puternicului împărat al Rosiei, cu dare de toate dările și altele ce vom pute suferi după starea noastră“⁵⁶⁾.

Depart de a încerca să soluționeze cererile țăranilor, pîrcălabii din Galați, sprijinind pe proprietarii de pămînt, întreprind o acțiune energetică în vederea găsirii și aducerii înapoi a țăranilor fugari.

În urma intervenției comisiei a III-a de revizie, se cere ca locuitorii să fie lăsați în locurile unde s-au stabilit. Pîrcălăbia, printr-un raport detaliat, încearcă să-și justifice atitudinea.

Raportul este deosebit de interesant deoarece prezintă aspectele caracteristice ale situației locuitorilor din regiunea bălții.

Referindu-se la locuitorii fugiți, raportul subliniază că aceștia sînt birnici ai satelor Modovei, care strămutîndu-se în baltă „s-au socotit pe sîne-și scăpați de bir, nemainumîndu-să ei între ei sau cătră alții birnici“. După alipirea regiunii bălții la Moldova, pentru a se împie-

54) Cei 69 locuitori birnici sînt repartizați după cum urmează:

Cialmău	24
Stoicani	12
Frumușița	5
Tătarca	5
Sivița	23

Total 69 „...cuprinde soma peste tot a bălții-
reților“.

În situația menționată nu figurează satele Tămăoani, Tulucești și Petreasa (Arh. St. Iași, Tr. 644, op. 708, nr. 209, f. 7-8).

55) Arh. St. Iași, dos. lit. L/246, f. 7.

56) *Ibidem*, 55 f. 11-12. Vezi și f. 9-10 (Jalba către Kisslev din 11 august 1830).

dica fuga altor locuitori în această regiune și cu scopul de a se asigura statornicirea celor aflați pe loc, s-a dispus ca aceștia să fie uniți cu satele Moldovei la bir și havalele.

Locuitorii, arată în continuare raportul, referindu-se la fugari, „socotind că de birul și havalele nu sînt scăpați, au socotit chipul scăpării lor, a-l cîștiga iarăși, prin strămutarea în Galați și la Cuca ca să-și piardă urma“. Pîrcălăbii, în virtutea instrucțiunilor care le reglementau îndatoririle, fără a mai cere avizul, au dispus ca locuitorii fugari să fie aduși înapoi. Aceștia însă, lăsindu-și toate lucrurile, au fugit din nou, „cu greșita tălmăcire“, menționează raportul, „că dacă au apucat a fugi odată pe locul bălții ar fi trebuit să fie și acum, după cum era în vremea turcilor, apărați de bir și havalele: (s.n. Gh. P.) și ca să-și întărească a lor gînd, vreo doi trei dintr-înși, au cumpărat, nu de mult, cite o căsuță în Galați, pe loc cu bezmăn, iar ceilalți, zezînd cu chirie, numesc acum că au moșie a lor și fără să arate cursul pricinii cum este în adevăr, cu gînd ca că-și piardă numirea de birnici, jăluiesc într-alt chip...“. Fugarii au refuzat să plătească și birul „...răsufîind vorbe... că fiind băltăreți nu să socotesc de birnici“, iar „...de vor fi birnici nu vor a fi legați cu acele sate la bir“, cerere considerată de pîrcălăbi ca fiind „...de invitare pentru ceilalți lăcuitori“.

Referindu-se la jalba celor 70 de locuitori, rămași în regiunea bălții, raportul arată că plîngerile lor nu au nici un temei real deoarece „...duhul lor nu au fost chiar în pricina aceasta, ci în vîntul strămutării și eșirii de supt bir...“ dorința locuitorilor este de a scăpa de bir și havalele, rămînînd a plăti, ca și în trecut, numai „adetul“.

Înceindu-și expunerea, pîrcălăbii atrag atenția că dacă se va încuviința strămutarea locuitorilor „...apoi firește că mult vînt vor lua satele și cu lesnire să vor sparge“⁵⁷⁾.

Din raportul de mai sus, reiese limpede starea de spirit creată în sinul țăranilor din regiunea bălții precum și atitudinea pe care aceștia o adoptă față de noua stare de lucruri de după 1828. Restabilirea obligațiilor împovărătoare, de care scăpaseră prin fuga în regiunea administrată de către turci, nu putea să nu dea naștere la frămîntări adînci, frămîntări oglindite în materialul expus.

Raportul Pîrcălăbiei este important și sub alt aspect. Trebuie reținută nota de „legitimă“ îngrijorare a boierilor dregători, în legătură cu posibilitatea unei eventuale satisfaceri a cererilor țăranilor. Acordarea unor condiții speciale locuitorilor din regiunea bălții, de felul celor care existaseră în trecut, în timpul dominației otomane, ar fi putut crea un dezechilibru în „armonia perfectă“ a statului feudal, provocînd edificiului însuși, o fisură care ar fi atras grave complicații de ordin social.

Tabelul pe care Pîrcălăbia îl anexează la raport, în care se arată situația pe care o parte din locuitorii fugiți la Galați și-o creaseră

57) Arh. St. Iași, dos. lit. L/246, f. 13-14 — raportul din 17 august 1830. Pentru ilustrarea stării de spirit a țăranilor din satele de pe margine, este interesant și raportul Pîrcălăbiei din 9 august 1830, adresat Comisiei a III-a de revizie. *Ibidem*, f. 1-2.

acolo, în urma strămutării, este important sub o altă latură. El verifică existența tendinței de deplasare spre târguri, tendință care, privită în ansamblul general al procesului de strămutare continuă a locuitorilor birnici, constituie o manifestare vădită a crizei sistemului feudal⁵⁸).

În urma jalelor primite de la țărani și a rapoartelor Pircălăbiei, Comisia a III-a de revizie dispune că, în cazul când locuitorii au fugit din satele lor de origine, înainte de așezarea birului, nu li se poate impune a se întoarce înapoi deoarece birul fusese stabilit în raport cu numărul locuitorilor găsiți în sate. În cazul când fuga s-a produs după operația stabilirii birului, dacă locuitorii fugari „...vor da închizășuire de adevăratul lor scopos în statornicie lor acolo unde se află“, satele de origine vor fi scăzute cu suma ce revine în cislă locuitorilor fugari, aceasta urmînd să se adauge la cislele satelor unde locuitorii s-au statornicit. Dispoziția prevede în continuare că „...pentru cei ce pără acum în două rînduri s-au strămutat de la un sat la altul, urmare de presupul arătat de cinstita Pircălăbie, adică a voinței lor de a-și pierde urm. numirii de birnici, pe unii ca aceștia, îi va supune numaidecît a să întoarce la urma lor, acolo adică unde din început au fost trăitori“⁵⁹).

Această dispoziție urma să se aplice tuturor locuitorilor aflați în cuprinsul bălții. Pentru cei rămași în părțile de sate, care fuseseră sub stăpînirea turcească, pentru a-i pune la adăpost de abuzurile proprietarilor, Comisia hotărăște să li se deosebească birul de satele cu care au fost uniți și să li se facă cislă separată⁶⁰).

O parte din dispozițiile Comisiei, oarecum favorabile țăranilor, n-au fost însă aplicate. Locuitorilor rămași nu li s-a făcut cislă separată, aceștia continuînd să fie la discreția proprietarilor. Faptul nu este întîmplător. El își găsește explicația în interesele comune de care erau legați proprietarii și dregătorii.

Într-o jalbă din 30 decembrie 1830, locuitorii satului Cioromila (parte din satul Sivița ce fusese sub stăpînirea turcească) se plîng că trebuie să-și îndeplinească obligațiile și către arendașii bălții și sint în-

58) Arh. St. Iași. dos. lit. L/246, f. 15. Tabelul cuprinde numele celor 18 locuitori fugiți în Galați, menționînd cînd și de unde au fugit. Majoritatea lor sint trecuți și în catagrafia din 1828. Vom cita cîteva exemple: „Neculai Brânzi birnic din Tulucești. După catagrafia din 1823, fugit în baltă în urma catagrafiei. După venire armiei rosienesti la 1828 s-au aflat tot în Tulucești, în baltă; au fugit de acolo în Galați de un an și jumătate. Șade în Galați în casă cu chirie.

Ion Modruz birnic vechi din Frumușița: fugit în baltă de 12 ani. La anul 1828 la vinirea oștilor s-au aflat în baltă. Din baltă au fugit în Galați, de un an și șapte luni. Șadi în Galați; a cumparat casă la 1830 aprilie 23. Tănasi Lefter birnic din Tătarca, fugit în baltă spre Tulucești la anul 1824: la venirea oștilor s-au aflat în baltă. Din baltă a fugit tot la o vreme cu cei de sus; au cumpărat casă în Galați de un an de zile pe loc cu bezmăn a sf. Spiridon. Ion Manoli fecior de birnic și însuși birnic din Frumușița; după catagrafia din 1828 au fugit din Frumușița la Cudalbi și de la Cudalbi la Galați; șade în mahalaua pocitei; vinde vin în casă cu chirle...“ etc. Dintre ceilalți, patru au cumpărat case pe loc cu bezmăn, doi stau în case cu chirie, iar doi sint slugi.

59) *Ibidem*, f. 17 (Adresa Comisiei a III-a către Pircălăbia, din 30 august 1830).

60) Arh. St. Iași, dos. lit. L/246, f. 11-12 (rezoluția din 10 septembrie 1830).

cărcați peste puterile lor cu diferite munci de către vornicii satului Sivița⁶¹⁾.

Deși și de data aceasta se dau dispoziții în vederea despărțirii birului locuitorilor băltăreți⁶²⁾, operația nu se efectuează. Mai mult încă, prin catagrafia din 1832, locuitorii sînt uniți oficial la bir cu satele din care locurile lor făceau parte, cu excepția satului Cialmău, care este unit la bir cu satul Foltești⁶³⁾.

Cu toate că Vistieria arată că procedeul este greșit și subliniază încă o dată necesitatea deosebirii birului locuitorilor băltăreți⁶⁴⁾, situația nu mai poate fi schimbată. Vistieria aprobă în sfîrșit măsurile propuse de Pîrcălăbie și dispune ca arendașul venitului bălții, în conformitate cu prescripțiunile Regulamentului Organic, să-și ia slujbașii volnici din fiecare sat, urmînd ca „...toți locuitorii ce se aflau cu lăcuința lor pe hotarul bălții... fără să i să pricinuiască cea mai mică ostanofcă...” să lucreze zilele de boieresc arendașului⁶⁵⁾.

Nu trebuie să considerăm că repetatele intervenții ale ocîrmuirii pentru reglementarea situației țăranilor din regiunea bălții au izvorît din dorința sinceră de a ușura starea acestora. Deosebirea birului locuitorilor băltăreți era un lucru necesar, pentru realizarea unui cîștig maxim din exploatarea resurselor bălții. Locuitorii trebuiau scoși din sfera de influență a proprietarilor satelor învecinate, pentru a fi puși la dispoziția arendașilor bălții.

Exploatarea țăranimii a crescut proporțional cu urcarea prețului arenzii și intensificarea valorificării produselor naturale, oferite de mediul geografic⁶⁶⁾.

Prin unirea definitivă la bir și havalele cu satele Moldovei, a locuitorilor din regiunea bălții, reglementîndu-se litigiile rezultate din situația lor anterioară, problema încetează a mai fi discutată în documente. Locuitorii sînt înglobați în marea masă a birnicilor Moldovei,

61) *Ibidem*, dos. lit. K/111, f. 1-3. Este interesant de semnalat descrierea satului făcută de sameșul ținutului. Acesta arată că în catagrafie satul se numește Sivița și este stăpînit de doi stăpîni (proprietarul satului și arendașul bălții) și are hotar despărțitor un pîrau. Cea mai mică parte, de la pîrau spre Prut, mai înainte, era stăpînită de către turci, fiind din locul Brateșului care de cîtră locuitori se numește Cioromila...". Cealaltă parte a satului „lăsată de turci în stăpînirea tot a Moldovei, nu și-au schimbat numirea ci tot Șăvița să numește”. Acum, partea pe care mai înainte o stăpîneau turcii „hazneaua au vindut-o în arendă cu aceleași ponturi cu care urma turcii...” *Ibidem*.

62) *Ibidem*.

63) *Ibidem*, Tr. 644, op. 708, nr. 209, f: 1.

64) *Ibidem*, f. 3.

65) Arh. St. Iași, Tr. 644, op. 708, nr. 209, f. 9 (Adresa din 22 februarie 1833).

66) În anul 1830-1831, pentru adăparea și pășunatul vitelor precum și pentru dijma din stuf, locuitorii din cîteva sate au contractat următoarele învoieli: satele Stoișcani și Tămăoani cîte 890 de lei și 4 zile de clacă, iar satul Frumușița, 1200 lei și 4 zile de clacă. Noul arendaș din 1832 ridică prețul, la 1000 lei pentru primele două sate și la 1600 lei pentru al treilea. În urma protestului țăranilor, Vistieria scrie Pîrcălăbiei să înlesnească arendașului învoiala cu locuitorii spre a nu suferi nici o pagubă. În caz contrar, Pîrcălăbia va fi „vinovată”. Pîrcălăbia răspunde că vechilii arendașilor „au iscodit” noi cereri, „care nici în vremea turcilor n-au urmat...” cerîndu-le locuitorilor „...niște prețuri cu tot peste puțința lor”. Arh. St. Iași, Tr. 485, op. II, 528, f. 199 și 202.

conform noilor dispoziții cuprinse în Regulamentul Organic, care, confirmând dominația de clasă a boierimii, avea să înrăutățească tot mai mult situația țăranilor.

Materialul expus mai sus oferă o serie de date importante sub raport social și economic.

Acapararea regiunii bălții Brateșului la începutul secolului al XVIII-lea de către turci și nevoia acestora de a-și asigura o mină de lucru stabilă, care să valorifice pentru dinșii resursele naturale, i-a făcut să-și extindă stăpînirea și asupra unor părți din satele Moldovei, aflate în regiunea de contact dintre stepa Covurluiului și lunca Prutului.

Acordarea unor condiții de viață mai avantajoase, în raport cu cele existente în Moldova, a făcut din regiunea bălții, aflată sub dominație otomană, un loc de refugiu pentru țăranii din satele Moldovei fugiți din cauza exploatării boierești și a opresiunii fiscale a statului feudal.

Deoarece regiunea bălții nu oferea posibilități de practicare a agriculturii, locuitorii băltăreți, protejați de către turci, prin învoială cu proprietarii respectivi, lucrau pămînturile de pe teritoriul Moldovei, aflate în imediata vecinătate. Procedul acesta, tolerat la început de către ocîrmuirea moldoveană, amenințînd să dea naștere unui precedent primejdios, este interzis, fără rezultate însă, în cursul anului 1820.

Regimul de relativă libertate, acordat locuitorilor din regiunea bălții, de către turcii care realizau venituri importante din haraciul plătit de locuitori, din dijme precum și din valorificarea peștelui pe piața Galațului, avea să dezvolte în aceștia un spirit de independență, care se va manifesta puternic atunci cînd se va reveni la vechea stare de lucruri.

În anul 1828, regiunea bălții revenind Moldovei, Vistieria îi arendează venitul care crește în fiecare an. Situația țăranilor se înrăutățește, aceștia fiind nevoiți să facă față obligațiilor grele impuse de stat, de arendași și de către proprietarii satelor învecinate.

Înăsprirea obligațiilor țăranilor este urmarea noilor condiții create în urma păcii de la Adrianopol, care permiteau realizarea unor mari beneficii din valorificarea produselor pe piața internă și externă.

Reacția țăranilor împotriva acestei situații nu a întîrziat să se producă. Un mare număr dintr-înșii fug și se stabilesc la Galați și în cîteva sate. Cei rămași, cer cu insistență să li se alcătuiască cislă separată pentru plata birului, manifestîndu-și dorința de a li se crea o situație similară cu cea existentă în timpul dominației otomane.

Vistieria urmărea să-i apere de exploatarea proprietarilor satelor învecinate cu scopul de a-i lăsa mai mult la discreția arendașilor.

În cele din urmă, țăranii sînt totuși uniți cu birul satelor Moldovei, aplicîndu-li-se același regim ca și tuturor locuitorilor birnici, dictat de noile prevederi ale Regulamentului Organic.

În ansamblul lor, frămîntările țăranilor, semnalate în documentele

menționate, se încadrează organic în lupta maselor împotriva opresiunii feudale, formînd o verigă din lanțul mișcărilor țărănești, specifice epocii de destrămare a feudalismului.

Catedra de Istorie R.P.R.

К ВОПРОСУ О СОЦИАЛЬНОМ ПОЛОЖЕНИИ НАСЕЛЕНИЯ ПОЙМЫ ОЗЕРА БРАТЕША („БАЛТА БРАТЕШ“) В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

Краткое содержание

Настоящая работа является результатом исследования неопубликованного документального материала, хранящегося в Ясском государственном архиве. В ней освещаются некоторые интересные аспекты экономической и общественной жизни Молдавии первой половины XIX века.

Крестьяне, находясь под гнётом непосильных обязательств и нищеты, часто спасались бегством. Пойма озера Братеша («Балта Братеш»), находящаяся во владении турок, и некоторые соседние с ней сёла, которые со временем также попали под турецкое владычество, представляли больше благоприятных условий для жизни, т. к. турки, из желания обеспечить наибольшее освоение природных богатств этой области, давали льготы беглым крестьянам.

Крестьяне, бежавшие сюда из Молдавии, где их сильно притесняли, устранили из своей речи ненавистный термин „податной“ и стали проявлять большую независимость.

В 1828 году, когда пойма озера Братеша („Балта Братеш“) снова перешла во владение Молдавии и когда она была отдана государственной казной в аренду боярам и купцам, положение населения ухудшилось, т. к. оно должно было выполнять обязательства и по отношению к государству, и к арендаторам, и к землевладельцам соседних сёл.

Усиление эксплуатации крестьян, заселявших пойму, является прямым результатом новых условий, созданных после Адрианопольского договора.

Новое положение вызвало вскоре реакцию со стороны крестьян. Многие из них бежали в Галац или в другие сёла. Оставшиеся крестьяне в многочисленных жалобах просили возвращения льгот, которыми они пользовались в прошлом при турках.

В результате этих событий жители поймы озера Братеша („Балта Братеш“), помимо своей воли, должны были подчиниться режиму податных, согласно предусмотрениям Органического регламента.

CONTRIBUTION A LA CONNAISSANCE DE L'ÉTAT DES HABITANTS DE LA „BALTA BRATEȘ“, DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XIX-ÈME SIÈCLE.

R é s u m é

Fondé, dans la plupart, sur des documents inédits, tirés des Archives de l'État de Iassy, l'auteur étudie quelques aspects particuliers de la

vie économique et sociale de la Moldavie, dans la première moitié du XIX-ème siècle.

Accablés par les obligations féodales et la misère, les paysans s'en sont souvent sauvés par la fuite. Un lieu de refuge était aussi pour eux la „Balta Brateș“ (région marécageuse ou inondable, sur le cours inférieur du Pruth et comprenant le lac Brateș).

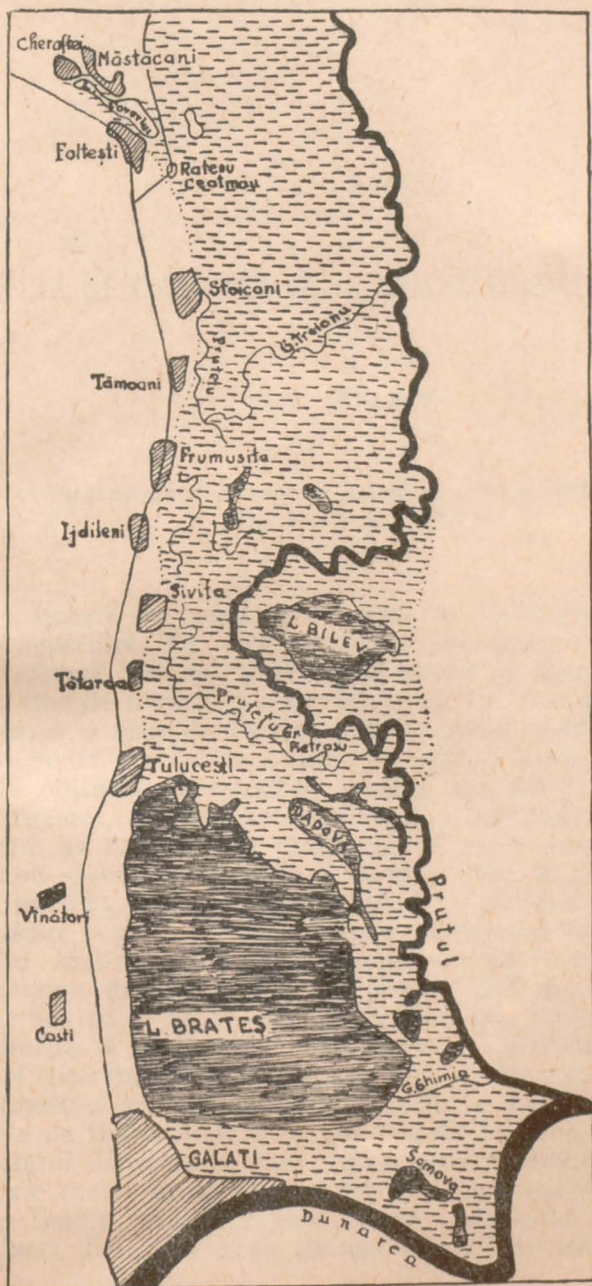
Possédée par les Turcs, la „Balta“ et quelques parties des villages d'alentour, accaparées petit à petit par la puissance ottomane, offraient aux paysans des conditions plus supportables de vie, parce que les Turcs, désireux d'assurer une exploitation au maximum des richesses de cette région, leur créaient des avantages.

Les paysans moldaves, réfugiés dans ce territoire où ils jouissaient d'un régime moins accablant, en étaient arrivés à manifester un esprit marqué d'indépendance et à ne plus se considérer comme „birnici“ (terme désignant ceux qui étaient astreints au paiement de la taille).

Quand, en 1828, la „Balta“ revenant à la Moldavie, la Trésorerie l'affirma à quelques boyards et négociants, la situation des habitants s'aggrava, ceux-ci devant faire face aux obligations imposées par l'état, par les fermiers et par les propriétaires des villages voisins.

L'exploitation croissante de ces paysans de la „Balta Brateș“ était d'ailleurs une conséquence directe des nouvelles conditions économiques créées par suite du traité d'Adrianople.

Les paysans n'ont pas tardé de réagir. Beaucoup d'entre eux s'enfuirent et s'établirent à Galați ou dans d'autres villages. Ceux qui restèrent sur place réclamèrent par de nombreuses suppliques les avantages auxquels ils avaient été habitués auparavant par les Turcs. À la fin, malgré leur opposition, les habitants de la „Balta Brateș“, redevenus „birnici“, furent soumis au régime général du Règlement Organique.

Legenda:

--- Lunca Prutului
 LOCURI
 --- Oazezi amenajati

ORIGINEA ȘI DEZVOLTAREA LIMBII ROMÎNE LITERARE

DE

G. ISTRATE

*Comunicare prezentată în sesiunea științifică a Universității „Al. I. Cuza”
din 26—28 mai 1956 **

De o bucată de vreme, problemele de limbă literară se bucură de o atenție deosebită. Pe zi ce trece, tot mai mulți cercetători se orientează în această direcție și se poate spune că succesele obținute pînă acum, nu sînt de natură să descurajeze pe cei care și-au dat osteneala să lămurească o serie de lucruri asupra cărora specialiștii mai vechi nu aveau un punct de vedere unitar. În același timp, trebuie să spun că rezultatele obținute au reușit să impună atenției publicului problemele de limbă literară. Așa se explică apariția a numeroase articole cu caracter teoretic în tot felul de publicații. În unele reviste, care nu urmăresc în mod special problemele de limbă, cum ar fi „Contemporanul“, „Gazeta literară“, „Steaua“, „Iașul literar“, „Scrișul bănățean“ etc. au fost publicate o serie de articole care interesează direct această ramură a studiului limbii. Contribuții importante au fost aduse de colaboratorii revistelor de specialitate, în primul rînd de cei de la „Studii și cercetări lingvistice“ și de cei de la „Limba romînă“. Societatea de științe istorice și filologice a luat inițiativa publicării unor volume de „Limbă și literatură“ precum și a unor studii separate. Sub auspiciile acestei societăți va apărea, de asemenea, o revistă în ale cărei pagini problemele de limbă literară se vor bucura de atenția cuvenită.

Interesul deosebit cu care sînt urmărite problemele de limbă literară trebuie căutat în orientarea, tot mai accentuată a lingviștilor, spre cercetarea limbii romîne contemporane, spre studierea izvoarelor care stau la baza limbii noastre de azi. Cercetările acestea ar fi fost mai

*) Unele idei au fost enunțate și cu ocazia discuțiilor referitoare la problemele limbii literare în cadrul sesiunii secției de limbă și literatură a Academiei R.P.R., în iulie 1956.

puțin rodnice dacă istoria limbii române literare n-ar fi fost introdusă, ca disciplină obligatorie, în programul învățămîntului superior din țara noastră. Cadrele didactice de la cele trei facultăți de filologie din țară au fost puse în situația de a predă un curs pe care nimeni nu-l mai făcuse înainte și al cărui obiect nu era încă definit. Trebuia atacat un domeniu absolut nou, în care totul urma să fie construit de la început. Noi nu eram lămuriiți, în primii ani, nici măcar asupra definiției limbii literare. Majoritatea specialiștilor, precum și a celor care se interesau de problemele noastre, reduceau *limba literară* la *limba literaturii*. Nu exista unitate de vederi nici în ceea ce privește terminologia. Pe lângă termenul de *limbă literară*, pe care îl întrebunțau unii destul de inconsecvent, se întâlneau, de asemenea, și cei de *limbă scrisă*, *limbă tipică*, *limbă poetică*, *limbă comună*, *limbă artistică* etc.¹⁾. Nimeni nu simțea nevoia să pună lucrurile la punct din cauză că această disciplină era considerată atât de lingviști cît și de istoricii literari ca ajutoare. Istoricul și criticul literar considerau că problema interesează în primul rînd lingvistica, iar lingviștii o lăsau pe seama istoricilor literari.

Contribuțiile puține cîte au fost aduse în această direcție, în trecut, au, toate, un caracter didactic și, mai ales, întâmplător. Ele se datoresc fie lingviștilor (mai bine zis filologilor) care s-au ocupat cu editarea de texte, fie istoricilor literari care s-au simțit atrași în special de perioada veche a literaturii noastre. Contribuțiile acestora sînt mai ales de natură teoretică; ei căutau să determine, să identifice locul unde au fost scrise primele texte românești precum și caracterele dialectale ale „limbii” care a stat la baza acestora pentru ca, de aici, să se poată trage concluzia asupra graiului din care s-a format limba noastră literară, asupra originii propriu-zise a acestei limbi. Se înțelege de la sine că pe acești specialiști nu-i mai interesau alte probleme, în legătură cu limba literară, din moment ce obiectul lor era studiul foneticii, al formelor sau editarea pur și simplu a unor texte vechi românești.

Trebuie să mai spun că, în afară de contribuțiile cu caracter teoretic, cercetătorii mai vechi au încercat să studieze și anumite aspecte ale limbii noastre. Singura lucrare mai mare, care poate fi citată aici, este aceea a lui P. V. Haneș, *Dezvoltarea limbii române literare în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, București 1904, lucrare meritorie sub aspectul prezentării unui material bogat, dar necorespunzătoare din punct de vedere teoretic. Autorul are poziția unui cercetător pe care nu-l interesează atît valoarea stilistică a formelor, a fonetismelor sau a vocabularului unui scriitor, cît valoarea „estetică” a operei acestuia. Așa procedează P. V. Haneș și în articolul referitor la limba lui Vlașă²⁾ și nu-i putem pretinde să fi văzut, acum 50 de ani, lucrurile în felul cum le vedem noi astăzi, cu atît mai mult cu cît, din toată atitudinea lui, se vede bine că ne găsim mai degrabă în fața unui istoric

1) Toți acești termeni vor fi lămuriiți în rîndurile care urmează.

2) P. V. Haneș, *Vlașă și limba literară* (în volumul *Studii de literatură română*², p. 152-187).

literar decît a unui lingvist. În afară de aceasta, vom observa că judecățile exprimate de Haneş asupra valorii unor scriitori, asupra felului cum aceştia au întrebuinţat limba naţională în operele lor, sînt cu totul depăşite. Este suficient să mă opresc, aici, asupra afirmaţiilor autorului în legătură cu modul cum este folosită limba în opera lui Anton Pann, asupra afirmaţiilor de la p. 108-109 pe care cercetătorii de mai tîrziu ori unii scriitori ca Alecsandri sau St. O. Iosif, le infirmă cu totul³⁾. P. V. Haneş impresionat de unele „expresii triviale în cel din urmă grad“, conchide că opera lui Anton Pann se caracterizează prin „lipsă desăvîrşită de gust literar“.

Nu putem împărtăşi această părere singulară şi ne declarăm susţinători ai afirmaţiilor lui Vasile Alecsandri care, în articolul *Cîntece de stea de Anton Pann*⁴⁾ spunea: „... autorul dă probe de... cunoştinţă deplină a limbii poporului şi de o mare facilitate de versificare...“ (p. 467); „Asemenea oameni sînt cronici în picioare“ (p. 503).

Acad. G. Călinescu pare, încă, şi mai hotărît în aprecierile asupra scriitorului:

„Cunoaşterea miraculoasă a limbii noastre e un semn că era sau român (vlah curat ori cuţovlah) sau că venise aici din fragedă copilărie...“⁵⁾. Nu mai puţin măgulitoare sînt aprecierile academicianului Tudor Vianu:

„Este o împrejurare cu totul remarcabilă faptul că *una din cele mai bune limbi româneşti ale sec. al XIX-lea* limba lui Anton Pann, s-a format în afară de graniţele ţării străbune“⁶⁾.

St. O. Iosif ne-a lăsat în paginile revistei „Sămănătorul“⁷⁾ sub rubrica *Icoane vechi*, o poezie întreagă intitulată *Anton Pann*:

Psalt înţelept, comoară nesecată
De basme bătrîneşti şi vechi zicale,
Rapsod glumeţ, iubit de mahalale
Cari răsunau de cîntece odată,

Ce-mi pasă dacă criticii de azi cată
În versul tău greşeli gramaticale:
Eu te slăvesc de dragul muzei tale,
Apusă azi cu lumea ei uitată.

3) Acad. Al. Rosetti, *Limba lui Anton Pann* (1794-1854) în *Povestea vorbii* (în Buletin ştiinţific ian.-febr.-martie 1950), p. 47-52; B. Cazacu şi I. Fischer, *Neologismele în scrierile lui Anton Pann* (în *Contribuţii la Istoria limbii române literare în sec. al XIX-lea*), Buc., 1956, p. 23-56.

4) În *Opere complete* III, Proză, Bucureşti 1876.

5) *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Buc., 1941, p. 207.

6) Anton Pann, p. 8. Cf. şi *Literatură universală şi literatură naţională*, Buc. 1956, p. 143. Cf. şi studiul academicianului D. Panaitescu-Perpessiciu, *La centenarul lui Anton Pann* (în *Limba şi literatură* Buc., 1955, p. 253-273), precum şi aprecierile mai vechi ale lui G. Dem. Teodorescu, M. Gaster etc.

7) Anul II, 1904, nr. 11, p. 164.

Te văd blajin muncind din greu, iar seara
Stai în cerdac, îți acordai ghitară,
Cintai vreun psalm, vreo doină, mici balade...

De prin vecini, pîndiau pe la fereste
Oftînd în taină, tinere neveste
Și pe furiș îți aruncau ochiade...

Spuneam, mai sus, că unele dintre problemele în litigiu au fost lămurite în ultimii ani și cercetările noastre au fost, în felul acesta, mult ușurate. Asta nu însemnează că n-au rămas aletle asupra cărora specialiștii n-au reușit să cadă încă de acord. Printre acestea este și una foarte importantă, de a cărei rezolvare depind multe altele. Mă refer la originea limbii noastre literare. Ea a ispitit, și în trecut, pe o serie de cercetători care au emis cîteva ipoteze reluate, de cîteva zeci de ani, de cîte ori s-a simțit nevoia.

Departate de mine gîndul de a afirma că nu s-ar fi ajuns la oarecare rezultate din acest punct de vedere, că părerile respective n-ar avea și o parte de adevăr în ele. Ceea ce este sigur, însă, este faptul că, așa cum am spus deja, aceste păreri nu aparțin unor specialiști care și-au dedicat o bună parte din activitatea lor istoriei limbii literare, ci unor istorici literari sau unor lingviști care au „intuit” anumite aspecte și n-au avut nici ambiția nici timpul să se dedice unor cercetări mai adînci, pe baza cărora ar fi putut să-și definească mai precis poziția.

Înainte de a mă opri asupra părerilor referitoare la originea limbii noastre literare exprimate, în diferite ocazii, de o serie de specialiști, mai vechi sau contemporani cu noi, se cuvine să atrag atenția asupra încă unui lucru și anume: de cîtiva ani încoace, problemele de limbă literară constituie aproape singura preocupare a unor lingviști mai vechi și, mai ales, ele tind să limiteze dezvoltarea științifică a numeroare cadre tinere să le dea iluzia, în același timp, că studierea limbii în opera unui scriitor poate duce, singură, la consacrarea științifică a cuiva. Aspectul acesta negativ în cercetările noastre, a fost subliniat de mai multe ori în vremea din urmă de acad. Iorgu Iordan⁸⁾ și mai ales de acad. Al. Graur⁹⁾, dar el n-a prea fost luat în considerație de cei în cauză. Al. Graur a arătat cum problemele de limbă literară se limitează numai la studierea limbii operelor literare și cum numeroși cercetători își aleg subiectele din acest domeniu, în primul rînd din motivul că el este cel mai apropiat de preocupările istoricului și ale criticului literar și, deci, la marginea preocupărilor lingvistului propriu-zis. Cercetarea științifică, concepută în felul acesta, poate da impresia, celor care văd lucrurile în acest fel, că studierea limbii literare este o treabă foarte

8) *Limba romînă*, noiembrie-decembrie 1954, p. 53.

9) Să se vadă, în special, articolele *Baza limbii noastre literare* (în *Gazeta literară* din 19 iulie 1956, p. 5); *Teoria și practica în studiul limbii literare* (*Gazeta literară* din 31 mai 1956, p. 4) și *Cum se studiază limba literară?* (*Contemporanul* din 30 noiembrie 1956, p. 1, 4).

ușoară și, deci, o poate face oricine. Aprofundarea subiectului tratat, raportarea lui la epoca în care a trăit autorul, într-o formă care să nu dea impresia unei lozinci, sînt neglijate în asemenea cercetare.

La motivul de îngrijorare, exprimat de acad. Al. Graur, aş adăuga și eu unul. Dacă urmărim cu oarecare atenție studiile de limbă literară din ultimii ani, constatăm cu surprindere, nu numai lipsa de aprofundare a subiectului tratat, ci și lipsa de informare, de bibliografie. Atît în volumul *Contribuții la Istoria limbii literare în secolul al XIX-lea*, cît și în unele articole publicate în revista „Limba română” această bibliografie este ca și inexistentă. Unui cercetător tînăr, care nu poate vorbi în baza unei experiențe îndelungate, nu-i este permis să atace un subiect înainte de a se fi informat cine a mai făcut cercetări în domeniul respectiv. Este o obligație elementală, a oricărui cercetător, de a pleca de la rezultatele obținute de înaintașii noștri și dacă lucrul e posibil, de a lărgi, de a face să înainteze știința respectivă.

Trei sînt părerile care s-au emis, de pe la 1880-1881 încoace, asupra originii limbii romîne literare. Cum vom vedea imediat, fiecare dintre ele corespunde mentalității de care au fost stăpîniți și, s-ar putea spune, mai sînt stăpîniți unii specialiști pînă în momentul de față. Fiecare dintre cele trei idei a fost cultivată în unul dintre cele trei centre universitare din țară și, cîteodată, punctul de vedere al specialistului a fost determinat, cum vom vedea, de locul unde el și-a desfășurat ori își desfășoară activitatea.

Păreră cea mai răspîndită, în sensul că a avut cel mai mare număr de reprezentanți este aceea după care limba noastră literară ar fi luat naștere din graiul muntenesc¹⁰⁾. Oricît s-ar părea de curios, originea acestei păreri trebuie căutată în cercetările de natură fonetică ale unui moldovean. Este vorba de Al. Lambrior care, cel dintîi, a arătat că, din punct de vedere al foneticii, limba noastră literară este mai apropiată de graiul muntenesc decît de cel moldovenesc, în primul rînd pentru motivul că în cel dintîi nu apare palatalizarea labialelor¹¹⁾. Păreră lui Lambrior a fost exprimată cu totul întîmplător și, alteori, el spune că toate graiurile romînești stau la baza limbii noastre comune. Nu trebuie uitat, apoi, că nu numai caracterele fonetice hotărăsc în această direcție și că Lambrior, datorită concepției dominante din vremea sa, n-a putut să îmbrățișeze întregul domeniu al limbii. Concluzia la care a ajuns, pentru moment, Lambrior, bazat numai pe considerente de natură fonetică, trebuie văzută în funcție de concepția generală a școlii neogramatice la care se formase și pe care o reprezenta lingvistul nostru.

Cam în aceeași vreme cu Lambrior face și Hasdeu o afirmație care ne-ar da dreptul să-l trecem printre reprezentanții acestei păreri: „Deși vechi de peste trei secolî, acest catehism¹²⁾ este scris totuși

10) Numit de unii, în mod impropriu, *dialect* muntenesc.

11) Vezi D. Gafișanu, *Concepția lingvistică a lui Al. Lambrior* (în *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” Iași*, II, 1956, fasc. 1-2, p. 35-51).

12) *Întrebare creștinească!*

într-o limbă, care se apropie foarte mult, și s-ar putea zice chiar că nu diferă de graiul actual al sătenilor din Țara Românească și din regiunile învecinate ale Transilvaniei. El ne prezintă fără comparațiune mai puține dificultăți fonetice, morfologice, lexiche și sintactice, decât limba proprie a lui popa Grigorie, măcar că preutul din Măhaciu trebuia să fi fost încă copil în anul când acest text eșia la lumină din teasurile Brașovului. S-ar putea dară afirma în cunoștință de cauză, că pe la jumătatea sec. al XVI-lea limba română înfățișa diverse straturi, unele mai înăpcoiate, altele mai înaintate, între cari exista deja stratul cel devenit astăzi, aproape fără nici o schimbare, limba *tipică* a rominului¹³⁾.

Nu știu dacă Hasdeu a mai revenit, undeva, asupra acestei păreri să o sublinieze sau, eventual, s-o infirme.

Filologul M. Gaster, autorul cunoscutei lucrări, în două volume, *Chrestomatie română*, este, în ordine cronologică, al treilea învățat care reprezintă acest punct de vedere¹⁴⁾. Trebuie să arăt, însă, că, în *Introducerea* cărții citate, Gaster a făcut și afirmații care ne-ar da dreptul să susținem că autorul este, mai degrabă, reprezentantul teoriei după care *toate* graiurile românești stau la baza limbii literare. Lucrul acesta o să-l vedem ceva mai încolo. Deocamdată să ne oprim la afirmațiile din care rezultă că Gaster poate fi trecut alături de reprezentanții primei teorii:

„Dacă urmărește cineva textele reproduse din cărțile tiparnice bisericești, ușor va putea constata aci în literatura română același mers al dezvoltării limbistice ce ni-l prezintă celelalte limbi literare, și adică: după fluctuațiuni și nehotăriri naturale la început, limba literară se fixează cu încetul și capătă o formă hotărâtă. Cu cât dezvoltarea literară este mai mare cu atât mai mult devine limba literară o limbă artificială, deosebindu-se din ce în ce mai mult de limba propriu-zisă a poporului.

Întocmai așa s-a întâmplat și cu limba literară română. Cărțile tipărite în secolul întâi al literaturii, adică de prin secolul al XV-lea, la început reprezintă nuanțe dialectale mai pronunțate. Limba unei cărți, nu se potrivește întocmai cu limba unei alte cărți, altfel identice în cuprins. Pe la începutul secolului al XVIII-lea însă *limba bisericească, adică a cărților întrebuițate în slujba bisericii devine aproape uniformă munteană, formele dialectale dispăre* (sic e) *din ce mai mult și cu greu se poate preciza originea adevărată a unei atare cărți bisericești tipărite. Cărturarii încep a scrie toți într-un fel, întrebuițând aceeași limbă literară*“¹⁵⁾.

„În vol. al II-lea al *Chrestomatiei* avem întâi „Calindariul“ (No. 120) *care are deja caracterul limbei literare muntenesti*; tot așa este cazul cu „Catechismul“ (No. 147, p. 97) care s-a tipărit în Viena și anume pentru folosul românilor de supt stăpânirea Austriei. Nici „Biblia“ lui Clain

13) Hasdeu numea *tipică* limba literară (*Cuvinte din Bătrâni* II, p. 98). În altă parte, însă (*Ibid.*, p. 77), el se folosește de termenul de astăzi „limbă literară“.

14) M. Gaster, *Chrestomatie română*, I, p. LXXXVIII-XC.

15) *Ibidem*, p. LXXXVIII-XC.

Neculce ⁶⁴⁾, s-au subliniat calitățile *literare* ale acestei opere scrise de un moldovean.

Mai rămîne să spun cîteva cuvinte despre o părere mai recentă, asupra limbii noastre literare, exprimată mai întîi de I. Coteanu ⁶⁵⁾ și îmbrățișată atît de Liviu Onu ⁶⁶⁾ cît și de acad. Al. Graur ⁶⁷⁾. Este vorba de rolul pe care l-a avut poezia populară nescrisă asupra limbii noastre literare. Lingviștii pomeniți au susținut că limba romînă literară este mai veche decît primele noastre texte scrise. Ei s-au lăsat influențați, fără îndoială, de frumuseșea acestei poezii, de imaginile și comparațiile pe care le întîlnim în ea, dar au neglijat două lucruri foarte importante și anume: poezia populară a început să fie cercetată cu atenție de-abia în sec. al XIX-lea, cînd apare și colecția cunoscută a lui Alecsandri. Numai din această vreme se poate vorbi de influența ei asupra celor care scriau romînește. Pînă atunci literatura scrisă și cea populară s-au dezvoltat paralel, fără îndoială, dar nu s-au influențat una pe alta decît în măsură cu totul neînsemnată. Chiar cînd a existat această influență, înainte de sec. al XIX-lea, ea s-a exercitat mai mult asupra conținutului decît asupra formei. Noi nu trebuie să uităm că poezia populară orală se caracterizează prin puternice particularități de limbă, mai ales fonetice, pe care culegătorii mai vechi nu le-au luat în seamă. Nu i-a trecut însă nimănui prin minte să pună la baza limbii noastre literare *Textele dialectale* ale acad. Emil Petrovici, tocmai din cauză că limba acestora nu-i în conformitate cu normele literare.

Se vorbește, mereu, de frumuseșea Mioriței, dar se uită faptul că varianta de la care plecăm în mod obișnuit, a fost „literarizată“ de Alecsandri, că nicăieri, pe teren, ea nu poate fi înregistrată sub forma aceasta. Pe cel care s-ar mai îndoi de adevărul acestei afirmații îmi permit să-l trimit la cele 91 variante ale Mioriței culese în Vrancea, de I. Diaconu și publicate în transcriere fonetică ⁶⁸⁾. Eu însumi am cules, la începutul acestui an, două variante ale celebrei balade și trebuie să spun că „limba“ lor trădează, în totul, caracterul dialectal al vorbirii informatoarelor. Afirmația aceasta poate fi întărită cu orice fel de texte dialectale transcrise științific, adică fonetic ⁶⁹⁾.

Catedra de Limba romînă

64) *Letopiseșul Țării Moldovei și O seamă de cuvinte*. Ediție îngrijită cu glosar, indice, și o introducere de Iorgu Iordan, București 1955, 460 pagini.

65) *Există limbă literară nescrisă?* (în *Gazeta literară* din 24 noiembrie 1955, p. 5).

66) În *Steaua*, iunie 1955, p. 121, citim: „bazele limbii romîne literare trebuie căutate în primul rînd în limba creației populare orale și că perioada de construire a limbii romîne literare nu poate fi fixată cu precizie“. În numărul de pe iulie 1955, al aceleiași reviste, p. 98, autorul susține lucruri asemănătoare: „Limba romînă literară nu începe să se formeze în sec. XVI, ci cu mult înainte. Ea își are rădăcinile în limba creației populare orale. Ori creația populară orală este mult mai veche decît primul document scris sau prima carte scrisă despre care avem cunoștință“.

67) Cf. articolul *Limba poeziei populare este neliterară?* (în *Gazeta literară* din 30 august 1956, p. 5).

68) I. Diaconu, *Ținutul Vrancei*, București 1930, p. 3-159.

69) Să se vadă lucrarea, deja citată, a academicianului Emil Petrovici (*Texte dialectale* !), pe care nu s-a gîndit nimeni s-o pună la baza limbii noastre literare.

ПРОИСХОЖДЕНИЕ И РАЗВИТИЕ РУМЫНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

(Краткое содержание)

Рассматривая в его историческом развитии вопрос о происхождении румынского литературного языка, автор пытается по-новому осветить его. Он придерживается точки зрения, высказанной в 1894 г. Филиппиде и, независимо от Филиппиде, поэтом Г. Кошбуком, а впоследствии признанной Г. Ибраилеу и академиком И. Йорданом.

Все они считают, что в основе нашего литературного языка не лежит исключительно мунтиенский говор или же наречие, распространившееся между Тырговиште и Брашовом в XVII в., когда появились первые печатные книги, а весь дако-румынский диалект. Автор приводит далее ряд фактов, позволяющих ему прийти к новым выводам о месте появления первых румынских текстов. Поскольку тексты эти не содержат характерных элементов говора Тырговиште-Брашова, автор предполагает, что они появились в области Брашов-Орашtie.

Здесь именно появились самые древние румынские печатные книги: только здесь, можно сказать с уверенностью, существовали постоянные культурные интересы с XVI века и до наших дней. Автор считает, что эта точка зрения явно подтверждает теорию О. Денсусиану и акад. А. Росетти о роли лютеранства в внедрении письменного румынского языка. Теория эта принята теперь всеми специалистами.

ORIGINE ET DÉVELOPPEMENT DU ROUMAIN LITTÉRAIRE

R é s u m é

L'auteur analyse les opinions formulées dans le passé sur l'origine du roumain littéraire tout en proposant des nouvelles solutions. Il adhère au point de vue exprimé au début de la discussion par Alexandre Philippide (1894) et, indépendamment, par le poète Georges Coșbuc (1906). Ce même point de vue a été soutenu ensuite par G. Ibrăileanu et par l'académicien Iorgu Iordan. Tous considèrent que notre langue littéraire est basée non seulement sur le parler valaque proprement dit, éventuellement sur celui qui était employé au XVI-e siècle, (époque de l'apparition des premiers écrits imprimés), entre Tîrgoviște et Brașov, mais sur le dialecte daco-roumain tout entier. En même temps, l'auteur produit des preuves en faveur d'un nouveau point de vue dans la question de la localisation des premiers textes roumains. Du moment que ces textes ne caractérisent pas le parler employé entre Tîrgoviște et Brașov, l'auteur propose la région Brașov-Orăștie. C'est entre ces deux centres de culture que furent imprimés les premiers livres roumains et c'est seulement ici qu'on peut trouver des préoccupations culturelles permanentes, à partir du XVI-e siècle jusqu'à présent. L'auteur remarque aussi que son point de vue est en parfaite concordance avec la théorie de O. Densusianu et de l'académicien Al. Rosetti sur le rôle qu'exerça le luthéranisme dans l'emploi par écrit du roumain, théorie qui est, de nos jours, acceptée par tous les spécialistes.

CONTRIBUȚIA MARILOR CRONICARI MOLDOVENI ȘI MUNTENI LA DEZVOLTAREA LIMBII LITERARE

DE

AL. ANDRIESCU

*Comunicare prezentată în sesiunea științifică a Universității „Al. I. Cuza”
din 21—26 mai 1956*

Literatura istorică veche, judecată în perspectiva dezvoltării limbii literare românești, chiar dacă n-a format obiectul unei cercetări speciale, a stat mereu în atenția filologilor români. Studiarea contribuției cronicarilor la dezvoltarea limbii literare românești impune o analiză amănunțită a primelor elemente de artă literară românească. Mai mult decât problemele care interesează evoluția limbii literare românești în general, discutate pe larg în lucrările privitoare la istoria limbii române, se impune, spre cercetare imediată, munca acestor cărturari pentru cizelarea limbii române, pentru îmbogățirea ei cu elementele necesare artei. În cercetarea de față urmărim, în primul rând, să precizăm rolul cronicarilor la făurirea unei limbi literare artistice românești. Pentru cele două secole de înflorire a literaturii cronicărești—sec. XVII și XVIII—nu se poate distinge cu claritate între elementele care aparțin limbii literare concepută în sensul cel mai larg și cele care țin de exprimarea artistică. Eliberarea de canoanele învechite, străine, impuse de literatura de traduceri religioase, orientarea spre limba vorbită sînt factori care trebuie menționați indiferent de punctul de vedere pe care l-am adopta. Interesul nostru, ținem să subliniem acest fapt, merge spre analiza elementelor noi. Fără să le neglijăm, vom insista foarte puțin asupra unor forme arhaice, fonetice, morfologice sau sintactice, depășite. La fel vom proceda și cu lexicul. Avem avantajul că putem profita pentru urmărirea și explicarea faptelor de limbă veche de munca unor cercetători de o înaltă competență, care au făcut, pentru literatura de traduceri religioase, dar și pentru unii dintre acești cronicari, utila muncă de înregistrare și explicare a unui bogat material lingvistic. O trecere din nou în revistă a aceluiași fapt ni se pare, de aceea, inoportună.

În schimb, cercetarea atentă a elementelor ce ne îndreptățesc să vorbim de literatura istorică din sec. al XVII-lea și sec. al XVIII-lea, ca de o treaptă superioară în dezvoltarea limbii române literare în general și a limbii artistice în special, ne apare ca o necesitate de necontestat.

Am adus, în legătură cu scrierile marilor noștri cronicari, mereu în discuție ideea de artă. Pentru a risipi eventualele nedumeriri, ne simțim datori să facem o precizare. Nu ne gândim, cînd vorbim de cronici, la opere literare în sensul obișnuit al cuvîntului. La epoca în care își scrie marele vornic Grigore Ureche cronica—și a ocupat această înaltă dregătorie între anii 1642—1657¹⁾—Anglia fusese cutremurată de geniul lui Shakespeare și Cervantes înflorise risul amar în Spania. În Italia, cu aproape trei veacuri înaintea acestora, reprezentanții celui mai strălucit secol de literatură italiană, il trecento, Dante, Petrarca, Boccaccio, îmbogățiseră patrimoniul culturii universale cu opere fără moarte. Perioada de creație a marilor noștri cronicari corespunde epocii de înflorire a clasicismului francez și sfîrșește în plin Iluminism. Cronicarii romîni vin, prin urmare, după un glorios trecut de literatură europeană. Împrejurările n-au fost favorabile, în acest colț de lume, dezvoltării artelor. În condiții cu totul deosebite de cele din occident, învingînd greutăți mari, acești cărturari scriu primele pagini ale literaturii romîne, foarte modeste încă sub aspectul realizării artistice. În povestirea faptelor istorice, ei uzează, adeseori, de mijloacele artei literare. Așa apar, în descrieri impresionante, scene de bătălie, tablouri de natură, portrete, rudimente de dialog etc. Toate acestea se înmulțesc cînd este vorba de povestirea unor fapte trăite de cronicari. Scrierea se transformă în literatură memorialistică autentică. Este suficient să ne gândim la cronica lui Ion Neculce.

Studiul limbii cronicilor din punct de vedere fonetic, conform limitelor pe care ni le-am impus, ne oferă spre discuție prea puține fapte. Ni se pare demn de menționat efortul cronicarilor de a scăpa de unele fonetisme strident regionale. De fapt ei continuau tradiția începută cu traducerile de literatură religioasă. Sîntem departe, însă, de a putea vorbi de o limbă literară unitară din punct de vedere fonetic.

Înainte de a discuta faptele fonetice pe care ne întemeiem afirmațiile, trebuie semnalată principala piedică în studierea lor. Interesante sînt, în această privință, constatările prof. P. P. Panaitescu în legătură cu greutățile pe care le ridică studiul lingvistic al cronicii lui Grigore Ureche: „Un studiu lingvistic al cronicii lui Grigore Ureche este îngreunat de anumite împrejurări speciale; nu avem un autograf al autorului, nici măcar o copie care să nu fi trecut prin filiera mai multor copişti succesivi, care sînt adesea și interpolatori și compilatori. Manuscrisele cele mai bune ale cronicii sînt copii de la începutul secolului al XVIII-lea, cîteva decenii după scrierea cronicii. În cazul special al cronicii lui Grigore Ureche, cele mai bune manuscrise, cele folosite de toți editorii pentru

1) Vezi P. P. Panaitescu, *Grigore Ureche, Letopisețul țării Moldovei*, E. S. P. L. A. 1956, studiul introductiv, p. 9.

edițiile lor, pentru că sînt singurele complete și copiate îngrijit, se datoresc unor copişti munteni. Cele cîteva manuscrise moldovenești ale cronicii lui Ureche sînt lacunare și copiate după un arhetip neglijent redat de un scrib neînvățat. Ca atare nu pot folosi ca bază a unei ediții. Totuși studiul limbii lui Ureche nu este cu neputință²⁾. Constatările citate privesc mai ales studiul fonetic al cronicii. Dacă trecem peste ceea ce constituie un caz special pentru cronica lui Grigore Ureche, restul observațiilor se pot aplica și altor cronicari. E bine cunoscut faptul că operele acestora ni s-au transmis într-o serie de copii făcute, de multe ori, de copişti fără prea mare pricepere. Aceștia au modificat, după bunul lor plac, limba cronicarilor. În cel mai bun caz ni s-au păstrat copii alcătuite sub directă supraveghere a autorului cronicii, cum este cazul manuscrisului nr. 253 de la Academia R. P. R. Manuscrisul cuprinde cronica lui Ion Neculce și este foarte prețios pentru că are cîteva adaosuri autografe³⁾. Pe baza acestor scurte fragmente se poate reconstitui cu destulă exactitate, din punct de vedere fonetic, limba în care și-a scris cronica Ion Neculce. Pentru ceilalți cronicari munca este îngreuiată, dar nu imposibilă.

Încheind această paranteză, ne oprim asupra fenomenelor fonetice care demonstrează că atît cronicarii moldoveni, cît și cei munteni erau încă legați destul de puternic de graiurile populare din regiunile respective. Desigur că trage greu în cumpănă, în ceea ce privește frecvența acestor fenomene, perioada în care au scris cronicarii, gradul lor de cultură și chiar unele împrejurări speciale.

În cronica lui Grigore Ureche întîlnim, pe lîngă fonetisme muntenești stridente într-o scriere moldovenească din sec. al XVII-lea, introduse de copişti munteni și, uneori, chiar de editori, și cîteva fapte fonetice specifice Moldovei. Deși intervenția copiştilor se face mereu simțită, printre altele și prin înlocuirea sistematică a lui *gi + ó, ú* prin *j* și *dz* prin *z*, totuși, cînd aceștia se lăsau furați de manuscrisul moldovenesc, apare cuvîntul cu înfățișarea din original. Așa ne explicăm prezența fonetismelor: *fratile* (p. 137)⁴⁾; *orașile* (p. 138); mai *di* demult (p. 149). Trebuie să menționăm însă că astfel de fonetisme apar frecvent și în vorbirea unor romîni de peste Milcov. Deși tendința de închidere a lui *e*, de cele mai multe ori în poziție finală, este un fenomen specific mai ales în graiul moldovenesc, fără îndoială că pronunțiile *frati* (pentru *frate*), *di* (pentru *de*) nu sunau prea străin nici copistului muntean, care nu a mai căutat, în astfel de cazuri, să „muntenizeze” limba cronicii. Tot aici socotim că este locul să menționăm și fonetismele *jăfuit* (p. 138); *lășască* (p. 138); *iubască* (p. 179); *slăbască*

2) P. P. Panaitescu, *Grigore Ureche, Letopiseșul țării Moldovei*, E. S. P. L. A. 1956, p. 22.

3) Importanța acestui fapt pentru cercetarea limbii lui Ion Neculce a fost amplu, analizată de acad. Iorgu Iordan în studiul *Despre limba lui Neculce*, Studii și cercetări lingvistice, nr. 3—4, 1954, p. 337—345.

4) Ed. P. P. Panaitescu, E. S. P. L. A. 1956. (Nu indicăm ediția decît o singură dată. Ori de cîte ori ne mai referim la același cronicar, pagina corespunde ediției citate anterior).

moldovenești. Am mai menționa aici doar două din cele mai specifice: *cămeșă* pentru *cămașă* și *vicol* pentru *viscol*.

Dacă particularitățile fonetice moldovenești, notate într-un număr extrem de redus, sînt normale în scrierile unor moldoveni din secolele XVII și XVIII și de aceea nu comportă o discuție prea largă, în schimb particularitățile muntenesti din opera lor necesită explicații mai ample. În cronica lui Ureche, transmisă pînă la noi în copiile unor munteni, ele sînt ușor de explicat. Întîlnim, însă, astfel de fonetisme și în cronicile celorlalți moldoveni. În cronica lui Miron Costin, după consoanele *ș* și *j* apare în locul vocalei *ă*, ca în graiurile moldovenești și ardelenesti pînă astăzi și așa cum se rostește literar în momentul de față, vocala *e*, astăzi unul dintre cele mai specifice fenomene ale graiurilor din sudul țării. Exemplele pot fi culese aproape din fiecare pagină a cronicii: *grije* (p. 12); *pașe* (p. 13); *straje* (p. 23). În aceeași categorie încadrăm și exemplele care prezintă diftongul *ea* (*ia*): *așia* (p. 20); *Dabijia* (p. 75). Articulate, formele citate fără articol, capătă înfățișarea: *pașea* (p. 102) *grijea* (p. 103). La pagina 14, în ediția P. P. Panaitescu, de care ne folosim, înregistrăm ambele forme: *pașe* și *pașa*. Faptul acesta ar proba o oarecare oscilație în întrebuintarea acestor forme, dacă n-ar trebui să ținem seama de prezența numelui turcesc *Abaza*, care putea să impună forma turcească *pașă*. Pentru fenomenul $d > e$, în condițiile menționate, H. Tiktin în *Studien zur rumänischen Philologie*, I. Leipzig, 1884, p. 99—109 și A. Philippide, *Originea romînilor*, II, p. 45—47 susțin că acest fenomen caracteriza și graiul moldovenesc, într-o fază mai veche. Părerea aceasta a fost acceptată, dezvoltată și documentată cu numeroase fapte de G. Ivănescu în *Originea alternației substantivale*, B. I. F., nr. VI, 1939, p. 105—106 și 112—113 și *Problemele capitale ale vechii romîne literare*, p. 236—264. Prin urmare, ar trebui să considerăm fonetismele *grije*, *straje*, *pașe* din cronica lui Miron Costin ca pe un fenomen specific încă în scrisul moldovenilor din secolul al XVII-lea. Chiar dacă s-ar putea face unele rezerve cu privire la cronologizarea exactă a fenomenului măcar tradiția grafică trebuie considerată ca un factor hotărîtor al prezenței sale în cronica lui Miron Costin și, mai tîrziu, în letopisețul fiului său, Nicolae Costin, unde întîlnim aceeași situație. Trebuie reținut faptul că în cronica lui Ion Neculce, unde tradiția grafică slăbește simțitor, aceste fonetisme apar frecvent; *grije*, (p. 157); *pașe* (p. 169); *Dabije* (p. 104) etc.

Cum explicăm prezența acestui fenomen la cronicarii moldoveni? O explicație s-ar părea că trebuie căutată în prestigiul de care începușeră să se bucure, încă de pe atunci, graiurile cu acest fenomen, considerate, chiar de moldoveni, măcar sub aspect fonetic, mai literare. Aici trebuie să adăugăm faptul că fenomenul nu era străin de realitatea lingvistică moldovenească dintr-o fază mai veche, încît putea fi conservat, cu ușurință, chiar în scrieri ale cărturarilor moldoveni din secolul al XVIII-lea, cum este Ion Neculce. Se stabilise, pentru faptul în discuție, o puternică tradiție grafică cu începutul în textele rotacizante, tradiție care era încă departe de a fi contrazisă puternic de as-

pectul graiului vorbit în Moldova. Nu putem să nu punem în cumpănă apoi și lipsa manuscriselor autografe. Aceasta ne obligă să avem mereu în vedere amestecul copiștilor, asupra cărora ne lipsesc, de cele mai multe ori, datele necesare, prilej pentru atâtea discuții. Prin urmare trebuie conjugate toate cauzele amintite: prestigiul literar al graiurilor care prezintă acest fenomen, aspectul mai vechi al graiului moldovenesc, tradiția grafică, precum și intervenția unor copiști care pronunțau curent astfel de fonetisme.

Cînd vorbim de un ascendent, din punct de vedere fonetic, al graiurilor vorbite în afara hotarelor Moldovei, în special al celui din Muntenia, în limba literară, nu ne gîndim atît la fenomene ca cel discutat, cît la grija cu care sînt evitate unele particularități fonetice moldovenești. Începe să se contureze, prin urmare, ideea de „normă literară”. Aici am nota evitarea, aproape totală, a palatalizării în cronicile moldovenești, măcar pentru unele situații. Dintre labiale apare alterat sunetul *f*. La Grigore Ureche fenomenul alternează cu formele nealterate, cu o mare variație de la un manuscris la altul⁷⁾. Labiala *p* apare palatalizată (*k'*) într-un singur exemplu: *kizmi* „a scrie”⁸⁾. Alternanța între formele cu *h* și cele cu *f* o întîlnim la toți cronicarii moldoveni. Chiar în prima pagină a cronicii lui Miron Costin, ediția P. P. Panaitescu, se întîlnesc formele: *va hi* și *să fie*. Trebuie subliniat faptul că formele cu labiala *f* alterată, în aceeași situație, sînt mai numeroase ca celelalte. La Nicolae Costin și Ion Neculce vom întîlni aceeași oscilație între formele citate. La Ion Neculce, trebuie reținut acest fapt, alternanța aceasta este și mai pronunțată, după cum ne-o dovedește, printre altele, alternanța *v—ghi* din patronimicul *Movilă*: „Și pentru neamul *Movileștilor*, și cum li s-au numit acest nume, dintru Ștefan-Vodă cel Bun, *Moghila*, iar nu-i basnă” (p. 104).

Celelalte labiale apar nealterate, aproape peste tot, la cronicarii moldoveni. Pentru a se putea vedea grija cu care urmăreau ei evitarea palatalizării, simțită ca un fenomen neliterar, este concludent și un interesant exemplu de hiperliterarizare oferit de cronică lui Ion Neculce: *pili* pentru *chile* „kilograme” (p. 37). Înregistrăm aceste eforturi ale cronicarilor, din care, bineînțeles, stîngăciile nu puteau fi evitate, ca o preocupare vădită a acestor cărturari de a făuri, și sub aspect fonetic, o limbă literară frumoasă, curățată de regionalismul strident.

Pentru că unul din obiectivele importante pe care le urmărim este reliefarea rolului cronicarilor în făurirea unei limbi literare artistice românești, credem că este necesar să subliniem faptul că întîlnim, pentru prima dată în literatura noastră, utilizarea unor particularități fonetice dialectale cu scopul de a caracteriza vorbirea personajelor. Și din acest punct de vedere, Ion Neculce este un deschizător de drumuri. Pentru savoea lui deosebită, cităm un fragment mai lung din capitolul

7) Vezi exemplele numeroase citate de acad. Al. Rosetti în *Observații asupra limbii lui Grigore Ureche—Simion Dascălul*, Studii lingvistice, Ed. Acad. R. P. R., 1955, p. 19.

8) Pentru a se putea urmări variațiile de la un manuscris la altul, între formele alterate și nealterate, s-a vădat aceeași operă, locul citat.

închinat primei domnii a lui Constantin Duca, episodul mazăririi: „Dece a doua zi îl gătiră de-l porniră, cu mult calabalic despre slujitori pentru lefe și blăstămuri multe de la oameni, de audziè cu urechile, pentru văcărit. Iar doamna lui, fata Brîncovanului, fiind tînără și dezmerdată de tată-său, se bocie în gura mare munteneste; „Aolo, aolo, că va pune taica pungă de pungă (în ediția lui Al. Procopovici *dă* și *aolio*!) din București pîn'în Țarigrad și dzău nu ne va lăsa așa, și iar ne vom întoarce cu domnia îndărăpt“ (p. 164). Scena este la înălțimea realizărilor unui maestru. Imaginați-vă forfota de la curte, dezordinea gospodăriei domnești răvășită într-o împerechere bizară de lucruri scumpe și ustensile domestice fără valoare, rezultatul unei plecări subite, atmosfera de panică provocată de această călătorie care egala, de multe ori, cu primejdia sentinței capitale, șoaptele boierilor intriganți, toate nemulțumirile care-și găseau acum calea spre suprafață și, în această împrejurare tragică, pe dezmiertata fată a Brîncoveanului, soția domnului, bocindu-se „în gura mare munteneste“, după cum remarcă, nu fără maliție, cronicarul. Îmbinarea aspectelor tragice cu cele comice, cum a arătat Gr. Scorpan în cursul nepublicat, ținut la facultatea noastră în anul universitar 1947—1948⁹), este unul din factorii care dau farmec povestirii lui Ion Neculce. Muntenismele (*haoilio*, *taică*, *dă*)¹⁰ din fraza rostită de doamna copleșită de grijiile gospodăriei în risipă, plină de năduf, contribuie la realizarea unor contraste violente, care subliniază grotescul, estompează tragicul și descrețește fruntea cititorului. Aceste episoade fac să fie citită cronica lui Ion Neculce și astăzi cu multă plăcere. Umanizează personajele.

Cronicarii munteni nu ne oferă un material de fapte fonetice prea bogat. Cercetarea cronicii Stolnicului Constantin Cantacuzino¹¹) și a Cronicii anonime despre domnia lui Constantin Brîncoveanu¹²), atribuită de unii lui Radu Popescu, singurele pe care le-am consultat, considerîndu-le cele mai reprezentative pentru literatura cronicărească din Muntenia, ne oferă abia cîteva fenomene, care apar, consecvent, în toate paginile cronicilor.

Menționăm, ca cel mai caracteristic fenomen, înmuierea consoanei și urmată de o vocală. Atît de puternic este acest fenomen încît cuprinde și unele toponime din afara granițelor Munteniei, care apar în cronică, cum ar fi: *Brașiov*, (p. 103), *Timișoara* (p. 132). Din celelalte exemple notăm cuvintele: *vicleșug* (p. 109); *pașia* (peste tot); *copilașul* (p. 134); *așia* (p. 134); *șianș* (p. 151). La aceste exemple din *Cronica anonimă* adăugăm și formele *dupe* pentru *după* (p. 8) și *amistui* pentru *mistui* (p. 24), fonetism general popular, ambele culese din cronica Stolnicului

9) Veși și studiul *Ion Neculce*, Iașul nou, nr. 8, 1950, unde au fost concentrate cele mai importante idei din cursul pomenit.

10) Vezi nota acad. Iorgu Iordan referitoare la acest pasaj (p. 202). Editorul recent reproduce, în aceeași notă, pasajul citat și după ms. 53, în care particularitățile muntenesti sînt mai subliniate.

11) Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Rumânești*, Ediție îngrijită și comentată de N. Cartoian și Dan Simonescu, Scrisul românesc, Craiova.

12) *Istoria Țării Românești* de la anul 1689 încoace, continuată de un anonim, Magazin istoric pentru Dacia, Tomul V, Buc. 1847, p. 93 184.

Constantin Cantacuzino. Tot din această cronică ne reține atenția eliziunea vocalei *e* din prepozițiile *de* și *pe*, când cuvântul următor începe cu vocala *a*, ca în exemplul: *d-acela* (p. 39).

Ce concluzii impune materialul de fapte fonetice analizat pînă aici ?

a) În secolul al XVII-lea și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, sîntem încă departe de a putea vorbi de o limbă unitară din punct de vedere fonetic. Cronicarii stau sub influența puternică a graiurilor populare din regiunea natală și din acest punct de vedere.

b) Grija cu care sînt eliminate o serie de regionalisme fonetice, prea stridente la moldoveni, dovedește o preocupare de cizelare a limbii literare și sub aspect fonetic.

c) Elementele fonetice populare, alături de altele, încep să servească scopuri artistice: caracterizarea personajelor, sublinierea unor anumite stări afective, evocarea sugestivă, realistă, a unei scene etc.

2. Obiectivele pe care le urmărim impun restrîngerea materialului lingvistic privitor la morfologie, ca și în cazul foneticii, doar la cîteva fapte semnificative. Interesul nostru trece pe lîngă multe forme arhaice fără să le înregistreze și se concentrează asupra acelor care, eliminate tîrziu din limba literară, se bucură și astăzi de o mare răspîndire în graiurile populare. Faptul acesta le conferă dreptul la o existență largă în literatură, unde servesc scopuri artistice bine definite. Nu înseamnă, pornind de aici, că am fi înclinați să credem că serveau astfel de scopuri și în cronici. Ele reprezentau, pentru secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, situația normală în limba romină și erau dezbrăcate, deci, de orice sens afectiv. Unul din scopurile principale pe care le urmărim în aceste rînduri fiind tocmai acela de a sublinia legătura stabilită de cronicari între limba în care își scriu operele și graiurile populare din regiunea natală, într-o vreme cînd nu exista o limbă literară unitară, ne obligă să ne îndreptăm atenția, în mod deosebit, asupra fenomenelor din această categorie. La acest rezultat contribuie și faptul că interesul nostru se îndreaptă mai ales spre elementele noi introduse în limba cronicarilor.

Din categoria de fapte morfologice arhaice, în declin ca răspîndire în epoca respectivă, deoarece înregistrăm alături de ele și formele care le vor înlătura, păstrate, dar aproape pe cale de dispariție, în graiurile populare de astăzi menționăm, fără să intrăm în amănunte și fără să le epuizăm, următoarele: forma originală *sor* pentru substantivul *soră*; pluralele *ai*, *căli*, *goli*, *mînu*; articularea pronumelui relativ *care* (*carele*) etc.; întrebuițarea particulei *-și* pentru întărirea pronumelui și adverbilor (*acestași*, *careși*, *loruși*, *încăși* etc., răspîndirea mai largă a infinitivului, întrebuițat și în situații cînd nu mai apare astăzi, precum și utilizarea formei lungi de infinitiv, pe cale de înlocuire, încă de pe atunci, de forma scurtă ¹³⁾ condiționalul de tipul: *vre fi stătut*, *vre*

13) Acad. Iorgu Jordan constată, în prețiosul studiu introductiv la ediția cronicilor lui Ion Neculce, următoarea situație la acest cronicar: „Forma așa-zisă lungă a infinitivului apare destul de rar și sînt dispus s-o atribui mai degrabă copiștilor decît lui Ion Neculce, din cauză că în paginile scrise de acesta n-o întîlnim deloc. Tot rar sînt folosite formele tari de perfect ale verbului *a face*: *face*, *feceră*, care de asemenea vor fi provenind de la unii copiști imitatori servili ai limbii textelor vechi (p. 60).

*rămîne*¹⁴) etc.; conjunctivul perfect cu verbul *a fi* diferențiat după persoane (*să fie fost* pentru *să fi fost*)¹⁵).

Dintre faptele menționate ne oprește atenția frecvența mai ridicată a particulei *-și* de la sfârșitul unor cuvinte la cronicarii munteni decît la moldoveni. Cităm, ca exemplu, cronica Stolnicului Constantin Cantacuzino. Această cronică prezintă un interes deosebit și prin faptul că particula *-și* apare pe lingă cuvintele mai rar întîlnite în această situație: *cevaș, cîndvași; citvași* (p. 71); *oareceși* (p. 73); *sineși* (p. 79); *cițivași* (p. 82); *altorcuivași* (p. 92). Aceste exemple au fost culese, fără să fie consemnate toate, doar din cîteva pagini, ceea ce dovedește frecvența mare a fenomenului în cronică.

Trecem acum la o a doua categorie de fapte morfologice pe care ne-am propus să le analizăm, anume cele cu o mare rezistență și astăzi în graiurile populare. Înregistrăm, mai întîi, întrebuițarea singularului în locul pluralului, pentru numele de popoare (*turcul* pentru *turcii*), care dă un farmec particular în special cronicii lui Ion Neculce. Acest fenomen reușește, alături de altele, foarte variate, să coboare narațiunea din planul înalt al pompei oficiale, care acopere țesătura complicată a combinațiilor diplomatice din vremea cronicarului, pînă la înțelegerea omului simplu, cu mintea clară și cu o mare putere de pătrundere a faptelor. Nu considerăm că se poate vorbi de întrebuițarea singularului în locul pluralului, în situația amintită, pentru că s-ar încerca obținerea unui rezultat hotărît dinainte. Cititorul modern simte fenomenul amintit ca pe un mijloc de localizare a acțiunii într-un plan mai modest, rustic. Pentru vremea cronicarului întrebuițarea singularului în discuție era un efect al aplicării în scris al unui procedeu din limba vorbită, rezultatul unei tendințe stilistice populare. Fenomenul putea fi discutat și la sintaxă.

Amintim, fără să mai lărgim discuția, formele de plural de tipul *cară* pentru *care*, atît de frecvente în unele graiuri populare¹⁶). Fenomenul apare și la cronicarii munteni: (*hotarăle*, S. p. 76).

Merită, de asemenea, să fie menționat dativul cu prepoziția *la* (*la vezirul* pentru *vizirului*). Această formă de dativ este la fel de răspîndită în momentul de față în graiurile populare ca și în vremea lui Neculce.

Ne oprește atenția, în mod deosebit, morfologia verbului. Menționăm, numai în treacăt, că formele verbale iotacizate sînt la fel de răspîndite și la cronicarii munteni și la moldoveni. Astăzi fenomenul este o particularitate mai ales a graiurilor din sudul țării. Mai importantă ni se părea notarea unei particularități moldovenești a imperfectului, întîlnită în fiecare pagină din cronica lui Ion Neculce. Faptul

14) *Ibid.*,¹³) p. 60.

15) Toate faptele înșirate aici au fost înregistrate și discutate recent de cercetători de o înaltă competență, cum sînt: acad. Al. Rosetti, *Observații asupra limbii lui Grigore Ureche — Simion Dascălul*, cap. Morfologia, Studii lingvistice, p. 20-22 și Iorgu Iordan *op. cit.*,⁶) p. 58-60. Trimitem la aceste lucrări pe cititorul care dorește să se informeze pe larg asupra morfologiei cronicilor.

16) Vezi și Iorgu Iordan *op. cit.*⁶).

se poate urmări, cu cea mai mare ușurință în ediția apărută recent sub îngrijirea acad. Iorgu Iordan. Prefacerea în *e* deschis a lui *ea* accentuat din limba literară, o particularitate pronunțată a graiului moldovenesc, are drept consecință terminația *-ie* sau *-ie* la imperfect pentru pers. a III-a a verbelor de conjugarea a IV-a și *-è* în loc de *-ea* la imperfectul verbelor de conjugarea a II-a și a III-a¹⁷⁾. Cităm toate verbele la imperfect de la p. 184, luată la întâmplare, din ediția Iorgu Iordan; *făliè, credè, trimite, nemerie, putè, dezicè, schivernisè*.

O altă formă verbală surprinzătoare prin frecvența ei, mai ales la cronicarii moldoveni, răspîdită însă și la munteni, este mai mult ca perfectul perifrastic, care apare alături de forma simplă devenită mai târziu literară. Trebuie notată, mai întii, forma perifrastică cu gerunziul, nu cu participiul, întrebuițată pentru imperfect. Cităm câteva exemple: „Pre unii ai noștri *i-au fostu spînzurîndu* cîte doi de păr, că *au fostu umblîndu* pe acele vremi păroși; *le-au fostu făcîndu*; ce *au fost păîndu* (U., p. 106). Deoarece exemplele de forme perifrastice ca *au fost făcîndu* (M.C.), *au fost ajuns* (S.) pot fi întîlnite foarte des, ne oprim cu exemplificarea aici. Am mai remarca doar faptul că formele perifrastice din ultima categorie, răspîdite pe o arie foarte largă în nordul țării, apar chiar și în vorbirea unor oameni cultivați originari din această regiune, ceea ce dovedește că fenomenul este foarte puternic și astăzi.

Merită să fie menționate și formele de viitor popular fără *v* la auxiliar, foarte frecvente alături de cele literare nu numai pentru persoana I și a III-a singular și plural, utilizate și astăzi în limba literaturii artistice foarte mult, ci și pentru celelalte persoane, cum ne dovedește exemplul: *le-ți vidè* pentru *le veși vedea* din cronica lui Ion Neculce (p. 150). Faptul putea fi înregistrat și la fonetică.

Notăm și conjuncția consecutivă *săvai*, atît de răspîdită în cronica Stolnicului Constantin Cantacuzino, păstrată pînă astăzi în unele graiuri din nordul țării, simțită, însă, de majoritatea vorbitorilor ca arhaică.

Fără deosebiri prea mari de la cronicarii moldoveni la cei munteni, materialul de fapte morfologice analizat dovedește aceeași legătură puternică a limbii cronicarilor cu graiurile populare. Alături de formele populare, la același cronicar și, de multe ori, pe aceeași pagină, apar și formele care aveau să se impună, mai târziu, ca literare. Aici se reflectă atît o situație existentă în limba vorbită în Moldova și Muntenia în acea vreme, cît și oscilații numai în scris. Trebuie să considerăm ca o realitate a limbii vii din această epocă oscilațiile în întrebuițarea unor forme verbale. Am cita, în primul rînd, existența, în cronici, atît a infinitivului lung, cît și a infinitivului scurt. Fără îndoială că pendularea între cele două forme trebuie considerată ca o reflectare în scris a fluctuațiilor din limba vorbită. În schimb, prezența, alături, la cronicarii moldoveni, a formelor în *-è* și *-à* la imperfect, trebuie considerată ca o oscilație numai în scris. Concluzia care se desprinde este că nu lipseau, încă din acea epocă, indicii precise asupra căilor spre unificarea limbii literare, prin înlăturarea unor forme

17) Vezi Iorgu Iordan, *op. cit.*,⁶⁾ p. 60 și p. 98.

simțite prea dialectale sau învechite. Unificarea limbii literare se va realiza, însă, mult mai târziu. Pentru epoca de care ne ocupăm oscilațiile între diferite forme sînt încă puternice. Între acestea își au importanța lor și cele cîteva oscilații morfologice pe care le-am subliniat. Indicațiile, încă nesigure, amintite în legătură cu începutul limpezirii acestei varietăți de forme, asupra viitorului limbii literare, se vor defini pe parcursul unui drum lung și anevoios.

3. Mai mult decît faptele fonetice și morfologice, sintaxa trasează între opera cronicarilor și literatură de traduceri religioase o netă linie de hotar, fixînd două trepte deosebite în evoluția limbii literare românești. Vom lărgi, de aceea, cu elemente noi, față de capitolele anterioare, observațiile noastre asupra sintaxei cronicarilor. Înainte de aceasta, ne simțim obligați să notăm că cercetarea sintaxei nu poate fi ruptă de arta scriitorului studiat. Sintaxa, față de morfologie și fonetică, oferă posibilități mult mai largi scriitorului de a o turna în tiparele oferite de geniul său. Considerațiile asupra artei scriitorilor sînt implicite, prin urmare, cercetării sintactice. Operele cronicarilor, prin paginile de autentică literatură pe care le cuprind, impun îndreptarea cercetării sintactice în sensul indicat mai sus.

S-a afirmat, întotdeauna, că marele merit al cronicarilor este acela de a fi orientat limba scrisă în afara carapacei modelelor străine după care se traduceau textele religioase, devenită neîncăpătoare pentru conținutul nou, laic, viu, al cronicilor. Dacă, din punct de vedere fonetic și morfologic, n-am putut aduce un material prea bogat pentru a demonstra această orientare, în schimb sintaxa afirmă hotărît victoria definitivă a limbii populare împotriva canoanelor vechi, străine, din traduceri religioase. Distanțări de sintaxa graiurilor populare vom mai remarca și cu prilejul studierii limbii cronicilor. Vom sublinia influențe livrești, elemente sintactice din latina medievală, limba savantă a țărilor catolice. Ne referim, în primul rînd, la Miron Costin, Nicolae Costin și Stolnicul Constantin Cantacuzino. La toți acești cronicari, mai puțin la Stolnic, vom recunoaște filonul popular, deși nu puține vor fi întorsăturile sintactice latinești.

Grigore Ureche este cronicarul căruia îi revine marele merit de a fi deschis un drum neted limbii literare spre graiul viu. Cronica scrisă de dînsul ne oferă numeroase exemple de construcții sintactice populare. Trebuie să remarcăm, de pe acum, că nu lipsesc din cronica sa nici unele, inevitabile în epoca în care scria, întorsături sintactice arhaice, greoaie, care amintesc de fraza răsucită nefiresc și întinsă peste elemente dispartate, aduse de mulțimea determinărilor prost legate, din literatura de traduceri religioase. Acestea din urmă sînt puse într-un plan inferior, reduse la rolul minor al elementelor desuete, de mulțimea construcțiilor sintactice alcătuite după modelele limbii vorbite. În fruntea acestor elemente se așază, după cum remarcă acad. Al. Rosetti în studiul *Observații asupra limbii lui Gr. Ureche* — Simion Dascălul mulțimea propozițiilor coordonate, legate, de cele mai multe ori, pri conj. și, ca în exemplele: „Și decii cu toții l-au ridicatu domnu și l-au pomăzuitu spre domnie mitropolitul Theoctistu. Și de acolăa luo Ștefan

Vodă steagul țării Moldovei și să duse la scaunul Sucevei“ (p. 83); „Și la o dumbravă ce să chiamă la Lipniți, aproape de Nistru, i-au lovit Ștefan Vodă cu oastea sa, august 20, și dindu războiu vitejește, i-au risipit și multă moarte și perire au făcut întrînșii și mulți au prinsu în robie și le lua tot pleanul“ (p. 87); „Au luat Ștefan Vodă cetatea Teleajenului și au tăiat capetile pîrcălabilor și muierile le-au robitu și mulți țigani au luat și cetatea au ars-o“ (p. 91). Cele mai multe fraze ale cronicii sînt construite după modelele citate. Structura lor populară nu mai trebuie demonstrată. Ele constituie darul cel mai de preț pe care îl face vornicul cronicar limbii literare romînești.

Deși cele mai multe fraze din cronica lui Grigore Ureche sînt proaspete, simple și frumoase, ca cele citate mai înainte, și așa cum s-au înălțuit și rostit în limba vie, din vremea cronicarului și pînă astăzi, nu lipsesc nici unele construcții sintactice greoaie, saturate de determinări distribuite după norme depășite: „Mateiașu, craiul unguresc, bizuindu-să puterii sale și meșterșugului său cu carile pre mulți din vecinii săi i-au surpat și i-au supus, carile de multe ori războaie făcea cu turcii și cu noroc izbîndea, neavîndu nici o pricină direaptă asupra lui Ștefan Vodă, ci numai ca să-l supuie, să fie suptu :scultarea lui, ca să-i fie cuvîntul deplin, de care lucru multe ori se lăuda Mateiași crai, că cite izbînde face Ștefan Vodă, cu puterea lui le face și de suptu ascultarea lui face izbînde și vrîndu de ce să făliia că să arate cum iaste adevăratu, au trimis sol ca să i se închine Ștefan Vodă, ce Ștefan Vodă n-au priimitu“ (p. 85). Impresionant de dezvoltată, cu obișnuitele determinări livrești care creează astfel de lungimi, fraza nu ajunge, totuși, grație talentului cronicarului, la întortocherile din alte cronici, unde se cultivau mult asemenea construcții încărcate. În țesătura frazei se observă și unele trăsături populare, cum ar fi legarea ultimei propoziții prin *ce* (conj. *ci* de astăzi), care are sensul adversativ „dar“, „însă“. Utilizarea conj. *ci* cu sensul menționat este o notă distinctivă a sintaxei lui Grigore Ureche și provine din aceeași sursă populară: „Ci împăratul cetind cartea și văzînd atîta jalbă și plîngere a lui Pătru Vodă... s-au milostivit“; „Ci ungurii nici într-un chip n-au vrut să-l lase“ (p. 148).

Chiar cînd fraza lui Grigore Ureche cuprinde prea multe propoziții subordonate care umbresc propoziția principală, purtătoarea înțelesului întregii construcții, acesta nu scapă cititorului: „Și multă vreme trăind războiul neales de îmbe părțile osteniți și turcii tot adăugîndu-să cu oaste proaspătă și moldovenii obosiți și neviîndu-le ajutoriu de nici o parte, au picat, nu fiște cum, ci pînă la moarte să apăra, nici biruiți dintre arme, ci stropșiți de mulțimea turcească, au rămas dobînda la turci“. Patriotismul aprins care se desprinde din aceste rînduri contribuie la lungirea frazei cu motivările înfrîngerii, dar, în același timp, îi clarifică sensul general. Astfel de fraze, pline de avînt patriotic, sînt numeroase în paginile acestei cronici.

Cronica lui Gr. Ureche impune atenției cercetătorului și o notă retorică, de cazanie, caracteristică dezvoltată, după cum vom vedea, de urmași. Am semnalat, pentru ilustrare, retorismul bisericesc din *Certare*

și *Învățătură*, p. 158, unde încearcă să justifice, într-o serie de propoziții interogative și citate religioase, omorîrea lui Ștefan, al doilea fecior al lui Petru Rareș, de către boieri.

Scrisă la un interval relativ scurt după cronica lui Gr. Ureche, cronica lui Miron Costin continuă tradiția bună fixată de primul. Limba populară este un bun definitiv cîștigat pentru limba literară. Față de înaintașul său, învățătorul logofăt vine cu numeroase elemente noi. Construcțiile sintactice ocupă un loc remarcabil. Este necesar să cităm, pentru a se putea urmări filonul popular, puternic, comun cu cronica lui Gr. Ureche, doar cîteva fraze. Exemplele pot fi găsite, cu ușurință, de oricine ar încerca să verifice această afirmație. Pentru frumusețea lui, cît și pentru motivul că ilustrează ceea ce vrem să demonstrăm, cităm, în întregime, paragraful 14, cap. al 17-lea, care cuprinde cuvîntarea lui Hmil, căpetenia cazacilor, în fața hanului tătăresc: „Crăiia leșească căte și ce slujbe are despre noi, nime ca Crîmul nu este martor. Cu noi leșii au lătit crăiia, cu noi nu bagă în samă nice o împărăție, în nădejdea noastră mai multu să rădică asupra Împărăției turcești și Crîmul să-l ia de la turci cătră crăiia lor amu este gata. Iară ce bine au cazacii și ce volnicii de la dîșii? Robii în Crîm au mai bună viață: Ce-ți adu aminte, luminate hane, slujba noastră, care o am făcut moșului tău, lui Șăan Ghieri sultan. Nu lepăda de la tine mare izbînde și vestite în toată lumea, nu te lăsa de mare avuție și izbînde, care în puțină vreme pre noi ȝ-or veni la mînă. Nu lăsa să se întărească nepriiatinul tău și călcătorii de volniciile noastre, hanul. Au nu vedeți că v-au început a vă călca și pre voi leșii? Cîmpii cît țin între Nipru și între Nistru, ei stăpînesc cu cetele lor. Bugiacul, cu oamenii săi, în toate zilele îl pradă. Conețpolschii Horunjii v-au prădat pînă în Or, în ceste dzile. Aceste toate începături sîntu. Iată cărțile craiului! Citiți-le, ce ne scriu, să lovim Crîmul, să cuprindem marea. Iară de te vei îndoi, hane, și n-oi avea la tine credință, feciorul meu la curtea ta zălog oi pune“ (p. 121). Notăm patosul reținut al acestei cuvîntări, care amintește simplitatea rostirii țărănești. Fragmentul își păstrează savoarea arhaică prin puține elemente vechi, în topică mai ales. Se impune aprecierii totale cursivitatea desăvîrșită a frazei. Vorbirea curge simplu, ca în graiul romînesc din toate timpurile. Notăm, de asemenea, prezența propozițiilor interogative și exclamative, a vocativelor și imperativelor și o anumită gradație în dispunerea materialului de fapte povestit. Toate aceste elemente ale artei oratorice sînt departe de a depăși vorbirea populară. În frazele puse de cronicar pe socoteala lui Hmil, întrezărim limba în care, peste aproape trei veacuri, aveau să-și rostească durerile și bucuriile eroii lui Sadoveanu.

Legătura cu limba populară poate fi urmărită și cu alte elemente. Am mai menționa, alături de frazele alcătuite fără complicații savante, construcțiile incidentale populare, care imprimă, uneori, o ușoară notă de oralitate stilului lui Miron Costin. Se ajunge, prin urmare, la același rezultat: dramatizarea povestirii. Cronicarul se transformă în personaj principal, iar prezența auditorului sau a interlocutorului devine evidentă. Acest efect este obținut, în fraza următoare, prin introducerea expresiei

incidentale *văz doamne* (vezi *doamne*): „Ce, ciți era din sîngele lui Can-temir mai capete, într-una din zile cu meșteșug i-au împărțit, pre unii la o samă de agii curții sale, la ospătu, *văz doamne*, pre alți la alți agi și la masa sa oprind pe unii“ (p. 98). Acest procedeu, comun tuturor cronicarilor, va fi ridicat pe o treaptă superioară, de talentul lui Ion Neculce.

Cărturar reținut, cronicarul caută să-și explice științific faptele oamenilor, evenimentele istorice, și nu se lasă, din această cauză, cuprins de efuziunile lirice care dau căldură paginilor lui Ion Neculce sau cronicarului anonim care a scris despre domnia lui Constantin Brîncoveanu. Miron Costin este lipsit de spontaneitatea și de avîntul înaintașului său, pe care îl continuă. Să se compare paginile unde Gr. Ureche descrie scene de luptă, petrecute în timpul domniilor unor voievozi destoinici, viteji, cu paginile similare din cronica lui Miron Costin. Distanța se conturează clar. Vornicul cîntă vitejia, pe coarda întinsă liric, ușor declarativ, iar logofătul se străduiește mereu să descrie exact, cu o minuție ușor pedantă, locul bătăliei, felul oștirii, organizarea pozițiilor armatelor în luptă. Glorificarea vitejiei cedează locul comentariului strategic. Greșelile oamenilor îl conduc mereu la sentință, fie că este vorba de o bătălie pierdută, fie că sînt comentate alte acțiuni ale domnilor sau demnitarilor vremii. Cauzele amintite conduc spre citatul erudit — este vorba, în primul rînd, de o erudiție biblică, religioasă — și spre sentința moralizatoare. În aparență alături de problemele urmărite de noi în acest capitol, toate considerațiile făcute aici ne servesc pentru a lămuri unele particularități sintactice ale stilului învățatului logofăt.

Citatele, date cîteodată chiar în limbi străine, sînt introduse prin cîteva formule, aproape invariabile, și cuprind sentințe pline de învățăminte asupra conducerii statului sau comportării în viață, ca în exemplele: „Ce, precum dzice Isus Sirah: Vai de aceia cetate, unde este domnul tînăr“ (p. 27); „Scrie Pliutarhu...; dzice și înțelepciunea lui Solomon: „Den rostul dreptului izbucnește înțelepciunea“ (p. 68)¹⁸⁾. Am ținut să menționăm aceste exemple pentru că în astfel de modele, alături de cele populare pe care le vom menționa în altă parte, vedem noi izvorul formulărilor lapidare din frazele sentențioase ale cronicarului. Chiar dacă nu mai sîntem de acord cu conținutul lor, potrivit mentalității de atunci, frumusețea acestor construcții, perfectul lor echilibru, impresionează pînă astăzi, ca în exemplul atît de cunoscut: „Iară nu sintu vremile supt cîrma omului, ce bietul om supt vremi“ (p. 142). Astfel de fraze trebuie considerate ca un cîștig pentru limba literară într-o vreme cînd atotputernică era formularea prolixă. Mai cităm un singur exemplu dintr-un număr mult mai mare: „Milele domnilor pot aședza țările, nemila și lăcomia fac risipa țărîlor“ (p. 75).

Un alt rezultat, foarte important, al tendinței moralizatoare a cronicarului, este frecvența ridicată a frazelor exclamative, străbătute de interjecții, vocative și imperative, care întăresc cu o notă retorică

18) Am reprodus numai traducerea romînească a citatului dat de cronicar și în slavonește.

sentața și tonul didactic : „O Muldovă, di ar hi domnii tăi, carii stă-pinescu în tine, toți înțelepți, încă n-ai peri așa lesne. Ce, domniile neștiutoare rîndul tău și lăcome sîntu pricina perirei tale. Că nu caută să agonisească și nume bun ceva la țară, ce caută desfrînați numai în avuție să strîngă, care apoi totuși să risipește și încă cu primejdii caselor lor, că blăstămîl săracilor, cum să dzice, nu cade pe săraci cît de tîrziu“ (p. 38); „O! nesățioasă hirea domnilor spre lățire și avuție oarbă! Pre cît să mai adauge, pe atîta rîhnește. Poftele a domnilor și a împăraților n-au hotare. Avîndu multu, cum n-ari avea nimica le pare. Pre cît îi dă Dumnezeu, nu să sature. Avîndu domnie, cînte și mai mari și mai late țări poftescu. Avîndu țară și țara altuia a cuprinde cască și așe lăcomindu la altuia, sosescu de pierdu și al său“ (p. 10). Nota retorică pe care am subliniat-o mai sus este întărită și de o anumită gradație a frazelor, după conținut, precum și de repetițiile dese : „Că era la mare sburdiciune țările aceste. Și care țară să sue prea la mare bivșuguri, zburdează hirea omenească peste măsură și zburdăciunea naște păcatul și pre păcatul urmează mînia lui Dumnedzău“ (p. 110).

Specificul stilul lui Miron Costin se alimentează de aici. Faptul acesta ne-a impus să insistăm, cu exemple mai bogate, asupra raportului dintre conținutul moralizator al cronicii lui Miron Costin și fraza sa. Aceste raporturi sînt impuse de scopul cronicii, mărturisit atît de răsplat de cronicar : „Nime să nu bănuiască, căci să pomenesc aceste că letopisețele nu sîntu numai să le citească omul, să știe că au fost în vremi trecute, ce mai mult să hie de învățatură, ce este bine și ce easte rău și de ce-i să să fierască...“ (p. 197).

Notăm aici, fără să insistăm, cîteva construcții sintactice din cronica lui Miron Costin, alcătuite după modelele străine sau arhaice : „Iară foarte au ținut puțină vreme războiul“; „pentru marele lucrurile lui“; „După grea de scîrbă împărătească mazilie a lui Alexandru vodă“; „și cu desfrîdate de tot podoabe“ (p. 64); „Iară mai nu era puterea boierilor a-i opri, pornită grosimea“ (p. 81). Exemplele ar putea fi sporite pînă la un număr considerabil. Ele marchează atît legătura cu traduceri religioase, fidele modelelor pînă la înstrăinarea limbii, cît și cu unele construcții sintactice latinești, care încep să pătrundă, prin cronicari, în limba noastră literară.

Nicolae Costin va continua și dezvolta unele trăsături stilistice legate de fraza tatălui său. Ni se pare, de aceea, prea categorică afirmația lui Ioan Șt. Petre din introducerea la ediția cronicii pe care o îngrijește : „Stilul lui Nicolae Costin nu seamănă cu cel al cronicarilor predecesori, Grigore Ureche, Simion Dascălul și Miron Costin, ci cu al unui cărturar; el întrebunțează perioada largă : de aceea cititorul trebuie să-și concentreze atenția ca să poată urmări șirul frazelor lungi; totuși lucrările sale se pot citi cu plăcere“ (p. 14). Ne pare cu atît mai curioasă această afirmație cu cît, în altă parte a aceleiași introduceri, se subliniază tendința moralizatoare a cronicarului. Aceasta este o moștenire de la înaintași, după cum am văzut, în primul rînd de la Miron Costin, și, o dată cu ea, sînt moștenite și mijloacele de a o comunica cititorilor. În afară de aceasta, fraza lui Miron Costin, deși nu este atît de înțesată de citate,

are destule aglomerări de determinative, dispuse, uneori, după topica latinească, din care nu lipsește nici citatul erudit. Este, prin urmare, tot un cărturar și lucrul acesta se resimte în stilul său. De altfel, Nicolae Costin copie capitole întregi din opera tatălui său, și trecînd peste celelalte legături, atît de puternice, măcar acest fapt trebuie pus în cumpănă în judecarea influențelor stilistice. Faptul că acești cronicari se continuau și se completau unii pe alții înseamnă că-și contopeau și unele procedee în nararea faptelor, descrierea scenelor, înfățișarea personajelor, care devin astfel generale în literatura istorică. Există, peste elementele individuale, un stil cronicăresc. Nicolae Costin, care vine cu puternice note de originalitate față de înaintași, nu poate și nu trebuie să fie rupt, în judecarea stilului, de ceilalți cronicari. Să vedem ce ne relevă în acest sens discuția cronicii sale.

Chiar de la primele pagini ale cronicii, începutul predoslaviei ne întîmpină cîteva fraze retorice cu care eram familiarizați din cronica lui Miron Costin: „...cine dintre noi ari avea știință de nu ni-ar fi scris istoria de acestea cei patru evangheliști? Cine ari ști faptele Troienilor și a Grecilor, de nu ar fi scris Omirul cu stihuri nemuritoare? Cine îndrăznirea lui cine vitejia a marelui Alexandru întru stăpînirea lumii ari ține minte? Cine ar ști astăzi a hatmanilor romanilor vestite războaie, și de otcărmuirea ei cea de obște și de altor împărați, și de căderile împăraților și de strămutarea vremilor?” (p. 40).

Dacă recunoaștem, în astfel de fraze, procedee retorice întrebuintate și de Miron Costin, deprinse la aceeași sursă, literatura istorică pe care au consultat-o, trebuie să subliniem că, între acestea, elementele populare sintactice pe care le-am putut urmări de la Grigore Ureche la Miron Costin încep să se piardă. Distanța față de limba vie a epocii se lărgește simțitor cu cronica lui Nicolae Costin. Nota livrescă, pe care am subliniat-o în cronica tatălui său, se dezvoltă și-și pune pechea peste tot. Deocamdată ne interesează numai fraza. Dintre moldoveni, acest cronicar are fraza cea mai cărturărească. Știe să introducă, ca în stilul științific actual, nu fără stîngăcii crispate uneori, construcțiile incidentale: „Împărăția Rîmului, căruia în putere și în lățime n-au fost nici o împărăție de cînd iaste lumea, citește istoria Rîmului și a lumii și vei afla de mărimea ei, și alta mai mare împărăție decît aceasta n-au fost” (p. 98). Incidentele *citește istoria Rîmului și a lumii și vei afla de mărimea ei* sînt bine plasate, întăresc argumentarea științifică și se deosebesc foarte puțin de uzul actual.

Caracterul livresc al sintaxei lui Miron Costin este întărit și de mulțimea construcțiilor periodice, pîntre care se impun atenției unele alcătuite cu destulă abilitate, dacă ne gîndim la situația limbii noastre literare din timpul cînd scria cronicarul. Menționăm fraza, ușor retorică, însă de o cursivitate aproape fără asperități. „Nime mai bine și mai pre scurt toată desfătarea istoriei n-au cuprinsu, iubite cititorule, decît acela, domnul voroavei rîmlenești, Țîțero, carele o au numit otcîrmuirea vieții; că cu aceia voroavă a lui toată roada a tuturor bunătăților și a învățăturilor cuprinzînd-o, au deșteptat viața oamenilor către judecățile istoriei a tixi” (p. 35). Apozitia metaforică *domnul voroave*

rimlenești (Cicero) este construită în maniera moștenirii istoricilor pe care îi consultă, din care citează peste tot. Pentru a se putea mai bine fixa filiațiile și influențele să se compare această imagine cu construcția metaforică *mai mare a vieții omenеști visteriu* din fraza: „Întru această părere fost-au și Tucidides, carele pre istorie o numește a fi cel mai ales și mai mare a vieții omenеști visteriu“ (p. 35). Pentru prima frază citată, atragem atenția și asupra verbului *a tixi*, astăzi am întrebuița conjunctivul în locul infinitivului, plasat, după modelele latine, la sfârșit.

Exemplele de perioade ar putea fi înmulțite pînă la un număr extrem de ridicat. Mai cităm o frază, remarcabilă prin numărul mare al determinărilor, organizate surprinzător de cursiv: „Iară începutul împărăției aceștiia iaste din Troada, care o au răpit-o Elenii, fâmeia lui Menelau, de Alexandru, ficiorul lui Priam, împăratul Troadei; pentru care fâmee să o întorcă domnu-său, de unde o răpisă, pururea svătuia doi domni de Troada, anume: Antenor și Enea, ce măzdind pe alți domni svetnici feciorul lui Priam, să nu dea pre Elena, s-au trăgănat svada pînă la stîngerea de tot a Troadei“ (p. 99). Fără îndoială că se găsesc în cronica lui Nicolae Costin și suficiente fraze greoaie. Aceste fraze ample și, de multe ori, întortochiate fac lectura greoaie. Mult mai ușor poate fi urmărit Grigore Ureche și Miron Costin, mai puțin îndepărtați, în special primul, de construcția populară a frazei. De altfel Nicolae Costin este depășit și prin talentul literar al celor dintii.

În judecarea particularităților stilistice ale cronicii lui Nicolae Costin trebuie mereu să ținem seama de faptul că ne aflăm în fața unei compilații de texte, traduse din istorici străini, sau copiate, uneori cu modificări neînsemnate, din cronicarii anteriori. Pentru o lungă perioadă, textul de bază este cronica lui Grigore Ureche. De acolo de unde această cronică îi devine, pe lîngă traducерile din Cromer, Paszkowski sau Nicolaus Isthvanffius, izvor principal, se simte o deosebire stilistică pronunțată. Dacă cineva l-ar judeca pe Nicolae Costin după această parte a cronicii, fără să încerce a distinge adaosurile personale, și-ar face o idee greșită despre stilul său. Sintaxa ar contribui, în primul rînd, la producerea greșelii. Frazele coordonate cu conj. *și* specifice lui Grigore Ureche subliniază puternic caracterul popular al limbii, care își pierde aspectul livresc din capitolele celelalte. Pentru a se putea vedea cît de mici sînt modificările lui Nicolae Costin cităm aceleași fragmente în ambele versiuni. Grigore Ureche: „Și decii cu toții l-au ridicatu domnu și l-au pomăzuitu spre domnie mitropolitul Theocistu. Și de acoloa luo Ștefan Vodă steagul țării Moldovei și să duse la scaunul Sucévii. Decii Ștefan Vodă gătindu-se de mai multe lucruri să facă, nu cerca să așaze țara, ci de război să gătia, că au împărțitu oștii sale steaguri și au pus hotnogi și căpitani, carile toate cu noroc i-au venit“ (p. 83). Nicolae Costin: „Și cu toții l-au rădicat domn și l-au pomăzuit Theocist mitropolitul și au mărșu în Suceavă la scaunul țării; și îndată au dat oștenilor săi steaguri și au făcut hotnogi și căpitani și atunceș să cunosc Ștefan Vodă că va fi plecat mai mult spre războaie decît spre pace“ (p. 242). După cum se vede, schimbările trec aproape neobservate. Fraza își păstrează structura populară în care a fost scrisă de Ureche.

Aceasta nu înseamnă că Nicolae Costin nu intervine și cu schimbări mai importante. Am menționa, chiar din capitolul *Cînd s-au strîns ȧara la Direptate*, din care am luat citatul de mai sus, elidarea dialogului în versiunea lui Nicolae Costin.

Modificările lui Nicolae Costin ating mai ales pasajele care solicită comentariul moralizator. Fraza se transformă; sub pana fiului lui Miron Costin, în sentință, ca în unele pasaje din cronica scrisă de tatăl său. Grigore Ureche: „Vă leato 6978, într-acăia vreme întră zavistiia între Ștefan Vodă, domnul muntenesc, pre obiceiul firei omenești de ce are, de aceia poștește mai mult, de nu-i ajunse lui Ștefan Vodă ale sale să le ție și să le sprijinească, ci de lăcomie, ce nu era al lui, încă vrea că cuprinză“ (p. 88). La Nicolae Costin conținutul moralizator al acestei fraze este turnat în forma laconică a maximei: „Zavistia muma tuturor răutăților în lumea aceasta iaste, precum și aicea vedem între Radul Vodă, domnul muntenesc, și între Ștefan Vodă în anii de la Hristos 1470. După obiceiul nostru omenesc, cu cît ari avea neștire mai mult, cu atîta zavistuieste la averea altuia, cum n-ari avea. Așea Ștefan Vodă, nu-i ajungea al său, ce zavistuia Radului Vodă“ (p. 252). Observăm o subliniere a tonului moralizator în versiunea lui Nicolae Costin, dată de formularea sentențioasă de la început, care accentuează nota de generalitate. Acolo unde i se părea că chiar Grigore Ureche a întrebuițat formularea cea mai indicată, cazul celei de-a doua fraze, Nicolae Costin nu mai interveea. În această îngroșare a tonului moralizator, în structura sentențioasă a frazei, în preferința pentru citatul erudit, vedem noi o legătură puternică între stilul lui Miron Costin și al lui Nicolae Costin.

Nu putem să nu înscriem, alături de cei doi învățați cronicari moldoveni, numele celui mai învățat boier muntean al epocii, Stolnicul Constantin Cantacuzino. Obiectul cercetării noastre nu ne permite să insistăm asupra tuturor elementelor comune celor trei cronicari. Judecarea sintaxei din operele lor ne obligă să notăm cîteva.

Ne reține, de la început, structura latină a frazei. Cronica Stolnicului reprezintă apogeul influenței latinei medievale în sintaxa limbii romîne literare vechi, așa cum se înfățișează aceasta în literatura cronicarilor. Să se compare, pentru întărirea acestei afirmații, frazele cronicarului cu cele din citatele traduse de stolnic din operele scrise în limba latină, ale unor istorici străini, printre care îi menționăm, în special, pe cei de origine italiană, cum ar fi Antonio Bonfini, Aeneas Sylvius Piccolomini sau Flavio Biondo. Cităm începutul scrisorii împăratului roman Claudius al II-lea către apărătorul Iliricului, Junius Brocchus, reproducă de stolnic după Flavio Biondo: „Claudie împărat lui Bloc, sănătate. Strîns-am 300.000 de goți, 2.000 de corăbii le-am înecat; învălitate sînt gîrlele de paveze, de sabii și de sulițe toate marginile gîrlelor acoperite sînt. Cîmpii de trupuri pline sînt, nici un drum curat iaste. Marea cetate Cartago pustie iaste“ (p. 90). Nu-i greu de observat că locul părților de propoziție este hotărît de topica latină. Stolnicul nu se gîndește, niciodată, să apropie frazele traduse de structura sintactică a limbii noastre, care l-ar fi condus spre modelele limbii

vii. Aceasta nu putea să-i apară fostului student de la Universitatea din Padova ca bază a limbii literare. Din această cauză chiar frazele cronicarului, nu traducerile din latinește, sînt întortochiate, îndepărtate de firea limbii noastre. De obicei predosloviile, încălzite de sentimentele cronicarilor, îngrijorați să nu se șteargă din amintire istoria patriei lor, sînt scrise cursiv, într-o limbă firească, ușor îngroșate retoric. Predoslovia cronicii Stolnicului Constantin Cantacuzino este greoaie; se resimte puternic în structura frazelor influența latină. Fraza este chinuită, lectura anevoioasă și, de multe ori, înțelesul ei greu de urmărit din cauza distribuirii nefirești a părților propoziției: „Cu greu, zic, foarte-mi iaste, de vreme ce nu aflu eu pînă acum măcar cît am ostenit, cît am cercat, cît am întrebat și de științi și de bătrîni, domiriți și înțelepți și în tot chipul m-am trudit și printr-alte părți și cu cheltuială am nevoit, ca doar aș fi aflat vreun istoric, carele și de țara aceasta, de începătura ei și de lăcuiorii ei și domnitorii ei, carii cît și cum s-au purtat și de obiceiurile lor și de legile ei și de altele multe ce întrînsa ei vor fi aflat, carele să scrie pe amăruntul toate și cu deadinsul“ (p. 3).

La neajunsurile unor inversiuni topice mai obișnuite ca: *viitoarele lucruri* (p. 8); *asiatica Schitie* (p. 10); *romana putere*, cu antepunerea adjectivului, adăugăm și cîteva de-a dreptul supărătoare *de mari, faptele lui* (p. 10); *proaspătă mutarea-le fiind* (p. 73); *feciori trei* (p. 74) sau ruperea nefirească a grupului nominal (atribut substantiv): „ar fi răscumpărat duple dinșii sîngele cît au vărsat acei tirani, creștinescu“ (p. 80). Trebuie menționate, apoi, unele repetiții supărătoare, greșeli sau stîngăcii, ca cele din fraza: „Nu zic însă că toți, toți ciți astăzi se află lăcuiorii într-aceste țări, că sînt toți rumîni, că aceia nici au fost, nici iaste, nici nice într-o țară cîte putem ști că sînt în emisferul nostru, ce mulți streini și veniți duple-ntr-alte țări“ (p. 71). Fraza din urmă dovedește, alături de alte exemple, că stilul științific al limbii literare romîne se află, în această epocă, în faza căutării drumului la capătul căruia avea să-și găsească atributele firești: claritatea, precizia și conciziunea.

Am făcut de mai multe ori pînă aici, discutînd sintaxa cronicarilor sau alte probleme, raportări la opera celui cu care avea să culmineze genul, Ion Neculce. Procedeu se impunea de la sine. Contribuția acestui cronicar moldovean, singurul care a reușit să depășească cercul limitat al specialiștilor, la dezvoltarea limbii literare artistice romînești este covîrșitor. Influența silului său, expresia desăvîrșită a stilului cronicăresc, poate fi urmărită la mulți scriitori din secolul al XIX-lea și din secolul nostru. Cunoscută publicului larg este doar legătura lui Mihail Sadoveanu cu opera cronicarului, pentru că scriitorul și-a mărturisit această ucenicie. Ion Neculce s-a impus, ca cel mai talentat prozator din literatura noastră veche, în conștiința unui număr mare de cititori. Această popularitate i-a fost adusă de mai mulți factori. Cronicarul își difuzează faptele istorice pe care le povestește într-o serie de amănunte pitorești, întîmplări în aparență neînsemnate, dar cu semnificații adînci. Aceste amănunte sînt legate de evenimentele importante din diferitele domnii povestite și multe dintre ele sînt păstrate numai

de tradiție, ceea ce le dă o factură legendară sau anecdotică, deopotrivă apreciate de cititori. Întîmplările și personajele sînt proiectate din planul rece al istoriei într-o lume de o simplitate țărănească. Umorul, pigmentat cu un fel de maliție rurală pînă la clevetirea răutăcioasă, o anumită înclinație a cronicarului spre critica batjocoritoare, pamfletară, cum spune G. Călinescu, îi atrage, de asemenea, simpatia cititorilor, dispuși mereu să ridă de atîtea contraste cîte relevă amănuntele cu care își colorează povestirea cronicarul. Acest conținut este turnat în limba, impresionantă prin frumusețea ei neîmpodobită, vorbită de popor, cu ușoare schimbări, din timpul cronicarului și pînă astăzi. Nota caracteristică a limbii lui Ion Neculce, ceea ce i-a adus și-i va duce popularitatea din veac în veac, este simplitatea și armonia populară a frazei, eliberată total de determinările greoaie din scrierile vremii. Cu această cronică se încheie un proces important în evoluția limbii noastre literare. Locul ei în istoria limbii literare românești este hotărît de orientarea, de data aceasta fără nici o limită, spre structura frazei populare. Dacă această cronică este cea mai cunoscută și citită astăzi, faptul se explică și prin farmecul simplu, ușor arhaic, al frazei.

Am menționat, în legătură cu sintaxa lui Grigore Ureche, frecvența ridicată a frazelor coordonate, legate, de cele mai multe ori, prin conj. *și*. Ion Neculce va folosi, cu talent sporit, aceste construcții populare în cronica sa. Începînd cu prima povestire din *O samă de cuvinte* și pînă la ultima pagină a cronicii exemplele se găsesc peste tot. Pentru a putea urmări diferența dintre cronica lui Grigore Ureche și aceea a lui Ion Neculce, din acest punct de vedere, trebuie să ne orientăm atenția și spre compoziția îngrijită a frazei, din care lipsește orice element de prisos. La Grigore Ureche, deși fraza este modelată după sintaxa populară, formularea prolixă nu lipsește. Coordonările legate prin *și* sau alte conjuncții sînt uneori aglomerate și dispuse nesimetric. În cronica lui Ion Neculce fraza păstrează cadența redusă din graiurile populare: „Și în cîteva rînduri s-au bătut Ștefan-Vodă cu turcii. Iar cînd s-au bătut la Războieni, atunce s-au așezat turcii cu Ștefan-Vodă. Și le-au dat hotar și olat Buceacul și au făcut pace. Și turcii apoi au adus tătari din Crim și i-au așezat în Buceac, carii stau și pînă astăzi, precum au așezat și la Hotin lipcani“ (p. 105); „Și după ce s-au istovit sihastrul ruga, l-au chemat în chilie pre Ștefan-Vodă. Și s-au ispovedit Ștefan-Vodă la dînsul. Și-au întrebat Ștefan-Vodă pre sihastru ce va mai face, că nu poate să să mai bată cu turcii: închina-va țara la turci, au ba?“ (p. 107).

Trăsătura sintactică specifică, atît de pregnant pusă în evidență de toate frazele citate, este dată nu numai de frecvența ridicată a conjuncției copulative *și*, ci și de scurtimea lor. Lapidare, concise, aceste construcții lasă o puternică impresie de concentrare. Expresivitatea lor crește în raport cu capacitatea de concentrare, cu forța lor reținută. Din punctul acesta de vedere Ion Neculce îl depășește pe Grigore Ureche. Autorul legendelor cunoscute sub numele de *O samă de cuvinte* a făcut legătura cu limba vie, în care încărcătura de prisos este evitată, și sub aspectul acesta. Fraza liniară, cu multe principale, precipi-

tată sub povara nenorocirilor abătute asupra Moldovei în această epocă, oferă modele valabile oricând de armonie între conținut și formă. Citatul, din orice pagină ar fi cules, convinge: „Dece viind domnia în Iași și așădzîndu-să în scaon, era mare foamete. Că fusesă țara toată bejenită și nu putusă oamenii ara și nu să făcusă pine. Era oameni tot leșinați și morți pe drumuri și pe uliți, cît să mînca om pe om. Podghiazuri din Țara Leșască totdeauna să slobodzie de strîca și prăda. Tălhăret mult era. De la Cotnar în sus era țara pustie. Peste Prut păzie joimirii drumul Cămeniții de jăcuie. Tătarii făcē mare gîlcevi pentru prada lor. Pine aducē oamenii de pen Țara Ungurească și de la tătari, cîte puțintē” (p. 165). În puține cuvinte, cronicarul zugrăvește un tablou zguduitor al Moldovei din acea epocă. Această concentrare sporește puterea de convingere, dă căldură pasajului, care este salvat de uscăciunea paginii de istorie, cu fraza savant construită. Ion Neculce obține același rezultat și prin alte procedee, dintre care cel mai important este, fără îndoială, juxtapunerea. Capacitatea de concentrare a frazei crește și mai mult, ca în exemplul: „Viteli erau scumpe, mierea era scumpă, găneli mai nu era în țară” (p. 166). Așa era Moldova în timpul celei de-a II-a domnii a lui Dumitrașcu Vodă Cantacuzino și cronicarul a găsit cele mai potrivite mijloace pentru a o înfățișa fidel.

Am arătat, și la ceilalți cronicari, frecvența și rolul propozițiilor exclamative. De obicei am fost nevoiți să notăm retorismul frazelor în care apăreau. Procedul este folosit, pe o scară foarte întinsă, și de Ion Neculce. Izvoarele lui sînt populare și nu conduc la obținerea unor construcții de factură retorică. De obicei exclamația apare în frazele de compătimire pentru țară: „Oh! oh! oh! săracă țară a Moldovei, ce nărocire de stăpîni c-aceștia ai avut! Ce sorți de viață Ț-au cădzut! Cum au mai rămas om trăitor în tine, de mare mirare este, cu atîtea spurcăciuni de obiceiuri ce să trag pînă astăzi în tine, Moldovă!” (p. 167). În locul retorismului livresc din frazele lui Miron Costin, avem aici cîinarea populară. Moderată sau izbucnită în imprecăție, participarea cronicarului la nenorocirile Moldovei este sinceră¹⁹). Propozițiile exclamative după cum este normal, apar, de multe ori, însoțite de propoziții interrogative. Nu poate să surprindă pe nimeni faptul că și acest exemplu este ales tot din domnia lui Dumitrașcu Vodă Cantacuzino: „Cum s-au îndurat a da țara în pradă, fără nice o nevoie? Numai pentru frica cē blăstămățască și chivernisala lui au socotit de au iernat tătarii în țară păn-n primăvară!” (p. 143-144). Astfel de mijloace sînt foarte potrivite tonului violent al criticii, după cum s-a remarcat, un adevărat pamflet la adresa lui Dumitcașcu Vodă Cantacuzino. Critica violentă cere frazei o mobilitate deosebită. Tumultul sentimentului de indignare care o generează impune folosirea exclamației și interogației. De aceea vom întîlni aceste construcții în tot cuprinsul letopisețului, ori de cîte ori cronicarul va recurge la critica necruțătoare.

Faptele de sintaxă populară care ar putea fi invocate în cadrul discuției de aici sînt numeroase. Menționăm și cîteva construcții care ni-l amintesc pe celălalt mare povestitor moldovean, Ion Creangă:

19) Vezi Iorgu Iordan, *op. cit.*, ⁹) p. 87.

„Iară tătarii de la Aron-vodă, cum au audzit pușca și clopotile, oari-cum ū să îndoiē dintiū, să nu fie vreun vicleșug, iar apoi, unde s-au pornit a veni ca vîntul“ (p. 344); „deci au și sculat pre craiul Șpaniei... și s-au și lovit o samă di oasti în cîteva rinduri“ (p. 361). Ritmul povestirii se precipită atît prin întrebuintarea adverbului *unde* cu funcție temporală, cît și prin prezența adverbului popular și familiar *și*.

Sînt, fără îndoială, și elemente sintactice care, deși păstrate în graiurile populare pînă în zilele noastre, nu pot fi acceptate de uzul literar. Prin înlocuirea acestor construcții limba literară capătă claritate. În cronica lui Ion Neculce, ca și la înaintașii săi, apar și elemente de sintaxă populară care nu au pătruns în limba literară. Printre acestea am semnalat, ca una dintre cele mai importante caracteristici ale graiurilor populare, de atunci și din vremea noastră, întrebuintarea pronumelui relativ *care* și cu alte funcții în frază decît cele pe care le cunoaștem astăzi în limba literară. Numeroase fraze încep cu acest pronume, uz care nu s-a putut impune: „Care stau tainēle și pînă astădzi deșarte, unde au fost acē avere“ (p. 112); „Care lăsare a Lupului de mare stricăciune au fost moscalilor“ (p. 274). În aceeași situație se află și topica adverbului *foarte*, atît de deosebită de uzul actual: că *să foarte mîniē* (p. 350); *foarte-i înfrînară* (p. 351) sau a pronumelui personal feminin, forma conj. *o*: „Și *o* au trimis la împărăție, de *o* au vădzut“ (p. 131).

N-am putut cuprinde aici toate faptele de sintaxă populară din cronica lui Ion Neculce. Astfel, am vorbit prea puțin despre subordonare, deși ar fi trebuit menționate măcar funcțiile numeroase ale conjuncției *că*. Pentru completarea informațiilor asupra acestor probleme trimitem din nou, ca și în cazul altor chestiuni legate de limba lui Ion Neculce, la studiul introductiv al ediției îngrijite de acad. Iorgu Iordan.

În rindurile care urmează, consacrate tot sintaxei lui Ion Neculce, vom studia o problemă specială: modul cum prelucrează cronicarul fapte sintactice din limba vie. Am subliniat și pînă acum, ori de cîte ori a fost cazul, armonia dintre cuprinsul cronicii și forma populară. Aceasta, de cele mai multe ori, nu este căutată de cronicar cu intenție, pentru un anumit conținut, ci este singurul mijloc de comunicare de care putea să dispună un boier nu prea cultivat din acea epocă. Nu ne îndoim că, fără talent, aceste elemente populare n-ar fi putut fi sudate în acel întreg armonios care este fraza lui Ion Neculce. Mai interesante ni se par, de aceea, unele fapte sintactice comune graiului viu, care capătă valori speciale în cronică și dovedesc talentul literar deosebit al autorului ei.

Printre acestea înscrîm întîi cel mai simplu procedeu popular de întărire a unei idei: repetiția. Ori de cîte ori vrea să sublinieze ideea, cronicarul recurge la acest procedeu: „Așē era jac într-însa, cum arū hi fostu ei, *săracii*, pricina răutății, cum arū fi ei, *săracii*, sfătuit să vie leșii cu oaste la Hotin“ (p. 143). Altă dată nu mai este vorba de o repetare, ci de o multiplicare, într-o scurtă enumerare, a unei părți de

propoziție: „Că el își ține lucrul prè sus. Curtea lui, masa lui, cheltualia lui, ca un crai ținè“ (p. 162). Acest complement direct multiplu, care putea fi foarte bine cuprins în primul, *curtea lui*, avea darul să sublinieze o latură importantă a firii ambițiosului domn Duca Vodă. Multiplicarea predicatului, din aceeași dorință de a sublinia, dovedește din partea cronicarului posibilitatea, demnă de a fi remarcată, de a dispune ușor de un număr mare de cuvinte din aceeași sferă semantică: „Iară tătarii sînt lupi apucători, pradă, robăscu, bat și căznescu pe creștini, neavînd grije, nici strînsoare de mîrzacii lor“ (p. 144). Ion Neculce se dovedește, în special, un maestru în mînuirea verbului. Ținînd seama de sărăcia limbii în vremea cronicarului, această dezinvoltură lexicală dovedește putere de invenție, imaginație, într-un cuvînt, talent. Cronicarul simte nevoia unei limbi frumoase, suplă, bogată în sensuri. De aceea știe, ca nimeni altul în literatura veche, că nu trebuie să se oprească la primul sau al doilea verb, pentru întărirea conținutului frazei, că este necesară seria. Iată împresurarea doamnei lui Duca Vodă de către datornici, într-un cerc strîns, fără posibilitatea evaziunii: „Iară doamna Ducăi-vodă, vîdzînd așe, s-au dus cu toată casa ei la Țarigrad. Așe au început a o apuca datornicii, unii de o parte, alții de alta, cu feluri de feluri de priceni, ș-a o îngrozi, ș-a o închide, ș-a o jăcui, care cum putè ajungînd-o osînda creștinilor“ (p. 163). Dezastrul provocat de oștile în pradă este înfățișat prin același procedeu, în fraze la fel de scurte, dar înțesate de verbe: „După izbînda ce-au făcut acolo, intrat-au Tuchil-grof în Țara Ungurească cu toate oștile ce scriu mai sus. Ș-au început a strica și a arde ș-a robî pe care nu vrè să s-îchîne lui“ (p. 181).

Pentru a sublinia, cronicarul uzează și de alt procedeu, pe lîngă multiplicarea unei părți de propoziție, eliziunea. Partea de propoziție care trebuie reliefată capătă contururi mai clare în felul acesta; pe lîngă că este multiplicată, nu are nici concurența alteia: „Care mai pe urmă viț vidè la ce au vinit cîntea lui Meneh pe boieri. Că vinul cel unguresc dulce s-au făcut venin amar, și risul plîns, și voia cè bună groază și frică, și oh, oh, oh!, și bogăția sărăcie și lipsă și blăstăm și osîndă vecinică, neuitată și neînchegată“ (p. 391—392). Cronicarul nu mai repetă verbul *s-au făcut*, ci subliniază, prin multiplicarea mai bogată a părții a doua a acestei antiteze, nenorocirile care au urmat fericirii de la început. Această construcție antiteticească dovedește talentul remarcabil al cronicarului de a organiza, pornind de la procedee populare, într-un fel foarte personal materialul frazei. Ion Neculce stăpînește deplin toate resursele limbii romîne din vremea sa, în special pe cele populare, și știe să le folosească cu o măiestrie pe care o vom întâlni, mai tîrziu, doar la Ion Creangă. Nu poate fi negată munca de creație, arta lui Ion Neculce, așa cum nu poate fi negată, — deși n-au lipsit afirmațiile în acest sens — arta lui Ion Creangă. După cercetarea sintaxei cronicarului ieșim întăriți în convingerea că Ion Neculce nu este un simplu înregistrator al frazei populare. Sintaxa populară, trecută prin geniul său, își filtrează unele impurități; se îmbogățește cu elemente noi; își cristalizează frumusețea liniilor.

Correspondentul muntean al cronicii lui Ion Neculce este cronica anonimului care scrie despre domnia lui Constantin Brîncoveanu, atribuită de unii cercetători lui Radu Popescu. Întîlnim aici aceeași preferință pentru amănuntul pitoresc, revelator însă de înțelesuri adînci, în fraze la fel de vioaie și de simetrice ca în cronica lui Ion Neculce. Juxtapunerea simplă a propozițiilor principale înlătură complicația inutilă a incidentelor: „Turburatu-s-au domnul, întristatu-s-au boiarii, miratu-s-au de nestatornicia Turcilor“ (p. 131). Dacă n-am avea inversiunile și diftongul *ia* din *boiarii*, textul nu s-ar putea deosebi de unul modern. Astfel de fraze obișnuim să le considerăm printre cele mai reușite la scriitorii contemporani arhaizanți sau influențați de graiurile populare. Cu atît mai precis se conturează meritele cronicarului anonim al lui Constantin Brîncoveanu, care a știut să folosească, stăpîn pe ele, aceste mijloace sintactice populare la începutul secolului al XVIII-lea.

Construcțiilor paratactice li se alătură frazele coordonate legate prin conjuncția *și* întocmai ca în cronicile moldovenilor Grigore Ureche și Ion Neculce: „Împăratul au învățat de au închis porțile, și au gătit tunurile, și au trimis la patriarhul de l-au chemat înlăuntru la el, și i-au spus toată pricina“ (p. 166). Subliniem și aici frecvența întrebuintare a conjuncției *de* (astăzi mai ales cu sens consecutiv, *încît*) în locul conj. copulative *și*, *uz*, de asemenea, popular.

Totalizînd rezultatele cercetării asupra sintaxei cronicarilor constatăm:

a) victoria deplină a sintaxei populare în limba literară (Grigore Ureche, Ion Neculce, cronicarul anonim);

b) apariția unui început de stil științific românesc dovedit, printre altele, de construcțiile sintactice livrești din scrierile cronicarilor cărturari: Miron Costin, Nicolae Costin și Stolnicul Constantin Cantacuzino.

4. Literatura istorică înseamnă o orientare nouă, poate la fel de importantă ca cea sintactică, spre surse lexicale neexplorate în scrierile religioase. Ne gîndim la o bogată terminologie legată de administrație, organizare militară etc., cît și la numeroși termeni referitori la îmbrăcăminte, modă, moravuri etc. Paralel cu această creștere simțitoare a termenilor legați de viața laică, într-un amestec cîteodată bizar, de termeni autohtoni și levantini, trebuie relevată descreșterea terminologiei slavone, în special a celei bisericești. Lexicul scrierilor istorice, mai bogat și mai variat, sporește suplețea limbii. Fără îndoială că nu putem vorbi încă de invenție verbală. Intențiile cronicarului nu depășesc informarea exactă. Textele în care s-ar putea vorbi de o anumită culoare lexicală sînt rare și nu se ridică peste valoarea următoarelor exemple: „Purces-au împărăția de la Țuțora pe Prut în sus, fiind boieri orînduiți, de purta grije ce era treabă: *pîne, ordzu, iarbă, lemne, șaruși, ialovișă, berbeci, unt, miere* și de alte multe ce trebuie la conace“ (I. Neculce, p. 132); „Și într-acestu an ū era mare bișug în țară de toate. Și ducē oamenii la urdie, de vindē fără nice o grije: *ialovișă, miere, unt,*

poame de tot felul, cini de ce avè, de s-umplusă oamenii de bani“ (p. 132). Nu considerăm că în exemplele citate trebuie să vedem numai dorința de a sublinia, cu exactitate contabilicească, schimbul de măfuri cu turcii, ci și mândria și mulțumirea cauzate de bogățiile țării, care aduc înșirarea cuvintelor din enumerare. Este, prin urmare, aici și o slabă vibrație afectivă. În general, rămâne valabilă constatarea că, în epoca de care ne ocupăm, nu se poate vorbi, decît cu totul întâmplător, de alegerea cuvintelor în vederea obținerii unor efecte artistice premeditate. Talentul unora dintre cronicari, cum este, indiscutabil, cazul lui Ion Neculce, îi conducea la rezultate surprinzătoare, fără ca actul acesta de autentică creație literară să fie conștient.

Cu literatura istorică încep să pătrundă în limba noastră, într-un număr tot mai mare, neologisme. Relatările cronicarilor asupra statelor vecine, în special asupra celor de cultură catolică, au ca rezultat un număr considerabil de neologisme romanice. Aici nu trebuie să avem în vedere numai legăturile țărilor noastre cu Polonia, imperiul habsburgic și, mai ales, cu Principatul Ardealului, dar și cu Rusia. La începutul secolului al XVIII-lea, prin țarul Petru I, Rusia își apropia tot mai mult cultura occidentală. Prin intermediul limbii ruse, după cum se știe, vor pătrunde în limba noastră, începînd cu această epocă și pînă în secolul al XIX-lea, numeroase neologisme romanice. Nu trebuie neglijate nici alte cauze. Cronicarii erau, în general, oameni culți. Cultura lor se deosebea, deși existau și puternice puncte comune, de cea teologică slavo-bizantină. Studiile cronicarilor moldoveni în școlile poloneze (Grigore Ureche, Miron Costin și Nicolae Costin) sau contactul pe alte căi decît școala cu cultura polonă (Ion Neculce), studiile Stolnicului Constantin Cantacuzino în Italia, îi apropie tot mai mult pe acești cărturari de cultura occidentală, laică în mare măsură. Demnitarii fanarioți au fost apoi factori foarte importanți de difuzare la noi a culturii occidentale. În felul acesta au pătruns însă și mulți termeni de cultură grecești, pe care îi vom menționa tot aici. Efectele tuturor acestor cauze trebuie urmărite, în toate implicațiile lor, în lexicul neologic din cronici, cu foarte numeroși termeni legați de discipline de învățămînt străine teologiei. Deoarece considerăm că acest fapt este foarte important, neologismele au schimbat mult înfățișarea limbii române literare, ne-am gîndit să discutăm, înaintea altora, aceste elemente. Cităm, mai întîi, în ordine alfabetică, termenii culeși din toți cronicarii de care ne-am ocupat, fără să încercăm să-i grupăm pe domeniile din care fac parte sau după origini (latini, romanici, grecești etc.): *apoplexie* (N. C.)²⁰; *aptică* „farmacie“ (N.); *armadă* alături de dubletul său mai nou *armată* (M. C.); *armă* (N. C., A., N.); *astronomie* (M. C.); *atlas* (S.); *benchet* (N.); *bere* (M. C.); *boambă* alături de *bombă* (N.); *brigader* (N.); *cașelariul* (M. C.) și *cașleriul* (N. C.); *carătă* (M. C., N. C.) și *carită* (N.); *cardinal*, *cardenal* și *cărdinal* (N. C.); *caștalean* (U., N. C.) și *caștelian* (M. C.); *catolic* (N.); *cavalerie* „decorație“ (N.); *ceremonie*

20) Notăm în paranteză inițialele cronicarului. Pentru Ion Neculce ne-am folosit de fișe alcătuite după ediția lui Al. Procopovici.

(N. C.); *colegator* „aliat“ (N.); *colfo* (N. C.); *colonel* (N.); *colonia romana* (N. C.); (a) *comanda* (N., A.); *comandant* (A.) și *camendant* (N.); *cometa* (U., M. C., N. C.); *comisar* (M. C., N., A.); *comisie* (N. C.); *consul* (N. C.); *coroană* (N. C.) și *coronă* (U., N., A.) sau *corună* (U., N.); *coronație* (N. C., A.); (a) *coroni* (N. C., N.); *cronică* (N. C.); *cunoștință* „conștiință“ (N. C.); *danț* (N.); *decadă* (S.); *diamant* (N.); *dogmă* (S.); *dragonie* (M. C.); *duca* „duce“ (N., A.); *eclipsis* (N.); *elector* (N.); *elecție* (N.); *emisfer* (S.); *ensiferi* (N. C.); *epigramă* (S.); *etimologie* (S.); *fantastic* (M. C.); *fantazie* (N.); *feldmarșal* (N.); *fistula* (N.); *forteliție* „fortăreață“ (A.); *galic* (S.); *galion* (M. C.); *gheneral* (M. C., N.) și *generar* (A.) și *ghenărar* (M. C.) și *ghenarar* (N. C.); *gheneral-maior* (N.); *ghenealoghie* (N. C.); *gheograf* (S.); *gheografie* (N. C.); *gintilom* (N. C.); *gramatic* (N.); *grăție* (A.); *grenadir* (N.); *gubernant* (N.); *haos* (N. C.); *hronograf* (M. C., N. C., S.); *idolatru* (S.); *imperator* (N. C., N.) și *împăraitor* (M. C.) sau *împerator*; (a) *încorona* (A.); *lăduncă* (M. C.); *luter* „luteran“ (N.) și *luteran* (S.); *maior* (N.); *malign* (M. C.); *matematic* (M. C.); *mediator* (N.); *melanholie* (S.) și *melenholie* (M. C.); *menut* (N.); *milă* (U., M. C., N. C.); *milion* (N. C.); *ministru* (N.); *monarh* (M. C., S., N.); *monarhie* (S., N.); *monetă* (S.); *muzică* (S.) și *musichie* (N. C.); *nătură* „fire“ (N.); *obsidis* (N. C.); *ocean* (M. C.); *orație* (S., N.); *organ* (A.); *papă* (N. C.); *parolă* (N. C., N., A.); *patrie* (N., A.); *poet* (S.) și *poetic* sau *poietic* „poet“ (N. C.); *pompă* (A.); *pont* și *ponct* (M. C., N. C., N.) și *punct* (N.); *pontifex* (S.); *poietică* (N. A.); *praxis* (M. C.); *prințipe* (M. C.) și *prințip* (N.); *prolog* (S.); *proviant* (N.); *procurator* (U.); *providenție* (S.); *rebelist* (A.); *regement* (A.); *republică* (N. C.) și *respublică* (S.); *respundenție* (N.); *rezident* (N.); *retorica* (A.); *săldat* (N.); *senat* (N.) și *sinatori* (U., N. C.); *serenissimus* (N.); *sinior* (N.); *soficesc* (N. C., N.); *soma* (N.); *stat* (M. C.); *stimă* (N. C.); *știință* (N. C., S., N.); *tablă* (N. C., S.); *therme* (M. C.); *tiran* (N. C., A., N.) și *tiranis* (N. C.); *tit* (N.) și *tită* (N.); *titiliuș* (M. C.) și *titluș* (N.); *tom* (S.); *tractat* (M. C.); *tribunal* (U.); *tun* (S., A.); *țărămonie* (M. C.) și *țeremonie* (N.); *vas* (U., N. C., A., N.); *viteran* (N. C.); *viuiliotecă* (N. C.); *ze-cușie* (N.).

Neologismele citate, fără a avea pretenția că le-am epuizat și nici că apar numai la cronicarii ale căror inițiale le-am notat în paranteză, ne permit să întărim unele afirmații mai vechi cu privire la limba cronicarilor și, în același timp, să le completăm cu câteva considerații noi.

Termenii înșirați, în marea lor majoritate, fac parte dintr-un fond internațional; sînt un bun al tuturor popoarelor civilizate. Pătrunderea lor în limba romină marchează zorii vieții moderne. Interesante sînt unele latinisme: *colonia*, *ensifer*, *imperator*, *obsidis*, *pontifex*, *respublica* etc. Cultura cronicarilor, unii dintre ei foarte buni cunoscători ai limbii latine, explică prezența unor astfel de termeni prin împrumut direct, reminiscențe lexicale din lecturile școlare făcute în perioada studiilor în străinătate. Cîteodată avem o reproducere directă a unor termeni din materialul latinesc consultat, adeseori tradus. Pentru foarte mulți din termenii citați, ne referim de data aceasta la totalitatea vocabularului neologic din opera cronicarilor, nu putem vorbi de un împrumut

direct, ci de filierele cunoscute: limba rusă, poloneză, maghiară, germană. Nu trebuie să trecem cu vederea nici faptul că intrăm, cu secolul al XVIII-lea, în plină epocă fanariotă. Domnii și boierii fanarioți erau cunoscători ai limbii franceze. Neologismul romanic găsește o nouă cale de pătrundere la noi. Dacă este relativ ușoară stabilirea acestor căi de pătrundere, mai greu este să se precizeze pentru fiecare termen în parte, drumul pînă la limba noastră. Toți acești termeni puteau fi impuși în românește prin prezența lor în toate limbile de cultură. Alături de termenii de origine romanică, am înșirat și o serie de termeni grecești, din aceeași categorie, cum sînt: *epigrama*, *etimologie*, *praxis*, *melanholie*, *musicie*, *ochian* etc. Aceștia ne-au venit fie direct din grecește, prin fanarioți, fie prin intermediul limbilor slave.

După cuvintele internaționale citate, cele mai multe de origine romanică, deși ar putea să surprindă această apropiere, așezăm cuvintele de origine turcească. Bogăția turcismelor pătrunse în această perioadă în limba romină este surprinzătoare. Faptul se explică cu ușurință prin legăturile, tot mai strînse, dintre țările noastre și imperiul otoman. Dăm o listă aproximativă a acestor cuvinte culese din toate cronicile discutate: *agă* (M. C., N. C., N., A.); *agarlic* (N. C., N., A.) și *argălic* (N.); *alai* (M. C., N.); *alai-bei* (N.); *arca* „protector“ (M. C.); *ardzehel* „răvaș de jalbă“ (M. C.); *arz* (A., N.); *atlas* (N.); *azagiu* „scriitor pe lîngă divan“ (A.); *baçiş* (N.); *bairamlı* (N.); *balcibaşa* (N.); *balcibaşlı* (N. C.); *balgiu* „negustor de miere“ (N.); *balemez* „tun mare pentru spargerea zidurilor“ (M. C.) și *balimez* (N.); *başbulucbaş* „șeful gardei domnești“ (N.); *başceaş* (N.); *bazardighian* (N.); *băcălie* (N.); *beglerbei* (U., N. C.); *bei* (U.); *beilic* „palatul beifului, stradă în care se face clacă în folosul domnului“ (N.); *beizadé* (N.); *beşliu* „călăreț din garda viziurului“; *bohaz* „strîmtoare“ (A.); *bostangiu* „soldat pedestru din garda sultanului“ (N., A.); *buiuc-imbrihor* „adecă comisul cel mare“ (N.); (a) *buiurdi* „a da un ordin, a întări prin decret“ (N.); *buluc* (M. C., N. C.); *bulubaş* (N.) și *bulucbaş* (M. C., A.); *bunciuc* „tui“ (N. C.); *busiurman* (N. C.) și *busurman* (N.); *cabanişă* (M. C., N. C., N.); *cadiu* (N.); *café* (N.); *caftan* (N. C., A.); *caic* (A.); *caimacam* (M. C., N.) și *caimacan* (A.); *caiuş* „curea, arcan“ (A.); *calabalic* (N.); *capegiu* „uşier, portar al seraiului“ (A.); *capegi-baş* (M. C.) și *capegi-başa* (N.) și *capegi-başa* (A.); *capegilar chihale* (N.) și *capegilar chihaleşi* „marele cămăraş“ (N.); *capichihai* (N. C., N., A.); *caplan-paşa* (N.); *caraiman* (U.); *cazascher-cadiascher* „judecător militar“ (N.); *cazilbaş* „persan“ (N.); *cărvăsărie* (N.); *casap* (N.); *casap-başa* (N.); *ceair* (N.); *cealma* (N.); *ceambul* (N. C.); *ceaş* (U., M. C., N. C., N.); *celebiu* și *cilibiu* (N.); *ceapraz* (M. C.); *cerbet* (N.); *chisagiu* „hoț“ (N.); *chiurci-başa* „blănarul seraiului“ (N.); *ciohodar* „servitor“ (N.); *cişmă* (N.); *cîntar* (M. C.); *conac* (M. C., N., A.); *coş* „tabără tătarească“ (N.); *culuc* „garnizoană“ (N.); *cumbara* „obuz“ (N.); *deliu* (N.); *divan* (N., A.); *dova* „rugăciune“ (N.); *dragoman* (N. C.); *duium* (N. C., N., A.); *enicer* (N.); *felegean* (N.); *ferman* (N. C., N., A.); *gebhana* (N. C.) și *geabhana* (N.); *ghiaur* (N., A.); *gidea* (A.); *hadim-saip* „servitor“ (A.); *hagimesc* (N.); *hain* (U., N.); (a) *haini* (N.); *hamgiar* (M. C.) și *hanger* (N.); *han* (N.); *haraci* (N. C., A.); *hasechi*

„soldat din garda împărătească“ (M. C., N. C.); *hasnodar* (A.); *hata* „autograf“ (A.); *hatişiraf* (A.); *havalea* „ordin“ (N.); *hazna* (N.) și *haznê* (N.); *haznetar* (N.); *hendechi* (N.); *hochim* „ordin“ (U.) și *huchim* (N. C.); *hoge* (N.); *iazagiu* „scriitor pe lângă divan“ (A.); *ibric* (N.); *imbrihor* „mai marele peste grajduri“ (N.C., N., A.); *işlic* (A.); *izbaşa* „slujbaş însărcinat cu grija corespondenței“ (N.); *lagun* „mină“ (N.); *levint* (N.); *lighean* (N.); *madem* „mină“ (N. C., N.); *mansiş* (N.); *mazil* (N.); *mazili* (N.); *măcat* (N.); *măraz* „necaz“ (N.); *mecet* (M. C., N.); *medean* (N. C.); *mazil* (N.); *mirzac* (A.) și *mirzac* (M. C.); *mucarea* (N.); *muştui* (M. C., A.); *musaip* „sfetnic“ (M. C., N.) și *museip* (A.); *mutaferachi* „călăreţi ce însoţesc pe sultan în călătoriile sale și servesc ca mesageri călări“ (U.); *nafaca* „leafă“ (N.); *Nălcăran* „Fărimă-potcoavă“ — poreclă — (A.); *olac* (A.); *otac* (N., A.); *oturac* „popas“ (N.); *paic* „curier, paj“ (U.); *paşă* (U., M. C., N. C., S., N., A.); *pehliyan* (N.); *pezevenchi* (N. C.); *puştu* „desfrînat“ (N.); *raia* (M. C., N.); *saivan* și *săivan* (N.); *salahor* (N.); *sangeag* „steag“ (S.); *sangeagaş* (N. C.); *sarage* „soldat“ (N.); *sarai* (N., A.) și *sărai* (M. C.); *selammalichim* (A.); *serascher* „căpetenia armatei“ (N., A.) și *sarascher* (N. C.) și *sărascher* (M. C.); *sarascherlic* (N.); *schimni-aga* „demnitar însărcinat cu instalarea noului domn“ (N.); *silihtar* „mareşalul curţii la turci“ (U., M. C., N.); *sirdemghişti* „voluntari turci care mergeau în fruntea armatei“ (N.); *sirimea* „capitală“ (N.); *solac* „dorobanţ, panţir“ (U.); *spahi* (N. C., N.); *spahioglan* (U.); *subaş* „intendent, şef de poliţie“ (N.); *suliman* (N.); *surghiun* (N. C.) și *surgun* (N.); *surgunie* (N.); *surguci* (M. C.); *şarvana* „măntie de gală“ (N.); *şaică* și *şaică* (N.); *şerim* și *şirim* „principe tătar“ (N.); *şimlic* „serbare“ (N.); *şlic* (N.); *tabie* (M. C., N.); *tabla* „grajd împărătesc“ (A.); *tabulhana* „meterhanea“ (N. C.); *talhîş* „referat, raport“ (N.); *taftă* (N. C., N.); *tefericie* (N.); *telal* (N. C.); *telmiz* „discipol“ (N.); *telpiz* (N.); *tergiman* (M. C., N. C., N.) *tult* „monedă“ (N.); *ulama* „învăţat“ (N.); *urdie* (N.); *vizir* (U., M. C., N. C., N., A.); *vezir azemi* „marele vizir“ (U.); *zahara* (N. C.) și *zaherê* (N.) și *zaharea* (A.); *zaman* „vreme, prilej“ (N.); *zapciu* (N.); *zorba* (N.); *zorbalic* (N.); *zurba* (A.).

Facem, în legătură cu lexicul turcesc, aceeaşi menţiune de la neologisme. Nu am înregistrat tot materialul, deşi socotim că majoritatea termenilor, şi anume, cei mai importanţi, au fost notaţi. Nu avem pretenţia că aceşti termeni se găsesc numai în cronicile menţionate de noi în paranteză. Trebuie, de asemenea, să menţionăm că am notat sensurile cuvintelor înregistrate numai acolo unde am crezut că este absolut necesară această operaţie. Nu am precizat înţelesul termenului, chiar dacă el a dispărut astăzi, cînd lămurirea lui ni s-a părut uşoară.

Observăm că cei mai mulţi termeni din cei înşiraţi privesc viaţa militară, negoţul, îmbrăcămintea, administraţia. Mai puţini sînt termenii legaţi de viaţa spirituală. Numărul lor ridicat imprimă limbii romîne din această perioadă o uşoară culoare orientală, care se va şterge însă repede. Cele mai multe dintre cuvintele în discuţie au intrat în fondul pasiv al limbii. În aceasta constă deosebirea esenţială de neologismele din prima categorie, care înfăţişau, în general, aspectul modern al limbii romîne; anunţau haina pe care o va avea limba romînă literară pînă în

momentul de față. Pentru veacul al XVII-lea și mai ales al XVIII-lea, cuvintele turcești aduc o notă specifică în limba română literară și ocupă ca importanță, susținem noi, locul al doilea după neologisme. Arhaisme, devărate curiozități lingvistice în limba română actuală, cuvintele turcești erau foarte răspândite în epoca amintită, făceau parte din vocabularul activ al vorbitorilor limbii române. Așa ne explicăm de ce în cronici apar câteodată expresii întregi în limba turcă (v. *Cronica anonimă despre domnia lui Constantin Brîncoveanu*). Creșterea importanței cuvintelor turcești în vocabularul limbii române poate fi urmărită cu foarte multă ușurință cercetînd lexicul cronicilor. În prima parte a cronicii lui Grigore Ureche nu vom găsi decît întîmplător cuvinte turcești. Legăturile cu turcii erau, pentru perioada de care se ocupă cronicarul la începutul scrierii, încă destul de slabe. De la data cînd istoria Moldovei apare legată de imperiul otoman, ele devin de neînlăturat. Numărul lor crește de la un cronicar la altul, culminînd în opera lui Neculce și a cronicarului anonim. Am nota aici și faptul că în cronica Stolnicului Constantin Cantacuzino, care tratează o epocă îndepărtată de aceea în care s-a manifestat influența turcească, cuvintele turcești sînt rare. Fiindcă Stolnicul și-a scris cronica într-o perioadă cînd dependența noastră de turci era puternică apare cîte un turcism în împrejurări cu totul neașteptate. Așa apare, de exemplu, termenul *pașă* pentru *guvernator* în timpul romanilor. În general, însă, acest vocabular, legat prea strîns numai de anumite realități, își mărturisea, chiar în epoca lui de înflorire, slăbiciunea.

Alături de elementele care începeau să se afirme în această epocă tot mai puternic în limba română trebuie menționate cuvintele de origine poloneză și rusească. Am văzut deja, în paragraful despre neologisme, rolul acestor limbi în îmbogățirea limbii noastre cu unii termeni de origine romanică. Aceștia puteau foarte bine figura și aici. Însirăm cuvintele respectînd criteriul: cunoscute. Adăugăm doar rezerva că este greu pentru unele din ele să precizăm dacă este un cuvînt pătruns în limba română din limba polonă sau din limba rusă. Înregistrăm, mai întîi, cuvintele de origine poloneză: *bardișe* (M. C.); *bastă* „bastion“ (M. C.); *contăș* (N.); *cvarciana* „că și lefecii cei vechi, ce le dzic leșii *cvarciana*“ (M. C.); *hatman* (apare la toți cronicarii și e mai vechi, din sec. al XVI-lea); *hatman de litfă* (M. C.); *hatman vielchii* (N.); *podcomori* „cămăraș“ (N. C.); *ocop* „tranșee“ (N.); *șleahic* (N. C.): Cuvinte de origine rusească (ucraineană): *bacico* „părinte“ (A); *butcă* (N.); *ceasornic* (N.); *ciorti* (N.); *croșna* (N.); *doftor* (N.); *lăduncă* „bidon“ (N.); *polc* „polcurile cele împărătești care se cheamă «preobranjenschi polc și simionevschi polc»“ (N.); *polcovic* (N.); *porucinic* (N.); *pozvolenie* (M. C., N.); *sotnic* (N.); *stoliță* (N.); *stupai* (N.); *șpagă* (N.); *ucas* (N.); *vohmistru* (N.); *vutcă* (N.). Majoritatea cuvintelor citate sînt culese din opera lui Ion Neculce. Vedem aici atît un efect al șederii cronicarului în Rusia, cît și al legăturilor strînse dintre țara noastră și imperiul lui Petru I.

Mai puțin importante sînt elementele grecești. Abia către sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, cuvintele

neogrecești, introduse prin fanarioti, ocupă locul important pe care îl reflectă literatura din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Cităm câteva exemple din cronică lui Ion Neculce, scrisă într-o vreme când influența grecească începea să se manifeste puternic: *cliros*, *condei*, *dropică*, *iaspis*, *left* „salbă“, *politie* „ceremonial, protocol“, *urșenic* „satin“.

Lexicul de origine maghiară ocupă un loc aproape neînsemnat (bineînțeles nu este vorba de cuvintele din această categorie veche în limba română): *bănat* (M. C.); *feredeu* (N. C.); *ghiuliuș* (N. C.); *ponoslui* „a dojeni“ (M. C.); *șpan* (N. C.).

Am lăsat, cu intenție, la sfârșitul acestui capitol cercetarea slavonismelor. Lexicul vechi slav, atât de bine reprezentat în scrierile religioase, descrește simțitor în scrierile istorice. Încă destul de numeros, se dovedește, în schimb, lipsit de viabilitate. Astfel nu ne-am putea explica prezența termenilor românești alături de slavonisme în descreștere simțitoare ca întrebuintare. Termenii păstrați îmbrățișează domenii destul de variate, cei mai mulți sînt, însă, legați de viața de curte și bisericească: *blagorod* „nobil“ (S.); *blagorodnic* „noblețe“ (S.); *bold* „băt“ (N.); *coneș* (S.); *dvor* (N.); *dvorean* (N. C., N.) și *dvorelnic* (N. C.); *ftorozacon* „al doilea capitol“ (S.); *goștină* „bir pe oi și porci“ (N.); *izderenia* „originea“ (S.); *i pol* (U.); *i proci* (N. C.); *leat* (N.); *libov* (N.); *libovnic* (N.); *măzdă* „mită“ (N. C.); *namesnic* (N. C., N.) și *namestnic* „locotenent“ (N.); *neprestan* (S.); *oltar* (N.); *pistreală* „bătaia unei săgeți sau altei arme“ (N. C., N.); *podvoadă* „car de rechiziție“ (N.); *poslanie* „epistolă“ (S.); *postrig* „situație socială“ (N.); *potricală* „ciocnire“ (M. C.); *poucenie* „învățătură“ (N. C.); *pravoslavie* (U., S); *pravoslavnic* (S.); *prisne* „curat, pur“ (N.); (a se) *pristăvi* „a muri“ (N.); *samoderjeș* (S., N.) *săbor* (N.); *sconcenie* „sfârșit“ (N.); *sin* „fiu“ (N.); *slavaslovie* „imn de slavă“ (S.); *spogtrniceală* „cataramă“ (N.); *stepenă* „treaptă socială“ (M. C., S.); *vleatozacon* „lege, regulă“ (N. C.); *zăticeală* (S.); *zlobiv* „zburdalnic“ (N.). Alături de foarte mulți din acești termeni apar și echivalentele românești care-i vor înlocui. E suficient să cităm titlurile capitolelor din cronică lui Grigore Ureche pentru a ne da seama de adîncimea acestui proces, care însemna un pas mare spre aspectul actual al limbii române literare.

Concluzia care se desprinde din cercetarea lexicului cronicilor ni se pare deosebit de importantă. Aceste scrieri cuprind, în germene, elemente care vor alcătui, mult mai târziu, baza vocabularului limbii române literare moderne. Se observă primele preocupări de a umple golurile mari din terminologia științifică și tehnică, deocamdată prin introducerea citorva termeni de bază din științele accesibile la noi în secolele XVII și XVIII²¹). Apariția acestui sărac început de vocabular tehnic modern ni se pare mai importantă decît numeroasele turcisme și slavonisme supuse pieirii, o dată cu stările vechi sociale și economice pe care le reprezentau.

5. Artă literară în cronici trebuie cercetată cu toată atenția, înce-

21) N-am pomenit nimic de activitatea lui Dimitrie Cantemir pentru că aceasta va forma obiectul unei cercetări speciale.

puturile prozei noastre artistice fiind legate indistructibil de modestele producții, sub raportul acesta, ale cronicarilor moldoveni și munteni.

a) Într-o scriere istorică ne-am aștepta ca narațiunea să se desfășoare uscat, sec, fără participarea autorului. Cu toate acestea, în cronici, peste tot, evenimentul istoric povestit se colorează în funcție de simpatiile și antipatiile cronicarului. Trecutul glorios al Moldovei aduce pasajul liric în cronica lui Gr. Ureche, starea jalnică a Moldovei în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, dar și resentimente personale, nota pamfletară în cronica lui Ion Neculce. Vom vedea care sînt consecințele acestui fapt asupra limbii cronicilor. Ținem să menționăm, deocamdată, simțul compoziției la Miron Costin, care, povestind bătăliile dovedește calități de autentic scriitor epic. Semnalăm povestirea războiului turco-polonez din 1621, încheată amplu, captivantă ca paginile oricărui roman istoric bun. Vitejia cazacilor îngropați în șanțuri, cruzimea turcilor, dar mai ales a tătarilor, nenorocirile din tabăra polonilor asediați sînt povestite pe un ton reținut, departe de efuziunile lirice din unele pagini ale lui Grigore Ureche sau ale lui Ion Neculce.

Spre deosebire de cronica lui Miron Costin, povestirea amplă este fărîmițată de amănuntul pitoresc, chemat să sublinieze sau să creeze un contrast, în cronica lui Ion Neculce. Amănuntele care pentru un istoric sînt un balast sau, în cel mai fericit caz, de un interes cu totul redus, dau o savoare literară deosebită cronicii. Amănuntul că Dabija vodă „bè vin mai mult din oală roșie decît din păhar de cristal dzicînd că-i mai dulce vinul din oală decît din păhar“ (p. 124), nu oprește, decît în slabă măsură, atenția celui care vrea să se informeze asupra acestei domnii. El întregeste portretul acestui domn de țară, cu maniere rustice, îl însuflețește, strecoară în locul sufletului de pergament al personajului istoric, viață autentică, îl transformă în personaj literar. Să se observe forma simplă, populară, din astfel de pasaje, din fericire numeroase, față de paginile greoaie, de istoriografie încilcită și întunecată, cu dezzustătoare intrigi boierești și bătălii mărunte, povestite prolix. S-a salvat sau nu, agățat de coada calului căpitanului Decuseară, hatmanul Buhuș? Este greu de presupus că întîmpinare s-a petrecut tocmai așa. Candoarea cu care cronicarul pășește pragul realității spre mit este dezarmată și amuză. Povestea celor 40 de tîlhari codreni, care s-au făcut slujitori cinstiți, cu leafă bună, cîte 4 lei pe lună, la domnia lui Constantin Cantemir prea seamănă cu un basm oriental ca să-i acordăm mai mult credit istoric ca *Noptilor Șeherezadei*; creditul literar i-l conferim, însă, fără nici un fel de rezerve.

Cu ce scop am făcut toate aceste considerații? Mijloacele stilistice variază în funcție de diversitatea acestui conținut. Nu putem nota aici decît elementele generale: cuvintele simple din aceste povestiri, a-părute spontan și înlănțuirea sintactică a limbii vorbite.

Alături de Ion Neculce, utilizînd aceleași procedee în povestire, merge cronicarul anonim. De aceștia se separă, și merită o mențiune specială acest fapt, cronicarii cărturari, care nu-și mai întemeiază procedeele stilistice pe mijloacele oferite de limba vie. Este vorba aici, în primul rînd, de Nicolae Costin și de Stolnicul Constantin Cantacuzino.

Miron Costin, mai telentat decât amândoi, face legătura între cronicarii legați exclusiv de mijloacele limbii populare: Grigore Ureche, dar mai ales, Ion Neculce și cronicarii cărturari. Narațiunea în cronica lui Nicolae Costin și cu deosebire în cronica Stolnicului Constantin Cantacuzino este greoaie, îmbibată de citate, seacă. Fraza este contorsionată după modelul latinei medievale.

b) Descripția nu ocupă pagini multe în cronici. Natura acestor scrieri nu putea s-o impună în primul plan. Aici se situau faptele oamenilor, înfățișați în activitățile lor publice. Notățiile asupra decorului în care se consumau acțiunile oamenilor sînt rare. Mai obișnuite sînt portretele, deși, la conturarea figurilor domnilor și demnitarilor care populează cronicile, elementul descriptiv este concurat de cel narativ.

Trebuie discutate mai întîi tablourile de prăpăd apocaliptic. Într-o vreme cînd țara „fuma“, ca să întrebuițăm cuvîntul cronicarului, de la un capăt la altul, ochiul nu putea să fie atras de colțul de natură domestică, ospitalieră. Natura sălbatică, dușmănoasă omului, cădea direct în cîmpul de observație al cronicarului; venea să mărească vitregia momentelor istorice, consemnate cu precădere în scrierile lor; sporea dramatismul evenimentelor. Aici se adaugă faptul că în cronici se înregistra numai ceea ce depășea dimensiunile normale. Cronica reținea catastrofa, nu întîmplarea obișnuită. Nu intenționăm să înmulțim prea mult exemplele. Semnalăm descrierea foarte fidelă din capitolul *De o secită mare ce au fostu în zilele acestui Pătru vodă, de au perit toată roada, văleato 7093*, din cronica lui Grigore Ureche: „Domnindu Pătru vodă țara Moldovei, mare secită s-au timplatu în țară, de au secat toate izvoarele, văile, bălțile și unde mai nainte prindea pește, acolo ara și piatră prin multe locuri au căzut, copacii au secat de secită, dobitoacile n-au fostu avîndu ce paște vara, ci le-au fostu dărămînd frunză. Și atîta prafu au fostu, cîndu să scorniia vîntu, cît s-au fostu stringîndu troieni la garduri și la gropi de pulbere ca de omet. Iar dispre toamnă deacă s-au pornit ploii, au apucat de au crescut mohoară și cu acélea s-au fost oprind sărăcimea foamea, că-i coprinsese pretitinderea foametea“ (p. 202). Cu mijloace foarte simple, comparații și apropieri obișnuite, descrierea acestei secete se impune prin siguranța sobră a evocării.

Nu poate să lipsească, deși este permanent citată ca una dintre cele mai frumoase pagini descriptive din literatura noastră, descrierea nenorocirii abătute de lăcuste asupra Poloniei, înfățișată cu multă măiestrie de Miron Costin în cronica sa: „Cu un an nainte de ce s-au rădicat Hmil hatmanul căzăcesc asupra leșilor, aproape de secere, eram pe atunci la școală la Bar, în Podolia, pre cale fiind de la sat spre oraș. Numai ce vădzum despre amiadză dzi un nuor, cum să ridică de o parte de ceriu un nuor sau o negură. Ni-am gîndit că vine o furtună cu ploaie, deodată, pînă ni-am timpinat cu nuorul cel de lăcuste, cum vine o oaste stol. În loc ni s-a luat soarele de desimea muștelor. Cele ce zbura mai sus, iară carile era mai gios, de un stat de om și mai gios zbura de la pămîntu. Urlet, întunecare, asupra omului sosindu să rădica oarece mai sus, iară multe zbura alătura cu omul, fără sială de sunet, de ceva. Să rădica în sus de la om o bucată mare de ceie poiadă și așe

mergea pe deasupra pământului, ca de doi coți, pînă în trei sulite în sus, tot într-o desime și într-un chip. Un stol ținea un cias bun și dacă trecea acela stol, la un cias și giumătate sosia altul și așa stol după stol, cît ținea de la aprîndz, pînă în desară. *Unae cădea la mas, ca albinele groase zăcea* : nice cădea stol peste stol ci trecea stol de stol și nu pornia, pînă nu să încăldzia bine soarele spre aprîndzu și călătoria pînă în desară și pînă la căderea de mas. Cădea și la popasuri, însă unde mînea, rămînea pământul negru, împușit. Nice frundze, nice pai, ori de iarbă, ori de sămănătură, nu rămînea. Și să cunoaște și unde poposia că era locul nu așa negru la popas, ca la *masul acei mîniei* a lui Dumnedzău. Cîteva dzile au fostu aceie urgie ; den părțile de gios, în sus mergea“ (p. 171-172). Cronicarul avea nevoie, pentru sporirea tragismului evenimentelor care au tulburat atît de adînc acest colț de lume după ce „s-au rădicat Hmil, hatmanul căzăcesc, asupra leșilor“, de o dezlănțuire a stihilor prevestitoare de catastrofe. Mijloacele prin care realizează cronicarul acest impresionant tablou sînt împrumutate, cele mai multe, din limba vie și din cărțile religioase. Stolul lăcustelor este văzut ca *un nuor sau o negură* și aceasta trezește asociația simplă cu *furtuna cu ploaie*. După ce s-a lămurit primejdia lăcustelor (*nuorul cel de lăcuste*), asociația se schimbă, subliniindu-se iminența primejdiei, care înaintază implacabil, *cum vine o oaste stol*. Catastrofa părăsește proporțiile normale: *în loc ni s-au luat soarele, urlet, întunecare*. Evocarea pagubelor se menține la același nivel: *unde mînea, rămînea pământul negru, împușit* : nice frundze, nice pai, ori de iarbă, ori de sămănătură. Imaginea biblică nu putea să lipsească din această pagină de apocalips: popasul lăcustelor, spre sfîrșitul tabloului, devine *masul mîniei lui Dumnezeu*.

Din cronică lui Ion Neculce merită să fie menționate aici pasaje în care sînt descrise pustiirile deselor incursiuni militare de pe pămîntul Moldovei.

Ca să evoce natura calmă, domestică, capitalieră, cronicarii au nevoie fie de distanța în timp, fie de depărtarea meridianului exotic. Iată un pasaj în care se întîlnesc ambele condiții. El a fost scris de Miron Costin²²⁾ și a fost copiat și de Nicolae Costin în al său *Letopiseș al țării Moldovei de la zidirea lumii*. Citatul nostru este din cronică lui Nicolae Costin : „Iaste țara Italiei plină, cum să zice, ca o rodie de cetății și de orașe iscusite; mulțime și desime de oameni, cu bișug de tot feliul de roadă și iscusenii ; pentru aceia i-au zis rai pămîntului Italiei. A căruia pămîntu, orașele, grădinile, tocmelele la casă, cu mare desfătare traiului omenesc, cît nu-i în toată lumea supt ceriu, blindu, voios și sănătos, nice căldură mare vara nice erni greli. De grîu, de vin bun și ușor, de undelemn, mare bișug ; poame de tot feliul: chitre, naramze, alămii, zahăr“ (p. 108). Construcția frazei este, în unele părți, greoaie. Asperitățile sintactice sînt absorbite de enumerările, de o surprinzătoare bogăție lexicală, din acest fragment. Bogățiile Italiei sînt comunicate printr-o enumerare : *pămîntul, orașele, grădinile, tocmelele la casă ; la fel bine-*

22) Vezi *De neamul moldovenilor*.

facilele climei : *cer blind, voios, sănătos*. În acest eden se întâlnește vița, cultivată și apreciată din belșug și de moldoveni, dar și fructul exotic : *chitre, naramze, alămfi*.

c) Dacă însemnările asupra naturii sînt sporadice, în schimb portretele oamenilor angajați în acțiunea povestită sînt o preocupare permanentă a autorilor de cronici.

Portretul lui Ștefan cel Mare din cronică lui Grigore Ureche este citat întotdeauna ca un model al genului : „Fost-au acestu Ștefan vodă om nu mare de statu, mînios și de grabă vărsătoriu de sînge nevinovat; de multe ori la ospețe omoriea fără județu. Amintrilea era om întreg la fire, neleneșu, și lucrul său îl știa a-l acoperi și unde nu gîndia, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meșter, unde era nevoie însuși se virîea, ca văzîndu-l ai săi, să nu să îndărăptiaze și pentru aceia raru războiu de nu biruia. Și unde biruia alții, nu perdea nădejdea, că știindu-să căzut jos, să ridica deasupra biruitorilor“ (p. 11). Deși adjectivul calificativ este aproape unicul mijloc de portretizare, figura domnitorului este evocată viu. Succesul portretului se datorește, în mare măsură, faptului că este scris într-o limbă care amintește foarte puternic de graiul viu.

Portretul lui Bogdan, fiul lui Alexandru Lăpușneanu, este alcătuit cu aceleași mijloace, cu singura deosebire că își fac loc, mai susținut, construcțiile negative : „Nice de carte era prost, la călărie sprinten, cu sulița la halca nu prea lesne vrea avea protivnici, a săgita din arc tare nu putea fi mai bine. Numai că era mai di treabă domnia lipsii, că nu cerea bătrînii la sfat, ci de la acei tineri din casă lua învățătură, iubia glumele și măscările și jocuri copilărești“ (p. 182). Portretul se încheagă în aceleași linii simple. Trăsăturile psihice și fizice formează un tot deplin realizat. Construcțiile negative cu înțeles pozitiv subliniază pozitiv firea capricioasă a tînărului domn.

Portretele din cronică lui Miron Costin se bazează, în aceeași măsură, pe adjectivele calificative, printre care se disting și aici cele negative : „Nu era în cea hire Ieremia vodă, ce era om întreg la toate, nerăpitor, nemîndru, nevărsătoriu de sînge, blîndu, dumnădzăescu, precum mărturisește războiul lui cu Răzvan vodă“ (p. 36). Își face loc, mai pronunțat, adjectivul dur, ca în cronică lui Ion Neculce : „Domnu Ștefan Tomșea mare vărsătoriu de sînge, gros la hire și prostatec, cît îi părea că iaste așe bine cum domnia întii“ (p. 68).

Cu Miron Costin trăsăturile psihice încep să fie înfățișate cu cea mai mare grijă. Spiritul didactic al autorului se face simțit puternic și aici : „Fost-au acest domnu, Radul vodă, deplin la toate și întreg la hire. Cuvîntul ce-l grăia ca o pravilă era tuturora, giudețele cu mare dreptate și socoteală, fără fățarie, cu cinste, iară nemăruia cu voe vegheată“ (p. 69). Fără să insiste asupra trăsăturilor fizice, le notează cînd consideră că legătura stabilită cu cele morale le solicită. După obișnuitul portret moral, pîrcălabul Ștefan este înfățișat astfel : „Iară la statul trupului său era gîrbov, ghiebos și la cap cucuiat, cît puteai zice că este adevărat Esop la chip“ (p. 138). Din asociațiile livești pe care le stabilește îl recunoști și aici pe cărturar.

Arta portretului face un simțitor pas înainte cu cronica lui Ion Neculce. Se depășește faza informării exacte, în limitele înguste fixate de narațiunea istorică. Intervine amănuntul revelator fundat mai întotdeauna pe contraste puternice. Nu lipsește nici portretul în maniera înaintașilor, în care informația exactă rar se ridică pînă la realizarea literară: „Acest Dosoftei mitropolitul nu era om prost de felul lui; era neam de mazil. Prea învățat, multe limbi știa: elinește, lăținește, slovinește și alte. Adînc din cărți știa și deplin călugăr și cucernic și blînd ca un miel“ (p. 121). Farmecul portretului rezultă astăzi din unele construcții ușor arhaice ca: *prea învățat și adînc din cărți știa*.

Efectul celor mai numeroase portrete din cronica lui Ion Neculce se bazează pe largă folosire a contrastelor. Iată portretul lui Șerban vodă Cantacuzino: „...că era om groznic: nu veghe nimărui voia. Om mare la stat, cu ochii ca de bou, harnic și darnic, milă făcî mare la cei streini, la slujitori. Cheltui mult, să-ș facă nume, iar nu să strîngă“ (p. 179). Se remarcă juxtapunerea amănuntelor fizice și psihice. Aprecieria favorabilă stă alături de maliția usturătoare.

Ion Neculce face uz în portrete de notația laconică, sigură și nu se ferește de cuvîntul aspru. Constantin Cantemir „era sănătos, mîncă bine și bî bine, semne multe avî pe trup de la războaie, în cap și la mîini, de pe cîndu fusăse slujitoriu în Țara Leșească. La stat nu era mare; era gros, burduhos, rumîn la față, buzat. Barba îi era albă ca zăpada“ (p. 115). Fiecare trăsătură este puternic îngroșată de un epitet dur. Chipul războinicului plin de vitalitate este spiritualizat doar de nota contrastantă adusă de amănuntul de la sfîrșit: „Barba îi era albă ca zăpada“. Noblețea bătrîneții șterge, în parte, grosolănia războinicului.

Preferințele cronicarului merg mereu spre aspectele potrivite cu spiritul său batjocoritor chiar cînd portretul este, în general, favorabil: „Acest domnu Costandin-vodă era om prî mic de stat și de făptură proastă, și căutătura încrucișetă, și vorba lui înecată. Dar la hire era nalt, cu mîndrie vrî să s-arate, dar era și omilenic. Cazne, bătăi rele la oameni nu făcî, nici la singe nu era lacom, și răbdător mult. Îi era dragă învățătura, corăspundenții din toati țările străine să aibă, prî silitor spre vești, ca să știi ce să faci printr-alte țări, ca să dobîndească numi lăudat la Poartă. Minciunile îi era prî drag a li asculta, numai nu era prî grabnic a faci rău. Giuruie prî mult unora și altora, dar la mai mulți nu da dintr-aceli giuruință era om di-l întorcî și alții“ (p. 356).

Peste tot, în portretele lui Ion Neculce, spiritul iscoditor al cronicarului se oprește asupra trăsăturilor contrastante. Cităm portretul lui Dumitrașcu vodă Cantacuzino, unul dintre cele mai acide din literatura noastră veche: „Dumitrașco-vodă era un om bătrîn, grec țarigrădean de neamul lui, de Cantacozonești... Și era om nestătător la vroavă, tîlpiz, amăgitor, geambaș de cei de la Fener din Țarigrad. Și dup-aceste, după toate, era bătrîn și curvar. Doamna lui era la Țarigrad, iar el aice își luase o fată a unei rachierite de pe Podul Vechiu, anume Arhipoai, care o chema Anița, țititoare, de o purta în vedeală între toată boierimea, de-o ținî în brați, de-o săruta și o purta cu sîlbi

de galbeni și cu haine de șahmarand, cu șlic de sobol și cu multe odoară împodobită. Și era tinăra și frumoasă și plină de suleiman, ca o fată de rachieră. Și o trimite cu carăta domnească, cu siimeni și cu vornici și cu comiși dzuoa amidzādze mari pe uliți, la feridui și pe la mănăstiri și pe la vii, în primblări. Și făcē și pe boieri de-ș trimite giupînesăle cu dînsa. Și după ce viniē de la primblări, triimite giupînesilor daruri, canavițe, bilacoase, căce i-au făcut cinstea de-au mărșu cu dînsa în primblare“ (p. 166—167). Portretul domnitorului este foarte expresiv, ca și al Aniței. Contrastul dintre pretenții și posibilități subliniază grotescul din înfățișarea și comportarea acestui domn, pînă la aspectul bufon, caricatural. Aici se adaugă, pe linia mijloacelor stilistice, varietatea lexicului. Cuvîntul popular numește pe cei care practică dragostea nelegiuită: *curvar, piitoare*. Alături apare cuvîntul oriental, turcesc, sau levantin, cu pronunțate străluciri exotice, evocînd moli-ciunea și lenea: *șahmarand, șlic, canavițe, belacoase*. Acest lux desfrînat și nuri rachieră creează un senzualism dens, în contrast evident cu decrepitudinea stăpînului acestor bunuri, zugrăvită în culori necruțătoare: „Că el, de bătrîn, dinți în gură n-avē. Dimineața îi înclie de-i punē în gură, iar sara îi desclie cu încrop și-i punē pe masă“ (p. 167).

d) Cele cîteva portrete prezentate pînă aici au înscris în cercul discuțiilor și problema imaginilor. Am putut observa că apar, pe lîngă epitete, mai ales comparații. Foarte rar, se face uz de metaforă.

Comparațiile stabilesc, de obicei, asociații foarte simple. Pornesc de la tot felul de locuțiuni populare, cîteodată prelucrate, dar, de multe ori, numai reproduse. Un loc important îl ocupă comparațiile frecvente în limba comună din vremea cronicarului și pînă astăzi. Exemplele sînt numeroase: *le coprînsese ca cu o mreață calea* (Ureche, p. 104); *Ștefan vodă fiind gata de război ca un leu ce nu-l poate îmblînzi nimenea* (p. 110); *poate zice fieștecine că sîntu ca o fecioară neatînsă și nesilită* (p. 114); *ca un stejar în toate părțile priveghia* (p. 134); *ca un roi de prîtitînderile încunjură mîndăstirea* (p. 144); *ca niște lupi gata spre vînat ca să înēce oaia cea nezlobivă, adică pre Ștefan vodă* (p. 149); *ci ca un păstor bun grijea de oile sale* (p. 153).

Toate exemplele citate sînt legate de viața păstorească sau, în general, de viața de țară. Înrudirea cu imaginile folosite în scrierile religioase este evidentă.

Dacă pînă astăzi se păstrează, în pături foarte largi, amintirea unor domni viteji, neînfricați, preocupați mereu de gloria de pe cîmpul de bătaie (Ștefan cel Mare, Ștefăniță, Petru Rareș etc.), aceasta se datorește, într-o măsură oarecare și căldurii cu care au fost povestite războaiele lor de Grigore Ureche. Chiar dacă astăzi astfel de pagini ni se par convenționale, atunci erau proaspete. Multe din comparațiile citate evocă fapte de arme.

În cronică lui Miron Costin vom întîlni aproape aceleași imagini: *Singur Mihai vodă ca un leu în fruntea războiului* (p. 21); *ca un zidiu stau la războaie* (p. 22); *dînd în Prut ca oile spăimați* (p. 95); *cu sabia zmulă da, ca uu dulău într-însul* (p. 152); *ca un miel spre giunghiere* (p. 176); *o oaste care era ca un roi fără matcă* (p. 180). Ni se

pare demn de reținut faptul că aceste mijloace sînt chemate, mai insistenț ca în cronica lui Grigore Ureche, să servească scopuri didactice, intenții moralizatoare; subliniază, peste tot, tonul sentențios al cronicii: *Să cunoaște că acești domni, matce drepte au fost aceștii țări, nu maștihă* (p. 76); *au venit cu domniia Moghilă vodă, feciorul lui Simion vodă, om blîndu, un miel la hire, molcom, nemăruia rău* (p. 77); *mai ales domnii mai mulți nepriateni au, cum copacii cei mare înalți mai multe vivoară și mai mare vînturi sprejenescu* (p. 78). Un exemplu tipic de stil sentențios, amintind de retorica bisericească, îl oferă pasajul din domnia lui Vasile Lupu în care se povestește prăbușirea acestuia, asociată cataclismelor naturii: „Precum munții cei înalți și malurile cele înalte, cîndu se năruescu de vreo parte, pre cît sintu mai înalți, pre atîta și durăt fac mai mare, cîndu să pornescu și copacii cei înalți mai mare sunet fac, cînd să oboară, așe și casele cele înalte și întemeiate cu îndelungate vremi, cu mare răzspă purcegu la cădere cîndu cad. Într-aceia chip și casa lui Vasile vodă, de atîția ani întemeiată, cu mare cădere și răzspă și apoi și la deplină stîngere au purcesu de atunce“ (p. 130).

Uneori sînt reproduse diferite locuțiuni populare cu valoare metaforică, ca în exemplul: „În vestea tătine-său, ce avea la împărăție, i se dideasă domniia, ce, cu cît ceriul de pămîntu, cu atîta de hirea tătine-său departe, om și de trup și de hire slab și boliac“ (p. 77).

Din nou ne vedem obligați să menționăm distanța pe care o pune Ion Neculce între opera sa și aceea a înaintașilor. Mijloacele de sensibilizare notate pînă acum se găsesc și în cronica sa. Alături, însă, își fac loc, tot mai mult, imaginile rezultate dintr-o prelucrare măiestrită a locuțiunilor populare într-un adevărat model de stil oral. Cronicarul stabilește, cîteodată, asociații noi, îndrăzneală pe care nu și-o putuseră lua înaintașii, roboți imaginilor consacrate (*ca un leu, ca un lup, ca un miel, ca un roi* etc.). Aceste comparații sînt lăsate în urmă de imaginile în care sînt prelucrate expresii populare metaforice ca în exemplele: „Iară Duca-vodă, dac-audzi că șed Cantemireștii la casăli lor cu paci, îndată să-mbracă cu cămeșe de gheață“ (p. 220); *pace sulemenită* (p. 220); „*ca cum ar lua oricine cîrpa unii fămei din cap. Așe ține ei că or lua și or bate puterea împărăției turcești*“ (p. 282); „Și așe cădă turcii, ca cînd ar cădă niște pere coapte dintr-unu păr, cîndu-l scutură oamenii“ (p. 286); „și așe au oborît pre turci, ca cum i-ar mătura cu o mătură“ (p. 286); „*cum ar arde unu stuhu mare, trestie, pe niște vînt mare, așe să vedă focul ieșind din pușci*“ (p. 309); „Că sta călărima, ca cum ar sta pădurea împregiurul obuzului“ (p. 290); „Nădejdea domnului este *ca sîninul ceriului și ca înaltul mării*: acmu este senin și să face nuor acmu este mare lină și să face fortună“ (p. 306).

Spirit caustic, cronicarul obține cu ajutorul locuțiunilor populare, cărora știe să le sporească puterea de concretizare, importante efecte umoristice: „Au stins bine focul cu paie“; „Deci știu că l-au făcut ca oaia pe lup“ (p. 226); „Să făcă a nu-i plăcă să priimască domnia, ca și fata cie ce dzisă unui voinic: «Fă-te tu a mă trage, și eu oi merge

plângind“ (p. 231); „Țin și ei prieteșugul ca cîinii vinerea“ (p. 381); „Iar hatmanul cu oastea, pre cum mai susu scrii, nici giurăte de ceas n-au zăbăvit și s-au și-ntorsu înapoi fiind grec cu pele de iepuri la spate. Au fugit toată noaptea, făcîndu-să dzuă la Bistriță, negonindu-l nime, nici vâdzind pre mine, după cum este vorba că nu fac toate muștile mere“ (p. 378). Prelucrate de cronicar, locuțiunile populare capătă valori noi, își împrospătează forța de sugestie și imprimă oralității stilului o notă specifică acidă.

d) Între procedeele literare prin care cronicarii își înviorază povestirea se situează și dialogul. În loc să noteze sec urcarea lui Ștefan cel Mare pe tron, Grigore Ureche înfățișează adeziunea țării la acest act important într-o încercare de dialog foarte cunoscută: „...și i-au întrebat pre toți: iaste-le voia tuturor să le fie domnu? Și cu toții au strigat într-un glas: «În mulți ani de la Dumnezeu să domnești»“ (p. 83). Replica scurtă apare, adeseori, în tot cuprinsul cronicii: „Și fiindu naste ungurească tocmită de strajă, la margine, i-au întrebatu pe dînșii: «Ce oameni sînteți?» Ei au zis: «Sîntem păscari». Și așa au trecut prin straja ungurească și nimenea nu i-au cunoscut“ (p. 144).

Aceste frînturi de dialog au servit, mai tîrziu, prozatorilor ca sursă de inspirație. Iată vorbele lui Alexandru Lăpușneanu din cronică popularizată de cunoscuta nuvelă a lui C. Negruzzi: „De nu mă vor, eu îi voi pre ei și de nu mă iubesc, eu îi iubesc pre dînșii și tot voi merge, ori cu voie ori fără voie“ (p. 177). Socotim că utilizarea acestor fragmente în opera scriitorilor moderni este o dovadă în plus a valorii lor literare.

În legătură cu minuirea dialogului este surprinzătoare apropierea care se poate face între cronica lui Miron Costin și aceea a lui Ion Neculce. Replica scurtă, aruncînd o lumină neașteptată, realistă, asupra scenei înfățișate, este elementul de bază al acestei asociații. Este interesant că tocmai boierul care avea să piară de sabia despotică a domnului, evocă, în astfel de scene, acte de tiranie: „Ștefan vodă îndată au pus de l-au omorît și pre dînsul răcnindu: «Ai, cîinele, au vrut să moară cu soții»“ (p. 30); „Pentru un diiac, care era foarte de treabă de scrisoare, s-au rugat boierii să-l erte, că iaste cărturariu bun. Au răspuns «Aa, ha, ha, mai cărturar decît dracul nu este altul»“ (p. 31); „Domnia lui Ștefan vodă Tomșa cum s-au început în vîrsări de sînge, tot așa au trăit. Avea un țigan calò, ce să dzice pierzătoriu de oameni, țigan gras și mare de trup. Acela striga de multe ori înaintea lui, arătîndu pre boieri: «S-au îngrășatu, doamne, berbecii, buni sîntu de giunghiat». Ștefan vodă ridea la aceste cuvinte și dăruia bani țiganului“ (p. 31). Cruzimea, lipsa de scrupule, brutalitatea sînt evocate sugestiv. Lectorul modern se înfioară cînd citește vorbele schimbate de domnul țării cu călăul său și rămîne cu imaginea fidelă a unui aspect al relațiilor sociale feudale de la noi, într-o vreme cînd — spune cronicarul — mulți umblau prin țară cu „zilele a mină“.

Dialogul cu întorsături spirituale, cultivat mult de Ion Neculce, îl întîlnim încă în cronica lui Miron Costin: „Iară Barnovschi Vodă

să hie răspuns leahului, la aceste cuvinte a lui: «Dulce este domnia de Moldova!» Iară leahul cătră dînsul: «Iară și obezăle turcești încă sîntu grele!» (p. 83).

Vorbînd de dialog în cronica lui Miron Costin, nu putem trece cu vederea peste pasajele puternic influențate de literatura religioasă, scrise în cunoscutul ton sentențios: „Și hie cîndu, unde este frică, nu încape dragoste. Pentru aceea, întrebînd un împărat pre un dascăl, cum ar hi împărat să hie drag tuturor? Au răspuns: «De nu vei hi, împărate, groaznic nemăruia». Fericiți sîntu aceea domni, căroră țările lor slujescu din dragoste, nu din frică, că frica face urîciune și urîciunea, cit de tîrdziu, tot izbucnește» (p. 31).

În cronica lui Ion Neculce dialogul ocupă locul meritat în oricare producție literară. Apariția sa nu este forțată, nici întîmplătoare. Replicile personajelor sînt sudate perfect corpului cronicii, ca într-o pagină literară scrisă cu intenția de a fi ce literatură. Am pomenit mai înainte despre importanța acestor frînturi de dialog din cronici ca sursă de inspirație pentru scriitorul modern. Am adăuga acum că, așa cum se întîmplă cu toate cărțile difuzate larg, unele din vorbele personajelor cronicii lui Ion Neculce circulă în vorbirea curentă a oamenilor instruiți de la noi ca *izolări*²³⁾. De cîte ori nu sînt invocate, de acești oameni, pentru a sublinia pregnant atitudinea meditativă a cuiva, vorbele vistiernicului Iordachi către logofătul Gheorghe Ștefan din fragmentul: „Gheorghe Ștefan-vodă, cînd era logofăt mare, au fost ședzînd odată în divan cu toiagul în gură. Iar Iordachi Cantacuzino cel bătrîn, velvisternic: «Ce dzici în fluier, dumneata, logofete?» Iar el au răspunsu: «Dzic în fluier, să mi se coboare caprile de la munte, și nu mai vin». El a răspunsu în pildă, și alții nu s-au priceput. Că el aștepta oștile ungurești să vie de preste munte» (p. 116). Aceeași valoare o au și vorbele adresate lui Gheorghe Ștefan de un bivolar bătrîn. Pentru a vedea mai ușor înrudirea lui Ion Neculce cu Creangă, cit și pentru faptul că astfel de pasaje ale literaturii noastre vechi i-au servit maestrului Mihail Sadoveanu ca model pentru multe pagini inspirate, ne permitem să cităm în întregime ce-a de-a 31-a povestire din *O samă de cuvinte*: „Gheorghe Ștefan-vodă trecînd cu oaste ungure scă prin Roman, să scoată pre Vasilie-vodă din domnie, iar un bivolar bătrîn al lui au ieșit înainte dintr-o circiumă, fiind bat, în mijlocul tîrgului. Și au început a rîde și a bate în palme și a dzice: «Dragul badii, Ștefan-vodă, mai bine îți șade în domnie decît în boierie. Așe să mi te porți:» Iar Ștefan-vodă l-au întreat: «Ce ți-i voia, măi? Iar bivolarul au dzis: «O bute de vin» am neguțat și n-am bani să o plătescu, să beu pentru sănătatea mării tali!» Atunce Ștefan-vodă s-au zîmbit a rîde și au dzis la șoltuzul: «Pas'să ți-o plătească». Și au mărșu de au băut butea ce de vin toată, cu soțiile lui cu cine au fost, și au plătit șoltuzul butea cè de vin» (p. 116—117). Cu vorbele bivolarului „mai bine îți șade în domnie decît în boierie” se indică, în multe împrejurări, satisfacția că cineva deține locul pe care îl merită.

23) Vezi Iorgu Iordan, *Stilistica limbii romine*, Buc. 1944, p. 293.

În treacăt, amintim și povestirea a 37-a din *O samă de cuvinte*, o bucată în proză cu o acțiune bine încheată și un dialog susținut.

Pasajele în care dialogul imprimă cronicii lui Ion Neculce un caracter literar sînt numeroase. Cităm dialogul dintre Dimitrie Cantemir și boieri cu privire la venirea rușilor în țară: „Atunce toți boierii audzind, s-au bucurat și au răspunsu cu bucurie cătră vodă și au dzis: «Bine ai făcut, măria ta, că noi ne temem că te-i duce la turci, și așe avem gînd că, de te-om vedè că mergi la turci, te-om părăsi și ne-om duce de ne-om închina la moscali». Și le părè bine. Numai Iordachi Ruset vornicul au dzis atunce: «Te-i can grăbit, măria ta, cu chiema-tul moscalilor. Să fii mai îngăduit, măria ta, pîn' li s-ar fi vădzut puterea». Răspuns-au Dumitrașco-vodă, dzicînd: «Nu mai era vreme a mă mai chivernisi, temîndu-mă ca să nu mă apuce turcii. Că iată și din dumneavoastră m-ați părăsit o samă și nu sînteți într-un cuvînt și într-o credință cu mine»“ (p. 270—271). Se vede, din insistența cu care este notată fiecare vorbă rostită în această împrejurare de domn și de boieri, dorința de a motiva acțiunea lui Dimitrie Cantemir, deci și a sfetnicului său apropiat, Ion Neculce.

Mai puțin în fragmentul citat, unde nota oficială, gravă, nu putea fi abandonată, răceala convențională, diplomatică, din convorbirile marilor demnitari este coborîtă în alte pasaje pînă la nivelul modului de viață țărănesc. Personajele regale vorbesc ca niște țărani moldoveni. Reproducem cuvintele atribuite de cronicar împăratului german: „Mă-car că te apuci că m-ei da cîțiva ani cheltuiala oștii, dar nu pociu, că acmu el mă roagă, dar pe urmă, cine știe, sau m-a ruga, sau ba, că poate să se lungească mulți ani înainte bătaia. Și eu am slăbit, că eu nu mă bat numai cu Turcul, și mă bat și cu Franțujul“ (p. 211).

Merită să fie reținut umorul țărănesc din replicile personajelor, cum am putut observa mai ales în fragmentele citate din *O samă de cuvinte*, precum și comicul gras, rezultat de multe ori din contrastul acestor vorbe cu împrejurarea în care sînt rostite: „Și s-au pîrit de față înaintea Divanului împărătescu. Breslași în gura mare strîga: «Vîndutu-ne-i, vîndutu-ne-i, vîndutu-ne-i la cochi-vechi («mezat») ciocoilor, ca pre mascuri și ca pre oi!» Care numai cè huiè Divanul împărătescu și se mira toți pașii și agalari de pîra ce-i dau“ (p. 239). Această mirare simulată a cronicarului constituie una din particularitățile specifice ale cronicii.

Cronica anonimă despre domnia lui Constantin Brîncoveanu completează posibilitățile de realizare a dialogului în literatura veche. Această cronică aduce un element foarte important: desfășurarea acțiunii prin dialog. La ceilalți cronicari, mai puțin la Ion Neculce, de multe ori dialogul este simțit ca un element auxiliar și nu ca unul absolut necesar, ca o modalitate de exprimare a acțiunii. Anonimul merge, am putea spune, chiar prea departe în acest sens. Acțiunea, aproape peste tot, este povestită de personajele cronicii. Reproducem un fragment chiar de la începutul scrierii: „...începu să zică domnul boierilor: «Dumneavoastră bine știți că eu am fost la casa mea ca un domn. Trăit-am cum am vrut, nimica lipsindu-mi, și domnia aceasta eu nu o pohtescu,

ca să-mi înmulțesc grijile și nevoile, ci dumneavoastră m-ați pohtit, și fără voia mea m-ați pus Domn în vremi ca acestea turburate, în-cungiurați de oști de vrășmași, ci dar acum trebuiește cu voia tuturor». Aceiași toți răspunseră: «Toți vrem, toți pohtim!» Zise ear: «Dacă poht-iți toți, mi-e voia și mie, să-mi dați un jurămint înaintea lui Christos, pre cum veți fi cu dreptate, și de ar veni vreo primejdie domniei mele despre vreo parte, să stați cu mine toți». Și ziseră toți: «Să fie așa!»“ (p. 95) ²⁴⁾.

Dialogul devenit procedeu de a expune faptele petrecute este amenințat de pierderea naturalității. Din această cauză în cronica anonimului nu lipsesc pasajele discursive în vorbirea eroilor. Nu trebuie trecut cu vederea faptul că primejdia este ținută la distanță de întorsătura replicilor vii, cu constatări ascuțite, asemănătoare dialogului din cronica lui Ion Neculce: „Jupine Haisler, ți-am adus oaspeții cari ți-am scris că-ți voi aduce, primește-i». Ear el răspunse lui Costandin-vodă: «Nu te bucura de această întâmplare, că de am pierdut noi războiul, împăratul nostru mai are ca noi mulți, ci te bucură de vrăjmașul tău Bălăceanu, că au perit, că ești pentru ca să-l mîntuescu pre dînsul am căzut în robie, și de sînt și rob, astăzi am căzut în robie, ear tu ești rob de cînd te-au făcut tată-tău»“ (p. 114).

Uneori eroii cronicii anonime se exprimă retoric, ca în exemplul: „Dar pînă cînd aceste jafuri, să le faci, Cluciare Costandine, că din nimica eu te-am ridicat și te-am făcutu slugiariu mare, comisu mare, și cluciaru mare...” (p. 145).

La sfîrșitul acestor observații asupra dialogului în scrierile cronicarilor se impune o concluzie cît se poate de simplă. Literatura istorică înseamnă un progres simțitor și din acest punct de vedere. Dialogul este unul din elementele fundamentale care fac să se deosebească producțiunile literare ale cronicarilor de scrierile istorice propriu-zise, de proza științifică în sensul cel mai strict al cuvîntului.

f) S-a vorbit foarte insistent, mai ales în legătură cu cronica lui Ion Neculce, despre oralitatea stilului cronicăresc. Fără să lărgim prea mult discuția, vom înșira principalele elemente prin care se realizează această oralitate: locuțiunile populare, formulele de tot felul prin care se fac referiri la mersul acțiunii sau se introduc aceste locuțiuni, trecerile de la stilul direct la cel indirect, mulțimea producțiunilor gnomice: proverbe, zicători, maxime populare. Toate aceste elemente imprimă măcar în unele fragmente din cronici o atmosferă specială, de poveste rostită la șezătoare. Pentru că am subliniat, ori de cîte ori s-a ivit ocazia, mai ales în acest capitol, și în altele, oralitatea stilului cronicăresc, nu facem aici o discuție amplă. Ținem să înregistrăm în acest paragraf doar cîteva exemple dintr-un număr foarte bogat și, de aceea, la îndemîna oricui, de proverbe și zicători din cronica lui Ion Neculce, precum și formulele prin care sînt introduse: „Un cuvînt prost ce dzice: «Cu iarba cè uscată arde și cea verde»“ (p. 308); „Precum să dzice:

24) Am modernizat, în parte, textul din *Magazin istoric pentru Dacia*, evitînd ortografia etimologică a acestei publicații.

„domnu bogat și fără sfat” (p. 318); „după cum să dzice: «nu sînt în toate zilele Paștile»” (p. 442) etc. Bogăția expresiilor idiomatice întregesc, în mod necesar, seria „zicerilor tipice” din cronici. „Ș-așe au lipsit de n-au luat domnia cît s-ar rumpe un păr” (p. 209).

Elementele discutate în acest capitol, paragrafele a—f, credem că ne îndreptătesc să vorbim de cronici ca de primele monumente ale prozei artistice românești.

Operele cronicarilor romîni n-au cunoscut difuzarea largă a tiparului decît foarte tîrziu, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, deci după două veacuri de la scrierea cronicii lui Grigore Ureche. Contribuția cronicarilor la dezvoltarea limbii literare romînești a fost considerată, din această cauză, lipsită de adîncime. N-a fost cercetată, întotdeauna, în toate implicațiile ei. Cărturarii romîni din sec. al XIX-lea, care și-au pus, cu insistență, problema originii limbii noastre literare, începînd cu Ion Heliade Rădulescu, au subliniat, îndeosebi, importanța tipăriturilor religioase din acest punct de vedere. Nu intră în intențiile noastre să diminuăm rolul *Cazaniilor*, *Psaltirii* și *Bibliei* în fixarea începuturilor limbii literare romînești. Socotim însă că trebuie reconsiderată importanța activității cronicarilor la făurirea și dezvoltarea limbii noastre literare. Cronicile, deși circulau în manuscris, trebuie să fi fost citite mult. Curteanul romîn, mare boier sau slujbaș neînsemnat, din secolele XVII—XVIII trebuie să fi simțit mai puternică tentația literaturii istorice decît a traducerilor religioase. Conținutul cronicilor, în care intrigile boierești, de curte, joacă un rol atît de important, îi făceau interesați să se difuzeze aceste cărți în copii cît mai numeroase. Patima care transpare din foarte multe pagini de cronică răscolește adînc resentimentele cititorilor din acel timp. Ei își recunoșteau în aceste pagini propriile lor intenții, propriile lor aspirații, gîndurile lor, cîteodată luminoase, încălzite de un patriotism sincer, dar, de multe ori, întunecate, ca și crima plănuită. Omul de curte din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea își recunoștea propria sa existență în existențele boierilor și domnilor despre care vorbea cronica. Se poate imagina un conținut mai viu și mai ispititor pentru curteanul din acea epocă? Cronicarul i se adresează direct. Îi cere „fratelui cititor” să judece faptele oamenilor și să ia aminte la desfășurarea evenimentelor povestite și din experiența pe care le-o înfățișează cronica să învețe. Invitația aceasta nu putea rămîne fără răspuns. Concluzia că manuscrisele cronicilor, în zeci și zeci de copii trebuie să fi circulat, din mînă în mînă, pînă la ferfenițire, pe la mulți știutori de carte din secolele trecute, se impune firesc. Alături de literatura religioasă, literatura istorică a jucat un rol important la făurirea și dezvoltarea limbii literare romînești. Faptul că scrierile istorice n-au fost tipărite, nu putea impieta prea mult asupra rolului lor în îmbogățirea limbii literare. Cititorii din secolele XVII și XVIII au învățat din cronici nu numai „a dare răspunsuri la sfaturi ori de taină, ori de oștire, ori de voroave, la domni și la noroade de cinste”⁽²⁵⁾, dar și o serie de termeni noi introduși de învățații cronicari în limba

(25) Ion Neculce, *op. cit.*,⁽⁶⁾ p. 104.

romină, precum și o anumită sprinteneală a limbii, ajunsă în pragul fazei cînd putea să primească marea literatură.

Tipărite în secolul al XIX-lea și retipărite, după aceea, în diferite ediții, pînă la cele apărute recent la E.S.P.L.A., cronicile își au un număr credincios de cititori și astăzi. Exercită o puternică influență asupra limbii literare artistice în vremea noastră, ca și acum o sută și mai bine de ani cînd își scria C. Negruzzi nuvela istorică *Alexandru Lăpușneanu*. De atunci și pînă în vremea lui Sadoveanu, stilul cronicăresc a lăsat urme puternice în limba literaturii artistice. Recitiți *Zodia cancerului* și comparați această neprețuită operă a maestrului Sadoveanu cu capitolele respective din cronica lui Ion Neculce. Farmecul ușor arhaic al limbii cronicarului a fost ridicat la o treaptă nouă, superioară, de Mihail Sadoveanu, așa cum făcuse în poezie, mai înainte, geniul lui Eminescu cu o serie de termeni și de construcții arhaice. Limba literară artistică modernă își are unul din izvoarele cele mai bogate în modesta literatură cronicărească din secolele XVII și XVIII. Faptul acesta subliniază puternic importanta contribuție a acestor cărturari la dezvoltarea limbii literare românești.

Catedra de Limba romină

К ВОПРОСУ О РОЛИ МОЛДАВСКИХ И ВАЛАШСКИХ ЛЕТОПИСЦЕВ В РАЗВИТИИ РУМЫНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Краткое содержание

Румынские летописи получили широкое распространение в печати сравнительно недавно, а именно в первой половине XIX века, т. е. через двести лет после создания хроники Григория Уреке. По этой причине считалось, что роль летописцев в развитии румынского литературного языка была незначительной. Начиная с Иона Хелиаде Радулеску, представители румынской культуры XIX столетия, занимаясь вопросом о происхождении нашего литературного языка, придавали особое значение печатным памятникам религиозного характера. Тот факт, что произведение исторического жанра не печатались в свое время еще не означает, что они не играли никакой роли в обогащении румынского литературного языка. Многочисленные летописные рукописи имели широкое распространение и были известны всем грамотным людям того времени. Румынские читатели XVII и XVIII в. в. усваивали из хроник не только умение „ответить на тайные советы правителей“, но и целый ряд новых терминов, внесенных летописцами — книжниками в наш язык, а также и ряд выразительных средств, открывающих путь художественной литературе.

В XVII в., а также в первой половине XVIII столетия, т. е. в период расцвета летописной литературы, мы еще далеки от признания единого литературного языка. Летописцы пишут под влиянием народных говоров

своей области. Но наряду с диалектальными особенностями, у одного и того же летописца и нередко, на одной и той же странице, появляются и формы, ставшие впоследствии литературными. В этом отражаются, с одной стороны, положение, существующее в то время в разговорной речи Молдовы и Валахии, а с другой стороны, колебания в графике. Так, в области синтаксиса мы наблюдаем все более очевидное прощипывание конструкций, свойственных народным говорам, в литературный язык (у Григория Уреке и, особенно, у Иона Некульче). Наоборот, благодаря таким летописцам, как Мирон Костин, Николае Костин и Стольник Константин Кантакузано заметен научный стиль румынского языка, о чём свидетельствуют, между прочим, синтаксические конструкции книжного характера, напоминавшие латинские обороты, по образцу которых они возникали.

Выводы, вытекающие из анализа лексики летописей, представляются нам исключительно важными. Эти произведения содержат в зародыше элементы, которые намного позже составят основу словаря современного румынского литературного языка. Мы наблюдаем тут первые попытки восполнить крупные пробелы, имевшиеся в нашей научной и технической терминологии пока посредством внесения некоторых из основных терминов, свойственных тем областям науки, которые были доступны нам в XVII и XVIII в. в. Появление этого скромного начала представляется нам более важным, нежели многочисленные тюркизмы и славянизмы, подлежащие утрате вместе со старыми общественными и экономическими явлениями, которые они обозначали.

Летописи оказывают сильное влияние на литературный язык художественных произведений нашего времени точно так же, как и сто лет тому назад, когда они печатались впервые. Современный румынский литературный язык имеет один из своих богатейших источников в скромной летописной литературе XVII и XVIII столетий. Этот факт особенно указывает на важную роль их авторов в развитии румынского литературного языка.

LA CONTRIBUTION DES GRANDS CHRONIQUEURS MOLDAVES ET VALAQUES AU DÉVELOPPEMENT DE LA LANGUE LITTÉRAIRE

R é s u m é

Les oeuvres des chroniqueurs roumains n'ont pas connu une très large diffusion, ayant été imprimées très tard, dans la première moitié du XIX-e siècle: Grigore Ureche, par exemple, avait écrit sa chronique deux siècles auparavant. C'est pourquoi la contribution des chroniqueurs a passé pour superficielle. Nos érudits du XIX-e siècle, à partir de Heliade Rădulescu, qui ont beaucoup insisté sur le problème de l'origine de notre langue littéraire, ont accordé, de ce point de vue, une attention spéciale à nos anciens livres religieux. Le fait que les ouvrages historiques des chroniqueurs ne furent pas imprimés en leur

temps, ne pouvaient aucunement empiéter sur la contribution qu'ils ont apportée à l'enrichissement de la langue littéraire. Les manuscrits des chroniques, en de dizaines de copies, auront dû, probablement, circuler de main en main parmi nombre de gens instruits du temps. Les lecteurs roumains du XVIIe et XVIIIe siècles ont trouvé dans les chroniques non seulement des „réponses à donner aux conseils secrets des princes régnants“, mais aussi une foule de termes nouvellement introduits dans le roumain par les chroniqueurs savants, ainsi qu'une certaine aisance d'expression portée jusqu'au point où on pouvait ouvrir les portes à l'entrée de la grande littérature.

Au XVIIe siècle et dans la première moitié du XVIIIe, époque florissante pour la littérature des chroniques, nous sommes encore loin d'une langue littéraire unitaire. Les chroniqueurs subissent une forte influence des patois de leurs régions natales. Chez un même chroniqueur apparaissent, à côté des formes populaires et souvent sur une même page des formes qui, plus tard, s'imposeront à la langue littéraire. C'est là que se reflète le spécifique de la langue parlée alors en Moldavie et en Valachie de même que les oscillations de la langue écrite. Du point de vue syntaxique s'imposent dans la langue littéraire, de plus en plus évidentes, les constructions populaires employées par Grigore Ureche et par Ion Neculce. Au contraire, dans les oeuvres des chroniqueurs érudits: Miron Costin, Nicolae Costin et Stolnicul Constantin Cantacuzène apparaît une tentative rudimentaire de style scientifique, style qui manie des constructions syntaxiques, livresques d'après les modèles latins.

A force de contrôler le lexique des chroniques on peut dégager des conclusions qui nous semblent particulièrement importantes. Ces écrits renferment, en germe, des éléments qui constitueront le fond lexical de la langue littéraire roumaine moderne. On y observe une première préoccupation de remplir les grandes lacunes existantes dans la terminologie scientifique et technique par l'introduction de quelques termes principaux, nécessaires chez nous aux XVIIe et XVIIIe siècles. L'apparition d'un vocabulaire technique moderne, pauvre et rudimentaire la considérons-nous beaucoup plus importante que ne l'étaient les nombreux termes turcs et slaves destinés à disparaître en même temps que l'ancien régime social et économique qu'ils représentaient.

Les chroniques exercent encore de nos jours une forte influence sur la langue littéraire artistique, comme elles l'avaient fait un siècle auparavant, au moment où elles venaient d'être imprimées. En puisant dans cette modeste littérature historique du XVIIe et XVIIIe siècles, la langue littéraire artistique moderne y trouve l'une de ses sources les plus riches. Par cela même s'affirme, en toute évidence, la contribution des chroniqueurs au développement de notre langue littéraire.

MATEI I. CARAGIALE, UN ARTIST AL CONTRASTELOR

DE

ECAT. TEODORESCU

*Comunicare prezentată în sesiunea științifică a Universității „Al. I. Cuza”
din 24—26 mai 1956*

Dacă n-am fi avut mărturia lui Cezar Petrescu „Am rămas uimit prin câte mâini ale tinerilor scriitori de azi am văzut circulând ca un model de artă desăvârșită volumul lui Matei Caragiale intitulat *Craii de Curtea Veche*“¹⁾ am fi crezut, pornind de la tăcerea care stăruie în jurul numelui lui M. Caragiale că e de mult uitat. Rîndurile lui C. Petrescu înlătură presupunerea pe care întotdeauna am dorit-o falsă. Și totuși... cartea și autorul spre care generația scriitorilor noștri tineri se îndreaptă cu atîta dragoste și înțelegere sînt neglijate de critica noastră, care, nici măcar la împlinirea a douăzeci de ani de la moartea autorului, (m. 17 ianuarie, 1936) n-a scris un singur rînd, fără să mai vorbim de reeditarea operei lui²⁾.

Acum doi ani, Petru Dumitriu scria frumos în *Dac-aș fi cronicar*³⁾ despre „culoarea“ și „strălucirea ca de odăjdii scumpe“ a stilului lui M. Caragiale. Acele puține rînduri de preț ne-au făcut să nutrim speranța că M. Caragiale va fi reeditat. La numai două luni Cezar Petrescu îl pomeniște din nou, altfel oarecum decît P. Dumitriu, foarte probabil și pentru faptul că se referea la întreaga lui operă: „creația literară a lui M. Caragiale devenise de cea mai dubioasă calitate. Snobism, false rafinamente artistice, oscar-wildisme de duzină, tot ce a detestat și demască marele nostru Caragiale își dăduse întîlnire în pretențioasele

1) Cezar Petrescu, *Tot în legătură cu limba literară, cu stilul și cu multe altele*, Contemporanul, nr. 2, iulie, 1954.

2) De la data prezentării lucrării au mai apărut o serie de articole, privind opera lui M. Caragiale dintre care cităm: 1) Oscar Lemnaru, (Cronica limbii literare). *Un desăvîrșit artist al stilului: Matei I. Caragiale*, Viața Românească, anul IX, nr. 10, oct. 1956. Radu Albala, *Cu privire la Matei I. Caragiale*, (Note și polemici), Contemporanul nr. 50 (532) din 14 dec. 1956.

3) Petru Dumitriu, *Dac-aș fi cronicar*, Gazeta literară, anul I, nr. 4, 1954.

povestiri fantastico-estetice care apăreau din cînd în cînd sub semnătura fiului său mai mare...

Craii de Curtea Veche însemnau cu totul altceva. Un reviriment. Din nou o mare făgăduială...

Limba era pitorească, lucrată de un meşter stăpîn acum pe arta scrisului, dar de un anacronism inadmisibil⁴⁾.

De atunci au trecut doi ani, în legătură cu M. Caragiale, scriitorul care a dat literaturii noastre, fie chiar prin această singură operă, un dar de valoare, aceeaşi tăcere. Această ezitare în luarea unei atitudini pare a nu-şi găsi explicaţie. Limitele? Nu este singurul care le are, iar dacă ar fi să admitem cu Cezar Petrescu „efectul nociv“ pe care romanul Craii de Curtea Veche îl are asupra tinerilor lipsiţi de orientare, tocmai acest fapt pare a reclama intervenţia imediată a criticii, datoare să ni-l redea pe M. Caragiale în adevărata lui lumină.

Romanul Craii de Curtea Veche este romanul societăţii disolute bucureştene din anii 1910-1912. „Bucureştii rămăsese credincios vechii sale datini de stricăciune... Şi totuşi, desfriul mă uimi mai puţin decît descreierarea ce domnea în toate rîndurile, mărturisesc că nu mă aşteptam să văd dospind ticneli atît de numeroase, şi de felurite, să înlînesc atîta nebulie slobodă“⁵⁾.

Eroii, unii Paşadia, Pantazi—reprezentanţi ai aristocraţiei—crai de veche curte, alţii, Arnotenii, dar mai cu seamă Pirgu, burghezi sau în drum spre îmburghezire, sînt avîntaţi orbeşte spre lumea de blestemăţii şi turpitudini a vieţii de noapte din Bucureştiul pomeniţilor ani.

Reflectare a tot ce era „tarat, ratat şi declasat“ în societatea bucureşteană de atunci, privită, cînd e vorba de cei care apun şi în distincţia ei intelectuală, sinteză a extremelor, limba Craiilor de Curtea Veche este o desăvîrşită îmbinare a vocabulelor corupte şi pure, ticăloase şi înțelepte, vulgare şi sublime, ca însăşi viaţa cuprinsă în paginile cărţii.

Sînt de aceea în măsură nu numai să surprindă, dar să uimească chiar cele spuse tot de Cezar Petrescu în legătură cu Craii de Curtea Veche, acest „model de dezarmonie între conţinut şi limbă, ...o anacronică măiestrie de faur şi ...o mare eroare artistică, reparabilă întru totul printr-o simplă deplasare de date“⁶⁾. Despre presupusul anacronism al limbii s-a scris⁷⁾ şi s-a dovedit clar că între 1885 limba noastră se schimbasesc prea puţin ca să mai fie reclamată cu atîta insistenţă deplasarea de date. Atenţia noastră nu este de aceea reţinută nici de cele cîteva arhaisme (*guardie, proviant-maistru, vistavoi, zurba* etc.), fără semnificaţia tipicului, nici de unele fonetisme particulare ca , *fermec, estîmp, tutulor* etc. nu lipsite de altfel de anumite rezonanţe, ci se în-

4) Cezar Petrescu, *art. citat* ¹⁾.

5) Matei Caragiale, *Craii de Curtea Veche*, editura Cartea românească, Buc. 1929, p. 47.

6) Cezar Petrescu, *art. cit.* ¹⁾.

7) Iorgu Iordan, *Limbă literară*, Limba romină, nr. 6.

dreaptă spre acea presupusă dezarmonie dintre conținut și limbă, care ar putea fi interpretată și altfel de cum a înțeles-o Cezar Petrescu.

Spărgînd cu îndrăzneală vechile norme și dînd prin aceasta drepturi deopotrivă cuvintelor pînă atunci „parate în caste“ (expresia aparține lui Victor Hugo), Matei Caragiale este printre puținii scriitori romîni care face loc în literatură, nu dintr-o răzvrătire lipsită de sens, ci dintr-o înțelegere reală a artei, elementului argotic.

Deaunșarea fără rezervă și fără discreție a viciului, puternica și stăruitoare dare în vileag a corupției, explică prezența cuvintului trivial și repulsiv: „Deschisă vraște oricînd și oricui, casa lor, contopire de *ospătărie* și de *han*, de *tripou*, de *bordel* și de *balamuc*, era locul de întîlnire al lumii *deochiașilor*, *deșuchiașilor* timpului: jucătorii și cheflii de meserie, *dezdrumașii*, *poticnișii* și *căzușii*, *curășașii* rămași în vînt, *chinuișii* de pofta traiului fără muncă și mai presus de putere gata de orice ca să și-o satisfacă, apoi femeile, mai respingătoare încă: bătrîne *mucegăite* la masa verde, somnoroase și arțăgoase, cu mîinile tremurînd pe bani și pe carte, tinere desmăritate cel puțin o dată... O piclă *rîncedă* de viciu apasă veștejitoare asupra mizeriei decorului—tot ce se vedea acolo, la lumina *lipicioasă* cernută prin fustele crețe de hîrtie trandafirie de la lămpi nu numai că era urît și de soiul cel mai prost, dar ieșit de soare, pătat de igrasie, prăfuit și afumat, mîncat de cari sau de molii, schiop sau schilod, ciobit, rupt sau desperechiat“⁸⁾.

Oameni purtînd stigmatul viciului și al decăderii apar în paginile cărții sub semnul defectelor lor, care, ridicate prin dominantă la rangul de nume, dau independență calificativelor de totdeauna—adjectivele—substantivîndu-le: *dezdrumașii*, *poticnișii*, *căzușii*, *curășașii*, *chinuișii* de pofta traiului.

Ceea ce caracterizează scrisul său este cum ne dovedește chiar acest prim exemplu, fie acumularea juxtapusă a elementelor (adjective sau substantive mai cu seamă, mai rar verbe), aglomerate parcă din teama de a nu omite nimic, fie alternarea ritmată prin coordonare și subordonare a cuvintelor care se opun sau se înrutesc: *ospătărie* și *han*, *tripou*, *bordel* și *balamuc*, *deochiași* și *deșuchiași* etc.

Notația autorului se oprește cu insistență la defectele lucrurilor, la defectele fizice și morale ale lumii ființelor. Calificativul, indiferent de natura lui, angajînd toate simțurile (tactil, gustativ, vizual etc.) are o mare putere de concretizare: lumina lămpii e *lipicioasă*, picla de viciu *rîncedă*, bătrînele învechite la masa de joc *mucegăite*, totul „*ieșit de soare, pătat de igrasie, prăfuit și afumat, mîncat de cari sau de molii, schiop sau schilod, ciobit, rupt...*“ Această raportare la realitate, străină de orice artificiu se transformă pe alocuri în naturalism.

Dar pentru nimic și nimeni altul n-a cheltuit M. Caragiale atîta amar de cruzimi ca pentru Gore Pirgu, acest „chimiță“ cu suflet de hînger și de cioclu“, „lichea fără seamăn și fără pereche“ „cu mutra obraznică de marțafoi“, „de mic stricat pînă la măduvă“, „giolar, rișcar,

8) Matei Caragiale, *op. cit.*,⁵⁾ p. 133.

slujnicar, înhăitat cu toți codoșii și măsluitorii“, „faurul ruinei citorva feciori de bani gata și al mai multor femei“, „în sînge [cu] dorul de dezmățare țigănească de odinioară de la noi, cu dragostele lă mahala, chefurile la mănăstire, cîntecele fără perdea...“

Autorul nu face nici un fel de economie de date în alcătuirea biografiei odiosului Gore Pirgu. Asociațiile se stabilesc fără trudă, una sugerînd-o parcă pe cealaltă: *giolar, rișcar, slujnicar, codoș, măsluitor...*, izvorăsc spontan din invectiva care nu alege, ci, dezlănțuită, revărsă pînă la epuizare ocările, injuriile: *chimiță cu suflet de hingher și de cioclu, lichia fără seamăn și fără pereche, mutra obraznică de marțafoi etc.*

Cuvîntul e trezit mai ales cînd e folosit direct de Pirgu: „La mai mare solzoșia ta... al nostru ești. Umbli să-ți lași lapții cu folos. Bre cum te mai înfîngeai în undiță la Masinca, o luași în undiță pe coarda razachie, cu saciz dulce, ușor. Ce pramatie : faci pe cocoșul, cotoi mare dumnealui. Ei, dar ai de învățat încă multe, ești junic; ca să le fii pe plac maimuțelor trebuie să fii porc și cu șoricul gros. Și mai ales nu tîrnosi manganul că te usuci; de ți-a mirosit cumva a pagubă, împinge măgarul mai departe, știi vorba: malac să fie că broaște... Dacă vezi însă că ridică coada, nu te pierde, ia-o înainte oblu, berbecește, ca pînă de iarnă că te vîz crap îmblănit“⁹⁾ sau, vorbind despre Arnoteni: „La drept vorbind era un maimuțoi, dar cucoana Elvira ce matroană, și fetele, niște cotoșmane, niște armăsăroaice“¹⁰⁾. Conexiunile sale sociale, lipsa de ocupație, desfrîul și orgiile cărora li se da cu toată plăcerea se reflectă perfect în acest fel, aproape unic, de a vorbi. Jocul de cărți și femeile fiind „singurele lucruri de care știa să vorbească“ localurile singurului mediu prielnic de afirmare a „personalității“ sale, explică apoi prezența termenilor și expresiilor privitoare la jocul de cărți: *maus, drum de fier, pocher, trei-benți, pul-secret, întîlnire* cu atributul specific *uriasă* (întîlnire uriasă), *a intra mesa, a se curăța etc.*, la băuturi, începînd cu cele mai alese: *șampanie, bordeaux, bourgogne*, pînă la cele mai ordinare *prăstină, trascău, poșircă, juicăreală* „care prelungită în doi e doză pentru adulți“, indiferent dacă apar direct în vorbirea lui Pirgu sau a autorului. Conceptul de femeie stricată însă le întrece pe toate celelalte. Începînd cu popularul *muier*, cu neologismul de mult compromis *damă*, cu turcescul *cadînă* (care își păstrează rar nuanțele afective), mahalaua și argoul sînt extrem de darnice; *șlampătă, pupuică, cocoșnețe, marcoave, ștealfe, cotoșmane, armăsăroaice, putoare, paparudă, paciaură, otrăvuri, rable de pripas, trezitură, răsufătură etc.* Uneori o singură frază concentrează atîtea elemente vulgare încît limitele par a fidepășite: „Cu totul altceva îi plăcea lui [Pirgu], simțurile sale ce arătau respingere tocmai de ce e venust și pur nu se mai deșteptau decît la beție și atunci îi trebuiau femeii *schiloade, știrbe, cocoșate* sau *borfoase* și mai ales peste măsură de grase și de trupeșe, *huidume* și *namile* rupînd cîntarul la Sf. Gheorghe, *geamale, baldîre, balcîze*“¹¹⁾. Această stă-

9) Matei Caragiale, *op. cit.*,⁵⁾ p. 130.

10) *Ibid.*,⁵⁾ p. 118.

11) M. Caragiale, *op. cit.*,⁵⁾ p. 57.

ruință în obscenitate și scabros care pare a răni pînă și auzul este totuși de un pitoresc care înfioară. „Riscul literar al acestei descrieri — spune acad. Tudor Vianu — este compensat prin jocul alternanțelor și nici un alt scriitor nu l-ar mai putea încerca vreodată, dacă, asemeni lui M. Caragiale, n-ar dispune de puterea ascensiunii lui către înaltele trepte ale fervorii lirice și de acea virtute a disprețului care se lasă parcă hipnotizată de ceea ce o stîrnește și o întărită mai aprig¹²⁾).

Cînd tensiunea urcă prea mult tehnica artistului se schimbă, reproducerea e substituită prin sugerare: „iar de greșeniile la care se deda vorbea atît de zdrențaros încît ar fi făcut să se rușineze, dacă l-ar fi înțeles, porcii chiar și maimuțele“¹³⁾ — sau despre Poponel „unul din edecurile ministerului treburilor din afară“: „ca să-l descriu ar trebui să-mi înting pana în puroi și în mocirlă și la această îndeletnicire nu mi-aș pîngări numai pana, dar aș spurca mocirla, chiar și puroiul“¹⁴⁾.

Argoul sau, în sfîrșit, vorbirea periferică oferă scriitorului o bogată colecție verbală din care acesta folosește cu inegalabile puteri sugestive exemplarele cele mai pregnante.

În timp ce craii, trei, aruncau doar „scurte priviri cotoiești cu-coanelor de la mesele vecine“, Pirgu „*pisa* cu nerușinare o negustorească cu fața aprinsă sub suliman, înfioată și înzorzonată“¹⁵⁾. Insistența și impertinența privirilor lui, îndreptate, direct, fără ocolisuri, asupra negustoresei sulemenite, se concretizează cu o eficiență deosebită în acest verb durativ: *pisa*, cerut nu numai de acțiunea însăși ci, pare-se, chiar de obiectul asupra căruia ea se îndreaptă: negustoreasa „cu fața aprinsă sub suliman, înfioată și înzorzonată“.

„Însoțitorii și-i *dejuga* [Pirgu] fără să mai ceară încuviințare de-a dreptul la masa noastră“¹⁶⁾. Transferul verbului *dejuga* din lumea animală în cea umană degradează, coborînd pînă la dobitoc, ceata desfri-naților tîrîtă de Pirgu, sforar neîntrecut, care *juca giurgiuna* (ducea de nas) tot tîrgul.

Verbe ca *a îngăla*, *îmbăloșa*, *fleorțai*, *scălămbăni*, formule expresive prin semnificația și noutatea lor ca: *îți sună coliva* sinonimă cu „îți sună ceasul morții“, *a-ți face capul ciulama*, corespunzînd zicalei „a-ți face capul calendar“ și altele, servesc aceluiași scopuri artistice: caracterizarea și tipizarea.

Imoderația verbală nu definește evident vreo dispoziție sau preferință a autorului în această direcție, ci are incontestabil o funcție critică pe care cuvîntul cuminte n-ar fi putut-o sugera cu aceeași eficacitate. Panorama desfriului, a decăderii și a descompunerii n-ar fi fost tot atît de vastă, dacă autorul ar fi păgubit-o de cruzimea și virulența cuvîntului vulgar.

12) T. Vianu, *Artă prozatoriilor romîni*, p. 365.

13) M. Caragiale, *op. cit.*,⁵⁾ p. 57.

14) *Ibid.*,⁵⁾ 58.

15) *Ibid.*,⁵⁾ p. 18.

16) M. Caragiale, *op. cit.*,⁵⁾ p. 18.

Grație tocmai acestei potențări a limbajului, Gore Pirgu ne apare ca expresia tipică a abjecțiunii.

Eroii lui Caragiale tatăl „sînt lipsiți de vulgaritate sufletească—spune G. Călinescu—...Mitică e birfitor, lichea și intrigant mai mult din limbouție“¹⁷), Gore Pirgu însă e secătură, canalie, ros de vicii, mînat înverșunat să facă carieră. Voința și „calitățile“ lui l-au făcut „milionar, înșurat cu zestre și despărțit cu filodormă... prefect, deputat, senator, ministru plenipotențiar“¹⁸). Prin Gore Pirgu, Matei Caragiale a realizat un exemplar tipic al societății burgheze bucureștene de prin 1910—1912 și a surprins admirabil parvenitul care „în afară de înjurăturile neaoșe a căror deprindere îi rămăsese scumpă nu mai vorbea decît franțuzește și cît mai tare, ca să-l audă toată lumea“¹⁹).

O dată ajuns Gore Pirgu se supune tuturor practicilor care se potrivească unui om de lume. Acest „vrăjmaș al slovei tipărite“ cumpără pînă și cărți, pe Montaigne chiar, care e „drăguț, are părțile lui“, așa cum altădată opina despre jocurile de noroc pe care le mai făceau să trăiască doar alunarii.

Aprecierile, selecții toate din viața lui obișnuită, comportările și mai ales felul său de a vorbi, ne îngăduie să-i cunoaștem categoria socială, morală și intelectuală.

Cînd Gore Pirgu nu mai este prezent, iar desfriul rămîne dincolo de „sălașul desfătărilor grave ale duhului“, cuvîntul de rînd, vulgar și obscen, greu își mai găsește loc și justificare. Departele de aburii acri ai vinului și ai desfriului, de stricăciune și josnicie, e o altă viață, căreia autorul îi închină pagini de un farmec rar întîlnit. Călătorii mirifice: prin istoria și literatura mai tuturor țărilor și veacurilor, cu precădere al XVIII-lea; peregrinări imaginare pe mările „elene și latine“, prin pădurile adînci ale Amazonului, „pe întinsul oceanului pacinic“, dezvăluie un „stăpîn pe meșteșugul de a zugrăvi cu vorba“, așa cum însuși Matei Caragiale spune despre unul din eroii cărții.

Fraza se distilează, se purifică. Eliberîndu-se de povara cuvîntului aspru și respingător ea capătă limpezimi de safir. „În fața frumosului, lămuri el, singurătatea devine apăsătoare, și e o seară prea frumoasă domnule, o seară de basm și de vis. Asemenea seri se întorc zice-se de demult; în taina lor le plăcea meșterilor cei vechi să întruchieze unele legende sacre, rareori însă penelul celor mai iscusiți chiar a izbutit să le redea umbra limpede în toată albastra-i străvezime. E seara izgonirii Agarei, seara fugii în Egipt. Pare că fascinată, vremea însăși conține mersul și în văzduhul fluid nici o adiere, în frunzișuri nici un murmur, pe luciul apei nici un fior“²⁰).

Acest înzestrat pictor al serii, al mării, al florilor, al interioarelor și al oamenilor dispune cu atîta artă culorile încît stilul e cînd „străveziu“, pur ca aici, cînd bogat, strălucitor ca în cele ce urmează: „se

17) G. Călinescu, *Istoria literaturii romine*, Buc., 1941, p. 442.

18) M. Caragiale, *op. cit.*,⁵) p. 158.

19) M. Caragiale, *op. cit.*,⁵) p. 148.

20) M. Caragiale, *op. cit.*,⁶) p. 36.

scoaseră pentru întâia oară din dulapuri și lăzi pinzeturile de masă de olandă, argintăria suflată cu aur. Sofrageria fu bogat înflorită cu trandafiri galbeni ce căpătau străvezimi de ceară în galeșă lumină chihlibărie a acelei dulcegi zile de toamnă... După masă, trecurăm într-o încăpăre de cel mai prețios rococo vienez. Îmbrăcată toată pereți și mobile în mătase șofranie cu poleieli de argint, întruchipînd flori de nufăr²¹⁾.

Un imn închinat frumosului, rînduri ca acestea spulberă impresia neplăcută pe care, poate, a creat-o pentru moment violența limbajului.

Matei Caragiale are²²⁾ o deosebită capacitate de a sugera culorile și nu atît prin invocarea cuvîntului consacrat, nume de culoare, mat de obicei, lipsit de reflexe cînd e folosit prin el însuși, ci mai ales prin invocarea acelor elemente care amintesc culorile în nuanțele și tonurile lor naturale, vii. Lumina unei zile de toamnă e astfel *chihlibărie*, mătasea rochiei *șofranie*, rochia de lastră *nerămzie*, postavul are fața *iascăi*, părul e *morcoviu* ori ca *mierea arsă*, razele soarelui „destramă tortul brumelor în toate fețele curcubeului“ etc.

Uneori apropierea sînt neașteptate, sugestive însă prin concretul lor: aerul rece al unei nopți de april „pare *bătut cu smîntînă de lună plină*“, ochii Wandei sînt „mari, verzi, verzi, *lături de pește*“. În sfîrșit nu mai vorbim de aprecierile unice: albastru *rar*, *apoase* străvezimi, viorii și sure, sau de gustul rafinat cu care îmbină culorile: „În lungi mantale, cu paloșul la coapsă și cu crucea pe piept“ — cei trei crai — „îneșmîntați, împunglicați și împănoșați numai în *aur și verde, verde și aur*“ — așteptau sfîrșitul „surghiunului“ lor pe pămînt.

Înzestrat pictor al decorului interior, M. Caragiale descrie cu minuție interioare unde „La belșugul de abanos și de mahon, de mătăsărie, de catifele și de oglinzi — acestea de toată frumusețea, fără ramă și cît peretele —“²³⁾ adaugă aroma mirodenilor, care-și „zvîntă“ esența în cupe și mireasma florilor atît de dragi lui: *tufânici, trandafiri, orhidee, tiparoase, neramzii, gazii*. Uneori o singură frază adună atîta floare, încît descrierea capătă nu numai culoare, ci viață mai ales. „*Mușeșelul și nalba* năpădeau curțile, pretutindeni *leandri, rodii, lămțișă*, la ferestre se înghesuiau ghivecele de *garoafe*, de *mușcate*, de *cerceluși*, de *indrusaim de șiboi*“²³⁾.

Aceste pitorești aglomerări de culori și esențe, atît de obișnuite în paginile cărții, sensibilizează simțurile care pătrund mireasma *amară* pe care o răspîndesc florile de oleandru *aerul zaharisit de miresme*, „mirosul *salubru* de vîsc marin“, ba chiar mirosul de *pergamută și (a) mosc* al unei franțuzești „vechi de curte, cuprinzătoare și înțepată“. Din rara artă de a folosi culoare și de a pulveriza parfumul, de a întovărăși cuvintele și de a trezi imaginile, naște strălucirea stilului său la care trebuie adăugată muzicalitatea frazei.

Dinamică și energică uneori, lentă și molatecă alteori, ea sugerează

21) M. Caragiale, *op. cit.*,⁵⁾ p. 63.

22) *Ibid.*,⁵⁾ p. 37.

23) *Ibid.*,⁶⁾ p. 38.

prin admirabile vecinătăți de cuvinte muzica însăși: „lăutarii nu uitară să cînte acel vals *domol* care era una din slăbiciunile lui Pantazi, valsul *voluptos* și *trist* în legănarea căruia pîlpia *nostalgică* și *tristă* fără sfîrșit, o patimă așa *sftșietoare* că însăși plăcerea de a-l asculta era amestecată cu suferință. De îndată ce coardele încăluzate porniră să îngine *amara* destăinuire întreaga sală amușise. Tot *mai învăluită, mai joasă, mai înceată*, mărturisind *duioșii* și *dezamăgiri, rătăciri* și *chinuri, remușcări* și *căințe*, cîntarea înecată de dor se îndepărta, se stîngea, suspinînd pînă la capăt, *pierdută, o prea tîrzie și zadarnică chemare*“. Aglomerarea de calificative: *domol, voluptos, trist, sftșietoare, nostalgică, amară, pierdută, tîrzie, zadarnică, mai învăluită, mai joasă, mai înceată*, de nume care evocă, împerechiate ritmic: *duioșii* și *dezamăgiri, rătăciri* și *chemări, remușcări* și *căințe*; de verbe care sugerează ultimele pîlpîiri ale mișcării este oare această cîntare tristă, la care autorul pare a ține în mod deosebit, repetînd-o pe ultima pagină a cărții, cînd viața crailor se destramă, sub forma de la începutul cărții, cînd „pe o vreme de lacrimi“ luăm un prim contact cu eroii, o lipsă de corespondență între conținut și formă?

Cel care a fost „nebul după muzică“, s-a „războit“ după Rameau și Glück și „s-a închinat“... lui Mozart, receptînd cîntul îl face să trăiască prin cuvînt.

Și dacă la capătul acestei încercări îmbinăm ceea ce necesitatea demonstrării a disociat, obținem esența stilului lui M. Caragiale: armonia contrastelor, echilibrarea cu artă a contrariilor — vulgarul și sublimul — unul instrument al satirei corozive, altul expresie a idolatriei față de frumosul din viață, literatură și artă.

Catedra de Limba romină

КОНТРАСТ КАК ХАРАКТЕРНЫЙ СТИЛИСТИЧЕСКИЙ ПРИЕМ МАТЕЙ КАРАДЖАЛЕ

Краткое содержание

Ограничиваясь лишь романом *Craii de Curtea-Veche*, лучшим из произведений Матей Караджале, автор данной статьи пытается охарактеризовать стиль этого писателя.

Отражая противоположные стороны бухарестского общества 1910-1912 г.г., роман *Craii de Curtea Veche* написан языком, соответствующим полностью содержанию, в котором слово одновременно чарует и ужасает, привлекает и отталкивает. В его стиле преобладает гармония противопоставлений, совершенное сочетания возвышенного с просторечным, безупрочного с тривиальным, одним словом, всё то, чему способны лишь великие мастера слова.

Великолепный стилист, художественная личность исключительно своеобразная в нашей литературе, Матей Караджале заслуживает большего внимания со стороны критики и более широкого распространения, возможных только после пересмотра и переиздания его сочинений.

MATEI CARAGIALE—ARTISTE DES CONTRASTES

R é s u m é

C'est une recherche stylistique sur l'art d'écrire de Matei Caragiale que nous essayons ici, visant surtout le roman *Craii de Curtea Veche*, l'oeuvre la plus remarquable de cet auteur.

Reflétant des aspects contradictoires de la société bucarestoise des années 1910—1912, le roman *Craii de Curtea Veche* est écrit dans une langue parfaitement adéquate au contenu ; le verbe charme, il fait frémir, il attire et repousse à la fois.

Le trait dominant de son style réside dans ce que l'on appellerait l'harmonie des contraires, parfaite union du sublime avec le trivial, que seuls les grands maîtres dans l'art du verbe ont su réaliser.

La personnalité artistique d'exceptionnel styliste de Matei Caragiale, personnalité particulièrement originale dans notre littérature, vaut bien plus d'attention de la part de la critique littéraire et une plus large notoriété.

ÎN LEGĂTURĂ CU EVOLUȚIA SISTEMULUI VOCALIC AL LIMBII ROMÎNE

DE

MIRCEA ZDRENGHEA

*Comunicare prezentată în sesiunea științifică din decembrie 1956
a Universităților „V. Babeș” și „Bolyai” — Cluj*

Samuil Micu, elaborînd normele pentru scrierea limbii romîne cu litere latine ¹⁾, a stabilit pentru prima dată principalele legi de evoluție fonetică a limbii romîne din limba latină. Cei ce s-au ocupat ulterior de istoria limbii noastre au reușit să stabilească noi reguli de evoluție fonetică și să vină cu precizări în legătură cu cele fixate anterior. Ei nu au avut, însă, în vedere sistemul fonetic al limbii romîne în ansamblu, ci l-au descompus în elementele lui componente și au stabilit — așa cum au făcut și alți cercetători pentru limbile lor — reguli pentru fiecare sunet în parte ²⁾, neglijînd întregul.

Munca de analiză a acestora, lăsînd la o parte exagerările unora, este totuși foarte importantă. Numai datorită rezultatelor la care au ajuns ei, noi putem avea azi o privire de ansamblu asupra evoluției unei părți din sistemul fonetic al limbii romîne, anume asupra evoluției sistemului vocalic.

Pentru aceasta plecăm de la faptul foarte cunoscut că vocalele unei limbi se grupează de obicei sistematic, după gradul de deschidere și punctul de articulare. Vocalele limbii latine și mai tîrziu cele ale limbii romîne s-au grupat și ele într-un sistem după criteriile de mai sus.

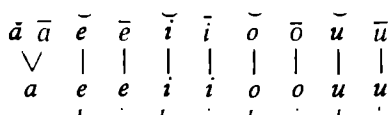
În cele ce urmează vom încerca să prezentăm modificările suferite de vocalele limbii romîne în cadrul sistemului vocalic și nu luate izolat.

1) La sfîrșitul *Cărții de rugăciuni*, 1779, apoi în *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, 1780 și în introducerea la *Acatist*, 1801.

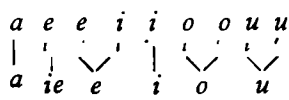
2) Au fost totuși cercetători care au văzut just legătura dintre evoluția unor sunete, ca în cazul metafoniei lui *e* și *o* sau a trecerii lui *a*, *e*, *o* accentuați în poziție nazală

în *i*, *i*, *u*, sau în cazul modificării unor consoane urmate de *i*, *e*, *i* sau *i* flexionar, fără a fi ajuns însă la privirea de ansamblu asupra sistemului fonetic al limbii romîne.

Începînd cu secolul I al erei noastre, în vocalismul limbii latine diferența de cantitate a fost înlocuită cu diferența de timbru. Vocalele lungi se rosteau închis, iar cele scurte deschis ³⁾.

Dar nici această diferență nu se menține mult timp, ci cîte două vocale apropiate ca deschidere s-au confundat în cîte una (cu excepția lui *i* care devine un *i* obișnuit și a lui *e* care se diftoghează în *ie*, transformînd primul element în iod (*ie*), iar *e* rămînînd de același timbru cu cel provenit din *e* și *i*):

Se ajunge astfel în limba latină orientală la următoarele vocale: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, care pot fi aranjate în următorul triunghi vocalic:

Locul de articulare a limbii			
	anterioare	mediale	posterioro
Gradul de deschidere			
închise	<i>i</i>		<i>u</i>
mijlocii	<i>e</i>		<i>o</i>
deschise		<i>a</i>	

În vocalismul limbii romîne apar două vocale mediale: *ă* și *î*, despre care unii cercetători ⁴⁾ afirmă că provin din limba tracă, iar alții ⁵⁾ că provin dintr-un sunet medial, intermediar între *ă* și *î*, care s-ar datora mai multor schimbări fonetice suferite de *a*, *e* și *i* și că acest sunet intermediar s-ar fi dezvoltat la *ă* și *î* sub influența limbii slave.

3) Cf. Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Tome premier, Paris, 1901, p. 69—70; Al. Rosetti, *Istoria limbii romine*, I, ed. II, București, 1940, p. 55—57; *Gramatica limbii romine*, vol. I, Vocabularul, Fonetica, Morfologia, Editura Academiei R.P.R., p. 75—79.

4) De ex. Al. Philippide în *Originea Romînilor*, vol. II, p. 56, Iași, 1928.

5) Cf. Em. Petrovici, *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii romîne*, București, 1956, p. 7 și 30—35.

Cu aceste două vocale noi, triunghiul vocalic al limbii romîne este următorul:

<div>Locul de articulare a limbii</div> <div>Gradul de deschidere</div>	anterioare	mediale	posterioare
închise	<i>i</i>	<i>ɨ</i>	<i>u</i>
mijlocii	<i>e</i>	<i>ă</i>	<i>o</i>
deschise		<i>a</i>	

Să vedem acum ce schimbări s-au produs în cursul veacurilor în acest sistem vocalic.

I. În primul rînd constatăm un proces de *închidere* ⁶⁾ a vocalelor deschise și mijlocii și un proces de *deschidere* a vocalelor mijlocii.

A. Închiderea vocalei deschise *a* (la *ă* și *ɨ*) și a celor mijlocii *e* (la *i*) și *o* (la *u*) se datorește mai ales: 1) reducției acestor vocale cînd erau neaccentuate ⁷⁾ sau 2) acțiunii poziției nazale ⁸⁾ vecine cînd ele erau accentuate.

Vom da acum exemple de închidere a vocalelor:

1) Închidere provocată de reducția vocalelor *a*, *e* ⁹⁾ și *o* neaccentuate:

a > ă ¹⁰⁾ lat. *barba* > *barbă*, lat. *barbatus* > *bărbat*, lat. *caldaria* > *căldare*, lat. *comparo* > *cumpăr*, lat. *catellus* > *cățel*, lat. *lana* > *lînă*, lat. *mola* > *moară*, lat. *nigra* > *neagră*.

e > i: lat. *anima* > *înemă* > *înimă*, lat. *carpinus* > *carpen* > *carpin*, lat. *quinque* > *cinci*, lat. *lacrima* > *lacremă* > *lacrimă*, lat. *mentionem* > *minciună*, lat. *neque* > *nici*, lat. *nemica* > *nimic*.

o > u: lat. *cognatus* > *cumnat*, lat. *comprehendo* > *cuprind*, lat. *coliculus* > *curechi*, lat. *dormimus* > *durmim* (în limba literară *dormim*), lat. *formica* > *furnică*, lat. *formosus* > *frumos*, lat. *laudo* > *laudu* (azi *laud*), lat. *leporem* > *iepure*, lat. *occido* > *ucidu* (azi *ucid*), lat. *sonare* > *sunare*.

6) Cf. S. Pușcariu, *Phonétique et phonologie*, în „Études de linguistique roumaine”, 1937, p. 131-132: „la position atone a la même conséquence que la position nasale (*n* + voyelle ou consonne et *m* + consonne) à savoir la fermeture de la voyelle”.

7) Închiderea lui *e* neaccentuat la *i* are caracter de „lege” numai în dialectul meglenoromîn, iar în dacoromîn numai în subdialectul moldovean.

8) Adică urmate de *n* simplu sau de *m* + consoană.

9) Vezi nota 7.

10) Regional, precum și în vorbirea familiară a unora, fenomenul se întâlnește și în unele cuvinte împrumutate mai nou, în care limba literară păstrează pe *a*: *căpac* *căzan* ș. a.

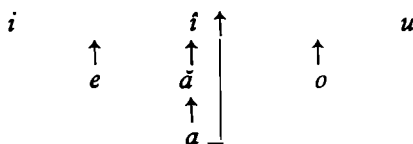
2) Închiderea vocalei deschise (*a*) și a celor mijlocii (*e* și *o*) accentuate și în poziție nazală ¹¹⁾:

a > **i**: lat. *angustus* ¹²⁾ > *îngust*, lat. *anīma* > *înemă* (> *înimă*), lat. *anellus* > *inel* (> *inel*), lat. *blandus* > *blînd*, lat. *campus* > *cîmp*, lat. *canem* > *cîne*, lat. *lana* > *lînă*, lat. *mane* > *mine*, lat. *panem* > *pîne*.

e > **i**: lat. *argentum* > *argint*, lat. *bene* > *bine*, lat. *dentem* > *dinte*, lat. *lentem* > *lînte*, lat. *mentem* > *mințe*, lat. *parentem* > *părinte*, lat. *placenta* > *plăcintă*, lat. *plenus* > *plin*, lat. *serenus* > *senin*, lat. *tempus* > *tîmp*.

o > **u**: lat. *abscondo* > *ascund*, lat. *bonus* > *bun*, lat. *corona* > *ar. curună* > *dr. cunună*, lat. *frontem* > *frunte*, lat. *montem* > *munte*, lat. *pontem* > *punte*, lat. *pono* > *pun*.

În sistemul vocalic avem deci o importantă închidere a vocalelor mijlocii și a celei deschise:

B. Deschiderea vocalelor mijlocii (*e* și *o*) ¹³⁾ este cunoscută sub numele de „diftonzare” ¹⁴⁾. Pentru a înțelege cum s-a produs „diftonizarea” acestor vocale, trebuie să admitem că, înaintea contactului cu slavii, vocalele *e* și *o*, accentuate și urmate de silabe care conțineau o vocală închisă (*i* sau *u*), se pronunțau mai închis: lat. *dormis* > **dôrmi*, lat. *rogo* > **rogû*. Dar dacă vocalele *e* și *o* accentuate erau urmate de silabe care conțineau una dintre vocalele deschise *a* (*ă*), *e*, ele se pronunțau mai deschis ¹⁵⁾: lat. *rogat* > **rogă*, lat. *ligat* > **legă*, lat. *mola* > **moră*. La fel se comportă și *e* în silabă finală: lat. *det* > **de*, lat. *stei* > **ste*.

Astfel, în sistemul vocalic al limbii române — datorită deschiderii

11) Despre închiderea vocalelor *a*, *e*, *o*, accentuate și în poziție nazală a vorbit și acad. Al. Rosetti în *Istoria limbii române*, IV, București, 1941, p. 30, 37, 38 și 42, dar în mod izolat pentru fiecare din vocalele amintite.

12) La fel a fost tratată și vocala inițială, chiar dacă nu era accentuată. De aceea dăm exemplele împreună. Se poate ca *a* să se fi închis întâi la *o* și numai după aceea să se fi închis la *i*.

13) Vocalele închise *i* și *u* au suferit, când erau scurte încă în latina populară o deschidere: *i* > *i̯* > *e* (lat. *nigra* > **nīgra* > *negra* > **negră* > *neagră*, iar *u* > *u̯* > *o* în celelalte limbi romanice, la noi însă *u* s-a deschis numai în câteva cuvinte: *autumnus* (> **atumnia*) > *toamnă*, *cubitus* > *cot*, *excitere* (> lat. pop. *excotere*) > *scoate*, *muria* > *moare*, *nurus* (> lat. pop. *norus*) > *noră*, *pluvia* (> lat. pop. **ploja*) > *ploaie*, *rubeus* > *roib*.

14) Dezvoltarea la fel a acestor două vocale a fost observată încă de Samuil Micu, iar mai târziu de alți cercetători. Dintre lucrările în care e tratată această problemă amintim pe a acad. prof. I. Iordan, *Diftonizarea lui e și o accentuați în pozițiile ă și e*, Iași, 1920.

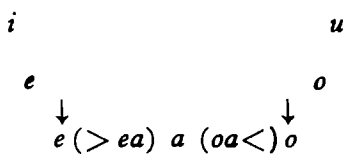
15) Cf. Acad. Emil Petrovici, *op. cit.*, ⁵⁾ p. 29–30.

vocalelor mijlocii — apar două sunete noi \bar{e} și \bar{o} , care cu timpul, s-au dezvoltat în ea și oa ¹⁶⁾.

$\bar{e} > e > ea$: lat. *credat* > **credă* > *creadă*, lat. *densa* > **desă* > *deasă*, lat. *feta* > **fetă* > *feată* (azi *fată*), lat. *nīgra* > **negra* > **negră* > *neagră*, lat. *sēra* > **seră* > *seară*, lat. *theca* > **tecă* > *teacă*; la fel în lat. *det* > **de* > *dea*, lat. *stet* > **ste* > *stea*.

$\bar{o} > o > oa$: lat. *coda* > **codă* > *coadă*, lat. *florem* > **flore* > *floare*, lat. *mola* > **moră* > *moară*, lat. *porta* > **portă* > *poartă*, lat. *rōgat* > **rogă* > *roagă*, lat. *rota* > **rotă* > *roată*, lat. *solēm* > **sore* > *soare*, lat. *tota* > **totă* > *toată* ¹⁷⁾.

În sistemul vocalic s-a produs, deci, următoarea modificare importantă:

II. — În afară de aceste două mari tendințe (de închidere și des-

16) Acad. Em. Petrovici în lucrarea citată explică transformarea lui \bar{e} și \bar{o} în a precedat de consoană palatalizată sau labializată (ceea ce noi notăm în scris prin consoană + ea , oa) ca făcându-se sub influența slavă. „Tot atunci—secolele VI—VII — [cînd romîna avea variantele \bar{e} — \bar{e} și \bar{o} — \bar{o} după cum era vocala din silaba următoare] slava de sud care a stat la baza bulgărei avea de asemenea două varietăți de \bar{e} și de \bar{o} , anume \bar{e} , \bar{o} (care continuau pe de o parte pe * \bar{e} scurt indoeuropean, pe de alta pe * \bar{o} și * \bar{a} scurți indoeuropeni) și $\bar{ä}$ (= \bar{e}), * $\bar{ä}$ (primul continuind pe * \bar{e} indoeuropean iar al doilea pe * \bar{o} indoeuropean.

Slavii bilingvi, pe cale de a se romaniza, precum și romanicii bilingvi, familiarizați cu pronunțarea slavă, au început să rostească variantele romanice \bar{e} — \bar{e} și \bar{o} — \bar{o} în felul slavilor, redînd variantele romanice mai închise ale acestor vocale prin corespondentele slave \bar{e} , \bar{o} , iar variantele lor mai deschise prin corespondentele slave foarte deschise $\bar{ä}$, $\bar{ä}$ (consoanele precedente păstrîndu-și, bineînțeles, articulația suplimentară palatală resp. labială). p. 32-33.

La p. 24 a aceleiași lucrări spune următoarele: „Acest a notat grafic ou , a luat naștere dintr-un \bar{o} care s-a deschis pînă la a , pierzîndu-și elementul palatal care se păstrează ca un apendice labial al consoanei precedente sau ca o vocală de tranziție avînd timbrul u “.

Același lucru trebuie să-l presupunem și pentru a notat grafic ea , și anume că provine dintr-un \bar{e} care s-a deschis pînă la a , pierzîndu-și elementul palatal care se păstrează ca un apendice palatal al consoanei precedente sau ca o vocală de tranziție, avînd timbrul e (sau i).

Cf. și acad. Al. Rosetti, *Studii lingvistice*, p. 77-82, București, 1955.

17) Fenomenul se întîlnește și în cuvintele împrumutate din slavă, greacă etc.: v. sl. *nevestā* > *neveastă* (azi *nevastă*), v. sl. *veku* > *veac*; v. sl. *kosa* > **cosă* > *coasă*, v. sl. *pola* > **polă* > *poală*; n. gr. *κολλα* > *coală* și a. În cuvintele împrumutate de curînd fenomenul nu se mai produce: *pedagogă* (dar copiii de la țară rostesc, uneori, *pedagoagă*).

chidere) a vocalelor, mai constatăm și trecerea vocalelor anterioare și a celor posterioare în vocale mediale și invers.

A. Trecerea vocalelor anterioare în vocale mediale și invers.

1. Vocalele anterioare trec în vocale mediale când sînt precedate de următoarele consoane rostite dur: *r* (< *r*-, *rr*-), *s*, *ș*; *e* și *e* (*ea*) trec în mediale și după labiale ¹⁸⁾ și dentale, iar *e* și după *u* (digăma).

i > *î*: lat. **horrire* > *urî* (*re*), lat. *rideo* > *rid*, lat. *ripa* > *ripă*, lat. *risus* > *rîs*, lat. *rivus* > *rîu*, lat. **attitio* > *atît* ¹⁹⁾.

e > *ă*: lat. *crepo* > *crăp*, lat. *resina* > *rășină*, lat. *reus* > *rău*, lat. *februarius* > *făurar*, lat. *fetus* > *făt*, lat. *verso* > *vărs*, lat. *verus* > *văr*, lat. *vidua* > **veduă* > *văduvă*, lat. *me* > *mă*, lat. *melus* > *măr*, lat. *metula* > *mătură*, lat. *numerus* > *număr*, lat. *pecorarius* > *păcurar*, lat. *peccatum* > *păcat*, lat. *pīcula* > *păcură*, lat. *pirus* (> *per*) > *păr*, lat. *bonitatem* > *bunătate*, lat. *tenerum* > *tinăr*, lat. *novae* > **noue* > *nouă*, lat. *nobis* > **noue* > *nouă* ²⁰⁾.

ea > *a*: (lat. *feta* > **fetă*) > *feată* > *fată* ²¹⁾, (lat. pop. *vera* > **veră*), *veară* > *vară*, (lat. *viridia* > **verză*) > *vearză* > *varză*, (lat. *pīra* > **pēră*) > *peară* > *pară*, (lat. *septem* > **șepte*) > *șeapte* > *șapte*, (lat. *serpem* > **șerpe*) > *șearpe* > *șarpe*, (lat. *terra* > **țeră*) > *țeară* > *țară* (sl. *nevěsta* > **nevestă*) > *neveastă* > *nevestă*.

2. Fenomenul se petrece și invers: vocalele mediale trec și ele în vocale anterioare. Trecerea se întîlnește în mult mai puține cuvinte și nu are caracter de „lege“. Ea este condiționată de prezența unei vocale palatale în silaba următoare celei în care se află *i* sau *ă*.

i > *i*: (lat. *anellus*) > *inel* > *inel*, (lat. *anīma*) > *inēmă* > *inimă*.

ă > *e*: (lat. *fabricare*) > *făreca*(*re*) > *fereca*, (lat. *masticare*) > *măsteca*(*re*) > *mesteca*, (lat. *familia*) > *fămeaie* > *femeie*.

a > *ea*: (v. sl. *brazda*) > *brazdă* > regional *breazdă*, (v. sl. *strāza*) > *strajă* > regional *streajă*, (v. sl. *ravinū*) > *ravăn* > regional *reavăn*, (mag. *szám*) > *samă* > *seamă*; *rafă* > regional *reașă*, *țaran* > *țarean*.

18) Pentru prefacerea lui *e* în *ă* (a lui *ea* în *a* și a lui *in* în *in*) după labiale, cf. S. Pușcariu, *Despre legile fonologice*, în „Dacoromania“, vol. II, p. 50.

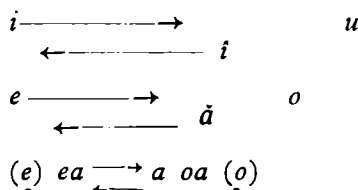
19) Fenomenul se petrece și azi regional după consoanele *t*, *s*, *z*, *ș*, *j* dacă nu au caracter palatal și nu sînt muiate:

cuțit > *cuțit*, *țin* > *țin*, *țipă* > *țipă*, *sită* > *sită*, *silă* > *silă*, *singur* > *singur*, *sitar* > *sitar*; *zice* > *zice*, *zi* > *zi*, *zicală* > *zicală*, *păzind* > *păzind*, *șir* > *șir*, *mașină* > *mașină*, *rășină* > *rășină*; *jilt* > *jilt*, *jir* > *jir*.

20) Fenomenul se petrece și azi regional după aceleași consoane precum și după *s*, *z*, *ș*, *j*, *t*, dacă nu au caracter palatal și nu sînt muiate: *crep* > *crăp*, *hotare* > *hotară*, *reci* > *răci* (*a*), *repezi* > *răpezi* (*a*), *reteza* > *răteza*, *felie* > *fălie*, *merg* > *mărg*, *mesteacăn* > *măstacăn*; *pe* > *pă*, *pențru* > *păntru*; *beut* > *băut*, *teutor* > *băutor*; *sec* > *săc*, *secară* > *săcară*, *secetos* > *sățetos*, *secure* > *săcure*, *semn* > *sămn*, *seu* > *său*, *semăndătură* > *sămăndătură*, *sergent* > *sărjent*, *serviciu* > *sărviciu*; *zemos*, *zemos*, *zer* > *zăr*, *zeu* > *zău*; *șes* > *șăs*, *șezător* > *șăzător*; *jeratic* > *jăratie*; *țel* > *țăl*; *țepușe* > *țăpușă*, *țes* > *țăs*, *țepi* > *țăp*.

21) Regional, fenomenul se petrece și azi: *rea* > *ra*, *țeapă* > *țapă*, *țeapăn* > *țapăn*; *seamnă* > *sămăndă*, *seacă* > *sacă*, *zeamă* > *zămă*.

În sistemul vocalic s-a produs, deci, o trecere masivă a vocalelor anterioare în mediale ²²⁾ și, în proporții mult mai mici, a celor mediale în anterioare:

A. Trecerea vocalelor posterioare în vocale mediale și invers.

Spre deosebire de trecerile amintite, aceasta nu are caracter de „lege“, ci se întâlnește numai în cazuri izolate. Faptul nu trebuie să ne surprindă deoarece vocalele posterioare nu numai că au alt loc de articulare față de cele mediale, dar sînt și rotunjite. Deosebirea între ele este, deci, mai mare decît între anterioare și mediale.

1) **u > î**: lat. *aduncus* ²³⁾ > *adînc*, lat. *axungia* > *ostînză*.

o > ă: lat. *adpōst* (> *apoi*) reg. *apăi*, lat. *quod* > *că*, lat. *contra* > *cătră*, lat. *foras* > *fără*; mag. *fogadó* > *făgădău*; regional: *orb* > *uărb*, *oi* > *uăi*, *oraș* > *uăraș*.

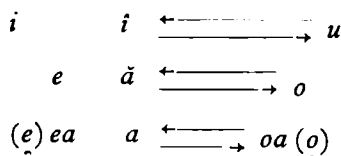
(o) oa > a: (lat. *tua*) > **toa* > *ta*, (lat. *sua*) > **soa* > *sa*, (lat. *ad foras*) > **afoară* > *afară*, (sl. *podŭvora*) > *povoară* > *povară*.

2) **î > u**: (lat. *ambulo*) > *îmblu* > *umblu*, (lat. *angulus*) > *înghi* > *unghi*, (lat. *impleo*) > *împliu* > *umpliu* — *umplu*, (lat. *inflo*) > *înflu* > *umflu*.

ă > o: lat. *nubilus* > **nuuer* > **nuuăr* > *noor*, *nor*, lat. *nobis* > **noue* > *nouă* > *noo*, lat. *vobis* > **voue* > *vouă* > *voo*; (v. sl. *kovaja*) > *încovăia* > *încovoia*, (v. sl. *vapcsati*) > *văpsi* > *vopsi*; regional: *fămeie* > *fomeie*, *păstaie* > *postaie*.

a > oa (numai regional): *farmec* > *foarmec* (Trans., Maram.) *fașă* > *foașă*, *fașă* > *foașă* (Oltenia).

În sistemul vocalic s-a produs deci următoarea modificare:

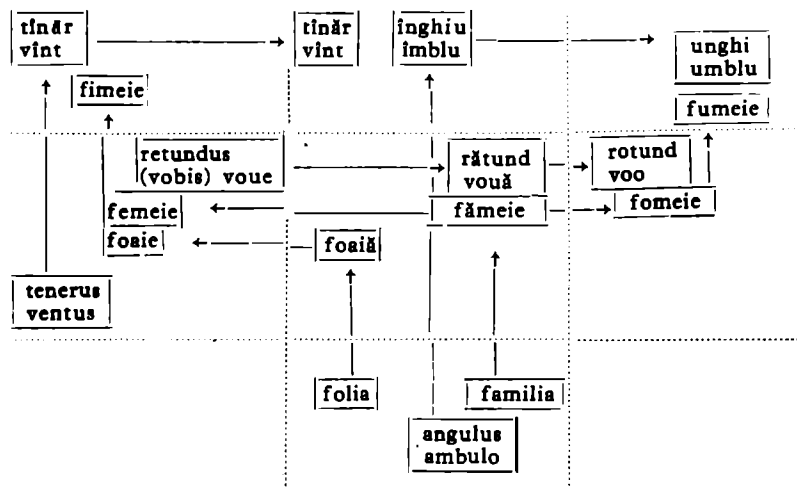
Admițînd că schimbările s-au produs așa cum le-am prezentat mai sus, putem urmări mai ușor drumul parcurs de unele vocale pînă au ajuns la rostirea de azi, drum care altfel pare cam curios. De exemplu: **a > u**: *angulus* > *unghi*, *ambulo* > *umblu*, *familia* > *fumeie*; **î > u**: *impleo* > *umplu*, *inflo* > *umflu*; **e > o**: *retundus* > *rătund* > *rōtund*, (*vobis*) **voue* > *vouă*

²²⁾ Mai ales dacă admitem cu acad. Em. Petrovici că *ea* nu e un adevărat diftong, ci un diftongoid.

²³⁾ Al. Rosetti, *Istoria limbii romine*, IV, p. 37 și 40 spune că etimonul este lat. pop. *adancus*.

> *voo*; **e** > **i**: *ventum* > *vînt*, *tenerus* > *tinăr*; **a** > **e** *folia* > *foaie*, *familia* > *femeie*; **a** > **o**: *familia* > reg. *fomeie*.

În cazul lui *umblu*, *unghi*, *vînt*, *tinăr*, *foaie*, *femeie*, a avut loc mai întîi o închidere a vocalelor originale, apoi o schimbare a locului de articulație, datorite anumitor cauze. În cazul lui *voo*, *rotund*, *umplu* și *umflu* a fost schimbat locul de articulație de două ori:

Vom prezenta acum un tabel al vocalismului românesc cu modificările suferite în cursul veacurilor, așa cum le-am expus mai sus, și credem că el ne va ajuta să avem privirea de ansamblu asupra evoluției sistemului vocalic românesc.

Gradul de deschidere	Participarea buzelor	Vocale nerotunjite		Vocale rotunjite
	Locul de articulație a limbii	Anterioare	Mediale	Posterioare
Închise		i	i	u
Mijlocii		e	ă	o
Deschise		e (ea)	a	(oa) o

După cum se poate vedea din tabel, modificările cele mai importante petrecute în vocalismul limbii romîne constau în închiderea vocalelor mijlocii și deschise, în deschiderea celor mijlocii și în trecerea celor anterioare în mediale.

Ne explicăm astfel de ce *ă* și *i*, vocale noi în limba noastră, ajung la o frecvență aproape egală cu a vocalelor existente în limba latină și păstrate de noi ²⁴). După statistica întocmită de prof. D. Macrea ²⁵), *ă* este folosit în proporție de 5,27%, față de toate fonemele limbii romîne, iar *i* în proporție de 2,36%. La celelalte vocale procentajul este următorul: *a*—5,97%, *e*—10,14%, *i*—6,52%, *o*—2,66%, *u*—5,82%.

E și *i* au un procentaj mai ridicat, fiindcă în limba literară formele cu aceste sunete sînt considerate corecte (*jes* nu *îăs*, *îin* nu *îin*, *zece* nu *zăce*, *zic* nu *zîc*) și fiindcă statistica întocmită de prof. D. Macrea se bazează mai ales pe texte din opere literare.

Rămîne să explicăm procentajul destul de ridicat al lui *a*. În urma închiderii suferite cînd era accentuat și în poziție nazală, și mai ales cînd era neaccentuat, poziția sa față de cea din limba latină slăbise destul de mult. Ea a fost însă întărită de reducerea diftongilor *ea* și *oa* la *a*, precum și de mulțimea de cuvinte străine împrumutate în limba noastră în sec. XIX și XX, cu un *a* în cuprinsul lor care, în limba literară, rămîne neschimbat, indiferent în ce situație se află.

Vedem din cele spuse mai înainte că modificările suferite de vocalele limbii romîne s-au petrecut nu izolat și întîmplător pentru fiecare vocală în parte, ci ele au acționat asupra tuturor acelor care se află în situații identice, deci în cadrul unui tot unitar (sistemul vocalic) și sub formă de sistem.

Același lucru trebuie făcut și pentru sistemul consonantic, iar după aceea pentru întregul sistem fonetic fiindcă, în vorbire, sunetele nu sînt izolate, ci se influențează reciproc. Numai atunci ne vom putea da seama, în mod just, de felul cum a evoluat sistemul fonetic al limbii noastre.

Catedra de Limba romînă,
Univ. „V. Babeș”—Cluj

О РАЗВИТИИ СИСТЕМЫ ГЛАСНЫХ В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

Краткое содержание

Изменения, которые претерпевают гласные русского языка, не возникли случайно, а по определенной системе. В этом можно убедиться, сравнивая латинскую систему гласных с румынской. В данной системе изменения претерпеваемые тем или иным звуком, находятся в тесной зависимости от изменений, претерпеваемых соседними звуками. Это было

24) Nu trebuie să uităm nici cuvintele de origine slavă intrate în limba noastră în care se găsește *i*.

25) În *Frecvența fonemelor în limba romînă*, în „Dacoromania”, X, 1941, p. 40-41; cf. și în *Probleme de fonetică*, p. 34, București, 1953.

замечено частично исследователями исторической фонетики румынского языка, которых интересует в первую очередь изменения испытываемые каждой гласной в отдельности. Общий обзор изменений возможных в пределах системы гласных не был еще осуществлен.

Автор отмечает в развитии системы гласных румынского языка несколько различных стремлений. В отношении способа артикуляции, одни гласные стремятся закрыться, (например, $a, e, o > \hat{a}$ (\hat{i}), i, u), другие же открываются ($e, o > \underline{e}$ ($\underline{e\acute{a}}$), \underline{o} ($\underline{o\acute{a}}$). С точки зрения места образования преграды, наблюдается переход некоторых гласных переднего и гласных заднего ряда (эти последние очень редко) в гласные среднего ряда и наоборот.

В конце представлена табличка изменений возникавших в румынском вокализме на протяжении веков. *

SUR L'ÉVOLUTION DU SYSTÈME VOCALIQUE DE LA LANGUE ROUMAINE

R é s u m é

Les modifications subies par les voyelles du roumain à travers les siècles se sont conformées tout comme en d'autres langues, à un système. On arrive par nécessité à cette conclusion lorsqu'on compare le système vocalique latin au système vocalique roumain. À l'intérieur d'un système les transformations d'un son ne se passent pas indépendamment des changements subis par les sons qui ont le même degré d'aperture et la même tendance de déplacement du point d'articulation. Les linguistes roumains, intéressés tout d'abord au traitement de chaque voyelle, ont partiellement observé ce fait. Une étude d'ensemble sur la question n'a pas encore été réalisée.

L'auteur constate plusieurs tendances dans l'évolution du système vocalique roumain. Pour ce qui est de la manière d'articulation, certaines voyelles ont la tendance de se fermer (par exemple $a, e, o > \hat{a}$ (\hat{i}), i, u), d'autres deviennent ouvertes ($e, o > \underline{e}$ ($\underline{e\acute{a}}$) \underline{o} ($\underline{o\acute{a}}$). Au point de vue du lieu de l'articulation on constate que certaines voyelles antérieures et postérieures (les dernières seulement d'une manière isolée) deviennent voyelles médiales et inversement.

Finalement l'auteur présente le tableau des transformations du système vocalique roumain.

INDICAȚII PRACTICE CU PRIVIRE LA ANALIZA SINTACTICĂ

DE

ȘTEFAN GIOSU

*Comunicare prezentată în sesiunea științifică a Universității „Al. I. Cuza”
din 24—26 mai 1956*

Preocuparea de studiul gramaticii este, în ultima vreme, tot mai mare¹⁾. Unii din lingviștii noștri de seamă acordă tot mai multă însemnătate studierii sintaxei care a fost atât de neglijată altădată. Ca rezultat al acestui lucru, la care se mai adaugă și unele măsuri ale Ministerului Învățământului privind alcătuirea programelor, sporirea numărului de ore pentru limba română, o repartizare mai justă a acestor ore pentru studiul literaturii și al limbii, învățarea gramaticii în școlile noastre de toate gradele se bucură de mai multă importanță.

Se observă însă un lucru, căruia trebuie să-i dăm atenția cuvenită: unii elevi și studenți deși au cunoștințe teoretice de gramatică, nu știu să le aplice în analiza textului sau fac aceasta cu multă greutate, mai ales când e vorba de delimitarea propozițiilor într-o frază și de delimitarea și recunoașterea părților de propoziție.

În privința aceasta se poate vorbi de anumite greșeli mai frecvente în analizele sintactice, așa cum se poate vorbi de unele greșeli des întâlnite în scrisul elevilor²⁾.

Discordanța dintre elementele gramaticale și cele logice întâlnită adesea, diferitele procedee stilistice pe care le folosește scriitorul în creația sa, faptul că unele cuvinte n-au funcții sintactice în propoziție (rămân în afara analizei sintactice), faptul că părțile de propoziție se ex-

1. Apariția celor două volume ale *Gramaticii limbii române*, editată în 1954 de Academia R.P.R. (în continuare voi vorbi de *Gramatica Academiei*), a volumului *Studii de gramatică*, I, al Institutului de lingvistică din București (1956), apoi numeroasele articole publicate în revistele *Studii* și *cercetări lingvistice* și *Limba română*, precum și comunicările ținute în sesiunile științifice ale Universităților din țară și ale Academiei R.P.R., parte din ele publicate, altele în curs de apariție, sînt cea mai grăitoare dovadă.

2) Vezi I. Popescu, *Cîteva observații asupra greșelilor de ortografie săvîrșite de elevi*, în *Limba română*, anul V (1956) nr. 1 (ianuarie — februarie).

primă nu numai prin cuvinte simple, ci și prin grupuri de cuvinte, explică, în bună parte, greutățile pe care le prezintă analiza sintactică.

Indicațiile pe care le voi formula în paginile ce urmează pleacă de la observarea unor greșeli mai frecvente în analizele sintactice. Exemplele cu care voi ilustra cele discutate sînt din *Amintiri* de I. Creangă³⁾.

S-a dovedit că la înțelegerea structurii propoziției și a frazei de o mare însemnătate este și analiza stilistică⁴⁾. În felul acesta interesul elevului pentru studiul limbii crește⁵⁾. Gramatica editată de Academia R.P.R. subliniază, uneori, valoarea stilistică a unor construcții⁶⁾.

I. Creangă reprezintă graiul vorbit, popular ridicat la o înaltă valoare artistică. În analiza propoziției și frazei din opera marelui povestitor moldovean întîlnim greutățile de care aminteam mai sus. Limba operei lui Creangă se caracterizează, între altele, prin numeroase expresii pentru explicarea cărora schemele și clasificările date de gramatici sînt insuficiente. În interpretarea unor fapte de limbă sîntem, adesea, nevoiți să părăsim domeniul gramaticii și să apelăm la logică sau stilistică⁷⁾. În felul acesta vom găsi și explicația cuvenită unor cuvinte care rămîn în afara analizei sintactice, a unor „abateri“ de la normele gramaticale, vom pătrunde sensul atîtor locuțiuni și expresii în stilul povestitorului ale căror elemente, adesea, nici nu mai pot fi analizate sintactic.

Plecînd de la observația că în analiza sintactică anumite greșeli sînt frecvente, mi-am sistematizat materialul astfel:

I. Elipsa totală sau parțială a unor părți de propoziție.

II. Cuvinte care nu formează părți de propoziție.

III. Părți de propoziție alcătuite din mai multe cuvinte.

Cercetarea rămîne deci în cadrul propoziției. Discutarea faptelor angajează, uneori, și analiza întregii fraze⁸⁾.

I. *Elipsa totală sau parțială a unor părți de propoziție.*

§ 1. În general se vorbește de *elipsa* subiectului atunci cînd acesta nu este exprimat. În aceeași situație se vorbește, în multe școli, și de subiect *subînțeles*. Astfel propozițiile din fraza următoare sînt considerate fie eliptice de subiect, fie cu subiect subînțeles: *Apoi ne-a pus în*

3) Am folosit ediția apărută la E.S.P.L.A. (1954), sub îngrijirea acad. G. Călinescu. În paranteze se indică pagina.

4) Vezi și *Limba română*, anul II (1953) nr. 5, p. 32.

5) Cred că *Metodica predării limbii române la clasele V—VII*, editată în 1955 de Ministerul Învățămîntului trebuia să vorbească și de acest aspect în capitolul „Locul analizei gramaticale în procesul studierii gramaticii”.

6) Pe bună dreptate L. Onu, în recenzie la vol. I al *Gramaticii Academiei* (*Un moment important în studierea limbii române*, Steaua, 1954, nr. 6), arată că această lucrare trebuia să se ocupe într-un capitol introductiv și de raporturile dintre gramatică și stilistică.

7) J. Vendryes în *Le langage. Introduction linguistique à l'histoire* Paris, 1939, p. 182 spune: „C'est par l'action de l'affectivité que s'explique en grande partie l'instabilité des grammaires”.

8) Consider că și sub acest aspect lucrarea ar putea fi utilă.

rind⁹⁾ cu ceilalți școlari și ne-a dat de învățat după puterea noastră (30).

În ambele propoziții subiectul este subînțeles.

Elipsă înseamnă „omiterea unor elemente fără ca înțelesul comunicării să sufere”¹⁰⁾. Este deci greșită afirmația, destul de frecventă cu ocazia analizelor sintactice, că și propozițiile care nu pot avea subiect gramatical, în care deci nu poate fi vorba de nici o omitere, sînt tot eliptice. E vorba nu numai de propoziții ca: *afară ninge, aseară a fulgerat*, ci și de propoziții care, strict gramatical, n-au subiect. Iată un exemplu din Creangă: „Așa ne învățase o babă să facem, *ca să ne treacă de rîie*” (30). *Ne* reprezintă subiectul logic. În expresiile poetice de genul *cerul ploua*, substantivul este, fără îndoială, subiectul gramatical. Chiar și propozițiile *plouă, ninge* își au subiecte, însă nu gramaticale, ci logice, „autorul” acțiunii fiind complexul fenomenelor atmosferice care cauzează ploaia, ninsoarea¹¹⁾.

Datorită sensului general care se dă termenului *elipsă*¹²⁾ s-a ajuns ca el să fie folosit și atunci cînd subiectul este inclus: „Cînd *tragi sorocoveții la musteață*, de ce nu *te olicăești* atîta?” (25). „De douăzeci și mai bine de ani, de cînd *port vornicia în Pipirig*, *am dus-o* cam anevoie numai cu răbușul” (25).

Se obișnuiește adesea să se înglobeze *subiectele nedeterminate* în rîndul celor incluse sau subînțelese. Aceasta dovedește o analiză formală, superficială a textului¹³⁾. În unele probe de control s-a afirmat că în propoziția *și din veselia cea mai mare cazi deodată în uricioasa întristare!* subiectul este fie inclus, fie nedeterminat. Să vedem întregul fragment: „Însă vai de omul care se ia pe gînduri! Uite, cum te trage pe furiș apa la adînc; și din veselia cea mai mare, *cazi* deodată în uricioasa întristare!” (34). Desinența de persoana a doua a verbului din ultima propoziție nu include subiectul, care-i nedeterminat. Expresia seamănă, oarecum, cu un proverb, putînd fi valabilă pentru oricine, în ciuda faptului că verbul este la persoana a II-a¹⁴⁾.

În practica didactică trebuie să atragem atenția asupra unor exem-

9) *Profesorul*, cuvînt exprimat în fraza anterioară.

10) *Gramatica Academiei* II, p. 241.

11) Vezi I. Iordan, *Limba romînă contemporană*, 1955, p. 576 și I. N. Drăganu, *Elemente de sintaxă a limbii romîne*, Buc. 1945, p. 39.

12) Vezi *Gramatica Academiei* II, p. 241—247.

13) Pentru diferitele mijloace de exprimare a subiectului nedeterminat, vezi *Gramatica Academiei*, II p. 69. Folosesc aici termenul „nedeterminat”, pentru a se vedea la ce mă refer. Cred însă că denumirea de *subiect general* este cea mai potrivită, cealaltă rămînînd să se folosească numai pentru propoziții ca: „bate *cineva* la ușa”.

14) Am dat exemple de subiect nedeterminat (=general) neexprimat. Există însă și subiecte nedeterminate exprimate, după cum se poate vedea din *Gramatica Academiei*, II, p. 69, nota, și chiar din prima parte a exemplului mai dezvoltat citat de mine mai sus. Menținîndu-ne pe aceeași linie, trebuie să admitem că există și complemente nedeterminate, exprimate. E vorba tot de propoziții sau perifraze care seamănă cu proverbele. Iată exemple tot din Creangă:

— „Ce *ți-i* scris, în frunte *ți-i* pus” (32), apoi chiar partea a doua din exemplul pomenit mai sus: „Uite, cum te trage pe furiș apa la adînc”. Pronumele *ți*, *te* se referă nu numai la persoana a II-a, ci la toate persoanele.

ple ca cele de mai sus. Altfel analiza este formală și nu contribuie cu nimic la dezvoltarea gândirii.

§ 2. Din propoziție poate lipsi și predicatul. Lipsa verbului spozește expresivitatea frazei¹⁵⁾. Pentru a sublinia anumite fapte, autorul elimină tot ce i se pare că ar interesa mai puțin. De cele mai multe ori, atunci când e vorba de analiza frazei la Creangă, indicația de a se recunoaște propozițiile prin verbele predicative, nu poate fi valabilă. Înainte de aplicarea acestui procedeu care, uneori, se face mecanic, trebuie să pătrundem sensul textului. Lipsa verbului poate fi constatată în următorul citat :

— *Nu mi-ar fi ciudă încaltea, când ai fi și tu ceva și de te miri unde, îmi zice cugetul meu ; dar așa, un boț cu ochi ce te găsești, o bucată de humă însuflețită din sat de la noi și nu te lasă inima să taci ; asurzești lumea cu țărăniile tale !* (52). Textul are opt propoziții, deși, dacă ne orientăm după verbele care (singure sau împreună cu alte cuvinte) formează predicate, găsim numai șapte propoziții. Procedul expunerii conținutului textului este necesar la analiza unui asemenea fragment. Astfel se poate vedea că povestitorul „asurza” lumea cu „țărăniile” sale, deși nu era decît — spune el — „un boț cu ochi...” Găsim astfel funcția de nume predicativ a cuvintelor *asa, un boț cu ochi, o bucată de humă* și lipsa verbului copulă din propoziția concesivă.

După cum am văzut, există propoziții fără subiect gramatical. Altele au subiectul subînțeles sau neexprimat (propoziții eliptice de subiect).

Predicatul este cel mai important element al propoziției. Nu există însă și propoziții fără predicat, ci numai propoziții cu verbul subînțeles (neexprimat), deoarece chiar atunci când în formularea unei gândiri omitem, din anumite motive, verbul, acesta este, de fapt, prezent în mintea noastră. A ne limita în analiza sintactică numai la constatarea faptului că verbul care arată acțiunea săvârșită de subiect este omis, înseamnă a privi lucrurile superficial. Omiterea verbului face ca, adesea, ceea ce urmează să se succedă mai repede, dînd astfel dinamism expresiei : „și trec pe lîngă casa noastră și nu întru în casă, ci cotigesc în stînga și întru în ograda unui megieș al nostru și din ogradă în ocol și din ocol în grădina cu păpușoi... și băieții după mine !” (19). Fraza are șapte propoziții. În ultimele trei predicatul nu este exprimat.

Cînd predicatul este alcătuit dintr-o locuțiune verbală, din aceasta se exprimă, uneori, un singur cuvînt, cel mai important pentru sublinierea acțiunii : „Cît pe ce să puie mîna pe mine ! Și eu fuga și ea fuga, și eu fuga și ea fuga : pînă ce dăm cînepa toată palancă la pămînt” (41).

Altă dată se lasă la o parte verbul auxiliar pentru sublinierea unui fapt sau accentuarea unei stări de lucruri : „Ei, ei ! ce-i defăcut ? Gardul și casa femeii dărmate la pămînt, o capră ruptă în bucăți, nu-i lucru de șagă” (30). În felul acesta atenția noastră se concentrează

15) Vezi I. Iordan, *Stilistica limbii romîne*, Buc. 1944, p. 274 urm. Vezi și *Studii de gramatică*, I, p. 181—182.

asupra rezultatelor urnirii și prăbușirii stîncii. Înlăturarea verbului auxiliar apare, deci, ca necesară.

Alteori, după cum se poate constata din exemplul de mai jos, verbul nu numai că este de prisos, dar nu ar da nici expresivitatea pe care o are fraza fără el: „Însă ce-i de făcut?... s-a trece ea și asta; obraz de scoarță și las-o moartă-n păpușoi, ca multe altele ce mi s-au întîmplat în viață...” (42).

Tot aici găsim necesar să discutăm și cazuri cînd verbul care lipsește este înlocuit cu alt cuvînt, mai sugestiv: „De la o vreme, mama, crezînd că-s prin livadă undeva, iese afară și începe a striga, de da duhul dintr-însa: Ioane! Ioane, Ioane! și Ion, *pace!*” (48-49). Sau: „căci el, din cele aduse de noi, s-a folosit; iară noi din fericirea lui — *pace!*” (66)¹⁶.

De multe ori însă neexprimarea (parțială sau totală) a predicatului trebuie explicată prin faptul că acțiunea se subînțelege și că repetarea verbului exprimat într-o propoziție este inutilă: „Apoi ne-a pus în rînd cu ceilalți școlari și ne-a dat de învățat după puterea noastră; *între una-alta și „Îngerul a strigat” pe din afară*” (30). În același fel se explică și exprimarea o singură dată a verbului semiauxiliar care dă predicatului sens incoativ: „Cînd am auzit noi una ca asta, *am început a plînge* cu zece rînduri de lacrimi și *a ne ruga* de toți Dumnezeuii să nu ne slujească” (30)¹⁷. Apoi: „Și cum află pricina, *începe a ne pofti* pe fiecare la Balan, și *a ne mîngăia* cu sfîntul Ierarh Nicolai...” (19)¹⁸. Sau: „Și mă-ta cînd a dat de copilă că nu-i, *a început a-și smulge* părul din cap și *a o boci* înădușit...” (27). După cum se poate vedea lesne, deși nepredicativ, verbul la infinitiv în exemplele de mai sus trebuie considerat predicat¹⁹). De fapt și în propozițiile în care *a începe* este exprimat, tot infinitivul este elementul cel mai important al expresiei-predicat, căci el exprimă acțiunea pe care o săvîrșește subiectul, celălalt verb dînd numai sens incoativ predicatului. Rezultă din cele cîteva cazuri discutate mai sus, necesitatea explicării elipsei predicatului. În felul acesta analiza sintactică nu numai că este mai atractivă, dar înlesnește și analiza literară a textului.

II. Cuvinte care nu formează părți de propoziție.

O altă problemă importantă pentru analiza sintactică este aceea a cuvintelor care nu alcătuiesc părți de propoziție. Din notările făcute mi-am putut da seama că problema este destul de complexă; de aceea este nevoie să mă ocup aici de mai multe categorii de fapte. Vom vedea și de data aceasta necesitatea dublării, uneori, a analizei sintactice de cea stilistică. Elevii sînt învățați să analizeze cele patru categorii sintactice ale unei propoziții dezvoltate. Rămîn însă adesea cuvinte care

16) Vezi și I. Iordan, *Stilistica limbii române*, p. 289—291.

17) Fraza are patru propoziții.

18) Fraza are trei propoziții.

19) *A începe* este singur predicat într-o expresie ca: *încep lucrul*. Vezi și articolul „Semiauxiliarele de mod” din *Studii de gramatică*, I.

nu pot fi încadrate în cele patru categorii amintite. Trebuie să deosebim mai întâi două grupe: cuvinte care nu formează singure părți de propoziție, ci numai împreună cu altele și cuvinte care nu formează singure părți de propoziție și nu se iau nici împreună cu altele. Dau, deocamdată, câte un singur exemplu:

„În sfârșit, cît s-a bălăbănit mama cu tata *din pricina* mea, tot pe-a mamei a rămas“ (25). Locuțiunea prepozițională nu poate forma singură o parte de propoziție, cu tot caracterul ei mai concret decît al prepoziției simple.

„Și părintele Ioan de sub deal, *Doamne*, ce om vrednic și cu bună-tate mai era !“ (17). Interjecția nu poate fi încadrată în nici una din părțile acestei propoziții.

§ 1. În *Gramatica Academiei* ²⁰⁾ se spune: „Prepoziția nu are rol sintactic independent și nu constituie o parte de propoziție, ci numai ajută la exprimarea legăturilor dintre diferitele părți de propoziție“. N. Drăganu formulează astfel titlul unui capitol ²¹⁾: „Particulele de legătură sau cuvintele accesorii (prepoziții, conjuncții, verbe auxiliare, articol)“. Acestea, spune el, nu au „înțeles independent în propozițiune“ ²²⁾. După cum vom vedea mai jos, sînt și alte cuvinte care nu au rol sintactic în propoziție.

O greșeală frecventă în analiza sintactică este atribuirea unui rol sintactic independent locuțiunii prepoziționale. Aceasta se explică prin faptul că în locuțiunile prepoziționale intră și cuvinte cu valoare lexicală proprie (adverbe, substantive) ²³⁾. Dau cîteva exemple: „Nică... era sfădit cu mine *din pricina Smărândiței* popii...“ (19). „Dar în gîndul meu: cînd ați ști voi cîte-a pătimit, sireaca, *din pricina mea*... i-ați plînge de milă !“ (46) ²⁴⁾. „Și cum ajung *în dreptul* teiului, pun demîncarea jos în cărare...“ (43). „Iar el, zvîrr ! cu o scurtătură *în urma noastră*“ (37). „Cînd pune mama laptele la prins, eu, fie post, fie cișlegi... începeam a linchi grosiorul *de pe deasupra oalelor*“ (39). „Ș-odată și sar în ogradă, mă înfătoșez *dinaintea mamei* așa chipos, cum eram...“ (51).

Cu ocazia unor probe de control am putut constata că se analizează de exemplu locuțiunea prepozițională *din pricina* ca un complement circumstanțial de cauză, iar cuvintele ce urmează (pronumele posesiv cu valoare de pronume personal *mea* ²⁵⁾, *Smărândiței* etc.) ca atribute !

Tot aici trebuie să discutăm și expresia „*lasă-te în Conta sfînției sale*“, unică în scrisul lui Creangă: „Ș-apoi *lasă-te în Conta sfînției sale*, că te scoate poponeț ca din cutie...“ (57). În locuțiunea prepozițională *în contul* sau *în conta* (= în seama, în grija) Creangă înlocuiește al doi-

20) Vol. I, p. 343.

21) *Op. cit.*, ¹¹⁾ p. 20.

22) *Ibid.* ¹¹⁾

23) Vezi *Gramatica Academiei*, vol. I, p. 345.

24) Vezi exemple de același fel la p. 55, 56, 57.

25) Pentru această valoare a pronumelui posesiv vezi *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza“ din Iași* (serie nouă), secțiunea III (Științe sociale), anul 1955, tomul I, fascicola 1-2, p. 290.

lea element cu numele propriu Conta. În felul acesta aluzia la proto-popul N. Conta²⁶⁾ este făcută mai direct.

Expresia își păstrează valoarea ei de locuțiune prepozițională. Determinantul verbului este, deci, în *Conta sfînșiei sale*.

§ 2. Nici conjuncția nu constituie parte de propoziție. Conjuncția și de exemplu este un simplu element de legătură. La analiză conjuncția aceasta nu trebuie să se ia deci cu propoziția a doua, așa cum se obișnuiește. Fraza următoare are patru propoziții: *A doua zi însă a venit părintele pe la noi, s-a înțeles cu tata, m-au luat ei cu binișorul și m-au dus iar la școală* (20).

Pentru conjuncțiile subordonatoare este suficient următorul citat din lucrarea amintită a lui N. Drăganu²⁷⁾: „Cînd subordonăm, conjuncțiunea fără înțeles independent despoaie de înțelesul său independent și propozițiunea pe care o subordonează, făcînd-o să aibă un înțeles dependent de cel al propozițiunii de care o leagă, schimbînd-o deci din propozițiune principală în secundară. De ex. în: *Nu te uita... închide ochii... ochii fură* (Delavrancea) avem numai propozițiuni principale, așezate unele lingă altele. Aceeași gîndire poate fi exprimată și astfel: *Nu te uita, ci închide ochii, căci ochii fură*. În forma din urmă, propozițiunea *ochii fură*, fiind legată prin conjuncția *căci* de propozițiunea *închide ochii*, și-a pierdut înțelesul independent, care arată numai cauza pentru care se cere să se închidă ochii“.

Conjuncțiile deci leagă între ele propoziții de același fel sau de feluri diferite. Ele ne arată, de cele mai multe ori, și felul propoziției. Conjuncțiile nu pot forma părți de propoziție. Greșit deci se procedează (e drept, mai rar decît cu locuțiunile prepoziționale) cînd unei locuțiuni conjuncționale care introduce de exemplu o subordonată circumstanțială de cauză i se atribuie rol de complement circumstanțial de cauză. Se uită astfel lucrul cel mai important: faptul că acțiunea verbului subordonatei cauzale e adevărata cauză a acțiunii exprimate de predicatul din propoziția anterioară.

Însă rol de a introduce propoziții subordonate și de a le lega de altele au nu numai conjuncțiile sau locuțiunile conjuncționale, ci și alte cuvinte. După cum știm și unele pronume au rol de conjuncție. În exemplul următor pronumele relativ *care*, introducînd o subordonată relativă, are în frază rol de conjuncție: „Și mama, care²⁸⁾ era vestită pentru năzdrăvăniile sale, îmi zicea cu zîmbet uneori...“ (33). Situația aceasta se deosebește de celelalte de care am vorbit mai sus, deoarece

26) Vezi și I. C r e a n g ă, *Amintiri din copilărie*, Biblioteca școlară 1955, p. 62, nota 2.

27) *Op. cit.*, ¹¹⁾, p. 21.

28) Conjuncția subordonatoare stă de cele mai multe ori în fața propoziției pe care o introduce. Chiar numai această indicație este suficientă pentru a vedea și funcția de conjuncție a pronumelui relativ *care*. Trebuie să remarc aci că la despărțirea unei fraze în propoziții se greșește, adesea, acolo unde-i vorba de propoziții relative, tocmai fiindcă nu ținem seama de cele afirmate mai sus. De obicei fraza aceasta e despărțită astfel: „Și mama care era vestită pentru nezdăvrăniile sale“, „îmi zicea cu zîmbet uneori...“!

Care stă și el la începutul propoziției, încît subiectul predicatului *zicea* este *mama*, iar subordonata este *care era vestită pentru năzdrăvrăniile sale*.

care este și subiect al propoziției relative. Același pronume relativ, introducând subordonate atributive, poate avea și alte funcții sintactice. În fraza „Cînd vuia în sobă tăciunile aprins, care se zice că face a vînt și vreme rea, sau cînd țiuia tăciunile, despre care se zice că te vorbește cineva de rău, mama îl muștra acolo, în vatra focului...” (33—34), pronumele relativ subliniat are rol de complement indirect.

Uneori conjuncția subordonatoare nu are rolul de a introduce o propoziție. (De aceea am spus mai înainte, nota 28, că această parte de vorbire stă de cele mai multe ori în fața propoziției pe care o introduce). Conjuncția *că* introduce diverse propoziții: subiective, complementive directe, complementive indirecte, consecutive, cauzale etc.²⁹⁾ În fraza de mai sus al doilea *că* introduce o subordonată subiectivă (*te vorbește cineva de rău*). Primul *că* are o situație aparte. Să despărțim, mai întâi, propozițiile frazei: *Cînd vuia în sobă tăciunile aprins, cînd țiuia tăciunile* (ambele circumstanțiale de timp), *se zice* (principală, incidentă), *care face a vînt și vreme rea, despre care se zice* (atributive), *te vorbește cineva de rău* (subiectivă) *mama îl muștra acolo, în vatra focului...* (principală). Subordonatele, după cum vedem, s-au introdus, toate, prin conjuncții sau alte cuvinte care au și rol de conjuncție. A rămas în afară primul *că*. El nu introduce o propoziție, căci *face a vînt și vremea rea* are subiectul *care*, exprimat înaintea conjuncției *că*. Citind numai *care se zice face a vînt și vreme rea*, înțelesul nu suferă dacă punem incidenta între virgule. Incidenta, deci, nu-i izolată de text, ci-i legată cu ajutorul acestei conjuncții³⁰⁾. Inițial însă lucrurile n-au stat la fel. Avem aici un caz de contaminație sintactică. Din *se zice că face a vînt și vreme rea* și *care face a vînt și vreme rea*, a rezultat *care se zice că face a vînt și vreme rea*³¹⁾.

Să analizăm acum alt fragment: „Știa, vezi bine, soarele cu cine are de-a face; căci eram feciorul mamei, care și ea cu adevărat *că* știa a face multe și mari minunății” (33). Ultima propoziție, atributivă relativă (*care și ea cu adevărat că știa a face multe și mari minunății*) are, în mijlocul ei, o conjuncție, lucru mai puțin obișnuit. Și aici *că* se datorește unei contaminații sintactice³²⁾. După cum vedem, nici de data aceasta nu poate fi valabilă indicația că de obicei conjuncția subordonatoare stă la începutul propoziției. Dacă în prima frază conjuncția *că* lega sintactic o incidentă (se zice că...), în a doua frază ea nu mai are nici această funcție.

Uneori aceeași conjuncție se găsește în cadrul unei propoziții prin-

29) Vezi *Gramatica Academiei*, I, p. 383—384.

30) Asta trebuie să înțelegem, cred, prin propoziția incidentă legată sintactic în frază (nu ceea ce se spune în *Gramatica Academiei*, II, p. 258, § 428), spre deosebire de incidenta nelegată sintactic, care se așază între virgule. Cele mai multe incidente sînt, deci, nelegate sintactic.

31) Pentru contaminația sintactică vezi și N. Drăganu, *op. cit.*,¹¹⁾ p. 24, apoi Al. Philippide, *Istoria limbii române, I—Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 81—84.

32) Era bine, cred, dacă în volumul al II-lea *Gramatica Academiei* se ocupa într-un capitol special de contaminația sintactică, întrucît fenomenul este destul de frecvent și cunoașterea lui ne ajută mult la analiza sintactică.

cipale: „Și nu *că* mă laud³³⁾”, căci lauda-i față: prin somn nu ceream de mîncare“ (51). „Da’*că* l-aș ucide în bătaie, cînd aș afla că el a prins pupăza s-o chinuiască“ (44).

— „Ce spui, bădișorule; pentru un braț de lemne? Da *că* le duc în spate pe toate o dată pîn’acasă“ (57).

Din cele de mai sus reiese că nu putem face analiza sintactică fără cunoașterea temeinică a prepoziției și conjuncției, că prepozițiile și conjuncțiile, locuțiunile prepoziționale și cele conjuncționale nu au rol de parte a propoziției și că uneori conjuncția nu poate fi un indiciu pentru despărțirea unei fraze în propoziții.

§ 3. Am spus mai sus că sînt și alte cuvinte care nu formează părți de propoziție. E vorba, de data aceasta, de cuvinte propriu-zise, nu de simple instrumente gramaticale.

Nominativul este, de obicei, cazul subiectului, iar acuzativul cazul obiectului drept. Întîlnim uneori fraze în care anumite cuvinte ar trebui să aibă una din funcțiile acestea, însă analizînd fraza, observăm că nu putem încadra cuvintele în discuție în nici una din cele patru categorii sintactice ale propoziției.

Partea a doua a *Amintirilor* lui I. Creangă începe astfel: „Nu știu alții cum sînt, dar *eu*, cînd mă gîndesc la locul nașterii mele, la casa părințască din Humulești, la stîlpul hornului unde lega mama o șfară cu motocei la capăt... parcă-mi saltă și acum inima de bucurie!“ (33).

Pronumele *eu*, la cazul nominativ, nu este subiectul unei propoziții, așa cum ne-am aștepta. Virgula scrisă după acest cuvînt este o dovadă în sensul celor spuse. Lăsînd la o parte subordonatele de după pronumele în discuție, ajungem la expresia *parcă-mi saltă și acum inima de bucurie!* Dar, gramatical, pronumele nu se poate lua nici cu această expresie. Trebuie să admitem și de data aceasta că situația este rezultatul unei contaminări sintactice. Altă dată unele cuvinte rămîn în afara analizei sintactice din alt motiv: fraza, datorită faptului că vorbitorul își schimbă mersul gîndirii, începe într-un fel și se termină altfel decît noi ne-am aștepta. Exemple se întîlnesc în cronică lui I. Neculce: „Iară *Șvedul* într-acea vreme au prins niște Tătari *oamenii* lui³⁴⁾. Propoziția are, aparent, două subiecte. Acțiunea o face nu *Șvedul*, ci *oamenii* lui. Substantivul *Șvedul*, datorită faptului că propoziția gîndită a fost părăsită de autor, nu are rol sintactic în propoziție. „Străinii caută numai pre Domn să-l miluiască și să-l cinstească, iară *pre boierii* ce sînt pribegi cu Domnul, *într-o nimică sînt*“³¹⁾. Expresia *într-o nimică sînt* se referă la *boieri*. Substantivul acesta însă e la acuzativ, deoarece a fost gîndit la fel cu celălalt *pre Domn!* Aceste particularități caracterizează graiul vorbit.

Întîlnim în scrisul lui Creangă și fraze ca acestea: „Se cunoaște *el strigoii* care a mîncat zîmintina, de pe limbă...“ (39). „Mai face *el țăranul* și alte feluri de mîncări gustoase, cînd are din ce le face“ (68).

33) Consider aceasta o propoziție principală, deoarece nu se mai simte deloc lipsa celorlalte cuvinte: *nu* (e adevărat) *că* mă laud = *nu mă laud*.

34) Citez după N. Drăganu *op. cit.*,¹¹⁾ p. 23.

Întrebuințarea pronumelui *el* în asemenea situații a fost discutată și explicată³⁵⁾. În exemplele de mai sus substantivele *strigoiul*, *țăranul* repetă, oarecum, subiectul exprimat prin pronume. În exemplul următor substantivul *Mărioara* este apozitie pe lângă pronumele personal *ea*: „Stăi, măi porcane, că te căpușește *ea*, *Mărioara*, acuș!...” (41).

Nu întodeauna însă pronumele acesta are funcție sintactică. În exemple ca „este *el* frig”, „se lasă *el* ger”³⁶⁾, pronumele nu mai poate fi subiect. Substantivele *frig*, *ger* nu reiau, deci, subiectul așa cum era cazul în exemplele de mai sus. Pronumele rămâne fără valoare sintactică. De altfel expresiile *este frig*, *se lasă ger* sînt lipsite de subiect. Ele nici nu mai pot fi analizate sintactic, deoarece alcătuiesc grupuri unitare, închegate. Prin analogie cu celelalte expresii pronumele *el* apare și aici, dar fără a mai avea rol sintactic.

Pronumele poate fi deci în două situații: una, cînd e urmat de un cuvînt care-l repetă³⁷⁾ și alta, cînd cuvîntul următor nu-l mai repetă și cînd pronumele nu îndeplinește rol de parte de propoziție. Plecînd de la această observație, cred că în exemplul dat de N. Drăganu³⁸⁾ „S-a găsi *el* ac și de cojocul lui”, substantivul *ac* nu poate fi considerat apozitie, ci subiect. Apozitia poate lipsi din propoziție, fără ca înțelesul comunicării să sufere. Dacă exemplul „Și-a da *el*, *spînul*, peste om odată”, analizat de autor, poate fi redus la „Și-a da *el* peste om odată”, apoi propoziția anterioară nu poate fi rostită în forma „S-a găsi *el* și de cojocul lui”.

Creangă dă pronumelui și o altă întrebuințare, după cum se vede din exemplul: „Și nici *tu* junghiu, nici *tu* friguri, nici altă boală nu s-a lipit de noi, dar nici de riie n-am scăpat” (30). Fraza are două propoziții. Substantivele din prima propoziție sînt subiecte. Substantivul *boală* e precedat de atributul *altă*. Celelalte substantive sînt precedate de pronumele personal *tu* care nu are rol de parte de propoziție. Intervine aici un element de natură stilistică: cu ajutorul acestui pronume povestitorul introduce parcă o nouă persoană în discuție. În felul acesta povestirea capătă mai multă vioiciune. „Și nici junghiu, nici friguri, nici altă boală nu s-a lipit de noi...” devine „Și nici *tu* junghiu, nici *tu* friguri, nici altă boală nu s-a lipit de noi...” Vedem cum uneori anumite cuvinte își găsesc explicația nu gramaticală, ci stilistică. În special aici dublarea analizei sintactice de cea stilistică este indispensabilă pentru înțelegerea textului și a artei scriitorului³⁹⁾.

35) N. Drăganu, *op. cit.*,¹⁾ p. 57, I. Iordan, *Limba română contemporană*, p. 562—565.

36) Date de I. Iordan, aceeași lucrare, p. 579.

37) Considerat de N. Drăganu apozitie, de I. Iordan subiect. (Vezi mai sus nota 35 a acestei lucrări).

38) *Op. cit.*,¹⁾ p. 57.

39) Se mai adaugă și pronumele *o* (feminin, cu valoare de neutru) care nu trebuie analizat separat, deoarece intră în componența unor locuțiuni și expresii, ca în exemple: „Și am dus-o noi așa pînă la Mezii-Păresii” (30); „Văzînd eu o vreme ca asta, am șparlit-o la baltă...” (48); „Numai atîta, că el a trecut mai departe în drumul său, iar noi am stat pe loc și am pus-o de mămăligă...” (31). Dau aceste exemple în notă, deoarece expresiile fiind simțite ca unități, pronumele *o* este înglobat în predicat și numai

Cred că tot aici trebuie să vorbim și de vocativ, deoarece acest caz prezintă anumite particularități care țin, cel puțin în parte, de discuția din acest capitol.

Am constatat două tendințe: de a atribui vocativului o funcție sintactică sau de a face abstracție de el în analiza propoziției. Analizând lucrurile în ansamblu, socot că trebuie să se țină seama de ambele procedee. Părerile specialiștilor cu privire la funcțiile vocativului sînt diferite ⁴⁰⁾.

Gramatica Academiei ⁴¹⁾ spune despre acest caz: „Vocativul, fără să fie parte de propoziție ⁴²⁾, se poate referi la subiect, la atribut, la complement sau la o întreagă enunțare“. I. Iordan ⁴³⁾ arată că vocativul „nu se leagă de nici unul dintre membrele propoziției“.

Vocativul, caz independent, apare singur sau în cadrul unei propoziții.

Exemple:

1 — „Ioane! Ioane, Ioane! și Ion, pace!“ (49).

2 — „Ce gîndești dumneata, moșule?“ (45).

3 — „Oiu, Doamne, Davide, cum nu te mai astîmperi“ (28).

4 — „Ei, apoi! minte ai, omule?“ (36).

5 — „Dar bine, ghiavole, aici ți-i scăldatul?“ (41).

6 „Ei, ei! Ce-i de făcut, Ioane!“ (50).

În primul exemplu vocativul, singur, exprimă o propoziție. În următoarele trei citate vocativul precizează subiectul. În al cincilea exemplu vocativul precizează complementul indirect, iar în ultimul vocativul *Ioane* nu are nici una din funcțiile de mai sus. El face parte din propoziție, căci nu poate fi detașat.

Atunci cînd este încadrat în propoziție, vocativul se poate referi deci la subiect, complement direct sau indirect (nu și la atribut ⁴⁴⁾). În asemenea situație „vocativul se apropie de apozitie ca funcțiune sintactică“ ⁴⁵⁾.

După cum am văzut, uneori, vocativul, deși încadrat într-o propoziție, nu îndeplinește rolul unei părți de propoziție ⁴⁶⁾. Această situație specială a vocativului justifică discuția lui aici. Din cele arătate reiese că vocativul nu are funcție sintactică în propoziție atunci cînd nu se referă la una din categoriile sintactice arătate ale propoziției. Deși în articolul pomenit despre vocativ se arată că în ceea ce privește funcția sintactică vocativul se apropie cîteodată de apozitie, în concluzie se afirmă că vocativul îndeplinește funcția unei propoziții im-

rareori am putut constata că i se dă funcție sintactică aparte (complement direct !), considerîndu-se că are rolul pronumelui *o* din exemplul: „Zice că i-am fi luat-o noi, și pe mama a pus-o în mare supărare cu asta“ (46).

40) Vezi articolul Laurei Vasiliu, *Observații asupra vocativului în limba română Studii de gramatică*, I.

41) Vol. I, p. 145.

42) Subliniat de mine (Șt. G.).

43) *Limba română contemporană*, p. 635, nota 1.

44) Vezi *Studii de gramatică*, I, p. 7, nota 2.

45) *Ibid.*, ⁴⁴⁾ p. 7.

46) Apozitia este parte de propoziție. Și vocativul trebuie considerat parte de propoziție atunci cînd el îndeplinește o funcție asemănătoare.

perative⁴⁷⁾. Încadrat în propoziție, vocativul are rolul de a sublinia calitatea propoziției (imperativă, exclamativă...). Când se referă și la o parte de propoziție, precizînd-o, vocativul își păstrează și rolul de mai sus.

Anumite substantive la cazul vocativ și-au pierdut sensul, devenind simple interjecții. Fără a forma părți de propoziție, acestea au rolul, singure sau alături și de alte mijloace, de a sublinia o stare sufletească, de a da astfel propoziției un anumit conținut afectiv. Asemenea exemple sînt numeroase în scrisul lui Creangă.

„Și părintele Ioan de sub deal, *Doamne*, ce om vrednic și cu bunătațe mai era!“ (17). Admirația este arătată aici prin mai multe mijloace: interjecția *Doamne*, pronumele *ce*, adverbul *mai* și o anumită intonație a propoziției.

Alte exemple: „— *Doamne*, măi femeie, *Doamne*, multă minte-ți mai trebuie, zicea tata, văzînd-o așa de ahotnică pentru mine“ (23); „și *Doamne*, peste ce profesor înțelept și iscusit a dat!“ (26).

Uneori interjecția aceasta este însoțită de un alt cuvînt. Ambele au același rol, ca mai sus, și deci nu pot fi părți de propoziție: „Stau cîteodată și-mi aduc aminte ce vremi și ce oameni mai erau în părțile noastre, pe cînd începusem și eu, *dragălișă-Doamne*, a mă rădica băiețaș la casa părinților mei, în satul Humulești...“ (17).

§ 4. Observăm însă că adesea anumite cuvinte, deși formează părți de propoziție, sînt trecute cu vederea la analiza sintactică. De cele mai multe ori abaterile se datoresc neatenției și mai rar confuziei. În primul caz cuvintele acestea sînt înglobate în predicat, adică sînt citite la un loc cu verbul care îndeplinește rol de predicat. În al doilea caz cuvîntul, deși nu-i încadrat într-un grup, ca mai sus, rămîne, totuși, neanalizat. Este vorba în general de formele neaccentuate ale pronumelui și de cuvîntul *și*, cînd îndeplinește alte funcții decît aceea de conjuncție. Indiferent care-i cauza, aceste „cuvinte mici“, ca să extindem și la alte părți de vorbire expresia folosită de N. Drăganu pentru conjuncții⁴⁸⁾ rămîn, adesea, neobservate. Al Philippide spunea vorbind de formele atone ale pronumelor⁴⁹⁾: „De unde, ca niște obiecte ce ar trebui să fie după schelet judecînd, ar trebui și accentuate mai tare decît verbul să fie, ele au ajuns să se piardă în acest din urmă, pînă în gradul de a-și pierde cîteodată orice înfăles. Pentru aceea, ori de cîte ori voim să dăm în adevăr un obiect verbului, *nu ținem socoteală de pronumele scurtate*⁵⁰⁾ și zicem de pildă (repetînd în aparență obiectul): ‘pe mine m-ai văzut,’ ‘mie mi-ai spus,’ ‘lui i-ai vorbit’ etc.“.

47) Plecîndu-se de la articolul lui S. Stati, *Contribuții la studiul definiției și clasificării propozițiilor* publicat în Studii și cercetări lingvistice, anul VI (1955), nr. 3—4 (iulie-decembrie).

I. Iordan, *op. cit.*,⁴³⁾ p. 253, nota 4 spune că în scris se pun virgule între vocativ și „restul propoziției“, ceea ce arată că autorul nu consideră vocativul în asemenea situație ca fiind echivalentul unei propoziții. Prin urmare în *Ce-i de făcut, Ioane!* avem o propoziție, nu o frază.

48) *Op. cit.*,¹¹⁾ p. 96.

49) *Op. cit.*,³¹⁾ p. 134.

50) Subliniat de mine (Șt. G.).

În fraza: *Auzisem eu... că dacă vrei să nu te muște cîinii și să te lese în pace, cum îi vezi că sar la tine, să te tupilezi jos la pămînt, și să-i lași să te latre, cît le place fără să te urnești din loc* (50) am constatat cu ocazia unor analize că s-a trecut foarte ușor peste pronume, dîndu-se de exemplu „să nu te muște“ „să te lase în pace“, „să-i lași“, „să te latre“⁵¹⁾ ca predicate, înglobîndu-se în sintagma predicatului și pronumele, care în fiecare din exemplele acestea îndeplinește funcție de complement drept.

În *Studii de gramatică*, I, p. 38, citim: „Așa, de exemplu, *o să ne atrne lingurile de gît* deși are un înțeles lexical unic, poate fi analizat din punct de vedere gramatical în: *o să ne atrne* — predicat, *lingurile* — complement direct și *de gît* — complement indirect“. În predicat (*o să atrne*) a fost introdus și pronumele *ne*, care are rol sintactic independent (complement indirect). Se mai pot da exemple de asemenea scăpări din aceeași lucrare. În exemplul „Copilul mic nu-i bine a-l lăsa singur în casă“ (p. 99) subiectul e numai *a lăsa*, iar *l* e complement direct. În exemplul „Acum mă mulțumeam numai să-l privesc“ (p. 106),⁵²⁾ pronumele *l* deși e subliniat ca făcînd parte din complementul indirect, are rol de complement drept. Cuvintele subliniate în primul exemplu de la p. 105 alcătuiesc, de fapt, două complemente drepte: „...vor cere... *a-l scoate*“⁵³⁾.

Cuvîntul *și* are, în majoritatea cazurilor, rol de conjuncție. Cu asemenea întrebuintare cuvîntul nu formează o parte de propoziție. Ex-mple ar fi de prisos. Același cuvînt poate determina uneori părți de propoziție. *Și* devine astfel atribut sau complement. Atribuirea acestor funcții se poate face folosind un procedeu simplu: trebuie să vedem la care din cuvintele propoziției se referă *și*. După cum în propoziția „Ne suim pe munte, la deal de casa ei, *cîte cu o bucată de răzlog în mîină...*“ (30), *cîte o bucată de răzlog în mîină* este atribut, întrucît se referă la *noi* (subiect inclus), tot așa în fraza citată „Stau cîteodată și-mi aduc aminte ce vremi și ce oameni mai erau în părțile noastre, pe cînd începusem *și* eu, dragăliță-Doamne, a mă rădica băiețaș la casa părinților mei...“, *și* este atribut, întrucît se referă la pronume (*eu*). Aceeași funcție o are adverbul *și* în exemplele: „...jucam pînă ce asudau podelele și ne sărea talpele de la ciubote cu călcîie cu tot; că doar acum o dădusem *și* eu pe ciubote“ (57); „ba *și* el, uneori, sărîndu-și din minți, își rupea ciubotele ferfeniță, jucînd împreună cu noi“ (57).

Îată acum și un alt exemplu: „Ș-apoi Humuleștii *și* pe vremea aceea nu erau numai așa, un sat de oameni fără căpătîiu...“ (17). Aici *și*

51) În treacăt spus, propoziția *să te latre*, a cărei regentă e propoziția *să-i lași*, nu-i completivă dreaptă, așa cum se susține în revista *Limba romînă*, anul IV (1955), nr. 6 (noiembrie-decembrie), p. 88, ci completivă indirectă, deoarece nu putem pune decît întrebarea *la ce...*, nu *ce...*

52) La care se poate adăuga și ultimul exemplu de pe aceeași pagină.

53) Vezi și p. 61, exemplul din Ioan Pop-Reteganul.

are rol de complement, determinînd o locuțiune adverbială (*pe vremea aceea*⁵⁴).

Există, prin urmare, o serie de cuvinte care nu pot forma singure părți de propoziție. Unele se iau în analiza sintactică împreună cu cuvîntul următor, iar altele nu. Rămîn apoi în afara analizei sintactice și cuvinte care, în anumite situații, pot, singure, îndeplini funcție de parte de propoziție. Această situație își găsește explicația fie în graiul vorbit, fie în diferitele intenții stilistice ale scriitorului. În sfîrșit, putem constata că rămîn în afara analizei sintactice și alte cuvinte care, de fapt, au rol sintactic în propoziție. Acest lucru se datorește fie neatenției, fie necunoașterii valorii morfologice a cuvintelor respective.

III. Părți de propoziție alcătuite din mai multe cuvinte

Adesea părțile de propoziție se exprimă prin mai multe cuvinte. A analiza mai departe, sintactic, aceste grupuri de cuvinte (unele mai încheiate din punctul de vedere al sensului, altele mai puțin încheiate, după cum vom vedea mai jos), înseamnă a face o analiză artificială sau a atribui unui cuvînt o funcție sintactică pe care nu o are⁵⁵).

§ 1. În ceea ce privește subiectul, acad. Iorgu Iordan⁵⁶) spune: „Dar există numeroase cazuri... în care subiectul este exprimat printr-un grup de cuvinte. Noi trebuie să luăm în considerație conținutul judecății formulate într-o propoziție dată, și de la acela să pornim pentru a hotărî care este subiectul (și tot așa cu celelalte părți ale ei). În exemplele date, subiectele sînt respectiv *Facultatea de Filologie și Uniunea Sovietică*: dacă lăsăm la o parte atributele, ne îndepărtăm de realitate, ba o și falsificăm (mai ales în exemplul al doilea, care, fără *Sovietică*, ar suna *Uniunea este cel mai puternic stat al lumii*)⁵⁷). Și *Gramatica Academiei*⁵⁸) se ocupă de subiectul exprimat prin grupuri de cuvinte care desemnează o singură noțiune⁵⁹). În schimb, *Gramatica Academiei*

54) Pentru această categorie de complemente vezi *Gramatica Academiei*, II, p. 112, §§ 182 și 183. Cu funcția de atribut din fraza anterioară și intră în categoria atributului adverbial, stînd, astfel, alături de *asa, numai, chiar, tocmai, împreună* și altele, care, de asemenea, pot determina substantive sau cuvinte care înlocuiesc substantivele.

55) În practica didactică problema de care ne ocupăm aici este de o însemnătate deosebită, fapt dovedit de o serie de articole apărute după editarea *Gramaticii Academiei: Predicatul verbal* (I, II, III) de Gh. Nedioglu (Limba romînă, anul V, 1956, nr. 3, 4, 5), *Locuțiunile* de Eug. Ioanițescu (ibid., nr. 6), *Semiauxiliarele de mod*, de Valeria Gușu și *Componența locuțiunilor verbale în limba romînă* de Florica Dimitrescu (ambele publicate în *Studii de gramatică*, I). ș. a.

56) *Limba romînă contemporană*, p. 561.

57) Procedînd astfel, cei ce învață gramatica își fixează mai bine noțiunile de subiect, predicat etc. La înțelegerea deplină a acestui lucru, sînt necesare cunoștințele de logică. Introducerea logicii între obiectele de învățămînt, în școala medie, înseamnă, de aceea, un mare ajutor pentru înțelegerea unor probleme de gramatică în special (și de limbă, în general).

58) Vol. II, p. 65.

59) Mai trebuie să adăugăm subiectul exprimat prin *locuțiuni substantive*, căci aceste locuțiuni există, după cum arată Eugen Ioanițescu, în articolul pomenit, p. 51—52: *un calcă-n gropi, un gură-cască, un ducă-se pe pustii, un pierde-vară, un zgîrie-brînză*.

nu se ocupă într-un paragraf special, în cadrul capitolului „Subiectul”, de subiectul multiplu. Discuțiile care se fac în legătură cu subiectul multiplu, când se vorbește de acordul în număr al predicatului cu subiectul⁶⁰⁾ și de circumstanțialul sociativ „inclus în subiectul gramatical”⁶¹⁾ trebuiau puse în paragraful amintit. În felul acesta am fi dat, chiar de la început, toate indicațiile cu privire la recunoașterea, la delimitarea subiectului în propoziție.

Să vedem, mai întâi, câteva exemple de propoziții cu subiecte multiple: „Dragi-mi erau *tata și mama, frații și surorile și băieții satului...*” (75). „Asemenea dragi-mi erau *șăzătorile, clăcile, horele și toate petrecerile din sat, la care luam parte cu cea mai mare însuflețire!*” (75). „Căci trebuie să vă spun că la Humulești torc și *fetele și băieții, și femeile și bărbaii*” (40).

§ 2. Am observat că, în analiza sintactică, se fac mai ales următoarele greșeli: se ia subiectul drept complement sociativ, se ia ca subiect vocativul care însoțește un substantiv sau un pronume, se ia ca subiect o apozitie care determină un cuvânt cu funcție de subiect. Vom discuta aceste trei situații.

Prima greșală se explică prin faptul că cel ce face analiza sintactică nu ține seama de forma verbului-predicat. Indicația dată în această privință, în *Gramatica Academiei*⁶²⁾ este precisă: subiectul este multiplu când predicatul e la plural; când predicatul este la singular, propoziția are un subiect și un complement sociativ. La cele spuse în *Gramatica Academiei* trebuie să mai adăugăm cazurile când forma verbului din text este aceeași și pentru singular și pentru plural. Pot fi două situații: verbul acesta are un determinant a cărui formă este un indicu dacă avem sau nu subiect multiplu; verbul nu are nici un determinant.

Iată un exemplu pentru prima situație: „Și ne coborim noi și ne tot coborim cu mare greutate pe niște povârnișuri primejdioase, și ne încurcăm printre ciritei de brad, și caii lunecau și se duceau de-a răstăgolul și *eu cu Dumitru* mergeam *zgribuliți* și plingeam în pumni de frig” (31). Cuvintele *eu, Dumitru*, sînt subiecte, fapt pe care-l arată pluralul *zgribuliți*.

Cînd verbul nu are nici un determinant care să ne fie de ajutor, recurgem la alte procedee. Două mi se par mai însemnate: trebuie să vedem dacă nu avem alte indicii în fraza în care este încadrată propoziția în discuție; cînd aceste indicii lipsesc, analiza conținutului textului rămîne singura cale.

În propoziția „*Eu cu Dumitru* însă, o duceam într-un cîntec...”, forma predicatului, „...duceam...” poate fi și de singular și pe plural. Ținînd seama și de restul frazei, vedem că propoziția are subiect multiplu: „*Eu cu Dumitru* însă, o duceam într-un cîntec, strîngînd viorele

60) Vol. II, p. 76.

61) *Ibid.*, p. 141; reproduc un exemplu de aici: „*Mihai cu Kiraly* se gătiră îndată de oaste” (Bălcescu),

62) *Ibid.*

și toporași de pe lângă plaiu și mergeam tot zburdînd și hirjonindu-ne, de parcă nu eram *noi* rîșoșii din Broșteni, care făcusem atîta bucurie la casa Irinucăi“ (31). În fraza „Cînd am venit *eu* cu *tata* și *cu frații* mei Petrea și Vasile și Nică, din Ardeal în Pipirig „unde se pomeneau școli ca a lui Baloș în Moldova?“ (26), prima propoziție are subiect multiplu, înțelesul ei fiind „cînd am venit *noi*, din Ardeal în Pipirig“. După cum se vede, la unele subiecte multiple și este înlocuit prin *cu*, împreună *cu*. Era bine poate ca *Gramatica Academiei* să discute și acest lucru la paragraful „Cazul subiectului“⁽⁶³⁾.

O indicație pentru a deosebi complementul sociativ de subiect poate fi uneori și poziția lui *cu*. Dacă acest instrument gramatical stă înaintea verbului, avem, de obicei, subiect multiplu, iar dacă stă după verb, avem complement sociativ: „Eu cu Dumitru mergem în oraș“, „Eu merg cu Dumitru în oraș“.

Am constatat apoi că se mai fac două greșeli: se înglobează în subiect vocativul care însoțește un alt cuvînt (subiectul), apoi se înglobează în subiect și unele apoziiții.

Vocativul este considerat subiect mai ales atunci cînd subiectul este inclus: „— Ei, măi băieți, ia acum trageți la aghioase, zise un plăieș, scăpărînd și dînd foc unui brad“ (31). În prima propoziție subiectul (*voi*) este inclus în desinența verbului. Deci *băieți* nu poate fi subiect.

Un alt exemplu, unde subiectul este, de asemenea, inclus; „— Încă te uiți la ei, bărbate, zicea mama, și li dai paițele!“ (35).

În exemplele în care subiectul este exprimat, vocativul, care dă o indicație asupra subiectului, este considerat ca repetînd subiectul. Și o asemenea analiză este greșită. Exemple: „— Ia lasă-i și *tu*, măi nevastă, lasă-i“ (35); „— Ură *tu*, măi Chirice, zic eu lui Goian“⁽⁶⁴⁾ (38).

Subiect exprimat printr-un singur cuvînt, nu prin mai multe, avem și în exemplele: „Bădița Vasile a zîmbit atunci, iară *noi* școlarii am rămas cu ochii holbați unii la alții“ (18); „Și după ce ne culcam cu toții, *noi* băieții, ca băieții, ne luam la hîrjoană...“ (36). Subiectul aici nu este *școlarii*, *băieții* nici *noi școlarii*, *noi băieții* (căci așa s-a analizat cu ocazia unor probe de control), ci numai *noi* și iată de ce: *noi* este pronume de persoana I plural. Verbul-predicat este la același număr, aceeași persoană, acordîndu-se cu subiectul (*am rămas cu ochii holbați, ne luam la hîrjoană*); *școlarii*, *băieții* sînt substantive și, ca orice substantiv (mai puțin acela ce stă în cazul vocativ) sînt de persoana a III-a. Un verb la persoana I nu poate fi predicatul unui substantiv la persoana a III-a.

§ 3. Problema analizei predicatului este una din cele mai complexe, deoarece predicatul poate fi exprimat nu numai printr-un singur verb, ci prin mai multe verbe, prin locuțiuni verbale, prin diferite ex-

63) Vol. II, p. 66—67.

64) Greșelile de care am vorbit sînt, putem spune, generale. Vezi în această privință și articolul *În legătură cu vocativul*, de M. Zdrenghea (Limba română, anul V, nr. 6), unde autorul se ocupă, de asemenea, de greșeli curente în analiza sintactică.

presii, prin repetarea aceluiași verb etc. În analiza predicatului se întîlnesc, de aceea, dificultățile cele mai multe, iar practica didactică confirmă aceasta.

Dum cum am mai arătat, procedeul numărării verbelor predicative nu este întotdeauna bun pentru a recunoaște predicatele. Acolo era vorba de elipsă. Există însă și o altă situație: verbul este repetat. Nu avem două propoziții, ci una singură. Repetarea verbului exprimă o insistență, durată acțiunii, uneori chiar modul cum se face acțiunea (deși poate nu există nici un alt cuvînt care să servească drept circumstanțial pe lîngă verb). Uneori verbul se repetă imediat, alteori la distanță: „Și Nică începe să mă asculte; și mă *ascultă* el, și mă *ascultă* și unde nu s-apucă de însemnat la greșele cu ghiotura...” (19). Repetarea verbului arată aci nu două acțiuni, ci una singură: „mă ascultă mult”. Citatul are deci trei propoziții. „Și *ne coborîm* noi și *ne tot coborîm* cu mare greutate pe niște povîrnișuri primejdioase...” (31). De data aceasta autorul folosește și procedeul de mai sus, dar adaugă și un determinant (adv. *tot*) care servește, de asemenea, pentru a arăta că acțiunea se prelungește. „Dacă *vede* ea și *vede* că nu mă dau, zvîrr! de vr-o două-trei ori cu bulgări în mine...” (41). Repetarea verbului *vede* arată că mătușa Mărioara a așteptat mult ca Ionică să se coboare din pom. Fraza are trei propoziții. Un alt exemplu: „Și dacă *vedea* omul și *vedea* că nu se poate descotorosi de mine cu vorbe, mă lua frumușel de bărbie... și-mi trăgea un pui de răbuială ca aceea pe la bot...” (39).

Se poate repeta și un alt cuvînt care are rol de predicat: „Și *fuga* și *fuga*, fără să mă mai uit în urmă...” (50).

Cînd, a doua oară, verbul este însoțit de adverbul *nu*, nuanța modală este și mai evidentă: „Cînd, pe la prînzul cel mare, numai iacă-tă-mă-s și eu de după dîmb, cu mîncarea sleită, *veneam nu veneam*, auzindu-i lălăind așa de cu chef...” (43). *Veneam nu veneam* se poate înlocui cu *abia veneam*.

Un astfel de predicat, mult mai expresiv decît cel exprimat printr-un singur verb și un determinant pe lîngă el, constituie o „abatere” de la normele gramaticale. Și de data aceasta considerațiile stilistice vin în sprijinul analizei sintactice.

Există încă o situație, asemănătoare cu cea de mai sus, cînd s-ar părea că avem două propoziții (decî două predicate). A doua formă a verbului este la conjunctiv. Și de data aceasta însă nu putem vorbi decît de o singură acțiune:

— „Vai, *aprinde-v-ar* focul, să vă *aprindă*, zise ea burzuluiță grozav” (38); „Ție, omule, zise mama, așa ți-i a zice, că nu șezi cu dinșii în casă toată ziua, să-ți scoată peri albi, *mîncă-i-ar* pămîntul să-i *mă-nince*, Doamne iartă-mă!” (35).

În sfîrșit, trebuie să mai discutăm aici și predicatele alcătuite din două verbe diferite, dar care, împreună, alcătuiesc o unitate de sens și pe care, în analiza sintactică, nu le putem lua decît la un loc. Iată un

exemplu: „Căci numai la dînsul și încă la vr-o două locuri din sat era cite un cîreș varatic care *se cocea-pălea* de Duminica Mare“ (40)⁶⁵).

§ 4. O problemă mult discutată, mai ales în ultimul timp, în publicațiile de specialitate, este aceea a predicatului în componența căruia intră auxiliarele de mod sau de aspect.

Există, în privința analizei unui asemenea predicat, două puncte de vedere: acad. Al. Graur⁶⁶) susține că auxiliarul de mod de exemplu este, singur, predicatul unei propoziții principale insuficiente; Valeria Guțu⁶⁷), Gh. Nedioglu⁶⁷) ș. a. demonstrează că auxiliarul de mod și de aspect trebuie luat împreună cu verbul următor, verbul de bază în sintagma predicatului.

Vorbind despre aceste sintagme, Gh. Nedioglu conchide⁶⁸): „Formînd astfel un tot organic, înzestrat cu o viață proprie, care nu suferă nici o atingere, ele trebuie respectate și nu distruse printr-o analiză formalistă dusă la exces, care, după înțeleapta vorbă a romînului, înseamnă nici mai mult nici mai puțin să despici firul de păr în patru“. De altfel și acad. Al. Graur spune că semiauxiliarele și, în primul rînd, *a putea* și *a trebui* au o valoare lexicală „scăzută“ (p. 135).

Gramatica noastră trebuie să adopte pentru un astfel de predicat denumirea de „predicat verbal compus“, folosită de Valeria Guțu⁶⁹) și de Sorin Stati⁷⁰).

Să vedem, mai întîi, cîteva exemple din Creangă: „găinușa-i spre asfințit, rarițele de-asemine și luceafărul de ziuă, de-acum *trebuie să răsară*; haidem să pornim la drum!“ (79); „Stricăciunea se făcuse și vinovatul *trebuia să plătească*“ (41); „Și doar mă și sileam eu, într-o părere, s-o fac a înțelege pe mama, că *pot să mă bolnăvesc* de dorul ei... și să mor pintre străini!“ (75); „Și cu cîtă carte știu, cu cîtă nu știu, peste cîtiva ani *pot s-ajung dichiu* la vreun mitoc și să strîng un știubeiu plin de galbeni, ca părintele Chirilaș, de la jugărit, din Vînătorii Neamțului“ (76—77).

Ultimul exemplu ridică o problemă nouă, dacă ne referim la termenul discutat mai înainte. Auxiliarul de mod *pot* stă înaintea unui predicat nominal, căci verbul *a ajunge* este, aici, copulativ, iar *dichiu* este numele predicativ. Denumirea de „predicat verbal compus“ nu mai este potrivită pentru un asemenea predicat. Predicatul astfel alcătuit trebuie numit, după părerea noastră, *predicat nominal compus*. El nu trebuie confundat cu predicatul nominal în care numele predicativ este

65) Uneori două verbe alcătuiesc și din punctul de vedere al formei un singur cuvînt. E vorba de o contaminație (conștientă, desigur): *furlua*. (Vezi pentru această problemă opera citată a lui Al. Philippide, p. 82).

66) Vezi articolul *Pentru o sintaxă a propozițiilor principale* (Studii de gramatică, I)

67) Vezi mai sus, nota 55.

68) Limba romînă, an. V, nr. 5, p. 36.

69) Articolul citat,⁶⁵), p. 81.

70) Articolul citat (vezi mai sus nota 47), p. 306. Această denumire, folosită pentru aceeași categorie sintactică, o găsim și în gramatica limbii ruse: составное глагольное сказуемое. Vezi A. С. Матвейченко, Грамматика русского языка II 1951, p. 29; герродус, de aici un exemplu: *Воё это начало меня бесить, и я стал стучать в дверь*.

multiplu. (De altfel, denumirea propusă n-o găsim în *Gramatica Academiei* nici cînd este vorba de ultima categorie de predicat).

Un exemplu: „Și eu eram vesel ca vremea cea bună, și sturlubatic și copilăros ca vîntul în tulburarea sa“ (33).

Alte exemple, în care în componența predicatului intră un auxiliar de aspect: „De la o vreme, văzînd bietul popă că s-a pus în cîrd cu nebunii, începe s-o întorcă la șurub“ (64); „și cum a văzut că ne așezăm la fereastră și ne pregătim de urât, a început a ne trage cîteva nașteri îndesate...“ (37); „Cînd s-a face mai mărișor, are să înceapă a-i mirori a catrință și cu astă rînduială n-am să am folos de el niciodată“ (23). Și de data aceasta auxiliarul în discuție poate intra în componența unui predicat nominal. Cele spuse mai sus rămîn valabile și aici.

Greșelile care se fac în analiza sintactică își au o singură cauză: se atribuie auxiliarului de mod sau de aspect un rol sintactic independent. Aceste verbe ocupă, de fapt, un loc intermediar, între verbele propriu-zise și auxiliarele propriu-zise (morfologice) și verbele copulative. Ele n-au conținutul verbelor pline, dar nici nu sînt în situația celorlalte, care nu mai păstrează nimic sau păstrează foarte puțin din conținutul lor. În consecință, infinitivul ce urmează auxiliarului de mod sau aspect e considerat ca o parte de propoziție, iar conjunctivul ca o propoziție. Verbele „deși la mod personal amîndouă, formează totuși un singur predicat, pentru că constituie laolaltă o singură idee verbală, avînd o singură modalitate, o singură valoare temporală și un singur aspect verbal“⁷¹⁾.

La auxiliarul de aspect se mai adaugă o cauză: explicațiile date în gramatica noastră în legătură cu problema aspectului în general sînt insuficiente⁷²⁾. Analizele făcute de G. Nedioglu în cea de-a treia parte a articolului pomenit arată adevărul acestei afirmații.

Sintagma predicatului poate avea o componență diferită:

a) Auxiliarul de mod sau aspect (semiauxiliarul) + un alt verb, la infinitiv sau conjunctiv. Exemple: „Atunci eu pe loc am început a plînge...“ (51). Același exemplu poate fi modificat, înlocuind infinitivul prin conjunctiv, fără să aibă loc vreo schimbare din punct de vedere sintactic: „Atunci eu pe loc am început să plîng“.

Cele două verbe nu sînt întotdeauna unul lîngă altul: „Eu trebuie să vă duc la locul hotărît, și de-aici încolo, cum v-a sluji capul“ (78); „...începusem și eu, dragăliță-Doamne, a mă rădica băiețaș la casa părinților mei...“ (17).

b) Semiauxiliarul + o locuțiune (expresie) verbală: „dar de-acum trebuie să ne mai punem și cîte pe-oleacă de carte...“ (66.)

c) Pînă acum s-a vorbit de verbe semiauxiliare⁷³⁾. Trebuie să ară-

71) Gh. Nedioglu, *Predicatul verbal* (Limba romînă, an. V, 1956, nr. 3, p. 37).

72) Vezi *Gramatica Academiei*, I, p. 254.

73) În bibliografia citată n-au fost notate toate semiauxiliarele. La cele de aspect s-ar mai putea adăuga de exemplu a *prinde* („prinde a striga“), a *se pune* („Iar după ce se aprindea opașul și tata se punea să minince, noi scoteam mîțele de prin ocnițe și cotrușă...“) (35), ș. a.

tăm aici că există și expresii verbale care îndeplinesc rol de semiauxiliar. Expresia *n-ai cum*, din exemplul următor, are valoare modală, nepermițând, deci, să despărțim două propoziții: „Că altfel *n-ai cum s-o ghibăcești*“ (66). Artificială ar fi și despărțirea în două propoziții a fragmentului „*n-aveai cap să scoți obrazul în lume de rușine*“, din fraza „Mă rog, mi se dusesse buhul despre pozna ce făcusem, de *n-aveai cap să scoți obrazul în lume de rușine*“ (42), deoarece în *n-aveai cap* cuvintele își pierd, cel puțin în parte, sensul lor lexical, expresia căpătîndu-și sensul de „nu puteai“.

Uneori propoziția este susceptibilă la interpretări diferite, fapt constatat tot cu prilejul unei probe de control. Exemplul „*Așa era cu cale să fac de la început*“ (53) a fost analizat în două feluri: unii au spus că avem aici o propoziție principală care poate fi înlocuită cu *se cuvenea* și una secundară, subiectivă („*să fac așa de la început*“), iar alții, înlocuind *era cu cale cu trebuia*, au spus că avem o singură propoziție, cu predicat compus. Cred că trebuie să rămînem la cea de-a doua interpretare.

Predicatul este, deci, alcătuit din: locuțiune (expresie) verbală cu valoare de semiauxiliar + verbul de bază⁷⁴).

d) Sintagma predicatului poate fi și mai cuprinzătoare: auxiliar de mod + auxiliar de aspect + verbul (locuțiunea, expresia verbală) de bază, ca în următoarea frază din Creangă: „În totului-tot, a fi trecut la mijloc vr-o jumătate de ceas, cît a zăbovit mama acolo... *ș-ar fi trebuit să înceapă a mi se pune soarele drept inimă*... căci era trecut de amiază“ (49).

Pentru a evita o analiză artificială, trebuie să avem în vedere că verbele semiauxiliare, ca și cele copulative, nu au obiect direct. Infinitivul ce urmează semiauxiliarul nu poate fi complementul drept al acestuia. Împreună, verbele acestea alcătuiesc o unitate sintactică. La fel, conjunctivul ce urmează unui semiauxiliar care ar părea să fie un verb tranzitiv, nu este predicatul unei propoziții complementive directe. Ca mai sus, verbele alcătuiesc aceeași unitate sintactică. De cîte ori nu ni s-a întîmplat să ni se răspundă că în propoziția „El ajunge profesor“ de exemplu, cuvîntul *profesor* ar fi... complement direct! Cu atît mai ușor este interpretat infinitivul de care vorbeam mai sus ca un complement direct, cu cît problema acestor predicate compuse nu este încă bine cunoscută, ea prezentînd, uneori, dificultăți (mai ales dacă ne gîn-

74) Uneori atribuim valoare modală unei expresii, fără ca aceasta să aibă o astfel de valoare. Am să dau două exemple în care expresia (nu) *era în stare* formează singură predicatul: „iar cînd mă lăsa de capul meu, făceam cîte o drăguță de trebușoară, ca aceea, de nici Sfînta Nastasia Izbăvitoarea de otravă, nu era în stare a o desface cu tot meșteșugul ei“ (51). Expresia *nu era în stare* este echivalentul verbului plin *nu putea*. Autorul o preferă. În general expresiile sînt mai pline de conținut afectiv. Ele se întîlnesc în vorbirea populară mai ales. În mod normal, după *a putea* cu sens deplin trebuie să urmeze un complement direct. Totuși *a desface* în exemplul analizat este un complement indirect, deoarece expresia *a fi în stare*, intransitivă, cere un obiect indirect. În următorul exemplu valoarea de predicat a expresiei este și mai evidentă. Propoziția ce-i urmează este completivă indirectă. „Mama însă *era în stare să toarcă-n furcă și să învâț mai departe*“ (22).

dim la înțelegerea ei în clasele mai mici). Metodica predării trebuie să dea, de aceea, atenția cuvenită așestui capitol de gramatică.

§ 5. Deși s-ar părea că problema locuțiunilor verbale este mai simplă, totuși, constatăm că la analiza sintactică se procedează, adesea, mecanic, avându-se în vedere forma, nu și conținutul exprimat.

În articolul *Componenta locuțiunilor verbale în limba română*⁷⁵⁾ Florica Dimitrescu arată că locuțiunile verbale au un singur sens. De aci concluzia că din punct de vedere sintactic locuțiunea verbală îndeplinește o singură funcție. Unele locuțiuni sînt sudate, altele nu. La cele dintîi elementele componente și-au pierdut individualitatea. De fapt deosebirea dintre ele este numai aparentă, deoarece chiar locuțiunile în care elementele nu-s pe deplin sudate, exprimă o unitate de sens.

Se obișnuiește să fie analizate unele locuțiuni verbale (mai ales cele din categoria a doua), fie și numai pentru a se vedea felul cum se înlănțuie cuvintele. Procedeu acesta face ca uneori să se analizeze și celelalte locuțiuni verbale, fără ca lucrul acesta să fie posibil. Dacă locuțiuni ca *a-și pune mîinile în cap*, *a se duce vestea* ș. a. ar putea fi analizate sintactic, (și asta numai cu scopul mai sus arătat), altele (cele mai multe, cred) nu „suferă” această analiză.

Constatăm, adesea, că se extinde „procedeu” acesta și la locuțiuni (expresii) verbale ca: *a-și aprinde paie-n cap*, *a o lăsa moartă-n păpușoi*, *a o pune de mămăligă*. O astfel de metodă poate trezi unora o serie de... imagini, reprezentări care să-i îndepărteze de conținutul real exprimat de aceste cuvinte. Faptul că expresiile au un singur înțeles, altul decît acela pe care îl dau cuvintele componente, luate separat, arată clar că expresia, practic, este neanalizabilă⁷⁶⁾. În cazul altor locuțiuni analiza aceasta, pe părți, este și mai artificială, deoarece nu ne putem nici măcar reprezenta ceea ce exprimă fiecare cuvînt, luat separat, dar, în același timp, și în legătura sa cu elementul de care depinde. Ce rol sintactic ar avea, deci, *la cale*, *pe capul*, *la sănătoasa*, *la depănat*, *la fugă* din exemplele: „și alții, ca alții, dar eu știu că *mi-am pus bine gura la cale*, să-mi fie pe toată ziua” (47); „Peste iarnă, mama iar *s-a pus pe capul tatei*, să mă deie undeva la școală” (24); „și pîndind vreme pe cînd șed ele plecate și dau pînza în apă la ghilit, fac țuști! din

75) *Studii de gramatică*, I.

76) Greșit procedează, prin urmare, *Gramatica Academiei* (vol. II, p. 139) cînd fărimizează expresia *ne ducem cu plugul* interpretînd substantivul *plugul* ca un complement sociativ. Greșala aceasta a fost semnalată de D. Gafițanu (*Vezi Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași*, serie nouă, secțiunea III, științe sociale, anul 1955, tomul I, fascicola 1-2, p. 293). În aceeași gramatică (vol. II, p. 76), pentru a se arăta că „predicatul poate sta la persoana I plural”, „cînd subiectul exprimă o colectivitate cu care se solidarizează și vorbitorul”, se dă exemplul: „Am ajuns. Toți pasagerii *ne dăm jos*” (Caragiale), în care se subliniază numai *ne dăm*. *Jos* nu poate avea aici funcție sintactică aparte (circumstanțial), deoarece predicatul este *ne dăm jos* (= coborîm). Verbul și-a pierdut chiar din sensul său și nu poate fi analizat decît cu adverbul *jos*. Se înțelege, uneori, ca verbul să aibă sens deplin și totuși în predicat să intre și un alt cuvînt. În cîteva probe de control s-a scris că în fraza „Cîte drăcării le vin în cap, toate le fac”, primul predicat este *vin*. Dar gîndurile se pot naște și altfel, în alt „loc”, decît „în cap”? Predicatul propoziției este, deci, *vin în cap*.

baltă, *ș-o ieu la sănătoasă*“ (50); „las pe mine, că ți-l ieu eu la depănat“ (44); „Noi atunci am pîrlit-o la fugă“ (37)?

§ 6. Ne ocupăm, în continuare, și de predicatul nominal (mai exact, de numele predicativ) deoarece unele afirmații din *Gramatica Academiei* trebuie întregite. În felul acesta și în analiza sintactică vom proceda mai just.

Să vedem, mai întâi, afirmațiile de acolo: „O propoziție poate avea mai multe subiecte, mai multe atribute sau complemente legate între ele. Acestea se numesc *părți de propoziție multiple*“⁷⁷⁾; „Predicatul nominal este alcătuit *dintr-un nume predicativ*“⁷⁸⁾ și un verb copulativ“⁷⁹⁾; „În versul: *Minciuni și fraze-i totul* ce statele susține. Eminescu, O.I. 59, subiectul este *totul*, iar *minciuni și fraze* e numele predicativ“⁸⁰⁾. Din citatele acestea tragem concluzia că într-un predicat nominal avem un verb copulativ și un nume predicativ. Unui subiect i se pot atribui, cu ajutorul aceluiași verb copulativ, mai multe însușiri, mai multe note. Prin urmare și numele predicativ poate fi *multiplu* (deși avem un singur predicat nominal).

Iorgu Iordan spune⁸¹⁾: „Un obiect poate avea mai multe «semne caracteristice» (în sens strict): mai multe însușiri propriu-zise pot fi atribuite unui subiect sub forma predicatului, fără ca propoziția să înceteze de a fi unică. Și tot așa cînd predicatul nominal este exprimat prin mai multe substantive, mai multe pronume, mai multe forme nepersonale ale verbului etc. Situația predicatului seamănă, în aceste cazuri, cu a subiectului multiplu, și faptul se datorește, evident, categoriilor morfologice, cărora le aparțin subiectul și predicatul nominal (atît unul, cît și celălalt sînt, în mod obișnuit, «nume»: substantiv, adjectiv, pronume = înlocuitor al substantivului, forme nominale ale verbului etc.)“. Trebuie să vorbim, prin urmare, și de predicat nominal cu numele predicativ multiplu. De obicei, în analiza sintactică, atunci cînd numele predicativ este multiplu, se obișnuiește să fie repetat, cu fiecare nume predicativ, verbul, exprimat, de fapt, o singură dată, găsindu-se, astfel, mai multe propoziții. După cum s-a putut vedea, procedeul nu este bun. Un exemplu: „Atunci copila părintelui, cum era *sprînțară și plină de incuri*, a bufnit de rîs“ (18).

Dificultățile cresc atunci cînd numele predicative din aceeași propoziție nu urmează unul după altul, ci sînt despărțite prin alte cuvinte: „Ia am fost și eu, în lumea asta, *un boț cu ochi, o bucată de humă* în-suflețită, din Humulești, care nici *frumos* pînă la douăzeci de ani, nici *cuminte* pînă la treizeci și nici *bogat* pînă la patruzeci nu m-am făcut. Dar și *sărac*, așa ca în anul acesta, ca în anul trecut și ca de cînd sînt, niciodată n-am fost!“ (52). Mai mult chiar, propoziția poate fi despărțită printr-o altă propoziție: „*Așa eram* eu la vîrsta cea fericită, și *așa cred că au fost* toți copiii, de cînd îi lumea asta și pămîntul“ (34—35).

77) Vol. II, p. 26.

78) Subliniat de mine (Șt. G.).

79) Vol. II, p. 72.

80) *Ibid.*, p. 75.

81) *Limba română contemporană*, p. 588.

La o analiză sintactică s-a spus că propoziția a doua este „așa cred“, a treia „că au fost toți copiii“! *Așa* este numele predicativ din predicatul nominal *au fost așa*⁸²).

În unele propoziții al doilea nume predicativ reia ideea exprimată de cel dintîi, fiind un echivalent al acestuia, avînd un conținut mai concret, nu general, vag: „*Așa* era mama în vremea copilăriei mele, *plină din minunății*, pe cît mi-aduc aminte“ (34). În alte propoziții două sau chiar mai multe nume predicative îl reiau pe primul, ca mai sus: „Și să nu credeți că nu mi-am ținut cuvîntul de joi pînă mai de-apoi, pentru că *așa* am fost eu, *răbdător* și *statornic* la vorbă în felul meu“ (51).

Numele predicativ poate avea o structură mai complicată. În exemplul ce urmează, propoziția are nume predicativ multiplu: „Nu mi-ar fi ciudă încălzea, cînd ai fi și tu *ceva* și *de te miri unde*“. Autorul vrea să spună: „cînd ai fi și tu *ceva* și *de undeva*“, adică dintr-o localitate cu mai mult renume. Propoziția *te miri* nu trebuie separată, deoarece ea intră într-o expresie cu un sens unitar. Expresia aceasta seamănă cu *te miri ce*, de asemenea neanalizabilă⁸³).

Putem avea și propoziții în care predicatul nominal este mai greu de recunoscut: — „Vă puteți închipui *ce vra* să *zică* a te scălda în Bistrița, la Broșteni, de două ori pe zi, tocmai în postul cel mare“ (30). Dacă înlocuim *vra* să *zică* prin *înseamnă, este*, ne dăm seama că expresia are rolul unui verb copulativ, lucru de care gramaticile noastre nu vorbesc. S-ar părea, apoi, că numele predicativ este *a te scălda*. Verbul acesta are însă rol de subiect. Numele predicativ este *ce*. Dacă modificăm textul, schimbînd și ordinea cuvintelor, putem spune: „Vă puteți închipui că a te scălda în Bistrița... tocmai în postul cel mare, este un lucru extraordinar“. Rolul cuvintelor subliniate în parafrazarea de mai sus îl are pronumele *ce* din textul lui Creangă.

Din cele discutate mai sus, reiese că în analiza gramaticală trebuie să ținem seama de faptul că unele grupuri de cuvinte îndeplinesc funcții sintactice unice și că analiza în cadrul acestor grupuri este artificială sau poate duce chiar la lucruri absurde.

Întrucît greșelile ce se fac, în practica didactică, în această privință, sînt destul de multe, e necesar ca gramatica și metodică predării ei să acorde mai multă însemnătate analizei acestor grupuri de cuvinte, apoi analizei subiectului multiplu și numelui predicativ multiplu.

Catedra de Limba română

82) Pentru explicarea acestui fapt, reproduc cîteva rînduri din lucrarea citată a lui N. Drăganu: „În general, este lucru firesc să ne grăbim a spune mai întîi ceea ce ni se pare mai important în momentul în care vorbim“. Apoi: „De aceea, în fruntea propozițiunii punem de obicei cuvîntul (sau expresia) care înseamnă partea socotită ca fiind cea mai importantă din gîndirea noastră, partea care ne interesează sau ne mișcă mai mult, iar celelalte cuvinte urmează după acesta, adeseori fără să-și poată lua locul lor gramatical“ (p. 19—20).

83) Vezi Iorgu Iordan, *Stilistica limbii romîne*, p. 220—221.

ПРАКТИЧЕСКИЕ УКАЗАНИЯ КАСАЮЩИЕСЯ СИНТАКСИЧЕСКОГО РАЗБОРА

Краткое содержание

В данной статье автор формулирует несколько практических указаний, относящихся к устранению наиболее часто встречающихся ошибок, наблюдающихся при синтаксическом разборе. Свои замечания автор конкретизирует, анализируя ряд предложений, взятых из „Воспоминаний детства“ И. Крянгэ.

Имеются ввиду три вида фактов: эллипсис некоторых членов предложения, слова не являющиеся членами предложения и члены предложения состоящие из нескольких слов.

В первой части работы уточняются некоторые понятия связанные с опущением подлежащего, с подразумеваемым подлежащим а также с подлежащим неопределенным. В этом смысле, автор приводит различные примеры в которых отсутствуют либо слово, которое должно было бы входить в состав сказуемого, либо целое сказуемое, указывая на то, что не всегда может быть применен принцип наличия предикативных глаголов для разграничения предложений в составе одного сложного предложения. Объяснение эллипсиса одновременно с синтаксическим разбором способствует облегчению литературного анализа текста.

Во второй части работы указывается на существование ряда слов, которые не могут образовывать, самостоятельно, членов предложения. При синтаксическом разборе, одни слова рассматриваются в связи со следующим словом (предлог), а другие не рассматриваются (союзы). Остаются также за пределами синтаксического разбора и те слова, которые, в определенных случаях могут выступать самостоятельно в качестве членов („S-a face *el ger*"; „și *nici tu junghi, nici tu friguri, nici altă boală nu s-a lipit de noi...*").

Это объясняется, либо влиянием разговорной речи, либо стилистическими целями писателя. Наконец, можно заметить что остаются за пределами разбора и другие слова (в первую очередь — безударные формы местоимения), которые, собственно говоря, выполняют в предложении синтаксическую функцию. Это является результатом невнимательности или же незнания морфологического значения данных слов.

В последней части работы указывается, что часто члены предложения выражаются несколькими словами. Имеются ввиду однородные подлежащие, однородные именные части сказуемого, сказуемое, выраженное глагольными оборотами, составное глагольное сказуемое („*trebuie să spun*") как и сказуемые, выраженные повторением глагола („și *dacă vede ea și vede că nu mă dau...*").

Автор указывает на необходимость того, чтобы грамматика и методика преподавания румынского языка уделяли большее внимание такому роду членов предложения.

INDICATIONS PRATIQUES CONCERNANT L'ANALYSE SYNTACTIQUE

R é s u m é

L'on trouvera dans cet article quelques indications pratiques formulées par l'auteur à propos de certaines erreurs courantes observées dans l'analyse syntactique. Le matériel linguistique des observations, puisé dans les *Souvenirs d'enfance* de I. Creangă, concerne, principalement, trois catégories de faits : 1° l'ellipse des termes principaux dans la proposition ; 2° des mots dépourvus de valeur syntactique ; 3° des termes de proposition constitués par des groupes de mots.

Dans la première partie du travail, certaines observations affectent l'ellipse du sujet, le sujet sous-entendu et le sujet indéterminé. L'on donne aussi, des exemples où, ce sont soit le prédicat tout entier qui fait défaut, soit un mot qui y devrait participer ; on démontre, par là, que le procédé de l'énumération des verbes prédicatifs n'est pas toujours efficace pour déceler le nombre des propositions dans une phrase donnée. L'explication de l'ellipse facilite, en même temps que l'analyse syntactique, l'intelligence littéraire du texte.

Dans la deuxième partie de l'article on indique toute une série de mots qui ne peuvent pas constituer, à eux-seuls, des termes de la proposition ; certains, on les rattache, dans l'analyse, au mot suivant (les prépositions), tandis que d'autres restent hors de l'analyse (les conjonctions). Il faut y ajouter, aussi, les mots qui, dans des situations déterminées peuvent remplir à eux-seuls, des fonctions de termes de propositions („S-a face *el* ger“ ; „și nici *tu* junghi, nici *tu* friguri, nici altă boală nu s-a lipit de noi“). Ces constructions que l'on trouve dans le parler populaire vivant et, parfois, dans les oeuvres littéraires, s'expliquent toujours par la présence de l'affectivité. L'on peut constater, enfin, qu'au cours des analyses habituelles dans les écoles, on laisse hors de l'analyse encore d'autres mots (les formes atones du pronom, par ex.), lesquels ont toujours une valeur syntactique réelle. Cette situation est due soit à l'inattention, soit à la méconnaissance de la valeur morphologique de ces mots.

Dans la dernière partie on considère les cas, très fréquents, où les termes de la proposition sont exprimés par plusieurs mots. Il s'agit du sujet multiple, du prédicat formé par des locutions verbales, du prédicat verbal composé („trebuie să spun“), du prédicat où le même verbe est répété („Și dacă *vede* ea și *vede* că nu mă dau...“). La conclusion montre la nécessité d'insister davantage, dans les manuels de grammaire et dans les méthodiques de l'enseignement du roumain, sur les termes de la proposition constitués de cette manière.

GRAMATICA LUI PĀNINI

SINTAXA CAZURILOR

DE

TH. SIMENSCHY

*Introducere **

Pānini a trăit probabil în sec. al IV-lea î. e. n.

Gramatica lui cuprinde 3997 de sūtre (reguli extrem de concise).

Pānini descrie uzul din epoca sa, însă cu totul altfel de cum facem noi.

Cel mai bun comentariu la sūtrele lui Pānini este *Kāçikā Vṛtti*, din sec. al VII-lea. Însemnătatea acestui comentariu constă mai ales în faptul că dă exemple, care lipsesc cu totul la Pānini.

Gramatica lui Pānini este logică, descriptivă și normativă, uneori istorică.

Sintaxa lui Pānini tratează numai despre funcțiile pe care le au cazurile, timpurile și modurile. Ea este cea mai veche și se distinge prin precizie și finețe.

Limba descrisă de Pānini este mai veche decât sanscrita clasică și mai recentă decât cea vedică.

Sūtrele lui Pānini sînt intraductibile, fiindcă sînt algebrice. După cum Spinoza întrebuițează în Etica sa metoda geometrică, tot astfel Pānini întrebuițează în sūtrele sale metoda algebrică. Este cea mai veche aplicare a acestei metode, și încă la gramatică! N-o găsim însă decât foarte rar în sintaxa cazurilor.

O sūtră care stă în fruntea unei serii nu e repetată niciodată, ci trebuie subînțeleasă la fiecare sūtră din întreaga serie. În traducerea noastră literală am făcut la fel.

Fiecare sūtră este o formulă și foarte multe din ele seamănă prin structura lor simetrică.

* Această introducere este un rezumat succint al unui studiu asupra sintaxei cazurilor la Pānini, care va apărea în limba franceză.

Sutrele lui Pāṇini nu pot fi înțelese decît dacă sînt lăsate în ordine în care au fost așezate de autor. Această ordine se vede clar din planul sutrelor, care ne arată, între altele, următoarele :

1. În 1, 4, fiecare serie de sūtre referitoare la aceeași funcție causală începe cu *definiția* acesteia și sfîrșește cu una sau mai multe excepții, afară de ablativ (prima serie).

2. În 2, 3, fiecare serie de sūtre referitoare la același caz începe cu *funcția* acestuia și sfîrșește cu una sau mai multe excepții, afară de nominativ.

3. Sūtrele care tratează despre cazuri concurente vin regulat după sutrele în care e vorba numai de un singur caz. Ele vin la sfîrșitul fiecărei serii de sūtre care tratează despre un caz.

Pāṇini dă numai anumite aspecte din sintaxa cazurilor, despre care tratează în două secțiuni și capitole diferite. Din punctul de vedere al gramaticii occidentale sutrele din 1, 4, tratează despre construcția verbului; iar cele din 2, 3, despre funcțiile cazurilor:

Pāṇini arată nu numai rolul sintactic al cazurilor, ci și pe cel morfologic, în formarea adverbelor.

Cazurile au două nume: unul arată funcția sintactică, d. e. *karana* „instrument”; celălalt nume e pentru aspectul morfologic al cazului respectiv, d. e.: *trīyā* „cazul al treilea, instrumentalul”. Nu există în sanscrită cazul al 8-lea; vocativul nu-i decît o formă și o funcție a nominativului.

Pāṇini se exprimă cu totul altfel de cum ne exprimăm noi. Astfel, sutra 1, 4, 25 înseamnă pentru noi: „Verbele care înseamnă „a se teme” și „a ocroti” se construiesc cu ablativul, care exprimă cauza fricii”. Pāṇini spune: „La verbele care înseamnă „a se teme” și „a ocroti” se numește ablativ cauza fricii”.

Ordinea în care sînt tratate funcțiile cazuale este alfabetică; în schimb Pāṇini nu expune cazurile în ordinea tradițională, pe care o indică însăși denumirile lor, ci se abate de la ea.

În 2, 3, unde Pāṇini tratează despre întrebuintările cazurilor, el arată: 1. Ce exprimă fiecare caz, adică funcția sa generală; 2. Cu ce cuvinte se construiește (întrebuintările sale speciale).

După cum am arătat mai sus, Pāṇini face o distincție riguroasă între funcția unui caz și forma sa, dîndu-le nume speciale. Aceeași funcție poate fi exprimată prin mai multe cazuri și același caz poate avea mai multe funcții.

În sintaxă Pāṇini pleacă adesea de la idee; astfel în sintaxa cazurilor el are adesea în vedere felul cum se exprimă o idee sau un

raport sintactic, d. e. ideea de cauză sau construcția adverbelor. Gramatica europeană procedează invers: ea pornește de la forme și studiază întrebuirile lor.

Pānini pune printre funcțiile cazurilor și formarea adverbelor, care de fapt aparține morfologiei.

Numeroase sūtre indică posibilitatea întrebuirii, după preferință, a două cazuri. Însă mai totdeauna celălalt caz trebuie dedus din sūtrele care precedă.

Un aspect special al concurenței cazurilor este faptul că unele adverbe pot avea mai multe forme cazuale.

Cazurile concurente nu sînt echivalente decît numai în cîteva sūtre.

Ceea ce-i excepție pentru noi n-a fost totdeauna și pentru Pānini; ba poate n-a fost deloc.

Pānini declină orice cuvînt și orice element gramatical, care stau de cele mai adeseori în genitiv.

Cuvîntul care se construiește cu un anumit caz stă și el de cele mai adeseori în genitiv. Genitivul acesta e posesiv.

Condiția în care are loc construcția („unde”, „cînd”) stă în locativ.

Cînd sînt mai multe cuvinte care se construiesc cu același caz, Pānini le compune și compusul astfel format stă de cele mai adeseori în genitiv.

Anumite cazuri au uneori o întrebuire cu totul specială, care nu se mai găsește nicăieri în sanscrită. Însă în sūtrele referitoare la sintaxa cazurilor nu se găsesc aceste întrebuiri, care fac parte din metoda de exprimare a lui Pānini.

Nimic nu începe cu perfecțiunea, căci aceasta nu-i decît un lung șir de imperfecțiuni. Gramatica lui Pānini reprezintă punctul culminant al unei ascensiuni lungi și anevoioase, în care n-a rămas de la predecesorii săi decît numele citate de el.

Articolul nostru cuprinde toate sūtrele care tratează despre sintaxa cazurilor, și anume: 1, 4, 33—55 și 2, 3, 1—73. La acestea au fost adăugate următoarele sūtre: 1, 1, 44, care explică cuvîntul *vibhāṣā* („facultativ”), pentru că acesta indică construcții concurente; sūtrele: 1, 1, 49—50 și 66—67, care arată întrebuirile speciale, ale genitivului, locativului și ablativului la Pānini; sūtra 1, 4, 2 privitoare la regulă și excepție; sūtrele 2, 2, 10 și 14, care vorbesc despre genitivul partitiv și obiectiv; sūtra 2, 3, 11 unde e vorba despre dativul final; în sfîrșit sūtrele 5, 4, 44—49, privitoare la sufixul *-tas*, unde se arată funcțiile cazuale ale acestui sufix.

Sūtrele de mai sus sînt date mai întîi în original, apoi în tradu-

cere literală, după care urmează traducerea liberă. Atît textul sanscrit, cit şi cele două traduceri sînt însoţite de un comentariu, unde se fac adesea trimiteri la cartea mea apărută în 1949: *La construction du verbe dans les langues indo-européennes*, citată prescurtat: *La construction* etc. Iată paragrafele respective la care se referă comentariul:

La Construction etc.*Sûtre*

36 II a	1, 4, 37.
57	2, 3, 3, 60, 62, 63.
83 sq.	" , 51.
84	" , 60.
84 I add.	1, 4, 27, 33.
85	2, 3, 52.
87	" , 72.
93	1, 4, 34 ; 2, 3, 52.
93 add.	" , 25.
108 sq.	2, 3, 58.
145	1, 4, 25, 27, 37, 39 ; 2, 3, 52, 54, 56 ; 5, 4, 45.
145—148	" , 26.
146	" , 43 ; 2, 3, 60
147	" , 39 ; 2, 3, 55.
150 sq.	2, 3, 51.
151 sq.	1, 4, 43.
157—162	2, 3, 52, 54, 58.
162	" , 56.
163	1, 4, 34.
173 IV	" , 37.
223 I a	" , 43.
223 sqq.	2, 3, 3.
229	" , 3.
232	" , 12.
364	1, 4, 29, 46 ; 2, 3, 22 ; 5, 4, 45.
368	1, 4, 56.
370	1, 4, 44, 47 ; 2, 3, 53, 59, 61.
371	2, 3, 22.
375	2, 3, 56, 57.
383	1, 4, 46 ; 2, 3, 59.
383 I	" , 40, 41, 44.
383 II	" , 38.
383 III	" , 29, 31, 48 ; 2, 3, 22, 52 ; 5, 4, 45.
383 III—IV	1, 4, 28.
383 IV	2, 3, 53, 61.
384	1, 4, 28, 38, 48 ; 2, 3, 59 ; 5, 4, 45.

*La Construction etc.**Sūtre*

386	1, 4, 28, 29; 2, 3, 57; 5, 4, 45.
388	2, 3, 57.
389—390	1, 4, 46.
391	2, 3, 22.

În traducerea literală am căutat să mă apropii cit mai mult cu putință de extrema conciziune a sūtrelor originale, eliminând însă obscuritatea lor. În acest scop au fost adăugate în paranteză cuvintele necesare pentru înțelegerea sūtrelor. Întrucît sūtrele lui Pāṇini sînt adevărate formule, am tradus toate sūtrele cu aceeași structură (de același tip) exact la fel, căutînd să redau aceleași formule în același mod.

Pe cînd traducerea literală ține seamă de formularea „indiană” a regulilor, traducerea liberă le redă din punct de vedere „european”, care foarte adesea e cu totul diferit. De aceea pentru înțelegerea temeinică a sūtrelor lui Pāṇini, trebuie de recurs în primul rînd la traducerea literală.

Acolo unde n-am avut nici un motiv ca să traduc altfel, am adoptat traducerea lui O. Böhtlingk (*Pāṇini's Grammatik*, 1887), pe care am indicat-o prin: (B.).

La fel am procedat și cu comentarul. Aici am explicat mai ales construcția verbului, în toate sūtrele care se ocupă cu aceasta (mai ales cele din 1, 4), făcînd trimiteri la cartea mea: *La construction etc.*; v. tabloul de mai sus, p. 4 sq.

Pentru claritate, am tradus exemplele din *Kāçikā*, pe care Böhtlingk le citează numai în sanscrită. După cum e lesne de înțeles, orice traducere a exemplelor nu ne poate da decît o foarte slabă idee despre regulile la care se referă. De aceea exemplele trebuie studiate în original și puse neconținut în legătură cu sūtrele pe care le ilustrează.

Comentarul și exemplele din *Kāçikā* sînt tipărite cursiv în textul sanscrit.

TEXTUL SANSKRIT

SŪTRE EXPLICATIVE

(1, 1, 44, 49, 50, 66—67; 1, 4, 2)

1, 1,

44. 'na v'eti vibhāṣā.

49. ṣaṣṭhī sthāneyoga.

50. sthāne 'ntaratamaḥ.

66. tasminn iti nirdiṣṭe pūrvasya.

67. tasmād ity uttarasya ¹⁾.

1, 4,

2. vipratīṣedhe paraṁ kāryam.

SINTAXA CAZURILOR

(1, 4, 23—55; 2, 3, 2—73)

I. CONSTRUCȚIA VERBULUI

(1, 4, 23—55)

23. kārake.

*kāraka ity adhikāro veditavyah. yad ita ūrdhvam anukramiṣyāmaḥ
kāraka ity evam tad veditavyam... — kārakam hetur ity anarthāntaram. kasya
hetuḥ. kriyāyāḥ... — kāraka iti kim. vrkṣasya parṇam patati.*

1) *tasmād ity* : lipsește *nirdiṣṭe* (cf. *sūtra* precedentă), pentru că ar fi în dezacord cu ablativul *tasmād*.

24. dhruvam apāye 'padānam.

grāmād āgacchati. — parvatād avarohati. — sārthād dhīnah. — rathāt patitah.

25. bhīṭrārthanām bhayahetuh.

cāurebhyo bibheti. — cāurebhya udvijate. — cāurebhyas trāyate. — cāurebhyo rakṣati.

26. parajer asodhah.

adhyayanāt parā jayate; insā ṣatrūn parā jayate.

27. varānārthanām īpsitah.

yavebhyo gām vārayati.

28. antardhau yena 'darṣanam icchati.

upādhyāyād antar dhatte. — upādhyāyān ni liyate.

29. ākhyāto 'payoge.

upādhyāyād adhīte.

30. janikartuh prakṛtiḥ.

gomayād vr̥ṣciko jāyate.

31. bhuvah prabhavah.

himavato gaṅgā pra bhavati. — kaṣmīrebhyo vitastā pra bhavati.

32. karmaṇa yam abhiprāiti sa sampradānam.

upādhyāyāya gām dadāti.

33. rucyārthanām priyamānah.

devadattāya rocate modakah. — yajñadattāya svadate 'pūṣah.

34. ślāghahnunsthāṣapām jñipsyamānah.

devādattāya ślāghate (= devadattam ślāghamānas tām ślāghām tam eva jñāpayitum icchati), hñute, tiṣṭhate, ṣapate.

35. dhārer uttamarnah.

devadattāya ṣatam dhārayati.

36. sprher īpsitah.

puspebhyah sprhayati.

37. krudhadruherśyasūyarthanām yaṁ prati kopah.
devadattāya krudhyati, druhyati, īrśyati, asūyati.

38. krudhadruhor upasr̥ṣṭayoḥ karma.
devadattam abhi krudhyati, abhi druhyati.

39. rādhiḥśyor yasya vipraçnaḥ.
devadattāya rādhyati, devadattāye 'kṣate = nāimittikaḥ pr̥ṣṭaḥ san
devadattāya dāivam paryālocayati.

40. pratyānbhyām çruvaḥ pūrvasya kartā.
devadattāya gām̐ prati çr̥noti, ā çr̥noti = prati jānīte.

41. anupratigr̥ṇaḥ ca.
hotre 'nu gr̥ṇāti, prati gr̥ṇāti.

42. sādhakatamam̐ karaṇam.
paraçunā chinatti.

43. divaḥ karma ca.
akṣān sau akṣāir̐ dīvyati.

44. parikrayāṇe sampradānam̐ anyatarasyām.
çatāya sau çatena parikrītah.

45. ādharo 'dhikaraṇam.
kate çete. — sthālyām̐ pacati.

46. adhiçin̐sthasam̐ karma.
grāmam̐ adhi çete ṣi adhi tiṣṭhati. — parvatam̐ adhy āste.

47. abhiniviçaḥ ca.
grāmam̐ abhi ni viçate.

48. upānvadhyan̐vasaḥ.
parvatam̐ upa vasati. — grāmam̐ anu vasati, adhi vasati, ā vasati.

49. kartur̐ ipsitatamam̐ karma.
odanam̐ pacati. — kaṭam̐ karoti. — grāmam̐ gacchati.

50. tathā yuktam̐ cā 'nīpsitam.

viṣaṃ bhakṣayati. — cāuraṃ paṣyati. — grāmam gacchan vrkṣamūlāny upa sarpati.

51. akathitam ca.

52. gatibuddhipratyavaśānārthaṣabdakarmakarmakāṇam anikarta sa nau.

gacchati māṇavako grāmam. gamayati māṇavakam grāmam — vetti māṇavako dharmam. vedayati māṇavakam dharmam. — aṣṇāti māṇavaka odanam. āṣayati māṇavakam odanam. — adhīte māṇavako vedam. adhyāpayaṭi māṇavakam vedam. — āste devadattah. āsayati devadattam.

53. hr̥kror anyatarasyām.

harati bhāram māṇavakah. hārayati bhāram māṇavakam sau māṇavakena. — karoti kaṭam devadattah. kārayati kaṭam devadattam sau devadattena.

54. svatantraḥ kartā.

devadattah pacati. — sthālī pacati.

55. Tatprayojako hetuḥ ca.

GENITIVUL ÎN COMPUSE.

(2, 2, 10, 14)

10. na nirdhāraṇe.

kṣatriyo mānuṣyānām ṣūratamah.

14. karmani ca.

gavām dohah. — odanasya bhojanam.

II. FUNCȚIILE CAZURILOR.

(2, 3, 1-73).

1. anabhihite.

anabhihita ity adhikāro 'yam veditavyah. yad ita ūrahvam anukramiṣyāmo 'nabhihita ity evam veditavyam.

2. karmani dvitīyā.
kaṭam karoti; insā katah kriyate.
3. tritīyā ca hoṣ chandasi.
yavagūm agnihotram juhōti sau yavagvā 'gnihotram juhōti.
4. antarāntarenayukte.
antarā sau antarena tvām ca mām ca kumandaluh.
5. kalādhvanor atyantasaṃyoge.
māsam adhīte. — yojanam kuṭilā nadī.
6. apavarge tritīyā.
māsenā 'nuvāko 'dhītaḥ. — yojanenā 'nuvāko 'dhītaḥ.
7. saptamīpañcamyau kārakamadhye.
adya bhuktvā devadatto dvyāhe sau dvyahād bhoktā. — ihastho 'yam iṣvāsah kroṣe sau kroṣāl lakṣyam vidhyati.
8. karmapravacanīyayukte dvitīyā.
9. yasmād adhikaṃ yasya ce 'cvaravacanam tatra saptamī.
karmapravacanīyayukta iti vartate. — upa khāryām dronah. — adht pañcaleṣu brahmadattah.
10. pañcamy apānparibhiḥ.
apa trigartebhyo vr̥ṣto devah. — ā pātālīputrād vr̥ṣto devah. — pari pari trigartebhyo vr̥ṣto devah.
11. pratinidhipratidane ca yasmāt.
abhimanyur arjunatuh prati. — māśān asmāi tīlebhyah prati yacchati.
12. gatyarthakarmani dvitīyācaturthau ceṣṭayām anādhvani.
grāmam sau grāmāya gacchati; insā numai: munasā pātālīputram gacchati ṣi adhvanam gacchati.
13. caturthī sampradāne.
upādhyāyāya gām dadāti. — devadattāya rocate modakah. — puṣpebhyah sprhayati.

14. kriyārthopapadasya ca karmaṇi sthāninah.
edhebhyo vrajati = edhān āhartum vrajati.

15. tumarthac ca bhāvavacanāt.
pākāya vrajati = paktum vrajati.

16. namaḥsvastisvāhasvadhālamvaśadyogac ca.
namo devebhyah — svasti prajābhyah. — svāhā 'gnaye. — svadhā
pitrbhyah. — alam mallo mallāya. — vaśad agnaye.

17. manyakarmani anādare vibhāṣa²⁾ 'prāṇiṣu
na tvā trnāya sau trnaṃ manye; insă numai: na tvā srgālam manye.

18. kartrkaranayos trtiyā.
devadattena krtam. — dātrena lunāti.

19. sahayukte 'pradhāne.
putrena sahā 'gataḥ pitā.

20. yena 'ngavikarāḥ.
ākṣṇā kānaḥ. — pādena khañjah.

20. itthambbhūtalakṣane.
api bhavān kaṃḍalunā chāttram adrākṣīt. — chāttreno 'pādhyāyam.
 — cikhayā parivrājakam.

22. samjño 'nyatarasyām³⁾ karmaṇi.
pitrā sau pitaram sam jānite.

23. hetāu.
kanyayā çokah. — vidyayā yaçah.

24. akartary rñe pañcamī.
çatād baddhah, insă çatena bandhitah.

25. vibhāṣa guṇe 'strīyam.

2) *vibhāṣā* „facultativ, după alegere” arată că mai există o construcție a lui *man* (și anume cu acuzativul lucrului); cf. nota 3.

3) *anyatarasyām* „facultativ, după alegere” arată că mai există o construcție a lui *samjñā* (și anume cu acuzativul); cf. nota 2.

jādyena sau *jādyād baddhaḥ*; însă numai *buddhyā* sau *prajñayā muktah*.

26. *ṣaṣṭhi* hetuprayoge.

annasya hetor vasati.

27. *sarvanāmnas trītiyā* ca.

kasya hetor vasati sau *kena hetunā vasati*.

28. *apādane pañcamī*.

grāmād āgacchati. — *parvatād avarohati*. — *vr̥kebhyo bibhetti*. — *adhyayanāt parājayate*.

29. *anyārāditaratedikchabdāncūttarapadaḥ* iyukte.

anyo devadattāt. — *ārād d.* — *itaro d.* — *r̥te d.* — *pūrho* și *uttaro grāmāt*. — *pūrho grīṣmād vasantaḥ*. — *uttaro grīṣmo vasantāt*. — *prāg grāmāt*. — *pratyag grāmāt*. — *dakṣiṇā* și *uttarā*, *dakṣiṇāhi* și *uttarāhi grāmāt*.

30. *ṣaṣṭhy atasarthapratyayena*.

dakṣiṇato, *uttarato*, *purastād*, *upari* sau *upariṣṭād grāmasya*.

31. *enapa dvitīyā*.

dakṣiṇena și *uttareṇa grāmam*.

32. *pr̥thagvinānanābhis trītiyā* 'nyatarasyām.

pr̥thag, *vinā* și *nānā devadattena* sau *devadattāt*.

33. *karāṇe* ca *stokālpakṛcchrakatipayasyā* 'sattvavacanasya.

stokān muktah, *stokena m.* — *alpān muktah*, *alpēna m.* — *kṛcchrān muktah*, *kṛcchreṇa m.* — *katipayān muktah*, *katipayena m.*

34. *dūrāntikārthaiḥ ṣaṣṭhy anyatarasyām*.

dūram, *viprakṛṣṭam*, *antikam* și *abhyācām grāmāt* sau *grāmasya*.

35. *dūrāntikārthebhyo dvitīyā* ca.

dūram grāmasya, *dūrād g.*, *dūreṇa g.* — *antikam grāmasya*, *antikād g.*, *antikenā g.*

36. *saptamy adhikarāṇe* ca.

kāṭa āste. — *sthalyām pacati*.

cakārād dūrāntikārthebhyaḥ ca: *dūre grāmasya* — *antike g.*

- <https://biblioteca-digitala.ro>

51. jño'vidarthasya karāṇe.

sarpiṣo jānīte. — sarpiṣo 'pāyena pravartate.

52. adhigarthadayeṣāṃ karmaṇi.

ṣeṣa iti vartate... — eteṣāṃ karmaṇi kārake ṣeṣatvena vivakṣite ṣaṣṭhi vibhaktir bhavati. — mātur adhyeti — mātuḥ smarati. — sarpiṣo dayate — sarpiṣa iṣte.... — ṣeṣa iti kim : mātaram smarati.

53. kṛṇaḥ pratiyatne.

edhodakasyo 'pa skurute.... — ṣeṣa ity eva: edhodakam upaskurute.

54. rujarthanaṃ bhāvavacanānaṃ⁴⁾ ajvareḥ.

cāurasya rujati rogah — cāurasya 'mayaty āmayah; insā nadi kulāni rujati și cāuram jvarayati jvarah. — ṣeṣa ity eva: cāuram rujati rogah.

55. aṇiṣi nāthah.

sarpiṣo nāthate.

56. jasiniprahananākrāthapiṣaṃ himsāyāṃ.

cāurasyo 'jjāsayati, ni prahanti, un nātayati, krāthayati și pinasti.. — ṣeṣa ity eva: cāuram ujjasayati.

57. vyavahrpanoh samarthayoh.

ṣatasya vy ava harati și panate....

— ṣeṣa ity eva: ṣatam panate.

58. divas tadarthasya.

ṣatasya divyati.

59. vibhaṣo 'pasarge.

ṣatasya sau ṣatam prati divyati.

60. dvitīyā brāhmaṇe.

gām asya tad ahaḥ sabhāyāṃ divyeyuh. (Māitr. - Samh. 1, 6, 11).

61. preṣyabruvor haviṣo devatasampradāne.

agnaye chāgasya haviṣo vapāyā medasah preṣya și anubrūhi.

4) Kāṇika explică bhāvavacanānaṃ prin bhāvakartrkānaṃ „care au ca agent un substantiv abstract”. Construcția lui ruj variază după înțelesul pe care-l are, și chiar independent de acesta. V. La Constr. etc., 146 sqq.

62. caturthyarthe bahulam chandasi.

63. yajeç ca karane.

ghrtasya yajate. — ghrtena y.

64. kṛtvo 'rthaprayoge kālē 'dhikarane.

pañcakṛtvo 'hno bhuñkte — dvir ahno 'dhīte.... — çeşa ity eva: dvir ahany adhīte.

65. kartṛkarmanoh kṛti.

bhavatah çāyikā. — purām bheṭṭā.

66. ubhayapṛāptau karmani.

āçcaryo gavām doho 'gopālena. — rocate ma odanasya bhojanam devadattena.

67. ktasya ca vartamane.

rājñām matah, buddhah, pūṭitah.

68. adhikarānavacinaç ca.

idam eṣām āsitam.

69. na lokavyayaniṣṭhākhalarthatṛṇām ⁵⁾.

5) Cuvîntul acesta compus, care se află la genitiv plural (-ām), e format din următoarele elemente gramaticale și cuvinte: *la - u - uka - avyaya - niṣṭhā - khalartha - tṛṇ*.

Iată înțelesul lor :

la : termen tehnic gramatical, care înseamnă : *çatr*, *çānac*, *kānac*, *kvasu*, *ki*, și *kin*. La rîndul lor acestea înseamnă :

çatr : sufixul participial -at :

çānac : " " -ānā ;

kānac : " " -āna ;

kvasu : " " -vas ;

ki : " -i ;

kin : " primar -in.

Celelalte elemente gramaticale și cuvinte înseamnă :

u : sufixul -u

uka : " -uka

avyaya : (cuvînt) indeclinabil ; aici gerundiu.

niṣṭhā : sufixele -ta și -tavat ale participiului trecut.

khalartha : cu înțelesul sufixului -khal.

tṛṇ : sufixul -tṛ (care formează nomina agentis).

odanam pacan, pacamānah, pecānah, pecivān. — papih somam. — dadir gāh. — katam cikīrṣuh. — odanam bubhukṣuh. — kanyām alamkariṣnuh. — āgāmukam vārānasīm rakṣa āhuh. — katam kṛtvā. — odanam bhuktṵā, bhuktavān. — devadattena kṛtam. — iṣatkarah kato bhavatā. — iṣatpānah samo bhavatā. — kartā katān.

70. akenor bhaviṣyadādhamarṇyayoh.

katam kārako vrajati. — odanam bhojako vrajati. — grāmam gamī, g. gāmī. — ṣatam dāyī.

71. kṛtyanam kartari vā.

bhavatah sau bhavatā katah kartavyah.

72. tulyarthair atulopamabhyam tṛtiyā 'nyatarasyam.

tulyo ṣi sadṛṣo devadattena sau devadattasya; insā numai: tuṭā devadattasya nā 'sti ṣi upamā kṛsnasya na vidyate.

73. cāturthi cā 'ciṣy āyuṣyamadrabhadra kuṣālasukhārthahitaiḥ.

āyuṣyam, madrām, bhadram, kuṣalam, sukham, artho ṣi hitam devadattasya sau devadattāya bhūyāt.

DATIVUL FINAL

(3, 3, 11)

11. bhāvavacanaḥ ca.

pākāya, bhūtaye, puṣṭaye vrajati.

SUFIXUL -tas.

5, 4.

44. pratyoge pāncamyās tasi.

pradyumno vasudevatah prati. — abhimanyur arjunatah prati.

45. apādāne cā 'hiyaruhoḥ.

grāmād ā gacchati sau grāmatah ā gacchati. — corād bibheti sau

corato b. — *adhyayanāt para jayate* sau *adhyayanataḥ parā jayate* ;
 însă numai: *sārthād dhiyate* și *parvatad ava rohati*.

46. *atigrahavyathanakṣepeṣv akartari tṛtīyāyaḥ*.

cāritrenā 'ti grhyate sau *cāritrato 'ti grhyate*. — *cāritrena na vyath-*
ate sau *cāritrato na v.* — *cāritrena kṣiptaḥ* sau *cāritrataḥ k.* ; însă
 numai: *devadattena kṣiptaḥ*.

47. *hiyamanāpāpayogāc ca*.

cāritrena sau *cāritrato hiyate*. — *cāritrena* sau *cāritrataḥ pāpāḥ*.

48. *ṣaṣṭhyā vyaçraye*.

devā 'rjunato 'bhavan = *devā 'rjunasya pakṣe 'bhavan* ⁶⁾.

49. *rogāc cā 'panayane*.

pravāhikātaḥ, kāsataḥ sau *chardikātaḥ kuru* = *pratīkāram pravāhi-*
kāyāḥ etc. *kuru* ⁷⁾).

6) Genitivul atirne aici de *pakṣe* ; este, deci, clar că și-n exemplul cu *arjunato* trebuie să fi fost la origine o elipsă. V. și nota 7.

7) Din exemplul citat se vede că avem de-a face cu o elipsă (*pratīkāram*), cel puțin la origine ; cf. nota 6.

TRADUCEREA LITERALĂ

SŪTRE EXPLICATIVE

(1, 1, 44, 49, 50, 66, 67; 1, 4, 2)

1, 1.

44. „Sau nu“ (se numește) *vibhāṣā* ⁹⁾ (B.).

49. Genitivul (într-o sūtra înseamnă): „în locul“ ⁹⁾.

50. În locul (altuia trece) cel mai înrudit ¹⁰⁾.

66. (Ceva în) locativ (arată o transformare) la (ceva) precedent ¹¹⁾.

67. (Ceva în) ablativ (arată o transformare) la (ceva) următor ¹²⁾.

1, 4.

2. La contrazicere (între două sūtre) trebuie urmată cea care succedă.

8) *vibhāṣā* indică construcții concurente și se traduce cel mai bine prin: „facultativ“; v. sūtrele 2, 3, 17, 25, 59 și traducerea lor.

9) În sūtrele care tratează despre sintaxa cazurilor genitivul nu are acest înțeles. În schimb îl are în următoarele sūtre, unde e vorba despre funcțiile sintactice ale sufixului *-tas*: 5, 4, 44, 46 și 48.; v. traducerea acestor sūtre și nota 11 și 12 de mai jos.

10) Sūtra aceasta explică pe cea precedentă. Cf. ca ex. sūtra 6, 1, 77, citată în nota următoare; în acea sūtră *y* care trece în locul lui *i* este cel mai înrudit cu acesta. V. și sūtra 5, 4, 45, unde sufixul *-tas* are aceeași funcție ca și terminațiile ablativului și le poate înlocui.

11) Acest locativ înseamnă „înainte de“ și nu se găsește cu această funcție în sūtrele referitoare la sintaxa cazurilor.

Cu privire la regula lui Paṇini, cf. sūtra 6, 1, 77: *iko yaṇ aci*, care înseamnă: „În locul lui *ik* (apare) *yaṇ* înainte de *ac*“, adică: „În locul vocalelor *i*, *u*, *r*, *l*, apar semivocalele *y*, *v*, *r*, *l*, înaintea unei vocale diferite“; d. e.: *i + a > ya*; *i* care precedă imediat pe *a* s-a transformat în *y*.

12) Acest ablativ se traduce: „după“, și nu se găsește cu acest înțeles în sūtrele privitoare la sintaxa cazurilor.

Cu privire la regula lui Paṇini, cf. sūtra 8, 1, 28: *tīn atīnas*: „Un *tīn* (verb finit) după un *atīn* (verb nefinit)“ (subînțeles: „e neaccentuat“).

SINTAXA CAZURILOR

(1, 4, 23—55; 2, 3, 2—73)

I. CONSTRUCȚIA VERBULUI

(1, 4, 23—55)

23. Despre *kāraka* ¹³).

„*kāraka*“ este un *adhikāra*. Ceea ce vom trata de aici înainte trebuie să se știe că e *kāraka*.... *kāraka* e sinonim cu *hetu* „cauză“. A cui cauză? A acțiunii... De ce *kāraka*? (Compară:) Cade frunza copacului ¹⁴).

24. (Se numește) *apādāna* (ablativ):(Ceea ce-i) nemișcat la o separație ¹⁵).

el vine din sat. — el se coboară de pe munte. — (el a) rămas în urma caravanei. — (el a) căzut din car.

25. La (verbele) care înseamnă „a se teme“ și „a ocroti“, cauza fricii.

el se teme, se sperie; el apără, păzește de hoși.

26. La *parā-ji* (lucrul) nebiruit.

el e lipsit de învățătură; însă: el biruie pe dușmani.

27. La (verbele) care înseamnă „a îndepărta“ (lucrul) dorit.

El îndepărtează vaca de la grîu.

13) Despre *kāraka*, adică: „Despre raporturile dintre nume și verb“. Această *sūtrā* poate servi ca titlu la cele care urmează (24—55).

14) Cf. Böhtlingk: „Astfel cu *sūtra* următoare (1, 4, 24) se potrivește exemplul: *vr̥kṣāt parṇam patati* „cade frunza de pe copac“, dar nu: *vr̥kṣasya parṇam patati* „cade frunza copacului“, pentru că aici *vr̥kṣasya* nu e *kāraka*, întrucît aparține la *parṇam*“.

15) V. 2, 3, 28 (B.).

28. La (verbele care înseamnă) „a se ascunde“, (acela) prin care dorește (cineva) nevederea.

el se ascunde de învățător.

29. Învățătorul la învățare ¹⁶).

el învață de la învățător.

30. La ceea ce dă naștere, materia.

scorpionul se naște din gunoi.

31. La (verbul) „a proveni“, originea.

Gangele izvorăște din Himalaya, Hydaspes din Kașmir.

32. (Se numește) *sampradāna* (dativ):

Acela pe care-l are în vedere (cineva) la un obiect ¹⁷).

el dă învățătorului o vacă.

33. La (verbele) care înseamnă „a plăcea“, cel care are plăcere.

Cutăruia îi place prăjitura. — lui Yajnadatta îi place plăcinta.

34. La (verbele) *ḡlāgh*, *hnu*, *sthā* și *ṣap*, acela căruia vrem să-i facem cunoscut (ceva). (B.).

el se încrede în Cutare (=avînd încredere în Cutare el vrea să-i facă cunoscut ceva confidențial). — el ascunde ceva lui Cutare, — e de partea Cutăruia, — îi făgăduiește ceva Cutăruia.

35. La cauzativul lui *dhr*, creditorul. (B.).

el datorează o sută Cutăruia.

36. La *sprh* (lucrul) dorit. (B.).

el dorește flori.

37. La (verbele) care înseamnă *krudh*, *druh*, *īrsy*, *asūya*, (acela) împotriva căruia e supărarea.

el e mîniat pe Cutare, îi vatămă, îl invidiază, e supărat pe el.

38. La *krudh* și *druh* compuse (cu un preverb, persoana împotriva căreia e supărarea se numește) *karman* (acuzativ). ¹⁸).

16) Adică: „arunci cînd predă“.

17) *La un obiect*: la un acuzativ, într-o acțiune. V. și 2, 3, 13.

18) Cf. 2, 3, 2. (B.).

el e miniat pe Cutare, îi vatămă.

39. La *rādh* și *īkṣ* (se numește *saṃpradāna* acela) despre care-i întrebarea (cu privire la viitorul său).

el îi prezice Cutăruia = prezicătorul, fiind consultat, îi examinează Cutăruia destinul.

40. La *ṣru* (compus) cu *prati* (sau cu) *ā*, agentul (unei acțiuni) precedente.

el făgăduiește Cutăruia o vacă ¹⁹⁾.

41. Și la *gṛ* (compus) cu *anu* (sau cu) *prati* (se numește *saṃpradāna* agentul unei acțiuni precedente).

el răspunde preotului ²⁰⁾.

42. (Lucrul) cel mai efectiv (se numește) *karana* (instrument, instrumental) ²¹⁾.

el taie cu securea.

43. La *div* și *karman* (acuzativ).

el joacă cu zarurile.

44. La o închiriere și *saṃpradāna* (dativ) ²²⁾.

închiriat cu sau pentru o sută.

45. Locul unei acțiuni (se numește) *adhikarana* (locativ) ²³⁾. (B.).

el șade pe rogojină. — el fierbe într-o oală.

46. La *adhi-ṣī*, *adhi-ṣthā* și *adhy-ās*, *karman* (acuzativ) ²⁴⁾.

el locuiește în sat. — el stă pe munte.

47. Și la *abhi-ni-viṣ*.

el intră în sat.

48) Și la *upa-vas*, *anu-vas*, *adhi-vas* și *ā-vas*.

el rămâne pe munte. — el locuiește, se stabilește în sat.

19) Aici se presupune că Devadatta (Cutare) a spus mai înainte: *gām dehi* „dă-mi o vacă” (B.).

20) Aici se presupune că preotul a recitat mai întâi ceva (B.).

21) V. 2, 3, 18. (B.).

22) V. 1, 4, 32. (B.).

23) V. 2, 3, 36. (B.).

24) V. 2, 3, 2. (B.).

49. (Se numește) *karman* (acuzativ):

(Lucrul) cel mai dorit de agent ²⁵).

el fierbe pilaf, — face o rogojină, — se duce în sat.

50. Și ceva nedorit, (cînd e) unit (cu verbul) în același mod.

el înghite otravă, — vede hoși, — mergînd spre sat, dă peste rădăcini de copaci.

51. Și ce nu s-a spus (pînă acum) (B.) ²⁶).

52. Agentul (verbelor) care înseamnă „a se mișca, a cunoaște, a consuma și a scoate un sunet” (precum și acela al verbelor) intransitive (cînd sint) la cauzativ.

tinărul se duce în sat și el îl face pe tinăr să meargă în sat. — tinărul cunoaște legea și el îl face pe tinăr să cunoască legea. — tinărul mănîncă orez fiert și el îl face pe tinăr să mănînce orez fiert. — tinărul învață Veda și el îl învață pe tinăr Veda. — Cutare șade și el îl face pe Cutare să șadă.

53. La (cauzativul de la) *hr* (și) *kr* facultativ.

tinărul ia povara și el îl pune pe Cutare să ia povara sau face ca povara să fie luată de Cutare. — Cutare face o rogojină și el îl pune pe Cutare să facă o rogojină sau el dispune ca rogojina să fie făcută de Cutare.

54. (Se numește) *kartr* (agent) cel independent (în acțiunea sa) ²⁷).

Cutare fierbe. — oala fierbe.

55 Cel care-l determină (la acțiune pe acesta se mai numește, pe lîngă *kartr*) și *hetu* (cauză) ²⁸).

GENITIVUL ÎN COMPUSE

(2, 2, 10, 14)

10. Nu (se compune genitivul) la o relevare ²⁹).

războinicul este cel mai viteaz dintre oameni.

14. Nici ca obiect.

mulgerea vacilor. — consumarea orezului fiert.

25) V. 2, 3, 2 (B.). — Agent: autorul acțiunii.

26) Adică: tot ce pînă acum n-a fost denumit cu nici un alt nume, ca *apādānu* etc. Prin această sutră se explică întrebuițarea acuzativului mai îndepărtat la *duh*, *yāc* etc. (B.).

27) V. și 2, 3, 18 sqq. (Kaṣika).

28) *hetu* este, deci, agentul la verbele cauzative.

29) Cf. 2, 3, 41.

II. FUNCȚIILE CAZURILOR

(2, 3, 1—73)

1. Dacă (obiectul etc.) nu-i (deja) exprimat (altfel).

„anabhihite“ *trebuie considerat ca un adhikara, (care înseamnă): În ceea ce vom trata de aici înainte trebuie (sub)înțeles „anabhihite“ (la un locativ)* ³⁰⁾.

2. Acuzativul (exprimă) *karman* (obiectul), (dacă acesta nu este deja exprimat altfel ³¹⁾).

el face o rogojină ; însă : este făcută o rogojină.

3. Și instrumentalul (exprimă *karman*) la *hu*, în Veda.

el aduce ca jertfă a focului pilaf.

4. Cu *antarā* (și) *antareṇa* (stă acuzativul).

între mine și tine (stă) urciorul.

5. La timp și la drum (acuzativul exprimă) continuitatea.

el studiază o lună. — riul șerpuiește (pe o distanță de) o yojana ³²⁾.

6. (Pe lângă continuitatea timpului și a drumului) instrumentalul (exprimă și) sfârșitul.

într-o lună secțiunea din textul vedic a fost învățată. — după o yojana secțiunea a fost învățată.

7. Locativul (sau) ablativul (exprimă) intervalul (în timp și-n spațiu) dintre două acțiuni.

Cutare, după ce a mâncat azi, va minca peste două zile. — arcașul acesta, stînd aici, lovește ținta la o depărtare de un strigăt.

8. Acuzativul (stă și) cu o prepoziție.

9. Locativul (exprimă) superioritatea sau dominația.

Subînțeles: cu o prepoziție.

30) *La un locativ*, ca d. e. *karmani* etc.

31) *kaṭam karoti* „el face o rogojină“; însă *kaṭaḥ kriyate*, pentru că aici obiectul este deja exprimat prin pasiv. Cf. 1, 4, 49 sqq. (B).

32) *yojana* : cam 9 mile.

un drona e mai mult decît o *khārī*³³⁾. — *Brahmadatta* e mai presus de *Pāṇcalaṣi*.

10. Cu *apa*, *ā* (și) *pari* (stă) ablativul.

a plouat afară de (țara) Trigarșilor. — *a plouat afară de Pātali-putra.* — *a plouat afară de (țara) Trigarșilor.*

11. (Ablativul mai exprimă) și asemănarea și schimbul.

Abhimanyu e ca *Arjuna*. — *el îi dă fasole pentru sesam.*

12. Acuzativul (sau) dativul (exprimă) obiectul la (verbele) care înseamnă: „a merge“, la o mișcare (reală), (însă) nu la *adhvan* (ca obiect).

el merge spre sat; însă numai: *el se duce cu mintea la Pātali-putra*, și: *el face un drum.*

13. Dativul (exprimă) *sampradāna*³⁴⁾ (B.).

el dă învătătorului o vacă; — *Cutăruia îi place prăjitura*; — *el do-rește flori.*

14. Și obiectul (unui verb), cînd se subînțelege un substantiv verbal.

el se duce după lemne de foc = *el se duce să aducă lemne de foc.*

15. (Terminația dativului stă) și după un substantiv verbal cu înțelesul (unui infinitiv în) — *tum*^{34 a)}.

el se duce pentru coacere = *pentru a coace.*

16. (Dativul stă) și cu *namah*, *svasti*, *svāhā*, *svadhā*, *alam* și *vaṣat*.
încinurare zeilor! — *noroc urmașilor!* — *noroc Focului!* — *ofrandă Mani-lor!* — *voinicul este egal cu voinicul.* — *vaṣat Focului!*

17. Facultativ (dativul mai exprimă și) obiectul, neînsuflețit, al lui *man*, cu (înțeles de) dispreț.

nu te prețuiesc nici cît un pai; însă numai: *nu te socot un șacal.*

18. Instrumentalul (exprimă):

Agentul³⁵⁾ (și) instrumentul.

(a fost) *făcut de Cutare.* — *el taie cu secerea.*

33) *drona* și *khārī* sînt măsuri de capacitate. — *Pāṇcalaṣi*: popor.

34) V. 1, 4, 32 sqq. (B.).

34 a) Adică: Și un *nomen actionis* (stă în dativ), cînd prin aceasta are înțeles de infinitiv.

35) Subînțeles: „dacă nu este deja indicat de verb“ (v. 2, 3, 1), și anume: la formele nominale ale verbului (participiu etc.) sau cînd forma personală exprimă alt subiect.

19. Cu *saha* (ceva) subordonat.

tatāl a venit împreună cu copilul.

20. Prin ce (e) desfigurat corpul.

chior de un ochi.—șchiop de un picior.

21. Semnul distinctiv.

*l-ași recunoscut pe discipol după urcior ?— pe învățător după discipol ?
— pe călugăr după smocul de păr ?*

22. La *saṃjñā*, facultativ, obiectul.

el e de acord cu tatāl (său).

23. Cauza.

înrîstare din cauza fetei.—renume datorită științei.

24. La datorii, (cînd) nu (sînt) agent, (stă) ablativul (cauzei).

*(el a fost) închis din cauza unei datorii de o sută.—însă : o datorie
de o sută l-a dus la închisoare.*

25. (Ablativul cauzei e) facultativ la (un cuvînt care arată) o însușire (și care-i) nefeminin.

(el a fost) prins din cauza prostiei (sale);—însă numai : el s-a eliberat prin inteligența (sa).

26. Cu *hetu* (stă) genitivul (cauzei).

el trăiește pentru mîncare.

27. (Dacă *hetu* e) cu un pronume, (poate sta) și instrumentalul (cauzei, în loc de genitiv).

de ce trăiește el ?

28. Ablativul (exprimă) *apādāna* ³⁶⁾ (B.).

*el vine din sat;—se coboară de pe munte;—se teme de hoși;—e lipsit
de învățătură.*

29. (Ablativul mai stă și) cu *anya*, *ārāt*, *itara*, *rte*, (cu un) cuvînt (care arată) direcția (sau) terminat în *-ānc* (sau cu un adverb terminat în) — *ā* sau — *āhi* (B.).

36) V. 1, 4, 24 sqq. (B.).

altul decît Cutare; — *departe de C.*; — *celălalt, nu C.*; — *afară de C.*; — *la răsăritul și la nordul satului*; — *înaintea verii e primăvara*; — *vara vine după primăvară*; — *la răsăritul satului*; — *la apusul satului*; — *la sudul și la nordul satului*.

30. (Cu un adverb) cu înțelesul (celor în) - *atas* (stă) genitivul (B.).
la sud, la nord, la răsărit, dincolo de sat.

31. Cu (un adverb în) - *ena* (stă) acuzativul (B.).
la sud, la nord de sat.

32. Cu *pr̥thak*, *vinā* (și) *nānā* (poate sta) și instrumentalul (nu numai ablativul).
fără Cutare.

33. La *stoka*, *alpa*, *krcchra* și *katipaya*, cînd nu exprimă un nume, ablativul arată și instrumentul ³⁷⁾.
tocmai liberat; — *ușor liberat*; — *de-abia liberat*; — *id.*

34. (Cu adverbe) cu înțelesul („departe“, ca) *dūram* (sau „aproape“, ca) *antikam* (poate sta) și genitivul (nu numai ablativul).
departe, aproape de sat.

35. (Adverbe) cu înțelesul „departe“ (sau) „aproape“ au (ca terminație) și acuzativul (nu numai ablativul sau instrumentalul) ³⁸⁾.
departe de sat; — *aproape de sat.*

36. (Și) locativul ³⁹⁾ (care mai) exprimă și *adhikarana* ⁴⁰⁾ (locul unei acțiuni).

el șade pe rogojină; — *el fierbe într-o oală.*

Particula *ca* (și) arată că în locativ stau și adverbele care înseamnă „departe“ sau „aproape“.
departe de sat; — *aproape de sat.*

37. (În locativ mai stă) și (ceva) prin a cărui acțiune se determină (altă) acțiune ⁴¹⁾.

el a plecat în timp ce se mulgeau vacile, — a venit după mulgerea lor.

37) Adică: „poate sta și ablativul, în loc de instrumental“. V. Traducerea liberă.

38) V. exemplele din *Kaṣika* (textul sanscrit) și cf. *sūtra* 33.

39) Adică: adverbele din *sūtra* 35 pot avea ca terminație și locativul.

40) V. 1, 4, 45, (B.).

41) Definiția locativului absolut.

38. Și în genitiv, (cînd se exprimă) neținerea în seamă.
cu toate că (celălalt) plîngea, el plecă în pribegie (ca ascet).

39. (Locativul sau genitivul stă) și cu *svāmin, iṣvara, adhipati, dāyāda, sākṣin, pratibhū* și *prasūta* (B.).
stăpîn, moștenitor, martor, chează al vacilor; provenit din vaci.

40. Și cu *āyukta* și *kuṣala*, (cînd se înțelege) o îndeletnicire (B.).
însărcinat cu, iscusit în facerea de rogojini.

41. Și de unde-î relevarea ⁴²⁾.
războinicul este cel mai viteaz dintre oameni.

42. Ablativul (exprimă aici) ceva diferit.
Locuitorii din Mathurā sînt mai bogați decît cei din Pātaliputra.

43. Cu *sādhu* și *nipuna*, fără *prati*, (cînd se exprimă respectul, stă) locativul.
bun sau delicat cu mama sa; însă: bun față de mama sa.

44. Cu *prasita* și *utsuka* (stă) și instrumentalul.
ocupat cu părul său.

45. (Instrumentalul sau locativul mai exprimă) și asterismul lunar, cu *lup* ⁴³⁾.
să bea lapte în asterismul lunar Pusya; — să mănînce terci de sesam în asterismul lunar Maghā.

46. Nominativul (exprimă) numai înțelesul tulpinii nominale, genul, măsura și numărul.

47. Și chemarea ⁴⁴⁾.
hei, Cutare! — hei, (voi doi) C.! — hei, (voi) C.!

48. Acesta(-i) vocativul.

49. (I.a) singular (se numește) *sambuddhi*.
hei, iscusitule! — hei, Cutare!

42) Cf. 2, 2, 10 și v. nota din traducerea liberă.

43) *lup*: căderea unui sufix.

44) La vocativ singular, potrivit cu 6, 1, 69, sufixul cazual al nominativului e, de regulă, lepădat (B.).

50. Genitivul (exprimă):

Restul.

„Rest” (înseamnă): „altceva decât karman (acuzativ) etc., (ceva) deosebit de înțelesul tulpinii nominale și care arată proprietatea, posesorul sau înrudirea. Pentru aceasta se întrebuințează cazul al șaselea (genitivul); (d. e.): omul regelui; — picioarele animalului; — fiul tatălui.

51. La *jñā*, (dar) nu cu înțelesul „a cunoaște”, instrumentul.
el umblă cu unt topit = el întrebuințează unt topit.

52. (La verbele) cu înțelesul lui *adhi-i*, la *day* și la *īṣ*, obiectul ⁴⁵⁾.

Subînțeles: „ceșe” („pentru rest”). Cu aceste (verbe) se întrebuințează cazul genitiv, înțelegându-se prin „rest” cazul acuzativ (karman). — el se gîndește la mama (sa) și el își amintește de mama (sa); — el are unt topit. — De ce „pentru rest”? (fiindcă se mai spune): mātaram smarati (el își amintește de mama sa).

53. (Genitivul mai stă):

la *kr*, despre o osteneală.

el are grijă de lemne și de apă... „Pentru rest”: (fiindcă se mai spune): „el are grijă de lemne și de apă”.

54. (La verbele) cu înțelesul lui *ruj*, afară de *jvar* la cauzativ, (cînd subiectul e un) substantiv abstract.

boala pricinuieste suferință hoșului; însă: rîul surpă malurile; pe hoș îl ard frigurile. — „Pentru rest”: (fiindcă se mai spune): boala pricinuieste suferință hoșului.

55. La *nāth* (cînd exprimă) o rugămintă.

el cere unt topit.

56. La cauzativul lui *jas*, la *ni-pra-han*, la cauzativul lui *naṭ* și la lui *krath*, și la *piṣ* (cînd e vorba) despre o vătămare.

el zdrobește pe hoș...

(Subînțeles) „pentru rest”, (fiindcă se mai spune): cāuram ujjasayati „el zdrobește pe hoș”.

57. La *vy-ava-hr* și *pan*, cu înțelesul lor comun.

el tîrguiește sau joacă pe o sută...

⁴⁵⁾ (Genitivul exprimă) obiectul, adică: este echivalent cu acuzativul. Într-adevăr verbele citate se construiesc și cu acuzativul.

(Subînțeles) „pentru rest“, (fiindcă se mai spune): *ṣaṭam paṇate „el joacă pe o sută“.*

58. La *div*, cu același înțeles (B.).
el joacă pe o sută.

59. (Genitivul *e*) facultativ (când *div* e compus) cu un preverb.
el joacă pe o sută.

60. În *Brahmaṇa* (stă la *div*) acuzativul (B.).
În ziua aceea să pună ca miză în casa de joc o vacă pentru el.
(Māitr. - Samh. 1, 6, 11).

61. La *pra-iṣ* și la *brū* (stă genitivul) ofrandei (când *e*) adusă unei divinități.
oferă Focului, invită-l la ofranda, grăsimă, săul unui șap.

62. În *Veda*. (genitivul stă) adesea în locul dativului.

63. (Tot în *Veda*, genitivul) la *yaj* (exprimă) și instrumentul ⁴⁶).
el jertfește unt topit.

64. Cu un adverb care înseamnă *kṛtvas* (genitivul exprimă) timpul ca *adhikarāṇa* ⁴⁷).

el mănincă de cinci ori pe zi; — el învață de două ori pe zi.

(Subînțeles): „pentru rest“, (fiindcă se mai spune): *dvir ahany a-dhīte „el învață de două ori pe zi“.*

65. Cu un substantiv verbal (genitivul exprimă) agentul (și) obiectul.
odihnirea d-voastră. — distrugător de cetăți.

66. (Când regula e valabilă) în ambele cazuri (genitivul exprimă numai) obiectul.

46) De aici rezultă că *yaj* se construiește și cu instrumentalul, după cum ne arată de altfel și exemplele din *Kāṇḍikā* (v. textul sanscrit); cf. sutrele 33, 51 și 52 și notele respective.

47) V. 1, 4, 45. Și din această sūtră rezultă, independent de comentarul din *Kāṇḍikā* că, pe lângă genitiv, timpul mai poate fi exprimat prin locativ. Cf. sutrele 33, 51, 52, și 63.

ciudată e mulgerea vacilor de unul care nu e păstor ; — îmi place mîncarea orezului de către Cutare.

67. Și la (un participiu în *-ta*, (cînd acesta exprimă) prezentul, (genitivul arată agentul).

preșuit, cunoscut, onorat de regi.

68. Și cînd arată locul unei acțiuni (un cuvînt în *-ta* se construiește cu genitivul).

aici e șederea lor.

69. (Genitivul) nu (poate sta): cu *la* ^{47a}), cu cuvinte care au sufixul *-u*, sau *-uka*, cu un cuvînt indeclinabil, cu un participiu în *-ta* sau în *-tavat*, cu un cuvînt care are un sufix cu înțelesul sufixului *-khal* și cu un substantiv în *-tr*.

fierbînd pilaf ; — id. ; — după ce a fiert pilaf ; — id. ; — care bea Soma ; — care dă vaci ; — care vrea să facă o rogojină ; — care vrea să mînce pilaf ; — care împodobește fata ; — ei grăiră : ferește-te de acela care vine mereu la Benares ; — după ce făcu rogojina ; — după ce mîncă pilaf ; — el mîncă pilaf ; — e ușor de făcut rogojini de către d-ta ; — e ușor de băut Soma de către d-ta ; — cel care face rogojini.

70. (Nici la cuvinte) cu (sufixul) *-aka*, (atunci cînd se referă) la viitor, (sau) cu (sufixul) *-in*, (cînd exprimă) o îndatorire.

el se duce să facă o rogojină ; — el se duce să mînce orez fiert ; — el trebuie să meargă în sat ; — el trebuie să dea o sută.

71. Cu un gerundiv (genitivul, sau instrumentalul, poate exprima) agentul.

trebuie să faci o rogojină (lit. : trebuie făcută o rogojină de d-ta).

72. Cu (cuvintele) care exprimă o asemănare, afară de *tulā* și de *upamā*, poate sta și instrumentalul (afară de genitiv).

asemenea Cutăruia ; însă numai : nu se află asemănare cu Cutare sau cu Kṛsna.

73. Cu *āyuṣya*, *madra*, *bhadra*, *kuṣala*, *sukha*, *artha* și *hita*, la o urare, (poate sta) și dativul (afară de genitiv).

Cutare să aibă parte de viașă lungă, de bucurie, de fericire, sănătate, prosperitate, folos, bine.

47a) V. nota la această sutră în textul sanscrit.

DATIVUL FINAL

(3, 3, 11)

11. Și (diferitele) *nomina actionis* (pot exprima dativul final).

el se duce pentru a coace, a prospera a se îmbogăși (lit.: „pentru coacere, prosperitate, îmbogățire“).

SUFIXUL — *tas*

(5, 4, 44–49)

44. Cu *prati*, în locul terminației ablativului, (poate sta sufixul *-tas*).

Pradyumna se poate măsura cu Vasudeva; — Abhimanyu se poate măsura cu Arjuna.

45. (Sufixul *-tas* exprimă) și *apādāna* (ablativul), (însă) nu la (verbele) *hā* (la pasiv) și la *ruh*.

el vine din sat; — se teme de hoș; — e lipsit de învățătură; însă numai: el rămîne în urma caravanei și: el se coboară de pe munte.

46. La (verbele care înseamnă) „a întrece, a nu ceda și a critica“ (poate sta sufixul *-tas*) în locul terminației instrumentalului, (dacă acesta) nu (exprimă) agentul.

el e întrecut în bună purtare; — nu se abate de la buna purtare; — e criticat pentru purtarea sa; însă numai: (el a fost) criticat de Cutare.

47. (*-tas* în locul terminației instrumentalului poate sta) și cu pasivul de la *hā* și cu *pāpa*.

el e lipsit de bună purtare. — e rău în purtare.

48. (Sufixul *-tas* poate sta și) în locul terminației genitivului (cînd e vorba) despre o atașare.

Zei fură de partea lui Arjuna.

49. (Sufixul *-tas* poate sta) și după (un nume de) boală, (în locul terminației genitivului, cînd e vorba) despre vindecarea (ei) (B.).

vindecă diareea, tusea = fă un leac al diareei etc.

TRADUCEREA LIBERĂ

SŪTRE EXPLICATIVE

(1, 1, 44, 49—50, 66—67; 1, 4, 2)

44. *Vibhāṣā* înseamnă: „sau nu“.

1, 1.

49. Genitivul într-o sūtră înseamnă: „în locul“.

50. În locul altuia trece ceea ce-i este cel mai înrudit (B.).

66. Locativul arată o transformare la ceva care-l precedă imediat.

67. Ablativul arată o transformare la ceva care-l urmează imediat.

1, 4

2. Când se contrazic două reguli, trebuie să se țină seamă de cea care urmează.

SINTAXA CAZURILOR

(1, 4, 23—55; 2, 3, 2—73)

I. CONSTRUCȚIA VERBULUI

(1, 4, 23—55)

23. Despre construcția verbului.

Ablativul

(1, 4, 24—31)

Definiție

24. Ceea ce-i nemișcat la o separație se numește ablativ.

Ablativul cu verbe

25. Verbele care înseamnă „a se teme“, ca *bhī*, și „a ocroti“, ca *trā*, se construiesc cu ablativul, care exprimă cauza fricii ⁴⁹).

49) În această sūtră avem o grupă sintactică formată din două subgrupe semantice. V. *La construction du verbe dans les langues indo-européennes* (Jassy, 1949), 93 (addenda) și 1-15, precum și verbele *trā* și *bhī* la indicele sanscrit de acolo.

26. *parā-ji*, cu înțelesul: „a fi lipsit de“ se construiește cu ablativul ⁴⁹⁾.

27. Verbele care înseamnă „a îndepărta“ se construiesc cu ablativul, care exprimă lucrul dorit ⁵⁰⁾.

28. Verbele care înseamnă: „a se ascunde“, ca *antar-dhā*, se construiesc cu ablativul, care arată persoana de care se ascunde cineva ⁵¹⁾.

29. În ablativ stă și învățătorul de la care se învață ceva ⁵²⁾.

30. Verbele care înseamnă: „a se naște“ se construiesc cu ablativul materiei ⁵³⁾.

31. *pra-bhū* „a proveni“ și celelalte verbe cu același înțeles se construiesc cu ablativul originii ⁵⁴⁾.

Dativul

(1, 4, 32—41)

Definiție

32. Dativul arată pentru cine se face acțiunea ⁵⁵⁾.

Dativul cu verbe

33. Verbele care înseamnă „a plăcea“, ca *ruc*, se construiesc cu dativul persoanei care are plăcere ⁵⁶⁾.

49) Construcția acestui verb variază după înțelesul pe care-l are. Cf. traducerea literală și exemplele citate acolo și v. *La Construction* etc. 145—148.

50) Construcția se datorește înțelesului acestei grupe semantice. Cf. nota de la sutra 25 și v. *La Construction* etc. 84, I, add.

51) *antar-dhā* se construiește cu ablativul datorită mai ales preverbului. Cf. *La Construction* etc. 383 III, 384, 385. Înțelesul verbului joacă un rol secundar.

În schimb *ni-lī* (K.) „a se ascunde de“ (v. exemplul citat în traducerea literală) se construiește cu ablativul numai datorită înțelesului său. Împreună cu *antar-dhā* verbul *ni-lī* formează o grupă semantică. V. *La Construction* etc. 375.

52) Adică: „A învăța de la“ se construiește cu ablativul.

În exemplul citat de *Kāçikā* (v. traducerea literală) *adhi-i* se construiește cu ablativul datorită preverbului *adhi-* „de la“. V. *La Construction* etc. 364, 383 III și 386.

53) Adică: În ablativ stă și materia din care provine ceva.

54) Adică: Ablativul arată și originea.

Panini citează verbul simplu *bhū* în loc de cel compus din *Kāçika* (v. ex. din traducerea literală).

Construcția cu ablativul a verbului compus se datorește preverbului; cf. notele la sutrele 28 și 29.

55) Dativul acesta exprimă interesul (*dativus commodi*).

56) V. nota de la sutra 27.

34. Verbele : *ṣlāgh* „a se încrede“, *hnu* „a ascunde de“, *sthā* „a fi de partea“ și *ṣap* „a făgădui prin jurămint“ se construiesc cu dativul persoanei căreia i se face cunoscut ceva ⁵⁷⁾.

35. Cauzativul lui *dhr* ⁵⁸⁾ „a datora“ se construiește cu dativul persoanei, care exprimă creditorul.

36. *sprh* „a dori“ se construiește cu dativul lucrului dorit.

37. Verbele : *krudh* „a fi miniat“, *druh* „a vătăma“, *īrṣy* „a invidia“, *aśūya* ⁵⁹⁾ „a fi miniat“, și cele cu înțeles asemănător, se construiesc cu dativul persoanei împotriva căreia e supărarea.

38. *krudh* și *druh*, cînd sint compuse cu un preverb, se construiesc cu acuzativul ⁶⁰⁾.

39. La *rādh* și *īkṣ* stă în dativ persoana despre al cărei viitor se întreabă ⁶¹⁾.

40. *ṣru* compus cu *prati* sau cu *ā* se construiește cu dativul persoanei care a fost subiectul unei propoziții precedente ⁶²⁾.

41. Și *anugṛ* și *prati-gṛ* se construiesc cu dativul persoanei care a fost subiectul unei propoziții precedente ⁶³⁾.

57) Aici sint grupate laolaltă verbe care nu prea se aseamănă prin înțeles. Gruparea e mai mult sintactică decît semantică. V. *La construction* etc., 93.

hnu „a ascunde“ și *ṣlāgh* „a se încrede“ au înțeles contrar; de aceea se construiesc la fel. V. o. c., 163.

58) Cauzativul *dhārāya* e întrebuințat ca tulpină a prezentului de la *dhr*.

59) Aceste verbe sint de conjugarea a 4-a (în *ya*) și formează o grupă semantică. V. o. c., 36 II a ; 145 și 173 IV.

60) *abhi-krudh* și *abhi-druh* (Kaṣ). se construiesc cu acuzativul din cauza preverbului *abhi*. Cf. 46—49 și v. o. c., 383 II și 384.

Sutra aceasta este o excepție la cea precedentă

61) Adică: Verbele *rādh* și *īkṣ* „a prezice“ se construiesc cu dativul persoanei despre al cărei viitor se întreabă,

Dativul acesta este la origine un *dativus commodi*: *īkṣ* „a privi pentru cineva“ (s. i. horoscopul). Cele două verbe au același înțeles și de aceea se construiesc la fel; v. o. c. 145, 147.

62) Adică: Verbele compuse *prati-ṣru* și *āṣru* „a promite“ se construiesc cu dativul persoanei care a fost agentul unei propoziții precedente.

Construcția acestor verbe nu atîrnă de preverbul respectiv, ci se datorește înțelesului lor; v. o. c., 375, 383 I și cf. sutra următoare.

63) V. nota 62.

Instrumentul

(1, 4, 42—44)

Definiție

42. *karana* (instrument), este ceea ce face cel mai bine ceva.

Instrumentul cu verbe

43. La *div* „a juca” instrumentul stă și-n acuzativ ⁶¹⁾.

44. La verbele care înseamnă „a închiria”, ca *pari-kri*, instrumentul stă și-n dativ ⁶⁵⁾.

Locul

(1, 4, 45—48)

Definiție

45. Se numește *adhikarana* locul unde se săvârșește o acțiune.

Locul cu verbe

46. *ṣi*, *sthā* și *ās*, când sînt compuse cu *adhi*, se construiesc cu acuzativul ⁶⁶⁾.

47. Și *abhi-ni-viṣ* „a intra” se construiește cu acuzativul (și nu cu locativul, ca verbul simplu) ⁶⁷⁾.

48. Și *vas* „a locui”, cînd e compus cu preverbele: *upa*, *anu*, *adhi* și *ā*, se construiește cu acuzativul (și nu cu locativul, ca verbul simplu) ⁶⁸⁾.

64) Adică: Verbul *div* „a juca” se construiește și cu acuzativul, în loc de instrumental.

Construcția cu acuzativul a lui *div* se datorește înțelesului său primitiv, concret: „a arunca”; cea cu instrumentalul se datorește înțelesului mai recent. V. o. c., 146 și 151—152. Cu privire la cele două construcții ale lui *div* cf. o. c., 223, I, a. Ele sînt concurente, dar nu echivalente.

65) Acesta-i un dativ final. Construcția lui *pari-kri* e independentă de preverb; v. o. c., 383 I. Construcția cu instrumentalul a verbului compus e prin analogie cu verbul simplu; v. o. c. 370 sq.

Sutrelle 43—44 sînt excepții la *sūtra* 42.

66) Adică: Verbele compuse: *adhi-ṣi*, *adhi-sthā* și *adhy-ās* „a locui” se construiesc cu acuzativul (și nu cu locativul, ca atunci cînd sînt simple).

De aici se vede că preverbul *adhi* schimbă construcția verbului; cf. *sūtra* 38 și nota de acolo. Construcția cu acuzativul a verbelor de mai sus se datorește preverbului; cf. o. c., 364, 343, 389, 390.

67) Și construcția lui *abhi-ni-viṣ* se datorește preverbului *abhi*, care cere acuzativul.

68) Aceeași observație ca la 66 și 67; cf. și o. c., 383 III și 384.

Sutrelle 46—48 sînt excepții la *sūtra* 45.

Acuzativul (1, 4, 49—53)

Definiție

49. În acuzativ (*karman*) stă ceea ce dorește mai tare autorul acțiunii.

50. În acuzativ mai poate sta și ceva nedorit de autorul acțiunii ⁶⁹⁾

Acuzativul cu verbe

51. Cu acuzativul se construiesc și verbele despre care nu s-a vorbit în sūtrele precedente.

52. Subiectul verbelor care înseamnă: „a se mișca, a cunoaște, a consuma și a scoate un sunet“, precum și subiectul verbelor intransitive devine obiect direct, cînd aceleași verbe sînt la cauzativ ⁷⁰⁾.

53. Cauzativul verbelor *hr* și *kr* se poate construi și cu alt caz decît acuzativul (și anume cu instrumentalul) ⁷¹⁾.

Agentul. Definiție

54. Se numește *agent* (autorul acțiunii) cel care-i independent (în acțiunea sa) ⁷²⁾.

55. Cel care-l determină pe agent să facă ceva se numește tot agent sau cauză ⁷³⁾.

69) Sūtra aceasta este o excepție la cea precedentă.

70) Adică: Se mai construiește cu acuzativul și cauzativul verbelor care înseamnă: „a se mișca, a cunoaște, a consuma, a scoate un sunet“, precum și acela al verbelor intransitive.

71) Adică: *hr* și *kr* la cauzativ se pot construi sau cu două acuzative sau cu acuzativul și instrumentalul (agentului).

Construcția cu două acuzative are un acuzativ al persoanei (obiect direct) și un acuzativ al lucrului (obiect direct); construcția cu acuzativul și instrumentalul are un acuzativ al lucrului (obiect direct) și un instrumental al persoanei (al agentului). Deci aceste construcții concurente nu sînt echivalente.

Sūtra aceasta este o excepție la cea precedentă.

72) Sūtra aceasta explică pe cele două precedente (52—53).

73) Adică: La verbele cauzative agentul (*kartr*) se mai numește și cauză (*hetu*).

Și această sūtră explică sūtrele 52—53.

GENITIVUL ÎN COMPUSE

2, 2, 10, 14)

*Genitivul partitiv*10. Genitivul partitiv nu se compune ⁷⁴).*Genitivul obiectiv*14. Și ca obiect genitivul nu se compune ⁷⁵).

II. FUNCȚIILE CAZURILOR

(2, 3, 1—73)

Adhikara

1. În sutrele următoare trebuie subînțeles: „dacă obiectul etc. nu este deja exprimat”.

Acuzativul

(2, 3, 2—12)

2. Acuzativul exprimă obiectul ⁷⁶).3. În Veda, la *hu*, poate sta și instrumentalul ⁷⁷).4. *antarā* și *antarena* „între” se construiesc cu acuzativul.5. Acuzativul timpului și al distanței arată o continuitate ⁷⁸).

74) Adică: Primul membru al unui compus nu poate avea înțelesul unui genitiv partitiv.

Pānini vorbește despre genitivul partitiv numai în această sutră, pentru că-i un genitiv adnominal. Pānini se ocupă aproape numai de funcția adverbială a cazurilor; cf. mai ales 1, 4, 23 sqq.

75) Adică: Primul membru al unui compus nu poate avea nici înțelesul unui genitiv obiectiv.

Pānini vorbește despre genitivul obiectiv numai în 2, 2, 14 și-n 2, 3, 65 sq.; cf. nota 74 de mai sus.

76) Adică: Acuzativul poate servi ca obiect al unui verb.

77) Adică: În Veda, la verbul *hu* „a jertfi”, obiectul se exprimă și prin instrumental (nu numai prin acuzativ); sau:

În Veda, *hu* se construiește și cu instrumentalul, nu numai cu acuzativul.

Aceste construcții concurente nu sînt echivalente; cf. o. c., 57, 223 sqq și 229.

78) Sau: Timpul și drumul, cînd arată extinderea, stau în acuzativ.

Sau: Acuzativul mai exprimă și extinderea în timp și-n spațiu.

Adică: La întrebarea: „cît timp?” și „cît de departe?” se întrebuițează acuzativul.

6. Instrumentalul exprimă sfârșitul extinderii în timp și-n spațiu ⁷⁹⁾.

7. Intervalul în timp și spațiu dintre două acțiuni se exprimă prin locativ sau ablativ ⁸⁰⁾.

8. Acuzativul poate fi cerut și de o prepoziție.

9. Locativul cu o prepoziție arată superioritatea sau dominația.

10. Prepozițiile *apa*, *ā* și *pari* se construiesc cu ablativul ⁸¹⁾.

11) În ablativ mai stă și persoana cu care se aseamănă cineva sau lucrul în schimbul căruia se dă ceva ⁸²⁾.

12. La verbele care înseamnă „a merge” obiectul, afară de *adhvan* „dru”, este exprimat prin acuzativ sau prin dativ, când mișcarea e reală ⁸³⁾.

Dativul

(2, 3, 13–17)

13. Dativul arată pentru cine se face ceva ⁸⁴⁾.

14. Dativul mai servește și ca obiect (al unui verb) când se subînțelege un substantiv verbal ⁸⁵⁾.

79) Adică: Dacă pe lingă extinderea în timp și-n spațiu se indică și sfârșitul, stă instrumentalul.

80) Construcțiile acestea concurente nu sînt echivalente; însă nuanțele lor sînt intraductibile.

Sutrelle 6 și 7 pot fi considerate ca excepții la sutra 5.

81) Sutrelle 9 și 10 sînt și ele excepții la sutra 8.

82) Sutra 11 e legată de cea precedentă prin faptul că e vorba tot de ablativ; ea constituie de asemenea o excepție, întrucît nu mai e vorba despre acuzativ (ca la sutrele 2–5).

83) Adică: Verbele care înseamnă „a merge” se construiesc cu acuzativul sau cu dativul, dacă mișcarea este reală și dacă obiectul verbului nu e *adhvan* „drum”.

Și sutra aceasta este o excepție, întrucît nu tratează numai despre acuzativ (ca sutrele 2–5). Ea face tranziția la sutrele următoare, unde e vorba despre dativ.

Cele două construcții: cu acuzativul direcției și cu dativul direcției, sînt echivalente.

Sutra 12 ne arată că nu numai un verb, ci și o grupă semantică de verbe poate avea două construcții. Cf. *La Construction* etc. 232.

84) Cf. 1, 4, 32 și nota de acolo.

85) Dativul acesta e final. Aici dăm peste ceea ce se numește o elipsă; însă pentru simțul nostru lingvistic (și foarte probabil și pentru acela al grecilor și al romanilor) nu se subînțelege nimic.

15. În dativ stă și un *nomen actionis*, cu înțeles de infinitiv ⁸⁶).

16. Cu dativul se construiesc și *namas* „închinare“, *svasti* „noroc“, *svāhā* „noroc“, *svadhā* „poftim!“, *alam* „egal, potrivit“, *vasat*, o exclamație ⁸⁷).

17. Facultativ, dativul poate servi ca obiect al verbului *man*, cînd se exprimă un dispreț și cînd obiectul e ceva neînsuflețit ⁸⁸).

Instrumentalul

(2, 3, 18—27)

18. Instrumentalul exprimă agentul și instrumentul.

19. Instrumentalul cu *saha* („cu“) arată o subordonare.

20. Instrumentalul mai arată și-n ce constă un defect fizic ⁸⁹).

21. În instrumental stă și semnul distinctiv al cuiva ⁹⁰).

22. *sam-jñā* („a fi de acord cu“) se poate construi și cu instrumentalul (nu numai cu acuzativul ⁹¹).

23. Instrumentalul mai exprimă și cauza ⁹²).

24. Cauza se exprimă prin ablativ, dacă-i un cuvînt ce înseamnă datorii și dacă acesta nu servește ca agent ⁹³).

86) Și aici avem un dativ final; el poate fi exprimat sau printr-un substantiv concret (ca în 14) sau printr-unul abstract (ca aici).

87) Cuvintele: *namas*, *svasti* etc. sînt exclamații de natură adverbială. La începutul unei scrisori *svasti* cu dativul este echivalent cu formula din limba latină: *Cicero Attico salutem*. Cu *alam* și dat. cf. lat. *par*.

Dativul cu *namas*, *svasti*, *svāhā* este un *dativus commodi*; cf. sutra 73.

88) Adică: *man* „a socoti“, cînd se exprimă un dispreț, se poate construi și cu dativul lucrului (nu numai cu acuzativul).

Cu privire la construcțiile concurente (dativ sau acuzativ) v. *La Construction* etc. 151.

89) Acesta-i un instrumental de relație, limitat la defecte corporale și care răspunde la întrebarea: „în ce privință?“

90) Acest instrumental stă numai pe lângă un nume de persoană.

91) Construcția cu instrumentalul a lui *sam-jñā* se datorește preverbului; v. *La Construction* etc. 364, 383 III și 391. Construcția cu acuzativul se datorește analogiei verbului simplu *jñā*; cf. o. c., 370 sq.

92) Exemplele citate de *Kācika* sînt pentru instrumentalul adnominal.

93) Sau: Cînd e vorba de datorii, se întrebuițează sau ablativul cauzei sau instrumentalul; însă acesta exprimă atunci agentul.

Aici ablativul și instrumentalul cauzei sînt funcții concurente, însă nu echivalente.

25. Dacă cauza este exprimată printr-un substantiv nefeminin și care arată o însușire, atunci poate sta și ablativul (în loc de instrumental⁹⁴).

26. Cu *hetu* „cauză“ stă genitivul ⁹⁵).

27. Dacă *hetu* e un pronume, atunci poate sta și instrumentulul cauzei (în loc de genitiv) ⁹⁶).

Ablativul

(2, 3, 28—35)

28. Ablativul exprimă *apādāna* (B.).

29. Se mai construiesc cu ablativul și *anya* „altul“, *ārāt* „departe de“, *itara* „celălalt“, *rte* „afară de“, cuvintele care arată direcția, cele terminate în *-ānc*, precum și adverbele în *-ā* sau *-āhi*.

30. Adverbele în *-atas* și cele cu înțeles asemănător se construiesc cu genitivul ⁹⁷).

31. Adverbele în *-ena* se construiesc cu acuzativul.

32. Adverbele: *prthak*, *vinā* și *nānā* (care înseamnă „fără“) se construiesc și cu instrumentulul (nu numai cu ablativul).

33. Și *stoka*, *alpa*, *krcchra*, *katipaya*, când nu sînt substantive, (ci adverbe), pot sta în ablativ sau în instrumental.

34. Adverbele care înseamnă „departe“, ca *dūram*, sau „aproape“ ca *antikam*, se pot construi și cu genitivul (pe lângă ablativ).

35. Adverbele care înseamnă „departe“ sau „aproape“ pot sta și-n acuzativ (nu numai în ablativ sau instrumental ⁹⁸).

94) Aici ablativul și instrumentulul cauzei sînt funcții concurente și echivalente

95) *hetu* stă și el la genitiv (*hetor*) prin atracțiune cu genitivul posesiv (de pildă *annasya*), care atîrnă de el; cf. sutra 27, unde stă instrumentulul cauzei. Sutra aceasta și cea următoare se leagă de cele precedente prin ideea de „cauză“.

96) Genitivul și instrumentulul cauzei sînt aici funcții concurente și echivalente.

Sutrelle 23-27 sînt reguli cu privire la exprimarea sintactică a cauzei; sutrelle 24-27 sînt excepții la sutra 23. Sutra 27 este o excepție la sutra precedentă, care la rîndul ei este o excepție.

97) Sutrelle 29, 30, 31, 32 și 34 tratează despre construcția adverbului; 30-32 și 34 sînt excepții la sutra 29. Sutra 33 nu tratează despre sintaxa adverbilor, ci despre morfologia lor; cf. sutra 35 și nota respectivă.

98) Și această sutră tratează despre morfologia adverbului; cf. sutra 33 și nota respectivă, precum și nota 99.

Locativul

(2, 3, 36-45)

36. Locativul mai exprimă și locul unei acțiuni ⁹⁹⁾

37. Locativul mai determină o acțiune prin alta.

38. Dacă (pe lângă determinarea unei acțiuni prin alta) se mai exprimă și neținerea în seamă, (atunci, pe lângă locativ) poate sta și genitivul ¹⁰⁰⁾.

39. Și *svāmin*, *īcvara*, *adhipati* „stăpin“, *ḍāyāda* „moștenitor“, *sākṣin* „martor“, *pratibhū* „chezăș“ și *prasūta* „născut, produs din“ se pot construi (cu locativul sau) cu genitivul.

40. Și *āyukta* „însărcinat cu“ și *kuṣala* „iscusit în“, cînd e vorba despre o ocupație, se construiesc cu genitivul (sau cu locativul).

41. Cu genitivul (sau cu locativul) se construiește și ceea ce-i scos (în evidență) din altceva ¹⁰¹⁾.

42. Dacă (ceea ce-i scos în evidență) e deosebit (de celălalt), atunci acesta stă în ablativ ¹⁰²⁾ (B.).

43. *sādhu* și *nipuna* se construiesc cu locativul, cînd exprimă ideea de respect („bun cu“, „delicat față de“); nu însă cînd stau cu prepoziția *prati* (care cere acuzativul).

44. *prasita* și *utsuka* „preocupat cu“ se construiesc și cu instrumentalul (nu numai cu locativul ¹⁰³⁾).

45. Instrumentalul sau locativul mai exprimă și timpul, și anume asterismul lunar, cu căderea sufixului acestuia.

99) V. traducerea literală și comentarul din *Kaṣika*, de unde se vede că și această sutră tratează despre morfologia adverbului și, pe lângă aceasta, despre rolul sintactic al locativului.

100) Adică: Cu înțelesul „deși“ poate sta (pe lângă locativul absolut) și genitivul absolut.

101) Adică: Un superlativ se construiește cu genitivul sau cu locativul. V. exemplul citat de *Kaṣika*.

Sutrelle 38—41 cuprind cazuri concurente: locativul sau genitivul.

102) Adică: Un comparativ se construiește cu ablativul.

Sutra aceasta este o excepție la cea precedentă.

103) Construcțiile acestea nu sînt echivalente.

Nominativul și vocativul

(2, 3, 46-49)

46. Nominativul exprimă numai înțelesul tulpinii nominale, genul măsura și numărul¹⁰⁴).

47. Nominativul mai exprimă și chemarea.

48. Acesta-i vocativul.

49. Vocativul singular se numește *sambuddhi*.

Genitivul

(2, 3, 50-73)

50. Pentru rest stă genitivul¹⁰⁵).

51. *jñā*, când nu înseamnă „a cunoaște“, se construiește cu genitivul instrumental¹⁰⁶).

52. Verbele care înseamnă „a se gândi la“, ca *adhi-i*, precum și *day* și *īṣ* „a poseda“, se construiesc cu genitivul obiectiv¹⁰⁷),

53. Tot cu genitivul se construiește și *kr*, când arată o pregătire sau o osteneală¹⁰⁸).

104. Prin aceasta nominativul se deosebește de celelalte cazuri, care exprimă un raport de dependență față de alt cuvânt, în primul rând de un verb.

105) Această sutră generală rezumă tot ce urmează și poate fi considerată ca titlu. Înțelesul ei, cam vag, este precizat de *Kāṭhaka* prin exemplele pe care le dă. (V. trad. literală).

103) *jñā* „a cunoaște“ se construiește cu genitivul; tot cu acest caz se construiește și după ce-și schimbă înțelesul („a avea de-a face cu“). V. *La construction* etc. 83 sq.; 150 sq.

Panini socotește genitivul ca instrumental, fiindcă *jñā* se poate construi și cu instrumentalul. Însă construcțiile acestea sînt echivalente numai în aparență. Cf. s. 63.

107) *Genitivul obiectiv*, adică echivalent cu acuzativul; v. trad. literală.

În această sutră avem o grupare sintactică, care cuprinde două grupe semantice. V. *La Construction*, etc. 85, 93, 145, 157 sqq.

Construcția lui *adhi-i* cu genitivul se datorește înțelesului verbului compus. V. o. c., 383 III.

108) Adică: *kr* cu înțelesul: „a avea grijă de“ se construiește și el cu genitivul.

Exemplul citat de *Kāṭhaka* are verbul compus *upa-skr*, cu același înțeles și cu aceeași construcție ca și verbul simplu *kr*. Construcția cu genitivul e independentă de preverb și prin analogie cu aceea a verbului simplu. V. *La Construction* etc. 370 sq. și 383 IV

54. *ruj* „a pricinui durere“ și verbele cu același înțeles, afară de *jvar* la cauzativ, se construiesc cu genitivul¹⁰⁹⁾, dacă subiectul e un substantiv abstract.

55. Și *nāth* se construiește cu genitivul, cînd exprimă o rugă-minte¹¹⁰⁾.

56. Tot cu genitivul se construiesc și următoarele verbe, cînd exprimă o vătămare: *jas*, *naṭ* și *krath* la cauzativ, precum și *ni-pra-han* și *piṣ*¹¹¹⁾.

57. *vy-ava-hr* și *pan*, cu înțelesul lor comun: „a tirgui, a juca“, se construiesc (de asemenea) cu genitivul¹¹²⁾.

58. Și *div*, cu același înțeles, se construiește cu genitivul¹¹³⁾.

59. Cînd *div* e compus cu un preverb, genitivul e facultativ¹¹⁴⁾.

60. În *Brāhmaṇa div* se construiește cu acuzativul¹¹⁵⁾.

109) V. însă *Kaṭika*.

În realitate genitivul acesta este posesiv, căci atîrnă de substantivul care servește ca subiect. Cf. *La Constr.* etc. 87.

Cauzativul lui *jvar* „a face să aibă friguri“ se construiește cu acuzativul, și nu cu genitivul, în virtutea legii grupărilor psihologice (v. o. c., 87), căci grupa verbelor cauzative (care se construiesc cu acuzativul) este mult mai mare decît grupa infimă a verbelor din categoria arătată în sutra 54.

Această sutră conține o grupare semantică. V. o. c., 145, 157 sqq.

Substantivul abstract este un nume de boală (v. ex. din *Kaṭikā*), așa că subiectul este un nominativ interior.

110) Adică: Și *nāth*, eu înțelesul: „a ruga, a cere“, se construiește cu genitivul.

111) Verbele acestea alcătuiesc o grupă semantică; v. *La Construction* etc. 145 și 162. Construcția lui *ni-pra-han* cu genitivul e independentă de preverb; ea atîrnă de înțelesul verbului și de gruparea lui; v. o. c., 383 III, 368 și 375.

112) Sutra aceasta cuprinde o grupă semantică; v. nota 111 de mai sus; cf. și o. c., 375, 386 și 383.

113) *vy-ava-hr. pan* și *div* alcătuiesc o grupă semantică, ceea ce explică de ce se construiesc la fel; cf. nota 112 și v. și o. c., 108 sqq., 157-162.

114) Sutra aceasta este o excepție la cea precedentă.

Kaṭika (v. textul sanscrit și traducerea literală) dă ca exemplu *prati-div*, care se construiește cu genitivul sau cu acuzativul. Construcția cu genitivul e prin analogie cu cea a lui *div*; construcția cu acuzativul se datorește preverbului. V. *La Construction* etc. 370, 383-384.

115) Și această sutră este o excepție la sutra 58. Construcția cu acuzativul a lui *div* se datorește înțelesului său primitiv, concret: „a arunca“; ea s-a păstrat și după ce verbul a căpătat un înțeles nou: „a juca pe“; v. o. c., 57, 81 și 143.

61. Verbele *pra-iṣ* și *brū* „a oferi” se construiesc cu genitivul ofrandei aduse unei divinități ¹¹⁶).

62. În *Veda* genitivul are adesea funcția de dativ ¹¹⁷).

63. Tot în *Veda*, *yaj* „a jertfi” se construiește și cu genitivul instrumental ¹¹⁸).

64. Genitivul împreună cu un numeral adverbial arată timpul în-lăuntrul căruia se întâmplă ceva.

65. Genitivul care atiră de un substantiv verbal poate fi subiect(iv) sau obiect(iv).

66. Când regula este valabilă în ambele cazuri (adică: dacă trebuie exprimat și agentul și obiectul), atunci nu se poate întrebuința decît un singur genitiv, și anume acela care exprimă obiectul ¹¹⁹).

67. Și un participiu în *-ta*, cînd are înțeles de prezent (adică: e adjectiv), se construiește cu genitivul, care exprimă agentul ¹²⁰).

68. Tot astfel se construiește un participiu în *-ta* și cînd arată locul acțiunii ¹²¹).

69. Cuvintele *la*, cele cu sufixul *-u* sau *-uka*, cele indeclinabile, participiile în *-ta* sau *-tavat*, cuvintele cu un sufix care are înțelesul lui *-khal* și substantivele în *-tr* nu se construiesc cu genitivul.

70. Nu se construiesc cu genitivul nici cuvintele cu sufixul *-aka*, atunci cînd se referă la viitor, nici cele cu sufixul *-in*, cînd exprimă o îndatorire.

116) *Kaṣikā* dă ca exemplu verbul compus *anu-bru*. Construcția nu se datorește preverbului, iar genitivul e partitiv.

anu-bru se construiește ca *bru*; cf. o.c. 370 și 383 IV.

117) Cf. invers: dativul cu înțeles de genitiv, în *Brahmana*.

Avînd în vedere surtele precedente și cea următoare, este vorba aici de genitivul adverbial.

118) V. *La Construction* etc. 57. Construcțiile lui *yaj*, cu genitivul sau cu instrumentalul, sînt echivalente, însă cu nuanțe diferite; într-adevăr, genitivul nu are înțeles de instrument, căci e partitiv; dar poate sta în locul instrumentalului. Cf. s. 51.

119) Adică: De un substantiv verbal nu pot depinde două genitive, dintre care unul subiectiv (al agentului) și celălalt obiectiv, ci numai acesta din urmă; agentul trebuie exprimat altfel (prin instrumental).

120) Adică: genitivul e subiectiv.

121) Adică: „atunci cînd exprimă implicit și locul acțiunii”. Aceasta se poate vedea și din adverbul care însoțește participiul în exemplul dat de *Kaṣikā*. Participiul este atunci echivalent cu un perfect și stă la neutru.

71. Gerundivul se poate construi și cu genitivul (nu numai cu instrumentalul) agentului.

72. Cuvintele care exprimă o asemănare, afară de *tulā* și de *upamā*, se construiesc și cu instrumentalul (nu numai cu genitivul)¹²²).

73. *āyusya* „viață lungă“, *madra* „bucurie“, *bhadra* „fericire“, *kuṣala* „sănătate“, *sukha* „prosperitate“, *artha* „folos“, și *hita* „bine“, se pot construi și cu dativul (nu numai cu genitivul¹²³), când se exprimă o dorință.

Dativul final

(3, 3, 11)

11. Dativul final se exprimă și prin diferitele *nomina actionis*.

SUFIXUL *-tas*.

(5, 4, 45—49)

44. *prati* se poate construi cu ablativul sau cu *-tas*¹²⁴).

45. Sufixul *-tas* poate sta și în locul ablativului, însă nu la verbele *hā* (la pasiv) și *ruh*¹²⁵).

46. Verbele care înseamnă „a întrece“, ca *atigrah*, „a nu ceda“, ca *na vyath*, și „a critica“, ca *kṣip*, se construiesc și cu *-tas*, în loc de instrumental; nu însă când se exprimă autorul acțiunii¹²⁶).

122) Cuvintele care se pot construi astfel (cu instrumentalul sau cu genitivul) sînt adjective, ca *tulya* și *sadr̥ṣa* „asemănător“ (v. exemplele citate de *Kāṇḍikā*); *tulā* și *upamā* sînt substantive, și ca atare se construiesc cu genitivul posesiv (v. legea grupărilor psihologice, în *La Construction* etc. 87).

123) Genitivul acesta este posesiv, dar cu nuanță de dativ; cf. 2, 3, 62. Dativul este un *dativus commodi*.

Sutrele 71—73 conțin construcții concurente și echivalente.

124) Sau: Sufixul *-tas*, cînd atîrnă de *prati*, are funcția de ablativ.

prati cu *-tas* exprimă o echivalență.

125) Sau: Verbele care se construiesc cu ablativul se pot construi și cu *-tas*, afară de *hā* (la pasiv) „a rămînea în urma cuiva“ și de (*ava*)-*ruh* „a se coborî“.

Construcția cu ablativul se datorește înțelesului acestor verbe; v. *La Construction* etc. 145.

În exemplul citat de *Kāṇḍikā* stă verbul compus *ava-ruh* „a se coborî“, și ablativul atîrnă în primul rînd de preverb; cf. o. c., 364, 393 III, 384 și 386.

126) Sutra aceasta cuprinde o grupă sintactică formată din subgrupe semantice.

ati-grah e citat de *Kāṇḍikā* la pasiv; *-tas* are aici funcția de instrumental; — cu *na vyath*, *-tas* are funcția de ablativ, pe cînd instrumentalul arată „prin ce“ sau „în ce privință“ (instrumental de relație); — cu *kṣip* sufixul *-tas* are funcția de ablativ al cauzei, echivalent cu instrumentalul cauzei.

47. Și *hā*, la pasiv, „a fi lipsit de” precum și adjectivul *pāpa* „rău” se pot construi cu *-tas* (în loc de instrumental)¹⁷⁾.

48. *-tas* poate avea și funcția de genitiv, când înseamnă: „a fi de partea cuiva”¹²⁸⁾.

49. Și un nume de boală poate avea sufixul *-tas*, în loc să stea la genitiv, când se exprimă vindecarea ei¹²⁹⁾.

127) Cu *hā* (pas.) „a fi lipsit de”, sufixul *-tas* are funcția de ablativ și, deci, contrazice *sūtra* 45.

Cu *pāpa* „rău” *-tas* are aceeași funcție ca și instrumentalul de relație.

128) Regula nu pare a fi exactă, dacă ne uităm la exemplul citat de *Kaṭika*, căci aici genitivul *arjunasya* atîrnă de substantivul *pakṣe* și, deci, e posesiv.

129) Aceeași observație ca la *sūtra* precedentă: genitivul din exemplul dat de *Kaṭikā* atîrnă de substantivul *pratīkāram* și e posesiv.

Cf. și notele la *sūtrele* respective din textul sanscrit.

TABLA DE MATERII

Sūtre explicative

(1, 1, 44, 49—50, 66—67)

<i>vibhāṣā</i>	44
Funcții cazuale speciale	49—50 ; 66—67
Genitivul	49—50
Locativul	66
Ablativul	67

Sutră generală

Regula	1, 4, 2
------------------	---------

I. Construcția verbului

(1, 4, 23—55)

<i>karaka</i>	23
<i>apādāna</i> (ablativul)	24—31
Definiție	24
a. cu verbe	25—31
<i>sampradāna</i> (dativul)	32—41
Definiție	32
s. cu vorbe	33—41
<i>karāṇa</i> (instrumentul)	42—44
Definiție	42
k. cu verbe	43—44
<i>adhikarāṇa</i> (locul)	45—48
Definiție	45
a. cu verbe	46—48
<i>karman</i> (obiectul)	49—55
Definiții	49—51
k. cu verbe	52—53
<i>kartr</i> (agentul): Definiții	54—55

Genitivul în compuse

(2, 2, 10, 14)

Genitivul partitiv	.	.	.	10
„ obiectiv	.	.	.	14

II. Funcțiile cazurilor

(2, 3. 1—73)

<i>adhikara</i>	1
Acuzativul	2—12
Dativul	13—17
Instrumentalul	18—27
Ablativul	28—35
Locativul	36—45
Nominativul și vocativul	46—49
Genitivul	50—73

Dativul final

(3, 3, 11)

Sufixul *-tas*.

(5, 4, 44—49)

<i>-tas</i> = ablativul	44—45
„ = instrumentalul	46—47
„ = genitivul	48—49

Indice de materii ¹⁾

- ablativ** 1, 1, 67; 1, 4, 24-31;
 2, 3, 11, 28, 42; 5, 4, 44, 45.
 — cu adjective 2, 3, 29.
 — cu adverbe 2, 3, 29, 32, 34.
 — cauzei 2, 3, 24-25.
 — comparației 2, 3, 42.
 — distanței 2, 3, 7.
 — materiei 1, 4, 30.
 — cu prepoziții 2, 3, 10, 11; 5, 4, 44
 — cu pronume 2, 3, 29.
 — timpului 2, 3, 7.
 — cu verbe 1, 4, 25-31, 5, 4, 45.
 — acuzativ 1, 4, 38, 43, 45-48; 2, 3, 2, 4.
 — cu adverbe 2, 3, 4, 31.
 — direcției 2, 3, 12.
 — distanței 2, 3, 5.
 — ca obiect 2, 3, 2.
 — cu prepoziții 2, 3, 8.
 — timpului 2, 3, 5.
 — cu verbe 1, 4, 38, 43, 45-48, 52, 53; 2, 3, 3, 12, 17, 22, 54, 60.
adverbe în ablativ 2, 3, 33, 35.
 — în acuzativ 2, 3, 35.
 — construcția lor 2, 3, 29-30, 31-32, 34.
 — în instrumental 2, 3, 33, 35.
 — în locativ 2, 3, 36.
agent 1, 4, 40, 49, 54-55; 2, 3, 18, 24, 46 n., 55 n., 65, 71; 5, 4, 46.
analogie (n.) 1, 4, 44; 2, 3, 22, 53, 58-59.
asemănare 2, 3, 72.
atracțiune (n.) 2, 3, 26-27.
Brahma 2, 3, 60.
cauză 1, 4, 55; 2, 3, 23-27.
cauzativ 1, 4, 35, 52-53; 2, 3, 54.
construcții concurente (n.) 1, 4, 43, 53; 2, 3, 3, 7, 12, 17, 22, 44, (51); 5 4, 46.
 — echivalente (n.) 2, 3, 12, 63, 71
dativ 1, 4, 44; 2, 3, 13-17, 73.
 — direcției 2, 3, 12.
 — final 1, 4, 44 (n.); 2, 3, 14-15 (n.); 3, 3, 11.
 — interesului, 1, 4, 32 (n.), 39 (n.); 2, 3, 13, 16 (n.), 73 (n.).
 — cu interjecții 2, 3, 16.
 — lucrului 1, 4, 36.
 — obiect 2, 3, 12, 14, 17.
 — persoanei 1, 4, 32-35, 37, 39-41.
 — cu substantive 2, 3, 16, 73.
 — cu verbe 1, 4, 33-37; 39-41, 44; 2, 3, 12, 14, 17.

1) Cifrele arată sutrele; (n.) înseamnă: notă.

elipsă (n.) 2, 3, 14; 5, 4, 48-49.

funcție adverbială 2, 2, 10 (n.).

funcții concurente (n.) 2, 3, 7, 23-27.

— echivalente (n.) 2, 3, 25, 27.

genitiv 1, 1, 49; 2, 3, 39-41;
5, 4, 48-49.

— absolut 2, 3, 38.

— cu adjective 2, 3, 39, 40, 72.

— adverbial 2, 3, 62 (n.).

— cu adverbe 2, 3, 30, 34.

— cauzei 2, 3, 26, 27.

— = dativul, 2, 3, 62.

— cu gerundive 2, 3, 71.

— instrumental 2, 3, 51, 63.

— neîntrebuințat 2, 3, 69-70.

— obiectiv 2, 2, 14 (n.); 2, 3, 52,
65-66.

— cu participii în *-ta* 2, 3, 67-68.

— partitiv (n.) 2, 2, 10; 2, 3, 41.

— posesiv (n.) 2, 3, 73.

— subiectiv 2, 3, 65, 67, 68, 71.

— cu substantive 2, 3, 39, 40, 65,
66, 72, 73.

— timpului 2, 3, 64.

— cu verbe 2, 3, 51-59, 61, 63.

gerundiv 2, 3, 71.

grupă semantică (n.) 1, 4, 25, 27-28,
33, 37, 39; 2, 3, 12, 52, 54, 56;
5, 4, 46.

— sintactică (n.) 1, 4, 25, 34; 2,
3, 52; 5, 4, 46.

indeclinabil 2, 3, 69.

instrument 1, 4, 42-44; 2, 3, 18,
33, 51, 63.

instrumental 2, 3, 3, 18, 44, 72;
5, 4, 46.

— cu adjective 2, 3, 20, 32, 44, 72.

— adnominal (n.) 2, 3, 20, 21, 23.

— cu adverbe 2, 3, 32.

— cauzei 2, 3, 23, 25, 27.

— distanței 2, 3, 6.

— cu gerundive 2, 3, 71.

— cu prepoziții 2, 3, 19, 32.

— propriu-zis 2, 3, 21.

— de relație (n.) 2, 3, 20.

— timpului 2, 3, 6, 45.

— cu verbe 1, 4, 43, 44, 53; 2,
3, 3, 22, 63; 5, 4, 46, 47.

înțeles (n.) 1, 4, 26-28, 40-41, 43;
2, 3, 51-52, 55-56, 58, 60; 5,
4, 45.

— asemănător; v. grupă semantică.

— contrar (n.) 1, 4, 34.

legea grupărilor psihologice (n.)
2, 3, 54, 72.

locativ 1, 1, 66; 1, 4, 45; 2, 3,
36-38.

— absolut 2, 3, 37-38.

— cu adjective 2, 3, 39, 40, 41,
43, 44.

— distanței 2, 3, 7.

— partitiv 2, 3, 41.

— cu prepoziții 2, 3, 9.

— cu substantive 2, 3, 39.

— timpului 2, 3, 7, 45.

locul acțiunii 1, 4, 45; 2, 3, 68.

nomen actionis 3, 3, 11.

nominativ 2, 3, 46-47.

— interior 2, 3, 54.

nume verbal 2, 3, 69.

obiect 1, 4, 52; 2, 3, 2, 12, 14, 17,
52.

— verbului 1, 4, 41.

prepoziție 2, 3, 8.

preverb (n.) 1, 4, 28-29, 31, 38,
40, 46-48; 2, 3, 22, 59; 5, 4, 45.

regula 1, 4, 2.

singular 2, 3, 49.

subiect 1, 4, 52.

~ *tas* = ablativul 5, 4, 44.

~ „ cu adjective 5, 4, 47.

~ „ = genitivul posesiv 5, 4, 48-49.

~ „ = instrumentalul 5, 4, 46-47.

~ „ cu prepoziții 5, 4, 44.

~ „ cu verbe 5, 4, 45.

Veda 2, 3, 62-63.

verbe:

— a se scunde 1, 4, 28.

— a nu ceda 5, 4, 46.

— a consuma 1, 4, 52.

— a critica 5, 4, 46.

— a cunoaște 1, 4, 52.

— a face cunoscut 1, 4, 34.

— a închiria 1, 4, 44.

— a îndepărta 1, 4, 27.

— a întrece 5, 4, 46.

— a învăța 1, 4, 29.

— a se minia 1, 4, 37.

— a merge 2, 3, 12.

— a se mișca 1, 4, 52.

— a se naște 1, 4, 30.

— a ocroti 1, 4, 25.

— a plăcea 1, 4, 33.

— a prezice 1, 4, 39.

— a proveni 1, 4, 31.

— a scoate un sunet 1, 4, 52.

— a se teme 1, 4, 25.

verbe compuse 1, 4, 26, 28, 31,

38, 40-41, 44, 46-48; 2, 3, 22.

vocativul 2, 3, 48-49.

Indice sanscrit

- aka 2, 3, 70.
akartṛ 2, 3, 24; 5, 4, 46.
akarmaka 1, 4, 52.
ajvari 2, 3, 54.
āṇcu 2, 3, 29.
āṇikartṛ 1, 4, 52.
atas 2, 3, 30.
atigraha 5, 4, 46.
adhiparāṇa 1, 4, 45; 2, 3, 36, 64, 68.
adhiparā 2, 3, 1.
adhipati 2, 3, 39.
adhi-vas 1, 4, 48.
adhi-çin 1, 4, 46.
adhi-çthā 1, 4, 46.
adhik 2, 3, 52.
adhy-as 1, 4, 46.
adhvan 2, 3, 5.
anadhvan 2, 3, 12.
anabhihite 2, 3, 1.
anu-gr̥ṇ 1, 4, 41.
anu-vas 1, 4, 48.
antara 2, 3, 4.
antarena 2, 3, 4.
antar-dhi 1, 4, 28.
antika 2, 3, 34, 35.
anya 2, 3, 29.
anyatarasyam 1, 4, 44, 53; 2, 3, 22, 32, 34, 77.
apa 2, 3, 10.
apādāna 1, 4, 24; 2, 3, 28; 5, 4, 45.
abhi-ni-viç 1, 4, 47.
artha 2, 3, 73.
alam 2, 3, 16.
alpa 2, 3, 33.
avyathana 5, 4, 46.
avyaya 2, 3, 69.
asattvacana 2, 3, 33.
asūya 1, 4, 37.
ac 2, 3, 29.
an 1, 4, 40, 48; 2, 3, 10.
amantrita 2, 3, 48.
ayukta 2, 3, 40.
āyūṣya 2, 3, 73.
arat 2, 3, 29.
a-vas 1, 4, 48.
a-çru 1, 4, 40.
ahi 2, 3, 29.
itara 2, 3, 29.
in 2, 3, 70.
ikṣi 1, 4, 39.
irṣya 1, 4, 37.
iç 2, 3, 52.
içvara 2, 3, 39.

u 2, 3, 69.

uka 2, 3, 69.

utsuka 2, 3, 44.

upama 2, 3, 72.

upa-vas 1, 4, 48.

upasarga 2, 3, 59.

upasrsta 1, 4, 38.

rte 2, 3, 29.

ekavacana 2, 3, 49.

enap 2, 3, 31.

karana 1, 4, 42; 2, 3, 18, 33, 51, 63.

katipaya 2, 3, 33.

kartr 1, 4, 40, 49, 54; 2, 3, 18, 65, 71.

karman 1, 4, 38, 43, 46, 49; 2, 2, 14; 2, 3, 2, 12, 14, 17, 22, 52, 65, 66.

karmapravacaniya 2, 3, 8.

karaka 1, 4, 23; 2, 3, 7.

kala 2, 3, 5.

kuçala 2, 3, 40, 73.

kr 1, 4, 53.

kr̥cchra 2, 3, 33.

kr̥n̄ 2, 3, 53.

kr̥t 2, 3, 65.

kr̥tya 2, 3, 71.

kta 2, 3, 67.

kr̥tha 2, 3, 56.

kriyārtha 2, 3, 14.

krudha 1, 4, 37, 38.

kṣepa 5, 4, 46.

khalartha 2, 3, 69.

gati 1, 4, 52; 2, 3, 12.

ca 1, 4, 43; 2, 3, 3, 15, 27, 33, 38—41, 44—45, 63, 73.

caturthī 2, 3, 12, 13, 67, 73.

chandas 2, 3, 3, 62.

janikartr 1, 4, 30.

jasi 2, 3, 56.

j̄na 2, 3, 51.

ni 1, 4, 52.

tas 5, 4, 44.

tum 2, 3, 15.

tula 2, 3, 72.

tulya 2, 3, 72.

tr̥tiya 2, 3, 3, 6, 18, 27, 32, 44, 72; 5, 4, 46.

tr̥n 2, 3, 69.

tra 1, 4, 25.

daya 2, 3, 52.

dayāda 2, 3, 39.

dikchabda 2, 3, 29.

div 1, 4, 43; 2, 3, 58.

dura 2, 3, 34, 35.

druha 1, 4, 37, 38.

dvitiya 2, 3, 2, 12, 31, 35, 60.

dhari 1, 4, 35.

nakṣatra 2, 3, 45.

namah 2, 3, 16.

nata 2, 3, 56.

nath 2, 3, 55.

nana 2, 3, 32.

nipuna 2, 3, 43.

ni-pri-a-haṇa 2, 3, 56.

nirdharaṇa 2, 2, 10; 2, 3, 41.

niṣṭha 2, 3, 69.

pañcamī 2, 3, 7, 10, 24, 28, 42; 5, 4, 44.

pan 2, 3, 57.

para-ji 1, 4, 26.

pari 2, 3, 10.

parikrayana 1, 4, 44.

papa 5, 4, 47.

piṣ 2, 3, 56.

prīhak 2, 3, 32.

prāti 1, 4, 40; 2, 3, 43; 5, 4, 44.

prāti-gr̥n 1, 4, 41.

pratibhu 2, 3, 39.

prāti-ṣru 1, 4, 40.

pratyaya 2, 3, 30.

pratyavasana 1, 4, 52.

prathama 2, 3, 46.

prasīta 2, 3, 44.

prasuta 2, 3, 39.

pratipadika 2, 3, 46.

preṣya 2, 3, 61.

buddhi 1, 4, 52.

brahmana 2, 3, 60.

brū 2, 3, 61.

bhadra 2, 3, 73.

bhaviṣyat 2, 3, 70.

bhava 2, 3, 37.

bhavavacana 2, 3, 15, 54; , 3, 3, 11.

bhi 1, 4, 25.

bhū 1, 4, 31.

madra 2, 3, 73.

manya 2, 3, 17.

yaji 2, 3, 63.

rādhi 1, 4, 39.

ruc 1, 4, 33.

ruj 2, 3, 54.

ruh 5, 4, 45.

la 2, 3, 69.

linga 2, 3, 46.

lup 2, 3, 45.

vacana 2, 3, 46.

vartamana 2, 3, 67.

vaṣaṭ 2, 3, 16.

varana 1, 4, 27.

vina 2, 3, 32.

vibhaṣa 1, 1, 44; 2, 3, 17, 25, 59.

vy-ava-hr̥ 2, 3, 57.

ṣap 1, 4, 34.

ṣabdakarma 1, 4, 52.

ṣlagha 1, 4, 34.

ṣaṣṭhi 1, 1, 49; 2, 3, 26, 30, 34,
38; 5, 4, 48.

saṃ-jñā 2, 3, 22.

saptami 2, 3, 7, 9, 36, 43.

sampradāna 1, 4, 32, 44; 2, 3, 13.

sambuddhi 2, 3, 49.

sarvanāman 2, 3, 27.

saha 2, 3, 19.

sakṣin 2, 3, 39.

sādhu 2, 3, 43.

sukha 2, 3, 73.

stoka 2, 3, 33.

sthā 1, 4, 34.

sthānin 2, 3, 14.

sprhi 1, 4, 36.

svadhā 2, 3, 16.

svasti 2, 3, 16.

svāmin, 2, 3, 39.

svāha 2, 3, 16.

hita 2, 3, 73.

hiya 5, 4, 45, 47.

hu 2, 3, 3.

hr̥ 1, 4, 53.

hetu 1, 4, 55; 2, 3, 23, 26.

hnun 1, 4, 34.

ГРАММАТИКА ПАНИНИ СИНТАКСИС ПАДЕЖЕЙ

Краткое содержание

Панини жил в IV в. до нашей эры.

Его грамматика содержит 3997 сутр (очень сжатые правила).

Панини описывает живой язык своей эпохи, но он это делает совсем иначе, чем мы.

Самым лучшим комментарием к сутрам Панини является *Kaśīka vṛtti*, написанный в VII в. Значение этого комментария состоит в том, что в нем даются примеры, которых совершенно нет у Панини.

Грамматика Панини является грамматикой логической, описательной и нормативной, иногда исторической.

Синтаксис Панини исследует только функции падежей, времён и наклонений. Это самый древний синтаксис, отличающийся сжатостью и тонкими наблюдениями.

Сутра, стоящая в начале какого-нибудь ряда, никогда не повторяется, а подразумевается в каждой сутре из целого ряда.

Каждая сутра является определённой формулой и очень многие из них сходны между собой своей симметрической структурой.

Сутры Панини можно понять только в том случае если мы оставим их в том порядке в котором они были расставлены самим автором. Этот порядок ясно вытекает из плана сутр, составленного нами. План показывает между прочим, следующее:

1. В 1, 4, каждый ряд сутр, относящийся к той же самой падежной функции, начинается определением последней и кончается одним или несколькими исключениями, кроме аблятива (первый ряд).

2. В 2, 3 каждый ряд сутр, относящийся к тому же самому падежу, начинается функцией последнего и кончается одним или несколькими исключениями, кроме номинатива.

3. Сутры, трактующие о конкурирующих падежах, следуют сейчас же за сутрами в которых идёт речь об одном падеже. Они следуют в конце каждого ряда сутр, трактующих об одном падеже.

Панини приводит только некоторые аспекты из синтаксиса падежей, о которых он трактует в двух различных разделах и главах. С точки зрения западной грамматики сутры из 1, 4 трактуют о строении глагола; а сутры из 2, 3 о функциях падежей.

Панини освещает как синтаксическую, так и морфологическую роль падежей в образовании наречий.

Падежи имеют два названия: одно название показывает синтаксическую функцию, например *kaṇa* „орудие“; другое указывает на морфологический аспект соответствующего падежа, напр. *trtiya* „третий падеж, творительный“. В санскрите не существует 8-го падежа; звательный падеж является специальной формой и функцией именительного.

Панини выражается совершенно иначе, чем мы. Например сутра 1, 4, 25 для нас имеет следующее значение: „Глаголы, обозначающие „бояться и „защищать“ управляют отложительным падежом, который выражает причину страха“. Панини говорит: „У глаголов, обозначающих „бояться“ и „защищать“ аблятивом называется причина страха“.

Функции падежей освещаются в алфавитном порядке; Панини не излагает падежи в традиционном порядке, на который указывают названия падежей, а уклоняется от него.

В 2, 3, где Панини трактует об употреблении падежей, он показывает: 1. Что выражает каждый падеж, то есть его общую функцию; 2. С какими словами сочетается (его специальные употребления).

Как было сказано выше, Панини строго различает функцию данного падежа от его формы, давая им различные названия. Одна и та же функция может обозначаться несколькими падежами и один и тот же падеж может иметь несколько функций.

В своем синтаксисе Панини исходит часто от мысли; в синтаксисе падежей он имеет ввиду способ выражения той или иной мысли или синтаксического отношения, напр. понятие причины или сочетание наречий. Европейская грамматика поступает иначе: она исходит из формы и изучает её функции.

Панини помещает рядом с функциями падежей образование наречий, которое принадлежит к морфологии.

Многие сутры указывают на возможность употребления, по желанию, двух падежей. Однако всегда второй падеж нужно искать в предшествующих сутрах.

Специальный аспект конкуренции падежей состоит в том, что некоторые наречия могут иметь несколько падежных форм.

Конкурирующие падежи являются равнозначными лишь в нескольких сутрах.

То что для нас является исключением, для Панини не всегда представлялось таковым; может быть даже никогда не считалось исключением.

Панини склоняет любое слово и любой грамматический элемент, которые чаще всего выступают в форме родительного.

Слово, сочетающееся с определенным падежом, выступает также очень часто в родительном. Этот родительный является притяжательным.

Условие при котором имеет место конструкция („где“, „когда“), выражается местным падежом.

При наличии нескольких слов, сочетающихся с одним и тем же

падежом, Панини соединяет их вместе и полученное таким образом сочетание выступает чаще всего в родительном.

Наша статья включает все сутры, трактующие о синтаксисе падежей, а именно: 1, 4, 23-55 и 2, 3, 1-73. К этим были еще прибавлены следующие сутры: 1, 1, 44, которые объясняют слово *vibhaṣa* („необязательный“), так как это слово указывает на конкурирующие конструкции; сутры: 1, 1, 49-50 и 66-67, показывающие специальные применения родительного местного и отложительного падежей; сутра 1, 4, 2 относится к правилу и исключению; сутры 2, 2, 10 и 14, в которых идет речь о частичном родительном и об объективном родительном; сутра 3, 3, 11 в которой идет речь о дательном цели; наконец, сутры 5, 4, 44-49, относящиеся к суффиксу—*tas*, в которых показываются падежные функции этого суффикса.

Вышеуказанные сутры приводятся сначала в оригинале, а потом в буквальном переводе, после чего следует свободный перевод. Как санскритский текст, так и эти два перевода сопровождаются комментарием, в котором делаются часто ссылки на мою работу, напечатанную в 1949 году: *La construction du verbe dans les langues indo-européennes*, цитируемая сокращенно: *La construction etc.*

В буквальном переводе я старался приблизиться насколько было возможно к предельной сжатости оригинальных сутр, устраняя однако их неясность. С этой целью в скобках даются необходимые слова для понимания сутр. Так как сутры Панини являются настоящими формулами, я перевёл все сутры с одинаковой структурой (одного и того же типа) совершенно одинаково, стараясь передать одни и те же формулы одинаковым образом.

Если буквальный перевод придерживается „индийской“ формулировке привил, то свободный перевод передает их с точки зрения „европейской“, которая очень часто является совершенно отличной. Поэтому, чтобы понять основательно сутры Панини, нужно обратиться в первую очередь к букальному переводу.

La grammaire de Pāṇini

Syntaxe des cas

R é s u m é

Dans sa célèbre grammaire, Pāṇini (IVe-ème siècle avant notre ère) décrit l'usage de son époque, mais d'une manière tout à fait originale et différente de celle à laquelle nous sommes accoutumés.

La grammaire de Pāṇini est logique, descriptive et parfois historique.

La syntaxe comprend seulement l'emploi des cas, des temps et des modes. C'est la plus ancienne, et elle se distingue par sa précision et sa finesse.

Une règle (*sūtra*) qui ouvre une série n'est répétée jamais ; elle doit être sous-entendue à chaque règle qui suit. Nous avons gardé cette méthode dans notre traduction littérale.

Chaque règle est une formule et beaucoup de ces formules se ressemblent par leur structure symétrique.

Les *sūtras* de Pāṇini ne sont intelligibles qu'à la condition de rester dans l'ordre que leur a donné le grammairien hindou. Cet ordre nous montre les faits suivants :

1. Dans 1, 4, chaque série de *sūtras* relatifs à la même fonction casuelle commence avec la définition de celle-ci et se termine avec une ou plusieurs exceptions, sauf l'ablatif (la première série).

2. Dans 2, 3, chaque série de *sūtras* qui traitent du même cas commence avec sa fonction et se termine avec une ou plusieurs exceptions, sauf le nominatif.

3. Les *sūtras* qui traitent des cas concurrents viennent régulièrement après les *sūtras* où il s'agit d'un seul cas. Ils se trouvent à la fin de chaque série de *sūtras* concernant le même cas.

Pāṇini ne donne que certains aspects de la syntaxe des cas, dont il parle dans deux sections et deux chapitres différents. Au point de vue de la grammaire occidentale, les *sūtras* de 1, 4 traitent de la construction du verbe, tandis que ceux de 2, 3, ont pour objet l'emploi des cas.

Pāṇini montre non seulement le rôle des cas, mais aussi leur rôle morphologique, dans la formation des adverbes.

Les cas ont deux noms : l'un désigne la fonction syntaxique, p. e. *karana* „instrument“ ; l'autre nom est pour l'aspect morphologique du cas respectif, p. e. *tr̥tīyā* „le 3-ème cas, l'instrumental“.

Il n'y a pas en sanscrit un huitième cas ; le vocatif n'est qu'une forme et une fonction du nominatif.

Pāṇini s'exprime autrement que nous. Ainsi le *sūtra* 1, 4, 25 signifie pour nous : „Les verbes qui ont le sens de „craindre“ et de „protéger“ régissent l'ablatif, qui exprime la cause de la peur“. Pāṇini dit : „Avec les verbes qui signifient „craindre“ et „protéger“ la cause de la peur porte le nom d'ablatif“.

L'ordre dans lequel sont traitées les fonctions casuelles est alphabétique ; mais les cas eux-mêmes ne sont pas exposés dans leur ordre traditionnel, indiqué par leurs désignations.

Dans 2, 3, où Pāṇini expose l'emploi des cas, il montre : 1. ce qu'exprime chaque cas, c'est-à-dire sa fonction générale ; 2. quels mots le régissent (c'est-à-dire ses emplois particuliers).

Comme nous l'avons dit plus haut, Pāṇini fait une distinction rigoureuse entre la fonction d'un cas et sa forme, en leur donnant des noms spéciaux.

Dans la syntaxe des cas, Pāṇini a souvent en vue la manière dont s'exprime une idée ou un rapport syntaxique, p. e. l'idée de cause (v. 2, 3, 23—27) ou la construction des adverbes (2, 3, 30—35) ou des verbes (1, 4, 23—55). La grammaire européenne procède d'une manière inverse: elle prend les formes comme point de départ et étudie leurs emplois.

La même fonction peut s'exprimer par plusieurs cas, et le même cas peut avoir plusieurs fonctions.

Pāṇini met parmi les fonctions des cas aussi la formation des adverbes, qui, de fait, appartient à la morphologie.

De nombreux sūtras indiquent la possibilité de l'emploi facultatif de deux cas; mais presque toujours l'autre cas doit être déduit des sūtras précédents.

Les cas concurrents ne sont équivalents que dans quelques sūtras.

Un aspect spécial de la concurrence des cas est le fait que certains adverbes peuvent avoir plusieurs formes casuelles.

Ce qui est exception pour nous n'a pas été toujours aussi pour Pāṇini; peut-être même jamais.

Pāṇini décline n'importe quel mot ou élément grammatical, qu'il met le plus souvent au génitif.

Le mot qui régit un cas se trouve, lui aussi, le plus souvent au génitif, qui est possessif.

La condition dans laquelle a lieu la construction („où“, „quand“) est exprimée par le locatif.

Lorsqu'il y a plusieurs mots qui régissent le même cas, Pāṇini les compose et le composé ainsi formé est presque toujours au génitif.

Certains cas ont parfois des emplois tout à fait singuliers, qu'on ne retrouve nulle part en sanscrit (v. 1, 1, 49—50, 66—67). Mais dans les sūtras qui traitent la syntaxe des cas on ne trouve pas ces emplois, qui appartiennent à la méthode dont se sert Pāṇini pour formuler ses règles.

Notre article comprend tous les sūtras qui traitent la syntaxe des cas, à savoir: 1, 4, 23—55 et 2, 3, 1—73. À ceux-ci nous avons ajouté les sūtras suivants: 1, 1, 44, qui explique le mot *vibhāṣā* „facultatif“, parce que celui-ci indique des constructions concurrentes; 1, 1, 49—50, 66—67, qui expliquent les emplois spéciaux du génitif, du locatif et de l'ablatif chez Pāṇini; 1, 4, 2, qui traite des règles contradictoires; les sūtras 2, 2, 10, 14, où il s'agit du génitif partitif et objectif; le sūtra 3, 3, 11,

où il est question du datif final; enfin les *sūtras* 5, 4, 44—49, concernant le suffixe *-tas*, où sont indiqués les fonctions casuelles de ce suffixe.

Les *sūtras* mentionnés ci-dessus sont donnés d'abord en sanscrit, puis dans une traduction littérale, suivie d'une traduction libre. Le texte sanscrit et les deux traductions sont pourvus d'un commentaire, où se trouvent de nombreux renvois à notre ouvrage publié en 1949: *La construction du verbe dans les langues indo-européennes*, citée en abrégé: *La construction, etc.*

Dans la traduction littérale nous avons cherché à rendre, autant que possible, l'extrême concision des *sūtras* originaux, mais sans leur obscurité. À cette fin ont été ajoutés, en paranthèses, les mots nécessaires pour pouvoir comprendre les *sūtras*.

Les *sūtras* de Panini étant de vraies formules, nous avons traduit tous les *sūtras* d'un même type de la même manière. Tandis que la traduction littérale tient compte de la manière indienne dont sont formulés les *sūtras*, la traduction libre suit le point de vue européen, qui très souvent est tout à fait différent. C'est pourquoi, pour bien comprendre les *sūtras* de Panini, il faut recourir nécessairement à la traduction littérale.

Pour des raisons de clarté nous avons traduit les exemples du commentaire de *Kāṣikā*, que Bōhtlingk, dans son édition de la grammaire de Panini, cite sans les traduire. Il va de soi que la traduction des exemples ne peut donner qu'une très faible idée des règles qu'ils éclairent. Aussi doit-on étudier les exemples en original et en rapport avec les *sūtras* respectifs.

DOUĂ VERSIUNI ROMÎNEȘTI ALE ROMANULUI RĂZBOI ȘI PACE

DE

EM. LEVIȚCHI

„Întordeauna simt un fel de ciudă
cînd aud : *Nu se poate exprîma în cu-
vînte. Cuvîntul corespunzător există
dar mintea noastră e leneșă*”.

N. Necrasov

„L'inexprimable n'existe pas”.

Th. Gautier

Traducerea concepută ca un act de creație reprezintă, fără îndoială, o contribuție însemnată la dezvoltarea literaturii și limbii literare naționale. Afirmatia aceasta nu intenționează să diminueze valoarea literaturii naționale și nu urmărește să situeze pe primul plan al vieții literare traducerile. Literatura unui popor este apreciată întotdeauna după operele originale. Nici o limbă, însă, și nici o literatură nu s-au dezvoltat în completă izolare, fără să fi suferit influențe dinafară. Dacă înțelegem traducerile ca pe un factor de răspîndire a culturii, vom aprecia la justa ei valoare strădania celor mai de seamă oameni ai culturii din țara noastră de a prezenta cititorului român tot ce e mai de preț din creația altor popoare¹⁾.

Cei mai mari dintre poeții și prozatorii noștri n-au disprețuit traducerea, au cultivat-o cu dragoste, imprimîndu-i toată strălucirea geniului lor creator.

Ar fi utilă și binevenită o lucrare care să studieze în dezvoltarea ei istorică teoria și practica traducerii în țara noastră. O astfel de lucrare ar veni în sprijinul studiului limbii și literaturii naționale și ar servi de

1) Există perioade în dezvoltarea culturală a fiecărui popor cînd necesitatea traducerilor se simte deosebit de intens. Vezi articolele scrise de C. Dobrogeanu-Gherea la sfîrșitul veacului al XIX-lea (*Studii critice*, vol. I, II, Buc. E. S. P. L. A., 1956).

îndrumar celor ce intenționează să se ocupe de traduceri. Ea ar fi deosebit de necesară și celor ce se ocupă cu editarea diferitelor traduceri, căci le-ar da o orientare fără greș în alegerea materialului ce urmează să fie publicat, alegere ce nu poate (mai bine zis *nu trebuie*) să fie întâmplătoare. Nu orice operă merită să fie publicată și nu orice traducător trebuie încurajat.

Trebuie să ținem seama pe de o parte de valoarea operei, iar pe de altă parte de valoarea traducerii, care trebuie să păstreze întreaga substanță a originalului și să folosească din plin bogăția limbii naționale.

Traduceri valoroase din literatura universală sînt destul de multe la noi. Și numărul lor crește necontenit, coplesind maculatura de traduceri ratate. Este îmbucurătoare traducerea uneia și aceleiași opere în versiuni diferite, de obicei din ce în ce mai bune.

Numeroase sînt traduceri din literatura rusă. Calitatea lor s-a îmbunătățit simțitor, atunci cînd cunoscători ai limbii ruse s-au asociat cu poeți și prozatori romîni de valoare. Sînt traduceri în oarecare măsură indirecte. Acest neajuns se compensează însă, în unele cazuri, prin investigațiile scriitorului romîn, preocupat de adîncirea originalului, și mai ales prin talent, prin acea facultate care dă gîndirii omenești forma desăvîrșită, care dă cuvîntului strălucirea lui deplină.

Romanul *Război și Pace* de Lew Tolstoi a cunoscut o largă răspîndire în țara noastră, multă vreme, însă, în versiuni imperfecte. Trebuie subliniată ca un fapt de deosebită importanță apariția acestei opere monumentale într-o versiune nouă, editată sub îngrijirea valorosului poet și traducător Alexandru Philippide²⁾. Versiunea aceasta a cunoscut două ediții. La interval de cîțiva ani apare o nouă versiune a romanului rus, realizată de N. Parocescu și I. Frunzetti³⁾. Tot Parocescu este și autorul traducerii apărute sub îngrijirea lui Alexandru Philippide. Aceasta ne face să presupunem că Parocescu oferă traducerea nestilizată, la desăvîrșirea căreia au lucrat succesiv doi autori diferiți.

Cele două versiuni sînt, am putea spune, surori gemene. Cuvinte, expresii, fragmente întregi prezintă o asemănare uimitoare, asemănare ce se datorește în parte autorului versiunii nestilizate. Surprindem însă și unele deosebiri care pentru noi sînt extrem de interesante, deoarece ne permit să urmărim procesul de cizelare a operei și să distingem, schițată discret, personalitatea fiecăruia dintre autorii versiunilor publicate.

Sînt amănunte revelatoare pentru noi.

Pare ciudat faptul că începem cu amănuntele. Dar o operă desăvîrșită poate fi contemplată cu aceeași desfătare atît în ansamblul ei, cît și în cele mai mici amănunte; orice detaliu își capătă semnificația integrat în ansamblu, se înlanțuie cu altele, iar ideea care însuflețește întregul se înalță impunătoare pe această temelie trainică.

2) L. Tolstoi: *Război și Pace*, vol. I—IV. Trad. din l. rusă de N. Parocescu. Sub îngrijirea literară a lui Al. Philippide. C. Rusă, Buc. 1948.

3) L. Tolstoi: *Război și Pace*, vol. I—IV, ed. III revăzută. Trad. de Ion Frunzetti și N. Parocescu. Cartea Rusă, Buc. 1954—1955.

Pentru noi, criteriile de alegere a materialului decurg din analiza celor două versiuni românești menționate. O apreciere a textului romînesc, oricît de sumară ar fi ea, nu ni se pare posibilă decît prin prisma originalului, în primul rînd.

Să răsfoim, așadar, cele patru volume, spicuind din ele ceea ce ni se pare mai interesant sub aspectul dificultăților de transpunere în limba romînă.

Primele capitole ale vol. I ne introduc în atmosfera cercurilor aristocratice unde se încrucișează interesele cele mai felurite, începînd cu micile aranjamente matrimoniale și culminînd cu rețeaua complicată a intrigilor politice. Salonul d-nei Scherer cuprinde cu ușurință mulțimea pestriță: înalți demnitari, diplomați, celebrițați de o zi, conți și contese. Maestră desăvîrșită în arta de a dirija și întreține convorbirile, Ana Pavlovna Scherer își poartă „rangul” cu demnitate, cu conștiința necesității și importanței „misiunii” sale. Figura ei se conturează treptat: conversația banală și exaltată, împletită din frînturi de fraze rusești și franțuzești, adorația ei pentru țar, cochetăria și condescendența, înfățișarea cînd glumeată, cînd severă, cînd tristă—după împrejurări—, toate aceste trăsături mărunte se întregesc într-o comparație amplă a salonului cu un atelier de filatură condus cu pricepere neobosită de patronul grijuliu și ahtiat de profituri. Tinzînd spre metaforă, ea revine în forma aceasta eliptică la începutul capitolului 3, marcînd desfășurarea mai rapidă a tablourilor și scenelor: Вечер Анны Павловны был пущен (I, p. 15)⁴).

Tradusă cuvînt cu cuvînt, fraza ar suna cam astfel:

Serata Anei Pavlovna fusese *pusă în mișcare*.

Valoarea metaforică a verbului apare net, raportată la comparația anterioară. Cu toate acestea, nici una dintre cele două versiuni romînești nu o păstrează, ceea ce nu e rău, poate.

Citim astfel: „Serata A. P. era în toi” (vers. Fr. și Ph.)⁵). Nimic de obiectat: traducătorul, ca și jucătorul de șah, trebuie să se obișnuiască, vrînd-nevrînd, cu sacrificii mai mari sau mai mici, pentru a salva esențialul. Compromisurile, însă, n-au dat aproape niciodată rezultate satisfăcătoare. Versiunea Frunzetti continuă astfel:

„Zgomotul fuselor se auzea din toate părțile uniform și continuu” (Fr. I, p. 14).

Fraza înseamnă o revenire la prezentarea metaforică a salonului. Metafora, însă, se percepe cu greu, tocmai prin faptul că fraza introductivă o eliminase. Socotim mult mai izbutită soluția versiunii Philippide:

„Ecourile discuțiilor din toate grupurile se contopeau într-un zgomot uniform” (Ph. I, p. 15).

Fără să fie stridentă, aluzia la comparația anterioară se menține:

4) Citatele rusești se dau după ediția: Л. Н. Толстой, Собрание сочинений в 14 томах Т. V-VIII. Москва, Госиздат. Худ. лит., 1951.

5) Pentru comoditate, vom nota cele două versiuni fiecare după autorul stilizării: vers. Frunzetti și vers. Philippide. Sublinierile în interiorul citatelor ne aparțin (E. L.).

zgomotul uniform și indistinct al conversațiilor sugerează imaginea vîr-telniței și a fusului.

Observăm, totuși, că ironia discretă a scriitorului rus, zvîrlită în treacăt, pentru a caracteriza artificii și falsitatea înaltei societăți, ironia aceasta dispăre în fraza menționată (versiunea Philippide). Dar se menține ea, oare, în versiunea Frunzetti? Nu. În schimb, înțelesul se învâluie. Se simte divergența dintre original și traducere, lucru ce trebuie evitat cu orice preț. În cazul de față, sacrificarea unei metafore nu reprezintă o pierdere de neînlocuit, căci nuanța ei ironică e completată de un șir de trăsături, dispersate în capitolele precedente, și continuată de-a lungul întregii opere.

Astfel, vanitatea amfitrioanei este prezentată malițios într-o nouă comparație: asemenea unui „maître d'hôtel“ stilat, ea știe „să servească“ oaspeților surpriza, banală poate, figura ștearsă, într-o lumină extrem de favorabilă.

Atmosfera salonului începe să se precizeze; mulțimea de oaspeți ne apare oarecum uniformizată, pecetea „înaltei societăți“ se manifestă în gesturi, vorbe, atitudini, iar noțiunea însăși de „întă societate“ dispăre, nimicită de această critică imperceptibilă. Tolstoi s-a ferește de aprecieri personale, de sublinieri directe. Personajele se caracterizează, am putea spune, singure. De aceea fraza care precede apariția lor e de obicei neutră, lipsită de orice element afectiv:

Приехала вся высшая знать Петербурга (I, p. 11).

„Venise toată nobilimea de frunte a Petersburgului“ (Ph. I, p. 11).

Versiunea aceasta e cît se poate de exactă și bine aleasă. Frunzetti a preferat să-și coloreze traducerea:

„Venise toată protipendada Petersburgului“ (Fr. I, p. 11).

Sună frumos. Și totuși, nuanța net ironică a cuvîntului alterează ușor ansamblul.

Vom observa de altfel, citind versiunea Frunzetti, că în ciuda ostentelii pe care și-o dau traducătorii de a păstra cît mai mult din original, un șir de nuanțe dispar sau devin prea tranșante, deformînd originalul. (Tot așa cea mai mică deformare a unui obraz frumos, o ușoară umflătură, o modificare imperceptibilă a culorilor, îi distrug farmecul).

Să ne continuăm plimbarea prin salonul Anei Pavlovna și să ne oprim la un personaj secundar—avem preferința rolurilor minore—pe care Ana Pavlovna îl prezintă simplu: *ma tante*. Însăși prezentarea subliniază lipsa de importanță a acestei bătrîne, vestigiul al unui veac apus. În salonul d-nei Scherer ea e un simplu ornament, merit s-o pună în valoare pe amfitrioană. Pare, pe de altă parte, să sublinieze nimicnicia preocupărilor acestei societăți alese. „Ma tante“ fusese, probabil, doamnă de onoare, așa cum e și Ana Pavlovna; i-au rămas cîteva fraze stereotipe, singura reminiscență. Nu cumva soarta Anei Pavlovna, soarta atîtor alte femei din lumea mare este schițată profetic în această apariție fugitivă?

Tolstoi fixează într-o frază bine echilibrată atitudinea oaspeților față de *ma tante*:

Все гости совершали обряд приветствования никому неизвестной [...] тѣтушки (I, p. 12).

„Toți oaspeții îndeplineau *ritualul ploconirii* în fața acestei mătuși necunoscute“ (Fr. I, p. 12).

„Toți oaspeții îndeplineau *ceremonia de complimentare* a acestei mătuși necunoscute“ (Ph. I, p. 11).

Din cele două versiuni românești nu e greu s-o distingem pe cea valoroasă. Într-adevăr, oaspeții nu puteau îndeplini „ritualul ploconirii“... Erau destul de șlefuiți pentru viața de salon pentru ca să aduleze grosolan (să se ploconească) și cunoșteau prea bine relațiile sociale ca să nu-și dea seamă ca bătrîna mătușă nu mai însemna nimic din acest punct de vedere.

Versiunea Philippide ni se pare nu numai potrivită pentru fraza izolată, ceea ce ar fi prea puțin, ci și caracteristică pentru precizarea nuanței relațiilor dintre diferitele persoane. Ea respectă stilul lui Tolstoi. Nici un dicționar nu ne va ajuta în această operație de triere a sinonimelor; e necesară numai adîncirea textului, trăirea lui. Atunci detaliile se vor integra armonios în ansamblu și-și vor găsi haina romînească cea mai potrivită.

Am vorbit de nuanțele ierarhiei sociale în salonul select al Anei Pavlovna. Sînt persoane adulate, așteptate, altele primite cu bunăvoință, altele tolerate, ignorate etc. Fiecăreia dintre ele amfitrioana îi rezervă salutul bine măsurat și zîmbetul ce i se cuvine, nu după merite personale, ci după legiile nescrise ale highlife-ului.

Ce-i revine blîndului Pierre, fiul nelegitim al contelui Bezuhov?

Анна Павловна приветствовала его поклоном, относящимся к людям самой низшей иерархии в её салоне. Но несмотря на это низшее по своему сорту приветствие, при виде вошедшего Пьера в лице Анны Павловны изобразилось беспокойство и страх... (I, p. 13).

Iată versiunea Frunzetti:

„Ana P. îl salută cu acea înclinare a capului, cu care avea obiceiul să salute persoanele mai mărunte în rang care-i veneau în casă. Dar în pofida acestui salut *dintre cele mai puțin condescendente*, la vederea lui Pierre pe chipul Anei P. se zugrăvi o neliniște amestecată cu teamă“ (Fr. I, p. 13).

Pe lingă fraza greoaie, ne încurcă însuși sensul fragmentului. Ce înseamnă „un salut dintre cele mai puțin condescendente“? Unul „conscendent“ ar însemna supremul omagiu?

Versiunea Philippide este exactă fără servilitate:

„Ana Pavlovna îl întîmpină cu o înclinare a capului, așa cum primea ea întotdeauna în salonul ei persoanele de rang inferior; dar pe lingă acest *salut minor*, la intrarea lui Pierre, chipul ei luă o înfățișare de neliniște și teamă...“ (Ph. I, p. 13).

„Salut minor“ e o traducere ingenioasă a expresiei rusești. Ea colorează în tonalități juste scena.

Încheiem observațiile cu privire la salonul d-nei Scherer prin comentarea unui fragment care schițează atitudinea lui Pierre Bezuhov față de această societate, nouă și atrăgătoare pentru el.

Он всё боялся пропустить умные разговоры, которые он может услышать[...] (I, p. 14—15).

„Îi era mereu teamă să nu-i scape cumva discuțiile pline de duh pe care le-ar putea auzi“ (Fr. I, p. 14).

„Îi era mereu teamă să nu scape cumva discuțiile *importante* pe care le-ar fi putut auzi“ (Ph. I, p. 14).

Ce înseamnă în textul rusesc *умные разговоры* ?

Умный se poate traduce: inteligent, deștept, spiritual. Și totuși nu putem traduce: „discuții spirituale“, căci expresia rusească are o nuanță net ironică.

Ce discuții aștepta Pierre să audă în salonul select ? discuții pline de duh ? (Fr.) sau discuții importante (Ph.) ? Oricine cunoaște firea lui Pierre își va da seama că, în setea lui de a cunoaște, în dorința de a înțelege perioada istorică pe care o trăiește, el nu putea căuta amuzamentul (deși, ca orice fire impulsivă, era atras de tot ce-i nou).

Deci expresia „pline de duh“ nu e potrivită. În versiunea Philippide dispare nuanța ironică a expresiei rusești, deci reflectarea atitudinii autorului rus față de înalta societate. O a treia versiune ar fi necesară în cazul de față.

Iată un alt fragment în care Pierre își exprimă îndoiala cu privire la posibilitatea menținerii unei păci eterne :

Да, я слышал про его план вечного мира, и это очень интересно, но едва ли возможно... (I, p. 14).

„Da, am auzit vorbindu-se de planul lui pentru statornicirea păcii eterne; e foarte interesant, dar e greu de știut dacă e realizabil“ (Fr. I, p. 13).

„Da, am auzit despre planul său de pace eternă, care-i foarte interesant, dar, vedeți, nu știu dacă e cu putință...“ (Ph. I, p. 13).

În versiunea Frunzetti este pusă la îndoială capacitatea omului de a afla dacă planul e realizabil, pe cînd versiunea Philippide, urmînd îndeaproape originalul, pune la îndoială *însăși posibilitatea realizării planului*, exprimînd convingerile lui Pierre într-o formă atenuată a îndoielii.

Părăsind salonul d-nei Scherer să poposim pe moșia Lisiie Gorî în casa bătrînului prinț Bolconschi. Exilat la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și prelungindu-și din dispreț pentru prezent exilul, bătrînul și-a creat o existență menită să-l satisfacă pe deplin, contactul cu lumea dinafară devenindu-i inutil, ba chiar supărător. O viață ordonată, curgînd măsurat, cu precizie cronometrică, o viață rațională. Tirania despotică a bătrînului creează pentru cei ai casei — care-l adoră de altfel — o atmosferă apăsătoare.

Nimic mai monoton, mai uniform, mai în marginea frămîntărilor, decît viața la Lisiie Gorî. Ai impresia că nimic n-ar putea zdruncina cursul ei. Războiul pătrunde, însă, pînă și în acest colțisor izolat al țării. Pătrunde încet, pe nesimțite, pentru ca ravagiile durerii să izbucnească, năruind totul, pentru ca mult mai tîrziu să renască viața, nouă, primenită.

Istoria familiei Bolconschi este ea însăși un roman, a cărui firuire întregește istoria unui veac apus.

Dacă evenimentele tragice lunecă fără să atingă aproape viața aristocrației din capitală, pentru că în corupția ei degradantă își pierduse de mult aspectul uman, la Lisie Gorî, în ciuda izolării, omul rămîne om, ființă ce gîndește, căreia nu-i sînt străine durerile omenești profunde, răscolitoare, pe care le suportă cu demnitate.

Vestea morții prințului Andrei (dezmințită de altfel mai tîrziu) e primită de bătrînul Bolconschi cu emoție profundă și cu un sentiment de indignare față de acțiunile nesăbuite ale conducătorilor care au dus la pieire, fără rost, pe cei mai buni fii ai țării. Durerea e adînc tăinuită. Prințesa Liza, soția lui Andrei, nu trebuie să știe nimic, pentru a suporta cu toată liniștea și tăria marea taină vecină cu moartea, nașterea.

Cele cîteva capitole care urmează ne dau, concentrată în cîteva pagini, tragedia destinelor omenești, narată simplu, cu naturalețea proprie marilor artiști, zugrăvită cu neîntrecută măiestrie.

Iat-o pe tînăra și fermecătoarea prințesă Liza, al cărei zîmbet copilăresc poartă pecetea unei tristeți nelămurită, sub influența atmosferei apăsătoare din jur :

[...] но как и во всех не только улыбках, но и звуках речей, даже походках в этом доме со дня получения страшного известия была печаль, то и теперь улыбка маленькой княгини, подаввшей общему настроению, хотя и не знавшей его причины, — была такая, что она ещё более напоминала об общей печали (II, p. 37).

„Dar cum de la primirea groaznicei știri în toată casa nu numai zîmbetele, ci și sunetul vocilor și chiar mersul fiecăruia, erau toate îmbibate de tristețe, și surîsul acesta al prințesei Liza, înfrîurită și ea de atmosfera generală fără să-i știe cauza, era de așa natură încît amintea într-o măsură și mai mare tristețea generală“ (Fr., cap. VIII, p. 32).

„Dar, așa cum, de la primirea groaznicei știri, în casa aceasta nu numai zîmbetele, ci și vocile și chiar mersul tuturor erau numai tristețe, tot așa și surîsul prințesei Liza, supunîndu-se atmosferei generale, deși nu-i cunoștea cauzele, amintea într-o măsură și mai mare această tristețe“ (Ph., cap. VIII, p. 37).

Avem în fața noastră două versiuni exacte, în înțelesul mai limitat al cuvîntului, amîndouă.

Fraza prezintă greutatea pentru traducători. Curgerea ei lină se subordonează topicii rusești în care determinantele ocupă primul loc; de aici necesitatea unor modificări serioase în ordinea cuvintelor, necesitatea unei interpretări mai libere.

Astfel fraza :

[...] во всех не только улыбках, но и звуках речей и даже походках [...] была печаль [...].

nu poate fi tradusă literal: nu numai în toate zîmbetele, dar și în sunetele vocilor și în pași era tristețe.

Eliminînd sau mutînd adjectivul *toate*, amîndoi autorii romîni au simțit nevoia de a întări și reliefa cuvîntul *tristețe*. Versiunea Philip-

pide găsește asocierea cea mai potrivită: *era numai tristețe*. Cealaltă versiune ni se pare mai puțin izbutită, atît prin precizia brutală a participiului *imbibate*, cît și prin însăși construcția care pare un calc după expresia corespunzătoare din limba franceză. Un alt prozaism: *surîsul era de așa natură* subliniază asperitățile fragmentului și distruge armonia frazei ample din original.

Versiunea Philippide, folosind o topică ușor modificată în spiritul limbii romîne și selectînd mijloacele de exprimare, menține și conturează cu deosebită claritate echilibrul, simetria și curgerea lină a frazei tolstoiene.

Fragmentele ce urmează sînt momente tulburătoare de intensitate crescînd a încordării înfiorate, ce ne vor duce la deznodămînt.

Prințesa Liza se simte rău; sînt primele semne ale apropierii nașterii. Reacția Lizei la durerea fizică este unul din acele amănunte caracteristice, în care se reflectă cu deosebită claritate caracterul ei. Pe de o parte — teamă copilărească, înduioșătoare, pe de altă parte puțină prefăcătorie, caracteristică femeilor capricioase, obișnuite să fie răsfățate, privite ca niște bibelouri. Poate tocmai acest contrast îl îndepărtase pe prințul Andrei de dragălașa lui soție.

Княгиня заплакала детски-страдальчески, капризно и даже несколько притворно, ломая свои маленькие ручки (II, p. 38).

„[...] prințesa începu să plîngă cum plîng copiii capricioși și puțin prefăcuți cînd sînt bolnavi și-și frîng într-una mînuțele“ (Fr. II, p. 32).

„[...] prințesa începu să plîngă cu un aer de îndurerare copilărească, capricios și chiar, întrucîtva, prefăcut, frîngîndu-și mîinile mici“ (Ph. II, p. 38).

Tolstoi condensează într-o singură frază aspectele contrastante ale reacției prințesei: plînsul copilăresc și gestul puținel teatral al femeii mature (căci un copil nu-și frînge mîinile, el nu cunoaște încă disperarea). După cum vedem, versiunea Frunzetti nu izbutește să dea sensul exact al frazei rusești.

În versiunea Philippide notăm, pe lîngă fidelitate, deosebita sensibilitate în alegerea sinonimelor. Astfel adverbilor детски-страдальчески le corespunde perfect expresia *cu un aer de îndurare copilărească*; în locul ei, versiunea Frunzetti dă o propoziție întreagă, cu altă nuanță de înțeles: *cum plîng copiii [...] cînd sînt bolnavi*.

Iat-o, mai departe, pe prințesa Maria, înfiorată de cele ce se pregăteau, iar alături de ea moașa, plină de importanța misiunii sale, ridicată parcă în rang prin aceasta. De aici și tonul familiar, protector față de prințesă:

Вам девицам, про это знать не следует (II, 38).

„D-voastră, fată tînă, nu se cuvine să știți de lucruri de astea“ (Fr. II, p. 32).

„Voi, fetele, nu trebuie să știți toate astea“ (Ph. II, p. 38).

Versiunea Philippide este exactă. Generalizarea *voi, fetele*, o înglobează pe prințesa Maria în mulțimea fetelor nemăritate, neinițiate în tainele căsnicieii, deci inferioare din acest punct de vedere Mariei Bog-

danovna. Nuanța aceasta dispare în versiunea Frunzetti, unde distanțele sociale se mențin.

În așteptarea evenimentelor, prințesa Maria și doica șed în tăcere, cuprinse de același sentiment de îngrijorare și duioșie gravă care învăluisese toată casa⁶⁾. Nici un cuvânt despre cele ce se petreceau:

— „Milostiv e Dumnezeu, pușorule, — și bătrîna dădacă aprinse în fața chivotului luminările aurite și se așeză la ușă lucrînd la un ciorap. Prințesa Maria își luă o carte și încercă să citească. Dar deîndată ce se auzeau prin preajmă pași sau glasuri, prințesa se uita speriată și întrebătoare, și dădaca îi făcea din ochi semn să se liniștească. Același sentiment pe care-l încerca prințesa în camera ei îi stăpînea pe toți și se revărsase în toată casa, pînă în cele mai îndepărtate unghere. După vechea superstiție, care sună că cu cît mai puțini sînt cei care știu de femeia aflată în durerile facerii, cu atît mai slabe sînt acestea, toți se făceau că nu știu nimic, nimeni nu vorbea de asta, dar la toți oamenii casei, pe lîngă politețea gravă și respectul cuvenit rangului fiecăruia, ce domnea în casa prințului, se observa un soi de îngrijorare generală, ceva care le muia tuturor inima, dîndu-le conștiința că în aceste clipe se săvîrșea ceva mareț și de necuprins cu mintea“ (Fr. II, p. 32—33).

— „Bun e Dumnezeu, pușorule. Și doica aprinse luminările aurite, le puse în fața icoanelor și se așeză, împletind un ciorap, lîngă ușă. Prințesa luă o carte și începu să citească. Cînd se auzeau pași ea se uita speriată și întrebătoare la doică, iar doica îi răspundea cu priviri liniștitoare. În toate colțurile casei, toți erau cuprinși de același sentiment de care era cuprinsă și prințesa Maria. Dar, urmînd superstiția, că, cu cît sînt mai puțini cei ce știu de durerile unei femei care naște, cu atît mai mici sînt aceste dureri, toți se prefăceau că nu știu nimic; nimeni nu vorbea despre aceasta și, totuși, pe lîngă manierele de politețe gravă care domneau de obicei în casa prințului, la toți cei din casă se observa o îngrijorare, o duioșie și conștiința că ceva însemnat și misterios se petrecea în aceste clipe“ (Ph. II, p. 38—39).

Versiunea Philippide, urmînd îndeaproape originalul, izbutește să creeze din materialul suplul al limbii noastre atmosfera gravă și misterioasă a acestei așteptări. Versiunea Frunzetti schimbă, fără motive întemeiate, ordinea cuvintelor, atenuînd accentuarea voită de autorul rus. Pe lîngă aceasta, ca și în fragmentele analizate mai sus, țesătura fină

6) — Бог милостив, родубка. — Няня зажгла перед киотом обвитые золотом свечи и с чулком села у двери. Книжника Марья взяла книгу и стала читать. Только когда слышались шаги или голоса, книжника испуганно, вопросительно, а няня успокоительно смотрела друг на друга. Во всех концах дома было рыло и владело всеми то же чувство, которое испытывала книжника Марья, сидя в своей комнате. Но поверю, что чем меньше людей знает о страданиях родильницы, тем меньше она страдает, все старалась притворяться незнающим; никто не говорил об этом, но во всех людях, кроме обычной степенности и почтительности хороших манер, царствовавших в доме князя, видна была одна какая-то общая забота, смущенность сердца и сознание чего-то великого, непостижимого, совершающегося в ту минуту (II, p. 39).

a narațiunii este sfîșiată de prozaisme stridente, inexistente în original: „După vechea superstiție *care sună...*“

Iar întreg fragmentul se încheie cu o frază stingace, greoaie încărcată de perifraze. Notăm construcția neclară din punct de vedere gramatical:

„[...] pe lingă politețea gravă și respectul cuvenit rangului fiecăruia, *ce domnea în casa prințului...*“ *Ce domnea în casa prințului?* Rangul sau poate politețea și respectul? Atunci însă, predicatul s-ar cădea să fie la plural.

Aceeași frază în versiunea Philippide are cu totul altă rezonanță.

Pînă și bătrînul prinț Bolconschi, care se apără cu înverșunare de orice manifestare sentimentală și care nu nutrește prea multă simpatie pentru prințesa Liza, pînă și el e zguduit. Scena mută dintre bătrîn și credincioasa lui slugă e mai grăitoare decît orice explicație sau descriere⁷). O prezentăm în versiunea Philippide:

„—Anunță pe prinț că nașterea a început, spuse M. B., privind cu înțeles la cel trimis. Tihon se întoarse și aduse răspunsul.

— Bine, spune prințul, închizînd ușa și Tihon nu mai auzi în cabinet nici cel mai mic zgomot. După puțin timp el intră din nou în cabinet, chipurile să potrivească luminările; văzînd că prințul se culcase pe divan, îl privi și, văzîndu-i chipul răvășit, clătină din cap, se apropie și-i sărută umărul; apoi ieși fără să fi potrivit luminările și, fără să fi spus pentru ce venise. Taina cea mai măreață din lume continua să se săvîrșească. Trecu seara și începu noaptea. Iar sentimentul de înduioșare în fața mării taine nu scădea; creștea mereu. Toți vegheau⁸ (Ph. II, p. 39).

Citind această versiune ne vine greu să mai găsim vreun farmec celeilalte. O confruntare cu originalul ne dezvăluie de altfel mici abateri ce dovedesc o înțelegere superficială a textului rusesc. Iată fragmentul:

„—Anunță-l pe prinț că nașterea a pornit,—spune M. B., privind sigură de sine la cel trimis. Tihon se întoarse și aduse stăpînului său răspunsul.

— Bine, zise prințul închizînd ușa după el, și din cabinet Tihon nu mai auzi de atunci nici cel mai mic zgomot. Puțin mai încolo Ti-

7. — Доложи князю, что роды начались, — сказала Марья Богдановна, значительно посмотрев на посланного. Тихон пошёл и доложил князю.

— Хорошо,—сказал князь, затворяя за собою дверь, и Тихон не слышал более ни малейшего звука в кабинете. Немного погодя. Тихон вошел в кабинет, как будто для того, чтобы поправить свечи. Увидав, что князь лежал на диване, Тихон посмотрел на князя, на его расстроенное лицо, покачал головой, молча приблизился к нему и, поцеловав его в плечо, вышел, не поправив свечей не сказав, зачем он приходил. Таинство, торжественнейшее в мире, продолжало совершаться. Прошел вечер, наступила ночь. И чувство ожидания и смягчения сердечного перед непостижимым не пало, а возвышалось. Никто не спал (II, p. 40).

hon intră din nou în cabinet, ca și cum ar fi vrut să curățe mukul lumînărilor. Găsindu-l pe prinț culcat pe divan, Tihon se uită la el și, văzându-l tras la față, clătină din cap fără să spună o vorbă, se apropie și-l sărută pe umăr, apoi ieși fără să curățe mucurile, și fără să mai arate pentru ce venise. Taina cea mai solemnă din lume urma să se săvârșească. Trecu și seara; se înopă. Și sentimentul de așteptare și de smerenie în fața a ceea ce era de nepătruns nu scădea, ci, dimpotrivă, sporea. Toată lumea veghea" (Fr. II, p. 33).

Значительно nu poate fi tradus în cazul de față prin *sigură de sine*. Privirea moașei era mai curînd semnificativă și gravă. De aceea versiunea *privind cu înțeles* ni se pare mai nimerită.

Cînd citim că „din cabinet Tihon nu mai auzi nici cel mai mic zgomot“, înțelegem că Tihon, sluga, se afla în cabinet. Știm, însă, din fraza precedentă că Tihon ieșise.

Chipul prințului nu era pur și simplu *tras* (Fr.), ci *răvășit* (Ph.). Aceasta este traducerea exactă, ușor accentuată chiar, a cuvîntului rusesc *расстроеным*.

Citim mai departe în versiunea Frunzetti: *Taina cea mai solemnă din lume urma să se săvârșească*.

Verbul *a urma* este aici echivoc, întrucît poate arăta continuitatea fenomenului, dar și apropiata lui săvîrșire. E mult mai potrivit verbul *a continua*, care subliniază desfășurarea în timp și justifică așteptarea încordată a tuturor.

Încă un amănunt. În versiunea Frunzetti: citim *Trecu și seara: se înopă*.

A se înopă înseamnă a se face noapte, a se însera, a se întuneca. Nu fenomenul acesta de stingere treptată a zilei vroia să-l descrie Tolstoi, căci atunci n-ar fi spus că a trecut seara: știm că se întunecă de la începutul serii. Tolstoi vroia să dea mai multă intensitate și gravitate așteptării, s-o prelungească, măbind sentimentul de înduioșare. Numai prin *înduioșare* trebuie tradusă expresia *смягченность сердца* și nicidecum prin *smerenie*.

Revenind la desfășurarea evenimentelor în casa Bolconschi, notăm realizarea artistică desăvîrșită sub aspectul compoziției: apariția cneazului Andrei exact în momentul celei mai mari încordări, apariția celui ce fusese crezut mort. E ca o reînviere a nădejdlor, o alinare neașteptată. Și atît de supranatural pare acest fapt, încît prințul Andrei îi apare surorii sale ca o viziune fantomatică, ireală. Din capul scărilor, ea vede deodată chipul lui și blana gulerului ninsă. Cuvîntul *вырывается* e cel care pare să prezinte oarecari dificultăți. Corespondentul romînesc ar fi *trup*, dar și *siluetă*.

Ceea ce ne displace în versiunea Frunzetti (II, p. 34) este faptul că autorul ei nu încearcă să vadă scena cu ochii prințesei Maria, cu alte cuvinte că nu izbutește să sugereze în traducerea sa acea stare de spirit în care visul se confundă cu realitatea:

... *se ivi capul și apăru tot trupul prințului Andrei* (Fr. II, p. 34).

Cuvîntul *trup* e nelalocul lui aici și precizarea *tot* subliniază stîngăcia exprimării. Se pare că autorul versiunii a vrut să-l zugrăvească pe Andrei *urcînd* scările. Nu credem că aceasta este intenția lui Tolsstoi. În versiunea Philippide, cuvîntul supărător este, pe bună dreptate, eliminat.

Întîlnirea dintre micuța prințesă și soțul ei ne apare ca un dialog interior dintre cele mai impresionante. Culcată pe perne, prințesa Liza își păstrează trăsăturile caracteristice: gura întredeschisă, cu buza de sus umbrită de firisoare negre, și zîmbetul nelipsit. Durerile facerii i-au îmbujorat obrajii, i-au răvășit părul. Dar privirea e tot luminoasă, expresia copilărească aceeași. Și totuși e atît de schimbată, încît prințul Andrei se simte adînc zguduit, pătruns de o dragoste duioasă, care părea să fi dispărut de mult dintre cei doi soți. Căci zîmbetul prințesei e un simplu act reflex. Ea e cufundată în durerea fizică de care abia scăpase și care, cuibărită undeva în adîncul ființei sale, își putea înfinge din nou cangea necruțătoare.

Tot ce se petrece în jurul ei îi este complet străin. Iar prințul Andrei citește în privirea de copil speriat a soției sale o implorare mută și muștrătoare⁸⁾.

„Prințesa Liza sta culcată pe perne, cu o bonetă albă pe cap. (Durerile tocmai o lăsaseră). Șuvițe de păr negru îi căzuseră pe obrajii aprinși și asudați; gura ei mică, fermecătoare, cu buza umbrită de firisoare negre, era deschisă. Prințesa zîmbea veselă. Prințul Andrei intră în odaie și se opri în fața ei, la marginea divanului pe care era culcată. Privirea luminoasă, emoționată și plină de spaimă copilărească a soției sale se opri asupra lui fără să-și schimbe expresia. „Vă iubesc pe toți, nu v-am făcut nici un rău, de ce mă chinuiesc? Dați-mi ajutor“, spunea figura ei. Își văzuse bărbatul, dar nu înțelegea de ce apăruse acum în fața ei. Prințul Andrei ocoli divanul și o sărută pe frunte.

— Scumpa mea! îi spuse el cu cuvînte pe care nu i le adresase niciodată.

— Bun e Dumnezeu... Dar ea îl privea cu o expresie de nelămurire și muștrare copilărească.

8) Маленькая княгиня лежала на подушках, в белом чепчике. (Страдания только что отпустили её). Чёрные волосы прядями вились у её воспалённых, вспотевших щёк; румяный, прелестный ротик с губкой, покрытой чёрными волосиками, был раскрыт, и она радостно улыбалась. Князь Андрей вошёл в комнату и остановился перед ней, у изножья дивана, на котором она лежала. Блестящие глаза, смотревшие детски-испуганно и взволнованно, остановились на нём, не изменяя выражения. „Я вас всех люблю, я никому зла не делала, за что я страдаю? Помогите мне“, говорило её выражение. Она видела мужа, но не понимала значения его появления теперь перед нею. Князь Андрей обошёл диван и в лоб поцеловал её.

— Душенька моя, — сказал он: слово, которое никогда не говорил ей. — Бог милостив... — Она вопросительно, детски-укоризненно посмотрела на него.

„Я от тебя ждала помощи, и ничего, ничего, и ты тоже!“ — сказали её глаза. Она не удивилась, что он приехал; она не поняла того, что он приехал. Его приезд не имел никакого отношения до её страданий и облегчения их (II, 41—42).

„Așteptam ajutorul tău și nici tu!“... spuneau ochii ei. Nu se mira deloc de sosirea lui; nici nu înțelesese că el venise. Venirea lui n-avea nici o legătură cu suferințele ei și cu alinarea lor“ (Ph. II, p. 41).

Versiunea aceasta nu are nevoie de interpretare. Trebuie să remarcăm, totuși, pe lângă fidelitatea față de conținutul originalului, cadența naturală a frazelor — când domoale, în tablourile schițate ușor ori în narațiune, când întretăiate, suspendate, trădând emoția vorbitorului — cadență care nu ne dă nici o clipă impresia unei fraze străine limbii noastre; fiecare cuvânt pare să fie de neînlocuit, atât de puternic e integrat în ansamblu. Amănuntul caracteristic, repetiția căruia dă atita viață individuală eroilor tolstoeni, e menținut cu rigurozitate și cizelat cu grijă, așa cum își cizelează un compozitor *leit-motivul*. (Buza umbrită de firișoare negre (Ph.) și nu de puf brun sau puf negricios (Fr). Lexicul și gramatica se mlădiază, supunându-se intențiilor celui care a știut să creeze un veșmînt atât de desăvîrșit viziunii tolstoeniene. Perfecțiunea aceasta o simțim și mai mult dacă alăturăm cele două versiuni românești. Iată versiunea Frunzetti:

„Mica prințesă zăcea între perne cu o bonetă albă pe cap. (Dure-rile o lăsaseră o clipă). Șuvițele părului negru și lung îi încadrau obrajii aprinși și jilavi. Drăgălașa ei gură mică, rumenă, cu buza umbrită de un puf negricios, era deschisă și surîdea veselă. Prințul Andrei intră în odaie și se opri dinaintea ei, la picioarele canapelei pe care era culcată. Ochii strălucitori ai soției sale cu priviri de copil speriat și turburat, se opriră asupra lui fără să-și schimbe expresia. „Vă iubesc pe toți și n-am făcut nimănui nici un rău, atunci de ce sufăr? Ajuțați-mi!“ părea că spune expresia ei. Își vedea bărbatul, dar nu-și dădea seama ce însemnătate are faptul că-l avea acum în fața ei. Prințul Andrei ocoli canapeaua și o sărută pe frunte.

— Scumpa mea! îi spuse el — o vorbă pe care nu i-o spusese niciodată.

— Bun e Dumnezeu... Dar ea se uită întrebător, cu un soi de copilărească uimire și dojană, la el, și nu zicea nimic. „Mă așteptam la un ajutor din partea ta, dar nici tu nu mă ajuți, nici tu...“ spuneau ochii ei. Nu se mira de loc că venise. Prezența lui n-avea nici o legătură cu suferințele ei și cu alinarea lor“ (Fr. II, p. 35).

Nu putem spune că traducerea e rea. E corectă, fără să aibă acea pulsație vie ce caracterizează arta adevărată. Și dacă încercăm să ne dăm seama cum s-a întîmplat ca Tolstoi să apară dintr-odată umbrît, încetoșat, vom vedea că totul se datorește unor amănunte, în aparență neînsemnate.

De pildă, în fraza:

Șuvițele părului negru și lung îi încadrau obrajii aprinși și jilavi [...] e puțin cam supărător substantivul articulat *șuvițele*.

Nimeni nu-și poate închipui că toate șuvițele părului prințesei îi încadrau obraji, (purta bonetă).

Pe de altă parte, adjectivul *jilavi* nu se potrivește prea bine cu substantivul *obraji*, atunci când e vorba de o ființă epuizată de dureri cumplite. E oare prea puțin poetic cuvântul exact *asudați*?

Ne supără apoi unele amplificări nejustificate, abundența de cuvinte, acolo unde Tolstoi e foarte econom. Imaginea artistică se diluează în ele.

Înmormintarea prințesei Liza e concentrată la Tolstoi în zece rînduri⁹). Dar trăiesc în ele frămîntări omenеști a căror descriere ar ocupa ușor și cîteva pagini, fără a cîștiga, însă, în intensitate.

Celor ce-și iau rămas bun de la moartă, ea le apare tulburător de vie. Deși ochii îi erau închiși, aceeași mustrare pe care o citeau altă dată în priviri emana din întreaga ei înfățișare. O impresie. Însă Tolstoi evită să sublinieze că e o simplă părere și prin această detașare de realitatea imediată, evidentă, fixează un adevăr psihologic a cărui verificare o face însuși cititorul, trăind intensitatea suferinței celor rămași în viață.

Iată cele două versiuni romînești:

„Prințesa Liza fu înmormîntată după trei zile. Prințul Andrei se urcă pe treptele catafalcului să-și ia rămas bun de la ea. În coșciug fața ei era aceeași, numai ochii erau închiși.

„Ah, ce ați făcut cu mine?“ continua ea să spună și prințul Andrei simți că ceva se rupse în inima lui și că-l apăsă o vină pe care nu o mai putea repara și nici uita. Nu putea să plîngă. După el se apropie și bătrînul de moartă și-i sărută mînuța de ceară; fața ei îi spuse și lui: „Ah ce-ați făcut cu mine, pentru ce?“ Și, văzîndu-i fața, bătrînul își întoarse supărat privirea de la dînsa“ (Ph. II, p. 43).

„După trei zile, micii prințese i se cîntă prohodul, și prințul Andrei urcă treptele catafalcului, ca să-și ia rămas bun de la soția sa. În coșciug, fața ei era aceeași, cu toate că ochii îi erau închiși.

„Ce ați făcut voi din mine?“ spunea parcă într-una și prințul Andrei simți că în inima lui ceva se rupe și că-l apasă o vină pe care n-o mai poate nici îndrepta, nici uita. Nu putea plînge. Bătrînul se apropie și el de moartă și-i sărută mînuțele de ceară, încrucișate liniștit, pe piept; fața ei părea că-i spune și lui: „Ah, ce-ați făcut voi din mi-

9) Через три дня отпевали маленькую княгиню и, прощаясь с нею, князь Андрей взошел на ступени гроба. И в гробу было то же лицо, хотя и с закрытыми глазами. „Ах, что вы со мной сделали? — все говорило оно, и князь Андрей почувствовал, что в душе его оторвалось что-то, что он виноват в вине, которую ему не поправить и не забыть. Он не мог плакать. Старик тоже вошел и поцеловал её восковую ручку. спокойно и высоко лежавшую на другой, и ему её лицо сказало: „Ах, что и за что вы это со мной сделали?“. И старик сердито отвернулся, увидав это лицо (II, p. 43).

ne? Pentru ce mi-ați făcut asta?" Și, văzîndu-i chipul, bătrînul își întoarse încruntat privirea" (Fr. II, p. 36).

Puține i s-ar putea reproșa versiunii Frunzetti. Fragmentul, însă, e ușor alterat. Găsim, astfel, cîteva cuvinte care, prin însăși prezența lor, îl mențin pe cititor într-o stare de observație rece: impresia e cîntărită, analizată (*părea, parcă*).

Dintre cele două versiuni:

1. „*Ah, ce-ați făcut cu mine?*” continua ea să spună“ (Ph.)

2. „*Ce-ați făcut voi din mine? spunea parcă într-una*“ (Fr.)

o preferăm pe cea dintîi. Ea leagă imaginea prințesei, în clipele de suferință, cu figura moartei, făcînd-o să revină pentru o clipă la viață, intensificînd durerea sfîșietoare a suferinței.

Și vom fi de acord că bătrînul a sărutat *mînușa de ceară* a moartei, așa cum se obișnuiește, și nicidecum *mînușele*. Un amănunt.

Am cuprins în această analiză sumară capitolele 8 și 9 din vol. II, partea I, în total aproximativ 6 pagini, de-a lungul cărora viața familiei Bolconschi se desfășoară tumultuos, împletită din dureri și bucurii, din disperare și nădejde, îngemănînd viață și moarte.

Să desprindem acum din fresca tolstoiană două scene a căror animatoare este Natașa, copila ștregară în pragul adolescenței.

Primul bal. Prima încîntare a dansului.

Descrierea mazurcii, așa cum a dansat-o Denisov cu Natașa, e unul din fragmentele cele mai izbutite ale romanului¹⁰).

Iată-l în versiunea Philippide:

— „Face ce vrea din mine, vrăjitoarea! spuse Denisov și își descinse sabia. Apoi ieși dintre scaune, luă cu putere mîna partenerei, ridică puțin capul și lăsă în urmă un picior pentru a aștepta tactul. Numai pe cal și la mazurcă nu se observa statura mică a lui Denisov

10) Волшебница все со мной делает! — сказал Денисов и отстегнул саблю. Он вышел из-за стульев, крепко взял за руку свою даму, приподнял голову и отставил ногу, ожидая такта. Только на коне и в мазурке не видно было маленького роста Денисова, и он представлялся тем самым молодым, каким он сам себя чувствовал. Выжда такт, он сбоку, победоносно и шутиливо, взглянул на свою даму, неожиданно пристукнул одною ногой и, как мячик, упруго отскочил от пола и полетел вдоль по кругу, увлекая за собой свою даму. Он неслышно летел половину залы на одной ноге и, казалось, не видел стоявших перед ним стульев и прямо неся на них; но вдруг, прищелкнув шпорами и расставив ноги, останавливался на каблуках, стоял так секунду, с грохотом шпор стучал на одном месте ногами, быстро вертелся и, левою ногой подщелкивая правую, опять летел по кругу. Наташа угадывала то, что он намерен был сделать, и, сама не зная как, следила за ним, отдаваясь ему. То он кружил её, то на правой, то на левой руке, то, падал на колена, обводил её вокруг себя и опять вскакивал и пускался вперед с такою стремительностью, как будто он намерен был, не переводя духа, перебежать через все комнаты; то вдруг опять останавливался и делал опять новое и неожиданное колено. Когда он, бойко закружив даму перед её местом, щелкнул шпорой, кланяясь перед ней, Наташа даже не присела ему. Она с недоумением уставила на него глаза, улыбаясь, как будто не узнавая его.

— Что ж это такое? — проговорила она (II, p. 52-53).

și apărea așa cum se simțea el însuși: un băiat voinic. În clipa când intră în tact, el aruncă cu coada ochiului o privire spre partenera lui, bătu brusc dintr-un picior și, apoi, elastic ca o minge, sări de-a lungul cercului ducînd cu sine, în zbor, pe Natașa. Străbătu într-un picior, fără zgomot și pîrînd că zboară, o jumătate din sală. Lăsa impresia că nu vede scaunele și că se duce peste ele, dar, dintr-odată, își lovea pîntenii și, desfăcîndu-și picioarele, se oprea în călcîie; apoi, după ce rămînea astfel o clipă, bătea pe loc zornăindu-și pîntenii, se întorcea repede și, lovindu-și călcîile, se avînta iarăși de-a lungul cercului. Natașa îi ghicea intențiile și, fără să știe nici ea cum, i se supunea, lăsîndu-se în voia lui. El o învîrtea pe dreapta, pe stînga, îngenunchea și o rotea împrejurul său, apoi sărea iar în sus și pornea iar înaintea cu un avînt care lăsa impresia că vrea să străbată dintr-o suflare toate camerele; din cînd în cînd se oprea brusc și făcea figuri noi, neașteptate. Iar după ce își roti partenera în fața locului ei, își zăngăni pîntenii și se înclină în fața ei. Natașa nu-i răspunse cu reverența obișnuită, ci-l privi fix, nedumerită, și-i zîmbi ca și cum nu-l mai recunoștea.

Ce este asta? zise ea“ (Ph. II, p. 52).

i

Confruntînd această versune cu originalul, înțelegem că farmecul imaginilor creionate de Tolstoi rămîne neștirbit și în versiunea romînească.

Fragmentul cuprinde descrierea mazurcii, înșiruirea diferitelor mișcări pe care le execută Denisov și în voia cărora se lasă Natașa. Iar încîntarea fetei, furată de vraja dansului, e zugrăvită simplu, în cîteva cuvinte ce exprimă nedumerirea: cum se poate ca mișcările simple, studiate, cunoscute, să producă acest efect uimitor? Înțelegem încîntarea Natașei, căci și pentru noi, cititorii, mazurca pare să se desfășoare în contratimpuri tumultuoase, năvalnice, împletind acest avînt furtunatic cu grația lină a fluturărilor imperceptibile, cu plutirea ușoară în cadențe estompeate.

Pentru a descrie mișcarea e nevoie, în primul rînd, de verbe. În original, vom remarca, pe lîngă precizia semantică a fiecăruia, o anumită nuanțare realizată cu ajutorul aspectelor verbale perfectiv și imperfectiv. Începutul dansului, viguros,—o zmulgere violentă din real,—e marcat printr-un șir de verbe perfective, care sînt însă înlocuite imediat prin seria imperfectivelor, atunci cînd începe descrierea propriu-zisă a dansului. De ce? În primul rînd pentru a nu crea impresia că fiecare mișcare e unică și, o dată schițată, nu mai revine. Deci, pentru a crea continuitatea ritmică, pentru a da senzația de durată. Și, poate, pentru a proiecta în trecut acest moment, mărindu-i astfel farmecul poetic. Iar finalul, revenirea bruscă la realitate, impune revenirea la verbele perfective. Astfel, printr-un procedeu extrem de simplu, Tolstoi reliefează atmosfera de vrajă a dansului.

În versiunea romînească citată, acest aspect stilistic este menținut prin îmbinarea perfectului simplu cu imperfectul. Desigur că nu întotdeauna unui verb perfectiv la trecut îi corespunde în limba romînă

perfectul simplu, iar verbului imperfectiv imperfectul. Limba noastră are mai multe valori gramaticale pentru a marca nuanțele trecutului. În cazul de față, însă, această alegere e perfect justificată.

Versiunea Frunzetti (vol. II, p. 42—43) e mult mai sovăielnică în folosirea timpurilor, ca și în alegerea cuvintelor, de altfel. Iar frazele care ar trebui să zugrăvească simplu emoția Natașei, desprinderea ei bruscă din farmecul dansului și revenirea la realitate, capătă, în versiunea aceasta, o nuanță nouă:

Natașa, tulburată, uită să-i răspundă cu tradiționala reverență. Ea stătu și-l privi ținută, nedumerită, zîmbindu-i ca și cum nu l-ar mai fi recunoscut.

Ce-i cu el? se întrebă ea (II, p. 42—43).

De ce Natașa pare să nu-l recunoască pe Denisov? Pentru că s-a schimbat el? Fără îndoială că Denisov apare într-o lumină nouă. Însă Natașa, după părerea noastră, nici nu-l vede. Privirea-i fixă și zîmbetul aparțin clipelor ce s-au consumat. Iar întrebarea *что ж это такое?* (ce-i asta?) exprimă înstrăinarea de realitatea înconjurătoare, uimirea că visul a putut fi atât de frumos. De aceea nu putem considera ca justificată, nici din punct de vedere formal, nici din punct de vedere psihologic, traducerea: *Ce-i cu el?* (adică cu Denisov). Ea distruge unitatea fragmentului.

În scena mazurcii ne încântă trăirea intensă a clipelor, atât de caracteristică Natașei. Nu e o simplă reacție la un eveniment nou, e o adevărată îmbătăre a simțurilor. E interesant să mai urmărim un fragment în bună parte asemănător, — e vorba tot de bal, — care subliniază afirmația noastră.

De data aceasta e un bal adevărat, la curtea unui înalt demnitar. Emoția copilei, așteptarea încordată a invitației la vals, așteptare ce putea sfîrși cu lacrimi deznădăjduite, dar și cu bucurie nestăpînită, toate acestea au contribuit la crearea unei stări de fericire triumfătoare în clipele cînd luna, în sfîrșit, pe parchetul lucios, condusă de Andrei. Și tocmai această consumare o face pe Natașa, copila slăbuță, neformată încă, mult mai atrăgătoare în puritatea ei candidă, decît frumoasa Hélène¹¹⁾.

11) „Давно я ждала тебя“, — как будто сказала эта испуганная и счастливая девочка свою проявившуюся из-за готовых слез улыбку, поднимая свою руку на плечо князя Андрея. Они были вторая пара, вошедшая в круг. Князь Андрей был одним из лучших танцоров своего времени. Наташа танцевала превосходно. Пожги её в балльных атласных балмачках быстро, легко и независимо от нее делали своё дело, а лицо её сияло восторгом счастья. Её оголенные шея и руки были худы и некрасивы. В сравнении с плечами Элен, её плечи были худы, грудь неопределенна, руки тонули: но на Элен был уже как будто лак от всех тысяч взглядов, скользивших по её телу, а Наташа казалась девочкой, которую в первый раз оголили и которой бы очень стыдно это было, ежели бы её не уверяли, что это так необходимо надо.

Князь Андрей любил танцевать и, желая поскорее отделаться от политических и умных разговоров, с которыми все обращалось к нему и, желая поскорее разорвать этот досадный ему круг смущения, образовавшегося от присутствия государя, пошел танцевать и выбрал Наташу, потому что на нее указал ему Илья и потому, что она первая

Exactă în aparență, dar stîngace, versiunea Frunzetti nu ne face să simțim întreaga valoare a originalului. Iată cum apare comparația dintre Natașa și Hélène:

Puși alături de umerii Hélènei, umerii ei erau slabi, pieptul neformat încă, brațele subțiri... (II, p. 162).

De ce numaidecît o alăturare concretă, brutală? N-ar fi mai simplu să traducem exact cuvintele rusești: „*în comparație*“...

Tot așa în folosirea metaforelor, vom prefera sobrietatea și nu amplificarea, dacă e inutilă:

„Hélène apărea lustruită de lacul atîtor mii de ochi care-i alunecaseră pe trup“... (*ibidem*).

Aceeași frază, în versiunea Philippide, păstrează factura originalului (e drept că în original există cuvîntul „lac“, dar *lipsește* participiul „lustruită“):

„Hélène părea lustruită de atîtea mii de priviri care alunecaseră pe trupul ei“ (II, p. 201—202).

Un lucru mai grav: imaginea Natașei în versiunea Frunzetti e deformată, vulgarizată. Efectul acesta (neașteptat, poate, pentru autorul versiunii se datorește unui singur cuvînt. E vorba de influența pe care o exercită Natașa asupra prințului Andrei:

„...îndată ce ea începu să *freamăte* lîngă el și să-i zîmbească atît de cald, licoarea farmecului ei i se urcă la cap“ (II, p. 162).

Verbul *a freamăta* creează, în cazul de față, imaginea unei tinere provocatoare, care urmărește să atragă numaidecît atenția partenerului. Iar expresia *i se urcă la cap*, exactă dacă o analizăm izolat, deformează ansamblul poetic al fragmentului, fără să-i păstreze vigoarea. De altfel această imagine deformată e pregătită și însoțită de alte stîngăcii: *prințul se pornise pe dans..., se opri abia trăgîndu-și respirația* etc.

Ca să reconstituim tabloul și să putem gusta fragmentul, este de ajuns să-l citim în versiunea Philippide:

„Te așteptam de mult“ părea să spună fața asta speriată și fericită, cu zîmbetul ei apărut în locul lacrimilor ce stăteau gata să curgă, în timp ce-și punea mina pe umărul prințului Andrei. Erau a doua pereche întrată în cerc. Prințul Andrei era unul din cei mai buni dansatori ai timpului său. Natașa dansa perfect. Piciorușele ei în pantofiori speciali de atlas își îndeplineau rolul cu iuțeală, cu ușurință și independent de voința ei, iar fața ei strălucea de fericirea triumfului. Gîtul și brațele ei goale erau slabe și nu tocmai frumoase. În comparație cu umerii Hélènei, umerii ei erau slabi, pieptul neformat, brațele subțiri; dar în timp ce Hélène părea lustruită de atîtea mii de priviri care alunecaseră pe trupul ei, Natașa părea o fetiță pe care privirile o dezgolesc pentru întîia oară și pe care acest fapt ar fi rușinat-o mult,

из хороших женщин попал ему на глаза; но едва он обнял этот тонкий, подвижный стан и она наперебывала так близко от него и улынулась так близко ему, вино её прелестно ударило ему в голову: он почувствовал себя ожившим и помолодевшим, когда, переводя дыхание и оставив её, остановился и стал глядеть на танцующих (II, p. 206).

dacă n-ar fi fost încredințată de toți că lucrurile trebuie să se petreacă astfel.

Prințului Andrei îi plăcea să danseze și voind să scape de discuțiile politice și intelectuale în care-l atrăgeau diferite persoane, voind să rupă acel cerc de stinghereală format din cauza prezenței împăratului, plecase să danseze și alesese pe Natașa pentru că i-o recomandase Pierre și pentru că era prima dintre femeile drăguțe care-i căzuse sub ochi; dar îndată ce îi cuprinse talia subțire și mlădioasă și îndată ce ea începu să se miște lângă el și-i zîmbi atît de aproape, băutura farmecului ei îl ameți. Apoi, cînd, abia respirînd, o lăsă și începu să privească la cei ce dansau, se simți înviorat și întinerit“ (Ph. II, p. 201—202).

Tolstoi s-a remarcat, încă din primele sale opere, prin măiestria peisajului. *Povestirile din Sevastopol* au fost pentru cititorii ruși din sec. XIX o adevărată revelație prin amplexarea pe care o căpătă peisajul ce cuprinde și reliefează tot zbuciumul existenței omenești,—istorie și viață cotidiană, banal și sublim, toate înmănunchiate, sintetizate.

Peisajul ocupă un loc însemnat și în *Război și Pace*, epopee ce evoluează în atmosferă tipic rusească.

Poezia nuanțelor, a contururilor filigranate, atît de caracteristică artei descriptive a lui Turghenev, e înlocuită la Tolstoi prin reliefaarea viguroasă, contrastantă adesea.

Și—trăsătură caracteristică marilor scriitori—peisajul, atît la Turghenev cît și la Cehov și Tolstoi, nu trăiește izolat, ci se integrează în ansamblu, imprimîndu-i o anumită tonalitate.

Iată, de pildă, un fragment din vol. II, partea a III-a. E o descriere a primăverii năvalnice, învietoare. Valoarea sugestivă e fragmentului se atenuează mult dacă îl izolăm de desfășurarea evenimentelor în care s-a încrustat.

Același peisaj dominat de un stejar uriaș este văzut de prințul Andrei la începutul primăverii și ceva mai tîrziu, în deplina lui înflorire. Sub aspectul compoziției avem aici o construcție simetrică, în care celor două peisaje le corespund stări sufletești diferite. Două descrieri închid, în intervalul de timp ce le separă, transformări radicale.

Prințul Andrei, cufundat într-un adînc scepticism a cărui justificare nu e greu de găsit, vede expresia simbolică a propriei sale stări sufletești în stejarul secular care, izolat în mijlocul profuziunii de viață primăvăratecă, continuă să rămînă amorțit, negru, despuiat.

Andrei trebuia să audă convorbirea dintre Natașa și Sonia, să surprindă năzuința avîntată spre vis a copilei, pentru a simți că viața lui proprie nu s-a sfîrșit, nu poate sfîrși atît de absurd.

Revenirea lui Andrei la viață o presimțim din peisajul ce-o prevestește parcă. Iată un fragment ¹²⁾ în versiunile Philippide și Frunzetti:

12) Целый день был жаркий, где-то собиралась гроза, но только небольшая тучка брызнула на пыль дороги и на сочные листья. Левая сторона леса была темна, в тени; правая, мокрая, глянцовитая, блестела на солнце, чуть колыхаясь от ветра. Нее было в цвету; соловьи трепали и перекатывались то близко, то далеко (II, p. 160).

„Toată ziua fusese cald; se adunau ici și colo nori de furtună, dar numai un nouraș trecător stropi praful drumului și frunzele îmbibate de sevă. De-a stînga drumului pădurea era întunecată, în umbră; în dreapta ea scînteia udă în razele soarelui, abia legănată de vînt. Erau numai flori peste tot și privighetorile-și îngînau trilurile și se-ntreceau, care mai aproape, care mai de departe“ (Fr. II, p. 127).

„Toată ziua fusese cald, undeva se pregătea furtuna, dar numai un singur nor mic stropi praful și frunzele pline de sevă. Pe partea stîngă, pădurea era întunecată, în umbră; pe dreapta, ea lucea în soare, legănîndu-se ușor în vînt. Totul era în plină înflorire; privighetorile își înșirau trilurile dintr-un loc într-altul“ (Ph. II, p. 157).

Versiunea Philippide e exactă, plină de poezie viguroasă și sobră, caracteristică lui Tolstoi.

Am vrea să găsim măcar o parte din aceste valori în versiunea Frunzetti. Autorul ei n-a știut să vadă acest peisaj, iar puținul care l-a văzut n-a știut să-l exprime cu destulă măiestrie.

se adunau ici și colo nori ca de furtună...

Traducerea e inexactă. Tolstoi a surprins și a fixat în cîteva imagini așteptarea încordată care precede izbucnirea furtunii. Trebuia tradus: *undeva se pregătea furtuna* (Ph.).

Din epitetele: „frunzele *îmbibate* de sevă“ (Fr.) și

„frunzele *pline* de sevă“ (Ph.).

vom prefera, fără îndoială pe cel de-al doilea, mai sobru și mai exact.

Din cele două versuri: *erau numai flori peste tot* (Fr.) și

totul era în plină înflorire (Ph.)

vom prefera tot pe cea de-a doua, mai amplă, mai generală, cuprinzînd mai larg peisajul.

Și vom adăuga că fraza: *privighetorile își înșirau trilurile dintr-un loc în altul* (Ph.) este o interpretare măiestrită a imaginii originalului, unde cuvîntul перекатываться (a se rostogoli) nu putea fi tradus întocmai.

Fragmentul analizat pregătește descrierea stejarului singuratec¹³⁾.

13) „Да, здесь, в этом лесу, был этот дуб, с которым мы были согласны, — подумал князь Андрей. — Да где он?“ — подумал опять князь Андрей, глядя на левую сторону дороги и, сам того не зная, не узнавая тем дубом, которого он искал. Старый дуб, весь преобразившийся, раскинувшийся шатром сочной, темной зелени, шел, чуть колеблясь в лучах вечернего солнца. Ни корявых пальцев, ни болячек, ни старого недоверия и горь — ничего не было видно. Сквозь жесткую столетнюю кору пробивались без елочков сочные, молодые листья, так что перить нельзя было, что этот старик прозябал их. „Да это тот самый дуб“, подумал князь Андрей, и на него вдруг нашло беспричинное весеннее чувство радости и обновления. Все лучшие минуты его жизни вдруг в одно и то же время вспомнились ему. И мушкетер с высоким небом, и мертвое укоризненное лицо жены, и Пьер на пароле, и девочка, взволнованная красотой ночи, и эта ночь, и луна — и все это вдруг вспомнилось ему.

„Нет, жизнь не кончена в тридцать один год, — вдруг окончательно, беспрерывно

În versiunea Philippide notăm sensibilitatea autorului român, măiestria deosebită în minuirea frazei:

„Da, în această pădure se află stejarul acela cu care mă'nțelege m atît de bine“, se gîndi prințul Andrei. „Dar unde-o fi?“ se întrebă el din nou și privind în stînga drumului rămase fără să vrea în admirația stejarului, pe care-l căutasă și pe care nu-l recunoscă. Bătrînul stejar, transfigurat, cu frunzișul verde-închis, întins ca un cort, fremăta ușor în lumina soarelui de seară. Nici degetele noduroase, nici cicatricele, nici vechea neîncredere și suferință, nimic din toate acestea nu se mai arăta. Frunze tinere, pline de suc răsăriseră de-a dreptul din coaja lui aspră, seculară; cu greu se putea crede că sînt răsărite din trupul acestui moșneag. „Da, e chiar el, stejarul acela“, își zise prințul Andrei și dintr-odată, din senin, fu cuprins de un sentiment primăvăratice de bucurie și viață nouă. Toate clipele bune ale vieții îi veniră în minte într-o singură clipă. Și Austerlitzul cu cerul înalt, și chipul mort, mustător, al soției, și Pierre pe podul plutitor, și tinăra fată turburată de frumusețea nopții, și noaptea aceea, și luna; toate acestea îi veniră dintr-odată în minte.

„Nu, viața nu se sfîrșește la 31 de ani“ hotărî deodată și cu tărie prințul Andrei. „E prea puțin lucru să știu numai eu ce e în sufletul meu; toți trebuie să afle: și Pierre, și fata aceea care voia să-și ia zborul, toți trebuie să mă știe, pentru ca viața mea să nu se scurgă numai pentru mine, pentru ca ei să nu mai trăiască așa de independent de viața mea, pentru ca ea să se reflecteze în toți, pentru ca toți să trăiască cu mine la un loc“ (Ph. II, p. 157).

Și iarăși trebuie să notăm o serie de stîngăcii în versiunea Frunzetti (II, p. 128).

Stejarul acela cu care mă'nțelegeam atît de bine (Ph.), își spune prințul Andrei, personificînd copacul singuratec.

Versiunea Frunzetti se mulțumește să arate asemănarea:

Stejarul cu care mă simțeam atît de asemenea..., ceea ce scade valoarea originalului. Aceeași diminuare o simțim de-a lungul întregului fragment.

Cînd Philippide spune: *Bătrînul stejar transfigurat*, menținînd personificarea, Frunzetti traduce: *era de nerecunoscut*. Și descriînd mai departe frunzișul stejarului, îi adaugă epitetul *doldora de sevă* atît de nepotrivit și comparația *întins ca o boltă de cort*. E greu să ne închipuim o boltă de cort, cînd știm ce formă are de obicei cortul.

Stîngăciile continuă. Iată, de pildă, o imagine din trecut ce reapare în fața ochilor prințului, imaginea soției sale moarte:

решил князь Андрей. — Мало того, что я знаю все то, что есть во мне, надо, чтобы и все знали это: и Пьер, и эта девочка, которая хотела улечься в небо: надо, чтобы все знали меня, чтобы не для одного меня, шла моя жизнь, чтобы не жили они так независимо от моей жизни, чтобы на всех она отражалась и чтобы все они жили со мною вместе!" (II, p. 160).

Chipul dojenitor al soției moarte (Fr.).

Cuvîntul *moartă* pare să arate că în clipa cînd și-a amintit de ea Andrei, prințesa nu mai era în viață. Sensul e cu totul altul și el apare neștirbit în versiune Philippide :

...Chipul mort, muștrător al soției...

Imaginea aceasta o recunoaștem: astfel o zugrăvește Tolstoi pe prințesă în scena înmormîntării.

Revenirea prințului Andrei la viață e tot atît de impetuoasă, de avîntată pe cît de mohorîtă și sălbatecă fusese detașarea de ea. Acum el simte nevoia să iasă din găoace, să se recunoască în cei din jurul său, să și-i apropie. În versiunea Philippide, monologul interior, care exprimă trezirea lui Andrei din starea de mohorîtă nepăsare, curge într-un crescendo ritmat, accentuat de repetiții, pentru ca fiecare din ele, întocmai cu valurile mării ce năvălesc pe țărm, să se piardă în finalul: *pentru ca toți să trăiască cu mine la un loc*. Muzicalitatea acestei perioade relevă una din alosele însușiri ale versiunii Philippide. Ritmul interior al frazei e tocmai dificultatea cea mai mare în transpunerea într-o altă limbă a unei opere literare.

Aceste însușiri nu le întîlnim în versiunea Frunzetti decît întîmplător. Autorul n-a urmărit acest aspect al transpușerilor. Pe lîngă aceasta, el n-a folosit întreaga bogăție a limbii romîne. Cuvintele sînt alese fără prea multă grijă pentru nuanța semantică, ele nu sînt coordonate într-un sistem de imagini care să corespundă originalului, nu numai în detalii, ci și în ansamblu. Am relevat o serie de prozaisme, unele inexactități. Le-am luat la întîmplare și am mai putea cita destul de multe. Ne mărginim la cîteva exemple.

Împăratul Alexandru poruncește ca într-unul din rescripte să fie numaidcît *virtte* cuvintele sale (III, p. 16);

un țăran care vrea să arate cum a omorît pe cineva cu toporul *și desface larg minile*, gest cu totul nepotrivit (IV, p. 111).

În unele cazuri observăm deformări mai grave ale textului: ¹⁴⁾

„Întocmai ca în problemele de astronomie odinioară, astăzi în probleme de istorie, toată deosebirea în concepții se întemeiază pe recunoașterea sau nerecunoașterea unității absolute care servește de etalon pentru fenomenele vizibile. În astronomie, aceasta e imobilitatea pămîntului; în istorie, independența individului, adică libertatea“ [...].

„În primul caz a trebuit să renunțăm la nemișcarea noastră în spațiu, de care sîntem conștienți și să admitem existența unei mișcări pe care nu o simțim; în cazul de față, tot așa, trebuie să renunțăm la libertatea de care sîntem conștienți și să admitem existența, rămasă pentru noi inezisabilă a unei dependențe“ (vol. IV, p. 274).

În acest fragment se afirmă o serie de neadevăruri :

14) Vezi în textul rusesc IV, p. 348.

1. imobilitatea pământului, ca măsură pentru un șir de fenomene nu în trecut, ci în zilele noastre ;

2. nemișcarea noastră în spațiu, nemișcare de care sîntem conștienți ! Așadar, nemișcarea aceasta e o realitate !

Iată acm versiunea Philippide :

„Și astăzi în istorie, ca în problemele astronomiei odinioară, toată deosebirea de concepții are la bază recunoașterea unității absolute, servind de măsură pentru fenomenele vizibile. În astronomie, aceasta era mișcarea pământului ; în istorie, independența individului, adică libertatea [...]“

„În primul caz a trebuit să renunțăm la conștiința nemișcării în spațiu, inexistentă și să admitem existența unei mișcări pe care nu o simțim ; în cazul de acum, tot așa, trebuie să renunțăm la libertatea inexistentă și să admitem existența unei dependențe pe care nu o simțim“ (Ph. IV, p. 349).

Deosebita ei claritate se datorește transpunerii fidele a textului original ; iar pentru a nu crea nici o dificultate în înțelegerea ideii lui Tolstoi, Philippide introduce un cuvînt, inexistent în versiunea rusă, dar care precizează ideea și echilibrează structura frazei.

Am analizat numai cîteva fragmente din romanul *Război și Pace*. Ele ne permit, însă, să tragem anumite concluzii cu privire la arta traducerii.

Dacă am fi avut în fața noastră numai versiunea Frunzetti, ne-am fi declarat mulțumiți, considerînd că ea nu deformează prea mult originalul și am fi făcut, poate, observația că opera marelui scriitor rus prezintă dificultăți mari pentru traducător, că specificul gîndirii și măiestriei lui Tolstoi nu poate fi transpus într-o altă limbă. Am fi zis, poate, că limba noastră e prea săracă în nuanțe, prea puțin viguroasă.

Dar versiunea Philippide demonstrează convingător că Tolstoi nu e intraductibil, că limba romînă ne oferă posibilități inepuizabile de nuanțare și precizare.

Prima condiție în realizarea unei traduceri bune este, desigur, înțelegerea originalului. În măsura în care această înțelegere izbutește să se detașeze de însușirea fragmentară a cuvintelor, a frazelor, a ideilor izolate și să pătrundă adînc substanța însăși a operei, s-o cuprindă în întregime, traducerea va depăși faza însușirii mecanice a unor elemente izolate, devenind un act de creație.

Între traducerea textuală, încorsetată de normele unei limbi străine și transpunerea liberă, un fel de interpretare a operei respective (cazurile sînt numeroase, din antichitate și pînă în zilele noastre), există o cale de mijloc, una singură, cea adevărată : o transpunere fidelă a ideilor și imaginilor din original, a stilului scriitorului, cu respectarea normelor limbii în care traducem.

Noțiunea de fidelitate trebuie, însă, înțeleasă în deplin acord cu

principiul formulat mai sus: dacă nu traducem cuvinte izolate, ci idei, imagini, atunci fidelitatea față de original va însemna respectarea ideilor și imaginilor, integrate într-o unitate perfectă.

Și atunci, revenind la cele două versiuni analizate, vom putea afirma cu toată certitudinea că versiunea Philippide este surprinzător de fidelă (în ciuda unor aparente abateri de la original), căci găsim în ea toate trăsăturile esențiale, toate calitățile originalului (plasticitate, precizie, poezie, naturalețe, muzicalitate, vigoare etc.). Este opera lui Tolstoi gândită și trăită în românește.

Este, pe de altă parte, un document prețios în care s-a reflectat dezvoltarea limbii noastre literare.

Versiunea Frunzetti e o fotografie ștearsă, expusă insuficient, pe cînd versiunea Philippide e o pictură viguroasă, vie, realizată de mîna unui mare artist.

Și e natural să ne punem întrebarea: cum o traducere excelentă din toate punctele de vedere nu se reeditează și e înlocuită, la un moment dat, cu o versiune nouă, calitativ inferioară? Unde este simțul critic al redactorilor?

Le putem fi recunoscători pentru un singur lucru: ei ne-au oferit posibilitatea de a releva încă o dată bogăția limbii romîne și măiestria rarelor noastre talente, care o cultivă ca pe bunul cel mai de preț al nostru al tuturor.

Catedra de Limbă franceză

О ЗНАЧЕНИИ СЛОВА В ПЕРЕВОДАХ

Краткое содержание

На основе анализа двух румынских переводов романа Л. Толстого „Война и Мир“, автор пытается выявить не только необходимость глубокого изучения творчества писателя, произведение которого переводится, и знания как языка подлинника так и родного языка, но главным образом необходимость творческого осмысления произведения в целом, так как, только исходя из более широкого понимания текста, переводчик может сохранить значение и оттенок каждого слова, каждого образа. В этом отношении перевод романа „Война и Мир“, вышедший под редакцией известного литературоведа и поэта А. Филиппиде, представляет особый интерес. Сохранив звучание и свежесть подлинника, А. Филиппиде выявил богатство, многозначность и гибкость румынского языка, способного выразить тончайшие смысловые оттенки.

DEUX TRADUCTIONS DU ROMAN *GUERRE ET PAIX*

R é s u m é

L'auteur présente une analyse comparative de deux traductions roumaines du roman *Guerre et Paix* de L. Tolstoi, ce qui lui permet de soulever certains problèmes concernant l'art de traduire. Une bonne traduction implique non seulement une étude détaillée de l'original et la connaissance approfondie des deux langues, mais aussi l'art d'intégrer le détail dans l'ensemble, l'art de choisir le mot juste, capable de rendre toutes les nuances. Envisagée de ce point de vue la traduction publiée par les soins du poète Al. Philippide présente un intérêt tout spécial. Al. Philippide a su transposer le texte en véritable artiste et user d'une langue riche, colorée, précise. Il a démontré—et ce n'est pas pour la première fois—que notre langue est capable d'exprimer toutes les subtilités de pensée et de style, qu'elle constitue un instrument d'une grande sensibilité.

PERSONENCHARAKTERISTIKEN IN DEN NOVELLEN THOMAS MANNS

VON

HERTHA PERETZ

Die von Thomas Mann am meisten gehandhabte beschreibende Kategorie ist die des Porträts, welcher der Dichter Seiten verdankt, die zu den erfolgreichsten seines Werkes gehören. Die Befähigung zur Landschaftsschilderung ist bei ihm in viel geringerem Masse ausgebildet; der Mensch und nicht die Natur steht im Hauptzentrum seines Interesses. In einem Vortrag aus dem Jahre 1926 *Lübeck als geistige Lebensform* spricht der Dichter das selbst aus. Seine Bücher, sagt Thomas Mann, „spielen unter Menschen und handeln vom Menschlichen, auf dieses ist fast alles Interesse gesammelt, alle Blickschärfe gerichtet, das Landschaftliche tritt zurück“ (1, S. 388). Tatsächlich ist Mann ein mit aussergewöhnlichem Scharfblick begabter Beobachter der menschlichen Erscheinung, ein Porträtzeichner par excellence, dessen Fähigkeit die inneren und äusseren Züge des Menschen abzustufen praktisch unerschöpflich ist. Auch bei den Personencharakteristiken finden wir das Mikroskopische und Addierende der Darstellung, die Genauigkeit der Analyse, das Auskosten jeder Nuance in Gebärde, Stimmung, Mienenspiel. Mann ist keiner der Dichter, denen es um Kürze zu tun ist, deren Ehrgeiz es ist, knapp und zuzammendrängend zu erzählen; ihm geht es vielmehr um die plastische Greifbarkeit der Gestalten und Ereignisse, um die lebendige Anschaulichkeit der inneren Zustände und Vorgänge, um die Deutlichkeit der umgebenden Welt, kurz, um die Darstellung der Wirklichkeit in all ihrer Fülle, in all ihrem Reichtum und zwar will er die tausend Einzelheiten dieser Wirklichkeit nicht auf einmal vor unser Auge bringen, sondern nacheinander, wie sie sich eben folgen, an gewissen Punkten liebevoll verweilend, damit der Leser ein genaues Bild des Dargestellten bekommt. Wenn ihn auch die Neigung zum Detail, die ihm eigen ist (die überdetaillierte Schilderung der Personen und Gegenstände wurde ihm von manchen Kritikern vorgeworfen) gelegentlich mitreisst, so dass er unzählige nebensächliche Einzelheiten aneinanderreicht, so ist das ganz belanglos, wenn man an

den Reichtum an Seelenkenntnis und Charakterisierungskunst denkt, den er vor uns ausbreitet; in dieser Hinsicht haben seine Personencharakteristiken in der gesamten neueren Literatur nicht ihresgleichen.

Was sofort ins Auge fällt, ist die starke Individualisierungsfähigkeit des Dichters. Schon die erste Erwähnung oder der erste Auftritt einer auch nur halbwegs bedeutenden Gestalt, wird gewöhnlich von einer oft eins bis zwei Seiten langen Beschreibung begleitet, als deren Ergebnis die betreffende Figur in aller Anschaulichkeit vor uns tritt. Jede Person ist ein Individuum für sich, ausgestattet mit einer Fülle besonderer Einzelheiten, Eigentümlichkeiten des Temperaments, mit bestimmten persönlichen Gewohnheiten. Jede Geste, jedes Detail der Kleidung, Gesicht, Blick und Mienenspiel, Fehler und Qualitäten, die Haltung der Figuren und ihre Sprache, die feinsten Nuancen von Farbe, Ton, Geruch, Form, Geschmack kommen zum Ausdruck und werden zu einem Ganzen zusammengefügt. Die besondere Stärke des Dichters liegt auf dem Gebiete der psychologischen Analyse; seine von sinnlich-anschaulichen Elementen durchdrungenen Seelenanalysen sind breit entwickelt, die Anführung äusserer wie innerer Einzelheiten macht seine Figuren lebensfähig. Thomas Mann führt die psychologische Analyse bis zur vollkommenen Entblössung seiner Menschen. Die seelische und körperliche Zersetzung des Helden der Novelle *Tod in Venedig*, das Hereinreissen des berühmten Schriftstellers in den Strudel des Raues, des Chaos, des Todes als Folge seiner Verfallenheit an den schönen Knaben Tadzio, ist bis in die kleinsten Einzelheiten verfolgt, keine Geste, keine seelische Regung entgeht dem Dichter.

Um die beabsichtigte Schilderung der feinsten inneren und äusseren Züge seiner Figuren zu verwirklichen, greift der Dichter zu verschiedenen sprachlich-stilistischen Mitteln, namentlich zur Häufung konkretisierender Epitheta, mit deren Hilfe er eine einfach erstaunliche Höhe an packender Anschaulichkeit erreicht. So z. B. bei der Schilderung Cipollas (*Mario und der Zauberer*), dieses körperlich und seelisch verkrüppelten, machtbesessenen Zauberkünstlers und Hypnotiseurs, die wir hier teilweise anführen: „Ein Mann schwer bestimmbar Alters, aber keineswegs mehr jung, mit scharfem, zerrüttetem Gesicht, stechenden Augen, faltig verschlossenem Munde, kleinem, schwarz gewachsenen Schnurrbärtchen und einer sogenannten Fliege in der Vertiefung zwischen Unterlippe und Kinn, war er in eine Art von komplizierter Abendstrasseneleganz gekleidet. Er trug einen weiten, schwarzen und ärmellosen Radmantel mit Samtkragen und atlas-gefütterter Pelerine, den er mit den weiss behandschuhten Händen bei behinderter Lage der Arme vorn zusammenhielt, einen weissen Schal um den Hals und einen geschweiften, schief in die Stirne gerückten Zylinderhut“. Oder weiter unten „Aber ich muss betonen, dass von persönlicher Scherzhaftigkeit oder gar Clownerie in seiner Haltung, seinen Mienen, seinem Benehmen nicht im geringsten die Rede sein konnte; vielmehr sprachen strenge Ernsthaftigkeit, Ablehnung alles Humoristischen, ein gelegentlich übellauniger Stolz, auch jene gewisse Würde und Selbstgefälligkeit des Krüppels daraus, — was freilich nicht hin-

derte, dass sein Verhalten anfangs an mehreren Stellen Lachen hervorrief. Dies Verhalten hatte nichts Dienstfertiges mehr; die Raschheit seiner Auftrittsschritte stellte sich als reine Energieäusserung heraus, an der Unterwürfigkeit keinen Teil gehabt hatte. An der Rampe stehend und sich mit lässigem Zupfen seiner Handschuhe entledigend, wobei er lange und gelbliche Hände entblösste, deren eine ein Siegelring mit hochragenden Lasurstein schmückte, liess er seine kleinen, strengen Augen, mit schlaffen Säcken darunter, musternd durch den Saal schweifen, nicht rasch, sondern indem er hie und da auf einem Gesicht in überlegener Prüfung verweilte — verkniffenen Mundes, ohne ein Wort zu sprechen“ (2, S. 728). Das Bild Cipollas enthält, wie wir sehen, eine wahre Sturzflut konkretisierender Epitheta, verstärkt durch Adverbien und Wortzusammensetzungen, neben physischen Einzelheiten, umfasst es auch psychische; die konkrete Reihe: scharfes, zerrütetes Gesicht, kleines, schwarzgewichstes Schnurrbärtchen usw. ist mit der abstrakten Reihe: persönliche Scherzhaftigkeit oder gar Clownerie, strenge Ernsthaftigkeit, Ablehnung alles Humoristischen usw. verwoben. Der Dichter begleitet also die Skizzierung der äusseren Umrisse mit der des Charakters, und zwar wird der letztere mit Hilfe direkter Darstellung, hauptsächlich aber durch Wiedergabe der Art, in welcher das Individuum handelt und sich bewegt, gezeigt. Die geschilderte Figur wird von zwei Seiten beleuchtet, wir sehen sie, wie sie dem Autor erscheint, gleichzeitig wird aber auch der Eindruck angedeutet, den Cipolla auf die anderen Zuschauer seiner Zaubervorstellung macht. Indem der Dichter bestimmte physische Eigenheiten der Figur (Bewegung, Blick) betont, gelingt es ihm, das Wesentliche des Modells zu konkretisieren, das Gefährliche an ihm, so den Eindruck von Komik vermeidend, den ein weniger geübter Meister bei einer Figur wie der Cipollas leicht hätte erwecken können.

Ähnlich ist auch das Bild von Cipollas Gegenspieler, dem Kellner Mario, gezeichnet. Auch hier schreitet die Beschreibung vom äusseren Anschein zur Seele des Modells über, auch hier sind die physischen Einzelheiten: kurzgeschorenes Haar, Augen von unbestimmtem Grau, eingedrückte Nase usw. mit den psychischen: primitive Schwerkraft, träumerische, sich leicht in Geistesabwesenheit verlierende Art. usw. untermischt; auch hier werden bestimmte äussere Eigenheiten betont, die für das innerliche Leben bezeichnend sind (Verhülltheit der Augen, Schmalheit und Feinheit der Hände).

Eine Methode, die Thomas Mann häufig bei seinen Personencharakteristiken anwendet, ist die der Gegenüberstellung, des Gegensatzes; Mann ist ein Meister in der Ausarbeitung der Anthitesen. So die Gegenüberstellung der Bilder von Hans Hansen, dem „gewöhnlichen Bürger“ und Tonio Kröger, dem „verirrten Bürger“. Die äusseren und inneren Eigenheiten dieser beiden Figuren werden nacheinander angegeben, wodurch der Kontrast scharf beleuchtet ist. Hans hat bastblondes Haar und scharf blickende, stahlblaue Augen „aber unter Tonios runder Pelzmütze blickten aus einem brünetten und ganz südlich scharf geschnittenen Gesicht dunkle und zart umschattete Augen mit zu schwe-

ren Lidern träumerisch und ein wenig zaghaft hervor... (2, S. 204). Auch ihr Verhalten ist gegensätzlich. „Er (Tonio H.P.) liebte ihn (Hans H.P.) zunächst, weil er schön war; dann aber, weil er in allen Stücken als sein eigenes Widerspiel und Gegenteil erschien“ (2, S. 208). Auch bei der Charakterisierung von Baron Harri und seiner Gattin *Ein Glück*, von Jappe und Do Escobar (*Wie Jappe und Do Escobar sich prügelten*), von Lorch und Beisser (*Unordnung und frühes Leid*), von Vater und Mutter des Helden in *Der Bajazzo*, von Rosalie und ihrer Tochter Anna (*Die Betrogene*), erzielt der Autor durch diese Methode besondere Wirkungen. In der Novelle *Die vertauschten Köpfe* beruht der Konflikt der Handlung eben auf dem stark herausgearbeiteten Gegensatz zwischen den beiden Jünglingen Schridaman und Nanda.

Gemäss den epischen Erfordernissen variiert der Dichter die Art der Personendarstellung. Manchmal werden bei der ersten Erwähnung einer Person ihre bezeichnendsten Merkmale mitgeteilt, ein anderes Mal aber wird die Methode des Nacheinander angewendet. Mit liebevoller Sorgfalt verweilt der Verfasser bei einem ins Auge fallendem Merkmal, geht dann zu etwas anderem über, kommt wieder zurück, setzt seine Zeichnung fort, schweift wieder ab, kehrt wieder zurück und so fort bis das Bild in seiner Vollständigkeit vor unseren Augen umrissen ist. So zeichnet er das Porträt Schillers in *Schwere Stunde*, aber namentlich das des schönen Knaben Tadzio, dessen Anblick für den Helden der Venedig-Novelle Verfallenheit, Untergang, schliesslich Tod bedeutet. Zum ersten Mal erwähnt der Verfasser Tadzio auf Seite 481, kommt dann immer wieder auf ihn zurück, aber erst mit dem letzten Auftritt auf Seite 537 zieht Thomas Mann den Endstrich unter seine Zeichnung, erst dann kann man das Bild, des in seiner Schönheit und Grazie göttergleichen Knaben, als vollendet betrachten. Indem er hier die Methode des Nacheinander anwendet, deutet der Dichter gleichzeitig den Charakter der Zwangsvorstellung an, den die Gestalt des jungen Polen für Gustav von Aschenbach bekommt, eine Zwangsvorstellung, von der ihn erst der Tod befreit. Auch der kleine Herr Friedemann wird aufeinanderfolgend, in Entwicklung dargestellt, sein Bild setzt sich aus kleinen Skizzen zusammen, die die physischen und psychischen Veränderungen des Helden festhalten.

Thomas Mann ist ein Schriftsteller mit vorherrschend visueller und akustischer Veranlagung, seine Sinnesorgane, vor allem das Auge und das Ohr, besitzen aussergewöhnliche Schärfe; dem Blick entgeht keine Bewegung. Oft sind seine Personencharakteristiken auf eine feine, aber eindrucksvolle Farbenwirkung gestellt, wie in dem Bild Gerda von Rinnlingsens (*Der kleine Herr Friedemann*): „Eine Minute verging, bis Frau von Rinnlingen rechts die Portiere auseinanderschlug und ihm auf dem dicken braunen Teppich lautlos entgegenkam. Sie trug ein ganz einfach gearbeitetes, rot und schwarz gewürfeltes Kleid. Vom Erker her fiel eine Lichtsäule, in welcher der Staub tanzte, gerade auf ihr schweres, rotes Haar, so dass es einen Augenblick goldig aufleuchtete“ (2, S. 29). Das Ohr des musikalisch veranlagten Sprachkünstlers hört die leisesten Geräusche, hört den Rechtsanwalt Jacoby (*Luis-*

chen), der „so leise, dass man nicht seine Schritte, sondern nur das langsame Schüttern des Fussbodens und der Möbel vernahm“ an das Bett seiner Frau kommt; es ist für die leisesten Tonstufen der menschlichen Stimme empfänglich, hört den Klang der „wilden und überlauten Stimme“ des Jüngers aus der Schweiz (*Beim Propheten*) „die aber gleichwohl im Innersten bebte, wankte und von Kurzluftigkeit beeinträchtigt war“ (2, S.302). Mit Vorliebe verweilt der Dichter bei den auffallenden, Eindrücken d. h. bei solchen, die sich von dem gewöhnlichen Erlebnis am stärksten abheben und als Folge auch am anschaulichsten wirken; er arbeitet, trotz der Gedämpftheit seiner Farben, Farb- und Tongegensätze heraus: der weisse Arm Gerda von Rinnlings auf dem roten Samt der Brüstung, der unvermittelte Übergang von Cis-dur nach F-dur in der Musik Alfreds (*Luischen*), ein Übergang der den tragischen Ausgang der Novelle auslöst, indem er den Tod des Rechtsanwalts herbeiführt, er schildert abnorme Körperformen, sowie krankhafte organische Veränderungen und ihre affektiven Begleiterscheinungen. Die Krankheit spielt, in den Novellen ebenso wie in den *Buddenbrooks* und anderen Romanen eine bedeutende Rolle. Johannes Friedemann und Cipolla sind bucklig, Anna von Tümmler hat einen Klumpfuss, welche Gebrechen sich auf das Seelenleben der Personen auswirken. Auch andere Gestalten der Novellen, obwohl nicht gerade verkrüppelt, haben etwas krankhaftes, vom Gewöhnlichen abweichendes, so Tobias Minder-nickel, Lobgott Piepsam (*Der Weg zum Friedhof*), Hieronymus (*Gladius Dei*). Fratzenhaft, grotesk sind auch einige Figuren der Venedig-Novelle die als Hinweis auf den Tod des Helden, als Vorimitationen dieses Todes aufzufassen sind und deren symbolischer Charakter vom Dichter angedeutet wird. Gleich am Eingang der Novelle erscheint jener seltsame Fremde in der Nähe des nördlichen Friedhofs von München, der eine merkwürdige Reiselust in Aschenbach hervorruft. Trotz des gewollt symbolischen Charakters ist die Darstellungsweise dieselbe wie bei den realen Figuren. Der Fremde wird in Kleidung und Aussehen ausführlich beschrieben. Es folgt dann im Reigen der Totentanzfiguren der nur kurz erscheinende „ziegenbärtige Mann von der Physiognomie eines altmodischen Zirkusdirektors“, später „der falsche Jüngling“, der sein Alter und seine Runzeln mit Schminke verbirgt, der ungefällige, düstere Gondoliere, der Bassbuffo, der unanständige Lieder vorträgt. Obwohl diese Figuren sinnlich und konkret, keineswegs etwa geisterhaft, gezeichnet sind, so erwecken sie doch den Eindruck von künstlerischen Abstraktionen.

Bezeichnend für die Neigung Thomas Manns zur Darstellung grotesker Gestalten ist die Figur des Rechtsanwalts Jacoby (*Luischen*) „Er war beleibt, der Rechtsanwalt, er war mehr als beleibt, er war ein wahrer Koloss von einem Manne! Seine Beine, die stets in aschgrauen Hosen steckten, erinnerten in ihrer säulenhaften Formlosigkeit an diejenigen eines Elefanten, sein von Fettpolstern gewölbter Rücken war der eines Bären, und über der ungeheueren Rundung seines Bauches war das sonderbare grüngraue Jäckchen, das er zu tragen pflegte, so

mühsam mit einem einzigen Knopfe geschlossen, dass es nach beiden Seiten bis zu den Schultern zurückschnellte, sobald der Knopf geöffnet wurde. Auf diesem gewaltigen Rumpf aber sass, fast ohne den Übergang eines Halses, ein verhältnismässig kleiner Kopf mit schmalen und wässerigen Äuglein, einer kurzen gedrungenen Nase und vor Überfülle herabhängenden Wangen, zwischen denen sich ein ganz winziger Mund mit wehmütig gesenkten Winkeln verlor. Den runden Schädel sowie die Oberlippe bedeckten spärliche und harte, hellblonde Borsten, die überall die nackte Haut hervorschimern liessen, wie bei einem überfütterten Hunde“ (2, S. 88). Mann wendet hier verschiedene stilistische Mittel an, um das Groteske seiner Figur zu betonen: Vergleiche Hyperbeln usw. nebstbei selbstverständlich auch die üblichen konkretisierenden Epitheta. Wie bei den meisten stark visuellen Dichtern, finden wir also auch bei Thomas Mann die Neigung zu einer Art von Drastik, mit der er oft starke Eindrücke erzielt. Vor allem wirkt der Dichter durch die eigentümlichen, manchmal absonderlichen Bewegungen, die er seinen Menschen beilegt. Die Bewegungen des menschlichen Körpers sind mit grosser Genauigkeit wiedergegeben und man kann ohne Übertreibung behaupten, die Fähigkeit des Dichters sie wahrzunehmen und wiederzugeben, sei eine der stärksten, die die Literatur kenne. Hinter den Bewegungen spüren wir das Wesen der beschriebenen Gestalten, die Wirklichkeit ihrer seelischen Regungen, so dass wir mehr als einem blossen Gefühlseindruck haben, wenn wir die Beschreibung der Art, wie sich die Personenbewegen, auf uns wirken lassen. Viele der Figuren des Dichters sind nur Bewegung, unvergesslich ist die Darstellung des Balletmeisters Knaak, dieses Vertreters des „bon ton“, ganz Sicherheit, ganz Formvollendung, dessen Art sich zu bewegen, sowohl in *Tonio Kroger* als auch in *Wie Jappe und Do Escobar sich prügelten* aufs eingehendste beschrieben wird. „Er schritt — und niemand schritt wie er, elastisch, wogend, wiegend, königlich — auf die Herrin des Hauses zu, verbeugte sich und wartete, dass man ihm die Hand reiche. Erhielt er sie, so dankte er mit leiser Stimme dafür, trat federnd zurück, wandte sich auf dem linken Fusse, schnellte den rechten mit niedergedrückter Spitze seitwärts vom Boden ab und schritt mit bebenenden Hüften davon“ (2, S. 215). Eine Seite weiter werden Knaaks Tanzkünste erwähnt. „Beabsichtigte er aber, sein Publikum gänzlich zu verblüffen, so schnellte er sich plötzlich und ohne zwingenden Grund vom Boden empor, indem er seine Beine mit verwirrender Schnelligkeit in der Luft umeinanderwirbelte, gleichsam mit denselben trillerte, worauf er mit einem gedämpften, aber alles in seinem Festen erschütternden Plumps zu dieser Erde zurückkehrte...“. Die Bewegungen Assessor Witznagels (*Der Bajazzo*) werfen ein Licht auf seinen Charakter. „Ich habe im Verlaufe des Abends zwei Positionen an ihm beobachtet“, schreibt der Dichter „die ihm besonders eigentümlich schienen. Gesetzt nämlich, dass die Unterhaltung mit den Herrschaften ruhte, so sass er, ein Bein über das andere geschlagen und das Fernglas auf den Knien, mit Bequemlichkeit zurückgelehnt, senkte das Haupt und schob den ganzen Mund heftig hervor, um sich in die Betrachtung seiner beiden

Schnurrbartenden zu versenken, gänzlich hypnotisiert davon, wie es schien, und indem er langsam und still den Kopf von der einen Seite nach der anderen wandte. In einer Konversation, andernfalls, mit der jungen Dame begriffen, änderte er aus Ehrerbietung die Stellung seiner Beine, lehnte sich jedoch noch weiter zurück, wobei er mit beiden Händen seinen Sessel erfasste, erhob das Haupt so weit wie immer möglich und lächelte mit ziemlich weit geöffnetem Munde in lebenswürdiger und bis zu einem gewissen Grade überlegener Weise auf seine junge Nachbarin nieder“ (2, S. 68). Und der Verfasser erläutert: „Diesen Herrn musste ein wundervoll glückliches Selbstbewusstsein erfüllen“. Gleichzeitig mit der Stimmung der Helden ändern sich auch die Gebärden. „Es begann eine Veränderung mit meinem Vater vor sich zu gehen. Wenn er um vier Uhr zu Tische kam, so schienen die Falten zwischen seinen Brauen täglich tiefer, und er schob nicht mehr mit einer imposanten Gebärde die Hand in den Rockaufschlag, sondern zeigte ein gedrücktes, nervöses und scheues Wesen“ (2, S. 51). Besondere Aufmerksamkeit widmet der Verfasser der Kleidung der Figuren und zwar geschieht das meist der Koloritzeichnung wegen (nationales und soziales Kolorit); aus der Art, wie sie gekleidet sind entnehmen wir die Klassen — und Volkszugehörigkeit der geschilderten Personen. Hier z. B. die Kleidung des deklassierten Bürgers Tobias Mindernickel: „Er trägt einen altmodischen, geschweiften und rauen Zylinder, einen engen und altersblanken Gehrock und in gleichem Masse schäbige Beinkleider, die unten ausgefranst und so kurz sind, dass man den Gummieinsatz der Stiefeletten sieht. Übrigens muss gesagt werden, dass diese Kleidung aufs reinlichste gebürstet ist“ (2, S. 76). Zwei Seiten weiter erläutert der Dichter: „Seine gewaltsam bürgerliche Kleidung sowie eine gewisse sorgfältige Bewegung der Hand über das Kinn, scheint anzudeuten, dass er keineswegs zu der Bevölkerungsklasse gerechnet werden will, in deren Mitte er wohnt“. Ähnlich ist die Kleidung Lobgott Piepsams, eines anderen verkommenen Bürgers. Oft gewinnt die überdetaillierte Schilderung eines einzelnen Kleidungsstückes, oder eines Teils desselben, eine betont ironische Note. Wir führen als Beispiel die Beschreibung des Hemdeinsatzes von Assessor Witznagel an (*Der Bajazzo*): „Ich erkläre mich bereit, zu bekennen, dass dieser Herr den unvergleichlichsten Hemdeinsatz besass, den ich in meinem Leben erblicken durfte. Er war vollkommen blossgelegt, dieser Hemdeinsatz, denn die Weste war nichts als ein schmaler, schwarzer Streifen, und die Frackjacke, die nicht früher als weit unterhalb des Magens durch einen Knopf geschlossen wurde, war von den Schultern aus in ungewöhnlich weitem Bogen ausgeschnitten. Der Hemdeinsatz aber, der an dem hohen und scharf zurückgeschlagenen Stehkragen durch eine breite, schwarze Schleife abgeschlossen wurde und auf dem in gemessenen Abständen zwei grosse, viereckige und ebenfalls schwarze Knöpfe standen, war von blendendem Weiss, und er war bewunderungswürdig gestärkt, ohne darum der Schmiegsamkeit zu ermangeln, denn in der Gegend des Magens bildete er auf angenehme Art eine Vertiefung, um sich dann wiederum zu einem gefälligen und schimmernden Buckel zu erheben“

(2, S. 67). Hier, wie auch an anderen Stellen, wo sich die Charakteristik sehr ins Kleine und Einzelne verbreitet, wird sie fast immer einen gewünscht komischen Eindruck hervorbringen. Das geschieht dort, wo kleine Züge des täglichen Lebens mit dem Ernst einer bedeutsamen Situation kontrastieren. Auch der eingehenden Schilderung des Hündchens (*Das Eisenbahnglück*) gibt Thomas Mann einen augenfällig ironischen Beigeschmack, und zwar, wird das Hündchen als integrierender Teil des Bildes, das der Verfasser vom „Herrn, in Gamaschen und gelben Herbstpaletot“ entwirft, betrachtet.

Im allgemeinen haben die Novellen Thomas Manns nicht viele Personen, die Betonung fällt auf die Hauptfiguren, aber auch Nebenpersonen und ihre Szenen sind dem Dichter ausgezeichnet gelungen, hier spürt man neben der eigenen scharfen Beobachtungsgabe, das Studium von Dickens und Gogol. Wir denken etwa an die dicke Dame am Bahnhof (*Der Kleiderschrank*), die sich so ungeheuer mit ihrer Reisetasche plagt, dass sich auf ihrer Oberlippe kleine Schweisstropfen sammeln, oder an den oben erwähnten Herrn (*Der Bajazzo*), der die Welt mit so viel Selbstsicherheit betrachtet, stolz im Besitze des unvergleichlichsten Hemdeinsatzes, oder an den Ballettmeister Knaak, dem wir zweimal begegnen und der uns jedesmal durch die Zierlichkeit der Bewegungen, seine Schlagfertigkeit und seinen französischen Esprit beeindruckt. Wir denken auch an die blaue Anna (*Unordnung und frühes Leid*), die sich im Glanze ihres neuen Gebisses sonnt oder an andere Gestalten dieser Novelle, wie an den Diener Xaver, der ein Strizzi ist und doch so viel Verständnis für Schmerz und Leid der Kinderseele besitzt, sowie an die beiden „gefallenen Damen“ Hinterhöfer, die ihre Herabwürdigung aus dem Mittelstand in die Zone der Küche nicht vermeiden können; keine dieser Gestalten, die nicht durch irgendeine Gewohnheit, eine Geste, eine Redewendung so vor uns gestellt wäre, dass wir sie für immer vor uns sehen. Weniger sind Tobias Mindernickel oder Lobgott Piepsam geglückt, am Schluss wird das Groteske zu stark betont.

Unter den Stilmitteln, die Thomas Mann in den Dienst seiner Charakterisierungskunst stellt, verdienen zwei besondere Beachtung: ein Mittel musikalischer Herkunft, die Leitmotivtechnik, sowie die Figurensprache.

Es wurde vielfach darauf hingewiesen, dass nicht nur im Inhalt, sondern, auch in der formellen Gestaltung der Werke des Dichters, die Musik eine wesentliche Rolle spielt. Die Technik des Leitmotivs, die Thomas Mann mit höchster Meisterschaft ausgeübt hat, ist mit Leichtigkeit auf die entsprechende Kompositionseigenart Richard Wagners zurückzuführen, der sie in seinen Opern anwendet. Neben Schopenhauer und Nietzsche gehörte Wagner zu den entscheidenden Bildungserlebnissen von Manns Jugend. Dem Einfluss der Wagnerschen Musik ist auf die Anwendung der Leitmotivtechnik im Werke des Schriftstellers zuzuschreiben. Es besteht in dieser Beziehung ein enger Zusammenhang zwischen Musik- und Sprachstil, was dadurch ermöglicht ist, dass dem Leitmotiv ein ganz bestimmter Inhalt zur Kennzeichnung ei-

ner Person, einer Sache oder eines seelischen Vorgangs gegeben wird, der natürlich nicht in der Musik selbst liegt, sondern vom Komponisten dieser Tonfolge verliehen wird. In Wagners Musikdramen dient das Leitmotiv nicht nur zur Charakterisierung der einzelnen Personen und Vorgänge, sondern auch zur Darstellung geistiger Beziehungen und hat somit symbolische Züge. Das ist bei Thomas Mann nicht der Fall.

Die Verwendung von Leitmotiven in seinem Werke wurde vielfach besprochen. So untersucht z. B. Hans Mayer eingehend die Leitmotivik der *Buddenbrooks*. Er schreibt hierzu: „In den *Buddenbrooks* nun dient die Technik des Leitmotivs vor allem dazu, eigentümliche Verhaltensweisen, körperliche Eigenarten, Schrullen, Lieblingswendungen der Gestalten deutlich zu machen“ (3, S. 106).

Thomas Mann übernimmt also die Charakteristik des Musikstils, die ihm durch ihre anspielungsreiche Funktion zugesagt, auf literarische Ebene, stellt sie aber vielfach in den Dienst der Komik und Ironie. Ebenso wie im Roman dient das Leitmotiv auch in der Mannschen Novellistik im wesentlichen der Charakterisierung von Personen und Vorgängen, gleichzeitig aber der naturnahen Schilderung von Alltagsgesprächen, wo die Wiederholung von Redewendungen häufig vorkommt. Bei der ersten Erwähnung seiner Personen betont der Dichter häufig einzelne Züge, Gesten, Gemütsstimmungen, Redewendungen, auf die er dann, im Verlaufe der Handlung, anspielungsweise zurückkommt. Wiederholt wird in der Novelle *Der kleine Herr Friedemann* der seltsame, süsslich beizende Zorn erwähnt, der in dem Titelhelden aufsteigt, sobald er Gerda von Rinnlingen sieht, wiederholt spricht der Dichter ironisch von dem Epikuräertum des kleinen, buckligen Herrn Friedemann, auch werden seine feinen, lichtbraunen Haare öfters erwähnt. Die Nervosität und die Kopfschmerzen Gerdas, verbunden mit ihrer Musikleidenschaft und ihrer Kälte gegenüber den Mitmenschen, gehört zu den Leitmotiven, die sich auch im späteren Werk Manns bis zum *Doktor Faustus* wiederholen. In *Der Kleiderschrank* spricht der Dichter mehrere Mal von den schönen, langen, weissen Händen und dem Moosgewächs an der Stirn der Zimmervermieterin, in „Der Weg zum Friedhof“, von der glühendroten Nase Lobgott Piepsams, in *Tristan*, von dem blauen Äderchen über dem Auge Gabrieles, von den grossen Füssen Spinnels, von seiner gezierten Armhaltung, in *Gladius Dei*, von der grossen, gehöckerten Nase, den dunkeln, an der Nasenwurzel stark sich verdickenden Brauen von Hieronymus, in *Das Gesetz*, von dem Krauskopf Joshuas, von dem bebenden Schütteln der Fäuste und den weitstehenden Augen Moses. Viele Leitmotive dienen zur Fixierung von Nebengestalten und Nebenmomenten. So haben wir, unter anderen, die Herren mit den entfleischten Gesichtern in *Tristan*, die Münchener Mädchen mit den Haarbandeaux und den zu grossen Füssen, den Herrn mit dem meckernden Lachen, den Verkäufer mit Aspekt von Schlechtbezahltheit und Pflanzenkost in *Gladius Dei*, den Herrn im Schniepel und Melonenhut, den Herrn aus Rom, in *Mario und der Zauberer*, die blaue Anna in *Unordnung und frühes Leid*. Manchmal wiederholen sich ganze Sätze und Redewendungen leitmotivisch fast wörtlich. In *Tonio Kröger* hören wir wohl ein halbdutzendmal die Formulierung „Zigeuner

im grünen Wagen“, die sich auf das Zweideutige der künstlerischen Existenz bezieht. Einige Sätze aus der ersten Schilderung Inge Holms (*Tonio Kröger*) auf Seite 214 sind wörtlich auf Seite 264 wiederholt. Rosalie von Tümmler (*Die Betrogene*) verfällt immer in den Dialekt, wenn sie von „natürlichen Dingen“ spricht. In der Venedig-Novelle findet das Leitmotiv auch als Vorimitation Verwendung, d. h. als Vorbereitung und Ankündigung von Ereignissen, die noch nicht behandelt wurden. So sind die symbolischen Figuren dieser Novelle, der seltsame Fremde auf dem Münchener Friedhof, der geschminkte Greis auf dem Dampfer, der Bassbuffo, der eines Abends im Hotel seine anstössigen Lieder singt, der geisterhafte Gondoliere, Hinweise auf den tragischen Untergang des Helden. Die Leitmotive erfüllen im Werke Thomas Manns neben ihrem episch-musikalischen Zweck, noch einen anderen, und zwar dienen sie der Ironie, sie tragen zur Schaffung des Abstandes, der Distanz des Erzählers zum Erzählten bei, den der Ironiker zu erzielen strebt; das Leitmotiv ist eines der Mittel, durch die der Erzähler seine Freiheit behält, das Gleichgewicht wahrt.

Ein zweites bedeutendes Mittel der charakterisierenden Kunst stellt die Figuresprache dar. Die Sprachporträte Thomas Manns zeugen gewöhnlich von scharfer Beobachtung der Wirklichkeit. Die Figuresprache wird von dem Dichter individuell behandelt, nach Rang und Bildungssphäre abgestuft. Eine Figur unterscheidet sich von der anderen durch Eigentümlichkeiten der Sprache, bestimmte Redewendungen. Mit feinem musikalischen Gefühl studiert Mann die individuellen Eigenheiten der Figuresprache und verbindet seine phonetischen Beobachtungen mit psychologischer Charakteristik. Die Figuresprache beruht auf der Umgangssprache, benützt aber morphologische, syntaktische und lexikalische Eigenheiten, durch die die Sprache der Figuren genau wiedergegeben wird. Der Dichter stellt seine Personen lebendig und plastisch vor uns hin und schafft Atmosphäre, indem er ihre Sprache mit Fremdwörtern, volkstümlichen Ausdrücken, Archaismen durchsetzt. Die Verwendung von Fremdwörtern dient gewöhnlich zur Zeichnung des nationalen Kolorits.

Die Sprache des Ballettmeisters Knaak ist mit französischen Wörtern untermischt: „Herr Knaak fiel in seine Ballettpose, welche ein stilisiertes Entsetzen ausdrückte. «O weh!» rief er. «Halt, halt! Kröger ist unter die Damen geraten. En arrière, Fräulein Kröger, zurück, fi donc! Alle haben es nun verstanden, nur Sie nicht! Husch! Fort! Zurück mit Ihnen!»“ (2, S. 218). Im Sprachporträt Cipollas verwendet der Dichter italienische Wörter: „«Geht, meine Freunde!» wandte er sich an die beiden Tölpel. «Genug von euch, ich habe es jetzt mit diesem Ehrenmann zu tun, con questo torregiano di Venere, diesem Türmer der Venus, der sich zweifellos süsser Danksagungen versieht für seine Wachsamkeit...»“ (2, S. 737). Der Amerikaner Ken Keaton gebraucht ganze Sätze in englischer Sprache: „«You aren't doing it right», flüsterte er. «Leave it to me, it was here»“ (2, S. 1004). Auch wenn er in der uneigentlichen direkten Rede auf Ken zu sprechen kommt, verwendet Thomas Mann

das Englische. „Ganz frühe Geschichtszahlen, 1100, 700 nach Christo, die seien seine Passion und sein hobby, in Geschichte sei er auf dem College immer am besten gewesen—in Geschichte und in athletics“ (2, S. 955). Auch den Dialekt finden wir in der Sprache der Figuren Manns. In *Die vertauschten Köpfe* erzählt der Dichter von zwei jungen Indern, einem vornehmen Brahmanen, Schridaman und Nanda, dem Vertreter einer niedrigeren Kaste. Die Rede Schridamans gibt Mann durch gewählte deutsche Literatursprache wieder, die das Sanskrit ersetzen soll, die Rede Nandas durch den bayrischen Dialekt, an Stelle des Prâkrit. So erklären sich typisch bayrische Ausdrücke, wie: „Ist das eine Gaudi! So eine Gaudi!“ die wir aus Nandas Mund zu hören bekommen. Die Vertreter des Volks lässt der Dichter mit Vorliebe Dialekt sprechen, so den Diener Xaver: „«Herr Professor», sagt Xaver mit seinen dicken Lippen und wirft das Haar zurück, «gehen S'nur glei nauf zum Lorch. Die hat's». «Was gibt es?» fragt Cornelius erschrocken. «Ist sie krank?» «Ne, krank grad net», antwortet Xaver. «Bloss erwischt hat sie's und recht weinen tut s'alleweil recht heftik. Es ist zwegn den Herrn, der wo mit ihr tanzt hat, den Frackjacketen, Hergesell. Net weg hat s'mögn von der Diele, um kein Preis net und weint ganze Bäch. Recht erwischt hat sie's halt bereits recht heftik»“ (2, S. 703). Wie wir sehen greift der Dichter auch zu graphischen Mitteln und zwar zur graphischen Darstellung der Aussprache. Die falsche Aussprache der Fremdwörter wird ebenfalls graphisch dargestellt. „«Was haben Sie denn da?» fragte der Polizist. «Da, in dem Porteföhh?»“ (2, S. 250) und ebenso die Besonderheiten der Aussprache der verschiedenen Personen. „«Die Sderne, Gott, sehen Sie doch bloss die Sderne an», sagte plötzlich mit schwerfällig singender Betonung eine Stimme, die aus dem Innern der Tonne zu kommen schien. «Sehen Sie, Herr, doch es bloss die Sderne an. Da sdehen sie und glitzern, es ist, weiss Gott, der ganze Himmel voll»“ (2, S. 252). Kraftausdrücke sind in der Autorensprache, die betont gewählt ist, selten; wo sie gebraucht werden, mildert der Dichter sie ab und umschreibt sie euphemistisch. In der Figuresprache finden wir sie hie und da z. B. in der Rede Lobgott Piepsams (*Der Weg zum Friedhof*). „Du Schurke! Du dreister Bengel! Du verdammter Affe! Blitzblaue Augen, nicht wahr? Und was sonst noch? Der Teufel kratzte sie dir aus, du unwissender, unwissender, unwissender Geck!...“ (2, S. 124).

Ein letztes, im Dienste der Charakterisierungskunst stehendes Mittel, das wir erwähnen, ist die Namensgebung. Die von Mann benützten Eigennamen sind teilweise der Umgangssprache entnommen, die meisten sind aber von ihm erfunden und haben dann des öfteren einen ironischen Unterton.

Ironisch wirken: Tobias Mindernickel, Lobgott Piepsam, Frau Lebzelt, Pastorin Höhlenrauch, Assessor Witznagel, Redakteur Wiesensprung.

Wie wir aus dem Angeführten ersehen, ist Thomas Mann im Besitze mannigfacher Stilmittel, die er mit grösster Meisterschaft in den Dienst der Charakterisierungskunst stellt.

BIBLIOGRAPHIE

1. Thomas Mann—*Gesammelte Werke*, Band XI, Berlin, 1956.
2. — — — — —, Band IX, Berlin, 1956.
3. Hans Mayer —*Thomas Mann* Berlin, 1950.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ МАСТЕРСТВО ОБРАЗОВ В ПОВЕСТЯХ ТОМАСА МАННА

Краткое содержание

Композиционная категория, которую чаще всего использует известный немецкий писатель — это портрет. Выдающиеся способности писателя проявляются главным образом в создании портрета и в меньшей мере в описании пейзажа, так как предметом его внимания является человек, а не природа. В образах Томаса Манна мы находим все характерные черты его стиля: точность анализа, страсть к подробностям, восприятие тончайших оттенков красок, тонов, форм и т. д. Персонажи обрисованы четко, и каждый из них характерен целым рядом своеобразных, индивидуальных черт, своими причудами, своими странностями. Жесты, детали одежды, мимика, осанка объединяются в одно целое. Чтобы образно передать физические и моральные черты персонажей, автор использует разнообразные стилистические приёмы, среди которых важное место занимают конкретизирующие эпитеты. Антитеза также используется автором успешно, особенно в повестях: «Тонио Крегер» и «Заменённые головы».

Наряду с этим автор применяет метод представления персонажей в развитии действия. Томас Манн — это писатель, у которого преобладают слуховое и зрительное дарования; яркие впечатления позволяют ему создавать контрасты звуков и красок описывать формы, отклоняющиеся от их нормального вида, чем и объясняются часто встречающиеся уродливо-карикатурные персонажи.

Движения человеческого тела изображены с большой точностью. В современной литературе почти нельзя найти произведений, равных по мастерству передачи этих движений. Автор уделяет также особое внимание описанию одежды и таким образом, естественно осуществляется национальный колорит и социальная среда персонажей, но часто с подчеркнутым оттенком иронии.

Среди стилистических приёмов, которые использует Томас Манн в портрете, особенно выделяются следующие: техника лейтмотива и язык персонажей. Под влиянием музыки Вагнера автор переносит лейтмотив в литературный план, используя его для характеристики персонажей. При первом появлении какого-либо персонажа автор подчёркивает некоторые характерные черты, жесты, типичные построения фразы, к которым возвращается в продолжение действия. Некоторые лейтмотивы служат для характеристики второстепенных персонажей и второстепенных моментов. Помимо эпических и музыкальных целей лейтмотив служит и для осуществления иронии, способствуя созданию перспективы между рассказчиком и рассказываемым.

ARTA PORTRETULUI ÎN NUVELELE LUI THOMAS MANN

Rezumat

Categoria compozițională folosită cel mai mult de cunoscutul scriitor german e portretul.

Calitățile deosebite ale scriitorului se realizează firesc în portret și mai puțin în descrierea peisajului, omul și nu natura fiind obiectul interesului său principal. În portretistica lui Thomas Mann regăsim toate trăsăturile caracteristice ale stilului său: precizia analizei, pasiunea pentru detaliu, sezișarea celor mai fine nuanțe de culoare, ton, formă etc. Personajele sînt puternic conturate în individualitatea lor, fiecare fiind caracterizat printr-o serie de particularități, ciudățenii, aspecte specifice. Fiecare gest, fiecare detaliu al îmbrăcăminte, mimica, ținuta sînt îmbinate într-un întreg. Pentru a comunica sugestiv cele mai fine trăsături fizice și morale ale personajelor, autorul recurge la variate mijloace de limbă și stil, în special la acumulări de epitete concretizante. Antiteza este folosită cu succes, între altele, în nuvelele *Tonio Kröger* și *Capetele schimbate*. Concomitent autorul aplică și metoda prezentării evolutive. Thomas Mann e un scriitor cu înzestrare precumpănitor auditivă și vizuală; cu deosebită predilecție se oprește asupra impresiilor mai pregnante, elaborează contraste de culori și sunete, descrie forme care se abat de la normal, ceea ce explică frecvența personajelor grotești, caricaturale. Mișcările corpului omenesc sînt evocate cu precizie. Puterea autorului de a le reține și reproduce este greu egalată în alte scrieri din literatura modernă. Deosebită atenție e acordată descrierii îmbrăcăminte. Se realizează, în felul acesta, în mod fericit, culoarea națională și socială, adesea cu o pronunțată notă de ironie.

Printre mijloacele de stil folosite în portretistica lui Thomas Mann trebuie subliniate tehnica leitmotivului și limba personajelor. Influențat de muzica wagneriană, autorul preia leitmotivul pe plan literar, folosindu-l în caracterizarea personajelor. La prima apariție a unui personaj, autorul accentuează anumite trăsături, gesturi, întorsături tipice de frază asupra cărora revine în cursul acțiunii. Multe leit motive servesc la fixarea personajelor și momentelor secundare, totodată leitmotivul, pe lîngă scopurile epico-muzicale servește și pentru realizarea ironiei, contribuind la crearea distanței între povestitor și cele povestite.

ПСИХОЛОГИЯ И ЛИТЕРАТУРА

В. ПАВЕЛКУ

По общепризнанному мнению, между литературой (в смысле художественной литературы) и психологией существует тесная связь. Некоторые доходят даже до того, что теоретически растворяют психологию в литературе, определяемой как „зеркало“ или как „учебник“ жизни и считают великих писателей великими психологами, то есть, с научной точки зрения, и теоретиками. Многие высказывают убеждение, что литература содержит больше психологии чем любой психологический трактат.

Однако, некоторые литературные критики находят, что современная литература еще недостаточно прочитана психологией и что задачей её является углубление психологического аспекта. В своей статье „О психологическом анализе в послевоенной прозе“ („Звезда“ № 2, 1955) А. Шишкина доказывает необходимость изучения писателями внутреннего мира человека, необходимость углубления психологического анализа и приводит примеры из классической литературы, из творчества Льва Толстого, в которых самонаблюдение героев, их размышления касающиеся собственных мыслей и чувств, могут служить образцом для современной советской литературы.

Психологи, в свою очередь, не отрицают богатого психологического содержания литературы. „Везде существуют психологические факты — пишет Пьер Жанэ. Их можно найти как в произведениях писателей, так и в анатомических исследованиях головного мозга“.

Если и литература и психология отражают жизнь, значит ли это, что их сферы смешиваются? Если всю психологию можно найти в литературе, означает ли это, что литература может заменить психологию? А если психология не сливается и не может слиться с литературой, раствориться в ней, то в чем состоит различие и соотношение между ними?

Разногласия и трудности появляются при первой попытке уточнения этих соотношений. Уточнения, однако, необходимы, главным образом для психолога, так как в зависимости от них можно определить сущность литературы и способы её применения в психологии. Могут ли страницы художественной литературы заменить страницы психологии? Как следует рассматривать психологические факты, содержащиеся в литературе: как документальный материал, как научное доказательство или же как конкретную иллюстрацию психологических истин, но своему характеру научных и абстрактных?

Ввиду выяснения этих вопросов, попытаемся рассмотреть соотноше-

ние между литературой и психологией, путём сопоставления их содержания, специфики и используемых средств.

При анализе понятия „психологии“ вскрываются смысловые значения, которые в повседневной жизни зачастую не дифференцируются. Так например, мы слышим часто, что у „N“ — психология „робкого человека“, в том смысле, что „N“ обладает психическими чертами, что у него психика робкого человека. Термин „психологический“ используется в качестве синонима слова „психический“.

Если для специалиста не ставится вопрос о смешении психических соотношений или процессов с психологией — наукой которая изучает психические явления — то литературные критики нередко смешивают психические явления, выражающиеся в действиях, в реакциях персонажей, с их психологической интерпретацией, принадлежащей либо автору, либо одному из персонажей, либо самому герою, в процессе его самонаблюдения или внутреннего анализа. Читатель может к этому прибавить свою собственную характеристику персонажа, различную по сравнению с теми, о которых идет речь в произведении. В таком случае появляются четыре различных психологических интерпретаций, касающиеся одного и того же лица, одних и тех же психических данных.

Из этого следует, что психические проявления и их психологическая интерпретация представляют собой два различных понятия. Кроме того, от простой эмпирической интерпретации или характеристики автор может подняться — непосредственно или устами своих героев — до уровня научной интерпретации. Иногда один из персонажей может высказывать соображения научного характера в связи с тем или другим психическим фактом; соображения эти особенно интересны в том случае когда данный персонаж появляется в произведении как психолог-специалист.

Психология как и любая наука может включиться в содержание литературы. Литературное произведение может быть создано как своего рода доказательство, как иллюстрация той или иной психологической теории. Эта теория может существовать в более скрытой форме, вытекать из манеры изображения переживаний и реакций персонажей; в таком случае автор как бы подкашивает читателю соответствующую интерпретацию.

В других случаях сам автор излагает тем или иным способом определенную теорию. В одной из хроник напечатанных в „La presse médicale“ (No. 70,2 oct., 1957), S. Doubrow, доказывая влияние книги на поведение личности, особенно на юношей, цитирует недавно вышедшую в США книгу, переведенную немедленно на французский язык (Pamela Mooge, *Chocolates for breakfast*¹⁾, Julliard, éd. Paris, 1957). Указывая на порнографический характер книги, автор рецензии подчеркивает главным образом тот факт, внушающий тревогу, что она написана 18 летней девушкой и посвящена её матери. Кто знаком с психоанализом и с его влиянием, тот знает, что эта доктрина создала сексуальные obsessions. В цитированном романе 15 летняя девочка, обращаясь в своей преподавательнице, говорит ей о половом влечении к матери, к своему отцу, о своей мечте

1) Шоколадные конфеты к завтраку.

выйти замуж за старика и т. п. „Есть над чем призадуматься — заключает автор хроники — и социологам и врачам“, а также психологам, педагогам и писателям, по нашему мнению.

Благодаря своей речевой специфике, литература может отражать жизнь не только приближаясь почти непосредственно к фактам, то есть конкретно и наглядно, но и отдаляясь от них при помощи абстрагирования (этим, однако, она выходит из сферы подлинного искусства). Некоторые литературные произведения содержат сведения и теории, касающиеся различных областей науки. Художественная литература содержит иногда литературные взгляды и теории (явление „литературы в литературе“).

Итак, писатели не ограничиваются иногда изложением фактов и ситуаций внушающих те или другие чувства, мысли, интерпретации, а становятся также и выразителями научных теорий. Великий художественный мастер Л. Толстой является довольно посредственным историком в финале „Войны и Мира“.

Психолог, конечно, несколько не обязан считаться с такими психологическими теориями, ясно выраженными или подразумеваемыми в литературе. Однако, педагог, социолог и литературный критик обязаны знать их теоретически и дать им соответствующую оценку. Художественная литература все таки, со своим психологическим содержанием, входит в состав предмета литературной психологии. Психолог может судить о том насколько поведение героя объясняется и закономерно вытекает из данной ситуации и из психической структуры данной личности. Так, например, некоторые психологи относятся критически ко 2-й сцене шекспировской трагедии „Ричард III-й“, оценивая в данном случае отрицательно психологическую одаренность Шекспира. Им кажется несколько неправдоподобным, чтобы женщина молодая, нормальная и честная, ненавидящая Глостера, убийцу её тестя и мужа, через три месяца после смерти любимого человека могла не только выслушать благосклонно любовное признание преступника и принять его подарок, но даже простить ему совершенное злодеяние и подать надежду обольстителю. И всё это в какие-нибудь 10-15 минут! Оставляя вопрос открытым, мы ограничиваемся здесь выявлением его психологического характера.

Однако литературные явления могут включиться в сферу психологии не только по своему содержанию но и по своему специфически-литературному аспекту, который является психическим фактом.

Процесс литературного творчества, анализ стилей, средств выражения, литературных жанров, эстетических категорий (прекрасное, возвышенное, трагическое, комическое, юмор и т. д.), личность писателя, читателя и т. д. представляют собой различные предметы исследования не только для литературной эстетики, но, с известной точки зрения, и для психологии. Литературное явления в целом, как психический факт, является объектом психологии.

Итак, рассматривая статически соотношение между литературой и психологией, с точки зрения их содержания, мы приходим к выводу, что вместе с психической жизнью, в литературу проникают в значительной мере психологическая интерпретация и теория. Не следует также забывать, что литературная деятельность, как одно из проявлений человечес-

кой деятельности в целом, необходимо включается в поле зрения психолога.

Рассмотрим теперь вопрос о соотношениях между литературой и психологией в их динамическом аспекте и попытаемся установить в какой мере можно говорить об их взаимодействии и таким образом выявить специфику их целеустремленности.

Психология констатирует и описывает факты в свете теорий или определенных предположений (гипотез) и в целях объяснения их; писатель констатирует, отбирает, группирует, выявляет и изменяет данные действительности стремясь отразить определенным образом действительность и вызвать определенное отношение к ней.

Несмотря на некоторые общие черты между психологией и литературой, различия отмечаются в преследуемой цели и в средствах её осуществления. Чернышевский ясно указывает, что „главная цель ученых сочинений—сообщать точные сведения по какой-нибудь науке, а сущность произведений изысканной словесности—в том, что они действуют на воображение и должны возбуждать в читателе благородные понятия и чувства“. В. Белинский указывает также на различие используемых средств, между философией или наукой и искусством: „Наука или философия доказывает, искусство—показывает; первая говорит силлогизмами, вторая—образами, картинками. А говорят они одно и то же“.

Приведенные цитаты показывают, что по своему содержанию психология и литература сходны между собой, отличаясь одна от другой в отношении специфики отражения действительности и средств выражения.

Определенные психологические направления могут оказать влияние на тематику литературы. Более того, психология может, конечно, служить писателю своего рода компасом в развёртывании литературных конфликтов, в изображении всей системы соотношений между героями, в соблюдении внутренней логики их судьбы. Нам кажется, всё же, что в этом отношении психология играет приблизительно ту же роль, что и грамматика в области языка писателя или логика в области его мышления. Великий писатель может глубоко проникнуть в сущность человеческой жизни и мастерски изобразить её, не пользуясь ни психологией, ни грамматикой, ни логикой.

В какой мере, однако, литература может быть полезна психологу?

Во первых, литература оказывает влияние на любого читателя, будь он психологом или нет. Положение это кажется нам более парадоксальным, поскольку мы знаем, что герои, оказывающие на нас то или иное влияние, являются фикциями.

Какой характер носит реальность литературных образов? Можно сказать почти без исключения, что наука и искусство отличаются один от другого по своему содержанию в той же мере в какой действительность отличается от фикции, от вымысла.

Можно ли однако утверждать, что Плюшкин, Анна Каренина, Базаров, Обломов, Дон Кихот, Гамлет, Горно не существуют? „В течении семи дней проведенных с книгой в руках—говорит Г. Ибраилану о „Войне и Мире“—семейные отношения теряют для вас свою реальную жизненность, друзья как бы отходят в прошлое. Все они затемнены этим

миром более живым и жизненным, чем тот в котором вы живёте" (Литературные этюды, 1957, стр. 308).

Рассказывают о Бальзаке, что однажды, во время беседы о героях своего романа, затронув случайно злободневные вопросы, он воскликнул: „Веряемся, однако, к действительности!“ Его „действительность“ — это мир его романов. Таких примеров немало в литературной жизни.

Можно сказать что своей известностью многие авторы обязаны созданным ими героям. Биография Сервантеса менее известна, чем жизнь Дон Кихота, а о Шекспире мы знаем меньше чем о Гамлете, об Отелло или о Ромео.

Это возможно лишь тогда, когда „фигция“ является жизненной, более жизненной зачастую чем сама жизнь, становясь продолжением, предвосхищением действительности.

Для советского романа предвосхищение действительности становится социальным и эстетическим кредо.

Так объясняется влияние искусства вообще и литературы в частности на действительность. Если бы литература была „фигцией“ чуждой действительности, она не смогла бы изменить её. Однако влияние литературы на действительность настолько велико, что невольно напрашивается вопрос: воздействует ли действительность на литературу в той же мере в какой литература воздействует на действительность? Некоторые критики ставят вопрос: действительно ли Киплинг отразил тип англичанина проживающего в Индии, или может быть этот англичанин является отражением типического образа созданного Киплингом? настолько явно взаимоотношение между литературным явлением и действительностью.

Если литературные образы настолько жизненны, почему бы психологу не использовать их как материал для наблюдений или как доказательства наряду с научным наблюдением и экспериментом? В какой мере „фигция“ может заменить действительность и стать в таком виде предметом науки?

Сколько бы слез ни повлекла за собой смерть Анны Карениной, она не перестает быть фикцией. Эта фикция однако правдоподобна и воспринимается иногда живее, чем действительность. Какова мера фикции и действительности в содержании произведений художественной литературы?

Следует признать что психология в недостаточной мере выявила психологическую сущность художественного творчества. Во всяком случае, нам кажется необходимым различить литературную действительность от фактической и материальной действительности.

Следует рассмотреть вопрос об объективной ценности наблюдений писателя. Наблюдения писателя перерабатываются и пополняются при помощи воображения. Он не обязан строго придерживаться фактов, объективно регистрировать действительность; он стремится изобразить её со своей точки зрения, выразить свой личный взгляд на действительность. Однако личный взгляд великих писателей является и истинным, настолько истинным, что он немедленно воспринимается массой читателей, начинающих смотреть на действительность с точки зрения подсказанной писателем. Как бы ни странным это по-

казалось на первый взгляд, писатель не интересуется фактом как таковым. Частное является лишь предлогом для выражения общего. Если в художественной литературе не ставится вопрос о „реальности“ отдельных фактов, идея их правдоподобности, типичности, сохраняет свое значение. Если Анна Каренина не существует и не существовала как материальная личность, она существует как тип и будет существовать поскольку в ней узнают себя множество женщин. Тип представляет собой комплекс необходимых отношений; значит отношения отмеченные и описанные автором являются столь же ценными как и наблюдения и описания психолога или социолога. Эту мысль выражает ясно Л. Толстой в своем письме к Страхову, когда, в связи с „Анной Карениной“, он говорит о необходимости сцепления фактов. Мы понимаем почему пушкинская Татьяна должна была выйти замуж, почему Анна Каренина должна была покончить самоубийством. Не означает ли это, что необходимость внутреннего психического развития, осмысленная и пережитая автором, может стать для психолога документом, материалом, позволяющим ему вскрыть психологические законы? Этот вопрос заслуживает внимания и может стать объектом исследований.

Отождествление литературного явления с научным невозможно, так как специфика литературной деятельности отличается от специфики научного труда. Известно, что спецификой искусства является образность, индивидуальность; важно чтобы отбор фактов выражал типическое, то есть существенное, ведущее к обобщению.

Можно сказать, что писатель создает произведение в полном смысле художественное и ценное лишь тогда, когда в индивидуальном образе созданном им узнает себя (то есть познает и выражает себя) ряд людей, когда отдельный художественный факт выражает общее. В психологии, как и в других науках, на основе этих фактов строятся понятия, служащие для их же узнавания и объяснения.

Значит искусство и наука представляются нам различными по своему характеру: искусство стремится к восприятию общего в индивидуальном, наука — к объяснению индивидуального при помощи общего. Вот почему в литературе отдельные личности и факты жизненны лишь постольку, поскольку они являются типичными; в науке же общие понятия имеют большее или меньшее значение в той мере в какой они позволяют объяснение и преобразование индивидуальных фактов.

Когда Толстой рисует картину Москвы накануне вступления французских войск, для выявления невероятной сумятицы и распада привычных условий жизни он включает в эту общую картину характерную деталь: нагруженную повозку и детский стульчик с перевернутыми вверх ножками. Эта деталь типична и в высшей степени выразительна, символизируя семейный мир, встревоженный и разрушающийся.

Итак, если индивидуальное в литературе не может служить психологии документальным материалом, то, как изображение типического, оно сохраняет своё значение. Однако, поскольку и типическое является созданием автора и зависит от его проницательности, оно служит для ориентировки научной интерпретации и в меньшей степени как доказа-

тельство, как подтверждение какой-либо теории или гипотезы. Если литературное явление нельзя считать ни документом ни доказательством, оно может служить, однако, ценной основой для научных исследований психолога.

Не следует забывать и другого значения литературы. Литературные факты могут быть использованы для иллюстрирования психологических отвлеченных истин. В этом смысле они представляют большое дидактическое значение для усвоения психологических истин.

Что же касается „реальности“ литературного типа, она раскрывается с одной стороны в познании и преобразовании реальных людей и с другой стороны в предвосхищении действительности, будущего. Таким образом органически сплетаются мечта с действительностью, литература с психологией: мечта порождается действительностью и действительность вырастает из мечты.

Кафедра русской и советской литературы

PSYCHOLOGIE ET LITTÉRATURE

R é s u m é

L'intention de l'auteur est de préciser les rapports entre la psychologie et la littérature et surtout les moyens qui permettent au psychologue de s'appuyer sur les faits littéraires. La littérature, de même que la psychologie, reflète et transforme la réalité. Peut-on conclure de ce fait que la psychologie se dissout dans la littérature? De quelle manière la psychologie existe-t-elle dans la littérature? Et quelle est, pour un psychologue, l'utilité de la littérature?

Une oeuvre littéraire reflète souvent non seulement les phénomènes psychiques, mais en même temps leur interprétation psychologique.

Quelle est la spécificité du type littéraire? Il est en même temps fiction et réalité dans le sens qu'il reflète la réalité en l'anticipant et en agissant sur elle. La différence essentielle entre la littérature et la psychologie consiste dans la manière dont elles reflètent la réalité.

La littérature poursuit l'intuition de l'aspect général par le fait individuel; la signification de celui-ci se trouve dans son aspect typique. Le type est un complexe de relations essentielles et nécessaires. Il est réel en tant qu'il permet à l'individu de s'y reconnaître. La psychologie a pour but d'expliquer le fait, la particulier, par les notions et d'agir ainsi sur la réalité.

Les faits littéraires ne peuvent servir au psychologue ni comme documentation, ni comme démonstration d'une hypothèse quelconque. Par leur aspect typique, les images littéraires peuvent suggérer des hypothèses psychologiques fécondes, servant ainsi de point de départ pour l'investigation scientifique. En même temps, on trouve dans les oeuvres littéraires une illustration, extrêmement riche, des vérités psychologiques générales et abstraites.

PSIHOLOGIE ȘI LITERATURĂ

R e z u m a t

Autorul își propune stabilirea relațiilor dintre psihologie și literatură și mai ales precizarea modului în care psihologul se poate servi de literatură. Atît literatura cît și psihologia reflectă și transformă viața. Înseamnă oare că toată psihologia este literatură? Dacă nu este așa, în ce mod psihologia există în literatură? Și care este utilitatea literaturii în psihologie?

O operă literară reflectă adesea nu numai fenomenele *psihice*, dar și interpretările acestora, chiar teorii *psihologice*. Pe de altă parte, fenomenul literar ca fapt psihic este obiect al psihologiei literare.

Care este specificul tipului literar? El este o ficțiune și în același timp o realitate în sensul că reflectă, anticipează și influențează realitatea. Deosebirile esențiale dintre literatură și psihologie se află în modalitatea lor diferită de a reflecta realitatea. Literatura urmărește intuirea tipicului, a generalului prin particular; faptul individual în literatură n-are semnificație decît dacă este *tipic* și este tipic dacă, fiind un complex de relații esențiale și necesare, în el se recunosc, se intuiesc, dacă prin el se pot exprima și exterioriza o sumedenie de cazuri individuale. Psihologia urmărește *explicarea* individualului, a particularului prin general; noțiunea n-are valoare decît în măsura în care prin ea se poate explica și transforma faptul.

Faptele literare nu pot servi psihologului nici ca fapte *documentare* pe care să se poată sprijini în investigația lui, nici de *demonstrație* sau verificare a unei ipoteze. Prin aspectul lor tipic, însă, imaginile literare ne pot sugera ipoteze psihologice fecunde, servind astfel ca punct de plecare al cercetării științifice. În același timp, literatura ne oferă un material neprețuit de *ilustrație* a adevărurilor obținute prin metode științifice.

FORMELE DE INTERDEPENDENȚĂ ÎN EXPLICAREA COMPORTAMENTULUI

DE

V. PAVELCU

În cercetarea de față vom urmări precizarea diferitelor forme tipice de interdependență a fenomenelor cu aplicație restrinsă mai ales la comportamentul uman.

Analizînd formele de interacțiune, le vom deosebi după transformarea *calitativă* a liniei urmată pe procesele în care se angajează forțele, apoi, după criteriul *cantitativ*, le vom examina în coordonatele lor, de natură spațială, temporală și energetică. Categoria calității fiind insolubil legată de cea a cantității, toate formele reprezintă tipuri de sisteme complexe, specifice și unitare.

Nu ne ocupăm aici de critica noțiunii clasice și metafizice a cauzalității, înțeleasă mai ales ca o succesiune unilinară de cauze și efecte. Această interpretare a determinismului nu lasă loc pentru devenire și nu poate explica fenomenul dezvoltării. Formula lui Leibniz „*causa aequat effectum*” nu poate explica decît deplasarea materială și este piatra unghiulară a mecanicismului. Se înțelege de ce metafizica, pornind de la asemenea premiză, ajunge în mod logic la ideea stagnării calitative, a repetiției fără sfîrșit și a reîntoarcerii eterne a fenomenelor. Această idee a statorniciei universale reprezintă, în sociologia burgheză, argumentul reacționar al stabilității și imuabilității ordinii sociale existente.

Dificultățile, totuși, pe care ni le dezvăluie analiza noțiunii de cauzalitate mecanică, nu pot scăpa cercetării atente și nepărtinitoare, mai ales a secolului al XIX-lea, secolul înfloririi științelor biologice și sociale. Incompatibilitatea între înțelegerea fenomenelor biologice și sociale, pe de o parte, și explicarea mecanicistă a lumii fizice, pe de altă parte, face pe unii gînditori (pozitiviști) să renunțe la cauzalitate, înlocuind-o cu noțiunea de „legalitate”, adică cu expresia unor relații pur cantitative sau matematice între fenomene, prin „raporturi fără suporturi” sau să interpreteze cauzalitatea fie ca o simplă categorie logică

(Kant și neokantienii), fie ca o formulă comodă și convențională (Poincaré, pragmatistii, B. Russell și alții).

Materialismul dialectic rezolvă problema prin lărgirea noțiunii de cauzalitate și integrarea ei în legea generală—izvor al oricărui proces de dezvoltare—legea unității și a luptei contrariilor, legată și ea indisolubil de celelalte legi dialectice. „Cauza și efectul—spune V. I. Lenin—ergo, sînt numai momente ale interdependenței universale, ale legăturii (universale), ale înlănțuirii reciproce a evenimentelor, numai verigi în lanțul dezvoltării naturii“ (21, p. 128). B. Kedrov, în recentul său studiu asupra „negației negației“, afirmă că „unitatea“ și „lupta“ contrariilor reprezintă conținutul oricărui proces al dezvoltării cu toate trăsăturile și particularitățile acestuia“ (p. 70).

Se înțelege de ce ilustrarea și concretizarea acestor legi în domeniul fenomenelor complexe, de ordin biologic și psihic, reprezintă un interes deosebit. Ilustrarea acestor legi prin fapte complexe din domeniul vieții psihice nu numai că întărește valoarea lor explicativă, deschizîndu-ne perspective largi și fecunde de investigație științifică, dar, totodată, ea ne sugerează și mijloace noi de intervenție practică în acest domeniu, rămas încă sub multe raporturi în stadiul unor încercări empirice.

1. *Forme circulare calitativ staționare.*

Spre a înțelege devenirea, omul de știință trebuie să admită că fenomenele-cauze, suferă, la rîndul lor, influența acestora din urmă, fiind astfel, într-o măsură, limitate, negate de acestea din urmă, devenind efecte ale efectelor produse de ele, iar efectele devenind cauze ale cauzelor care le-au produs.

Ideea interacțiunii fenomenelor își face loc și în știința progresistă apuseană. Această idee însă este departe de a îmbrăca totdeauna *forma științifică și integrală a materialismului dialectic* și, cu tot caracterul ei *progresist*, ea generează și sprijină numeroase concepții *idealiste și reacționare*. Explicația o avem în faptul că ea se prezintă desprinsă de întregul sistem al filozofiei marxist-leniniste, *izolate de celelalte legi*, menite s-o completeze într-o *explicație integrală și științifică*. Neglijînd aspectul *calitativ* al fenomenelor sau subordonînd calitatea cantității, o asemenea concepție ne înfățișează lumea ca fiind *staționară* sub raportul calitativ.

Vom ilustra aceasta prin cîteva exemple din domeniul biologiei.

Dacă viața se definește printr-un mod specific de echilibru între *organism și mediu* și al părților organismului între ele (ca și între parte și întreg), echilibrul reprezintă un mod de interacțiune.

În cartea sa *The Wisdom of the Body*, fiziologul englez W. Cannon definește homeostaza ca „proces fiziologic coordonat care menține majoritatea stărilor organismului“ (p. 24). Aceste procese sînt deosebit de complexe și „specifice ființelor vii (antrenînd creierul și nervii, inima, pulmonii, rinichii și splina, toate lucrînd coordonat)“ (*ibid.*). Termenul de *echilibru*, după W. Cannon, se aplică sistemelor dinamice *fizico-chimice*,

închise și simple, în timp ce *homeostaza* este specifică *organismelor vii*. Ea dă naștere la o totalitate de reacții de adaptare complexe ale organismului animal, îndreptate spre îndepărtarea sau limitarea maximă a factorilor din mediul extern și intern, care tulbură constanța dinamică relativă a mediului intern al organismului, de exemplu: în sensul menținerii constanței, a echilibrului din sânge în cantitatea de apă, sare, zahăr, proteine, grăsimi, oxigen, a temperaturii corpului la homeoterme etc.

Stabilitatea echilibrului în funcțiile organismului se menține printr-un proces de interdependență între cauze și efecte. Acest proces are însă rolul de a menține o constanță, un anumit nivel relativ invariabil al organismului. Tendința organismului este de a varia cât mai puțin; mai just, de a lupta împotriva abaterilor de la o invariantă.

Trebuie să recunoaștem că este o deosebire între o invariantă *mecanică* și una *biologică*, în sensul că aceasta din urmă poate realiza — în anumite limite — *același echilibru prin mijloace (sau elemente) diferite*; de aceea Cannon susține că homeostaza nu trebuie identificată cu imobilitatea, stagnarea (p. 24).

Aceeași idee a echilibrului intern sau extern între organism și mediu, realizat printr-un fenomen de *autoreglare*, o întâlnim și la filozoful italian E. Rignano care pretinde de a ne oferi, prin ideea de *vitalism energetic*, o soluție justă, opusă atât mecanicismului cât și vitalismului animist din biologie. Adaptarea, după el, nu-i decît un fenomen de „menținere sau de restabilire a stării staționare a procesului fiziologic respectiv“ (29, p. 79); ea este și o activitate de „rezistență la orice agent perturbator al stării fiziologice normale“ (30, p. 83). Se înțelege cum, după E. Rignano, toate fenomenele psihice se reduc la proprietatea „mnemonică“ fundamentală adică la însușirea de reînviere a trecutului.

E. Rignano explică trebuința sau dorința prin impulsul organismului tulburat de a-și restabili invarianta anterioară, „de a se menține în starea fiziologică staționară“ (29, p. 54). Orice mișcare de apropiere sau îndepărtare, de atac sau fugă, de apucare sau respingere, este consecința tendinței generale de a-și menține în același fel, în timp nelimitat, o anumită stare fiziologică.

Un alt autor, R. Raup, privește relația de echilibru între organism și mediu ca un fenomen de autosatisfacere. Tulburarea echilibrului provoacă tendința de reînnoire a autosatisfacerii, de restaurare a echilibrului inițial.

Meritul acestor trei variante ale ideii de autoreglare constă în faptul că toate scot în evidență *dinamica* unor sisteme biologice interne care au tendința de a se menține în cicluri staționare, circulare, relativ închise. Prin aceste reglări, organismele își asigură — cu atât mai perfect, cu cât sînt mai complicate — uniformitatea condițiilor vieții organismului. Cred că problema, însă, trebuie precizată în ceea ce privește noțiunea de uniformitate, de „staționar“; este oare vorba de *invariante-mijloace* sau de *invariante-scopuri*? Se înțelege oare prin invariantă uniformitatea *mijloacelor*, biochimice sau nervoase, care asigură prin autoreglare stabilitatea anumitei stări a organismului, sau *uniformitatea stării* asi-

gurată prin *mijloace diferite*? În reglarea termică a organismelor homeoterme, pe lângă reflexul vasoconstrictor la frig, animalul se apără cu ajutorul blănii sau al penajului; afară de aceste mijloace, negative și fizice, constatăm și o reacție chimică, pozitivă, de sporire a combustiei: stări de frison (tremură ca să se încălzească). Dar la om echilibrul termic se mai menține prin folosirea unor noi mijloace: adăpostul, focul și îmbrăcămintea. În cazul acesta, deși constanta sau invarianta biologică rămâne aceeași (starea termică) și principiile sale le-gile (fizice sau chimice) sînt aceleași, mijloacele folosite sînt diferite pe același plan și diferite ca nivel (tehnică, civilizație, inteligență). Trecerea de la adaptarea pasivă a poikilotermelor la adaptarea activă a homeotermelor și de la animal la om reprezintă desigur acte succesive de creație, salturi în crearea de noi sisteme și formule de adaptare.

În păstrarea aceluiași *mijloace* de adaptare se manifestă fenomenele de automatism rigid; în menținerea invariantei-efect (sau scop) cu variația formelor de satisfacere a echilibrului, se manifestă plasticitatea organică sau nervoasă a individului sau a speței; în fine, în fața unor noi invariante-scopuri, a unor noi principii sau formule de adaptare trebuie să căutăm explicația în noi forme de interacțiune, calitativ diferite de cele staționare, circulare.

În concepțiile analizate constatăm același caracter de *revenire spre trecut*, spre echilibru anterior, un fenomen de reîntoarcere, *retroactiv*, recurent. Orice reacție vitală se explică prin aceea ce este în urmă și nu înainte. Prezentului nu i se oferă o altă perspectivă decît în urmă, nu i se deschide o altă direcție decît înapoi. Destinul unui organism se desfășoară într-un cerc închis între prezent și trecut, menținut *pe același plan calitativ*. Idealul este trecutul: nu putem dori altceva decît revenirea spre ceea ce a fost.

Concepțiile, care privesc întreaga viață după modelul homeostazelor neglijează aspectul fundamental al vieții, aspectul ei *creator*. Viața în întregimea ei este redusă, după aceste teorii, la *legea automatismului* și devine sărăcită astfel de elementul caracteristic ei, specific și diferențial față de lumea anorganică, *adaptarea*, capacitatea de a se modifica în funcție de variațiile mediului, adică de a-și crea, la nevoie, o dată cu noi funcții, *noi* forțe, *noi* instrumente de reacțiune, *noi* organe. Este neglijat înțelesul specific al noțiunii de *organic*.

Iată de ce credem că este justificată denumirea procesului descris de autorii citați ca formă *staționară* a fenomenului de interdependență. Ea este staționară din punct de vedere calitativ.

Așadar, procesele automate se explică prin forma relativ staționară a interdependenței, dar această formă de autoreglare se subordonează, în cazurile normale, formeii superioare, conștiente și voluntare. Faptul că această formă se găsește mai ales în procesele *organice*, de menținere a stabilității mediului *intern*, se explică tocmai prin natura ei automată și biologică.

În domeniul psihic, ea se manifestă mai ales în stările *afective*, unde predomină modurile automate de echilibrare prin contrast unde iubirea se echilibrează prin ură, o tentație prin repulsie, afecțiunea

respinsă devenind resentiment sau ură, o umilință suferită provocând impulsul de răzbunare etc. Legea compensației nu este numai o lege organică, dar și psihică, mai ales afectivă. Prin asemenea automatisme afective se stabilizează în mare parte relațiile noastre sociale; astfel se explică relativa constanță a prieteniiilor, afecțiunilor sau animozităților noastre, a acelor „atmosfera” specifice care domină și persistă în anumite familii, colective, instituții etc. Pentru înțelegerea integrală, însă, a formelor superioare a conduitei, explicația de tip circular este insuficientă.

2. *Forme de spirală regresivă.*

A doua formă tipică, cu înfățișarea mai netă a unei spirale, o găsim în procesele de interdependență cu o direcție regresivă din punct de vedere *calitativ*. În aceste cazuri, negarea echilibrului inițial dă naștere unui proces de interacțiune, când sistemul dinamic se angajează într-o vrilă descendentă, fiecare moment al acestui proces de relații mutuale dintre cauză și efect caracterizându-se printr-o pierdere calitativă, printr-o *degradare* a sistemului.

În *fizică*, procesul regresiv, descendent, a fost ridicat de către fizicienii Carnot și Clausius, la rangul de principiu al entropiei universului. Conform acestui principiu al degradării energiei, universul nu rămâne imobil, ci se transformă, dar această transformare are o tendință spre echilibru stabil, de ordin inferior, spre încremenire, înghețare, moarte calorică a universului.

Sensul devenirii este descendent, fiindcă formele de energie, în succesiva lor transformare, suferă o pierdere energetică, sub forma unei denivelări calorice ireversibile: noi cădem în *jos*, în mod ineluctabil; universul se îndreaptă — după scara noastră umană — lent, dar fatal, spre încremenire.

O încercare similară, mai recentă, pe plan *biologic*, o reprezintă lucrarea unui biolog francez, Henri Decugès.

Acesta urmărește să demonstreze îmbătrânirea lumii viețuitoarelor prin mineralizarea progresivă a carbonului utilizabil vital, adică prin reducerea continuă a cantității utilizabile de lumea organică a acestui element indispensabil vieții. Ciclul carbonului ni se prezintă într-un deficit neconținut. „Geologia — spune autorul citat — ne aduce o dovadă incontestabilă a faptului, că, în circulația organică, ieșirea nu este compensată de intrare” (p. 22).

Demonstrația lui Decugès este cel mai bun exemplu al imposibilității unei explicații mecaniciste a vieții, chiar dacă această explicație se bazează pe ideea interdependenței. Sistemele animale se angajează aici într-o spirală regresivă.

Teoria amintită deschide poarta spre pesimism, spre morala resemnării sau spre evaziune în religie.

Forma descrisă își găsește aplicația în fenomenele patologice. Numeroase boli se caracterizează printr-o deplasare a echilibrului fiziologic spre un nivel inferior, echilibru ce poate deveni staționar, ali-

mentindu-se din propria sa activitate, reacțiile devenind, la rîndul lor, stimuli pentru noi reacții similare.

Adeseori procesele morbide se desfășoară în două faze. Întîia, o degradare progresivă a calității de echilibru, o regresie, mai rapidă sau mai lentă, spre o treaptă inferioară, apoi o oprire, mai scurtă sau mai durabilă a procesului pe acea treaptă. Spirala vicioasă se stabilizează pentru moment într-un *cerc vicios*. Faza a doua este specifică, credem, stabilizării cronice a bolilor.

Orice proces morbid, așa-zis „evolutiv“, poate fi considerat ca o cădere biologică în spirală. Tuberculoza, de pildă, unde debilitarea organismului, starea generală deficientă favorizează leziunile tuberculoase, iar acestea la rîndul lor agravează starea generală, prezintă un mecanism în spirală regresivă.

Fiziopatologia sovietică, subliniind rolul scoarței în diferitele forme de patogeneză, arată interdependența scoarței cerebrale cu organele interne. Amintim concepția cortico-viscerală a boalei ulcerose a lui Bîcov-Curțin. Este de subliniat cum slăbirea scoarței înlesnește ieșirea de sub controlul ei, eliberarea procesului de autoreglare ce are loc între centrii subcorticali și organele interne. Eliberat de sub controlul scoarței, acest proces devine anarhic și se angajează într-o spirală vicioasă.

Prof. M. S. Lebedinski scoate în relief factorul psihic în patogeniza bolii hipertensive. Aceasta este precedată de stări de încordare afectivă (fobii, impresionabilitate sporită, irascibilitate, explozivitate în reacțiune, emoții negative). „Este vorba de o legătură bilaterală—spune prof. Lebedinski—între sferele psihice determinate și cutare sau cutare sistem somatic“ (p. 306).

În genere, starea de tensiune afectivă favorizează priza de conștiință îndreptată asupra excitațiilor interoceptive anormale, iar apariția acestora în conștiință agravează boala și sporește tensiunea afectivă. „Cu cît bolnavul supraestimează mai mult importanța vitală și patologică a acestor reacții, devenite conștiente, cu atît mai grea este trăirea afectivă a acestora și cu atît mai mare este rolul jucat de ele în înrăutățirea stării psihice și somatice a bolnavului“ (p. 309).

Un alt exemplu, care ne poate servi în înțelegerea procesului de regresie a echilibrului cortico-visceral, este instaurarea alcoolismului. Acest fenomen, credem, poate fi considerat ca tipic pentru orice „toxicomanie“. Unei intoxicații cu alcool îi urmează o stare de depresiune. Spre a-și restabili artificial echilibrul pierdut, starea inițială de tensiune optimă, individul absoarbe o cantitate de alcool, căruia îi urmează o stare și mai gravă de depresiune. Această nouă stare impune o absorbție sporită de alcool care duce la o depresiune mai gravă și astfel se creează o spirală vicioasă. Aceasta poate duce, pe unii mai repede, pe alții mai încet, spre delirium tremens și de acolo spre sfîrșitul letal.

În alte cazuri, procesul se oprește la un nivel, sensibil și relativ permanent, de cronicitate, de intoxicație, alimentîndu-se prin doze relativ invariabile și pompînd din rezervorul „paradiziac“ exact atîta cît

ii trebuie spre a umple golul „infernă”: omul se echilibrează pe o treaptă staționară a unui „cerc vicios”.

Un exemplu din educație. Un educator mărginit, considerînd aptitudinile ca realități date și invariabile și nu ca realități în devenire, privește și diagnosticul său psihologic ca o constatare științifică absolută și de sine stătătoare. În fața unei prestațiuni inferioare a elevului, el emite diagnosticul de „incapabil”, rămînînd complet opac față de toată desfășurarea procesului de interdependență, cu direcția, adeseori, descendentă, în ceea ce privește prestațiile ulterioare ale elevului. În fața aprecierii primite, elevul se simte descurajat, inhibat, se află într-o stare care provoacă o scădere a randamentului muncii sale. Această scădere a randamentului suscită o apreciere și mai puțin favorabilă din partea educatorului, apreciere care condiționează o reducere și mai gravă de randament, și așa mai departe, cu viteză și accelerație variată. Educatorul are satisfacția atunci de a fi demonstrat „justețea” diagnosticului, fără a fi bănuît un moment că el — și numai el — *a creat fenomenul însuși, prin diagnosticul său*. Un diagnostic justificat de natura conduitei, conduita motivată și justificată de diagnostic. Sub eticheta de copii „răi”, „nedisciplinați”, „înapoiți”, „înapți”, se clasifică, în acest caz, victimele educației. Educația vicioasă în cerc vicios. Regres în educație, în spirală vicioasă.

Fr. Engels, subliniind contradicția dintre producția socială și însușirea capitalistă, afirmă că „modul de producție capitalist se mișcă în cadrul acestor două forme de manifestare ale contradicției care-i este imanentă prin originea sa, descriind fără posibilitate de ieșire „cercul vicios” descoperit încă de Fourier. Ceea ce Fourier nu putea să vadă, firește, pe vremea aceea, este faptul că acest cerc se îngustează treptat, că mișcarea reprezintă mai curînd o spirală și că ea trebuie să-și atingă sfîrșitul ca și aceea a planetelor, ciocnindu-se de centru” (p. 302).

3. *Forma de spirală ascendentă.*

A treia formă tipică de interdependență ne-o reprezintă spirala cu tendința de perfecționare, de ridicare a nivelului calitativ. În cazul acesta, ruperea echilibrului inițial angajează sistemul dinamic într-un proces ascendent, cînd interacțiunea cauză-efect ridică, prin salturi, evolutive sau revoluționare, sistemul angajat de pe o treaptă pe alta, superioară.

Asemenea proces nu poate fi explicat științific de pe pozițiile idealiste. Ideea spontaneității, a predestinării progresive sau ideile mistice ca „plan divin”, „entelechie” (Hans Driesch) sau „elan vital” (H. Bergson) nu ne explică nimic.

Biologia mecanicistă înfățișează relația dintre organism și mediu ca o relație în care mediul nu are alt rol decît de a declanșa forțele ereditare, conținute deja, într-o stare latentă virtuală, în organism. Procesul de dezvoltare a unui organism apare ca o destindere a unui resort

care conținea în germene, în stare comprimată, virtuală sau potențială, toate posibilitățile „ab origine“.

Întreaga teorie *preformistă* își are locul aici. Teoria *weissmannist-mendelist-morganistă* nu este decât o variantă a concepției după care relația dintre organism și mediu este privită ca o desfășurare paralelă a două forțe, mediul servind cel mult ca agent de declanșare a forțelor preexistente în organism. Aceste forțe se desfășoară într-o succesiune ineluctabilă de cauze și efecte după un plan prestabilit. Teoria predestinării, după cum se vede, nu este decât o variantă teologică a unei cauzalități lineare — de data aceasta *calitative* — sau a unei interdependențe limitate, fixe.

Grefată pe concepția de mai sus a eredității este ideea, nefastă prin consecințele ei practice, individuale și sociale, a *plafonului-limită*. Plafonul, adică nivelul superior, la care se poate ridica cineva într-o prestație oarecare, ar fi ceva predestinat, o limită, un nivel fatal, o invariantă care nu poate fi clintită de forțele sociale ale mediului.

O variantă metafizică în explicarea evoluției ni se oferă în concepția elanului vital al lui H. Bergson. Această filozofie a devenirii își are premisele în conceptul unor forțe, misterioase și inexplicabile (fiind iraționale) a „duratei pure“, a „elanului vital“. Dezvoltarea ni se înfățișează ca „o înregistrare continuă a duratei“ (p. 21). „Viața — în filozofia lui Bergson — apare ca un curent care trece de la un germene la un alt germene, prin intermediul unui organism dezvoltat“ (p. 29). Bergson iese din cercul vicios al mecanicismului pentru a cădea în mrejele obscurantismului. Cu drept cuvânt, explicația evoluției prin „elanul vital s-a asemuit cu explicația mișcării trenului prin elanul locomotivei“ (J. Huxley, p. 44).

Școala filozofică engleză a „evoluției emergente“ (S. Alexander și Lloyd Morgan) este tot atît de puțin capabilă să ne explice dezvoltarea, ca și filozofia bergsonistă.

Nu se poate, desigur, reduce orientarea întregii biologii apusene la tipul concepțiilor expuse. Printre reprezentanții acestei științe în apus există savanți care, consecvent sau inconsecvent, se situează pe linia filozofiei materialist-dialectice. Printre aceștia am putea cita pe J. Huxley, J. Haldane, M. Prenant.

Dacă ideea unei spirale ascendente nu are nici un conținut științific în metafizica idealistă, rămînînd o enigmă, cu totul altfel stau lucrurile în filozofia materialist-dialectică.

Mai întii, însăși schema unei dezvoltări în spirală este specifică gândirii marxiste. „Cunoașterea omului — spune Lenin — nu este o linie dreaptă, ci o linie curbă, care se apropie infinit de o serie de cercuri, de o spirală“ (21, p. 325).

Această imagine a spiralei nu este reprezentativă numai pentru cunoaștere, ci pentru întreaga viață. În studiul său asupra lui Karl Marx, Lenin spune: „În timpul nostru ideea dezvoltării, a evoluției, a pătruns aproape în întregime în conștiința socială, dar pe altă cale, nu prin filozofia lui Hegel. Totuși, această idee, așa cum au formulat-o Marx și Engels, sprijinindu-se pe Hegel, este mult mai multilate-

rală, mult mai bogată în conținut decât ideea curentă a evoluției. O evoluție care repetă oarecum treptele deja străbătute, dar în alt mod, pe o bază superioară („negația negației“), o evoluție care are loc, pentru a spune astfel, în spirală, și nu în linie dreaptă“ (22, p. 22—23).

Această evoluție în spirală, rămasă clasică după caracterizarea lui Lenin, se face prin salturi, prin transformări calitative, pe bază de contradicții, de ciocniri de forțe.

Inspirată de perspectiva arătată de marii clasici ai filozofiei marxist-leniniste, știința sovietică înțelege procesul dezvoltării ca un proces ascendent, ca o linie în spirală. Dezvoltarea unui organism — după Lîsenko — se prezintă ca „desucire“ a spiralei răsucită de generația anterioară.

Bineînțeles, această „desucire“ nu este un proces spontan, ci unul de interacțiune între molecule, celule și țesături din interiorul organismului sau între organism și mediu. Prin prisma filozofiei materialist-dialectice, evoluția ne apare ca un proces de interdependență, în care efectul se repercutează asupra cauzei, modificînd-o pe aceasta calitativ, ridicînd-o — în urma unei acumulări cantitative — pe o treaptă superioară, fenomen care provoacă un nou efect, diferit de cel anterior, ridicat apoi și el, corespunzător, pe o treaptă calitativ superioară. Astfel, legea dialectică a interdependenței se leagă organic cu celelalte legi sau trăsături, constituind un sistem dinamic unitar de explicație și cercetare. Printre numeroase aplicații ale filozofiei materialist-dialectice în biologie cităm studiile lui D. M. Troșin și L. A. Kalinîcenko.

În această concepție „contradicția nu este o absurditate“ — spune H. Lefèvre — „reciprocitatea de acțiune (acțiunea și reacțiunea, întregul acționînd asupra părții și partea asupra întregului, organul asupra organismului și reciproc) nu este un „cerc vicios“. Sau, dacă este un cerc vicios, după gîndirea formalistă și înțelegerea izolată și izolanță, el se înfățișează ca un criteriu și semn al realității“ (p. 184).

Astfel, în această formă, activă și creatoare, de interdependență, efectul se întoarce asupra cauzei, îmbogățind-o pe aceasta, pentru ca apoi să primească riposta acesteia, răsărind din ea fecundat, fructificat.

Dacă analizăm reflexul condiționat, așa cum a fost el definit de I. P. Pavlov, sîntem departe de constatarea unei declanșări mecanice a unui mecanism preformat sau a constituirii mecanice și automate a unei noi legături. Formarea unei legături temporare este un proces de transformare, de devenire, de creare a unei *noi calități*: un excitant „neutral“ indiferent, devine semnal (adică, în termeni de psihologie, dobîndește o semnificație *pe care n-o avusese*).

Într-un proces de comutare nervoasă, descrisă de elevul lui Pavlov, Asratian, sîntem în fața unui proces de transformare a unei semnificații într-o altă semnificație (semnalul își schimbă semnificația). Cum se efectuează acest proces? Printr-o interacțiune ce are loc între o activitate a organismului și o variație a mediului; un stimul dobîndește o semnificație, fiind *efect* al unei activități a organismului (în termeni de psihologie, am spune, a unei „trebuințe“), devenind apoi o *cauză* de producere a activității al cărui efect fusese. Valoarea de semnal con-

dițional se naște pe linia unei *spirale* în procesul de adaptare a organismului la noi împrejurări și se stinge pe aceeași linie curbă din lipsa de întărire din partea mediului sau se stabilizează într-un echilibru mai durabil, automat.

Ca să lămurim mai bine acest proces, să subliniem că reflexul — în lumina învățaturii pavloviste — nu este o reacție mecanică, similară cu declanșarea oarbă a unui resort. Un curent nervos eferent este indisolubil legat cu cel aferent, nu numai prin reacția organismului la acțiunea excitantului, ci și prin acțiunea recurentă exercitată de reacția efectuată, terminală, asupra ciclului acțiunii. Mai precis, reacția însăși este reglată prin repercursiunea ei asupra centrilor nervoși cor.spunzători: răspunsul reflex se înapoiază spre centrul nervos și se constată dacă a fost sau nu *conform*, adică spre a se verifica dacă a izbutit sau nu și în ce măsură. Acțiunea noastră este reglată prin efectele acțiunii însăși asupra centrilor care au comandat-o (vezi V. Pavelcu 26). Se cunoaște importanța acordată de Pavlov analizatorilor motori. Aceștia după părerea marelui fiziolog, nu sînt numai centri de comandă a mișcărilor, ci și centri de diferențiere și de reglare a mișcărilor sînt, cu alte cuvinte, centri de comandă a mișcărilor în funcție de informațiile primite de la aceste mișcări; mișcarea este cauză și efect față de implusul central; centrul nervos intervine în ciclul reflex dinamic în calitate atît de cauză, cît și de efect față de mișcare. Linia — deși relativ scurtă, limitată — este ascendentă, reprezentînd procesul de ameliorare, de perfecționare a acțiunii, a adaptării organismului. V. I. B e l t i u c o v și M. R. M o g h e n d o v i c i arată importanța proprioceptiei în reglarea nu numai a actelor complexe de muncă și a celor lingvistice, dar și a mișcărilor elementare din reflexele simple sau cele catenare (condiționate și necondiționate). Prin noțiunea de „acceptor al acțiunii“, prof. P. A n o h i n (2) scoate în evidență importanța aparatului aferent în reglarea comportării organismului.

Fenomenul dezvoltării, deci, îl putem înțelege numai în felul acesta și numai o astfel de înțelegere reflectă integral ideea unității dinamice între organism și mediu, precum și a părților organismului între ele.

Aș compara reglarea acțiunilor, bazată pe senzații kinestezice, cu un fenomen de reglare situat la un nivel superior de complexitate. O persoană devine mai punctuală din momentul cînd și-a cumpărat un ceas de precizie. Cumpărarea ceasului a fost *efectul* deprinderii de punctualitate a persoanei menționate, dar a devenit și *cauza* unei punctualități sporite a acelei persoane: ceasul de precizie n-a fost un simplu *semnalizator* al abaterilor de la momentul fixat și cel arătat de ceas, dar și un regulator, un *determinant* al conduitei de punctualitate a acestuia. Oamenii au creat ceasul, fiindcă au devenit mai punctuali și, invers, au devenit mai punctuali, creînd ceasuri de precizie.

Spre a lămuri analogia, putem spune că ceasul de precizie pentru proprietarul acestuia este ceea ce sensibilitatea musculară este pentru centrul din analizatorii motori. Așa se ilustrează interdependența cen-

trului față de periferie în reglarea conduitei. Legătura dintre centru și periferie a fost pusă și ea în lumină de fiziologia sovietică (vezi prof. P. C. Anohin (1)).

Să lămurim înțelesul de spirală ascendentă și printr-un exemplu din educație. Un educator care-și dă seama că aprecierea lui, efect al prestației elevului, devine la rîndul ei cauza ameliorării prestației, va cunoaște valoarea încurajării și nu se va feri chiar de la o ușoară supraestimare a rezultatelor elevului: va aprecia pe elev mai mult decît merită, spre a-l face să merite aprecierea făcută, adică să se ridice la nivelul acesteia. Procesul este următorul: lauda se repercutează pozitiv asupra randamentului, iar acesta din urmă sporește lauda, care va ridica — prin efectul ei — nivelul prestației și așa mai departe.

În acest proces de spirală ascendentă ne vom întîlni cu același fenomen de *limită*, ca și în procesele descendente, cu *fenomenul-plafon*. Numai că acest plafon nu este invariabil, absolut, rigid și predestinat, ci este o limită provizorie și relativă, în funcție de individ și de ambianță.

Spirala ascendentă, deci, ajunge la o invariantă, la o constantă relativă, tinzînd spre un *cerc*, mai durabil sau mai trecător, ca o nouă etapă sau nouă treaptă, superioară, de echilibru.

Dacă ne referim la procesul de învățămînt, vom găsi numeroase exemple de *unități dinamice*. Profesorul și grupul de studenți constituie o unitate dinamică în interacțiune. Valoarea studentului se explică în parte prin valoarea profesorului, după cum valoarea acestuia din urmă se definește, cel puțin în parte, prin valoarea și nivelul studentului. Nivelul scăzut al studentului determină adesea scăderea de nivel al profesorului și invers: nivelul scăzut al profesorului este o frînă în ridicarea nivelului studentului. Interesul studentului pentru știință reflectă în mare măsură interesul și dragostea profesorului pentru disciplina lui, după cum interesul științific al profesorului este alimentat, întreținut, de interesul corespunzător al studentului. Indiferența studentului frînează elanul profesorului, după cum apatia profesorului stinge curiozitatea studentului. Dacă studentul este, într-o măsură, creația profesorului, acesta din urmă este, aproape în aceeași măsură, produsul studentului.

Se înțelege că, într-un proces conștient și științific al muncii, profesorului nu-i este permis să se angajeze pe panta unei spirale vicioase sau să cadă pe o treaptă inferioară de echilibru staționar. Din partea lui se cere nu numai menținerea nivelului său superior științific, dar și o neconținută ridicare a acestuia. Spre a face studentului accesibilă lecția, el trebuie să ridice auditorul la nivelul său de înțelegere, atît prin cele mai perfecționate metode pedagogice (fără a-și coborî nivelul de predare) cît și în general prin participare activă la procesul de învățămînt. La aceasta îl ajută controlul și analiza muncii, proces prin care, în mod obiectiv și științific, se stabilesc factorii deficiențelor și ai succeselor în muncă. Atunci el va fi mai în măsură să intervină în prevenirea și în combaterea forțelor ce tind să angajeze sistemul într-o spirală vicioasă, descendentă.

Acum ne putem explica și mai bine existența *logicii interne* în desfășurarea fenomenelor, fiecare pas sau moment din linia de dezvoltare fiind condiționat de nivelul anterior de dezvoltare. Această logică este mai evidentă în domeniul social.

Înțelegem, de asemenea, mai bine noțiunea de plafon ca efect al unei frînări ce se dezvoltă treptat din înseși relațiile contradictorii ale forțelor ce determină dezvoltarea sistemului social (vezi F. I. Kaloșin și F. Konstantinov).

Din cele spuse rezultă că relațiile în spirală ascendentă, dintre organism și mediu, se stabilizează în circuite relativ închise, pe niveluri diferite, iar aceste niveluri intră în relații de strînsă interdependență.

Din exemplele citate ne dăm mai bine seama de ce conduita unui individ nu poate fi explicată exclusiv prin *natura* lui individuală, prin „biografia” lui. Explicația unui individ, ca unitate dintr-un complex dinamic, în care intră și mediul, nu poate fi epuizată nici numai prin „influențe”. Factorul „influență” singur nu este adecvat, căci implică o acțiune *unilaterală*. Într-o explicație a unei realități complexe trebuie să intre *toate componentele procesului dialectic*, înțelese și cuprinse în sisteme de relații dialectice.

5. Aspecte ale tipurilor de interdependență (Spațial, temporal și energetic)

Fiecare din formele deosebite pînă acum se desfășoară în spațiu, are o durată, o viteză, un ritm, precum și un potențial energetic, o anumită tensiune sau încordare.

I. P. Pavlov a deosebit două mari forme de interacțiune biologică dintre organism și mediu și acea a părților organismului între ele. Dacă ne referim la legea inducției reciproce, care reflectă interdependența fenomenelor nervoase, Pavlov deosebește o inducție *verticală* între instanțele nervoase situate pe planuri suprapuse și ierarhice și una *orizontală*, unde fenomenele se condiționează reciproc, rămînînd pe același plan. Aceste două moduri de inducție sînt legate indisolubil între ele. Ambele moduri se pot desfășura, în timp, succesiv sau simultan. Distincția stabilită de Pavlov conține ideea echilibrării între instanțe și ideea ierarhiei diferitelor sisteme de echilibrare nervoasă. Partea cea mai importantă din aceste procese de echilibrare o constituie interacțiunea celor două sisteme de semnalizare la om. Bineînțeles că nu trebuie să pierdem din vedere și relația între aceste sisteme și prima instanță, a reflexelor absolute.

Interdependența instanțelor nervoase își găsește analogia în relațiile dintre bază și suprastructură din fenomenele sociale. Aceste două aspecte de interdependență — orizontală și verticală — reprezintă caracterul *spațial* al interacțiunii.

Dacă privim *în timp* fenomenele de interacțiune, putem ușor constata că ele se înfățișează în cicluri, mai scurte sau mai lungi, cu viteză mai mare sau mai mică. Procesele dinamice au un *început*, momentul în care sistemul intră în faza de dezechilibru temporar și un *sfîrșit*, mo-

mentul de restaurare pe același plan al echilibrului inițial sau de stabilizare a lui povizorie pe un nivel superior sau inferior; interdependența o privim acum pe dimensiunea ei *temporală*.

Acest aspect îl au toate formele examinate pînă acum. În formele regresive, dezechilibrul începe pe un anumit plan și se termină pe un plan inferior, așa cum el ni se prezintă în bolile cronice, sau în cazurile mortale. E un ciclu regresiv. În formele de spirală ascendentă, ciclul începe pe un anumit plan și se termină cu o fază de echilibrare ce reprezintă o nouă etapă calitativă, un plafon provizoriu în dezvoltarea organismului.

O mare importanță în examinarea ciclurilor o are lungimea spiralei, implicit *durata* și *viteza* ciclului; avem intervalul între momentul inițial și cel final, precum și numărul de elemente intermediare între aceste două momente.

Se cunoaște importanța acordată de I. P. Pavlov reflexelor de timp. Lungimea ciclului o numim *anvergură*. Această idee fiziologică își are expresia ei psihologică în înțelesul pe care-l dă Makarenko *liniilor de perspectivă*, deosebind scopurile imediate de cele mediate și îndepărtate. Această deosebire ne poate servi și de criteriu în diagnosticul gradului de dezvoltare a unui individ (Vezi V. Pavelcu, 25).

Psihologul francez H. Wallon vede în anticipare un „fapt capital“, prezent în raporturile dintre organism și mediu, cu mecanismul lor regulator.

„Acest circuit — spune Wallon — care merge de la acțiunea lumii externe asupra omului la acțiunea omului asupra lumii externe, se lărgeste în spirală, pe măsură ce progresează civilizația“ (p. 169).

Distanța crescîndă între dorință și satisfacție, interdependența dorinței cu anticiparea satisfacției implică o anumită *tensiune*, încordare nervoasă, care pune în lumină aspectul *energetic* al interdependenței. Intervalul între începutul și sfîrșitul acțiunii nu este un interval *gol*; el este plin de conținut, ce se menține la un anumit nivel energetic de tensiune.

Între conduita noastră prezentă și anticiparea scopului se formează un ciclu de interacțiune, care ne explică o mulțime de fenomene biologice și psihice, normale și patologice.

Noi mobilizăm energia în funcție de importanța scopului, dar semnificația acestuia depinde de conștiința rezervelor energetice disponibile. Între acestea nu există totdeauna o corespondență.

Adaptarea noastră nu se face numai în funcție de cantitatea și calitatea stimulului prezent, dar și în funcție de cantitatea și calitatea stimulului așteptat, dorit sau temut. Experiența este aceea care intervine în reglarea tot mai precisă a acestui raport.

Fenomenul emoției ne ilustrează un asemenea circuit energetic. Reprezentarea eventualității de temut ne mobilizează energia necesară pentru întîmpinarea acelei situații, dar conștiința unui deficit de energie, sau de mijloace disponibile adecvate, face ca situația să ne apară mai de temut decît în momentul inițial: această conștiință determină un nou efort de mobilizare și așa mai departe. În ciclul nostru se ilus-

trează un raport de forțe între momentul prezent, real, și cel viitor, anticipat și virtual.

Analogia o putem găsi pe planul economic de consumație și distribuție. Teama că un aliment va dispărea de pe piață provoacă o afluență excesivă a consumatorilor, această afluență face să scadă vertiginos rezervele alimentare; scăderea acestora sporește tendința de cumpărare.

Asemenea spirale vicioase se stabilesc în nevrozele cunoscute ca neurastenia, isteria și psihastenia. Nevroza se alimentează din ea însăși și se amplifică din propria sa substanță pe linia pierderii progresive de energie. O criză nervoasă este o destindere a unei spirale printr-o risipă considerabilă de energie.

Concluzii

Am deosebit trei tipuri de procese fundamentale ca formă și direcție: unele procese, în interacțiunea forțelor din sistemul lor, se închid într-un cerc de echilibru relativ *staționar*, altele au o direcție *descendentă* sau *ascendentă*. Aceste forme implică anumite coordonate *spațiale* (*orizontală* și *verticală*), precum și ideea de *ierarhie* a instanțelor.

Întrucât toate aceste procese au un caracter dinamic, adică reprezintă forțe ce se desfășoară în timp, se impune distincția între aspectul *temporal* și cel *intensiv* (energetic). O trăire este un sistem dinamic în care momentul trecut a fost condiționat de virtualitatea celui viitor și viceversa; această condiționare mutuală nu se referă numai la calitatea fenomenelor, dar și la cantitatea lor, adică la intensitatea, quantumul lor energetic. Fenomenul final al ciclului nu este numai un *rezultat* al fenomenului inițial, dar și *cauza* acestuia; fenomenul final nu determină numai calitatea stării inițiale, dar și gradul ei de energie. Întregul ciclu capătă astfel un grad de *tensiune*. Tensiunea, rezultată din interacțiunea părților din sistem, determină întreaga desfășurare a procesului, ritmul și viteza acestuia.

Din cele arătate se pot scoate numeroase concluzii cu aplicații la toate științele, fapt care depășește scopul urmărit de această comunicare. Ne vom limita numai la *semnalarea* unor concluzii, teoretice și practice, pe care ni le impune analiza făcută.

Prima formă se manifestă în mod normal în automatisme, în comportarea și în reglarea automată mai ales a proceselor din mediul *intern* al organismului. Automatizarea acțiunilor ni se prezintă ca un proces de formare a unui echilibru staționar, de autoreglare. Importanța acestor moduri de echilibrare, după cât se știe, este mare, pentru că, o dată formate, ele eliberează în mare măsură conștiința de efortul de supraveghere a ciclului dinamic, permițându-i un travaliu de alt ordin sau de nivel superior.

Aceeași funcție de eliberare relativă a proceselor superioare, concomitent cu relativa autonomizare a celor inferioare, îl au sistemele de echilibrare automată organică, astfel că procesul de corticalizare ner-

voasă, adică spirala ascendentă de interdependență, se bazează pe ciclul staționar și se produce concomitent cu acesta.

Apariția mediului intern la animale reprezintă un pas spre relativa independență și autonomie a anumitor funcții față de variațiile mediului extern. Autonomia acestor funcții nu este absolută, după cum nu este absolută autonomia acțiunilor noastre automate. Autoreglarea acestora se efectuează sub supravegherea instanțelor superioare.

Putem afirma că toată educația și întregul învățământ reprezintă un proces de formare simultană a unor sisteme cu circuit aproape închis, staționar, în formarea de stereotipe dinamice, o dată cu formarea unor sisteme de tip superior, în procesul de creație. *Creația se sprijină pe automatisme, iar automatismele derivă din formele creatoare.* Reflexele absolute derivă din cele condiționate, iar acestea din urmă se ancorează în cele dintii.

Dezvoltarea unui caracter, a unei personalități, reprezintă o formare de automatisme din ce în ce mai numeroase, o dată cu creșterea posibilităților din ce în ce mai variate de formare de noi legături. Numai în lumina acestor considerații putem înțelege progresul moral, trecerea de la o morală heteronomă la una autonomă. Într-o morală autonomă se reflectă în cel mai înalt grad unirea dialectică între individ și societate, când acțiunile individuale devin *principiale*, efectuându-se în lumina marilor directive și principii de ordin social.

Cînd cercul devine „vicios”? Atunci cînd se desprinde de sub îndrumarea și supravegherea instanțelor superioare, care veghează asupra intereselor generale ale organismului. Abia atunci el devine patologic (pe plan biologic) sau vicios (pe plan moral). Profilaxia medicală și morală au ca scop prevenirea unor asemenea cicluri anarhice, iar medicina terapeutică și măsurile penale în educația și viața civică urmăresc ruperea cercurilor vicioase și readucerea lor în raza de influență a instanțelor superioare.

În ceea ce privește ciclurile de interdependență, de tip *regresiv*, care ne duc spre domeniul morbidității, din punct de vedere medical și al viciilor din punct de vedere moral, toată atenția medicului, pe de o parte, și a educatorului, pe de altă parte, se îndreaptă spre *prevenirea* acestor procese, oprirea lor sau redresarea ciclului.

Amintim cîteva din metodele folosite în medicina terapeutică, inspirate de învățătura lui Pavlov.

În maladiile ulcerose sau în hipertensiune se creează tendința spre un cerc vicios între cortex, sau subcortex, și organele interne. Cortexul supraexcitat agravează — direct sau indirect, prin slăbirea controlului său și, implicit, prin eliberarea instanțelor subalterne — tulburările organice, iar procesele morbide evolutive din aceste organe agravează starea excitată a cortexului sau a subcortexului.

Metodele sovietice recomandă scoaterea din funcție a unuia din acești factori (periferic sau central). Punerea în repaus a activității corticale în somnoterapie are rolul scoaterii din spirala vicioasă a factorului central angajat în cercul vicios. Aceeași funcție o exercită și blocarea cu novocaină.

Dar modificările funcționale ale cortexului hipersensibil se pot obține nu numai prin punerea lui în repaus, ci și prin activitatea sistemelor de asociații care pot readuce sistemul anarhic pe linia normală de funcționare. Această acțiune corticală, datorită căreia se schimbă legăturile temporare existente, se poate numi, în termeni subiectivi, influență *psihică*. Folosirea acestor influențe în medicină constituie ramura cunoscută a *psihoterapiei*. De fapt, psihoterapia trebuie să intre ca un *aspect* terapeutic în *întreaga* medicină terapeutică, fiindcă aproape orice tratament, implicând o relație socială, verbală sau neverbală, conștientă, se adresează concomitent și scoarței.

Rolul psihoterapiei este arătat de către profesorul Lebedinski în studiul citat despre boala hipertonică. Este suficient să modificăm *semnificația* senzațiilor interocptive din conștiința bolnavului pentru ca modificarea efectuată să contribuie la ameliorarea stării pacientului.

Amintim și de metoda șocurilor folosită în bolile interne și în cele nervoase. Șocul provocat de insulină, cardiazol sau de curent electric, are ca efect ruperea cercului vicios în care se angajase organismul și reintegrarea sistemului anarhic în sistemul normal de echilibru.

Prevenirea unor asemenea spirale regresive în educație se face prin evitarea, în munca elevului, a motivelor de descurajare. Educatorul trebuie să fie conștient de efectele aprecierilor lui, atât ale celor pozitive cât și ale celor negative.

Importanța aprecierii educatorului este cu atât mai mare, cu cât ea contribuie în mare măsură la formarea conștiinței de sine a elevului, deci la formarea personalității.

Atenție deosebită merită al treilea tip de interdependență, care ne explică procesul de dezvoltare în general și ne deschide perspective cu privire la modul de intervenție a omului în dezvoltarea individului și a societății.

Dacă spirala regresivă exprimă alunecarea sau „prăbușirea” persoanei, după legea „din insucces în insucces”, spirala ascendentă urmează legii „din succes în succes”. Explicația unui fenomen în mod exclusiv prin *influențe*, exercitată din afară asupra acestuia, este și ea prin definiție *unilaterală* și artificială, chiar atunci când se ține seama de *toate* influențele. Adevărata explicație materialist-dialectică o avem numai atunci când influențele încetează de a mai fi factori ficși și de sine stătători, ci devin fiecare *unitate funcțională într-un sistem de forțe*, iar *sistemul la rândul lui se integrează în alte sisteme și cicluri dinamice mai cuprinzătoare sau superioare*.

Formarea personalității omului prin muncă ilustrează în cea mai mare măsură forma ascendentă de interdependență. Orice succes în muncă este o treaptă spre noi realizări, adică orice efect obținut devine o cauză a altor efecte, superioare.

Sprijinindu-se pe filozofia materialist-dialectică, psihologii trebuie să tindă spre o descriere și o explicare mai amplă, mai științifică, a mecanismelor ascensiunii umane, a ciclurilor și etapelor comportamentului uman.

Catedra de Pedagogie-Psihologie

BIBLIOGRAFIE

1. Анохин, Проф. П. К. — Проблема центра и периферии в физиологии нервной деятельности. Проблемы теорет. и практ. медицины, VII, 1938, стр. 26-39.
2. " — Особенности афферентного аппарата условного рефлекса и их значение для психологии. Вопросы Психологии, 6, 1955, стр. 16-19
3. Асратян Е. А. — Принципы переключения в условнорефлекторной деятельности. Журн. высшей нервн. деят., I, 1951.
4. " — К вопросу о физиологии временной связи; Учение И. П. Павлова и философские вопросы психологии. Изд. Акад. Наук, Москва, 1952, стр. 144-171.
5. " — Переключение в условнорефлекторной деятельности как особая форма её изменчивости. Вопросы Психологии, I, 1955, стр. 49-58.
6. Белов П. Т. — О первичности материи и вторичности сознания. О диалектическом материализме. 2-е изд. Гос. Изд. Мол. Лит, 1953, стр. 20-357.
7. Бедтукоев В. И. и Могендович М. Р. — Мышечная реценция (проприоцепция) и внутренние органы, Успехи сов. биологии, 2, 1952.
8. Bergson H. — *L'évolution créatrice*. Paris, Alcan, 1932.
9. Cannon W. — *The Wisdom of the Body*, London, 1932.
10. Cornforth M. — *În apărarea filozofiei împotriva pozitivismului și pragmatismului*, Ed. de Stat, Buc. 1953.
11. Decugès H. — *Le vieillissement du monde vivant*, Paris. Plon et Masson, 1941.
12. Engels Fr. — *Anti-Dühring*, ed. III-a, Buc. 1955.
13. Haldane J. B. S. — *La philosophie marxiste et les sciences*, Ed. Soc. 1947 (Cap. „Biologie“, p. 117-162).
14. Huxley J. — *Essais d'un biologiste*, Stock, Paris, 1946.
15. Калнинченко Л. А. — Мичуринское учение — основа научной биологии Изд. Мед. Наук, 1949.
16. Калоянц Ф. И. Развитие как борьба противоположностей; о диалектическом материализме, 2-е изд. Гос. Изд. Полит. Лит. 1953, стр. 185-235.
17. Кедров В. — Закон „отрицания отрицания“, Коммунист 13, 1950 стр. 69-84.
18. Константинов Ф. К. — Исторический материализм, Москва, 1951.
19. Лебединский М. С. — Психические изменения и психотерапия при гипертонической болезни; Проблемы кортико-висцеральной патологии, Изд. Акад. Мед. Наук, 1949, стр. 301-315.
20. Lefebvre N. — *Logique formelle: Logique dialectique*, Ed. Soc. Paris, 1947.
21. Lenin V. I. — *Caiete filozofice*, Ed. de Stat, Buc. 1956.
22. " — *Karl Marx*, Ed. P. M. R. 1948.
23. Молодцов В. С. — Марксистская диалектика о взаимосвязи и взаимообусловленности явлений в природе и обществе; О диалектическом материализме, 2-е изд. Гос. Изд. Мол. Лит. 1953, стр. 47-95.
24. Мороз К. В. — Развитие как переход количественных изменений в качественные изменения; О диалектическом материализме, 2-е изд. Гос. Изд. Мол. Лит., 1953, стр. 143-185.
25. Pavelcu V. — „*Linii de perspectivă și reflexele condiționate*“, An. Șt. Univ. „Al. Cuza“ din Iași, 1955 p. 189-203.
26. " — *Psihologie și fiziologie*, Rev. de Psihologie, 3, 1956, p. 181-189.
27. Павлов И. П. — Рефлексы цели, Собр. соч. III, I, 1951, стр. 340-344.
28. Ramp R. P. — *Complacency, The foundation of human behavior* New York, Macmillan, 1925.
29. Rignano E. — *Qu'est-ce que la vie ?* Alcan, Paris, 1926.
30. " — *Problèmes de psychologie et de morale*, Alcan, Paris, 1928.
31. Трошин Д. М. — Диалектика развития в мичуринской биологии Госполитиздат, 1950.
32. Wallon N. — *Psychologie et technique*, Journal de Psychologie, 32, 1935, p. 165-182.

ФОРМЫ ВЗАИМООБУСЛОВЛЕННОСТИ В ОБЪЯСНЕНИИ ПОВЕДЕНИЯ

Краткое содержание

Автор различает следующие формы взаимообусловленности между причиной и следствием, между членами динамической системы поведения: форму циркулярную, более или менее устойчивую, автоматического саморегулирования органических или психических явлений (тип гомеостаза У. Кеннона), форму регрессивной спирали, где взаимосвязь сопровождается качественным падением уровня равновесия (органические и нервные болезни) и форму спирали прогрессивной, которую следует считать специфической чертой явлений развития, качественных скачков.

Кроме высоты качественного уровня, циклы поведения отличаются один от другого по размаху, ритму, скорости их протекания и по их интенсивности. Различные стороны психических процессов сливаются в понятие напряженности соответствующей динамической системы.

Углубление диалектического подхода к пониманию поведения помогает более сознательному применению различных мер в области воспитания и медицины (профилактической и терапевтической).

LES FORMES D'INTERDÉPENDANCE DES PHÉNOMÈNES DANS L'EXPLICATION DU COMPORTEMENT

R é s u m é

L'auteur distingue trois formes d'interdépendance entre les causes et les effets, entre les différents termes d'un système dynamique de conduite: la forme circulaire, relativement stationnaire, d'autorégulation automatique, organique ou psychique (d'après le type d'homéostasie, de W. Cannon); la forme en spirale descendante où l'interdépendance stimule-réaction se déploie dans un processus de dégradation qualitative (les maladies organiques et nerveuses); et la forme en spirale ascendante, particulière aux phénomènes de développement, de progrès, d'élévation du niveau qualitatif.

Les cycles des conduites se distinguent entre eux non seulement par leur niveau, mais aussi par leur envergure, rythme, vitesse et intensité. La dynamique du déploiement d'un cycle varie toujours en fonction du degré de sa tension.

L'approfondissement de la conception dialectique permet une application plus consciente des mesures éducatives et médicales, prophylactiques ou thérapeutiques.

FACTORII MUNCII ÎN SEMINAR

DE

S. GĂINA

De o însemnătate hotărîtoare pentru atingerea obiectivelor multilaterale pe care le urmăreşte seminarul în cadrul învăţămîntului superior, pentru nivelul şi buna desfăşurare a şedinţelor de seminar, sînt calitatea şi activitatea *factorilor umani* ai muncii în seminar: *conducătorul* şi *studentul*. Socotind, în mod corespunzător, mai mult decît util studiul acestor factori, ne propunem să-i supunem în cele următoare unei analize atente şi îndeajuns de cuprinzătoare pentru a contribui la mai buna cunoaştere şi îndeplinire a activităţii seminariale. Fiindcă discursivitatea expunerii cere să ne ocupăm pe rînd de fiecare categorie, e necesar să subliniem din capul locului că nu e vorba să-i considerăm metafizic, ca factori operînd izolat şi independent, ci dialectic, ca factori ce activează corelativ, colaborează şi se influenţează întreolaltă, ceea ce va reieşi cu prisosinţă din cele ce urmează.

Fiinţa şi activitatea acestor factori — cu fenomenele care le caracterizează şi cu normele în perspectiva cărora ele se desfăşoară — nu sînt valori absolute, ci trebuie apreciate în funcţie de finalitatea instructivă şi educativă a acestei forme a învăţămîntului superior care este seminarul. Ținînd seama de scopurile seminarului, apar în plină lumină însușirile ce trebuie să și le cultive și sarcinile ce trebuie să le îndeplinească atît conducătorul cît și studenții care activează în cadrul unui seminar.

A. Conducătorul de seminar

I. Pregătirea și personalitatea conducătorului

E nevoie, înainte de toate, să ne dăm seama de *calitățile* necesare unui bun conducător de seminar. Bineînțeles, acestea nu trebuie privite ca un dar înnașcut, astfel cum însușirile sînt considerate în concepția burgheză, ci trebuie prețuite ca rod al pregătirii, al experienței, al muncii, al educației și autoeducației, așa cum ne învață marxism-leninismul.

Vom deosebi două feluri de calități: de *conținut* (de *cultură*) și de *funcțiune* (*însușiri psihice și morale*).

1. În ceea ce privește prima categorie, conducătorul de seminar trebuie să-și însușească, firește, o temeinică cultură *ideologico-politică*, întrucît el trebuie să aibă o conștiință socialistă, formată pe temeiul concepției marxist-leniniste despre lume — fundamentul și cadrul cunoașterii adevărate a realității și al conduitei juste în viață și societate — indispensabilă pentru principialitatea culturii sale științifice și, în consecință, pentru opera sa instructivă și educativă cu studenții în seminar. „Cunoașterea temeinică a științei marxist-leniniste — spune tov. Gh. Gheorghiu-Dej în memorabila sa cuvîntare, rostită la Congresul învățătorilor din R.P.R. — a adevărului științific despre natură, viață, societate, este necesară pentru aprofundarea oricărei ramuri a științei — fizica, chimia, matematica, fără să mai vorbim de istorie, limbă, literatură. Materialismul dialectic este călăuza sigură a omului de știință” — și a conducătorului de seminar, adăugăm noi, atît în tratarea justă a problemelor cît și în combaterea principială a cosmopolitismului, a idealismului, a tuturor concepțiilor reacționare, precum și, nu mai puțin, în educarea comunistă a studenților.

Apoi, evident — pentru motive ce nu au nevoie de argumentare — conducătorul de seminar trebuie să posede o solidă *cultură de specialitate*, după specificul catedrei respective — în cazul nostru, să fie bine orientat în domeniul pedagogiei sau al psihologiei, mai bine zis în domeniul pedagogiei și al psihologiei, avînd în vedere intima conexiune psihopedagogică atît pe planul teoretic științific cît și în cîmpul practic al acțiunii instructiv-educative din seminar. Pentru a fi un bun cultural autentic, cu intense valori instructive și educative, spre a putea fi folosit ca un prețios instrument de lucru al conducătorului de seminar, cultura sa de specialitate trebuie să fie vie și proaspătă, la curent cu noutățile din domeniul respectiv, fără înțepenire în formule scolastice și stereotipii de conținut și de gîndire. Într-adevăr, pentru a stimula și alimenta substanțial gîndirea creatoare a studenților, pentru a împiedica formarea deprinderii de însușire și reproducere mecanică a cunoștințelor, pentru a nu transforma activitatea productivă a seminarului într-o operație de simplă inventariere a temelor tratate la curs, conducătorul de seminar trebuie să aibă în posesiune fermă și la dispoziție promptă o cultură de specialitate bogată, temeinică și suplă, care să-i permită tratarea justă, vie și interesantă a problemelor, instruirea și educarea studenților în perspectivă creatoare. O astfel de pregătire în domeniul specialității sale este un factor hotărîtor pentru prestigiul și eficiența conducătorului de seminar.

Precum spune tov. Gh. Gheorghiu-Dej, „aceste cunoștințe trebuie să aibă la bază o cultură generală și nu orice cultură, ci o cultură cu adevărat progresistă” (*ibidem*). *Cultura generală* este necesară conducătorului din mai multe considerațiuni: în vederea adaptării la specificul facultăților la care face seminarii — pentru înfăptuirea variațiilor corelații ce pot și trebuie făcute din domeniul psiho-pedagogic sau al oricărui alt domeniu înspre celelalte domenii științifice, înspre tărîmul bogat al vieții și al culturii — ca fundal al culturii de specialitate, care în felul acesta își sporește perspectivele și înțelesurile — pentru ori-

zontul și plenitudinea omului de cultură, cum trebuie să fie oricine are misiunea de a învăța și a educa tineretul universitar.

În sfârșit, conducătorul de seminar trebuie să fie bine orientat în *problematica actualității*, spre a putea stabili legătura cu practica, spre a putea face actualizări juste și interesante, spre a putea trata probleme într-un cadru concret, în valoarea lor de actualitate.

2. Trezind la categoria calităților psihice și morale ale conducătorului de seminar, e suficient să menționăm, numai, necesitatea unor însușiri generale de *intelență* (mobilitate, perspicacitate, suplețe, pentru a sesiza problemele ce se pun, pentru a conduce discuțiile pe linia soluționării juste și rapide), de *afectivitate* (capacitate emoțională, ferită de apatie, pentru a participa cu interes la viața seminarului și a grupei, pentru a putea influența pe studenți) și de *voiață* (nici abulie, care l-ar lăsa dezarmat în fața obligațiilor activiste de conducător — nici impulsivitate, care i-ar crea dificultăți serioase în conducerea chibzuită a discuțiilor, în conduita sa în relațiile pedagogice cu studenții — ci structura dinamică a actului voluntar în totalitatea factorilor și fazelor sale constitutive, cuprinse de către Kairov în următoarea formulare substanțială și deosebit de instructivă, în care reîntîlnim schema clasicei definiri leniniste a procesului dialectic al cunoașterii „... de la înțelegerea clară a scopului la hotărîrea motivată și de aici la îndeplinirea perseverentă și îndârjită — aceasta este calea acțiunii voluntare“¹⁾).

Pe baza acestor însușiri generale, ne interesează în mod deosebit, în fizionomia psihică și morală a conducătorului de seminar, unele trăsături caracteristice educatorului și necesare pentru buna realizare a activității sale instructiv-educative în seminar. Astfel, sub raport afectiv, el trebuie să fie însoțit de dragoste pentru tineret — și nu e vorba de o afecțiune pur sau prevalent biologică (așa cum este d. p., în cea mai mare parte, atașamentul părinților pentru progenitură), nici pur și simplu psihică, ci ea trebuie să se impregneze de valori morale și anume să devină *dragoste pedagogică*, a cărei esență să se manifeste activ în străduința de a contribui efectiv la formarea și desăvîrșirea studenților, de a-i ajuta la lămurirea problemelor, de a le dezvolta puterile intelectuale și morale, de a promova educația lor comunistă în cadrul activității seminareale.

La fel de evidentă este cerința ca în structura psihică și morală a conducătorului de seminar să fie dezvoltate însușirile morale ale caracterului comunist — patriotismul, dragostea de muncă, disciplina conștientă, stăruința, răbdarea, stăpînirea de sine, hărnicia și conștiinciozitatea în pregătirea pentru seminar, dreptate în aprecierea studenților și repartizarea sarcinilor, exigență față de sine însuși ș. a. — însușiri de care conducătorul are nevoie pentru îndeplinirea activității sale instructiv-educative în această calitate, cît și pentru a fi prin însăși personalitatea sa un îndemn și un exemplu pentru studenți.

Trebuie, apoi, subliniate o seamă de aptitudini a căror sinteză constituie ceea ce numim *măiestrie pedagogică*, pe care orice bun conducător

1) I. A. Kairov, *Pedagogia*, p. 366 (tr. rom., ed. II, 1950).

de seminar e dator să și-o cultive. Întră aici o serie de însușiri și aptitudini de mare importanță, precum sînt: tact pedagogic, înțelegîndu-se prin aceasta capacitatea de a rezolva just și prompt problemele practice educative ce se ivesc în diferitele situații pedagogice din cadrul activității seminareale; spirit de observație și înțelegere psihologică, indispensabile pentru oricine se află în relații pedagogice cu oamenii în genere și îndeosebi cu copiii și cu tineretul; anumite aptitudini pedagogic-didactice. — capacitatea de a împărtăși studenților cunoștințe și probleme, expunere clară și expresivă (prin cuvînt, mimică, gest), capacitatea de a stăpîni și conduce discuțiile, aptitudinea de a trezi interes și de a convinge, capacitatea de a organiza și îndruma colectivul (grupa de studenți).

În sfîrșit, se cuvine subliniat că un bun conducător de seminar trebuie să dobîndească și să-și mențină o atitudine justă față de cei doi poli între care se situează, la niveluri diferite de valoare, varietatea modurilor de desfășurare a muncii pedagogice — rutina și creația. El trebuie să combată în sine tendința spre șablon, inerție, rutină — să năzuiască spre înnoire și creație, spre o formă vie și mlădioasă a ființei sale, spre un stil tînăr și creator al activității sale — căci viața dăruiește viață.

II. Sarcini și preocupări în conducerea seminarului

Acest complex de însușiri, pe care l-am indicat în cele premergătoare, în măsură largă se dezvoltă pe linia desăvîrșirii în chiar cuprinsul activității seminareale și, în orice caz, trebuie să-și manifeste existența și valoarea în activitatea concretă din seminar. În perspectiva aceasta se impun pentru conducător unele sarcini și preocupări în legătură strînsă cu buna desfășurare a seminarului.

1. Oricare ar fi finalitatea unui seminar și oricărui tip i-ar aparține acesta, activitatea ce o dezvoltă în cadrul ședințelor conducătorul împreună cu studenții are la bază un material de cunoștințe și îndeosebi tipul fundamental al seminariilor de pedagogie și psihologie de la facultățile care pregătesc cadre didactice pentru învățămîntul elementar și mediu (tip corespunzător obligațiilor didactice ale catedrei de pedagogie și psihologie de la Universitatea noastră) este seminarul în care se prelucrează materialul ce formează obiectul cursurilor respective. De aceea, precum ne arată experiența și reflexiunea, pentru a putea promova în conștiința studenților, prin participarea lor activă, în ședințele de seminar, precizarea, înțelegerea, completarea, adîncirea și sistematizarea datelor și problemelor înfățișate la curs, e nevoie ca cel care conduce seminarul să cunoască el însuși în mod temeinic tematica seminarului. În consecință, pe baza muncii permanente de ridicare a nivelului științific și în vederea unei posedări și tratări temeinice a problematicii seminarului, e nevoie de o *pregătire specială* a conducătorului pentru fiecare ședință de seminar, atît sub raport științific, cît și sub cel pedagogic. Această operație trebuie să cuprindă îndeosebi selectarea, aprofundarea și coordonarea temelor și problemelor, concretizarea lor prin exemple bine alese, semnificative, și să se exprime în mod corespunzător în alcătuirea unui plan de lucru pentru fiecare ședință în parte.

E vădit din acest punct de vedere — la care se vor adăuga, în continuare, altele — avantajul „uniunii personale“ între titularul cursului și conducătorul seminarului respectiv, ambele funcțiuni fiind întrunite în aceeași persoană. Cum însă în majoritatea covârșitoare a cazurilor, prin însăși organizarea învățământului superior, aceste funcțiuni apar disjuncte, profesorul, conferențiarul sau lectorul făcând cursul, iar asistentul conducând seminarul aferent — se impune pregătirea serioasă a asistentului în vederea familiarizării lui depline cu tematica seminarului, în conținutul ei logic, ideologic și pedagogic, în structură sistematică și în suficientă profunzime de înțelegere. Pe baza pregătirii sale științifice anterioare, asistentul conducător de seminar poate dobândi acea stăpânire a problemelor prin: prezență interior activă la prelegeri și studierea lor ulterioară; discuții cu profesorul, conferențiarul sau lectorul care ține cursul; presemnariere, în care, împreună cu acesta, să se stabilească conținutul, amploarea și nivelul problematicei pentru ședința de seminar; consultarea temeinică a bibliografiei respective; angajarea asistentului la alcătuirea cursului, prin participare la discutarea prealabilă a prelegerilor, prin contribuția sa la întocmirea materialului bibliografic, cât și prin însărcinarea de a studia în mod special anumite probleme din materia cursului, de a le elabora spre a fi integrate în curs sau și de a pregăti o prelegere.

2. Pe lângă sarcinile cu privire la *pregătirea* pentru seminar, reclamă toată atenția și străduința conducătorului unele cerințe referitoare la preocupările și conduita sa în *desfășurarea activității din seminar*.

Înainte de toate, conducătorul de seminar trebuie să fie pe deplin convins că *studenții nu sînt elevi* și să tragă toate consecințele din acest adevăr, pe cît de banal în aparență, pe atît de fundamental în fond pentru structura și nivelul seminarului. În primul rînd, ședința de seminar nu trebuie să o conceapă ca o simplă reeditare, pe alt plan, a orei de curs. Desigur, printre rosturile seminarului se află și acela de control, de verificare a măsurii și felului în care studenții și-au însușit materia predată la curs. De aici însă nu urmează că ședința de seminar trebuie să aibă — mai bine zis, că e permis să aibă — aspectul unei „lecții de verificare de cunoștințe“, în stilul învățământului mediu, așa cum s-a întîmplat de pildă cu ședința de seminar cu tema *Reprezentările, memoria și imaginația*, condusă de tov. S., care prin conținutul strict recapitulativ al muncii, prin felul întrebărilor (simptomatice: „cine știe?“ — „s-a înțeles?“ — „poți să repeți?“), prin ton (de examinator sever), prin privire (scrutătoare) a transformat seminarul în examen. Activitatea din seminar nu trebuie să consistă în simpla repetare a conținutului expus la curs (cu atît mai puțin o reeditare mecanică), iar conducătorul nu trebuie să procedeze catehetic, ci întreaga muncă a conducătorului împreună cu studenții trebuie să fie înfăptuită în spirit *euristic*, să aibă un caracter interesant de explorare, de investigație, chiar dacă tărîmul nu este nou, de vreme ce l-a dezvăluit prelegerea anterioară.

Chiar în reimperspărtarea materialului ca atare, predat la curs, conducătorul trebuie să urmărească ceea ce am putea numi dimensiunea de adîncime și anume în două sensuri: sub raport *intelectual*, conducătorul nu trebuie să se mulțumească cu răspunsurile ca atare ale studenților,

chiar dacă, în formularea lor materială, ele apar corecte și satisfăcătoare, ci trebuie să sondeze în jur și în profunzime, spre a se convinge că nu e vorba de o cunoaștere superficială, de o repetare mecanică, spre a cerceta și a promova temeinicia cunoștințelor și gradul înțelegerii; sub aspect așa-zicînd *moral*, conducătorul trebuie să se încredințeze și să fie preocupat de cerința ca ideile și teoriile juste să nu fie luate pur și simplu la cunoștință de către studenți, ci să devină convingeri și concepții, să angajeze deplina lor adevăr morală.

În această direcție de aprofundare trebuie să se îndeplinească în seminar întreaga muncă de prelucrare a materialului expus în prelegerile cursului. Această prelucrare se cuvine să aibă un caracter creator, o linie de perspectivă euristică — în spiritul caracterului esențial al învățămîntului superior. După cum arată N. I. Kobozev, ar însemna că instituțiile de învățămînt superior „să meargă pe un drum școlăresc și să considere studenții drept elevi care trebuie conduși în mod organizat și fără riscuri pe făgașul programelor necesare și numai atît“, dacă am continua să aplicăm sistemul din școala medie, unde se predă o știință „cristalizată“, adică un sistem fix de fapte, noțiuni și legi principale, „într-un cuvînt, știința problemelor prelucrate, rezolvate“²⁾. Or, atît la curs, dar mai ales la seminar, trebuie să fie activ spiritul științific și anume ca spirit de cercetare a problemelor, de căutare de probleme, de atitudine critică față de probleme, precum și în tratarea lor. În seminar, oricare ar fi tipul de seminar, deci și într-un seminar de prelucrare, conducătorul trebuie să călăuzească pe studenți pe drumul uceniciei științifice, al atitudinii științifice, al muncii științifice. Pe baza cunoștințelor primite la curs și a folosirii independente a materialului bibliografic recomandat, studenții trebuie îndemnați și ajutați să aibă în seminar o conduită critică și creatoare în prelucrarea problemelor. Prin realizarea unei astfel de prelucrări, o dată cu adevărata înțelegere a conținutului și împreună cu cultivarea unui veritabil spirit științific, conducătorul contribuie în mod efectiv la atingerea unui țel esențial al seminarului: dezvoltarea forțelor creatoare ale studentului, promovarea gîndirii lui independente, formarea lui ca factor activ și conștient al construcției socialiste.

Avînd în vedere aceste țeluri, precum și considerentul că, în genere, conform planului de învățămînt, numărul orelor rezervate seminarului reprezintă în mod obișnuit numai jumătate din numărul orelor afectate cursului respectiv, conducătorul trebuie să opereze asupra materialului ce urmează să fie prelucrat în ședința de seminar o *selecție* cantitativă și calitativă, alegînd problemele centrale, fundamentale și lăsînd la o parte chestiunile mai mărunte, reliefînd aspectul sintetic și neglijînd amănuntele neesențiale. Aceasta nu înseamnă însă că e recomandabil să ne menținem pe planul teoriei abstracte și generale, fără concretizări și exemple, care (îndeosebi în seminar) sînt nu numai utile, ci indispensabile, dar,

2) N. I. Kobozev, *Despre îndrumarea studiului individual* — în *Caiete de traduceri pentru catedrele universitare. Studii de pedagogie-psihologie IV*, 1951, Ed. C. I. S. Acad. R.P.R. și Instit. Rom.-Sov., p. 83—84.

desigur, trebuie bine alese și proporționate. Apoi, materialul astfel selectat trebuie organizat prin *ierarhizarea* problemelor, conținutul fiind structurat după criteriul justei proporționări între principal și secundar, fundamental și suplimentar, esențial și accesoriu. În sfârșit, organizarea materialului trebuie încoronată prin ordonarea lui într-o structură *sistematică*, bine încheată în articulațiile ei și în succesiunea lor logică.

Pentru îndeplinirea acestei cerințe e nevoie, precum indicam mai sus, ca cel ce conduce seminarul — chiar dacă este aceeași persoană care a ținut prelegerea cu tema respectivă, cu atât mai mult atunci când e vorba de asistent — să se pregătească temeinic și conștiincios pentru ședință, finalizându-și pregătirea într-un plan concret după care să se desfășoare prelucrarea temei prin discuții. În realizarea planului, conducătorul trebuie să evite rigiditatea și să se mlădieze în amplitudinea unei relative elasticități, ținând seama de anumite condiții speciale (d.p. nepregătirea studenților pentru acea ședință) și adaptându-și conduita la situațiile create. Cramponarea cu orice preț de structura detaliată a planului inițial în astfel de situații noi împiedică desfășurarea unei munci reale și rodnice — cum a constatat-o tov. T. în ședința rezervată temei *Educația estetică*. Dar nu este realmente productivă nici ședința în care conducătorul se lasă deviat pînă la destrămarea planului — cum s-a întîmplat pe alocuri tov. M. cu tema *Bazele didacticii și principiile învățămîntului*, pe cînd în altă ședință, avînd ca subiect *Activitățile educative în afară de clasă și extrașcolare*, tov. M. a dovedit o apreciazabilă îndemînare pedagogică de a urma, cu ocoluri bine chibzuite, linia logică a planului. În nici un caz, oricare ar fi condițiile și situațiile, conducătorul nu trebuie să determine sau să admită ca dezbaterea temei să coboare și să se dezlineze într-atîta, încît să se asemene cu o plimbare empirică prin domeniul problemei.

Cel ce dirijează seminarul trebuie să exercite o conducere fermă, care să asigure lămurirea și adîncirea problemelor, să se exprime în întrebări și formulări clare, concise, pregnante, fără diluare, dispersare și oscilare nesigură, să se mențină la nivelul stilului mintal universitar, fără vulgarizări și alte alunecări de gîndire și vorbire înspre limbajul trebuirilor curente din viața de toate zilele (de ex. „pragmatismul e teoria că omul să se descurce personal cît mai bine în viață — așa ca ție să-ți fie bine“; sau „principiile învățămîntului sînt așa niște...“ — aspecte negative întîlnite în amintita ședință (cu tema: *Bazele didacticii și principiile învățămîntului*), condusă de tov. M.

Printre condițiile și însușirile unei reușite ședințe de seminar se află, cu un coeficient imens, dinamismul, animația — în același timp simptom și factor al unei activități mintale intense și al unei participări multilaterale, cum se și cuvine să fie într-o formă de muncă bazată pe discuții, pe colaborare dialectică, așa cum este activitatea în seminar. În realizarea acestui caracter esențial al seminarului este evident rolul animator și convingător al conducătorului — iar pentru a putea exercita această influență, e de la sine înțeles că însuși conducătorul, în primul rînd, trebuie să aibă o conduită plină de viață, însuflețită, dinamică, să fie și să apară el însuși, în chip vădit, pe deplin convins de adevărul

afirmațiilor sale, pătruns de însemnătatea teoretică și practică a problemelor prelucrate, participind cu o deplină adeziune la ideologia marxist-leninistă, care trebuie să structureze munca seminarială în conținutul și spiritul ei. Antrenat de rolul său animator și diriguitor, conducătorul trebuie să se ferească de a „cotropi” și strimtora pe studenți printr-o participare prea masivă din partea sa — intervenind, d.p. chiar atunci când studentul își dezvoltă răspunsul în chip pe deplin mulțumitor — și în-deosebi trebuie să evite de a transforma contribuția sa la dezbateri și concluzii, în prelegere, tentație căreia unui conducător de seminar nu-i rezistă îndeajuns (cum se mai întâmplă d.p. tov. B.) — oricât o astfel de expunere masivă li s-ar părea utilă, poate chiar inevitabilă în caz de totală nepregătire a studenților pentru ședința respectivă.

De asemenea, conducătorul trebuie să asigure desfășurării activității seminariale din fiecare ședință un *ritm* potrivit, adecvat dificultății problemei, capacității studenților, dispoziției lor de muncă, pregătirii lor etc. Dacă un ritm prea lent adoarme interesul, slăbește atenția, frânează participarea — un ritm forțat, impus de elanul, temperamentul sau nerăbdarea conducătorului, poate deveni și el un factor inhibitiv, întrucât studenții nu-i pot face față, se împotmolesc în neputință și se retrag în pasivitate.

În sfârșit, se cuvine amintit că în dinamizarea și dirijarea seminarului, conducătorul trebuie să lepede în prag orice indispoziție și orice preocupări străine, să fie cu toată inima în mijlocul grupei, să aibă o atitudine plină de bunăvoință (fără distanțare, ce îndepărtează, și fără familiaritate, ce apropie în chip nepotrivit), să manifeste și să realizeze efectiv în conștiința și în conduita sa acea bună dispoziție, acea *seninătate* care caracterizează pe orice educator autentic, creează atmosfera sufletească și morală favorabilă influenței educative a conducătorului, promovează spornic participarea fiecăruia și colaborarea tuturor în munca comună a activității seminarului.

3. În toate considerațiile premergătoare este cuprinsă, implicit sau explicit, cerința de a îmbina munca *instructivă* cu munca *educativă*. Pe lângă și în legătură cu prelucrarea materialului științific în vederea înțelegerii temeinice și a însușirii trainice — conducătorul de seminar trebuie să fie călăuzit de esențiale preocupări educative pe linia influențării juste a întregii ființe și conduite a studenților. Funcțiunea educativă a rolului său trebuie să răsară din chiar miezul celei instructive. Într-adevăr, e limpede că prelucrarea problemelor și însușirea cunoștințelor trebuie să fie un prilej de a promova dezvoltarea funcțiunilor de cunoaștere ale studenților, îndeosebi de a le dezvolta gândirea, în toată complexitatea structurii ei, și anume de a o cultiva în sensul unei activități mintale juste, obiective și creatoare — ceea ce înseamnă că prin instrucție conducătorul are posibilitatea și îndatorirea să contribuie la educația intelectuală a studenților.

Apoi, eficiența educativă răsare în mod fundamental din chiar caracterul științific și ideologic al conținutului temelor tratate, întrucât prin formarea unui sistem de cunoștințe obiective, riguros științifice și just orientate din punct de vedere ideologic, conducătorul de seminar contri-

buie la promovarea cunoașterii adevărate a fenomenelor și legilor de existență și dezvoltare a naturii și societății, precum și, în același timp, la dezvoltarea și consolidarea concepției marxist-leniniste despre lume în conștiința tineretului universitar. Călăuzitoare trebuie să fie învățătura lui Lenin despre importanța hotărâtoare a direcției ideologice și politice a învățămîntului, învățătura despre partinitatea comunistă a cunoștințelor strict științifice. Pe baza aceasta, conducătorul trebuie să urmărească în mod principal ca materialul cognitiv să se adîncească în ființa studenților, cunoștințele să devină convingeri, să le creeze idealuri și năzuinți ce-i încălzesc, le dinamizează voința, le determină conduita.

Pe linia aceasta a educației comuniste în cadrul activității de seminar, conducătorul poate și trebuie să cultive la studenți anumite însușiri de voință și caracter, specifice omului de tip nou, precum: dragoste de patrie pe linia patriotismului socialist și a internaționalismului proletar, atitudine socialistă față de muncă, disciplină conștientă și celelalte calități prețioase ale caracterului comunist. Acțiunea educativă să nu rămînă pe planul pur verbal și al generalității, ci să se desfășoare în cadrul concret al activității seminariale, care cere și de aceea *cultivă* aceste însușiri, vădite în hărnicie, în stăruința efortului, împlinirea datoriei, temeinicia pregătirii, colaborarea tovărășească a studenților, străduința tuturor pentru ridicarea randamentului colectivului de grupă ș.a.m.d.

Fără a recurge la amenințări sau predici morale, folosind în schimb cu tact și chibzuință în activitatea curentă a seminarului mijloace variate ce-i stau la îndemînă — sfaturi concrete și ajutor³⁾, exigență și control, trezirea emulației și colaborării, formarea unui spirit critic și autocritic sănătos — conducătorul de seminar poate contribui în mod efectiv la cultivarea calităților morale comuniste ale studenților, la întărirea și transformarea lor în însușiri stabile, adică în trăsături de *caracter*, izvorul și garanția unei conduite comuniste constante în muncă și viață.

III. Legătura între conducător și studenți

În perspectiva aceasta, *legătura între conducătorul de seminar și studenți* este de cea mai mare importanță pentru desfășurarea activității seminariale în cît mai bune condițiuni instructive și educative.

Înainte de toate, conducătorul de seminar trebuie să cunoască bine studenții din grupa cu care lucrează în seminar, atît ca nivel general, cît și în particularitățile lor individuale în ceea ce privește fondul de cunoștințe, interesele lor științifice, capacitatea lor funcțională. În primul rînd, cunoașterea studenților îi permite să ridice la înălțimea unui efort productiv exigența față de studenți, să determine nivelul și complexitatea tratării temelor în seminar, să conducă travaliul mental ce-l desfășoară studenții în prelucrarea activă și conștientă a problemelor. Necesitatea acestei norme iese în plină evidență prin probă negativă, în cazurile

3) Cităm, ca exemplu, procedeul tov. S., care în seminarul cu tema *Memoria*, cînd s-a vorbit despre condițiile unei bune memorări, a cerut studenților să arate cum memorează, cum învață, dîndu-le cu acest prilej sfaturi practice cum să aplice legile memorării în activitatea lor de învățare.

cînd, precum ne arată experiența, unii profesori care conduc incidental o ședință de seminar în locul conducătorului obișnuit (asistentul), fără a cunoaște grupa ca întreg și componenții ei ca individualități, nu reușesc să creeze condiții rodnice de muncă și, în măsură largă, ratează finalitatea ședinței respective, fiindcă n-au putut stabili un acord între conținutul muncii (cu nivelul și calitatea ei) și posibilitățile studenților — ceea ce, în formă mai atenuată, poate să afecteze în mod cronic și activitatea conducătorului - asistent.

Cerința cunoașterii studenților depășește necesitățile strict instructive ale muncii în seminar. Precum am subliniat mai înainte, conducătorul de seminar nu se poate mărgini să comunice cunoștințe, să organizeze cunoștințele studenților, să le înzestreze mintea cu un anumit conținut științific, verificat și sistematizat, ci trebuie să contribuie la dezvoltarea facultăților intelectuale, a capacității lor creatoare, să-și extindă influența asupra sentimentelor și voinței studenților, să cuprindă conștiința lor morală — cu alte cuvinte, să intervină pozitiv în procesul de formare a întregii lor personalități. Or, în scopul acesta, cu atât mai mult, conducătorul de seminar trebuie să cunoască îndeajuns de profund pe fiecare din studenții grupei, cu problemele și frământările sale, cu împrejurările concrete ale vieții lui, cu liniile retrospective și prospective ale dezvoltării lui psihice și spirituale. E necesar să fie informat cu privire la disciplina studenților săi, frecventarea cursurilor și seminariilor, luarea notelor și modul conspectării bibliografiei, pregătirea pentru seminar și, în genere, desfășurarea muncii individuale, participarea la cercurile științifice ș.a.m.d. — să afle cauzele care frînează mai buna lor reușită sau determină rămînerea în urmă la studii.

În acest scop sînt binevenite convorbiri libere între profesor și studenți, între conducătorul de seminar și studenții săi, cu un caracter mai intim decît îl au relațiile de la curs și seminar, legătura cu conducătorii celorlalte seminarii ale aceleiași grupe, contactul cu organizația U. T. M. ș. a. Pilduitoare este activitatea asistentului sovietic I. A. Abovian, care a studiat temeinic particularitățile fiecărui student, a organizat adeseori discuții în grupă, a luat parte la adunările generale, i-a vizitat de multe ori pe studenți la cămin, a stat de vorbă cu profesorii care țin cursuri pentru această grupă ș. a. ⁴⁾. Îndeosebi pot fi extrem de fecunde în direcția apropierii și înțelegerii reciproce, consultațiile, care au un accent mai personal, atît prin caracterul lor specific, cît și prin problemele discutate, care sînt puse și lămurite în cîmpul de interes al frământărilor și trebuințelor speciale ale studentului respectiv. Aici se pot stabili legături mai strînse, mai personale între conducătorul de seminar și studenți—și peste tot, aceste legături cordiale (în același timp scop, mijloc și efect al cunoașterii studenților) îmbunătățesc neasemuit de mult condițiile de colaborare între conducător și studenți și, în genere, condițiile psihologice ale unei rodnice munci a studenților pentru seminar și în seminar.

4) G. A. Ivanovici: *Îndrumarea didactică și munca educativă în rîndurile studenților*. Vestnik Vișei Șkolî, nr. 9, 1949, în Caiete de trad.—Studii de ped.-psih., JV, 1951 p. 69.

B. Studentul

Am accentuat de la început că factorii umani angajați în activitatea seminarului—conducătorul și studenții—trebuie considerați ca factori corelativi, ei determinându-se reciproc și trebuind deci să fie studiați în aceste raporturi de reciprocitate. În expunerile premergătoare, ocupându-ne de conducătorul de seminar—mai bine zis, orientându-ne atenția *îndeosebi* asupra acestui termen al relației pedagogice din cuprinsul seminarului—am avut în vedere în mod permanent, explicit sau implicit, și celălalt factor. Îndreptându-ne acum focarul atenției înspre acesta și întemeindu-ne pe cele expuse pînă acum, urmează să aducem completările necesare cu privire la *studenți* ca factori ai activității seminariale.

În frunte, se cuvine să subliniem din nou adevărul—obiectiv, subiectiv și normativ—că *studentul nu este elev*. Natura și valoarea științifică și pedagogică a seminarului depind de recunoașterea și valorificarea acestui adevăr de bază, care reflectă nivelul și complexitatea psihică și morală atinsă în această fază a tinereții în care se află studentul.

Desigur, tineretul nostru universitar nu s-a ridicat încă peste tot și în măsură deplină pînă la înălțimea sensului spiritual, indicat etimologic în calitatea de *student*, adică de tînăr care năzuiește și se trăduiește pe căile științei și ale desăvîșirii. Viața noastră universitară ne oferă încă destule, prea numeroase exemple de deficiențe morale la studenți (d. p. lipsuri grave în ceea ce privește disciplina conștientă, rîvna la învățătură, și, în genere, atitudinea socialistă față de muncă ș. a.), cît și de nivel scăzut în conduita intelectuală, vădite în răspunsuri de tot nesa-tisfăcătoare, pe care ni-l oferă experiența seminariilor și examenelor. Dar astfel de manifestări, cu toate că ne-ar putea tenta să ștergem anumite hotare între vîrste și între trepte de învățămînt, nu ne dau dreptul să-i considerăm pe studenții respectivi ca rămași în faza școlii medii, și, cu atît mai puțin, să generalizăm semnificația acestor cazuri, extinzînd-o asupra întregii studențimi. *Studentul este student*—această recunoaștere, de aparență formal tautologică, ne obligă să raportăm învățămîntul superior, cu toate activitățile sale, inclusiv seminariile, la nivelul și structura tînărului trecut de pragul superior al școlii medii și al adolescenței.

În senul aceluiași criteriu psihologic, justa organizare a seminarului sub raportul naturii și nivelului activității, cere să se facă o reală diferențiere între studenții din primii ani (I, II) și cei din ultimii ani (III-V), avînd în vedere progresul tinerilor în ceea ce privește dezvoltarea mintală, capacitatea, experiența științifică și de muncă în cursul studiilor universitare.

I. Colectivul de studenți

Ocupîndu-ne de factorul „student”, nu trebuie să pierdem din vedere un fapt de importanță fundamentală: realmente, în seminar nu avem a face cu cutare sau cutare student și nici cu mai mulți studenți pur și simplu, ci cu *grupa de studenți*, cu un *colectiv de studenți*. Cu cît membrii seminarului formează o grupă mai încheată, un adevărat colectiv,

cu atât sporește randamentul seminarului ca întreg și, în consecință, al fiecărui membru în parte. Seminarul este și trebuie să devină tot mai mult în același timp un promotor și un beneficiar al colectivismului, al educației colectivistice.

1. Precum știm, educația în, prin și pentru colectiv constituie totodată un principiu, un mijloc și o componentă a educației morale comuniste. Ea corespunde pe deplin forme de viață socialistă, bazată pe proprietate comună, pe interese și sarcini comune, pe solidaritate și tovarășie în muncă și viață. În colectiv se formează capacitatea și trebuința școlarilor și studenților de a trăi și munci în colectiv și pentru colectiv. În colectiv, forma de viață în care apar relațiile, sentimentele și activitățile socialiste, se formează tipul de om specific orînduirii socialiste—tovarășul încadrat în colectiv. Pe linia acestei finalități esențiale a educației comuniste, colectivul este un puternic și nesecat izvor de influențe și efecte formative, posedă un mînunchi de eminente virtuți și virtualități educative ce pot și trebuie să fie actualizate printr-o justă organizare a colectivului, cu tot ceea ce ține de structura și activitatea sa.

Însemnătatea colectivismului pentru seminar iese în plină evidență chiar numai din caracterizarea de tot generală a colectivului ca o grupă unitară, o comunitate organizată, formată din tovarăși cu sarcini comune, conștiinți de comunitatea îndatoririlor și gata de a munci din toate puterile pentru îndeplinirea lor, pentru cauza comună. În colectiv studentul află condițiile cele mai bune pentru dezvoltarea și manifestarea diferitelor însușiri și aptitudini ale personalității sale—primește îndemnul și țelurile activității—își însușește deprinderea de a-și organiza just viața și munca, de a lucra regulat și sistematic. În colectiv conștiința morală a fiecărui student devine mai limpede, mai adîncă și mai imperativă, sentimentele sale sînt mai puternice, acțiunile sale devin mai chibzuite, mai consecvente și mai pline de răspundere, întărită prin conștiința că nu răspunde numai pentru sine, ci și pentru întregul colectiv. În sinul colectivului, studentul își manifestă mult mai greu pornirile egoiste, tendința de a se sustrage de la îndeplinirea obligațiilor—și acele porniri nu numai se manifestă mai greu în conduita studentului, ci chiar apar mai greu în conștiința lui, nu se pot dezvolta și cu timpul sînt înăbușite în cuprinsul vieții și muncii colective. În genere, colectivul exercită o influență inhibitivă în ceea ce privește conduita neconformă și o influență pozitivă pentru formarea unei conduite juste—iar din cele expuse pînă acum ne-am dat seama cum trebuie să fie conduita studentului ca membru al seminarului.

2. Pentru a fi, în sensul celor indicate mai sus, un factor dinamizator, corector și amplificator, pentru a-și realiza valoarea pedagogică, colectivul trebuie să aibă anumite însușiri — și trebuie subliniat, cu un deosebit accent, că cel care conduce seminarul nu se poate mulțumi să le constate pur și simplu prezența sau să se plîngă de absența sau redușa lor intensitate, ci ține de îndatoririle sale de educator și de organizator să valorifice, să cultive și să creeze acele calități. Vom aminti dintre ele

pe acelea care au o legătură mai strînsă cu seminarul, sub aspectul în care se răsfrîng în structura și activitatea seminarului.

În primul rînd, colectivul — în cazul nostru, grupa seminarului — trebuie să aibă un înalt nivel *ideologic-politic*, principalitate, combativitate în punerea și rezolvarea problemelor — ceea ce este de cea mai mare însemnătate pentru asigurarea caracterului științific al cunoștințelor, pentru justă înțelegere a problemelor, pentru raportarea lor la actualitate, pentru integrarea lor pe linia concepției marxist-leniniste despre lume. Apoi, o trăsătură fundamentală a unui bun colectiv este *spiritul activ*, care însușește munca și viața colectivului și se manifestă în seminar prin pregătirea temeinică a studenților pentru seminar, prin participarea lor generală, substanțială și vie la prelucrarea temelor în ședințe, prin trecere de pe planul strict reproductiv pe cel problematic în căutarea noului, în căutarea problemelor. Activitatea trebuie să devină un mod normal de existență a grupei, spiritul activ trebuie să caracterizeze *stilul* colectivului și să intre ca factor constitutiv esențial în ceea ce Makarenko numește *estetica interioară* a colectivului. La rîndul său, acest spirit activ nu trebuie lăsat să se zbată neproductiv, să se irosească în manifestări dezordonate fără orientare și fără conținut, ci trebuie să-și afle expresia într-o activitate susținută, organizată, interesantă — de unde decurg pentru conducător consecințele corespunzătoare în ceea ce privește buna organizare a muncii în seminar, în forma și conținutul ei.

La fel, colectivul trebuie să fie dominat de o *opinie publică sănătoasă*, care se exprimă într-o concepție morală justă și operantă ce determină conștiința și conduita membrilor săi, neadmițînd abateri de la linia justă. Între normele unei astfel de opinii publice a grupei trebuie să fie și imperativul pregătirii și participării active și temeinice la munca seminarului — și invers, domnește o opinie publică nesănătoasă în acea grupă de seminar, în care membrii se simt legați întreolaltă printr-o solidaritate rău înțeleasă în fața conducătorului (copiatul, suflatul, acoperirea vinovatului ș. a. constituind un titlu de merit comun) sau se „organizează” în sensul că în fiecare ședință se „sacrifică” cîte o echipă de 2-3 studenți pentru a susține discuțiile și a scuti pe ceilalți de pregătire și de efort, salvînd aparențele și închipuind un simulacru de activitate seminarială. Pe același plan trebuie subliniat că în colectiv trebuie să se dezvolte — ca simptom al unui înalt nivel ideologic - politic - științific și al unei opinii publice juste — un sănătos *spirit critic și autocritic*, bazat pe principalitate și pe relații socialiste de tovarășie, curajos și pe față, fără spirit de șicană, intenții de jignire și de pîm, fără mobile subiectiv-personale, fără frîne puse de teama de a strica „bunele relații” cu cel criticat, fără supărare sau jenă de a fi criticat de către alții în fața tuturor sau de a-și recunoaște greșelile și vina. O astfel de critică și autocritică constituie garanția pentru dezvoltarea unor relații juste în sinul colectivului și pentru desfășurarea unei activități rodnice.

Chiar din aceste indicații se întrevide cît de important este ca noi, cei ce conducem seminarii, „în primul rînd să studiem și să ne dăm seama dacă grupa respectivă este bine încheagată prin munca ei colectivă, prin disciplina și prin preocupările comune ale membrilor grupei, sau

dacă nu este decît în aparență un colectiv, iar în realitate membrii ei nu au nici un fel de preocupări comune, fiecare ducîndu-și și viața lui deosebită⁶⁾. În privința aceasta, experiența ne arată că în învățămîntul nostru superior situația lasă încă foarte mult de dorit și că este încă foarte mult de făcut ca să avem colective de studenți care să întrunească în măsură cît de cît suficientă însușirile unui bun colectiv — și tocmai aici, privativ, se află una din cauzele principale pentru care activitatea seminariilor noastre prezintă încă atîtea lipsuri. În cadrul educației comuniste a studenților, o preocupare esențială a conducătorilor de seminar trebuie să fie aceea de a-și exercita întreaga influență pentru a încheia grupa seminarului într-un colectiv care să merite această denumire, străduindu-se să cultive tocmai calitățile care îl caracterizează.

3. În privința aceasta, trebuie folosită experiența și învățătura lui Makarenko despre metodică organizării colectivului. Precum știm, în organizarea colectivului joacă un rol însemnat formarea *activului*. Colectivul începe să se constituie efectiv prin formarea unui nucleu de activiști, în jurul căruia se polarizează tot mai mulți membri antrenați într-o activitate comună, formîndu-se cu timpul un colectiv încheiat, desfășurînd o muncă organizată. Or, conducătorul de seminar poate promova dezvoltarea grupei într-un colectiv, sprijinindu-se pe responsabilul grupei, pe membrii cei mai avansați, mai conștienți și mai activi ai grupei, pe fruntașii la învățătură, care prin prestigiul, exemplul și puterea lor de convingere pot îndeplini un rol deosebit de însemnat în promovarea progresivă a participării active și conștiente la activitatea seminarului prin îndeplinirea tuturor condițiilor și actelor ce asigură buna pregătire și desfășurare a ședințelor de seminar. Și pe măsură ce se încheagă colectivul, conducătorul își sporește posibilitățile să influențeze prin intermediul grupei pe studenții rămași în urmă, pe cei inactivi în seminar, să antreneze întreaga grupă în activitatea seminarului, punînd la contribuție autoritatea colectivului, atmosfera serioasă de muncă a colectivului, spiritul de critică și autocritică în colectiv și tot ceea ce constituie imensa valoare pedagogică a colectivului.

În privința organizării colectivului se pune problema *componenței* grupei. Dacă unele grupe „merg bine” în urma efortului educativ și autoeducativ care le-a ridicat și le menține la un nivel înalt de viață și muncă colectivă, iar altele duc o existență inferioară, fiindcă viața lor se desfășoară așa-zicînd în voia soartei, fără binefacerile unor serioase sau cel puțin prezente preocupări educative — constatăm că uneori (n-am putea preciza dacă adeseori) buna sau slaba calitate a grupelor își are cauza originară și principală în chiar componența lor. Anume, decanatele formează uneori grupe omogene după criteriul situației la studii a studenților, alcătuiind grupe de studenți buni și altele de studenți slabi la învățătură. Desigur că cele dintîi, în baza omogenității lor la un nivel înalt, vor da sub toate aspectele un randament superior, care trebuie să ne bucure — dar nu ne e îngăduit să pierdem din vedere că celelalte —

5) T. I. Budnistrova, *Rolul educativ al conducătorului de seminar*, Vestnik Visșei Șkolî, nr. 6, 1951, în Caiete etc., IV, p. 51.

tot pe temeiul omogenității, dar la un nivel scăzut — vor realiza o muncă de calitate inferioară, iar membrii ei rămân oarecum condamnați. Împotriva unei astfel de alcătuirii a grupelor — care se aseamănă prea mult cu practica specifică unor sisteme școlare burgheze, de a forma clase paralele de elevi buni, mijlocii și slabi — experiența și reflexiunea ne arată că singura modalitate justă, care dă rezultatele cele mai bune, este organizarea pe grupe mixte, care să cuprindă scara tuturor valorilor. În cuprinsul lor nu mai există studenți lăsați în seama nevolniciei și neisprăvirii lor — și însăși structura neomogenă a grupelor este un bogat izvor de influențe formative sau conștient educative, care decurg din chiar diferențele de potențial și de nivel dintre membri grupei și, dat fiind caracterul bilateral al raporturilor cu sens educativ, îi cuprind într-o țesătură deasă pe toți, buni și slabi, promovînd omogenizarea progresivă a grupei în dimensiunea superioară. Decît — aceste *posibilități* pedagogice nu se realizează în măsură suficientă și în sens just de la sine și nici nu trebuie lăsate în seama spontaneității, ci se cuvin fructificate din plin sub îndrumarea conducătorilor de seminar și cu ajutorul responsabililor de grupă.

E vădită importanța *responsabilului* de grupă pentru organizarea, conținutul și sensul vieții colectivului — și sînt cu atît mai păgubitoare greșelile ce se fac nu arareori în alegerea responsabilului, neținîndu-se seama de îndreptarul că, spre a-și putea îndeplini rolul organizatoric și educativ cu folosirea tuturor mijloacelor de înrînire (exemplu, prestigiu, exigență, control, apreciere), responsabilul trebuie să fie fruntaș la învățătură și, în genere, model de conduită în conformitate cu toate normele moralei comuniste.

Dacă, precum e firesc, conducătorul are în toate privințele o mare influență asupra grupei, trebuie remarcat că, în baza caracterului de reciprocitate al relațiilor în sînul oricărei comunități pedagogice, grupa studenților poate influența și ea, la rîndul ei, pe conducător, fie în sens negativ, frînîndu-i zelul și buna dispoziție de muncă (în cazul unei grupe dezlîinate și inactive), fie în sens pozitiv, stimulîndu-l și mărindu-i capacitatea de dăruire pedagogică, cînd grupa este sau devine un adevărat colectiv. În felul acesta, prin acest fenomen psiho-pedagogic de influențare reciprocă, se formează un colectiv structurat și încheat, care cuprinde într-o comunitate adîncă de străduinți și activități pe *toți factorii muncii în seminar—conducător și studenți*.

II. Pregătirea studentului pentru seminar.

Avînd în vedere că activitatea seminarială consistă, în orice caz, în prelucrarea activă și conștientă a unui conținut (al cărui fond se află în materialul primit la curs), că acest conținut este prelucrat, nu în discuții pur și simplu, ci prin *metoda conversației*, care se cuvine să aibă un cuprins substanțial și un mers organizat, că această prelucrare trebuie să promoveze nu numai cunoașterea, ci și dezvoltarea forțelor creatoare (iar funcțiunile mintale nu se dezvoltă în vid, ci lucrînd, tocmai, asupra unui conținut) — urmează, din toate acestea, că studenții trebuie să fie orien-

tați în problematica seminarului, să aibă cunoștințe suficiente cu privire la tema ce urmează să fie studiată (prelucrată, completată, adîncită) în ședința de seminar. Se pune deci, înainte de toate, problema *pregătirii studentului pentru seminar*.

Aceasta trebuie să înceapă, de fapt, o dată cu audierea prelegerii, care constituie prima ei fază. Studenții — și aici indicăm una din direcțiile muncii educative a conducătorului de seminar — ar trebui să se străduiască să nu ia pur și simplu „la cunoștință” ceea ce li se predă la curs, să nu se mărginească la o însușire mecanică, superficială, a materialului științific expus în prelegere — ci ei trebuie să fie prezenți și atenți mintal, să desfășoare o vie activitate de înțelegere, asimilare și prelucrare în timpul cînd ascultă prelegerea, să aibă interior o participare activă și conștientă, căci fără aceasta, audierea cursului și-ar diminua, aproape și-ar pierde rostul. În dinamismul interior al unei audieri active a expunerii sistematice și mature a profesorului, studentul își însușește conținutul esențial de înțelesuri, progresează în procesul înțelegerii, își pune probleme, i se deschid perspective noi care largesc orizontul și stimulează interesul spiritual. Înțelegerea și punerea problemelor de către studenți, fie probleme ce răsar din însuși conținutul științei în faza ei actuală, fie probleme ce apar în mod firesc în faza adolescenței și a tinereții, rezultînd din dibuirile euristice ale înțelegerii studentului în drum spre maturizare — constituie semnul unei înțelegeri reale, al unei conștiințe active, al unei atitudini problematice fecunde, deosebit de favorabile și chiar necesare, printre altele, unei activități productive în seminar.

Audierea prelegerii ca proces activ se reflectă și în *luarea notelor*, care și ea constituie una din condițiile pregătirii pentru seminar. Nu știm cîți dintre studenți nu iau deloc note, mulțumindu-se cu însemnări sumare și sporadice, punîndu-și nădejdea în notele colegilor sau, mai puțini, concentrîndu-și atenția și efortul de gîndire asupra receptării, și înțelegerii celor auzite; dar experiența ne arată că e mult prea mare numărul celor ce lucrează febril să ia note complete, stenografice — ceea ce efectiv înseamnă o muncă mecanică, aproape pur manuală, care le ia posibilitatea unui travaliu mintal concomitent și-i degradează la rolul de fonograf, înregistrator de cuvinte, poate numai de sunete, încît citirea ulterioară a notelor este de fapt o premieră. Or, luarea notelor nu trebuie să fie un act mecanic, ci fructul unor operații de înțelegere, de analiză și sinteză, de selecție și ierarhizare. Conținutul esențial al prelegerii, în înțelesul ei și în datele ei principale, studentul trebuie să-l exprime în cuvinte proprii, ca rezultat al participării sale active și conștiente. În același scop, studentul are nevoie de îndrumare, de ajutorul conducătorului de seminar, care e bine să controleze din cînd în cînd, notele luate de studenți la curs. În U.R.S.S., începînd cu anul I, lectorul (adică cel ce ține prelegerea) explică studenților cum trebuie să lucreze în timpul lecției, îi învață să înțeleagă materia lecțiilor și să nu ia notițe în mod mecanic, examinează notele și conspectele studenților ⁶⁾.

6) P. G. Grudinski și G. N. Petrov: *Rolul conducător al lecțiilor în procesul de învățămînt*. Vestnik Vișșei Șkoli, nr. 2, 1951, în Caiete etc. IV, 1951, p. 31.

În vederea prelucrării problemelor în seminar, studenții trebuie desigur, cel puțin să recitească *regulat*, în mod aprofundat, notele luate la curs—lectură însoțită de o atitudine critică și de meditare. Atît însă nu este de ajuns. Dacă, e drept, chiar acest minim apare în măsură largă ca un deziderat ce-și așteaptă încă împlinirea, trebuie totuși formulată și îndeplinită cerința ca în vederea seminarului (ca și a examenelor, ca și a calificării pentru munca profesională de mai târziu) studentul să depună o reală și regulată muncă independentă în cadrul studiului individual: lectura temeinică a materialului bibliografic recomandat de către cadrele didactice și lărgit, eventual, pe linia intereselor și investigației proprii. Precum se poate demonstra experimental⁷⁾, temeinicia și rodnicia folosirii materialului bibliografic sînt sporite în grad intens, în ceea ce privește înțelegerea, organizarea și reproducerea conținutului, atunci cînd textul studiat este supus unor operații de conspectare, rezumare, concentrare în teze ș.a. O astfel de muncă individuală trebuie să preceadă munca în seminar și să devină o metodă obișnuită de lucru pentru fiecare student. În acest scop, în școlile superioare ale U.R.S.S. s-a stabilit regula ca din primele lecții să se recomande studenților metodele muncii individuale, în mod special cu studenții anului I⁸⁾.

În vederea unei mai bune pregătiri a studentului pentru seminar pot fi de mare utilitate *consultațiile*, în care se pot discuta date, probleme, puncte de vedere, „răscolindu-se“ materialul ce va fi prelucrat în munca colectivă a seminarului. Se cuvine subliniată recomandarea lui E. A. Kosminski ca să nu se admită întrebări la care studentul poate găsi singur răspunsul căutat, consultînd literatura recomandată — ca studentul să nu primească la consultații răspunsuri de-a gata la întrebările ce ar putea să se ivească în procesul de pregătire pentru seminar, ci să fie îndreptat spre drumul pe care el poate ajunge prin efort propriu la rezultatul dorit⁹⁾.

În cadrul condițiilor care favorizează pregătirea generală a studenților pentru seminar trebuie apreciată participarea lor la activitatea *cercurilor științifice studențești*, în cuprinsul cărora munca studenților are în mod necesar un caracter conștient, bazat pe interes și înțelegere, și le dezvoltă în mod deosebit facultățile creatoare.

Apoi, s-ar dovedi foarte utile întîlniri mai susținute între studenți din grupe diferite din același an sau din ani diferiți, ceea ce ar prilejui un rodnic schimb de experiență cu privire la lecturi, conspectări, seminarii (inclusiv pregătirea pentru seminar) ș.a.

În legătură cu toate cerințele acestea referitoare la pregătirea pentru

7) A. Roșca: *Îndrumarea studiului individual al studenților*, în *Gazeta învățămîntului*, nr. 105 din 6.IV.1951.

8) S. I. Zinoviev: *Unele probleme de metodică a examinării*, în *Vestnik Visșei Școli*, nr. 3, 1953, în trad. liberă.

9) E. A. Kosminski: *Metodica seminarului de istorie pentru studenții primilor ani*, trad. A. I. Andronic, Iași, 1948, p. 8.

seminar, apare problema *bugetului timpului* de care dispune studentul. Sint încă destui, mulți, prea mulți studenți care invocă lipsa de timp pentru un studiu serios (lectura sistematică a notelor, a bibliografiei ș.a.). Desigur, planul și programele de învățămînt, precum și coordonarea cu îndatoririle studentului în celelalte sfere de activitate (U.T.M. Asociație ș.a.) sint pasibile de îmbunătățiri în legătură cu bugetul timpului—aceasta este o problemă care reclamă în mod imperios toată atenția, iar forurile diriguitoare ale învățămîntului nostru superior își vor intensifica, de bună seamă, străduințele pe linia unei soluționări mulțumitoare, care ar ridica sub toate aspectele calitatea procesului de învățămînt. Dar fenomenul lipsei de timp este relativ și răsare mai ales din lipsurile studentului și anume dintr-o deficiență de esență morală (lipsa unei atitudini juste față de muncă), sau dintr-o incapacitate așa-zicînd tehnică, insuficientă pricepere de a-și repartiza timpul, de a-și organiza activitatea — dacă nu chiar ambele. De pildă, mulți dintre studenții noștri încă nu au reușit să-și formeze deprinderea de a reciti măcar notele de la curs, de a-și însuși conținutul cursului prin muncă sistematică și regulată, în contact strîns cu desfășurarea cursului. Abia la sfîrșitul semestrului sau anului școlar, cînd se află nemijlocit în fața examenelor, ei socotesc că a venit de-acum vremea să citească notele luate la curs, să consulte poate un oarecare material bibliografic și să asimileze materia de studiu prin reflexiune și aprofundare — totul în cele două sau trei zile libere înaintea fiecărui examen.

Fără a neglija temeiurile obiective ale problemei timpului, indicate mai sus, trebuie, de bună seamă, să considerăm hotărît dăunătoare încercarea de a justifica lipsuri grave în activitatea de studiu—activitatea „profesională” a studentului — prin lipsa de timp, raportată la mulțimea diferitelor sarcini. Celelalte activități care decurg din calitatea de student și de cetățean, în diferite organizații și în cadrul social mai larg, nu ocupă un loc mai amplu decît activitățile corespunzătoare ale celorlalți oameni ai muncii—și nici un om conștient al muncii nu va susține că nu are timp pentru activitatea sa profesională!

În cadrul acțiunii educative și organizatorice a conducătorului de seminar — alături de alți factori — studentul trebuie îndrumat sub raport tehnic să-și planifice rațional și să exploateze intens timpul, el trebuie ajutat, pe linia educației comuniste, cultivîndu-i-se conștiința scopului măreț al participării sale apropiate la construirea socialismului, să se ridice în măsură tot mai largă la nivelul studentului de tip nou, al cărui caracter trebuie să conțină, ca o trăsătură fundamentală, atitudinea socialistă față de muncă. De aici se dezvoltă, ca o conduită constantă, activitatea conștientă și conștiincioasă, sistematică și temeinică, în vederea însușirii cantitative și calitative a materiei de studiu — ceea ce trebuie să se reflecte și în pregătirea pentru seminar.

III. *Activitatea studentului în seminar*

După problema pregătirii pentru seminar, se pune, în ordine logică și cronologică, problema *participării studenților la activitatea seminarului*.

Spre deosebire de curs, seminarul este o formă de învățămînt în care accentul cade pe activitatea dusă de către studenți, sub îndrumarea conducătorului. Un seminar *normal* (în înțelesul dublu al acestui calificativ: un seminar așa cum *este* în mod firesc potrivit naturii sale esențiale și așa cum *trebuie* să fie în conformitate cu normele exprimate în țelurile sale) presupune o participare vie și generală a studenților la dezbateri — și invers, trebuie considerat ca deficient, ca maladiv, un seminar în care activitatea studenților lîncezește, în care conducătorul, din cauza neparticipării studenților, se crede nevoit să transforme seminarul în prelegere, „umplînd golul“, creat de carența studenților, prin expuneri proprii, sau un seminar care consistă într-un dialog prelungit peste măsură între conducător și unul sau altul dintre studenți sau în care iau parte activă la discuții numai 2-3 studenți, mereu aceiași pe durata ședinței sau chiar într-un șir întreg de ședințe. Și într-adevăr, experiența ne arată că mai rare sînt seminariile cu o participare maximă a studenților — în schimb, numeroase sînt cazurile în care seminariile noastre nu sînt active în măsură îndestulătoare.

1. Care sînt cauzele lipsei de participare activă a studenților la lucrările seminarului?

Una din cauzele principale — am putea spune cauza fundamentală — este *lipsa pregătirii* studentului pentru seminarii. Evident, cînd studentul nu s-a orientat în tematica seminarului, cînd nu s-a familiarizat cu materialul ce urmează a fi prelucrat în ședință, cînd prin urmare nu s-a pregătit (prin lectură notelor și a materialului bibliografic), el nu posedă nici fondul apercptiv, nici perspectivele problemei, pentru a putea lua parte la discuții și cu atît mai puțin pentru a participa la punerea și lămurirea problemelor în mod serios și productiv. Mai intervin însă și alți factori inhibitorii, care se adaugă nepregătirii sau frînează conduita activă chiar și atunci cînd studentul este relativ pregătit, îndeajuns de pregătit pentru a nu rămîne simplu spectator ¹⁰⁾.

Astfel, un fenomen care poate contribui la pasivitatea studenților în seminar, mai ales la începutul studiilor sau anului școlar — cînd situația este încă nouă — este *timiditatea* anumitor studenți. Acest element de inhibiție poate fi însă el însuși supus inhibiției destul de ușor și atenuat pînă la completa lui eliminare, în cîteva ședințe de seminar, pînă ce studentul respectiv se familiarizează cu tovarășii săi de muncă, cu conducătorul, cu stilul de muncă al seminarului — și cu însăși participarea sa activă. La numeroși studenți, tăcerea în seminar este o manifestare a *inerției*, trăsătură caracteristică a structurii psihice și morale a omului pe care îl cultivau clasele dominante ale orînduirii burgheze de la noi în vederea intereselor lor, căci un astfel de om inert, lipsit de inițiativă și rîvnă energetică poate fi stăpînit și exploatat cu atît mai ușor — iar combaterea ei trebuie să fie una din preocupările de seamă ale educației comuniste a studenților, realizabilă îndeosebi în ședințele de seminar. Ca o trăsătură negativă înrudită, apare, ca motiv al pasivi-

10) Vezi și T. I. Budnistrova : *Rolul educativ al conducătorului de seminar* Vestnik Vîșnei Șkolî, nr. 6, 1951, în Caiete etc., IV, p. 51-61.

tății, *indiferența* față de problema dezbătută, față de conducător și colegi, față de munca în colectiv; de aici rezultă acea atitudine de nepăsare, de delăsare, de neglijență, care, fără alt mobil decât lipsa unui mobil, pune stavilă oricărei inițiative și înseamnă amorțirea oricărui avânt, a oricărei activități. Și aici avem a face cu o rămășiță a trecutului care trebuie să dispară cu ajutorul educației și al *autoeducației*, de vreme ce în vîrsta aceasta educația morală trebuie să-și afle un centru dinamic în chiar voința și conștiința tînărului: e limpede că studentul, fiind ajutat de conducătorul de seminar și de colectivul grupei, trebuie să se străduiască pe linia efortului propriu de disciplinare conștientă în vederea dezmoștirii și a conduitei active. Experiența ne mai indică, printre cauzele neparticipării, *sfiala, lipsa de curaj* a studentului în fața profesorului, fie că acesta este conducătorul seminarului, fie că numai asistă la ședință. O astfel de atitudine, interioară și exteriorizată, putea să pară întemeiată pe vremuri, cînd profesorul, cu sau fără voie, apărea adeseori în fața studenților cu un prestigiu cotropitor, năucindu-i cu fastul nebulos sau sistematic al atîtor concepții, teorii și ipoteze idealiste, complicate, „profunde“ și „originale“ — cînd profesorul întreținea relații firave și sporadice cu studenții, pe deasupra unui respectabil spațiu vid ce se crea sau și-l crea în jurul său. Astăzi însă, sfiala cu care, poate, unii absolvenți ai școlii medii mai pășesc peste pragul universității, foarte curînd trebuie să-și piardă nuanța de intimidare, de lipsă de curaj și de tărie în afirmarea de sine, deoarece profesorul de tip nou transmite un conținut just și accesibil, structurat în spiritul clar și științific al învățăturii marxist-leniniste și, prin orientarea sa afectivă, insufletită de dragoste pedagogică, prin conștiința sa morală, călăuzită de simțul răspunderii, se simte apropiat sufletește de studenți, binevoitorul și îndrumătorul lor, plin de înțelegătoare stimă pentru personalitatea lor în plin spor spiritual — cu atît mai mult, cu cît toți, profesori și studenți, au și trebuie să-și intensifice conștiința că sînt tovarăși de muncă, participînd (și în forma activității seminariale) la sarcina comună de a contribui la înfăptuirea socialismului, prin pregătirea cadrelor necesare și făurirea conștiinței omului nou.

Pe aceeași linie a sfiei îl înțîlnim un anumit sens al atitudinii de abținere: unii studenți nu se hotărăsc să ia parte la discuții, să se arate nelămurii și să pună întrebări, fiindcă se tem să nu scadă în aprecierea conducătorului sau profesorului care asistă, să nu apară în fața lor neștiutori, incapabili de înțelegere, lipsiți de inteligență... Desigur, o astfel de conduită este cît se poate de păgubitoare și nici măcar nu-și justifică rostul intențional, ba chiar îl convertește în sens contrar, întrucît acea abținere riscă să fie considerată, tocmai, ca o manifestare a ignoranței, a insuficienței capacității și activității mintale, a neînțelegerii. În direcția aceasta, pasivitatea rezultă și din *teama sau refuzul de a fi criticat* de către ceilalți tovarăși sau de conducător. „Mai bine am să șed și am să ascult cum răspunde altul și cum este el criticat“, chibzuiește în sinea sa unul sau altul dintre studenți, gelos de răspunsurile altora,

la adăpost de critica celorlalți, lăsînd orgoliul să-i înăbușe glasul datoriei de a lua parte la discuția generală¹¹⁾.

În sfîrșit, studenții pot fi ținuți sau determinați la o stare de pasivitate chiar de către conducător, mai ales unul incidental (de pildă profesorul sau un asistent coleg care înlocuiește pe titular). Fiind în rol nou și necunoscînd îndeajuns sau deloc pe studenții grupei respective (care, în plus, trebuie să facă gimnastica unei modificări de stereotip), un astfel de conducător — dar și conducătorul obișnuit, cînd se întîmplă să fie lipsit de înțelegere psihologică și pedagogică — poate arăta față de studenți o severitate excesivă sau exigențe prea mari, care nu numai că nu stimulează participarea, dar o frînează prin conștiința neputinței și descurajare, mai ales cînd aceste cerințe excesive, neaflîndu-și împlinirea, au drept urmare indignarea conducătorului și sînt garnisite cu reproșuri (cum s-a întîmplat, d.p., în ședința condusă, în premieră la acea grupă, de către fov. O., cu tema: *Imaginația, memoria, gîndirea*). Aceasta înseamnă, bineînțeles, că exigența conducătorului trebuie să fie just proporționată față de posibilitățile grupei și ale componentelor ei, și nicidecum că ne putem îngădui să renunțăm la exigență, să luăm față de studenți (cu lipsurile și greșelile lor) o atitudine împăciuitoare, să ne temem că i-am putea intimida prin cerințele noastre juste, frîind participarea lor la discuții. Lipsa exigenței și indulgența adorm efortul studenților, devalorizează activitatea seminarului. Exigența este un stimulent și un îndreptar, ea strunește și călăuzește activitatea studenților, îi educă să fie exigenți față de ei înșiși, îi ferește de auto-mulțumire și autoliniștire neîntemeiată. Pe baza unei exigențe normale și printr-o chibzuită dozare a încurajării și a reproșurilor motivate, însăși conștiința ignoranței poate să devină un îndemn la străduință, un mobil de a se pregăti și de a participa activ la lucrările seminarului.

2. Participarea trebuie să fie *generală*: în cursul unei ședințe să ia parte la dezbateri cît mai numeroși studenți, astfel ca în timp de cel mult 2-3 ședințe să fie angajați toți studenții grupei, prin interesarea tuturor la temele prelucrate și printr-o rațională îmbinare a voluntariatului și a designării studentului de către conducător.

În același timp, însă, trebuie subliniată cerința ca participarea studenților, pe lingă generală, să fie și substanțială, să nu aibă un caracter formal, studentul luînd cuvîntul numai ca să spună și el ceva, satisfăcînd, chipurile, obligația participării — ci să fie plină de conținut, dovedind interes, atenție, gîndire, efort, inițiativă, curaj, totul în cadrul unei atitudini socialiste față de muncă. „Trebuie să cerem studenților claritate și discernămint, trebuie să obținem ca acei care iau cuvîntul să știe lămurit ce vor să spună, răspunsurile lor trebuie să fie nu numai logice, dar să conțină și anumite idei“¹²⁾.

Partea fiecăruia în prelucrarea problemei prin discuții — fie răspuns la o întrebare, fie expunere mai amplă — să aducă o contribuție personală, să nu aibă un caracter pur reproductiv, să dovedească „nu

11) Vezi I. Budnistrova, *op. cit.*,³⁾ Caiete, p. 56 și urm.

12) Vezi T. I. Budnistrova, *op. cit.*,⁵⁾ Caiete, p. 53.

numai însușirea temeinică a materialului, ci și faptul că acesta a intrat în conștiința tineretului, a devenit o convingere a lui, o parte a concepției lui despre lume¹³⁾. În cuprinsul unei participări vii, active și conștiente, studenții trebuie așa-zicînd „exploatați“ la maximum sub raportul prelucrării conținutului și al dezvoltării funcționale în perspectivă științifică și pedagogică: prin muncă educativă stăruitoare, prin aptitudinea de a stimula și dirija euristic discuțiile, conducătorul trebuie să obțină ca fiecare student să desfășoare un efort maxim de activitate mintală în dimensiunea profunzimii — cît mai mult și tot mai mult în punerea, lămurirea și adîncirea problemelor din seminar să se obțină de la studenți, prin studenți. Astfel, fructificîndu-și cît mai din plin pregătirea, însușirile și aptitudinile, în colaborare rodnică pe linia funcțiunii specifice a fiecăruia din factorii muncii în seminar — *conducătorul și studentul* — aceștia vor reuși să realizeze esențialele valori instructive și educative cuprinse virtual în țelurile pe care le urmărește această deosebit de importantă verigă a procesului de învățămînt, care ete seminarul.

Catedra de Pedagogie-Psihologie

О ФАКТОРАХ СЕМИНАРСКИХ ЗАНЯТИЙ

Краткое содержание

В деле повышения уровня и успеваемости семинарских занятий в вузах, решающее значение имеют качества и деятельность как руководителя, так и студентов. Этими двумя факторами и занимается автор настоящей работы. Опираясь на теоретические обоснования, он стремится осветить этот вопрос в его практической перспективе, ввиду улучшения семинаров.

Рассматривая диалектически вышеуказанные факторы, в их соотносительности и взаимодействии, автор даёт последовательный и разносторонний анализ значения каждого из этих двух элементов педагогической деятельности, составляющих сущность семинара.

Так, автор изучает, в первую очередь, подготовку и личность руководителя семинара, то-есть культуру и психические и нравственные качества, необходимые для этого вида педагогической работы. Далее, он указывает на задачи стоящие перед ним, на специальную подготовку к семинару, на поведение его в ходе работы, на необходимость сочетания задач воспитания и образования. И наконец изучаются отношения между руководителем и студентом.

Что касается второго фактора, студента, автор изучает сначала студенческий коллектив, так как семинар охватывает не просто некоторое количество студентов, а группу, коллектив, и результаты семинара в целом — а следовательно и успеваемость каждого члена в отдельности — улуч-

13) Vezi G. A. Ivanovici, *op. cit.*, ⁴⁾ Caiete, p. 65.

шаются в прямой зависимости от спаянности студенческого коллектива. Автор подчёркивает значение хорошего коллектива, выявляет его существенные черты и указывает мероприятия необходимые для правильной организации коллектива. Особое внимание уделяется анализу подготовки студента к семинару, активности его в ходе работ; рассматриваются причины, тормозящие нередко деятельное участие студента в обсуждении изучаемых вопросов. Указываются также способы достижения общего и полноценного участия в работе.

Таким образом выявляются перспективы осуществления основных воспитательно—образовательных задач, потенциально содержащихся в целях предельных семинарскими занятиями—этим важнейшим звеном учебного процесса.

LES FACTEURS DE L'ACTIVITÉ DES SÉMINAIRES

R é s u m é

La qualité des facteurs humains dans les travaux des séminaires universitaires est d'une extrême importance pour la bonne réussite et le niveau de cette activité.

L'auteur est préoccupé, dans cette étude — sans négliger les bases théoriques de l'activité des séminaires — d'envisager surtout le côté pratique du problème, en vue d'améliorer les résultats des séminaires.

Sans cesser de tenir compte, selon l'esprit dialectique, que les facteurs humains du séminaire — *le directeur du séminaire* et l'étudiant — sont corrélatifs, collaborent et exercent une influence réciproque, l'auteur expose successivement, par une analyse multilatérale, la position et la contribution de chacun de ces deux termes de la relation pédagogique qui forme l'essence de la vie du séminaire.

Il indique d'abord quelles doivent être les connaissances et la personnalité d'un bon *directeur de séminaire*, c'est-à-dire sa culture et l'ensemble des qualités psychiques et morales qu'il doit posséder, ce qui veut dire: les acquérir, les cultiver.

L'auteur énumère ensuite les obligations et les préoccupations du directeur concernant la façon de se préparer en vue des séances du séminaire, d'en diriger l'activité en combinant les facteurs instructifs et les facteurs éducatifs. Enfin, il y analyse les relations qui doivent exister entre le directeur et les étudiants.

Quant au second facteur, *l'étudiant*, l'auteur s'occupe tout d'abord du collectif d'étudiants, étant donné que l'activité du séminaire n'engage pas tout simplement un nombre quelconque d'étudiants, mais un groupe organisé, un collectif d'étudiants. La réussite du séminaire — dans son ensemble et pour chaque membre en particulier — est en fonction directe du degré du développement de l'esprit collectif du groupe. C'est pourquoi il faut relever l'importance du collectif. L'auteur montre quelles sont les qualités d'un bon collectif d'étudiants et comment on doit l'organiser.

Il établit ensuite les activités préliminaires nécessaires à l'étudiant pour prendre part au séminaire et l'activité qu'il doit y exercer. L'auteur analyse aussi les causes qui souvent empêchent les étudiants d'être réellement actifs au séminaire, ainsi que les conditions nécessaires pour assurer une participation générale et active.

Par cet exposé on entrevoit la perspective de réaliser l'essence des valeurs instructives et éducatives, contenues virtuellement dans les buts que poursuit le séminaire dans le système de l'enseignement supérieur.

PROBELE DE CONTROL ÎN ÎNVĂȚĂMÎNTUL SUPERIOR ¹⁾

DE

A. COSMOVICI și CORNELIA DIMITRIU

*Comunicare prezentată în sesiunea științifică a Universității
„Al. I. Cuza” din 22—24 mai 1955*

Școala superioară are ca scop nu numai îmbogățirea cunoștințelor, specializarea, educarea comunistă a tineretului, ci formarea pe această bază de cadre cu înaltă calificare, de viitori inovatori ²⁾, cercetători de valoare, care să ia parte la conducerea unor sectoare importante din toate ramurile de activitate. Dar aceasta nu este posibil dacă absolvenții școlilor superioare nu vor avea drept caracteristică principală ceea ce s-ar putea numi „spirit inovator” — adică dacă nu se vor distinge prin tendința continuă spre perfecționare. Vechiul interes de „a cunoaște” al școlarului trebuie să dea naștere aspirației de a aduce o contribuție personală (prin muncă hotărâtă, îndelungă) la progresul științei, tehnicii, culturii, la progresul social ³⁾.

Nu mai e suficient „a înțelege” prin proprii puteri și a aplica în condiții obișnuite cele învățate. Se cere „capacitatea de a interpreta just”, de a lua atitudine în situații, probleme complicate, noi, contradictorii; se cere nu numai a înțelege o idee, ci a critica o serie de păreri și de a găsi singur explicația adecvată. Nu putem cere ca absolventul unei fa-

1) Acest articol face parte din studiul *Valoarea instructiv-educativă a probelor de control*, comunicat în cea de-a II-a sesiune științifică a Universității „Al. I. Cuza”. Partea teoretică, introductivă, a comunicării a apărut în nr. precedent al Analelor științifice, sub titlul *Rolul controlului în formarea unui stil de muncă independentă*. Cele ce se vor trata aici reprezintă concretizarea celor anunțate în acest studiu.

2) Vezi N. I. K o b o z e v, *Despre îndrumarea studiului individual al studenților*, în Вестник высшего школы, nr. 10/1949; trad. în Caiete de traduceri, seria pedagogie, nr. 44, v. IV, 1954.

3) Aceasta nu înseamnă că dorința de a contribui la progresul patriei nu poate fi și nu este educată în școala medie, dar în școala superioară ea capătă un sens mai înalt, dar fiind posibilitățile superioare pe care le capătă studentul — el poate aduce o contribuție mult mai valoroasă.

cultăți să aibă o gândire creatoare, inovatoare, în sensul maxim al cuvintelor, dar putem vorbi de „inițiativă” și „deplină orientare” (dacă vor deveni „adevărați inovatori” sau nu, aceasta depinde de felul în care ei vor dori și vor putea continua să studieze, să-și perfecționeze pregătirea).

Pentru a ajunge la nivelul cerut de școala superioară, trebuie deci creată deprinderea cu analiza minuțioasă, perseverență a faptelor, a relațiilor dintre ele, a ideilor, deprinderea de a confrunța, de a reliefa singur esențialul — e nevoie ca priceperile, capacitățile intelectuale să ajungă la o amplă dezvoltare. Desigur că și deprinderile „tehnice” de muncă devin mult mai complexe și numeroase: deprinderea de a căuta material bibliografic, de a conspecta și fișa diferite lucrări, de a organiza o experiență complicată în laborator etc. Pe scurt, stilul muncii intelectuale al elevilor mai mari ⁴⁾ trebuie ridicat, în cursul facultății la acel nivel cerut de sarcinile învățămîntului pe treapta cea mai înaltă.

Educarea unei noi atitudini, unei noi motivații, creșterea intelectuală, însușirea de noi deprinderi de lucru, constituie un proces îndelung și dificil. Pedagogia, cu vechea și valoroasa sa experiență, psihologia modernă ne arată printre mijloacele esențiale ce ne stau la îndemînă în acest scop: a) antrenarea studenților într-o activitate cît mai apropiată de cea pentru care-i pregătim — față de care vrem să le trezim interesele; b) opunerea unor dificultăți serioase — o înaltă exigență; c) asigurarea obținerii unor succese în eforturile lor ⁵⁾. Dacă activitățile ce ridică noi obstacole și care au o evidentă importanță socială sînt menite să mobilizeze și să călească voința, dacă ele stimulează, amplifică și restructurează forțele intelectuale și morale, priceperile și deprinderile — succesele periodice constituie motorul acestui proces, izvorul care dă vlagă noilor interese, fiind totodată și cimentul puternic al cunoștințelor noi dobîndite.

Care vor fi formele de activitate în care trebuie încadrați studenții pentru a progresa în sensul dorit?

Activitatea științifică implică mobilizarea tuturor forțelor morale și intelectuale, priceperi și deprinderi din cele mai variate. În special este solicitată tocmai acea capacitate de interpretare, de sinteză creatoare, bazată pe o muncă uriașă, pasionată, pe care urmărim s-o dezvoltăm la tinerele cadre. Iată de ce sarcinile și conținutul învățămîntului superior sînt considerate ca fiind indisolubil legate de munca științifică: „Numai acea școală superioară care reprezintă ea însăși o școală științifică (sau un sistem de școli științifice) este în stare să ridice predarea pînă la nivelul științei vii”... „să atragă studențimea pe această cale, să satisfacă nevoia sa de muncă creatoare, individuală” ⁶⁾.

4) I. A. Samarin, în *Stilul muncii intelectuale al elevilor mai mari* (v. bibl.)⁷ caracterizează stilul muncii prin trei trăsături: a) interesele elevilor — cel de cunoaștere independentă, în special; b) gradul dominării propriilor procese psihice — al dezvoltării disciplinei mintale și c) însușirea „procedeelor tehnice” ca luarea de notițe, alcătuirea unui plan de lucrare etc.

5) Problema educării stilului de muncă este tratată mai pe larg în *Rolul controlului în formarea unui stil de muncă independentă* (An. șt. Univ. Iași, serie nouă, secț. III, t. II (1956), p. 299—315).

6) N. I. Kobozev, *op. cit.*, ²⁾ p. 84 (din traducere).

Așadar, pentru a-și atinge țelurile, învățământul superior trebuie să inițieze studențimea în toate amănuntele muncii științifice, să o antreneze chiar în această activitate, sau într-una similară; totodată trebuie alese astfel de probleme încât înșiși studenții să poată obține unele progrese, să poată trăi mulțumirea unor prime rezultate.

Deși activitatea științifică e legată organic de producție, totuși, pentru a deprinde tinerii să sesizeze singuri legătura aceasta (dintre marile probleme teoretice și cele pe care le ridică practica), pentru a se obișnui cu aplicarea celor învățate, pentru a-și forma măcar o parte din deprinderile legate de profesiunea lor viitoare, e necesar un contact nemijlocit, cât mai îndelung cu sectorul în care vor lucra.

Astfel în învățământul superior nu se mai pot utiliza întocmai metodele din școala medie: e nevoie de forme noi de activitate în care munca didactică propriu-zisă să se împletească mult mai strâns cu cea științifică și cu cea din producție. Și, în adevăr, se folosesc forme specifice: prelegeri universitare, seminarii, ample lucrări practice etc. Fără îndoială că aceasta se referă nu numai la metodele de predare și de fixare a cunoștințelor, ci și la cele de control.

Controlul are o deosebită însemnătate: apreciindu-se progresele, reliefindu-se succesele realizate, se creează satisfacția îndeplinirii unei sarcini dificile; verificarea stimulează la învățatură sistematică și de calitate, contribuie la dezvoltarea și cristalizarea intereselor legate de munca desfășurată în facultate, la consolidarea cunoștințelor, deprinderilor și priceperilor complexe implicate în această activitate⁷⁾.

Dar acest rol educativ al controlului e condiționat: numai cînd pune în lumină capacitatea studentului de a face față unei activități de aceeași natură, de complexitate asemănătoare celei desfășurate la prelegeri, la seminarii, la practică... deci într-una specifică școlii superioare, numai atunci se trezește un interes real pentru munca producătoare de valori, pentru preocupările științifice⁸⁾. O verificare ce s-ar mărgini la constatarea unei memorări mai mult sau mai puțin fidele a tezelor enunțate la curs, nu ar putea îndeplini această condiție — duce la formalism: viața nu cere o simplă reproducere ci, pe baza acesteia, o rezolvare independentă, creare a nenumărate probleme.

Pornind de la convingerea fermă că nu orice control este binevenit în facultăți, că nu orice metodă poate duce la rezultatele instructiv-educative așteptate, ne-am propus în cele ce urmează să ne concentrăm atenția asupra unei singure metode de control folosite în învățământul superior, asupra probelor scrise și să cercetăm dacă ea își găsește sau nu rostul în universitate; în cazul afirmativ trebuie lămurite condițiile care cheazăuiesc deplina sa concordanță cu sarcinile celei mai înalte forme a învățământului.

Discuția probelor scrise poate fi întreprinsă din mai multe puncte

7) Pentru conciziunea expunerii am tratat problemele formării stilului de muncă, fără a sublinia strînsa legătură care există între acest proces și cel al însușirii cunoștințelor. De fapt, unitatea lor e indisolubilă.

8) Argumentarea acestei idei — în *Rolul controlului...* (vezi nota 5).

de vedere: din punct de vedere al teoriei psihologice, din punct de vedere al experienței universităților din U. R. S. S. și din alte țări, din punct de vedere al experienței acumulate în țara noastră... În rezolvarea problemei limitate pe care ne-am propus-o credem că e suficientă examinarea roadelor obținute prin aplicarea acestei metode în școala superioară. Iată de ce lucrarea de față va fi consacrată în cea mai mare parte analizei rezultatelor unor probe scrise.

În școala superioară deosebim două forme de probe scrise: probele de control și probele scrise la examen; cum deosebirea ce există între ele nu sînt esențiale, studiul amănunțit al probelor de control pe care-l vom întreprinde ne va permite să punem în valoare și deosebita însemnătate a celor din urmă.

Cînd vorbim în școala superioară de probe de control ne referim la acele lucrări scrise pe care le întocmesc toți studenții uneia sau mai multor grupe, în prezența unui membru al corpului didactic; ele solicită totdeauna cunoștințe în strînsă legătură cu o parte mai mare sau mai mică a materiei prevăzute în programă.

Am analizat amănunțit probele scrise de control date de studenții anului I ai Fac. de șt. juridice din Iași, în anii școlari 1953-1954 și 1954-1955 — la logică. Două probe au fost date deci în primul an școlar; din 4 grupe de studenți s-au format 2, fiecare din acestea dînd o altă probă de control. În al doilea an s-a procedat, cu alte grupe, la fel. Deci am putut examina 4 probe de control, date în total unui număr de 131 de studenți (fiecare student dînd cîte o singură probă). Am ales anume cele date la logică. Așa cum arată A. O. Sternin⁹⁾ logica joacă un rol important atît în ce privește educația comunistă, formarea unei concepții materialiste despre lume, cît și în privința dezvoltării gîndirii și limbajului. Logica nu poate fi asimilată fără un efort serios de înțelegere. De aceea am considerat că examinînd probele date de logică vom putea să ne dăm mai bine seama de valoarea lor instructiv-educativă, cît și de lipsurile studenților în ceea ce privește dezvoltarea lor intelectuală, asimilarea cunoștințelor, modul de exprimare etc.

Întrucît anul I de la facultatea amintită nu era prea aglomerat, studenții au fost chemați pentru probele de control în afara orelor obligatorii, fie la mijlocul semestrului, fie la sfîrșitul său (în luna noiembrie sau decembrie).

S-au programat pentru lucrări două ore, dar timpul efectiv întrebuițat pentru întocmirea probelor a fost de 90—100 minute. În general, timpul a ajuns studenților, cu excepția ultimei probe de control. Aceasta a fost anume concepută ceva mai grea, pentru a vedea clar care din întrebări vor fi neglijate de către studenți. Dar nici la această probă n-ar mai fi fost nevoie în plus decît de 10—15 minute (pentru unii studenți — căci mulți „au terminat” la timp). Grupele au fost supravegiate cu atenție pentru a elimina posibilitatea unei comunicări între studenți, sau „copiatul”, ceea ce ar fi putut crea dificultăți la interpretarea rezultatelor.

Subiectele probelor au fost elaborate sub formă de întrebări (între 17 și 22 de întrebări). La fiecare întrebare se putea răspunde în cîteva cuvinte sau fraze (la logică

9) A. O. Sternin, *Despre unele probleme privitoare la predarea logicii în școala medie*, în Советская педагогика nr. 3/1954; în romînește în Rev. de referate, seria pedagogie nr. 6/1954.

se poate face o astfel de operație fără a se știrbi unitatea temelor). Verificarea cunoștințelor prin întrebări precise și limitate, cuprinzând o porțiune mai vastă a materiei are avantajul că pune în evidență dacă s-a parcurs materia respectivă în întregime și care anume sînt lacunele. Întrebările însă au fost de așa natură încît au urmărit și o verificare „în adîncime”, adică un control al temeiniciei, al gradului de înțelegere, de aprofundare a materiei. Astfel s-au dat întrebări felurite: întrebări care verifică asimilarea noțiunilor de bază („Ce este logica?”, „Operațiile logice” etc.); întrebări care cer exemplificarea („Exemple de noțiuni concordante”) ...întrebări care cer recunoașterea și desprinderea regulii din exemplu („Să se verifice exactitatea următoarei diviziuni: științele se împart în științe ale naturii, sociale și medicale”); apoi s-au cerut comparații („Deosebiri între logica formală și logica dialectică”) de asemeni s-a cerut aplicarea regulii prin analiza unui exemplu de silogism greșit ș. a. m. d.

Trebuie subliniat că subiectele n-au fost formulate anume în vederea lucrării de față.

Răspunsurile date de studenți au fost studiate din două puncte de vedere, ținînd seama bineînțeles de legătura indisolubilă a acestora: unul calitativ și altul cantitativ. În primul caz e vorba mai mult de aprecierea calitativă a erorilor, a modului de asimilare a cunoștințelor.

Al doilea punct de vedere urmărește aceleași rezultate pe baza procentului de răspunsuri juste. Pentru aceasta am stabilit în mod convențional, pentru fiecare răspuns un număr de puncte. Valoarea exprimată numeric a fost fixată în funcție de complexitatea întrebării, gradația variînd deci în raport cu numărul de elemente cuprinse în răspuns.

Astfel s-a notat cu 1 punct răspunsul la întrebarea „Operațiile logice” (la care se cerea doar enumerarea lor) sau la „Definiția logicii”, fiindcă se cerea un răspuns foarte scurt și care nu permitea nici o confuzie, datorită simplității lui, cît și importanței sale. În schimb am acordat trei puncte pentru subiectul „Legile gîndirii logice” — în cazul cînd alături de denumirea lor figura și formularea justă și completă a înțelesului lor; se atribuia două puncte — în cazul cînd se enumerau toate, dar se formula bine numai jumătate; iar cînd enumerarea completă nu era urmată de explicarea lor se punea un singur punct; cînd nici măcar nu se enumerau toate, atunci răspunsul nu era notat deloc. Înmulțind numărul maxim de puncte atribuit unei întrebări cu numărul de studenți al unei grupe, se află punctajul total posibil — plafon pe grupă. Astfel, la grupa care a avut 17 studenți prezenți la probă, punctajul total posibil la chestiunea: „Legile gîndirii logice” este de $17 \times 3 = 51$ puncte. Examinînd apoi lucrările, notînd răspunsurile conform convenției prealabile și făcînd suma tuturor punctelor am obținut 17 puncte. Deci din 51 puncte (prag superior) s-au realizat doar 17, ceea ce înseamnă 33%. Acest procentaj, al numărului de puncte realizat în raport cu pragul superior, l-am denumit *procentajul răspunsurilor exacte*. Acest procedeu ne-a permis stabilirea *greutății relative a întrebărilor* și respectiv *lacunele* studenților. Făcînd suma punctelor realizate la toate întrebările de către studenții unei grupe se obține un *punctaj al grupe*, care în raport cu punctajul pragului superior (al grupe) ne dă un *procentaj realizat de grupă*. Acest din urmă procentaj ne poate permite comparația *între probe* (greutatea relativă a probelor), corelativ cu comparația *între grupe* (pregătirea relativă a grupelor).

Am alcătuit tabele cu procentaje (vezi tabelul I) care ne-au ușurat analiza:

Care sînt rezultatele obținute prin această dublă analiză cantitativă și calitativă? La ce folosesc probele de control?

Determinarea lacunelor în pregătirea studenților, este un important avantaj al probelor scrise. Cînd vorbim de lacune ne gîndim îndeosebi la lipsurile din pregătirea studenților „în extensiune”, adică lipsuri în

ce privește asimilarea unei anumite părți din curs, neglijarea completă a unei probleme, a unui capitol (în contrast cu restul cursului care e, mai mult sau mai puțin, bine învățat).

TABELUL 1

Nr. întrebării	Nr. de puncte al întrebării	Nr. de studenți	Punctaj limită sup.	Punctaj realizat	Procentul realizat
1	3	20	60	24	40%
2	2	20	40	9	22,5%
3	3	20	60	6	10%
.
.
Total pe grupă		20	780	239	34,5%

Parcurgînd toate probele, îți dai seama din ce în ce mai clar care sînt chestiunile pe care grupele nu le-au învățat sau nu le-au înțeles. Prin sistemul de punctare a răspunsurilor acest aspect a ieșit în evidență deosebit de clar. Ne-a surprins imediat procentajul extrem de scăzut la unele chestiuni ca de exemplu:

Procentaje la diferite grupe

	minime	maxime
1. Concepțiile din trecut asupra logicii	2%	10%
2. Corectitudinea definiției: „balena nu e pește“	11%	40%
3. Calea dialectică a cunoașterii	14%	55%
4. Fundamentul logic al inducției	0%	3%
5. Metodele de cercetare a cauzelor	7%	8%

E de remarcat că problemele de la punctele 1, 4 și 5 au fost neglijate de toate grupele, pe cînd cele cu numărul 2 și 3 numai de cîteva. Ultimele două întrebări erau grele, dar asta nu poate justifica răspunsuri chiar așa de slabe: de exemplu la chestiunea: „Metodele de cercetare a cauzelor“ simpla lor enumerare ar fi dus la un procentaj de 25%.

Cauzele acestor lipsuri se pot stabili de către profesor cu prilejul analizei probelor de control împreună cu grupa ¹⁰⁾.

Vrem să subliniem că, o constatare a lacunelor din pregătirea studenților, cu mult înainte de examen, are mare însemnătate în primul

10) Așa cum s-a putut constata problemele 4 și 5 au fost neglijate, fiindcă erau cuprinse în ultimele două prelegeri: or, studenții au crezut că acestea nu fac parte din materia pentru lucrările de control.

rînd pentru ei : vor ști care sînt problemele ce au mai multă importanță decît i-au acordat și asupra cărora trebuie să insiste. În același timp e foarte utilă și corpului didactic pentru a afla asupra căror probleme trebuie să revină la seminar sau cu alt prilej, pentru a examina unele deficiențe posibile în predare ș. a.

Probele de control permit depistarea acestor lacune (pentru aceasta desigur, ele trebuie sau să cuprindă multe întrebări mai limitate, sau să ceară tratarea unui subiect ce să implice cunoștințe dintr-o mare parte a materiei). Chiar singură această calitate impune utilizarea probelor scrise în școala superioară, fiindcă celelalte forme de învățămînt asigură într-o măsură insuficientă controlul complet și sistematic al cunoștințelor. Seminarul nu este și nu trebuie să fie o „lecție de control“, scopul său principal este lămurirea și aprofundarea unor probleme prin discuții ample între studenți – sub îndrumarea conducătorului de seminar. În felul acesta el seamănă mai mult cu o „lecție destinată muncii independente (sau de fixare)“. Control se face, desigur, dar e nesistematic și mai ales incomplet. Același lucru se poate spune și despre lucrările practice sau de laborator → ele nu pot nici pe departe atinge toate problemele din curs. Ba chiar examenul (dacă se limitează la oral) nu poate totdeauna stabili, la unele materii, cu ajutorul celor trei întrebări, dacă nu există unele lacune serioase (fiindcă întrebările nu pot avea o extensiune atît de mare încît să se cuprindă în ele o mare parte a materiei). „Norocul“ poate juca un rol important.

Se mai pune întrebarea dacă, din acest punct de vedere, probele scrise se deosebesc de cele din școala medie. Fără îndoială că da. În primul rînd prin extensiunea mult mai mare a materialului la care se referă întrebările sau subiectul propus. Dar, mai ales prin faptul că se vor cere pentru rezolvarea lor nu numai cunoștințele predate la curs, ci și cele cuprinse în bibliografia obligatorie (chiar dacă nu s-au putut discuta la seminar). Se arată astfel studenților că se pune preț pe capacitatea lor de a înțelege și interpreta singuri un text.

Cu toate acestea trebuie să se țină seama și de anul de studii, de posibilitățile studenților. Bunăoară la probele scrise pe care le analizăm, date la logică, nu s-a făcut apel la bibliografie, întrucît studenții erau în anul întii, semestrul întii, majoritatea lor nu făcuseră deloc logică, iar bibliografia ce se putea recomanda prezenta dificultăți mari pentru începători. S-au dat însă întrebări care, așa cum am văzut, au solicitat peste 9) de minute de lucru și cunoștințe din toată materia, deci care au cerut eforturi corespunzătoare nivelului unei instituții de învățămînt superior.

Pe lîngă faptul că putem descoperi problemele neglijate de studenți, analiza probelor ne permite să constatăm care anume probleme au fost grele pentru ei, care dintre studenți au rămas astfel la un grad superficial de aprofundare și incapabili de a aplica cunoștințele la rezolvarea unor chestiuni variate sau de a face o sinteză, o generalizare. Acest gen de lipsuri „în adîncime“ se pot depista în cadrul metodei noastre pe baza interpretării numărului redus de răspunsuri exacte.

Astfel procentajele realizate la unele întrebări sînt următoarele :

1. Comparație între logica formală și logica dialectică 12—18%,

2. Exemplu de dilemă	18—33%
3. Stabilirea corectitudinii silogismului ipotetic: dacă este fum este și foc; nu este fum, deci nu este foc	10—18%
4. Analiza unui silogism categoric greșit	22—38%

Dar dacă ne gândim, comparațiile, concretizarea regulii, exemplele, abstractizarea regulilor din exemple, analiza complexă a sofismelor sînt tocmai operații prin care se poate verifica tocmai aprofundarea, deplina înțelegere a cunoștințelor de logică.

Iată de ce apare ca importantă cunoașterea cauzelor acestor lipsuri. Pentru aceasta e util de stabilit întrebările la care studenții au răspuns cu ușurință. Iată cîteva :

	Procentaje
1. Definiția logicii	62—81—100—100%
2. Definiția noțiunii	32—47— 73— 73%
3. Operațiile logice (enumerare)	32—56— 73— 82%

De ce s-au obținut aici procentaje vădit mai ridicate ?

Răspunsul nu e greu. Aceste întrebări făceau apel mai ales la memorie, la o memorare care putea perfect să fie mecanică. Procentajul variază și după gradul de pregătire al grupelor — însă el se menține, la anumite răspunsuri, mereu la un nivel ridicat. În schimb, la problemele care presupun judecată, diferențiere, aprofundare, procentajul este, după cum am văzut, vădit mai scăzut *la toate grupele*. E semnificativ un exemplu. Se dă silogismul următor: „Dacă un bolnav de friguri ia chinină, temperatura sa va scădea. Temperatura a scăzut. Deci bolnavul a luat chinină“. Acest silogism e greșit, fiindcă „din afirmarea ca adevărată a consecinței nu rezultă cu necesitate admiterea condiției“. E interesant că această regulă se bazează pe faptul cunoscut că un efect poate avea mai multe cauze — temperatura poate scădea ca urmare a administrării unui alt medicament sau ca urmare a faptului că a trecut criza de friguri etc. Regula menționată nu poate fi memorată și aplicată fără a se înțelege temeiul ei rațional ; trebuie înțeles bine ce este condiție și ce este consecință, ce semnificație are admiterea și respingerea fiecăreia. Sînt patru reguli ale silogismului ipotetic care nu diferă între ele decît prin noțiunile de admitere, respectiv respingere, sau a condiției sau a consecinței ; se cere o diferențiere fină și foarte precisă. De aceea, practic vorbind, o justă aplicare fără înțelegerea lor clară, e aproape imposibilă sau cu totul întâmplătoare. La această chestiune se obține un procentaj scăzut abia 20% și 30% dintre studenți au arătat că raționamentul e fals (asta la două din cele mai bune grupe) indicînd și regula. În afară de aceștia 13% respectiv 17% dintre studenți arată că silogismul e fals, raționînd că scăderea temperaturii poate proveni din alte cauze, însă nu pot formula regula în generalitatea ei — n-o cunosc. Rezultă că restul de 67% și 53% din studenți nu au fost capabili nici să facă un raționament, *ce nu presupunea, în fond, cunoștințe de logică*. Se cerea doar o gîndire justă, precisă, obișnuită să judece diferite probleme.

După 10 ani de școală acest raționament n-ar fi trebuit să pară așa de greu.

Astfel, când e vorba de o memorare mai mult mecanică, se răspunde exact, iar când e vorba de a *juđeca*, a *įnțelege*, a *aprofunda* — răspunsurile sînt mult mai slabe. Rezultă deci că unii studenți sînt obișnuiți „să învețe“ adică mai mult să memoreze și apoi să reproducă, dar nu vor, nu pot, sau n-au deprinderea de a adînci problemele, nici cînd învață, nici cînd se prezintă la un control. Fără îndoială nu ne referim la toți studenții, dar la un număr suficient de mare pentru a merita atenția corpului didactic.

Înainte de a analiza această trăsătură negativă, putem să mai facem cîteva observații în legătură cu valoarea probelor scrise de control. Se dovedește că ele pun foarte clar în lumină capacitatea de interpretare, de aprofundare, de aplicare a cunoștințelor etc. Ne putem da ușor seama care sînt lipsurile studenților în această privință, ceea ce înlesnește luarea de măsuri imediate sau ulterioare, directe sau indirecte, în vederea remedierii lor.

Nu mai puțin importante sînt probele de control pentru student, care are prilejul să-și formeze o idee exactă despre gradul său de pregătire în raport cu exigențele școlii superioare.

E însă nevoie să accentuăm asupra particularităților care dau probelor scrise o greutate specifică, printre celelalte forme de învățămînt. În adevăr, în orele de seminar sau de lucrări se dezvoltă unele probleme... se cer eforturi de gîndire studenților... dar, cu toate acestea, într-o discuție, chiar dacă recurgem la ajutorul tablei, neputînd da prea mult timp de gîndire, nu putem cere rezolvarea unor probleme complicate—mai ales dacă urmărim să solicităm din partea fiecărui un aport mare¹¹⁾. Or, am arătat că în școala superioară trebuie să ajungem să-i obișnuim pe studenți și cu o examinare îndelungată și perseverentă a unei probleme, a diferitelor posibilități, să le cerem să ia atitudine, să caute singuri o nouă soluție. Toate acestea pentru a-i obișnui cu munca migăloasă și dificilă necesară făuririi unei „ipoteze de lucru“, necesară nu numai imaginării oricărei inovații, dar chiar și în orice muncă intelectuală de răspundere. Dar la o astfel de muncă nu-l putem antrena decît cu prilejul unei lucrări scrise.

Același este cusurul oricărui examen care se mulțumește cu „oralul“. Respectîndu-se actualele instrucțiuni se pot pune, în adevăr, probleme în cadrul celor trei chestiuni, dar acestea nu pot solicita un efort prea mare de sinteză sau demonstrații ample. Se poate cere doar, de exemplu, să se aplice o formulă sau o metodă cunoscută într-un caz care diferă puțin de cel tratat la curs sau la seminar, dar... nimic mai mult. Împotriva acestei afirmații se obiectează de obicei arătîndu-se că studenții au 1—2 ore timp de gîndire înainte de a fi ascultați (deoarece intră la examen în serii de cîte 3—4 studenți). Este adevărat, dar ei trebuie să pregătească răspunsurile în timp ce ceilalți sînt examinați, ceea ce nu

11) S-ar putea propune probleme mai complexe dacă studenții urmează să le rezolve fiecare în scris... dar atunci seminarul se transformă în probă de control.

îngăduie deloc eforturi de concentrare mintală (în plus se mai adaugă și emoția foarte mare în unele cazuri). Situația s-ar schimba întrucâtva dacă ei ar pregăti răspunsurile într-o altă sală, sub supraveghere.

Există deci pericolul ca, mulțumindu-ne numai cu examenul oral, în forma sa obișnuită, să nu se dea suficientă importanță capacității de a folosi cunoștințele în probleme sau situații complicate și să nu se analizeze tocmai aspectul creator al muncii studenților¹²). Pentru a-l pune în evidență, cele mai potrivite sînt lucrările (referatele) de seminar, unde se pot propune teme ample, serioase. Ele au toate caracterele unei lucrări științifice. Deși foarte importante, ele nu sînt totuși suficiente, fiindcă pe de o parte nu putem stabili totdeauna autenticitatea lor (uneori studenții sînt ajutați de alți colegi, alteori lucrările nu sînt decît compilații abil camuflate, încît e greu de stabilit contribuția lor reală). Apoi, pe de altă parte, nici nu știm cum a lucrat studentul, cît timp a folosit... n-a neglijat el oare, cu acest prilej, restul materiei prevăzută în programă? Chiar dacă studentul face un efort și reușește să facă o lucrare acceptabilă e oare suficient aceasta? Noi trebuie să-l stimulăm nu numai la o muncă de interpretare *ocazională*, ci la una *sistematică*... să-i formăm un nou stil de învățatură. De aceea probele scrise de control sînt o completare necesară a referatului: pe lîngă faptul că pot solicita eforturi de prelucrare creatoare a cunoștințelor, *ele cer studenților să facă dovada că muncesc sistematic, că au aprofundat și au dat importanță tuturor celor explicate la curs, cerute de programă, ele creează stimulente necesare unei activități susținute, singura care poate duce la modificări trainice în orientarea tinerilor, la transformarea completă a stilului de muncă intelectuală*.

Pentru a putea servi la cunoașterea calității cunoștințelor studenților și a avea un rol educativ trebuie desigur ca probele de control să fie organizate în consecință, așa cum am văzut în cazurile analizate de noi.

În afara celor arătate, analizînd probele de control, comparînd felul de a judeca și expune putem, în primul rînd, cunoaște mai bine pe fiecare student, îi putem aprecia mai just cunoștințele și posibilitățile. La oral studenților li se pun chestiuni a căror dificultăți nu pot fi totdeauna comparate în mod clar, în timp ce scrisul permite formularea *acelorași probleme tuturor*. În felul acesta ies în lumină nu numai punctele nevralgice ale întregii grupe, ci și calitățile și defectele fiecărui student. Prin comparație se reliefează stilul de lucru al fiecăruia, lacunele și cultura generală, posibilitatea de exprimare, interesele. În al doilea rînd, putem trage concluzii și în privința defectelor mai mult sau mai puțin generale, în ceea ce privește atitudinea față de obiectul de învățămînt, față de problemele speciale, față de proba de control. Tocmai prin comparație, prin analiza calitativă am putut verifica concluzia

12) Cum s-ar putea modifica examenul pentru a se evita acest neajuns? Fie prin schimbarea tehnicii examenului oral, fie prin folosirea mai largă a examenului scris și a probelor de control. Ultima soluție pare a fi cea optimă, fiindcă modul cum este actualmente organizat oralul prezintă multe avantaje din alte puncte de vedere.

schităată mai sus în legătură cu felul în care învață unii studenți, în legătură cu modul în care sînt obișnuiți să abordeze un subiect, o problemă. Pentru aceasta am studiat erorile cele mai răspîndite și am căutat să le interpretăm.

Cele mai frecvente sînt confuziile. Nu toate însă, au aceeași semnificație. De pildă, în cazul examinat, studenții confundă „concordanța” cu „coordonarea”, „contrarietatea” cu „contradicția”, specia cu genul etc.: aici e limpede că ei n-au studiat suficient, ei au înțeles ceva, dar nici măcar n-au ajuns să lege precis conținutul noilor noțiuni de denumirea lor; s-a învățat superficial de tot, nu s-a memorat precis, nici măcar mecanic.

O semnificație mai importantă pot avea alte confuzii: erorile în aplicarea regulilor cunoscute¹³⁾.

Sînt frecvente și cazurile inverse, cînd studentul a memorat bine exemplele dar nu știe să formuleze, să generalizeze. Studentul O. E. vorbind de noțiuni contradictorii dă un exemplu corect: „alb și nealb”, dar explicînd arată că „la contradicție poate să mai existe o cale de mijloc”.

În cadrul a două grupe am putut stabili procentajul acestor inconsecvențe între „exemplele de contradicție” și caracterizarea acestora. Situația este următoarea:

	Grupa A	Grupa B
Răspunsuri formulate <i>just</i> și exemplificate <i>corect</i>	35%	13%
„ <i>greșite</i> și în formulare și în exemplificare	35%	47%
„ <i>just</i> formulate dar <i>greșit</i> exemplificate	13%	33%
„ <i>greșit</i> formulate dar <i>just</i> exemplificate	17%	7%

Deci în total s-au obținut 30% și respectiv 40% răspunsuri inconsecvente¹⁴⁾. Confuziile arătate mai sus, inconsecvența între formularea

13) Astfel studentul A. I. scrie: „de la afirmarea condiției trecem la afirmarea consecinței”, această regulă a fost bine însușită, dar el o aplică în cazul unui silogism ipotetic greșit în care se trecea de la afirmarea consecinței la cea a condiției. Studentul a învățat mai mult mecanic, a „tocit” regula, dar n-a căutat să o înțeleagă, nu și-a precizat termenii.

Studenta C. M. scrie, vorbind despre contradicție „dacă afirmăm că este negru, noi nu negăm că este alb”. Ea a învățat superficial și n-a căutat să se gîndească nici în momentul efectuării probei, fiindcă bunul simț îi spune că dacă un obiect e negru, el nu poate fi alb (în același timp).

De asemeni, studenta S. M. arată că „la contradicție nu există o cale de mijloc”, lăsînd de o parte problema exprimării, ideea e justă, dar, exemplificînd ea adaugă „sau este alb sau este negru”... or noțiunile alb și negru sînt contrarii.

14) Inconsecvența merge uneori și mai departe; iată studentul Z. M. arată, în problema menționată mai sus, că „bolnavul se poate însănătoși și fără a lua chinină” (ceea ce e just, acesta era argumentul care arăta pentru ce e greșit silogismul) și de aici el trage concluzia cu totul neașteptată și absurdă că „silogismul este bun”. Presupunerea că studentului i-ar fi scăpat cuvîntul „nu” și de aceea a ieșit „bun” nu pare probabil, fiindcă în lucrare mai sînt și alte erori asemănătoare printre care încă un caz cînd arată că silogismul e just (și tot din motivul pentru care era fals!) În toată lucrarea se evidențiază confuzii din cele mai bizare. Fără îndoială genul acesta de erori se întîlnește rar.

generală și aplicarea practică, aplicarea greșită a regulilor sînt erori foarte răspîndite.

O altă eroare semnificativă este nerespectarea problemei puse deși ea e formulată foarte clar. Astfel studenții A. M., S. I., D. E. și alții răspund la întrebarea „deosebiri între logica formală și logica dialectică” dînd definițiile logicii formale și apoi ale celei dialectice, fără a scoate în relief deosebirile, fără a face o comparație. Se vedește în aceste cazuri că studentul se mărginește deseori la reproducerea celor învățate și nici nu concepe să prelucreză materialul asimilat. Alteori se fac erori și mai mari: bunăoară studenta B. A. la chestiunea în care se cer „deosebiri între clasificare și diviziune” răspunde prin enumerarea regulilor diviziunii. În alt caz, deși studentul copiază just silogismul pe care trebuia să-l analizeze, îl transcrie greșit în timpul analizei: în loc de „struții sînt păsări” transcrie „struții nu sînt păsări”, or... deosebirea e mare! Aici falsitatea judecății trebuia să-i atragă atenția asupra transcrierii greșite—ceea ce nu s-a întîmplat.

Trebuie subliniat că dacă erorile mari se întîlnesc îndeosebi printre studenții mai slabi, *numeroase confuzii, inconsecvențe, greșeli de judecată, răspunsuri în afară de subiect, de tipul celor sus arătate, se găsesc și la studenții buni și chiar la cei foarte buni*; studentul care a transcris greșit că „struții nu sînt păsări” e unul din cei mai buni din grupa sa; studenta L. F. care a mai făcut logică în școala medie și dă o probă de control excelentă, analizează foarte bine și complet un silogism, indică regula a căror încălcare atrage după sine falsitatea raționamentului, dar adaugă la urmă că „silogismul nu are trei termeni”. Aceasta e categoric dovada că a scris fără să se gîndească bine: cum s-ar fi putut „analiza grafic” și ce rost ar fi avut aceasta dacă silogismul n-ar fi avut trei termeni?! De altfel era foarte clar că silogismul are trei termeni și numai trei. Greșeli asemănătoare mai fac și alți studenți, cu toate că s-au pregătit cu seriozitate și au făcut lucrări bune.

Care sînt cauzele tuturor acestor erori? Desigur ele pot fi mai multe. S-ar putea ca la curs unele probleme să nu fi fost destul de clare, sau, să fie deosebiri între felul de a pune problema în manual și în curs. Această ipoteză nu este valabilă însă în cazul nostru, fiindcă examenul și consultațiile au arătat că n-au fost nelămuriri de acest gen. Mulți studenți au dat răspunsuri foarte bune. Apoi manualele conțin tot ce e necesar pentru a se înțelege esențialul.

Altă ipoteză este că studenții au învățat superficial, în fugă. Atunci se pune imediat problema de ce au învățat astfel. N-au avut timp? Cercetînd orarul anului I al facultății de științe juridice se observă că aveau mult timp liber pentru studiul individual. Înșiși studenții au recunoscut aceasta (cu prilejul unei anchete făcută amănunțit de catedra de pedagogie și psihologie). Poate n-au învățat din cauză că n-au dat importanță probei de control? Aici desigur este un adevăr. Lipsa de interes a fost evidentă la o serie de studenți. Asupra acestei chestiuni vom mai reveni; deocamdată trebuie să arătăm că lipsa de interes *față de probă* explică îndeosebi *numărul* de erori. Observînd cu atenție răspunsurile la examen unde interesul de a obține cel puțin „bine” e foarte mare,

s-a constatat că deși s-au făcut mai puține erori, totuși *tipul erorilor a fost același*. Trebuie deci reținut că numărul erorilor se explică în parte și prin lipsa de importanță atribuită lucrării, dar că genul de erori, semnificația lor e de altă natură. Pare clar că mulți studenți, chiar dacă memorează conștiincios, nu caută să pătrundă înțelesul noțiunilor, nu stăruie asupra problemelor în timpul studiului individual, de aceea puși în situația de a aplica ceea ce au învățat, de a concretiza, de a sublinia esențialul, fac erori, confuzii, nu pot face față. În al doilea rînd e evident că unii studenți, chiar în timpul controlului, nu judecă suficient nici problemele pe care le au de soluționat, nici răspunsurile pe care le dau. Ei apelează mereu la memorie, chiar cînd cunoștințele sînt vagi și formulează lucruri pe care nu le-au trecut întîi prin filiera spiritului critic. Din această cauză dau alte răspunsuri decît cele cerute, răspunsuri nlogice, inconsecvente, care uneori contrazic orice judecată sănătoasă.

Așadar, sînt studenți care nu știu, propriu-zis, să învețe temeinic și în general *nu sînt obișnuiți să aprofundeze probleme variate*. De aici dificultăți serioase în aplicarea și prelucrarea cunoștințelor asimilate. Această stare de lucruri ni se pare a explica în mare măsură atît tipul, cît și numărul relativ ridicat de erori la o serie de întrebări. Rezultatele analizei cantitative, cît și al celei calitative converg în direcția aceleiași caracterizări.

Justețea acestor concluzii e confirmată și de existența unor altor categorii de erori care nu pot fi subestimate. E vorba de așa-numitele greșeli de cultură generală. De exemplu, patru studenți dintr-una din grupe afirmă că noțiunea de vertebrat este gen față de noțiunea de om și specie față de noțiunea de mamifer.

Nu e vorba de confuzie între termenii „gen” și „specie” (trei dintre ei desenează subordonarea sferelor), ci de faptul că realmente ei nu știu bine care e raportul dintre aceste noțiuni, care sînt notele esențiale ale noțiunilor de vertebrat și de mamifer. Aceste greșeli nu pot fi scuzate prin faptul că au trecut mai mulți ani de la studierea zoologiei. Ele sînt prea elementare pentru a putea fi uitate. Desigur, nu înseamnă că n-au învățat deloc, fiindcă nu puteau ajunge studenți fără a cunoaște probleme elementare; probabil că au învățat, însă, așa cum am arătat mai sus, nu știu să învețe temeinic—ei „toces” și poate că au răspuns destul de bine la zoologie... dar neaprofundînd suficient, neînsistîndu-se asupra capacității lor de a prelucra și aplica cunoștințele, acestea n-au trăinicie. Ele n-au intrat în sistemul cunoștințelor elevului, au rămas oarecum izolate... și cu vremea devin confuze, se șterg.

Dacă unele greșeli de cultură generală pot da naștere și la alte interpretări, pot proveni din alte cauze, așa-zisele greșeli de exprimare, nu se pot interpreta prea variat. I. A. Samarin observă foarte bine că „lupta pentru înțelegerea clară de către elev, nu numai a sensului general al celor citite, ci și a termenilor și expresiilor strict științifice, este lupta pentru realizarea unei cultivări generale a limbajului și gîndirii elevului, lupta împotriva formalismului în cunoștințele sale”¹⁵).

15) Samarin I. A., *op. cit.*, ⁴) p. 148.

Pentru a înțelege bine sensul unui cuvînt, el trebuie repetat, căutat într-un dicționar, lămurită etimologia lui, deosebirea lui față de alte cuvinte înrudite, fie prin sonoritate, fie prin înțeles etc.; toate aceste operațiuni implică neapărat și o deplină cunoaștere a aspectului său fonetic și ortografic. Dacă cunoașterea felului cum se pronunță și cum se scrie un cuvînt nu înseamnă că se cunoaște bine, în toate nuanțele, sensul, conținutul noțiunii, în schimb sîntem siguri că neglijarea aspectului ortografic al unui cuvînt e legat aproape totdeauna de confuzii și în ce privește înțelesul.

Munca de calificare superioară, atît intelectuală cît și cea manuală, implică o foarte fină diferențiere, multă precizie. Precizie se cere nu numai strungarului, inginerului, doctorului și în experiențele de laborator, ci și în activitatea didactică, în activitatea juristului, a criticului literar etc. Toate acestea cer o cunoaștere în amănunt a psihologiei elevilor, a textului de lege, sau, respectiv, a meșteșugului literar. Nu e vorba de cunoașterea subtilităților pentru a face paradă de „finețe” ci pentru a putea distinge în diferite detalii pe acela care are valoare de simptom, care dezvăluie esența, caracterul, semnificația unui fapt. Desigur, e vorba de două procese: a) analiza atentă a amănuntelor și b) capacitatea de a stabili care din ele este caracteristic, simptomatic. Dacă cea de-a doua este cea principală, asta nu înseamnă că obișnuința cu observarea atentă a fiecărui detaliu, a fiecărei particularități este cît de cît secundară. Așadar în stilul muncii intelectuale din școala superioară figurează și capacitatea, obișnuința de a analiza îndelung, de a clarifica deplin nu numai problemele principale, ci și „detaliile”, printre care cuvintele și sensul lor exact. Am arătat că aceasta implică cunoașterea lor ortografică — iată deci pentru ce putem afirma că, în majoritatea cazurilor, „greșelile de exprimare” sînt simptomul unor lipsuri serioase în privința formației intelectuale a studenților, ale stilului lor de învățatură. Nu întîmplător astfel de expresii cum sînt „idialiști”, „definiție negativistă”, „idisolubilă”, „dijunctiv”, „maliabil” etc. se găsesc mai ales în lucrările studenților mai slabi. Atunci cînd ele se găsesc și la unii studenți conștiințioși, ele sînt un semn al unei metode de lucru deficiente. Iată de ce depistarea lor e foarte importantă.

La oral aceste greșeli se observă mai greu — unii studenți vorbesc repede, profesorul e absorbit de urmărirea firului ideilor, multe amănunte semnificative pot scăpa neobservate. În scris ele se evidențiază ușor.

În cadrul a două grupe am găsit 25% din numărul total de probe cu greșeli de exprimare, de ortografie, litere mîncate etc. E drept că doar 16% din studenți au făcut greșeli în adevăr serioase. Totuși rezultă că trebuie să se acorde atenție și acestei probleme.

Înainte de a înmănunchia toate observațiile răsfirate în cursul cercetării rezultatelor obținute la probele de control va trebui să arătăm și cele constatate cu prilejul analizei, discutării lor împreună cu studenții.

Analiza probelor a început printr-o scurtă caracterizare generală a rezultatelor. Apoi profesorul a trecut la aprecierea lucrărilor „tipice”, întîi a celor mai slabe și apoi a celor mai bune, citind cîte o parte din

fiecare (cea mai semnificativă). Studenții au fost antrenați în discuție cerindu-li-se să facă observații, să răspundă la unele întrebări etc. S-a dat atenție în special fondului și metodei de tratare (înțelegând prin aceasta nu numai aspectul „tehnic” al redactării probelor ci și felul de a gândi); s-a pus în discuție modul de exprimare, stilul; s-au analizat cauzele generale ale dificultăților: lipsa unei învățări serioase și sistematice, lipsurile de cultură generală, necesitatea unei noi organizări a muncii etc. Apoi s-au anunțat calificativele celorlalte probe, făcându-se câteva scurte aprecieri în legătură cu fiecare din ele.

La sfârșit, trăgându-se concluziile, s-au precizat chestiunile care păreau mai confuze, s-au dat îndrumări în legătură cu ceea ce mai trebuie studiat și cu întreaga tehnică de lucru.

Asistind la aceste analize a lucrărilor scrise de control am remarcat următoarele:

a) studenții au arătat un viu interes față de discuțiile provocate (atenție încordată, emoție, participare activă).

b) în majoritate (să nu uităm că erau studenți în anul întâi) nu erau conștienți de nivelul la care se cere tratată o lucrare la universitate. Aceasta s-a dovedit prin aceea că, cea mai mare parte, s-au așteptat la rezultate mai bune (și chiar mult mai bune) decât cele obținute.

c) analiza a avut un mare efect pozitiv — ulterior s-a învățat mult mai serios, cu îndrăjire chiar, ceea ce s-a vădit la examen (când rezultatele au fost, în genere, net superioare).

d) la unii studenți s-a manifestat o lipsă de interes față de logică (poate și față de alte obiecte), față de cunoașterea, înțelegerea diferitelor probleme. Aceasta a reieșit din faptul că, întrebați fiind, mulți n-au știut să răspundă la chestiunile care li se puseseră la probele de control (deși nu trecuse multă vreme între efectuarea probelor și analiza lor); nu știau nici ce-au răspuns, nici care e soluția justă.

Care sînt concluziile ce se pot trage după toate observațiile făcute în legătură cu cele 131 de probe scrise?

Mai întâi au ieșit la iveală unele deficiențe în pregătirea studenților: lipsa de obișnuință cu aprofundarea problemelor, cu frământarea lor, tendința de a se mărgini la o simplă reproducere; la unii studenți a ieșit în evidență insuficiența intereselor de cunoaștere. Astfel putem spune că printre absolvenții școlilor medii există destule cazuri în care „stilul muncii intelectuale” prezintă lipsuri mai mult sau mai puțin serioase. Sînt încă destui care nu sînt deprinși să gîndească independent¹⁶⁾.

În acest fel sarcina de a forma un stil creator de muncă intelectuală, de a trezi interese pentru cercetare, pentru munca inovatoare se vedește complicată, căci înfăptuirea ei cere în primul rînd o gîndire independentă și interese conturate.

Am văzut apoi că probele scrise de control constituie o verificare a

16) S-ar putea obiecta că această constatare ar fi valabilă numai privitor la cele opt grupe de studenți ale căror lucrări le-am examinat. Ea însă concordă cu datele altor cercetări și cu cele culese de toți cei care lucrează împreună cu studenții.

cunoștințelor mai completă decât oricare altă formă de învățămînt sau metodă utilizată în școala superioară (cu excepția lucrărilor scrise de examen). Dar, se pune întrebarea dacă este necesar un control complet al activității studenților în timpul anului — măcar periodic dacă nu unul regulat — sau este suficient cel de la examen. Întrebarea e legitimă fiindcă studenții au o capacitate de autoapreciere mult mai dezvoltată decât elevii, au deja formate deprinderi de lucru, sînt mai conștienți etc. După cele spuse pînă acum, putem preciza că *este necesar un astfel de control*. Este foarte util pe de o parte datorită deficiențelor constatate mai sus (deși constatările izvorăsc din cercetări petrecute cu doi ani în urmă, în mare măsură ele rămîn valabile și astăzi), pe de altă parte în școala superioară se cer nu numai „alte“ cunoștințe și „mai multe“ decât în școala medie, ci un „alt nivel de asimilare“, o altă metodă de studiu, pe care studenții și-o pot însuși doar treptat. Autoaprecierea lor nu poate fi deci suficientă.

Am subliniat însemnătatea antrenării efective a studenților într-o muncă corespunzătoare și a organizării acesteia în așa fel încît după biruirea dificultăților să se asigure și satisfacția unui pas înainte, unui mic progres. Simpla asistență la o activitate cu caracter științific sau participarea la ea sub directă conducere și îndrumare a cuiva nu sînt suficiente pentru a forma atitudinea dorită. Studenții se pot complăce în situația unor spectatori sau a unor copii dădăciți îndeaproape. Am văzut că mulți nu sînt conștienți de nivelul de pregătire necesar. De aceea trebuie să li se ceară să facă singuri față cerințelor unei activități similare, uneori chiar identice, celei științifice sau celei productive. Dacă lucrările practice și practica în producție cer studenților să observe exact și să aplice corect, seminariile și probele scrise de control trebuie să solicite și să-i obișnuiască cu urmărirea mintală îndelungă a unei probleme, confruntarea diferitelor ipoteze de lucru și alegerea celei juste. Numai așa vor putea să-și dea perfect seama de ceea ce se pretinde de la un student și să se străduiască pentru a putea corespunde acestor cerințe. În acest sens probele scrise de control au mare însemnătate: pe lîngă faptul că *au și ele avantajul de a pune probleme multiple, complexe, totodată pot solicita și folosirea cunoștințelor dintr-o mare parte a materiei*; apoi acest control minuțios cuprinde pe toți studenții în același timp.

Pentru a putea face față la o probă scrisă e necesară, așadar, o învățătură serioasă, înțelegerea în amănunt de celor asimilate, parcurgerea atentă a bibliografiei, o muncă sistematică... Iată de ce putem spune că *probele de control sînt piatra de încercare a cunoștințelor*. Cu ajutorul lor studenții își formează o idee precisă despre progresele realizate, despre deficiențele lor, cît și despre modul în care trebuie să lucreze. Dacă adăugăm și faptul că discutarea cu grupa a lucrărilor scrise e urmărită cu viu interes, deci își păstrează valoarea sa stimulativă, vom putea conchide că probele de control sînt și în școala superioară un mijloc principal de stimulare la un studiu individual temeinic.

Dar pentru a determina studenții să facă o cotitură în metoda lor de a învăța nu e suficient să întreprindem un control periodic și să apreciem rezultatele obținute; studenții trebuie îndrumați. În mod nesistematic

pot fi ajutați în toate ocaziile. Nu trebuie subestimate posibilitățile ce le oferă seminariile introductive; de asemeni nici cele ale orelor de consultații. E mult mai avantajos însă să legăm îndrumarea de momentul aprecierii, de un bilanț, când preocuparea pentru înlăturarea pe viitor a lipsurilor e mult mai vie decât cu orice alt prilej; întrucît probele scrise sînt o formă de control integral și studenții lucrează în condiții absolut egale, aprecierea stîrnește un interes maxim. Apoi indicațiile se bazează pe însăși lucrările lor, se pot referi la tratarea unor anume probleme specifice, pot fi însoțite de observații directe făcute asupra felului în care se lucrează... deci îndrumarea are un caracter mult mai concret și mai precis. Iată de ce analiza probelor ne permite să combatem din plin orice manifestare de bucherism, stilul școlăresc, tendința de limitare la notițe, dogmatismul și oricare alte greșeli în legătură cu modul de a studia și a trata o problemă. Putem așadar folosi analiza probelor de control ca *seminarii de bilanț și îndrumare*, ele pot deveni o adevărată școală a întocmirii unui referat, a unei lucrări științifice.

Atît prin aspectul stimulatîv, cît și prin cel de îndrumare, *probele scrise de control constituie în școala superioară un instrument important în educarea însușirilor ce se cer unor specialiști cu înaltă calificare, contribuie din plin la transformarea stilului muncii intelectuale într-unul nou, inovator.*

Probele au și o valoare instructivă: atît prin temele care se pot propune spre tratare, prin munca ce o depun studenții, cît și prin clarificarea unor probleme în timpul discuțiilor lor se realizează o completare, aprofundare și sistematizare a cunoștințelor. Totodată, cerînd eforturi serioase, ele contribuie și direct, chiar în timpul efectuării lor, la dezvoltarea capacităților intelectuale ale studenților.

De la început am arătat că între probele scrise de control și cele de examen nu pot fi deosebiri esențiale, totuși, în învățămîntul superior există unele diferențe: notele care se pun studenților în urma probelor scrise de control nu pot avea decât un caracter consultativ în privința situației lor școlare, fiindcă altfel s-ar tulbura serios celelalte activități didactice pe care le-ar neglija studenții (seminariile, lucrările practice, la care nu se pun note)¹⁷). În schimb lucrările scrise de examen sînt hotărîtoare în ce privește promovarea. Astfel examenul scris are o mai mare importanță stimulatîvă; prin folosirea lui se arată că priceperea de a prelucra un material variat, de a dezbate o problemă complicată are o însemnătate socială.

Pe de altă parte, deși e indicat ca la examen să se discute și lucrarea scrisă dată în prealabil de student, îndrumările nu pot fi prea amănunțite și nu se poate utiliza comparația amplă cu alte lucrări. De aceea din punct de vedere al acestui ajutor probele scrise de control sînt mult mai valoroase. Cele două categorii de lucrări scrise se completează între ele. Dar, în afară de deosebirile semnalate nu există altele: ele îndeplinesc exact aceleași funcții instructiv-educative, ambele consti-

17) Aceasta nu înseamnă că ele nu trebuie luate deloc în considerație la sfîrșitul anului, dimpotrivă, dar nu într-o măsură mai mare decât alte activități.

tuie mijloace eficace de orientare a tineretului pe făgașul unui studiu de nivel universitar, iar condițiile eficienței lor vor fi aceleași.

Pentru a corespunde sarcinilor școlii superioare, probele scrise au un nume specific ce le distinge de cele folosite în școala medie. În vederea lămuririi condițiilor ce pun în valoare resursele lor educative, ne-am bazat nu numai pe probele analizate, ci am întreprins și o anchetă în rândurile corpului didactic al facultăților de istorie-filologie și de științe naturale din Iași, adunînd unele informații și de la alte facultăți.

Sintetizînd o serie de observații făcute în cursul discutării probelor date la logică și adăugînd pe cele prilejuite de această anchetă, putem afirma că principala condiție a reușitei controlului scris este *formularea unor subiecte care să solicite eforturi corespunzătoare cerințelor școlii superioare*. Aceasta înseamnă că trebuie să se ceară *orientare critică, interpretare, sinteză, argumentare...* ceea ce implică atît un studiu serios prealabil, cît și eforturi mintale susținute în timpul lucrării; mai înseamnă însă că *subiectele trebuie să se bazeze și pe bibliografia obligatorie* (cît și pe lucrările practice, seminarii, practica în producție—nu trebuie în nici un caz să se limiteze la curs). În multe cazuri, probele trebuie să constituie mici referate critice, bazate pe materia expusă la curs și pe bibliografia obligatorie. Trăsătura aceasta deosebește net lucrările scrise date de studenți față de cele din școala medie.

În al doilea rînd, subiectele trebuie să fie cuprinzătoare, pentru a verifica totodată și parcurgerea materiei. La același rezultat se poate ajunge și prin formularea mai multor întrebări limitate. Apoi, fără îndoială că problemele date trebuie să aibă importanță teoretică, consecințe practice care totdeauna trezesc interesul studenților.

În fine, dificultățile trebuie proporționate ținînd seama de posibilitățile grupei astfel încît să se evite descurajarea studenților. Subiectele prea ușoare sînt însă și mai periculoase, căci ele demobilizează cu totul.

Cu toată importanța acestor condiții ce trebuie luate în considerație cînd propunem subiectele pentru probele de control, ele nu pot asigura un succes deplin al muncii instructiv-educative decît dacă se organizează cu grijă o analiză a lucrărilor cu grupa, un seminar de bilanț și îndrumare. Scopul esențial al analizei este formarea unei idei juste despre nivelul la care se cere să se trateze o problemă.

O mare însemnătate are timpul consacrat efectuării probelor scrise și cel destinat analizei probelor: pentru a putea face un bilanț complet al lucrărilor de control și a da îndrumările necesare trebuie să avem la dispoziție cel puțin o oră. De cele mai multe ori credem că abia în două ore vom putea termina analiza (mai ales că, după cum vom vedea, nu putem da decît rareori lucrări de control).

Cît privește durata efectuării lucrărilor scrise de către studenți, ea *nu poate fi mai mică de două ore*, fiindcă trebuie propuse probleme mari care să ceară eforturi de gîndire susținute. O excepție ar putea face numai probele de control ce se dau studenților anului I, cînd 90-100 de minute pot fi îndestulătoare. În ultimii ani de facultate, la unele obiecte (mai ales la științele sociale) e bine să se programeze și lucrări cu o du-

rată mai mare — chiar pînă la 3 ore — pentru a li se putea cere un efort corespunzător posibilităților lor.

La ce ar putea folosi niște probe scrise de control la care s-ar acorda studenților 50-60 de minute sau chiar mai puțin? Tema propusă nu poate fi nici prea amplă, nici nu poate conține dificultăți care să permită un efort de sinteză și interpretare mai mare. În general, ori subiectul este la nivelul cerut de școala superioară și atunci timpul e insuficient și lucrarea devine mult prea grea pentru studenți, ori subiectul poate fi tratat bine de majoritatea studenților în același timp cu cel acordat în școala medie (maximum o oră) și atunci nu se va cere un efort nou, net deosebit față de acela cu care erau obișnuiți (e cu alte cuvinte corespunzător acestei școli și nu facultății). Și într-un caz și în altul, efectele nu numai că nu sînt pozitive, ci din contra, contravin scopurilor școlii superioare.

Dat fiind că timpul necesar probelor scrise și analizei lor e destul de lung, se pune întrebarea firească, cîte vor putea fi programate într-un semestru? Avînd în vedere rolul lor, ar trebui programate cît mai multe, dar trebuie luat în considerație și bugetul de timp.

Examinînd numărul de probe de control date la trei facultăți (de științe juridice, științe naturale și istorie-filologie) în semestrul I din anul școlar 1954-1955, se vedește că nicăieri nu s-au programat în total mai mult de 4-5 probe, deși instrucțiunile îngăduiau un număr mai mare. Viața, condițiile concrete arată că nu se pot planifica mai multe, fără a le coborî nivelul sau a perturba desfășurarea normală a învățămîntului. În ultima vreme s-au prevăzut și mai puține. E și firesc, căci calculînd cu grijă timpul disponibil al studentului, dacă ținem seama, de fapt că fiecare student pe lîngă parcurgerea bibliografiei și a cursului are de pregătit și lucrări de seminar (cărora ar trebui să li se acorde o mai mare atenție), dacă ținem seama că pregătirea pentru probele de control trebuie să-i răpească cel puțin o săptămînă, pare clar că deja cifra de patru probe în total, pe un semestru, e foarte mare, e un maximum; deseori însă programarea de trei probe asigură posibilitatea pregătirii lor temeinice, fără supraîncărcarea studenților (cifrele se referă desigur la totalul obligațiilor ce revin unui student, deci la totalitatea obiectelor de învățămînt).

Cît privește lucrările scrise de examen, este de dorit să se dea astfel de lucrări la toate examenele dintr-o sesiune; aceasta se poate realiza cînd numărul lor nu e mai mare de patru—cînd depășește această cifră, se impune folosirea controlului scris numai la două sau trei materii (pentru a se putea asigura un interval suficient între examene).

Firește, mai sînt și alte măsuri de ordin practic ce trebuie luate pentru o bună desfășurare a probelor scrise, cum ar fi planificarea lor de la începutul anului, afișarea datei și a bibliografiei, anunțarea caracterului lor obligator ș.a. Asupra acestora nu e cazul să insistăm.

Cu prilejul cercetării întreprinse, s-a putut constata că în rîndurile corpului didactic, probele de control sînt considerate, în general, utile. Ele s-au încetățenit în facultăți și se obțin rezultate îmbucurătoare. Totuși

s-a observat în mai multe cazuri și o tendință de depreciere a lor : la unii ani se dau prea puține probe scrise—numai câte una, uneori chiar nici una, pe semestru (nu se dau lucrări scrise de control nici la materii unde nu figurează în plan decât ore de curs și unde posibilitatea de verificare și îndrumare e astfel aproape complet exclusă în timpul anului).

Mai surprinzător e faptul că se neglijează în mod evident lucrările scrise de examen : în afară de secțiile de filologie, unde sînt frecvente la limbi și literatură, în celelalte secții și facultăți sînt foarte rar folosite (chiar și la facultăți ca cea de științe juridice sau cea de matematică și fizică).

În fine, analiza rezultatelor obținute la probele scrise nu se face totdeauna, iar cînd se face nu se pun în valoare decât rareori toate resursele sale.

Dar, în afară de lipsurile amintite există forme de depreciere a probelor care au consecințe mai îngrijorătoare. Din motive lesne de înțeles n-am putut aprecia direct valoarea subiectelor propuse la diferitele lucrări de control. Există însă date care, indirect, ne pot duce la discutarea lor — e vorba în special de timpul care se acordă studenților pentru efectuarea probelor.

Uneori li se pun la dispoziție două ore. Cel mai des se dau 50-60 de minute. Nu puține sînt și cazurile cînd se acordă numai 40-30 și chiar 20 de minute! Am arătat că astfel de probe de control ori sînt prea grele, ori nu corespund nivelului școlii superioare — cerînd o prelucrare redusă a celor predate la curs; credem că a doua alternativă e mai răspîndită decât prima, fiindcă altfel am fi auzit numeroase plîngerî în legătură cu „rezultate extrem de slabe“ — ceea ce nu s-a întîmplat.

În plus am remarcat deseori că lucrările de control au fost anunțate tardiv, fără să se facă precizări în legătură cu bibliografia necesară... înseamnă că în mai multe cazuri studenții au învățat „în asalt“ pentru probele scrise, limitîndu-se la simpla lectură a notițelor, care desigur nu poate asigura o pregătire temeinică.

Folosirea unor probe „cu pretenții reduse“, indiferent din ce motive, credem că e foarte dăunătoare. Toate formele de învățămînt, îmbrăcînd haina cercetării științifice orientează studenții spre o nouă metodă de studiu. Prelegerile, seminariile, lucrările practice le dezvăluie un fel nou de a înțelege problemele, creează o nouă atitudine față de munca intelectuală — noi preocupări îi atrag pe calea activității de cercetare, de creație.

În aceste condiții felul de a învăța trebuie să se schimbe, să se apropie mai mult de „munca de documentare“ de care vor avea nevoie în viitoarea profesiune. E nevoie de alt stil de muncă. *Probele de control, (desigur și cele de examen) dacă n-au un nivel corespunzător celui asigurat de toate celelalte metode, nu numai că-și pierd orice valoare, dar chiar au un rol negativ.* Ele încetățnesc o exigență scăzută, favorizează impresia că e suficientă, în ce-i privește pe studenți, o înțelegere școlărească a materiei, întăresc vechile deprinderi de studiu în loc să contribuie la revoluționarea lor; astfel de probe frînează progresul studenților, împiedică educarea unui nou stil de muncă intelectuală.

Cum se explică toate aceste deficiențe?

Există și unele cauze obiective. De pildă mai sînt unii ani de studii la unele facultăți, care sînt supraaglomerati; în acest caz e greu de organizat probele de control în condiții optime. Totuși această situație a devenit mai rară și actualmente se iau măsuri hotărîtoare în vederea remedierii ei.

O altă piedică poate fi cîteodată și supraaglomerarea corpului didactic în norma căruia nu intră munca migăloasă de verificare a lucrărilor scrise¹⁸⁾. Cităm cazul unui profesor care predă trei cursuri la un număr total de 384 studenți, fără ca la obiectele respective să existe ore de seminar sau de lucrări practice. S-ar fi convenit să se dea probe de control tuturor acestor studenți. Dar... timpul necesar pentru verificarea acestor probe scrise de control n-ar fi în nici un caz mai mic de 130 de ore.

Mai importanți în această privință sînt factorii de ordin subiectiv.

Pentru a se evita aglomerarea excesivă a studenților în sesiune (ținînd cont, că, mai ales cu 2-3 ani în urmă, erau prevăzute multe examene) s-a găsit necesar să se renunțe aproape complet la probele scrise de examen; introducerea probelor de control putea crea iluzia că examenul scris nu-și mai are o deplină justificare. Din păcate, probele scrise de control fiind o metodă nouă în învățămîntul universitar și forurile superioare dînd indicații foarte sumare și generale asupra sensului lor educativ, s-a ajuns la situația că unii profesori nu le-au dat importanță și nu le folosesc; alții au reținut numai că le pot folosi la stimularea la învățatură a studenților, fără a se preocupa de faptul că importă și la ce fel de muncă îi îndemnăm; cum aparent au același rol ca probele date în școala medie, ei s-au mulțumit să le aplice exact la fel, transplantînd, fără nici o modificare, o metodă din școala medie în învățămîntul superior. Astfel s-a alunecat, în unele cazuri, pe panta formalismului, neglijîndu-se tocmai esențialul: specificul școlii superioare.

Cercetarea realității concrete a pus în lumină că celelalte forme de activitate din învățămîntul superior, inclusiv examenul oral, nu pot înlocui complet controlul scris. Rolul principal al acestuia este tocmai de a pune în lumină deplină calitatea asimilării materiei de învățămînt, capacitatea fiecărui student de a utiliza cunoștințele în rezolvarea problemelor; prin urmare el reliefează cel mai bine posibilitatea de a folosi în mod independent, creator cele învățate — condiție esențială a aplicării lor competente.

„Extemporalele“ utile în școala medie nu-și mai au locul în facultăți; dar ridicînd probele de control la nivelul universitar nu este posibilă folosirea lor decît în proporție redusă — din acest motiv, cît și din altele, amintite mai sus, ele nu pot înlocui probele scrise de examen.

Așadar examenul scris trebuie repus în drepturile sale. Numai combinarea actualei metode de examinare orală cu o probă scrisă serioasă

18) Cu excepția învățămîntului fără frecvență (unde, în fapt, controlul e mai mult formal).

(de 2-3 ore) ne poate da certitudinea că studenții noștri vor putea face față dificultăților de ordin teoretic pe care practica nemijlocită le dezvăluie oricărui profesionist temeinic pregătit.

Catedra de Pedagogie-Psihologie

BIBLIOGRAFIE

1. Boșko I. — *Despre compozițiile elevilor*, în Учительская газета, nr. 18/1954.
2. Dairi N. I. — *Despre procedeele ascultării curente*, în Советская педагогика nr. 7/1954.
3. Direktorenko M. A. — *Să pregătim pe studenți în vederea asimilării materiei de învățămînt*, în Вестник высшей школы nr. 11/1953.
4. Iuhnovski G. L. — *Să dezvoltăm gîndirea creatoare a studenților* în Вестник высшей школы nr. 2/1951.
5. Ivanova M. — *Ce-au arătat examenele de admitere în facultăți*, în Народно образование nr. 1/1954.
6. Kairov I. A. — *Pedagogia*, Ed. de Stat, 1949.
7. Kobozev N. I. — *Despre îndrumarea studiului individual al studenților*, în Вестник высшей школы nr. 10/1949.
8. Leontiev A. N. — *Probleme psihologice ale atitudinii conștiente în învățare în Probleme de psihologia înțelegerii*, sub red. A. A. Smirnov, Ed. de Stat 1951.
9. Pavlov I. P. — *Reflexul scopului*, în *Experiența a 20 de ani în studiul activității nervoase superioare a animalelor*, Ed. Acad. R.P.R., 1953.
10. Samarin I. A. — *Stilul muncii intelectuale al elevilor mai mari*, în *Probleme de psihologia copilului*, sub red. Ananiev B. G. Ed. de Stat 1951.
11. Sapovalenko S. G. și Gloriozov P. A. — *Metodica predării chimiei*. Ed. Cartea Rusă, 1950.
12. Sternin A. O. — *Despre unele probleme privitoare la predarea logicii în școala medie*, în Советская педагогика nr. 3/1954.
13. Stratilov P. V. — *Lucrarea orală de control la matematici*, în Математика в школе nr. 5/954.
14. Zinoviev S. T. — *Culegere de articole cu privire la munca independentă a studenților*, în Вестник высшей школы nr. 12/1953.
15. ** — *Împotriva manifestărilor de bucherism în învățămîntul superior* în Вестник высшей школы nr. 7/1952.

О ЗНАЧЕНИИ КОНТРОЛЬНЫХ РАБОТ В ВУЗАХ

Краткое содержание

Одной из основных задач вузов является развитие у студентов способности самостоятельно, критически ориентироваться как в вопросах касающихся специальности, так и в общественной жизни. Осуществление этой задачи зависит от содержания и построения учебного процесса, от его согласования с требованиями научных исследований и с вопросами выдвигаемыми практикой. Проверка знаний, таким образом, должна находиться на соответствующем уровне. Исходя из этого, авторы рассматривают значение письменных работ, а главным образом контрольных работ.

Результаты контрольных работ показывают, что многие из студен-

тов ограничиваются поверхностным усвоением знаний и механическим воспроизведением усвоенного. Для устранения этих недостатков необходима систематическая проверка знаний в течение учебного года. В этом отношении контрольные работы представляют ряд преимуществ:

1. Ставя перед всеми студентами ряд основных вопросов, они отражают довольно точно уровень знаний и выявляют существующие пробелы;
2. Они позволяют правильно оценить самостоятельность студентов в разработке наиболее трудных вопросов;
3. Они пробуждают интерес к обсуждению результатов в свете общих вопросов умственного труда.

Кроме того, такая проверка знаний занимает сравнительно немного времени.

Учитывая все эти преимущества, авторы приходят к заключению, что в высших школах контрольные работы играют важную роль, наряду с семинарскими и лабораторными занятиями, которые, преследуя и другие воспитательно-образовательные цели, не дают возможности действенной и систематической проверки знаний.

Следует отметить, что контрольные работы должны соответствовать уровню высшей школы и что необходимо уделять им не менее двух часов, а не 20-30 минут (как это часто бывает).

ÉPREUVES ÉCRITES DE CONTRÔLE DANS L'ENSEIGNEMENT SUPÉRIEUR

Résumé

Une des tâches principales de l'école supérieure c'est de développer la capacité des étudiants de s'orienter d'une façon indépendante et critique, dans les problèmes de spécialité et dans les problèmes sociaux. Ceci dépend de la façon dont le contenu et la structure du processus d'enseignement correspondent à la recherche scientifique et aux problèmes liés à la pratique; la vérification des connaissances doit avoir évidemment, un niveau correspondant. En partant de cette prémisse, on analyse l'importance des épreuves écrites et surtout celle des épreuves de contrôle.

Les résultats obtenus aux épreuves de contrôle prouvent que beaucoup d'étudiants se contentent d'assimiler superficiellement le contenu des objets d'études en se limitant surtout à reproduire mécaniquement les connaissances; c'est ce qui nécessite un contrôle systématique pendant l'année scolaire. A ce point de vue, les épreuves écrites offrent une série d'avantages:

1. Elles permettent de déterminer plus exactement le niveau des connaissances et les lacunes existantes, en donnant à résoudre simultanément à tous les étudiants une série de problèmes fondamentaux.
2. Elles mettent en relief la capacité de traiter indépendamment différentes questions difficiles.
3. Elles ont l'effet de stimuler les étudiants, en leur offrant la possibilité de discuter les résultats à la lumière des problèmes généraux

du travail intellectuel et à la lumière de ceux qui concernent le contenu des travaux élaborés. En outre, la rédaction des épreuves écrites exige un temps relativement court.

En tenant compte de ces avantages, les auteurs arrivent à la conclusion que les épreuves de contrôle ont dans l'enseignement supérieur une grande importance, parallèlement aux travaux de séminaire ou de laboratoire qui, en poursuivant encore d'autres buts instructifs-éducatifs, n'offrent pas la possibilité d'un contrôle effectif et systématique des connaissances.

Il faut remarquer que les épreuves écrites doivent correspondre au niveau universitaire et qu'il est nécessaire de leur consacrer non pas vingt à trente minutes (comme on le fait souvent), mais deux heures de suite, ou même davantage.

REGIMUL CANALULUI DE SUEZ

DE

N. ȚĂŢOMIR

I.

Problema libertăţii navigaţiei prin canalele maritime oglindeşte — în condiţiile lumii contemporane — specificul relaţiilor internaţionale din epoca imperialismului. Regimul juridic al acestor căi maritime de transport este adaptat intereselor statelor capitaliste şi realizării tendinţelor nete de dominaţie mondială a imperialismului, care a aruncat peste bord principiul unanim admis al libertăţii navigaţiei, încercînd să-l înlocuiască cu principiul libertăţii controlului absolut pe toate căile maritime. Suveranitatea şi securitatea statelor riverane sînt astfel în mod permanent şi flagrant violate, egalitatea formală de tratament între o ţară cu flotă puternică şi alta cu flotă redusă însemnînd în realitate dominaţia pe mare a statului maritim puternic, monopolul acestuia asupra navigaţiei maritime internaţionale.

Teritoriul constituie baza materială a existenţei statului, el fiind o porţiune de spaţiu — domeniul terestru, domeniul acvatic şi domeniul aerian — între limitele căruia statul îşi exercită în mod exclusiv puterea. Din punct de vedere juridic teritoriul formează una din categoriile obiectului relaţiilor internaţionale.

Supremaţia teritorială a statului presupune o dominaţie deplină, nelimitată şi exclusivă asupra bazei materiale a existenţei statale. Statul acţionează pe întinderea teritoriului său, suveranitatea exercitîndu-se în primul rînd asupra teritoriului. Suveranitatea, implicînd un dominium şi un imperium, se extinde asupra tuturor elementelor componente ale teritoriului de stat. Importanţa teritoriului este astfel considerabilă atît în perioada formării statelor, cît şi în domeniul relaţiilor internaţionale ulterioare.

Suveranitatea statului poate fi afectată de regimul juridic al canalelor maritime, importanţa strategică şi economică a acestora fiind condiţionată în mod firesc de aşezarea lor geografică şi de factorii variaţi care acţionează în decursul istoriei. Faptul că spre canalele maritime con-

verg căile maritime internaționale explică marea lor însemnătate atît pentru navigație în genere, cît și pentru dezvoltarea comerțului internațional.

În toate epocile statele au căzut de acord asupra recunoașterii și respectării principiului libertății navigației pe aceste drumuri maritime, chiar cînd apele canalelor se cuprind în întregime în apele teritoriale ale statelor riverane.

Regimul strîmtorilor și canalelor maritime este stabilit prin convenții internaționale, fie multilaterale, fie bilaterale.

Cînd un canal stabilește legătura între o mare închisă și o mare liberă, iar amîndouă malurile aparțin aceluiași stat, canalul împreună cu marea care se află pe teritoriul statului respectiv aparțin acestuia.

Cînd malurile canalului nu aparțin aceluiași stat, trebuie să fie asigurată libertatea navigației în această mare, fiecare stat avînd un drept de suveranitate asupra canalului pînă unde se întinde marea litorală, sau pînă la mijloc, dacă mările litorale se întrepătrund.

Cînd un canal leagă două mări libere, statul care stăpînește canalul trebuie să asigure libera navigație, celelalte state avînd dreptul să ia toate măsurile stringent necesare securității lor.

Canalele constituie parte integrantă a teritoriilor naționale pe care ele sînt construite, fapt ce rezultă cu evidență din aceea că ele sînt căi de apă create în mod artificial.

II

Canalul de Suez este un canal artificial, tăiat de mîna omului între Africa și Asia, pe teritoriul egiptean, pentru ca — unindu-se Marea Roșie cu Marea Mediterană — să se poată obține o cale maritimă scurtă prin evitarea ocolului continentului african, către India și teritoriile sud-asiatice, micșorînd drumul cu de la 8.000 la 15.000 km. Durata călătoriei vaselor ce plecau în India din porturile atlantice s-a micșorat în medie cu 40%, iar din porturile mediteraneene cu 70%.

Acest canal tăiat de o societate franceză, sub conducerea lui Ferdinand de Lesseps, căruia i s-a dat firman — ca un prim act de concesiune provizorie¹⁾ — la 30 noiembrie 1854, se află integral pe teritoriul egiptean. Compania a luat ființă în 1858. În epoca tăierii canalului, Egiptul era vasal Turciei, teritoriul lui făcînd prin urmare parte din teritoriul turcesc.

Se știe că Egiptul, de la Statutul de Stat autonom și vasal al Imperiului Otoman (Convenția de la Londra din 15 iulie 1840 confirmată prin firmanul sultanului — februarie 1841) a cărui provincie a devenit odinioară prin cucerirea din 1517, a trecut sub ocupația militară britanică din 1882, apoi la protectoratul britanic de fapt din 1914 (instituit unilateral, ci nu printr-un tratat special bipartit, de esența instituirii unui protectorat), pentru ca în 1922 (prin declarația unilaterală a guver-

1) Al doilea act de concesiune din 5 ianuarie 1856 a stabilit caietul de sarcini spre a proceda la formarea Companiei financiare. Un decret-regulament din 20 iulie 1856 a stabilit folosirea muncitorilor felahi la lucrări.

nului britanic din 28 februarie 1922) să devină stat „suveran și independent“, dar supus la îngrădiri și servituți printre care: securitatea comunicațiilor Imperiului Britanic, apărarea de agresiune sau amestec, protecția intereselor străine și a minorităților, ce sînt rezervate guvernului britanic (concurs de competență).

Firmanul din 27 mai 1866 recunoștea autonomia deplină a guvernatorului general (vali) în afacerile interne. Era prin urmare o vasalitate cu o competență de ordin intern, cu o autonomie administrativă, pentru ca numai prin firmanul din 1876 să apară și o competență internațională, de altfel limitată și controlată. Regimul de vasalitate al Egiptului se găsea complicat cu un control internațional și un condominiu franco-englez.

Concesiunea dată prin firmanul Kedivului Said aprobat de sultan preciza că regimul juridic, căruia trebuia să fie supusă navigația pe canal, era stabilit de Turcia și Egipt. Interesele Egiptului se ciocneau cu interesele tuturor statelor posesoare de flote maritime și colonii, îndeosebi ale Angliei. Firmanul din 1866 prevedea libertatea navigației pe canal a tuturor vaselor de comerț. Canalul a fost inaugurat și pus efectiv în folosință la 17 noiembrie 1869. Contractul vicerelui Egiptului cu Compania Universală a Canalului de Suez (22 februarie 1866) prevedea că (art. 9) canalul maritim și toate dependențele sale rămîn supuse poliției Egiptene, care se va exercita în mod liber, ca pe orice alt punct al teritoriului, astfel încît să asigure buna ordine, securitatea publică și executarea legilor și a regulamentelor țării, iar Guvernul Egiptean se va bucura de servitutea de trecere de-a lungul canalului maritim în punctele pe care le va considera necesare, atît pentru comunicațiile sale proprii, cît și pentru libera circulație comercială și a publicului, fără ca compania să poată percepe sub nici un motiv vreo taxă de trecere sau altă redevență. Se arăta cu titlul de interpretare (art. 15) că la expirarea celor 99 de ani a concesiunii și în lipsa unei noi înțelegeri între guvernul egiptean și Companie, concesiunea va lua sfîrșit de plin drept. Din art. 16 al aceluiași contract reieșea că Compania fiind egipteană, este supusă legilor și obiceiurile țării; în ceea ce privește constituirea ei ca societate și raporturile asociațiilor între ei, ea este reglementată, pe baza unei convenții speciale, de legile care reglementează societățile anonime în Franța. S-a convenit ca toate contestațiile în această materie să fie judecate în Franța de arbitri, cu apel, în calitate de superarbitru, la Curtea Imperială de la Paris.

Prin convenția din 1873 s-a extins libera trecere și pentru vasele de război, fapt care ar fi periclitat navigația în cazul cînd Turcia ar fi devenit beligerantă. Anglia a luat poziție cu ocazia războiului ruso-turc din 1877, declarînd că orice atingere a canalului (blocadă etc.) va constitui un act ostil, un atac direct împotriva ei. Rusia și Turcia au declarat că nu vor împiedica, în perioada războiului, libera navigație prin canal, respectîndu-și angajamentele. Anglia însă, prudentă, cerea reglementarea definitivă a navigației pentru evitarea primejdiei blocării canalului într-o eventuală conflagrație. Franța, la conferința de la Paris din 1855, a cerut instituirea unei comisii internaționale de control, dar realizarea acestui

deziderat s-a făcut prin tratatul de la Constantinopol, din 29 octombrie 1888, care formează statutul Canalului de Suez. Anglia, una din semnatarele tratatului, a făcut rezerve referitoare la dreptul de a dispune de canal pentru a apăra Egiptul

III

Convenția din 1888 prevede (art. 1) că întregul canal va fi în permanență liber și deschis în timp de război ca și în timp de pace, tuturor vaselor comerciale sau de război, fără deosebire de pavilion. Canalul nu va fi supus niciodată exercițiului dreptului de blocadă. Canalul maritim rămânând deschis total în timp de război, ca trecere liberă chiar și pentru vasele de război ale beligeranților, nici un fel de acțiuni de război, nici un fel de acte de ostilitate și nici un fel de act de împiedicare a liberei navigații prin canal nu vor putea avea loc în canal și în porturile de acces, ca și într-o zonă de 3 mile marine a acestor porturi, chiar dacă Imperiul Otoman ar fi una dintre puterile beligerante. Vasele de război nu pot trece pe canal decât unul câte unul și numai la interval de 24 de ore. Nu se permite ca mai multe vase de război să se afle în același timp în apele canalului. Este de asemeni prohibită descărcarea sau încărcarea în acest canal a trupelor, proviziilor sau munițiilor, care ar fi destinate beligeranților. Tratatul prevede o serie de măsuri de natură a preîntâmpina orice act de ostilitate în canal. Drepturile de suveranitate ale Turciei și Egiptului sînt respectate, aceste două state avînd dreptul de a lua orice măsură pentru apărarea securității lor și pentru menținerea ordinii publice, fără însă a se atinge libertatea navigației. Art. 13 al Convenției din 1888 precizează că nu se aduce nici o atingere drepturilor suverane ale Egiptului, că acest canal prin urmare este parte integrantă a teritoriului Egiptean. Art. 9 impune numai Egiptului obligația de a lua măsurile necesare pentru a face să se respecte tratatul.

Canalul de Suez nu a fost deci neutralizat, căci prin apele unui canal neutralizat nu poate trece nici o navă de război. Dispozițiile acestui tratat sînt aplicabile și statelor care n-au iscălit tratatul, pe baza principiului libertății navigației într-un canal care unește două mari libere. În perioada războiului ruso-japonez, flota rusească, plecată din Marea Baltică spre Japonia, a trecut prin canal, respectînd prevederile tratatului de la Constantinopol. În războiul din 1914, turcii și germanii au atacat acest canal apărat de Anglia. Cînd Anglia a recunoscut independența Egiptului, și-a rezervat dreptul de control asupra canalului.

Tratatul anglo-egiptean din 1936, sub formă unei alianțe și a unui „ajutor militar“, a încercat să justifice legal continuarea staționării trupelor britanice pe teritoriul Egiptului, în zona canalului. Tratatul a fost denunțat în octombrie 1951. În 1953 monarhia a fost înlăturată și Egiptul a devenit republică. Prin urmare Egiptul a fost în mod succesiv provincie otomană, stat vasal supus unui condominium, stat protejat, stat independent.

Compania internațională a Canalului de Suez, care din 1875 a servit intereselor economice și militare ale Angliei, nu a avut un caracter

internațional. Compania a fost o companie egipteană, subordonată legilor și obiceiurilor egiptene și înregistrată în Egipt. Această persoană juridică egipteană a primit concesiunea din partea guvernului egiptean pe termen de 99 de ani, pînă la 17 noiembrie 1968 (art. 16 al acordului de concesiune din 22 februarie 1866) Compania a fost persoană juridică în conformitate cu legile egiptene, iar naționalitatea și caracterul ei au fost exclusiv egiptene (din memorandumul guvernului englez prezentat Curții de Apel Mixtă din Alexandria — 1939).

Compania a fost egipteană conform principiilor Dreptului Internațional privat, obiectul concesiunii fiind activele de stat ale Egiptului, iar centrul lui juridic avîndu-și sediul pe teritoriul Egiptean. Am amintit că art. 13 precizează că, cu excepția angajamentelor prevăzute expres de clauzele tratatului, rămîn inviolabile drepturile și prerogativele Kedivului prevăzute de firmame, iar art. 14 prevede că nu există nici o legătură reală între convenția dintre 1888 și compania Canalului de Suez. Obligațiile care decurgeau din convenție nu erau îngrădite de termenul de concesiune acordat companiei, termen care urma să expire peste 12 ani, guvernul egiptean fiind succesorul companiei în administrarea și conducerea funcționării canalului. În acordul încheiat cu Anglia în 1954, Egiptul a recunoscut, prin art. 8, că Suezul este „o cale de apă care are o importanță internațională economică, comercială și strategică”; canalul, conform aceluiași articol, fiind o parte inalienabilă a Egiptului, precizare trecută sub tăcere de comunicatul celor trei puteri. Comunicatul totuși subliniază că Egiptul are dreptul de a-și exercita prerogativele unei țări suverane și independente, de a naționaliza activele sale. Compania fiind egipteană, convenția din 1888 nu este violată prin actul de naționalizare din 26 iulie 1956, emis de guvernul egiptean în cadrul exercitării drepturilor suverane ale Egiptului, act care nu poate periclita libera navigație prin canal, întrucît nu există nici o legătură între companie și convenție în domeniul liberei treceri. Libera navigație pe canal este și trebuie supravegheată de Egipt, parte contractantă, care este obligată și își reînnoiește obligația de a respecta clauzele convenției din 1888. Compania nu a fost și nu poate fi responsabilă pentru încălcarea acestei libertăți, ea neputînd fi indentificată cu o parte contractantă obligată să respecte principiul de drept internațional unanim admis: pacta sunt servanda. Unei persoane juridice, de naționalitate egipteană, nu i se poate imprima — fără sfidarea principiilor universal admise, un caracter internațional, numai pentru justificarea intervenției brutale a unui colonialism colectiv, începute prin blocarea activelor egiptene care se găseau în băncile statelor ce pregăteau agresiunea. Se știe că la 28 iulie 1956 Egiptul a fost exclus din zona lirei sterline convertibile. În ultima perioadă, 10% din veniturile companiei erau reținute pentru moștenitorii celor care au înființat-o, 2% pentru funcționari, 2% pentru directori și 71% pentru ceilalți acționari. Partea Egiptului s-a micșorat de la 15% la 6%.

· IV

Adunarea Generală a O. N. U. a adoptat în 21 decembrie 1952 o

rezoluție importantă (Nr. A/626/VIII), cu caracter special, referitoare la dreptul popoarelor de a dispune în mod liber de bogățiile și resursele lor naturale și de a le exploata în mod liber. Naționalizarea unei proprietăți care se află pe un teritoriu asupra căruia un stat își exercită jurisdicția, este un act legal, indiferent dacă proprietarii sînt cetățeni ai statului respectiv sau sînt străini.

Rezoluția amintită specifică: „Fiecare stat are dreptul suveran, inalienabil, de a dispune liber de bogățiile naturale ale țării sale și de a le folosi, drept care este în deplin acord cu țelurile și principiile Cartei Națiunilor Unite“.

Compania a fost în mod legal naționalizată, ca o companie privată care s-a bucurat de concesiune și care în domeniul constituirii ei și al raporturilor dintre societari a fost reglementată de către legile care, în Franța, guvernează societățile anonime, contestațiile în această privință urmînd a fi judecate în Franța de către arbitri, iar contestațiile ivite între guvernul egiptean și Companie urmînd a fi supuse tribunalelor locale și rezolvate în conformitate cu legile Egiptului.

Din litera și spiritul textului acordului reiese în mod evident că Compania de Suez nu a fost și nici nu putea să fie o „instituție internațională“, de natură a obliga părțile contractante să cadă în prealabil de acord — printr-un mutuus dissensus — asupra dizolvării ei.

Naționalizarea Companiei Canalului de Suez, care nu a constituit o denunțare unilaterală a acordului de concesiune originară, a atins, firește, interesele unor cetățeni străini, pentru protejarea cărora statele respective au fost în drept să ceară indemnizațiile cuvenite, neputînd însă pretinde drepturi mai întinse decît ale naționalilor atinși prin măsura de naționalizare.

Ea nu a constituit o confiscare, întrucît confiscarea implică luarea — fără vreo indemnizație — a patrimoniului, și este în esență o pedeapsă sau o sancțiune cu caracter administrativ.

Egiptul a oferit absolut tuturor acționarilor o indemnizație egală cu valoarea acțiunilor lor la cursul Bursei din Paris în ajunul actului legal al naționalizării, pe care Egiptul avea tot dreptul să-l efectueze, cînd socotea el oportun, indiferent de durata concesiunii.

Oportunitatea actului de naționalizare, momentul efectuării lui, modalitățile traducerii lui în viață, în genere caracterul tehnic al actului, decurg din necesitățile de ordin politic și economic ale statului care naționalizează, pe baza principiului suveranității și independenței sale. Compania nefiînd o instituție internațională, naționalizarea ei nu poate fi calificată o confiscare arbitrară și unilaterală, periclitînd libera navigație pe Canal, căci — așa cum am spus — nu există nici o conexiune între concesiune și convenția din 1838, care rămîne fundamentul juridic al dreptului de liberă navigație, limitînd suveranitatea Egiptului numai în conformitate cu clauzele acestui tratat referitoare tocmai la libertatea de navigație prin Canalul de Suez, obligatoriu și în permanență deschis pentru vasele tuturor statelor.

Dincolo de această obligație internațională, respectată de Egipt, nimeni și nimic nu poate impune statului, căruia îi aparține Canalul,

modalitățile girării sau administrării Canalului după anularea legală a concesiunii. Art. 10 din Firmanul din 1854 dispunea că la expirarea concesiunii Egiptul va succeda, fără nici o rezervă, în drepturile Companiei, statul egiptean căpătînd „deplina proprietate a Canalului celor două mări și a tuturor instalațiilor lui“ (art. 16 din actul de concesiune din anul 1856 dispune în același sens, iar art. 14 din convenția din 1888 prevede expres data expirării concesiunii). La expirarea concesiunii, sau anularea ei, controlul și gestiunea canalului cad în mod legitim în competența statului egiptean, fără a viola cîtuși de puțin prevederile convenției de la Constantinopol.

Statele interesate, în speță acele care beneficiază de Canalul de Suez, trebuie să rezolve prin tratative pașnice problemele ridicate ulterior naționalizării, fără a prejudicia suveranitatea și demnitatea Egiptului, și anume: a) libertatea și securitatea navigației pe Canal; b) perfecționarea Canalului în vederea satisfacerii cerințelor viitoare ale navigației; c) stabilirea unor tarife și taxe juste și egale.

La Conferința de la Londra, (16—23 august 1956) convocată de guvernul englez din inițiativa Angliei, Franței și S. U. A. s-a încercat să se adopte anumite măsuri în scopul încheierii unor acorduri de exploatare pe baza unui așa-zis sistem internațional, în care să predomine forța colonialismului colectiv. Un comitet al celor 5 puteri (S. U. A., Pakistanul, Turcia, Iranul și Etiopia) a făcut ulterior propuneri care se reduceau la stabilirea unui control internațional, spre deosebire de cel egiptean, asupra Canalului de Suez și prevedeau sancțiuni. Au început mobilizări și dizlocări de forțe armate anglo-franceze, precum și luări de măsuri economice ostile Egiptului. U. R. S. S. a sprijinit propunerea Indiei fundată pe principiul îmbinării juste a intereselor Egiptului ca stat suveran — cu interesele tuturor celorlalte state care folosesc Canalul. Conferința de la Londra a adoptat o singură hotărîre și anume aceea de a preda guvernului egiptean stenograma completă a conferinței, inițiatorii propunerii cu privire la administrarea internațională a Canalului hotărînd să acționeze separat prin comitetul mai sus amintit, creat pentru a încerca să impună Egiptului așa-zisul „plan Dulles“, care prevedea transferarea Canalului unei administrații străine. A doua conferință de la Londra (19—21 septembrie 1956) menită să pună bazele ilegale ale așa-zisei „asociații a beneficiarilor“ s-a încheiat fără vreo concluzie clară. Pînă la naționalizarea companiei, „beneficiarii“ nu puteau efectua gestiunea Canalului, nu puteau percepe taxele etc. în scopul garantării liberei navigații, acest drept nereieșind din clauzele convenției. Cum nici o asociație a beneficiarilor nu se putea substitui Companiei concesionare, tot astfel nici o nouă asociație a beneficiarilor nu se poate substitui astfel guvernului egiptean. „Beneficiarii“ nu pot avea decît dreptul de liberă navigație, garantată de la început nu de Companie, ci de Egipt, stat suveran și independent, căruia convenția de la 1888 îi recunoaște, alături de obligația asigurării navigației libere, dreptul de a gestiona și administra Canalul după încetarea concesiunii.

În octombrie 1956 s-a realizat de către Consiliul de Securitate un acord cu privire la principiile care trebuie să stea la baza tratatelor în

problema Canalului de Suez. Aceste principii sînt următoarele : 1) asigurarea navigaţiei libere şi deschise pe Canal fără discriminări faţă de camuflete. 2) Respectarea suveranităţii Egiptului. 3) Punerea la adăpost a funcţionării Canalului de activitatea politică a oricărei ţări. 4) Stabilirea printr-un acord între Egipt şi ţările care folosesc Canalul a metodelor de fixare a taxelor şi a altor plăţi. 5) Vărsarea unei părţi echitabile a sumelor în scopul dezvoltării Canalului. 6) Rezolvarea oricărui litigiu între Compania Canalului de Suez şi guvernul egiptean pe calea arbitrajului.

Concluzii

Din cele expuse, rezultă cu prisosinţă — în lumina clauzelor convenţiei din 1888, a principiilor de drept internaţional unanim admise şi a prevederilor Cartei, precum şi a principiilor stabilite de Consiliul de Securitate — că :

1) Trebuie să se facă o distincţie netă — din punct de vedere juridic — între problema liberei navigaţii pe Canal şi problema naţionalizării acestei căi de apă de către Egiptul suveran.

2) Actul de naţionalizare nu violează întru nimic principiile dreptului internaţional, respectîndu-le întru totul aşa cum se reflectă ele şi în Carta O. N. U.

3) Conform clauzelor convenţiei din 1888, Egiptul are dreptul efectuării controlului asupra Canalului la sfîrşitul concesiunii şi obligaţia asigurării liberei şi neîntreruptei navigaţii pentru vasele tuturor naţiunilor, drept pe care şi l-a revendicat şi obligaţie pe care şi-a asumat-o şi în declaraţia guvernului din 24 aprilie 1957.

4) Nici o asociaţie străină, indiferent de finalitatea activităţii ei — nu-şi poate revendica dreptul de a participa la administrarea şi gestiunea Canalului.

5) Nici o măsură nu se poate lua din partea statelor interesate în problema liberei navigaţii a Canalului, precum şi din partea Egiptului pe teritoriul căruia s-a tăiat acest Canal artificial — decît în conformitate cu prevederile statutului fundamental al legalităţii contemporane, Carta O. N. U., care prohibă îndeosebi utilizarea forţei în rezolvarea litigiilor internaţionale (cum a fost aventura militară anglo-franco-israeliană, care s-a terminat cu un lamentabil eşec al forţelor agresive).

6) Declaraţia guvernului egiptean din 24 aprilie 1957 referitoare la Canal şi la măsurile pentru administrarea acestuia, dezvoltînd principiile expuse în memorandum-ul din 18 martie 1957, respectă integral principiile dreptului internaţional, fiind dată în lumina prevederile Cartei şi în conformitate cu clauzele convenţiei din 1888.

7) Perceperea taxelor trebuie efectuată în conformitate cu acordul încheiat la 28 aprilie 1936 între guvernul egiptean şi Compania generală a Canalului de Suez, orice majorare urmînd a fi stabilită pe calea negocierilor sau reglementată prin arbitraj, cu mijloace paşnice de rezolvare a litigiilor internaţionale, prevăzute de Cartă.

8) Administraţia autonomă a Canalului de Suez, instituită de Egipt

la 26 iulie 1956 pentru exploatarea și administrarea căii maritime, este o consecință firească a exercitării dreptului guvernului legal de a lua toate măsurile necesare, pentru ca — ținând cont de ultimele cerințe ale navigației mondiale — să faciliteze ducerea tratativelor între Banca Națională egipteană și Banca Internațională de Plăți ca aceasta să primească taxele de tranzit, să primească din partea administrației o cotă (5%) din totalul încasărilor ca plată pentru folosirea Canalului și teritoriului.

9) Respectă întru totul prevederile Cartei dispoziția referitoare la rezolvarea problemei compensațiilor fie printr-un acord—mutuus consensus — fie pe calea arbitrajului internațional, litigiile și divergențele legate de clauzele Convenției de la Constantinopol sau ale declarației egiptene urmînd a fi rezolvate în conformitate cu Carta, iar interpretarea sau aplicarea convenției putînd fi aduse în fața Tribunalului Internațional.

10) Contramandarea măsurilor de evitare a utilizării Canalului de către statele capitaliste agresive, echivalează cu o recunoaștere „de facto“ a actului de naționalizare.

*Catedra de Teoria Statului
și Dreptului*

РЕЖИМ СУЭЦКОГО КАНАЛА

Краткое содержание

Автор рассматривает с точки зрения исторической и юридической режим Суэцкого Канала и — принимая во внимание условия Соглашения 1888-го года, единогласно признанные принципы международного права, содержание Устава, а также и принципы установленные Советом Безопасности, — приходит к следующим выводам:

1. Следует точно разграничить с точки зрения юридической вопрос о свободной навигации по Каналу и вопрос о национализации этого водного пути суверенным Египтом.

2. Акт национализации несколько не нарушает принципов международного права; он соблюдает их полностью, в той форме в какой они предусмотрены и в Уставе ООН.

3. Согласно условиям Соглашения 1888-го года, Египет имеет право контролировать Канал по истечении срока соглашения и обязан обеспечить свободную и непрерывную навигацию для судов всех национальностей; это право и это обязательство фигурируют в декларации правительства от 24-го апреля 1957-го года.

4. Никакое иностранное общество, независимо от преследуемой цели, не имеет права претендовать на участие в административных и финансовых делах касающихся Канала.

5. По вопросу свободной навигации, никакие меры не могут быть приняты со стороны заинтересованных государств, а также и со стороны Египта, на территории которого прорыт этот Канал, если эти меры не оправданы основным статутом современной законности — уставом ООН, запрещающим применение силы в разрешении международных споров (как это попытались сделать некоторые государства; достаточно упомянуть о

военной англо-франко-израильской авантюре, окончившейся жалкой неудачей агрессивных сил.

6. Заявление египетского правительства от 24-го апреля 1957-го года, относящееся к Каналу, развивая принципы, изложенные в меморандуме от 18-го марта 1957-го года, полностью соблюдает принципы международного права, Устав и условия соглашения 1888-го года.

7. Взымание такс должно производиться на основании Соглашения от 28-го апреля 1936-го года между правительством Египта и Генеральной Компанией Суэцкого Канала; любое увеличение их должно быть установлено путем соглашения или регламентирования арбитражем, т. е. мирным путем, предусмотренным Уставом для решения международных споров.

8. Автономная администрация Суэцкого Канала, созданная Египтом 26-го июля 1956-го года для эксплуатации этого морского пути, является естественным выводом из прав законного правительства принимать все необходимые меры для того чтобы, согласно последним требованиям мировой навигации, облегчить переговоры между Египетским Национальным Банком и Международным Банком Платежей, взимающим таксы за транзит и, со стороны администрации, 5% со всего сбора, за пользование Каналом и территорией.

9. Соответствует вполне Уставу постановление, касающееся решения вопроса компенсации либо соглашением — *mutuus consensus*, — либо международным арбитражем; разногласия и споры связанные с условиями Константинопольской Конвенции или же Египетской декларации должны решаться согласно Уставу, а интерпретация и применение Соглашения могут быть переданы на рассмотрение Международному Трибуналу.

10. Отмена мер относящихся к уклонению от пользования Каналом со стороны капиталистических агрессивных государств равносильно признанию „*de facto*“ акта национализации.

LE RÉGIME DU CANAL DE SUEZ

R é s u m é

Si l'on se place au point de vue historique et juridique et qu'on analyse le régime du Canal de Suez à la lumière des clauses de la convention de 1888, des principes de droit international unanimement admis et des prévisions de la Charte, on arrive aux conclusions suivantes:

1. Il faut faire une distinction nette, au point de vue juridique, entre le problème de la libre navigation sur le Canal et le problème de la nationalisation de cette voie maritime par l'Égypte souverain.

2. L'acte par lequel cette voie a été nationalisée ne viole en rien les principes du droit international; il les respecte intégralement tels qu'ils apparaissent dans la Charte de O. N. U.

3. Suivant les clauses de la Convention de 1888, l'Égypte a le droit d'effectuer un contrôle à la fin de la concession et l'obligation d'assurer

la navigation libre et ininterrompue pour les vaisseaux de toutes les nations; ce droit l'Égypte l'a revendiqué et cette obligation il l'a assumée également dans la déclaration du gouvernement, le 24 avril 1957.

4. Nulle association étrangère, quel que soit le but de son activité, ne peut revendiquer pour elle-même le droit de participer à l'administration et à la gestion du Canal.

5. Aucun des états intéressés dans le problème de la libre navigation sur le canal, de même que l'Égypte, sur le territoire duquel on a percé ce Canal artificiel, ne peut prendre de mesure qu'en conformité avec les prévisions du statut fondamental de la légalité contemporaine, la Charte O. N. U., qui interdit formellement d'utiliser la force pour résoudre les litiges internationaux (telle l'aventure militaire anglo-franco-israélite, terminée par un échec lamentable des forces agressives).

6. La déclaration du gouvernement égyptien en date du 24 avril 1957 (concernant le Canal et les mesures d'administration qui s'y rapportent) en développent les principes exposés dans le mémorandum du 18 mai 1957, respecte intégralement les principes de droit international; elle a été faite à la lumière des prévisions de la Charte et conformément aux clauses de la convention de 1888.

7. Les taxes doivent être perçues conformément à l'accord signé le 28 avril 1936 entre le gouvernement égyptien et la Compagnie générale du Canal de Suez, toute majoration devant être établie par voie de négociations ou réglemantée par arbitrage, selon les moyens pacifiques de solution des litiges internationaux tels que les prévoit la Charte.

8. L'administration autonome du Canal de Suez, instituée par l'Égypte le 26 juillet 1956 afin d'exploiter et d'administrer elle-même cette voie maritime, est une conséquence logique du pouvoir qu'a le gouvernement légal de prendre toutes les mesures nécessaires, selon les dernières exigences de la navigation mondiale pour faciliter les rapports entre la Banque Nationale Égyptienne et la Banque Internationale des Paiements. Ces rapports concernent principalement les taxes de transit, la perception par voie administrative de la cote de 5% du total des encaissements prélevés pour l'utilisation du Canal et du territoire.

9. Les prévisions de la Charte sont intégralement respectées par rapport aux problèmes des compensations et à leur solution soit par un accord — mutuus consensus — soit par voie d'arbitrage international; quant aux litiges ou aux divergences provenant des clauses de la Convention de Constantinople ou de la déclaration égyptienne, il convient de les résoudre selon la Charte; l'interprétation ou l'application de cette convention peut être soumise au Tribunal International.

10. Les mesures prises par les gouvernements des états capitalistes agressifs pour éviter d'utiliser le Canal ayant été contremandées, cela équivaut à une reconnaissance „de facto“ de l'acte de nationalisation.

SISTEMUL ELECTORAL AL R. P. R.

DE

I. BENDITER

I

Democratismul unui stat se manifestă în mod deosebit în sistemul său electoral. Măsura în care principiile care stau la baza sistemului electoral sînt democratice sau nu — și mai ales măsura în care normele dreptului electoral asigură manifestarea liberă a voinței poporului și reprezentarea reală a acestuia în organele reprezentative ale statului — reflectă gradul de democratism al întregii organizări politice a statului respectiv.

În democrația parlamentară burgheză sistemele electorale ale diferitelor state se deosebesc între ele numai prin formă. Avînd la bază dominația burgheziei asupra maselor muncitoare, ele au toate o esență de clasă comună, exploatatoare, de unde și caracterul formal, ciuntit, al democratismului lor. „Democrația burgheză — scria V. I. Lenin — rămîne întotdeauna — și în condițiile capitalismului nu poate să nu rămînă — strîmtă, ciuntită, falsă, ipocrită, un rai pentru cei bogați, o capcană și o minciună pentru cei exploatați și săraci“ ¹⁾.

Spre deosebire de statele burgheze, sistemele electorale ale statelor de tip socialist se bazează pe principiile înalte ale democratismului socialist. În statul socialist sistemul electoral constituie un instrument cu ajutorul căruia se realizează reprezentarea reală a poporului în organele reprezentative ale statului, organe a căror activitate este în întregime subordonată intereselor celor ce muncesc.

În țara noastră — ca și în celelalte țări de democrație populară — o dată cu lichidarea întregii legislații vechi, burgheze și făurirea unei legislații noi, socialiste, au fost înlăturate și normele vechiului drept electoral burghez și creat un drept electoral de tip nou, care se întemeiază pe principiile consecvent democratice ale socialismului.

Actualul sistem electoral, ale cărui principii de bază sînt fundamentate în Constituția R. P. R., este rezultatul unui proces revoluționar

1) V. I. L e n i n, *Opere*, vol. 28, p. 235.

care corespunde însăși dezvoltării revoluției democrat-populare în țara noastră. Caracterul diferit al statului democrat-popular român în cele două etape principale ale dezvoltării sale, raportul de forțe schimbat, s-au reflectat și în sistemul electoral. Acesta din urmă s-a dezvoltat, lărgindu-se și căpătînd un conținut din ce în ce mai democratic numai pe măsura dezvoltării și consolidării puterii democrat-populare ca formă a dictaturii revoluționar-democrate a clasei muncitoare și a țărănimii, în prima etapă, și ca formă a dictaturii clasei muncitoare, în cea de-a doua etapă.

Procesul de formare și dezvoltare a sistemului electoral de tip nou socialist în statul nostru democrat-popular poate fi urmărit după legile electorale mai importante pe care le-a avut România după cel de-al doilea război mondial²⁾.

Prima lege electorală de după război a fost legea din 15 iulie 1946 (decret lege nr. 560 publicat în M. O. nr. 161 din 15 VII 1946). Cu toate că a fost elaborată fiind încă în vigoare Constituția din 1923, reactualizată prin decretul constituțional din 2 sept. 1944 — legea din 15 iulie 1946 poate fi considerată ca fiind prima lege electorală real democratică din țara noastră. Pentru întâia oară în istoria României, pe baza art. 3 al acestei legi, femeile dobîndesc drepturi politice egale cu ale bărbaților; militarii activi dobîndesc și ei pentru prima oară, dreptul de vot, iar în conformitate cu art. 4 al legii, funcționarilor publici (cu excepția membrilor corpului judecătoresc) li se acordă dreptul de a fi aleși în Adunarea Deputaților.

Caracterul democratic al legii reiese și din faptul că o dată cu acordarea dreptului de vot unor întregi categorii de cetățeni lipsiți în trecut de drepturi politice, se prevede (art. 7 din lege) excluderea de la drepturile electorale a persoanelor vinovate de dezastrul țării sau de crime, persoanelor care au deținut funcțiuni de răspundere în aparatul administrativ fascist, foștilor demnitari în guvernul antonescian, foștilor conducători ai organizațiilor și partidelor fasciste ș. a.

Datorită condițiilor concrete din acea perioadă (opозиția burgheziei, care avea încă reprezentanții săi în guvern și rezistența monarhiei), în legea din 15 iulie 1946 nu au putut fi înscrise toate propunerile forțelor progresiste, consecvent democratice, în fruntea cărora se afla Partidul Comunist Român. În special drepturile tineretului, militarilor, nu au putut fi lărgite atunci în măsura cerută de o lege electorală care

2) Legile electorale ale României de după război pot fi grupate astfel : a) legea nr. 560 din 15 iulie 1946, modificată de legea nr. 9 din 23 ianuarie 1949, ambele elaborate înainte de adoptarea primei constituții a R.P.R. ; b) legea nr. 77 din 8 septembrie 1950, pentru alegerea deputaților în sfaturile populare adoptată în conformitate cu principiile consacrate de prima constituție a R.P.R.; c) legea nr. 9 din 27 septembrie 1952, pentru alegerea deputaților în Marea Adunare Națională și decretul nr. 35 din 23 septembrie 1953, cu privire la alegerile de deputați în organele locale ale puterii de stat, precum și ultima lege de modificare a legii nr. 9/1952 din 27 noiembrie 1955, adoptate toate în conformitate cu principiile consacrate de Constituția actuală a R.P.R.

trebuia să asigure fiecărui cetățean posibilitatea de a participa în mod efectiv la conducerea statului³⁾.

Alungarea ultimilor reprezentanți ai burgheziei din guvern, lichidarea monarhiei și proclamarea Republicii Populare Române — evenimente ce au avut ca rezultat trecerea totală a puterii în mîna clasei muncitoare — au creat condițiile pentru elaborarea unui nou act legislativ, prin care dreptul de vot a fost considerabil lărgit. În ianuarie 1948 a fost adoptată o lege (legea nr. 9, publicată în M. O. din 23 ianuarie 1948), prin care se aduc importante modificări legii din 15 iulie 1946. Majoratul electoral a fost coborît la 20 de ani pentru dreptul de vot activ; militarii au căpătat pe lângă dreptul de vot activ și dreptul de a fi aleși în organul suprem reprezentativ al puterii de stat. Au fost de asemenea simplificate și procedura de alcătuire a listelor electorale ș. a.

Lărgind într-o măsură apreciabilă dreptul de vot, legea nr. 9 din ianuarie 1948 a mai menținut și unele dispoziții cu caracter restrictiv — mult mai puține în raport cu legislația anterioară — care limitau însă într-o anumită măsură caracterul pe deplin democratic al sistemului nostru electoral⁴⁾. Aceasta se explică prin faptul că în acel moment revoluția socialistă în țara noastră se afla abia la începutul dezvoltării sale. (Este suficient să amintim că legea nr. 9 din ianuarie 1948 a fost votată numai la 23 de zile după abolirea monarhiei și proclamarea Republicii Populare Române).

Consolidarea puterii populare ca formă a dictaturii clasei muncitoare în țara noastră a creat condiții noi pentru lărgirea continuă a dreptului electoral, pentru democratizarea deplină a sistemului nostru electoral.

Prima Constituție a R.P.R., votată la 14 aprilie 1948, a pus bazele democratizării depline a sistemului electoral al statului nostru democrat-popular. Consfințind cele mai democratice principii ale sistemului electoral (vot universal, egal, direct și secret) Constituția din 1948 prevede egalitatea tuturor cetățenilor, fără deosebire de sex, naționalitate, rasă, religie și desființează orice cens cu privire la vîrstă, domiciliu, ocupație, etc. Articolul 18 din Constituție prevedea în mod expres că militarii, magistrații și funcționarii publici au dreptul să aleagă și să fie aleși în organele statului, iar art. 4 consacră pentru prima oară principiul că „reprezentanții poporului în toate organele puterii de stat sînt răspunzători în fața poporului și ipot fi revocați prin voința poporului“.

3) Decretul din 15 iulie 1946 menține majoratul electoral la vîrsta de 21 de ani, pentru exercitarea dreptului de vot activ și 25 de ani pentru dreptul de vot pasiv; militarii activi și membrii corpului judecătoresc nu aveau dreptul de a fi aleși deputați în parlament; au fost de asemenea menținute încă unele dispoziții cu privire la domiciliul electoral.

4) Coborîrea la 20 de ani a vîrstei (față de 21 ani, cum era stabilit prin legea anterioară) de la care cetățenii aveau dreptul de vot activ, cu toate că reprezenta un pas înainte în ceea ce privește deplina democratizare a sistemului nostru electoral, nu însemna încă desființarea completă a censului ridicat de vîrstă. Aceasta se realizează mai tîrziu, prin Constituția din 13 aprilie 1948, care stabilește majoratul electoral la 18 ani. Legea nr. 9 din ianuarie 1948 mai menținea și unele dispoziții vechi cu privire la domiciliul electoral ș. a.

Pe baza principiilor fundamentate de Constituția P. R. R. din 1948, a fost elaborată legea în virtutea căreia au avut loc primele alegeri de deputați în sfaturile populare (legea nr. 77 din 8 sept. 1950). Prin dispozițiile cuprinse în această lege au fost lichidate și ultimele rămășițe ale legislației vechi din dreptul nostru electoral, mai ales în ceea ce privește normele tehnice de pregătire și desfășurare a alegerilor. Au fost aduse modificări, în raport cu legile anterioare, cu privire la întocmirea listelor electorale, depunerea listelor de candidaturi și înregistrarea candidaților, determinarea rezultatului alegerilor ș. a. Cu privire la repartizarea mandatelor a fost înlăturat vechiul sistem al scrutinului de listă.

Principiile înalt democratice ale sistemului electoral, consacrate de prima Constituție a R. P. R., au fost consfințite și de Constituția nouă, votată la 24 septembrie 1952. Superioritatea Constituției din 1952 constă însă în aceea că, spre deosebire de Constituția anterioară normele privind sistemul electoral sînt grupate în actuala Constituție aparte, într-un capitol special, urmîndu-se sistemul științific adoptat pentru prima oară de Constituția U. R. S. S. din 1936. Astfel în capitolul VIII al Constituției din 1952 sînt expuse principiile de bază ale sistemului electoral al R. P. R.; sînt arătate persoanele care au dreptul de vot, precum și acele care sînt lipsite de acest drept, sînt fixate normele fundamentale privind propunerile de candidaturi, modul general de organizare și desfășurare a alegerilor și raporturile dintre deputați și alegători⁵⁾.

Principiile pe deplin democratice ale sistemului electoral, consfințite de Constituția R. P. R. în vigoare și-au găsit aplicarea și dezvoltarea în legile pentru alegerea deputaților în organele reprezentative ale puterii de stat (legea nr. 9 din 27 sept. 1952, pentru alegerile în M.A.N. a R. P. R., modificată recent prin legea nr. 7 din 27 noiembrie 1956 și decretul nr. 35 din 26 sept. 1953 pentru alegerea deputaților în Sfaturile populare⁶⁾).

Ceea ce trebuie subliniat ca rezultînd din cele expuse sumar pînă aici, este faptul că una din trăsăturile caracteristice ale procesului de formare și dezvoltare a dreptului electoral de tip nou, socialist al statului nostru democrat popular constă în aceea că el a urmat în permanență o linie ascendentă de dezvoltare, lărgindu-se și căpătînd un conținut din ce în ce mai democratic, pe măsura întăririi și dezvoltării însăși a statului democrat popular. De la prima lege electorală de după război (legea din 15 iulie 1946) pînă astăzi, dreptul nostru electoral s-a lărgit fiind înlăturate în mod treptat toate îngrădirile care au mai fost menținute în anumite perioade, datorită condițiilor concrete, de dezvoltare a statului nostru democrat-popular.

5) Constituția din 1948 nu conținea un capitol special, care să fi cuprins laolaltă normele privind sistemul electoral. Principiile de bază ale sistemului electoral, ca și raporturile fundamentale dintre deputați și alegători, erau expuse în titlul I (art. 3 și 4), iar normele privind persoanele care aveau drept de vot erau cuprinse în titlul III (art. 18).

6. Vezi p. 7 a acestei lucrări.

II

Sistemul electoral și dreptul electoral în vigoare al R. P. R. se întemeiază pe principiile democratice consfințite de Constituția adoptată la 24 septembrie 1952, care în art. 93 arată că „alegerile de deputați în Marea Adunare Națională și sfaturile populare se fac pe baza votului universal, direct, egal și secret“.

Principiul universalității votului, al votului direct, egal și secret a putut fi îndeplinit numai după trecerea totală a puterii politice în mîna poporului, după ce statul democrat popular a devenit un stat al dictaturii clasei muncitoare.

Clasa muncitoare din România a luptat, de la începuturile mișcării muncitorești organizate din țara noastră, pentru acordarea de drepturi politice maselor largi de oameni ai muncii. În ajunul primului război mondial, în alegerile parlamentare ce au avut loc în primăvara anului 1914, Partidul social-democrat din România a elaborat o platformă-program printre punctele căreia figura în primul rînd votul universal.

După terminarea primului război, clasa muncitoare din România, încurajată de victoriile obținute de proletariatul rus, a trecut cu și mai multă forță la luptă, sub conducerea Partidului Comunist din România, pentru obținerea unor drepturi politice democratice. Sub presiunea crescîndă a valului revoluționar al maselor, burghezia a fost nevoită să acorde acestora drepturi politice mai largi. Așa se explică de ce Constituția Romîniei burghezo-moșierești din 1923 proclama printre altele și votul universal, direct, egal și secret. În condițiile statului monarhic burghezo-moșieresc, universalitatea votului — ca și alte principii democratice proclamate de aceeași Constituție — nu au putut fi traduse însă în viață. Prin introducerea unor censuri ridicate de vîrstă, profesie, durata domiciliului și altele, prin excluderea de la dreptul de vot a unor categorii întregi de cetățeni, cum au fost femeile și militarii, precum și printr-o tehnică complicată în ceea ce privește organizarea alegerilor și determinarea rezultatului votului, care permiteau tot felul de fraude, votul universal era în realitate foarte restrîns, limitat.

În R. P. R. universalitatea votului se realizează prin aceea că, în conformitate cu art. 94 din Constituție, toți cetățenii care au împlinit vîrsta de 18 ani, fără deosebire de rasă sau naționalitate, sex, religie, grad de cultură, profesie sau durata domiciliului — cu excepția numai a celor lipsiți de facultățile mintale și a persoanelor condamnate prin hotărîre judecătorească la pierdere, pe perioada prevăzută în hotărîre, a drepturilor electorale — au dreptul de a participa în alegerile pentru organele reprezentative ale puterii de stat. Desființînd censurile electorale de orice natură, sistemul electoral al R. P. R. asigură astfel egalitatea deplină a tuturor cetățenilor în ceea ce privește exercitarea liberă și deplină a drepturilor politice.

O particularitate a sistemului nostru electoral, în ceea ce privește votul universal, o constituie faptul că după cucerirea deplină a puterii de către clasa muncitoare, o perioadă de timp elementele exploataatoare

și fost exploatoare au fost lipsite de dreptul de vot⁷⁾. Această particularitate, neîntâlnită la celelalte democrații populare⁸⁾, (cu excepția Republicii Populare Chineze) se explică prin condițiile specifice de dezvoltare a revoluției în țara noastră. În România burghezia a deținut importante poziții economice și după trecerea totală a puterii politice în mîna clasei muncitoare. În timp ce în Cehoslovacia, Polonia, Bulgaria, naționalizarea principalelor mijloace de producție s-a făcut respectiv în anii 1945, 1946, 1947, în țara noastră principalele întreprinderi industriale, bancare, miniere, de asigurare și transport au devenit proprietate de stat prin legea de naționalizare din 11 iunie 1948⁹⁾. Ulterior, printr-o serie de alte acte legislative, au fost trecute în proprietatea statului și unele întreprinderi, instituții și bunuri imobiliare, care nu au intrat în prevederile legii din 11 iunie 1948. (Au fost naționalizate, în cursul anului 1949, întreprinderile cinematografice, farmaciile și instituțiile spitalești, iar la 20 aprilie 1950 a fost trecut în proprietatea statului fondul principal al caselor de locuit de la orașe). Existența în țara noastră a unui număr apreciabil de expropriați recent și a unor exploatare numeroși în mediul rural (chiaburii), care alimentați fiind în speranțele lor de către cercurile agresive imperialiste din afară încercau să acționeze pentru redobîndirea puterii, a impus ca o necesitate a consolidării revoluției, lipsirea vremelnică de drepturi politice a elementelor exploatoare și fost exploatoare. Această măsură a fost folosită de statul democrat-popular ca o metodă de represiune politică împotriva dușmanului de clasă, care avînd posibilitatea să pătrundă în organele reprezentative ale

7) În conf. cu legea nr. 77/1950 pentru alegerea deputaților în sfaturile populare și legea nr. 9/1952 privind alegerile de deputați în M. A. N., nu aveau drept de vot, fiind declarați nedemni: foștii moșieri și foștii industriași, bancherii, marii comercianți, chiaburii și cei condamnați pentru crimă de război sau crimă împotriva umanității și a păcii.

8) Cu excepția Republicii Populare Chineze, în nici una din celelalte democrații populare legile electorale nu prevedeau excluderea de la dreptul de vot a elementelor exploatoare. În prima etapă a revoluției democrat-populare, corespunzînd uneia din principalele sarcini ale acelei perioade, care consta în lupta pentru dezrădăcinarea fascismului din viața politică și de stat, dreptul electoral al unor țări europene de democrație populară excludea de la dreptul de vot elementele fasciste, trădătoare, care au colaborat cu fasciștii în perioada ocupației hitleriste. Astfel de dispoziții erau cuprinse în regulamentul alegerilor pentru seimul polonez din 22 septembrie 1946 și în legea electorală cehoslovacă din 1946. În afara persoanelor amintite, nu existau alte categorii de cetățeni, cu excepția celor bolnavi mintal și a minorilor, care să fi fost lipsiți de drepturi electorale. Dar și aceste îngrădiri, care atingeau un număr foarte mic de persoane (numărul celor ce nu aveau drept de vot reprezenta 1,6% din numărul total al alegătorilor în alegerile din 1947 pentru seimul polonez și 0,8% din numărul total al cetățenilor care au împlinit vîrsta de 18 ani, în alegerile parlamentare din Cehoslovacia, din 26 mai 1946) au fost desființate ulterior prin adoptarea de noi legi electorale, astfel că dreptul electoral al celei de a 2-a etape de dezvoltare a democrației populare nu conține nici o îngrădire în ceea ce privește exercitarea drepturilor politice.

9) În Cehoslovacia, naționalizarea minelor și a marilor întreprinderi industriale s-a făcut printr-un decret al președintelui Republicii la 26.X.1945; în Polonia ramurile principale ale economiei naționale au trecut în proprietatea statului pe baza legii adoptate de seimul legislativ în ianuarie 1946, iar în Bulgaria principalele întreprinderi miniere și industriale au fost naționalizate la 27.XII.1947.

puterii, le-ar fi putut folosi pe acestea pentru a lovi dinăuntru în orînduirea democrat-populară.

Excluderea de la dreptul de vot a elementelor exploatoare fiind o măsură vremelnică determinată de particularitățile dezvoltării revoluției, ea a fost treptat lichidată pe măsura întăririi, consolidării și dezvoltării statului nostru democrat-popular.

Referindu-se la faptul că elementele exploatoare au fost lipsite de dreptul de vot în Republica Socialistă Sovietică în perioada de după revoluția din octombrie, V. I. Lenin arăta încă în 1919 că aceasta este o măsură cu caracter trecător și că ea nu poate fi considerată ca definitivă. Lenin cerea să se explice muncitorilor că excluderea de la vot a unor categorii de cetățeni în Republica Sovietică nu constituie o măsură care ar atinge anumiți cetățeni ce ar fi declarați fără drepturi pe viață — așa cum se întâmplă în majoritatea republicilor democratice burgheze — ci ea lovește numai în exploatatori, în acei care se împotrivesc legilor socialiste și se îndărătnicesc în a se menține în situația lor de exploatatori. Pe măsură ce Republica Sovietică Socialistă se întărește, iar numărul acelor care ar avea posibilitatea obiectivă de a rămîne exploatatori descrește, se micșorează și procentul acelor lipsiți de drepturi electorale¹⁰⁾.

Același fenomen se poate observa și în dreptul nostru electoral. Dacă legea 78/1950 excludea de la dreptul de vot pe toți exploatorii și foștii exploatatori, fără nici o excepție¹¹⁾, decretul nr. 35 din 26 septembrie 1953 cu privire la alegerile de deputați în organele locale ale puterii de stat prevede o serie de excepții, care îngustează într-o măsură considerabilă sfera persoanelor lipsite de drepturi politice¹²⁾.

Consolidarea mai departe a statului nostru democrat-popular, victoriile noi obținute de poporul muncitor, în frunte cu clasa muncitoare și sub conducerea P.M.R., au creat posibilitatea nu numai a reducerii treptate a numărului celor lipsiți de drepturi electorale, ci lichidarea oricărei îngrădiri și acordarea dreptului de vot tuturor cetățenilor, indiferent de starea lor socială. În conformitate cu modificările aduse de legea nr. 7/1956, au drept de a participa la alegerile de deputați în Marea Adunare Națională toți cetățenii R.P.R. care au împlinit vârsta de 18 ani, fără deosebire de rasă sau naționalitate, sex, religie, grad de cultură, profesie sau durata domiciliului, cu excepția numai a acelor lipsiți de facultățile mintale și a persoanelor condamnate prin hotărîre judecătorească la pierderea temporară a dreptului electoral. Votul R.P.R. a căpătat astfel un caracter universal deplin.

10) V. I. Lenin, *Opere*, vol. 29 p. 105 (ediția a IV-a rusă).

11) Vezi lucrarea de față nota 7.

12) În conformitate cu art. 11 al decretului susamintit, erau scoși din categoria de nedemni, avînd drepturi electorale, foștii exploatatori și elementele capitaliste de la orașe și sate care îndeplineau una din următoarele condiții:

- să fi luptat pe frontul antihitlerist,
- să fi sprijinit mișcarea revoluționară și antifascistă,
- să fie părinți, frați sau surori ai ostașilor Forțelor Armate ale R.P.R.,
- să desfășoare o activitate științifică, tehnică și artistică în folosul poporului,
- preoții și învățătorii, elevii și studenții aflați în școli, institute și universități.

În ceea ce privește lipsirea vremelnică de drepturi electorale a unor categorii de exploatatori, este interesant de făcut o apropiere între dreptul nostru electoral și sistemul electoral al U.R.S.S. În conf. cu prima constituție sovietică — Constituția R.S.F.S.R. din 1918—(art. 65) și Constituția R.S.F.S.R. din 1925 (art. 69), nu aveau drept de vot: întreprinzătorii particulari, comercianții, chiaburii, slujitorii profesioniști ai diferitelor culte, foștii polițiști, foștii jandarmi ș.a. Pe măsura întăririi statului sovietic, a transformării societății sovietice într-o societate formată din clase prietene, unele persoane aparținând acestor categorii au fost restabilite treptat în drepturile politice. Astfel pe baza unei Hotărâri a C.E.C. al U.R.S.S. din 3 iulie 1931, au fost repuși în drepturi cetățenești (inclusiv dreptul de vot) chiaburii permutați; printr-o altă Hotărâre a Prezidiului C.E.C. al U.R.S.S. din 17 martie 1933, s-a stabilit procedura de repunere în drepturile electorale a copiilor de chiaburi. Și înainte de aceste Hotărâri au fost elaborate o serie de acte legislative pe baza cărora elementele foste exploatatoare aveau posibilitatea de a căpăta drepturi politice, cu condiția de a se fi încadrat cinstit în muncă.

Lichidarea completă a claselor exploatatoare în U.R.S.S. a determinat desființarea oricărei îngrădiri privind unele categorii de persoane în ceea ce privește exercitarea drepturilor politice. Sistemul electoral fundamental de Constituția U.R.S.S. adoptată la 5 decembrie 1936 acordă drepturi electorale tuturor cetățenilor, indiferent de starea lor socială, profesie ș.a.

Condițiile specifice de dezvoltare a revoluției în țara noastră, faptul că statul nostru democrat-popular se dezvoltă în condiții istorice deosebite de acele în care a luat naștere și s-a dezvoltat statul socialist sovietic, au permis democratizarea deplină a dreptului nostru electoral încă în prima fază de dezvoltare a socialismului la noi. După cum am mai amintit, prin modificările recente aduse legii de alegere a deputaților în M.A.N. prin legea nr. 7 din 27 noiembrie 1956, au fost lichidate și acele îngrădiri care mai existau în dreptul nostru electoral cu privire la elementele exploatatoare.

Este demn de remarcat și faptul că sfera persoanelor lipsite de drepturi electorale la noi era mai mică în raport cu dreptul electoral al U.R.S.S. din prima sa fază de dezvoltare. Unele categorii de persoane care în U.R.S.S., au fost lipsite o perioadă de timp de drepturi politice, cum ar fi slujitorii profesioniști ai diferitelor culte, foștii funcționari ai aparatului burghez de represiune ș.a., s-au bucurat tot timpul de drepturi electorale în țara noastră, dacă prin activitatea trecută sau prezentă nu se încadrau în vreuna din categoriile de nedemni prevăzute de legile electorale amintite.

Principiul votului universal este realizat în statul nostru democrat-popular și prin asigurarea egalității depline a ambelor sexe în ceea ce privește exercitarea drepturilor politice. În conformitate cu art. 96 al Constituției, femeile au dreptul de a alege și a fi alese în Marea Adunare Națională și în sfaturile populare, în condiții egale cu bărbații. Menționarea într-un articol special din Constituție a egalității depline a

femeilor cu bărbații în ceea ce privește dreptul de vot, cu toate că despre aceasta se mai amintește în linii generale și în articolele 83 și 94 ale Constituției¹³), dovedește importanța pe care legea fundamentală a statului nostru o acordă acestei probleme. Aceasta este explicabil dacă ținem seamă de situația de inferioritate a femeii în toate domeniile și în domeniul drepturilor politice, sub regimurile burghezo-moșierești. Legile electorale ale României dinainte de război lipseau aproape complet femeile de dreptul de vot. Prin legea administrativă din 29. VII. 1929, o categorie foarte restrânsă de femei a dobândit dreptul de vot în alegerile pentru organele de administrație locală. Numărul femeilor care s-au bucurat efectiv de aceste drepturi era însă foarte redus. În conformitate cu art. 375 al legii administrative din 1929, aveau drept de vot numai acele femei care întruneau una din următoarele condiții: 1) să fi absolvit ciclul inferior secundar, normal sau profesional; 2) să fi fost funcționară de stat; 3) să fi fost văduvă de război; 4) să fi fost decorată pentru activitate în timpul războiului; 5) să fi făcut parte la data promulgării legii din conducerea unei societăți cu scop de revendicări sociale, propagandă culturală sau asistență socială. Este evident că aceste condiții (cu excepția aceleia de a fi pierdut soțul pe câmpul de luptă), nu puteau fi satisfăcute de femeile muncitoare. Dacă luăm în considerare și faptul că în România dinainte de război, cu o populație din care 80% erau analfabeți, numărul femeilor cu oarecare instrucțiune era infim — și acestea proveneau din rîndul claselor avute — reiese limpede că marea masă a femeilor muncitoare erau lipsite de drepturi politice în statul român burghezo-moșieresc. Mai trebuie observat în această privință că dreptul de vot acordat unor femei prin legea administrativă din 1929 se referea exclusiv la alegerile în organele administrative locale (consilii comunale, județene, orașenești). În ceea ce privește dreptul de a alege și de a fi ales în parlament, acesta nu a fost acordat niciodată femeilor în țara noastră sub regimurile trecute de dictatură a burgheziei. Dispoziția cuprinsă în constituția din 1923 (art. 6 al. 2), care stabilea că „legi speciale, votate în majoritate de 2/3 vor determina condițiile sub care femeile pot avea exercițiul drepturilor politice“ nu a fost aplicată. O astfel de lege specială nu a fost votată de către parlamentele României dinainte de 1946.

Consacrînd principiul egalității depline a femeilor cu bărbații, sistemul electoral al R.P.R. asigură universalitatea votului și prin desființarea censurilor privitoare la vîrstă, ocupație, durata domiciliului ș. a. Constituția burgheză din 1923 institua un foarte ridicat cens al vîrstei. Pentru Camera deputaților, dreptul de a alege era acordat cetățenilor de la vîrsta de 21 ani, iar dreptul de a fi ales de la vîrsta de 25 de ani, Pentru Senat atît dreptul de a alege cît și cel de a fi ales era stabilit de la vîrsta de 40 ani împliniți. Legea administrativă din 1936 — adop-

13) Art. 83 al Constituției stabilește în mod general că femeia în R.P.R. are drepturi egale cu ale bărbatului în toate domeniile vieții economice, politice, de stat și culturale, iar art. 91 reamintește că în ceea ce privește dreptul de vot nu se face nici o deosebire între sexe.

tată sub regimul constituției din 1923 — conținea unele dispoziții restrictive cu privire la durata domiciliului. În conformitate cu aceste dispoziții, alegătorul putea vota numai în localitatea unde avea domiciliul electoral ¹⁴⁾ și numai la seția de votare unde a fost repartizat. Pentru schimbarea domiciliului electoral, se cereau îndeplinite o serie de condiții care erau inaccesibile maselor largi ale oamenilor muncii. Aceeași lege administrativă din 1936 (art. 4 al. 2) stabilea ca una din condițiile cerute pentru înscrierea în listele electorale aceea de a fi cu impozitele la zi. Și această măsură restrictivă — ca și celelalte îngrădiri ale sistemului electoral burghez — lovea numai în oamenii muncii, care nu erau în stare să suporte jugul greu al impozitelor statului exploatator burghezo-moșieresc. La censurile amintite se mai adăugau și discriminările rasiale și naționale, care constituiau una din armele principale folosite de clasele exploatare în scopul intensificării exploatării și asupririi maselor muncitoare.

În opoziție totală cu vechile sisteme electorale burgheze, sistemul electoral al R.P.R. nu cunoaște nici o discriminare de orice natură, asigurând — după cum am mai arătat — posibilitatea tuturor oamenilor muncii cetățeni ai R.P.R., de a-și exercita pe deplin drepturile electorale.

Consfințind principiul votului universal, Constituția noastră (art. 95) stabilește că alegerile de deputați în organele reprezentative ale puterii de stat se fac și pe baza votului egal. În conformitate cu articolul amintit din constituție, toți cetățenii R.P.R. participă în alegeri pe baze egale, fiecare cetățean avînd dreptul la un singur vot. Egalitatea deplină a votului se realizează prin aceea că dreptul de vot este acordat tuturor cetățenilor, de la vîrsta de 18 ani, nefăcîndu-se nici o diferențiere în ceea ce privește normele de reprezentare ale diferitelor grupe ale populației ¹⁵⁾.

Deplina egalitate a votului se realizează și prin aceea că — în conformitate cu constituția și legile electorale ale R.P.R., circumscripțiile electorale cuprind un număr egal de locuitori, fiecare circumscripție avînd dreptul să aleagă un singur deputat ¹⁶⁾. Dreptul nostru electoral nu cunoaște diferitele sisteme de „geografie“ electorală și „aritmetică“ electorală din dreptul burghez care anihilează în fapt principiul votului egal proclamat cu emfază de majoritatea constituțiilor statelor burgheze contemporane.

14) Domiciliul electoral — conf. legii amintite — era considerată localitatea în care cetățeanul locuia neîntrerupt de cel puțin 1 an.

15) Este de observat în această privință deosebirea dintre sistemul nostru electoral și sistemul electoral sovietic din prima perioadă de dezvoltare a sa. Este cunoscut că înainte de constituția din 1936 sistemul electoral sovietic stabilea norme de reprezentare diferite pentru populația orășenească și cea satească, dînd înțietate populației din centrele muncitorești. Astfel, în Congresul sovietelor pe întreaga Uniune — în conformitate cu constituția U.R.S.S. 1921 — Sovietele orășenești și din centrele muncitorești trimiteau un delegat la 25.000 alegători, în timp ce Congresele pe gubernii agricole ale sovietelor alegeau un delegat la 125.000 locuitori. Norme asemănătoare de reprezentare erau stabilite și privitor la numărul de delegați pe care îl trimiteau Congresele sovietelor din republici, ținuturi ș.a.m.d. După cum a mai fost amintit, dreptul nostru electoral nu făcea nici o diferențiere privind reprezentarea diferitelor categorii de locuitori, nici în prima etapă de dezvoltare a statului democrat-popular, nici în etapa actuală.

16) Cf. art. 25, 100 Const. R.P.R., art. 11 legea nr. 9/1952, art. 13 din decretul 35/1953.

În Anglia de ex., unde criteriul teritorial este unicul care stă la baza delimitării circumscripțiilor electorale, fiecare circumscripție, indiferent de numărul locuitorilor, are dreptul la același număr de deputați, astfel că centrele urbane și muncitorești, cu o populație mai densă, aleg un număr mai mic de deputați în raport cu regiunile agricole cu o populație mult mai rară. În S.U.A., cu toate că legea stabilește revizuirea circumscripțiilor electorale la fiecare 10 ani, pentru a le pune de acord cu modificările survenite privitor la populație, această dispoziție este nesocotită de unele state membre ale federației americane. Aceasta are de asemenea drept consecință mari disproporții privind numărul locuitorilor cuprinși în diferitele circumscripții electorale.

În statul Illinois de exemplu, circumscripția electorală Chicago are 450.000 locuitori, în timp ce una din circumscripțiile agricole ale aceluși stat are numai 150.000 de locuitori. În statul New-York, în 1933, era o circumscripție electorală cu 799.407 locuitori și o circumscripție electorală cu 90.671 locuitori ¹⁷⁾. În majoritatea cazurilor, delimitarea inegală a circumscripțiilor electorale se face și aici în favoarea regiunilor agricole înapoiate din punct de vedere politic.

La inegalitatea votului duce și mecanismul complicat al diferitelor sisteme cu privire la determinarea rezultatului votului, la repartizarea mandatelor. Datorită sistemelor adoptate în dreptul electoral francez ¹⁸⁾ în penultimele alegeri parlamentare care au avut loc în Franța la 17 iunie 1951, comuniștii au avut un deputat la 50.350 alegători, în timp ce partidul reacționar catolic a avut un deputat la numai 26.000 alegători. Și unui autori burghezi au trebuit să recunoască lacunele acestor sisteme. În tratatul său de drept constituțional, autorul francez Marcel Prélot recunoaște că „rezultatele obținute la 17 iunie (alegerile parlamentare din 17 iunie 1951 n.n.) arată că din 19 milioane de voturi exprimate, cca. 4 milioane și jumătate, ceea ce reprezintă aproape un sfert din voturi (24%), nu au fost reprezentate” ¹⁹⁾.

În sistemul electoral englez, a cărui particularitate esențială o constituie lipsa oricărui element de reprezentare proporțională, repartizarea mandatelor se face după sistemul majoritar, pe baza căruia este declarat ales acel candidat care a întrunit cu un vot mai mult decât ceilalți candidați. În cazul când într-o circumscripție electorală nu a fost nici un contracandidat, candidatul înregistrat este declarat ales, chiar dacă nu ar fi întrunit nici un vot. Este evident că datorită acestui sistem numărul mandatelor primite de un partid nu reflectă nici pe departe numărul real de voturi obținute de candidații partidului politic respectiv. Profesorii universității din Oxford, C. S. Wade și G. G. Phillips, în cursul lor de drept constituțional, sînt nevoiți să recunoască că sistemul electoral englez permite într-o măsură foarte mică repre-

17). А. А. М и ш и н, Центральные органы власти соединённых штатов Америки, Москва, 1954, Гостехиздат, стр. 119.

18). În conf. cu legile electorale din 9 și 21 mai 1951, în Franța au fost adoptate simultan mai multe sisteme: și sistemul majoritar și sistemul reprezentării proporționale.

19) Marcel Prélot, *Précis de droit constitutionnel*. Paris, 1955, p. 333.

zentarea minorității în Camera Comunelor și poate duce la cele mai nefirești rezultate. „Din punct de vedere aritmetic — arată ei — este posibil ca un partid politic să întrunească cele mai multe voturi în țară și să nu primească în același timp nici un loc în Camera comunelor”²⁰).

Constituția României burghezo-moșierești din 1923, proclamând în mod formal principiile votului egal, stabilea și sistemul reprezentării minorității (art. 63 constituția 1923). Pentru a împiedica reprezentarea minorității în parlament prin legea electorală din 27.III.1926 a fost instituită prima electorală, pe baza căreia partidul care întrunea numai 40% din totalul voturilor exprimate, obținea în mod automat majoritatea mandatelor în parlament. Sistemul primei electorale constituia în felul acesta un mijloc în plus, care asigura partidelor guvernamentale majoritatea în parlament și înlăturarea pe orice cale a posibilității de reprezentare a maselor în organul legiuitor. Prima electorală, ca și alte măsuri cu caracter restrictiv ale sistemului electoral burghez, a fost lichidată la noi prin legea din 15 iulie 1946, punându-se astfel capăt furtului legalizat de voturi.

Pe lângă celelalte principii democratice ale sistemului nostru electoral, constituția R.P.R. consacră în articolele 98, 99, votul direct și secret²¹). Este cunoscut că în statele burgheze parlamentare cu sistem bicameral, numai camerele inferioare sînt alese pe baza votului direct. În ceea ce privește camerele înalte, membrii acestora sînt numiți fie în întregime (camera lorzilor în Anglia), fie parțial. În România, în conformitate cu constituția din 1923 (art. 67), senatul era format din senatori aleși și senatori de drept, numărul senatorilor numiți fiind aproape egal cu al celor aleși prin vot așa-zis universal.

Alegeri indirecte au loc și cu ocazia alegerii președinților unor republici parlamentare burgheze. În Franța de exemplu, președintele Republicii este ales de către parlament. În S.U.A., în alegerile prezidențiale nu participă direct toți cetățenii cu drept de vot. Alegerea președintelui se face, după cum se știe, prin intermediul electorilor.

Spre deosebire de dreptul burghez, dreptul electoral al statului nostru democrat-popular stabilește că alegerile în toate organele puterii de stat se fac pe baza votului direct. Superioritatea votului direct constă în aceea că el dă posibilitatea tuturor cetățenilor de a-și alege în mod nemijlocit deputații, exprimîndu-și direct, în mod liber, nesilit, voința lor.

În privința votului secret sînt cunoscute mașinațiunile electorale burgheze prin care secretul votului este violat. Normele dreptului electoral al unor state capitaliste transformă în fapt votul secret într-o

20) Vezi E. C. S. Wade and G. Godfrey Phillips — *Constitutional law-London, New-York, Toronto, Longmans, Green et Co.*, 1947. (Traducerea în limba rusă, Moscova, Editura pentru literatură străină, 1950, p. 110).

21) Este de observat că sistemul electoral al R.P.R. nu a cunoscut în dezvoltarea sa unele forme menționate un timp în prima perioadă de dezvoltare a statului sovietic, cum au fost sistemul indirect în alegerea organelor supreme ale puterii de stat și votul deschis. Aceste deosebiri în dezvoltarea sistemului electoral al R.P.R. se explică ca și celelalte particularități despre care am mai amintit, prin condițiile specifice de dezvoltare a statului democrat-popular, deosebite de condițiile în care s-a născut și dezvoltat statul socialist sovietic.

ficțiune. Astfel, în Anglia există un sistem de numerotare a voturilor, ceea ce dă posibilitatea identificării alegătorului care a votat pro sau contra unui candidat ²¹).

În dreptul nostru electoral secretul votului este asigurat prin aceea că se pun la dispoziția alegătorilor încăperi speciale, unde sînt amenajate cabinele de vot. În conformitate cu art. 72 al legii 9/1952 cu privire la alegerea deputaților în Marea Adunare Națională, prezența în camera de vot a unei alte persoane afară de persoana care votează este interzisă. Numai în cazul cînd persoana care votează este în imposibilitate fizică de a vota singură, sau este neștiutoare de carte, se admite intrarea în cabină și a unei alte persoane însoțitoare, cu consimțămîntul alegătorului.

Asigurarea secretului votului, ca și garantarea realizării celorlalte principii democratice ale sistemului nostru electoral, constituie o dovadă de netăgăduit a superiorității dreptului electoral al statului socialist.

III

Un moment important în desfășurarea alegerilor îl constituie propunerea candidaturilor. În conformitate cu Constituția R. P. R. (art. 100) dreptul de a depune candidaturi pentru alegerile de deputați în organele puterii de stat este asigurat tuturor organizațiilor oamenilor muncii, sindicatelor, cooperativelor, organizațiilor P.M.R., organizațiilor de tineret și altor organizații de masă și asociații culturale, științifice. Dezvoltînd acest principiu înscris în Constituție, legile electorale ale R. P. R. stabilesc normele după care propunerile de candidaturi se fac de către organele centrale și locale ale organizațiilor oamenilor muncii, pe întreprinderi și instituții, gospodării agricole de stat, gospodării agricole colective, comune și sate și de militari, pe unități sau servicii militare (vezi art. 32 legea nr. 9/1952 modificată). Propunerea de candidaturi capătă un caracter popular, interesînd în mod activ, în măsura cea mai largă, masele de cetățeni care sînt chemate în felul acesta să-și desemneze ele însele candidații pentru alegerile în organele reprezentative de stat.

În vederea asigurării dreptului de propunere de candidaturi, legile noastre stabilesc o serie de garanții, care constau în obligativitatea înregistrării fiecărei candidaturi la comisia electorală de circumscripție, precum și în dreptul de a face contestații (întîmpinări) împotriva admiterii sau respingerii candidaturilor. Comisia electorală de circumscripție operează înregistrarea candidaturii numai după ce a constatat valabilitatea propunerii de candidatură și dacă cei care au făcut propunerea, precum și candidatul, îndeplinesc toate condițiile prevăzute de Constituție și legile R.P.R. De asemenea, candidatura se consideră definitivată numai după acceptarea candidaturii de către cel propus.

În conformitate cu legea nr. 9/1952 modificată la 27.XI.1956 (art. 44-49 incl.), întîmpinările împotriva admiterii sau respingerii unei can-

²¹) Vezi E.C.S Wade and G.G Phillips, *op. cit.*, ²⁰), prefață semnată de S. Moldovan, p. XX,

didaturi se fac la Comisiile electorale ale circumscripțiilor respective. Împotriva deciziilor date de Comisiile electorale de circumscripție în legătură cu rezolvarea întîmpinărilor există o cale de atac superioară prin dreptul de a face întîmpinări la Comisia electorală centrală, constituită pe bază de Decret al Prezidiului Marii Adunări Naționale.

Caracterul popular, democratic, al propunerilor de candidaturi în dreptul nostru electoral—ca și în dreptul electoral al celorlalte state socialiste—reiese mai puternic în evidență dacă-l opunem modului în care se fac propunerile de candidați pentru alegerile parlamentare sau în organele locale ale administrației în statele capitaliste. Este suficient să amintim în această privință că legile electorale în vigoare în Franța prevăd că declarația de candidatură trebuie să fie însoțită de o cauțiune de 20.000 de franci pentru fiecare candidat. Suma depusă nu este restituită dacă candidatul a întrunit sub 3% din numărul total al voturilor²³). Același sistem este în vigoare și în Anglia, unde suma cerută drept cauțiune pentru fiecare candidat este mult mai mare (150 lire sterline), cauțiunea fiind confiscată în cazul cînd deputatul nu a întrunit cel puțin 1/8 din totalul voturilor²⁴). Aceste cerințe ale legilor electorale ale unor state capitaliste favorizează în mod deschis acele partide care dispun de resurse financiare mari.

Conform legilor electorale în vigoare în țara noastră, propunerile de candidatură se fac nominal, individual, unul sau mai mulți deputați pentru fiecare circumscripție electorală. În alegerile parlamentare din 1946 și în primele alegeri pentru Marea Adunare Națională din 1948, propunerile de candidatură s-au făcut pe bază de liste prezentate de partidele politice, separat sau constituite în blocuri electorale. Aceasta era legat de faptul că în acea perioadă existau mai multe partide politice în țara noastră.

Este cunoscut că una din particularitățile democrației populare ca formă a statului socialist constă în aceea că, spre deosebire de Uniunea Sovietică, unde Partidul Comunist este unicul partid din țară²⁵), în unele state democrat-populare mai există și astăzi mai multe partide politice²⁶).

23) Vezi Marcel Prélôt, *op. cit.*,¹⁹), p. 327.

24) Vezi Wade and Phillips, *op. cit.*,²⁰) Introducere p. XXI.

25) După cum se știe în U. R. S. S., P. C. al U. S. este singurul partid politic. Pentru o scurtă perioadă (sfîrșitul anului 1917—începutul anului 1918) a fost înfăptuit și în Uniunea Sovietică un bloc al comunistilor și al socialiștilor revoluționari de stînga. După desființarea acestui bloc însă, din anul 1918, P. C. U. S. a devenit unicul partid politic, a cărui existență și rol conducător în societate și stat este consfințit și de Constituția U. R. S. S.

26) În ultimele alegeri pentru Seimul polonez, care au avut loc în ianuarie 1957 în cadrul Frontului Unității Naționale au fost prezentate candidaturile următoarelor partide: Partidul Muncitoresc Unit Polonez, Partidul Unit Tărănesc, Partidul Democrat, activiști catolici. Pe baza voturilor obținute de Frontul Unității Naționale — care a întrunit 98,4% din totalul voturilor valabil exprimate — locurile în Seim au fost repartizate astfel: 236 deputați sînt membri ai P. M. U. P.: 116 — membri ai P. U. T., 30 — membri ai Partidului Democrat, iar restul de 67 mandate au fost atribuite deputaților fără de partid și activiștilor catolici.

În Cehoslovacia, cu prilejul ultimelor alegeri în Adunarea Națională (28 noiembrie

Și în România, în prima etapă de dezvoltare a regimului democrat-popular, existau mai multe partide politice. Până la cucerirea definitivă a puterii politice de către clasa muncitoare, mai existau încă în țara noastră partide burgheze, rămășițe ale vechilor partide așa-zise istorice. Lupta maselor populare, în frunte cu clasa muncitoare, sub conducerea Partidului Comunist Român, a avut ca rezultat zdrobirea acestor partide și scoaterea lor definitivă de pe arena politică²⁷⁾.

După instaurarea dictaturii clasei muncitoare, toate partidele politice progresiste s-au unit sub conducerea P.M.R., recunoscând rolul conducător al acestuia²⁸⁾, într-o organizație politică de masă largă, sub denumirea Frontul Democrației Populare.

În compunerea F.D.P. au intrat alături de P.M.R., încă trei partide politice: Frontul Plugarilor, Partidul Național Popular și Uniunea Populară Maghiară (U.P.M.)²⁹⁾. Frontul Democrației Populare a jucat un rol foarte mare în dezvoltarea regimului democrat-popular în R.P.R. Cuprinzând în rândurile sale cele mai democratice forțe, F.D.P. s-a dovedit ca o formă viabilă de organizare a maselor întregului popor în lupta pentru realizarea sarcinilor puse de Partidul Muncitoresc Român, pentru construirea socialismului în R.P.R.

Pe măsura dezvoltării revoluției socialiste, pe măsură ce statul democrat-popular a obținut noi succese pe drumul construirii socialismului, s-au produs și unele schimbări în compunerea și organizarea sa. Schimbările produse în structura social-economică a statului democrat-popular au avut ca rezultat și desființarea de la sine a partidelor politice care în 1948 s-au constituit sub conducerea P. M. R. în F.D.P. Unele categorii neproletare (foști mici negustori, oameni fără calificare profesională specială), care formau marea masă a P.N.P.-ului, s-au transformat, încadrându-se în diferite ramuri productive. Ne mai constituind o categorie socială aparte, nu mai exista nici rațiunea grupării într-un partid politic aparte, interesele lor fiind legate de intere-

1954), în cadrul Frontului Național au fost propuși candidați ai Partidului Comunist din Cehoslovacia, Mișcării Sindicale Revoluționare, Uniunii Tineretului Cehoslovac, Partidului Socialist Cehoslovac, ai Partidului Popular (catolic), ai Partidului Renașterii Slovac, ai Partidului Libertății și ale altor organizații ale oamenilor muncii (vezi Buletinul de Informații al Ambasadei Republicii Cehoslovace nr. 11 — noiembrie 1954).

În compunerea Frontului Patriei din Republica Populară Bulgaria intră de asemenea, pe lângă Partidul Comunist Bulgar, care este forța conducătoare, Uniunea Agrarienilor, Sindicatele profesionale și alte organizații democratice ale tineretului, femeilor, precum și patrioți fără apartenență politică (vezi Scinteia nr. 3839 din 24.II.1957, interviewul tov. Ștefan Voitec).

27) După cum este știut, Partidul Național Țărănesc al lui Maniu a fost dizolvat în 1947. În aceeași perioadă a fost dizolvat și Partidul Liberal brătenist, iar grupul liberal de sub conducerea lui Tătărescu a fost scos din guvern în toamna lui 1947.

28) Vezi Raportul politic al Secretariatului general al Partidului Național Popular la Conferința pe țară a P.N.P. din 27 noiembrie 1948 (broșura cu același titlu p. 7-8); ziarul Frontul Plugarilor nr. 1586 din 26 oct. 1950, articol de fond ș.a., în care partidele respective recunosc rolul conducător al P.M.R.

29) Vezi Comunicatul asupra constituirii F.D.P. în R.P.R., în Pentru pace trairnică, pentru democrație populară nr. 6 (9) 15 martie 1948.

sele întregului popor muncitor. În felul acesta se explică autodizolvarea Partidului Național Popular, în februarie 1949³⁰⁾.

Frontul Plugarilor și U.P.M. au încetat de asemenea de a mai fi partide politice. Recunoscînd rolul conducător a P.M.R., luptînd pentru realizarea aceluiași sarcini puse de P.M.R. în vederea construirii orînduirii socialiste, nu exista nici un temei pentru ființarea lor mai departe ca partide politice, astfel că ele s-au transformat în organizații politice de masă.

Ca urmare a acestor transformări a avut loc la 4 octombrie 1950 reorganizarea F.D.P. pe baze noi, în compunerea lui intrînd Partidul Muncitoresc Român, Confederația Generală a Muncii din R.P.R. (devenită apoi Consiliul Central al Sindicatelor din R.P.R.), Frontul Plugarilor, Uniunea Populară Maghiară, Uniunea Tineretului Muncitor, Uniunea Femeilor Democrate din România și alte organizații științifice și culturale, precum și organizațiile de masă ale naționalităților conlocuitoare³¹⁾.

Sub forma aceasta reorganizată, F.D.P. nu este o organizație formată din mai multe partide politice, ci el constituie o formă de organizație politică atotcuprinzătoare a maselor celor ce muncesc, proprie statului democrat-popular.

Începînd cu alegerile pentru sfaturile populare din decembrie 1950, P.M.R. se prezintă în alegerile pentru organele reprezentative ale statului, propunîndu-și candidații într-un front unic cu cei fără de partid, în cadrul F.D.P.

Aceasta constituie un factor uriaș în cimentarea unității moral-politice a poporului român și o dovadă a legăturii indisolubile dintre Partidul Muncitoresc Român și întregul popor.

IV

Una din caracteristicile de bază ale sistemului electoral al R.P.R. care dovedește superioritatea sa față de orice sistem electoral al vreunui stat burghez, constă în aceea că el nu se rezumă la proclamarea formală a înaltelor principii democratice consacrate de constituție și legi, ci oferă garanții reale, asigură tr ducerea în fapt a acestor principii.

Pornind de la principiul că voința alegătorului exprimată prin vot este inviolabilă, legea pedepsește pe oricare persoană care ar împiedica prin orice mijloace libera exercitare a dreptului de a alege și a fi ales în organele reprezentative ale statului de către oamenii muncii, cetățeni ai R.P.R.³²⁾.

Exercitarea drepturilor electorale de către cetățenii R.P.R. este asigurată în sistemul electoral al regimului democrat-popular, prin aceea că

30) Vezi gazeta Națiunea nr. 864 din 13 februarie 1949 — Hotărîrea C. C. al P. N. P.

31) Vezi Comunicatul de constituire al F.D.P. în Scinteia din 11 oct. 1950.

32) Cf. art. 99 al legii pentru alegerea deputaților în M.A.N. și art. 110 din Decretul 35/1953 privind alegerile în Sfaturile populare: sînt pedepsiți cu închisoare corecțională pînă la 5 ani toți acei care ar împiedica prin orice mijloace liberul exercițiu al dreptului de a alege și a fi ales, precum și acei care ar falsifica rezultatul alegerilor. Complicii, instigatorii, tănuitorii și favorizatorii sînt pedepsiți ca și autorul.

statul suportă toate cheltuielile privind alegerile (amenajarea localurilor de vot, confecționarea urnelor și a buletinelor de vot etc).

În afara garanțiilor materiale și politice, arătate mai sus, legate propriu-zis de efectuarea alegerilor, sistemul electoral al R.P.R. mai asigură și condițiile materiale necesare desfășurării campaniei electorale. Organizațiilor oamenilor muncii le sînt puse la dispoziție toate cele necesare pentru popularizarea candidaților. Mijloacele de propagandă : radio, presa, tipografiile, cinematograful, fiind proprietate de stat, ele pot fi folosite ca bunuri ale întregului popor de către oamenii muncii, pentru popularizarea candidaților. În tot timpul campaniei electorale alegătorilor le sînt puse la dispoziție cele mai bune localuri, unde ei au posibilitatea să se întâlnească și să-și popularizeze candidații. În felul acesta, sistemul electoral al R.P.R. asigură oamenilor muncii nu numai dreptul de a alege și a fi ales, ci și dreptul de a participa la organizarea alegerilor. În aceste condiții campania electorală constituie una din formele participării maselor poporului la conducerea statului.

Masele largi ale poporului muncitor au și dreptul de control asupra legalității depline care trebuie să stea la baza desfășurării alegerilor. Sistemul electoral al R.P.R. le asigură acest drept prin aceea că în cadrul comisiilor electorale participă sute de mii de oameni ai muncii.

În perioada de pregătire a alegerilor pentru sfaturile populare din 11 martie 1956, peste 1.700.000 cetățeni au luat parte la adunările în care au fost propuși candidații, mai mult de 6.000.000 cetățeni au participat la adunările și întîlnirile cu candidații F.D.P., iar numărul cetățenilor care au luat cuvîntul în cadrul acestor adunări, făcînd numeroase propuneri cu privire la îmbunătățirea activității organelor locale ale puterii de stat, a întrecut cifra de 510.000 ³³⁾. În aceleași alegeri un număr de peste 600.000 cetățeni au făcut parte din comisiile electorale regionale, raionale, orășenești, comunale și ale circumscripțiilor electorale.

Cu ocazia alegerilor de deputați în M.A.N. din 3 februarie 1957, au avut loc în toată țara 6.000 de adunări ale oamenilor muncii, în cadrul cărora s-au făcut propuneri de candidați și s-au dezbătut probleme privitoare la îmbunătățirea activității organelor economice și de stat. La aceste adunări au luat cuvîntul peste 35.000 de cetățeni ³⁴⁾.

Participarea în masă a celor ce muncesc la pregătirea și efectuarea alegerilor a făcut din campania electorală în R.P.R. o adevărată școală de educație cetățenească, care crește interesul maselor pentru treburile obștești, pentru ridicarea conștiinței lor politice.

O asemenea participare largă a maselor la desfășurarea campaniei electorale și un asemenea control asupra alegerilor nu sînt posibile într-o țară capitalistă. Burghezia căuta în general să evite pe cît era posibil consultarea maselor. „Nu e bine a se consulta prea des corpul electoral — spunea un jurist român dinainte de război, fost prim președinte al Curții

33) Vezi Scînteia nr. 3541 din 11.III.1956.

34) Vezi Scînteia nr. 3819 din 2.II.1957, Cuvîntarea tov. Gheorghe Gheorghiu-Dej la marca adunare populară din sala Floreasca-București.

de Casație, într-un articol apărut în una din revistele de drept ale timpului — deoarece o prea mare agitație cuprinde întreaga țară la fiecare noi alegeri, pentru ca să nu fie prudent a se evita asemenea inconveniente...⁽³⁵⁾.

Neputînd să evite total consultarea corpului electoral, fiind nevoită, sub presiunea maselor, a mișcării muncitorești, în fruntea căreia se afla Partidul Comunist din România, să creeze iluzia unei oarecare democrații, burghezia întrebuinta alte sisteme, care reies cu prisosință din următorul pasaj dintr-un manifest electoral al Blocului Muncitoresc Țărănesc în alegerile din 1928.

„În toiul campaniei electorale — se spune în manifest — guvernul ne interzice întrunirile chiar aci în București, în inima țării. Bande de bătăuși atacă sub protecția autorităților pe propagandiștii noștri. La Buhuși, un muncitor a fost arestat și bătut de poliție. La Bazargic, bandele guvernamentale au atacat pe candidații noștri, împiedicînd depunerea listei. Poliția intervenind, a arestat tot pe tovarășii noștri. În valea Jiului, candidatul nostru a fost bătut, întrunirile oprite...⁽³⁶⁾.

Politica de teroare împotriva maselor precum și aplicarea măsurilor legale de îngădire a dreptului de vot au avut drept consecință participarea unui număr redus de cetățeni la alegeri. Astfel în alegerile parlamentare care au avut loc în România între cele două războaie mondiale, numărul cel mai mare de alegători a fost de 3.072.000 (alegerile din 1937)⁽³⁷⁾.

Este de ajuns să opunem acestei cifre numărul extrem de mare al participanților la alegerile parlamentare sub regimul democrat-popular, pentru a ne da seama de caracterul fundamental deosebit al sistemului electoral al R.P.R., ca expresie a democratismului profund al organizării noastre de stat. Numărul crescînd al votanților, care la primele alegeri

35) I. N. Stambulescu, *Probleme de ordin constituțional*, în revista *Dreptul* anul 52 nr. 6/1925.

36) Vezi Documente din istoria Partidului Comunist din România 1923-1928, București 1933, p. 632. Manifest al B.M.Ț. din 1928 împotriva teroarei dezlănțuite de guvernul Național-Țărănist al lui Maniu în campania alegerilor.

37) Reproducem tabelul publicat în revista *Sociologie Românească*, în numărul din noiembrie-decembrie 1937 :

Anul	Felul alegerilor	Numărul votanților (în mii)
1926	Alegeri parlamentare	2.623
19 7	Idem	2.673
1928	Idem	2.841
1931	Idem	2.927
1932	Idem	2.987
1933	Idem	2.978
1937	Idem	3.072

parlamentare de după război (noiembrie 1946), era de aproape 7 milioane, a crescut la peste 11 milioane și jumătate, în ultimele alegeri pentru Marea Adunare Națională din 3 februarie 1957³⁸).

Numărul extrem de mare al participanților la vot, dintre care în ultimele alegeri 98,88% și-au dat votul pentru candidații Frontului Democrației Populare, constituie o dovadă în plus a creșterii nivelului politic, cetățenesc al maselor, a unității perfecte dintre partid, guvern și popor.

V

Controlul alegătorilor nu se termină o dată cu efectuarea alegerilor. Constituția R.P.R. (art. 101) consacră principiul responsabilității deputatului.

În majoritatea statelor capitaliste unde și-a găsit aplicarea cunoscuta teorie a mandatului reprezentativ, acesta este considerat ca fiind general, liber și irevocabil. Caracterul general se întemeiază pe teoria că deputatul ar fi reprezentantul întregii națiuni și nu al unui grup restrâns de alegători dintr-o anumită circumscripție electorală. În consecință, mandatul trebuie să fie liber, deputatul nefiind ținut să respecte angajamentele luate față de alegători, în timpul sau după campania electorală; mandatul trebuie să fie de asemenea irevocabil, deputatului neputându-i-se retrage mandatul, înainte de termen, pentru motivul că ar fi infidel față de alegătorii săi.

În Franța, mandatul reprezentativ este astăzi în vigoare în conformitate cu principiile generale stabilite încă de Constituția din 1791. În Anglia, de asemenea, alegătorii nu au dreptul de a revoca deputatul înainte de expirarea mandatului³⁹). În S.U.A., cu excepția citorva state, nu numai că alegătorii nu pot revoca deputații înainte de expirarea mandatului, dar în cazurile când se declară o vacanță în reprezentativa unui stat, guvernatorul statului respectiv are dreptul, pe baza imputernicirii organului reprezentativ, să numească provizoriu o altă persoană în locul deputatului decedat sau descalificat. De regulă, persoana nou numită își exercită funcțiile sale pe întreaga legislatură⁴⁰).

În Constituția regatului danez (art. 55) este prevăzut în mod expres că „Toți membrii Riksdagului se supun numai conștiinței lor și nu primesc nici un fel de mandat obligator din partea alegătorilor”⁴¹).

Principiul răspunderii deputatului față de alegători și dreptul alegătorilor de a retrage mandatul deputatului înainte de expirarea perioadei pentru care a fost ales, a fost pentru întâia oară înscris în pri-

38) Numărul alegătorilor care au participat la alegerile pentru organul suprem al puterii de stat în România, în perioada 1946-1957 a crescut în modul următor: în alegerile pentru Adunarea Deputaților din noiembrie 1946 au votat, 6.935.000 alegători; în alegerile pentru M.A.N. a R.P.R. din martie 1948, au fost 7.661.000 votanți, în alegerile din noiembrie 1952 — 10.574.000 votanți și în ultimele alegeri, din februarie 1957 — 11.553.630 votanți.

39) Cf. Wade și Phillip's, *op. cit.*,²⁰) p. XXXIV.

40) Cf. A. A. Mișin, *op. cit.*,¹⁷) p. 350.

41) Cf. A. D. Kerimov, *Principiile de bază ale activității legislative a statului sovietic*. Gosiurizdat, Moscova, 1955.

mele acte cu caracter constituțional adoptate de puterea sovietică imediat după revoluția socialistă din octombrie 1917. Referindu-se la proiectul de decret cu privire la dreptul de revocare a deputaților⁴²), V. I. Lenin spunea la 19 noiembrie (2 dec.) 1917: „Orice instituție electivă sau adunare reprezentativă poate fi considerată ca fiind într-adevăr democratică și reprezentând cu adevărat voința poporului, numai cu condiția recunoașterii și aplicării dreptului alegătorilor de a rechema pe aleșii lor“⁴³).

Poporul sovietic a folosit într-o măsură foarte largă dreptul de revocare a deputaților în prima fază de dezvoltare a statului socialist sovietic. O dată cu lichidarea claselor exploatatoare și trecerea la cea de-a doua fază principală a statului sovietic, cazurile de revocare a deputaților au devenit mai rare, ceea ce nu înseamnă că principiul responsabilității și al revocării deputatului consacrat de Constituția U.R.S.S. (art. 142) și-a pierdut din însemnătate. Controlul asupra activității deputatului se realizează prin diferite forme de legătură a deputatului cu masele. În practica sovietelor, deputații aleși în organele reprezentative ale statului prezintă periodic în fața alegătorilor, dări de seamă asupra activității lor și a organului în care au fost aleși. Aplicarea în măsură largă a controlului alegătorilor asupra activității deputatului, conștiința ridicată a deputatului sovietic, legătura sa organică cu masele poporului pe care le reprezintă, au avut ca rezultat reducerea considerabilă a cazurilor de revocare.

Urmind exemplul U.R.S.S., principiul răspunderii și al revocabilității deputatului a fost consacrat și de Constituțiile statelor de democrație populară. În țara noastră, principiul general consacrat de articolul 101 al Constituției R.P.R. și-a găsit dezvoltarea în dispozițiile cuprinse în legile electorale și în alte legi organice, cum ar fi legea de organizare și funcționare a sfaturilor populare. În conformitate cu art. 37 al noii legi de organizare și funcționare a sfaturilor populare, deputatul este obligat să prezinte în fața alegătorilor săi dări de seamă asupra propriei sale activități și asupra activității sfatului popular din care face parte, cel puțin o dată la 6 luni. Art. 40 al aceleiași legi stabilește de asemenea că deputatului i se poate retrage oricând mandatul, prin hotărârea majorității alegătorilor săi.

În legătură cu dreptul de revocare a deputaților de către alegători, trebuie observat că legislația noastră prezintă încă o lacună, ce se cere a fi remediată prin adoptarea unei legi speciale care să stabilească normele procedurale ale revocării. În această privință putem folosi experiența sovietică și a altor state democrat-populare.

În Republica Cehoslovacă de ex., legea electorală cu privire la alegerile de deputați în Comitetele naționale, ca și legea pentru alegerea deputaților în Adunarea Națională, stabilesc o procedură riguroasă și detaliată cu privire la dreptul de revocare a deputaților. În conformitate cu regulile stabilite de lege, propunerea de revocare se face după ace-

42) Proiect de decret cu privire la dreptul de rechemare a deputaților emis de Comitetul Executiv Central din Rusia la 4 dec. 1917.

43) V. I. Lenin, *Opere*, vol. 26, p. 321. E.P.L.P., Buc. 1954.

le-ași norme după care se fac propunerile de candidaturi. Asupra revocării se pronunță alegătorii din aceeași circumscripție în care a fost ales deputatul propus a fi revocat. Votarea se face direct și secret prin bulletine de vot special tipărite. Votarea este valabilă numai dacă au participat la vot cel puțin jumătate din alegătorii circumscripției electorale respective, iar deputatul se consideră revocat dacă pentru aceasta s-au pronunțat jumătate plus unul din votanți⁴⁴⁾.

Consacrarea de către Constituția și legile noastre electorale a principiului răspunderii și revocabilității deputatului constituie încă o dovadă a democratismului real al sistemului electoral și al întregii organizări de stat a R.P.R.

*Catedra de Teoria Statului
și Dreptului*

ИЗБИРАТЕЛЬНАЯ СИСТЕМА РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

Краткое содержание

Автор рассматривает избирательную систему Румынской Народной Республики, подчеркивая значение избирательной системы, отражающей степень демократизма всего политического устройства государства.

Обозревая главные избирательные законы Румынии после войны, автор выявляет как признак характеризующий весь процесс формирования и развития избирательного права нового, социалистического типа, то, что за весь этот период избирательная система расширилась, получив новое все более и более демократическое содержание, по мере укрепления и развития самого народно-демократического государства.

Нынешняя избирательная система и действующее избирательное право РНР, основываются на главных принципах закрепленных Конституцией, принятой 24 сентября 1945 года. Рассматривая основные принципы избирательной системы РНР (вообще, прямое, равное и тайное голосование), автор подчеркивает действительный, реальный характер избирательного социалистического права, радикально отличающий его от права буржуазных государств.

Автор особенно настаивает на материальных и юридических гарантиях права голоса в РНР и останавливается на некоторых более важных моментах развертывания выборов, как выдвижение кандидатов, организации выборной кампании и др.

Последняя часть статьи посвящена праву отзыва депутата и его ответственности перед избирателями. В отличие от избирательной системы большинства капиталистических государств, избирательное законодательство РНР признает принцип ответственности и отзыва депутата. Из того как это право регламентировано избирательными законами РНР

⁴⁴⁾ Ян Бартушка, Чехословацкое государственное право, Москва 1956, Госюриздат, стр. 28.

выявляется лишь раз преимущество социалистической избирательной системы.

Рассматривая отдельные моменты осуществления выборов а также и основные принципы избирательной системы, автор выявляет характерные черты избирательной системы РНР в сравнении с СССР и другими народно-демократическими государствами, подчеркивая одновременно, что отмеченные различия не затрагивают её социалистического содержания.

LE SYSTÈME ÉLECTORAL DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

R é s u m é

L'article est consacré à l'étude du système électoral de la République Populaire Roumaine, qui reflète — comme tout système électoral — le degré de démocratisation de la vie politique de l'État. Passant en revue les principales lois électorales de la Roumanie d'après la guerre, l'auteur y relève, comme un trait caractéristique au procès d'évolution du droit électoral roumain vers un nouveau type, socialiste, la démocratisation continuelle du système électoral, expresion du développement et d'affermissement de l'État démocratique populaire même.

L'actuel système électoral, comme toute la législation électorale en vigueur, est basé sur les principes établis par la Constitution du 24 septembre 1952. L'examen de ces principes (suffrage universel, égal, direct et scrutin secret) en leur application pratique met en évidence le caractère réel du droit électoral socialiste.

Dans son étude l'auteur insiste tout spécialement sur les garanties matérielles et juridiques du droit de vote dans la République Populaire Roumaine, en s'arrêtant sur les plus importantes étapes des élections, comme: proposition des candidatures et organisation de la campagne électorale.

La dernière partie de l'article s'occupe du droit de révocation et de la responsabilité du député devant les électeurs. En opposition au système électoral de la majorité des Etats capitalistes, le droit électoral roumain consacre le principe de la responsabilité et de la révocation du député. Ce principe prouve une fois de plus la supériorité du système électoral socialiste.

En examinant les différentes étapes des élections et les principes de base du système électoral roumain, l'auteur rapporte les particularités du système électoral de la République Populaire Roumaine à celles du système électoral de l'U. R. S. S. et autres pays de démocratie populaire et conclue que les différences constatées ne touchent pas à son contenu socialiste.

PACTUL DE ELIBERARE DIN SCLAVIE (*PACTUM OB LIBERTATEM*) ȘI PACTUL DE RĂSCUMPĂRARE A SCLAVULUI DIN FONDURILE SALE PROPRII (*REDEMPTIO SUIS NUMMIS*),
CONTRIBUȚIE LA CUNOAȘTEREA DEZVOLTĂRII CAPACITĂȚII SCLAVULUI ÎN DREPTUL ROMAN CLASIC
ȘI POSTCLASIC

DE

M. JACOTĂ

I

Economia lumii sclavagiste romane cunoaște, în sec. I-III e. n., înflorirea sa maximă: este perioada care corespunde epocii clasice a dreptului roman¹⁾.

La raporturile social-economice dintre oamenii liberi, în condițiile unei puternice dezvoltări a producției de mărfuri de tip sclavagist, luau parte și sclavii, cu un rol din ce în ce mai important²⁾.

Sclavii participau frecvent la raporturile economice dintre oamenii liberi încă de la sfârșitul Republicii (din epoca jurisconsultilor denumiți *veteres*), dar în calitate de reprezentanți ai stăpînitorilor de sclavi, deci în nume străin (*alieno nomine*): sclavul era instrumentul juridic de achiziție

1) Pentru economia lumii romane în sec. I-III: Mașkin N. A., *Istoria lumii antice*, trad. rom. București, 1954; Mașchin, *Principatul lui Augustus*, trad. rom. București, 1951; Mașchin, *Organizarea orășenească a Africii romane*, trad. rom. Institutul de Studii Romîno-Sovietic (dactilografiat); Tenney Frank, *Storia economica di Roma dalle origini alla fine della Repubblica*, trad. Lavagnini, Firenze, 1924; Rostovtzeff M., *Gesellschaft und Wirtschaft im roemischen Kaiserreiche*, Leipzig, (trad. engl.: *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford, 1927); Toutain, *L'Economie antique*, Paris, 1927.

2) Perioada de maximă dezvoltare a raporturilor de producție sclavagiste se poate situa între cel de-al doilea război punic și sec. II e. n. Imensa varietate a operațiilor juridice nu se încadra în întregime în categoriile recunoscute și sancționate de dreptul roman: un mare număr de simple pacte (*nuda pacta*) rămîneau în afara dreptului, fie că era vorba de pacte încheiate între oameni liberi, fie între liberi și sclavi. Pentru periodizarea istoriei romane: Kovaliov S. I., *Încercare de periodizare a istoriei romane*, Vestnic Drevnei Istorii, n. 4, 1955, pp. 108-11, Rev. Referate Istorie, 1, 1956.

și de contractare al stăpînului său, prelungirea personalității acestuia, ca și *filius familias* de altfel. Situația e bine cunoscută și ea nu formează obiectul preocupărilor noastre. În epoca clasică a dreptului roman, sclavii iau parte la raporturile social-economice nu numai în numele stăpînului de sclavi, a căror capacitate o împrumută, ci și în nume propriu (*proprio nomine*).

Aspectul social-economic al fenomenului a fost pus în lumină în mai multe rânduri³⁾. În schimb aspectul juridic al acestuia, deși a atras câteodată atenția cercetătorilor, nu a fost niciodată adîncit din punctul de vedere adoptat în acest studiu⁴⁾.

În fond, cu excepția noțiunii de obligație naturală⁵⁾, deosebit de mult studiată în ultima vreme, s-a pus foarte puțin problema formelor juridice pe care le îmbracă activitatea economică în nume propriu a sclavului. Și totuși această activitate exista și era deosebit de importantă. Ceea ce ne atrage atenția e faptul că un număr atît de mare de raporturi social-economice nu aveau nici o sancțiune. Dar frecvența și importanța lor trebuia să fi pus, cel puțin în unele cazuri, problema găsirii unor sancțiuni și aceasta cu atît mai mult cu cît înșiși stăpînii de sclavi erau interesați adeseori, în sancționarea simplelor pacte încheiate de sclavi.

Dacă ne gîndim la enorma cantitate de raporturi social-economice la care participau sclavii, lucru ce rezultă din textele reproduse în *Corpus Iuris* și din textele literare, putem desprinde importanța pe care o aveau în drept raporturile la care ne referim.

Din întreaga masă a acestor raporturi, un număr destul de mare (excepțînd obligațiile naturale) nu primeau nici o sancțiune în drept, din cauza structurii sclavagiste a societății romane, datorită căreia raporturile social-economice, la care participau sclavii în nume propriu, nu aveau existență juridică, fiindcă sclavul era lipsit de capacitate.

O răsturnare a acestor principii nefiind posibilă, noțiunea de obligație naturală a permis să se recunoască, încă din epoca clasică a dreptului roman, unele efecte juridice minore obligațiunilor asumate de sclav. Dar apelul la această noțiune se dovedea a fi în fapt insuficient, întru-

3) Wallon, *Histoire de l'esclavage dans l'antiquité*, Paris, 1879;

4) Ciccotî, *Le déclin de l'esclavage dans l'antiquité*, trad. G. Platon, Paris, 1910.

5) Ideea de obligație naturală apare pentru prima oară în Seneca, *De beneficiis*, 6, 4, 7; primele texte juridice în care întîlnim noțiunea, sînt datorite lui Iulianus și Iulianus (sfîrșitul sec. I și începutul sec. II, e. n.); în dreptul clasic singurele cazuri de obligație naturală admise par să fi fost acelea ale sclavului și fiului; în dreptul postclasic teoria s-a lărgit mereu cuprinzînd și alte situații, dar, cu toată impresia contrară lăsată de unele texte (D. 44, 7, 14), teoria n-a devenit niciodată generală. Cfr. Vazny, Jan, *Naturalis Obligatio*, studi Bonfante IV, p. 129-181; Peruzzi, *Interpretazione di Gai III, 119 a*, Studi Bonfante I, p. 71-81; Albertario, *Conferenze per il XIV centenario delle Pandette*, 1931, p. 339-343; Cuq Manuel, 1928, p. 363, nota 6 și 7; Monier, Manuel, 1948, p. 251 și 253; Hellmann Fr., *Naturalis Obligatio ex pacto. Zur Terminologie der römischen Rechtsquellen in der Lehre von der Unwirksamkeit der iuristischen Tatsachen* ZSS, RA, 13 (18/2), p. 235-360. Koschembar-Lyskowski, *La naturalis ratio en droit classique romain*, Studi Bonfante, III, p. 467-498.

cît nu acoperea întreaga sferă a raporturilor social-economice care aveau nevoie de o sancțiune.

Dar nici pornindu-se de la noțiunea de obligație naturală nu s-a ajuns niciodată în dreptul roman la o teorie generală a obligației naturale ca bază a capacității juridice a sclavului. Numai unele situațiuni au fost recunoscute ca dînd naștere la o obligațiune naturală.

Chiar în cazul în care raportul la care participa sclavul dădea naștere la o obligațiune naturală, modul indirect în care se asigura executarea raportului, nu era privit totdeauna ca satisfăcător. Se simțea cîteodată lipsa unei sacțiuni directe împotriva debitorului principal (fostul sclav) care era, în unele ipoteze, mai interesant pentru creditor decît eventualul fideiusor oferit de sclav și care era ales dintre oamenii liberi ⁶⁾. În condițiile economice ale sclaviei antice, nu erau prea excepționale cazurile în care potențialul economic al sclavului atrăgea atenția stăpînului de sclavi ⁷⁾.

De aceea s-a impus nevoia de a se recunoaște valabilitatea unor pacte încheiate de sclavi în nume propriu.

Unele din pactele sclavului, sub presiunea necesităților vieții sociale, au primit o anumită recunoaștere, în afara noțiunii de obligațiune naturală și a noțiunilor de pacte adăugate unui contract (*pacta adiecta*), pacte pretoriene sau legitime. În scopul acesta s-au întrebuintat instituții deja cunoscute de dreptul roman, dar folosite într-un scop nou. Metoda nu este nouă: ea a fost întrebuintată în diferite perioade de dezvoltare a dreptului roman de către jurisconșulți.

Alte pacte simple (*nuda pacta*), cum ar fi *redemptio suis nummis*, fără a fi recunoscute de dreptul civil imperial ca făcînd parte din categoria pactelor legitime, au primit totuși o anumită eficacitate prin constituțiuni imperiale, în afară de orice idee de recunoaștere a unei capacități naturale sclavului. Pactul de răscumpărare între *redemptor* și sclav (*redemptio suis nummis*) rămîne mai departe în afara dreptului.

În paginile de față ne vom ocupa de pactele sclavului. Dintre acestea vom studia pactul de eliberare din sclavie încheiat între stăpîn și sclav (*pactio pro libertate* sau *pactum ob libertatem*) și pactul de răscumpărare a sclavului din fondurile sale proprii (*redemptio suis nummis*). Ele constituie cazuri tipice de convenții nesancționate de dreptul roman în mod direct, dar cărora li s-a recunoscut o existență juridică, în mod ocolit, fără ca regulile dreptului roman, privind incapacitatea sclavului, să fi fost înfrînte formal.

În epoca clasică sclavul ia parte, cum am amintit deja, la raporturile social-economice, fie în numele stăpînului său, fie în numele său

6) Numai astfel se explică soluția curioasă dată în fr. 7, 8, D. 4, 3, text pe care îl analizăm mai jos p. 401 și urm.

7) Există sclavi capabili și întreprinzători care devin bogați puțin timp după eliberare. Despre unul dintre aceștia, care face să aștepte în fața porții pe fostul său stăpîn, vorbește Seneca (*Ad Lucilium*, XLVII). Stare ante limen Calisti dominum suum vidi...; trebuie să menționăm, și această observație se aplică la întreaga lucrare, că sclavii care participă la viața juridică, în numele stăpînului sau în numele lor propriu, sînt totuși o pătură redusă de sclavi privilegiați. Pentru restul masei sclavilor, exploatarea devine, în această perioadă, mai aspră.

propriu. În primul caz, sclavul se prezintă ca un instrument al stăpînului, a cărui capacitate o împrumută. În al doilea caz, sclavul se prezintă în nume propriu și atunci, în unele cazuri, raportul la care participă e recunoscut de dreptul natural, iar obligația sa e o obligație naturală, iar în alte cazuri, raportul la care participă sclavul nu e recunoscut ca un raport de drept natural și sancționat ca atare, dar, sub presiunea necesităților sociale primește totuși o anumită eficacitate juridică. Tocmai aceste raporturi pe care concepția romană le situa în afara dreptului, merită să ne rețină toată atenția. Ele nu erau ilicite, dar nici n-aveau existență juridică. Frecvența lor în textele juridice indică rolul deosebit pe care-l îndeplineau. Atare fenomene sînt semnificative într-o perioadă de criză a unei orînduiri ⁸⁾.

În schimb, aspectul juridic al acestuia, deși a atras cîteodată atenția cercetătorilor, nu a fost niciodată adîncit din punctul de vedere adoptat în acest studiu ⁹⁾.

II

Pactul de eliberare din sclavie

Punctul de dezrobire din sclavie încheiat între stăpîn și sclav (*pactio pro libertate* sau *pactum ob libertatem*) e amintit de numeroase texte din Digeste ¹⁰⁾.

8) Autorii sovietici au studiat variate aspecte ale sclaviei antice și mai ales ale perioadei de descompunere a societății sclavagiste romane: Alpatov N., *O nouă etapă în studiul problemelor perioadei de tranziție de la antichitate la evul mediu*, Analele Romîno-Sovietice, n. 1, 1959; Vipper R.I., *Cultura antichității și creștinismului*, Analele Romîno-Sovietice, nr. 1, p. 41-54; Siuziumov M. I., *Procesul de feudalizare a imperiului roman*, Analele Romîno-Sovietice, nr. 3, 1955, pp. 87-105; Kajdan A.P., *Despre unele probleme discutabile din istoria formării relațiilor feudale în imperiul roman*, Analele Romîno-Sovietice, nr. 1, 1954, pp. 14-45; Kuzovkov D. V., *Despre condițiunile care au dat naștere deosebirilor în dezvoltarea sclaviei și dezvoltarea sa maximă în antichitate*, Analele Romîno-Sovietice, nr. 3, 1954, pp. 5-19. Lentzman I.A., *Tîrgul de sclavi din Delos*, Vestnic Drevnei Istории, nr. 1, 1950, rec. în Studii și Cercetări de Istorie veche, I, 1951, p. 313; Stærman E. M., *Colegii și familii de sclavi în perioada imperiului*, Vestnic Drevnei Istории, nr. 3, 1951, rec. în Studii și Cercetări de Istorie veche, I, 1951, p. 341; *** *Despre economia naturală și producția de mărfuri în societatea sclavagistă*, Analele Romîno-Sovietice, I, 1954, pp. 5-14; *** *Problema căderii orînduirii sclavagiste (rezultatele discuției)*, Vestnic Drevnei Istoriei, n. 1, 1956, pp. 3-14, Revista de Referate Istorie, n. 3, 1956 și în Analele Romîno-Sovietice nr. 3, 1956, pp. 113-125; Benkliev S. N., *Orînduirea social-economică a Romei în sec. I e. v.*, Revista de Referate Istorie, nr. 3, 1956.

9) Instituția sclaviei a fost foarte mult cercetată din diferite puncte de vedere, dar pactele de eliberare ale sclavilor și pactele de răscumpărare, deși au făcut cîteodată obiectul unor studii sau comentarii, nu au fost totuși niciodată cercetate din punctul nostru de vedere, anume al validității raporturilor la care participau sclavii în nume propriu: Gluck, *Ausfuhrliche Erläuterung der Pandecten*, vol. VI, pp. 461-462; Pothier, *Pandectes de Justinien*, Paris, 1819, vol. 16 titlul VIII pp. 360-361; Lotmar Ph., *Marc Aurels Erlass ueber die Freilassungsaufgabe*, ZSS, RA, 1912, pp. 301-382; autorul face un studiu al edictului lui Marcus Aurelius, cercetînd actele juridice intervenite între oamenii liberi referitor la dezrobirea sclavilor; nu privește problema din punctul de vedere al participării sclavilor la aceste raporturi; Seuffert L., *Der Loskauf vom Sklaven mit ihrem Geld*, recenzia Koschaker, ZSS, RA, 23 (1903), p. 516.

10) Mai importante: D. 40, 1, 6; 4, 3, 78; 15, 1, 50, 3; 15, 3, 3, pr.; 33, 8, 8, 5; 16, 1, 13, pr.; 15, 3, 2; C. 4, 6, 9; C. 4, 14, 3;

Pactele dintre stăpîn și sclav, avînd ca obiect aranjamente în vederea eliberării, erau un lucru obișnuit, chiar înainte de epoca clasică. Unele erau sancționate prin contractul *iusiurandum liberti* de care, aici, nu ne vom ocupa deloc¹¹⁾.

Termenul folosit de texte, *pactio pro libertate* sau *pactum ob libertatem*, e denumirea generică care se referă la toată varietatea pactelor avînd ca obiect dezrobirea unui sclav.

Prin pactul de eliberare, sclavul obține dezrobirea sau promisiunea de dezrobire în schimbul unei sume de bani plătită sau numai promisă stăpînului. Pactul acesta constituie o obligațiune naturală¹²⁾. De multe ori e garantat prin fideiusiune.

Care e valoarea acestor pacte ?

Potrivit principiilor inițiale ale dreptului roman, pactul de libertate nu era valabil, *iure civili*, în epoca lui Labeo (sec. I e.n.) și nici mai târziu. Dar textele ne arată că astfel de pacte erau frecvente în dreptul clasic. Aproape orice dezrobire era precedată de o înțelegere între stăpîn și sclav în privința condițiilor dezrobirii și a raporturilor care urmau după manumisiune¹³⁾.

Pactul de eliberare dădea naștere la o obligațiune naturală în persoana sclavului. Stăpînul nu era obligat. Consecințele decurg din noțiunea de obligațiune naturală fiind insuficiente¹⁴⁾, interesul stăpînului fiind mare, situațiunile fiind frecvente, pactul acesta a primit o sancțiune energetică, a cărui mecanism de aplicare rezultă din analiza fragmentului 7, 8, D. 4, 3¹⁵⁾ (infra p. 9 și urm).

11) Karlova, *Roemische Rechtsgeschichte*, Leipzig, 1901, II, 1, p. 1118.

12) Cfr. D. 16, 1, 13, pr.; Monier, Manuel, II, p. 251-253: În cazul cînd eliberarea este făcută în schimbul plății efective concomitente, operația juridică, exorbitantă de la principiile dreptului civil asupra capacității sclavului, este executată și problema unei sancțiuni care să-i asigure executarea nu se mai pune. Această problemă rămîne întreagă, atunci cînd eliberarea s-a produs contra promisiunii sclavului de a plăti sau cînd plata sumei se face contra promisiunii de eliberare sau cînd, în fine, ambele părți au promis, una plata, iar alta eliberarea.

13) Karlova, *op. cit.*,¹¹⁾ p. 1118-1120.

14) Problema executării simplelor pacte rămîne deschisă: fostul sclav putea fi constrins la executare printr-o acțiune decretală *in factum*. Cazul probabil era rar. Cel mai adeseori, mijlocul nejuridic de constrîngere, îl constituie însăși raportul de forță dintre patron și client. Alteori se putea folosi rechemarea în sclavie pentru ingratitudine, limitată curînd de pretor.

În ce privește executarea stăpînului, aceasta putea fi asigurată de interesul său. Remarcăm că, pusă în acești termeni, problema iese din cadrul dreptului roman. Dar cînd se întrebuițează instituții ale dreptului roman pentru a se asigura o sancțiune simplelor pacte (*pacta nuda*), cercetarea rămîne în acest cadru.

15) D. 4, 3, Ulpianus libro undecimo ad edictum, 7, 8: „*Servus pactionis pro libertate reum domino dedit ea condicione, et post libertatem transferatur in eum obligatio: manumissus non patitur in se obligationem transferri. Pomponius scribit locum habere de dolo actionem. Sed si per patronum stabit, quo minus obligatio transferatur, dicendum ait patronum exceptione a reo summovendum. ego moveor: quemadmodum de dolo actio dabitur, cum sit alia actio? Nisi forte quis dicat, quoniam exceptione patronus summo-*

În textele dreptului clasic, pactul de eliberare apare prima oară într-o soluție dată de Labeo (contemporan cu Augustus) și referită de Ulpian în Digeste (33, 8, 8, 5). În această speță, între stăpîn și sclav s-a încheiat un pact de eliberare în virtutea căruia stăpînul promite sclavului să-l elibereze, în schimbul unei sume de bani, din care sclavul plătește o parte. După aceasta, stăpînul moare. În virtutea unei dispoziții a testamentului său, sclavul este eliberat și i se lasă cu titlu de legat, peculiu pe care sclavul îl avusese în administrare. În conformitate cu principiile din materia peculiuului, Labeo, urmat de Ulpian, e de părere că suma plătită de sclav, în vederea eliberării, nu trebuie considerată ca făcînd parte din peculiu. Soluția este favorabilă interesului moștenitorilor stăpînului, fiindcă suma plătită de sclav rămîne în patrimoniu lor. O astfel de soluție ilustrează raporturi de fapt între stăpîn și sclav, caracteristice numai pentru perioada sclaviei antice dezvoltate și perioada declinului societății sclavagiste, eliberarea sclavilor e ușor de obținut, din moment ce sclavul poate trata cu stăpînul; sclavul dispune de o sumă de bani, care în fapt e considerată ca a sa proprie; cu această sumă el se poate răscumpăra, deși, conform regulilor dreptului civil, sclavul nu poate avea nimic al său (D. 40, 1, 4, 1).

Numeroase fragmente din Digeste se referă la pactele de eliberare dintre stăpîn și sclav. Ele înfățișează o mare varietate de situații, care se pot clasifica astfel:

A. a) Sclavul, în urma convenției cu stăpînul său, plătește o sumă de bani pentru a obține eliberarea (D. 44, 5, 2, 2; 12, 4, 3, 5; 29, 2, 71, 2; 15, 3, 3, pr.; 33, 8, 8, 5; 15, 1, 50, 3). Este o situație care, dacă sclavul n-ar fi incapabil juridicește, ar constitui o operație nenumită de tipul *do ut facias*.

b) Sclavul obține eliberarea în schimbul promisiunii de a plăti o sumă de bani stăpînului după eliberare (D. 15, 1, 11, 1; 44, 5, 2, 2); situație corespunzînd operației nenumite de tipul *facio ut facias*.

c) Stăpînul conferă libertatea sclavului cu condiția ca acesta să plătească unui terțiu o sumă (D-35, 1, 94): operație tot de tipul *facio ut facias*.

d) Sclavul dă un lucru stăpînului în schimbul libertății, de ex. o sclavă (D-14, 4, 10).

B. Trebuie considerată ca o variantă a situației de sub A, cazul în care sclavul încredințează banii unui terțiu rugîndu-l să-i remită stăpînului în schimbul eliberării. Această situație e intermediară între pactul de libertate și pactul numit *redemptio suis nummis*. Aici terțul nu-l răscumpără pe sclav. Stipulează numai de la *dominus* eliberarea sclavului. Convenția dintre stăpîn și terțiu e sancționată de o acțiune *praescriptis verbis* și o *condictio* (D-5, D. 5, 3, 2; 29, 2, 71, 2; 12, 4, 3, 2-3; 12, 1, 19, pr.; 12, 4, 1, pr.).

veri potest, si agat cum reo, debere dici, quasi nulla sit actio quae exceptione repellitur, de dolo decernendam: atquin patronus tunc summovetur, si nolit expromissorem ipsum manumissum accipere. Expromissori plane adversus manumissum dari debet de dolo: aut si non sit solvendo expromissor, domino dabitur“.

Fr. 7, 8, D. 4, 3, cuprinde următoarea speță:

Între un sclav și stăpînul său intervine un pact de eliberare din sclavie. Sclavul neputînd plăti banii înainte de eliberare, obligația sa e garantată de un fideiusor (*reus*). Convenția dintre stăpînul sclavului și *reus* e valabilă *iure civili*. În schimb pactul dintre stăpîn și sclav dă naștere la o obligație naturală numai (Gaius, 3, 119 a). Convenția dintre stăpîn și sclav garantată de fideiusor are o clauză foarte importantă pentru părți: sclavul își ia angajamentul ca după eliberare să-și asume obligația fideiusorului. Clauza aceasta poate fi inserată în convenție, fie în favoarea stăpînului, fie în favoarea fideiusorului, fie în favoarea ambilor. În interesul fideiusorului, cînd obligația sa este, în intenția părților, nu numai accesorie, dar și esențialmente provizorie. Cînd potențialul economic al sclavului îl interesează pe stăpîn mai mult decît capacitatea de plată a fideiusorului, atunci clauza prin care sclavul se angajează să ia asupra sa obligația fideiusorului (clauză pe care o vom numi pe scurt: *ut post libertatem transferatur in eum obligatio*), e în favoarea stăpînului.

Clauza din pact *ut post libertatem transferatur in eum obligatio* e deosebit de importantă pentru materia noastră, deoarece din existența ei decurg anumite efecte ale pactului din speța relatată și aceste efecte îl disting de o altă variantă a pactului de eliberare din sclavie, despre care vom vorbi mai jos, în care lipsește această clauză.

În fragmentul din Ulpian, pe care îl analizăm, (D. 4, 3, 7, 8),¹⁶⁾ se găsesc două categorii de soluții, dintre care unele nu se explică decît ca soluții ale variantei a doua de pact de eliberare, adică ale unei convenții fără clauza susmenționată (*ut post libertatem* etc.). Prima soluție, în care obligația sclavului e sancționată printr-o acțiune de dol, e expusă în fragmentul nostru pînă la fraza: *expromissori plane*. A doua, în care acțiunea de dol contra sclavului e dată numai subsidiar, conform regulilor dreptului civil, de la *expromissori plane* pînă la finele fragmentului.

A. Să analizăm mai întîi pactul de eliberare din sclavie care conține clauza *ut post libertatem transferatur in eum obligatio*, fiindcă e menționat expres în frag. 7, 8, D. 4, 3 și primele soluții se referă la acesta.

a) Prima situație, indicată de Ulpian, constă în faptul că, după eliberare, sclavul nu mai vrea să ia asupra sa obligația asumată de fideiusor (*reus*). În acest caz, Pomponius dădea fostului stăpîn o acțiune de dol contra libertului (fostul sclav), iar Ulpian adopta același punct de vedere).

Soluția e totuși surprinzătoare din punctul de vedere al regulilor

16) Index Interpolationum, Suppl. I (1929) semnalează interpolațiuni în fr. 7, 8, D. 4, 3: *ego ssq.: nisi forte... accipere*; Guarneri Citati, BIDR 32, 1922/23, p. 254 n. 2, reține, împreună cu Riccobono, fr. 7, 8, interpolat; Pringsheim, Miszellen, ZSS, RA, 41, 1920, p. 257 și urm. și n. 9, p. 257, semnalează, ca indicii de interpolare: 1) *nisi forte* 2) de dolo, fără *actio*; quoniam... potest în vorbire indirectă; 3) *si nolit expromissorem insum manumissum accipere*; autorul reține ca interpolat și finele fragmentului: *expromissori... dabitur*; 4) *plane* cuvînt preferat de compilatori: Lenel, ZSS, RA, 39, 139; Seckel, s. v. *plane*.

dreptului civil. Normal, fideiusorul unei obligațiuni naturale este singurul obligat care poate să răspundă *iure civili*. Singura sancțiune indirectă este cea rezultând dintr-o acțiune de drept civil pe care stăpînul o are contra fideiusorului. Această sancțiune există și în speța noastră și nu e paralizată de nici o excepție.

Remarca aceasta a făcut-o și comentatorul care a introdus glosa următoare în text: *Ego moveor: quemadmodum de dolo actio dabitur cum sit alia actio? Nisi forte quis dicat: quoniam exceptione patronus summoveri potest, si agat cum reo, debere dici, quasi nulla actio sit quae exceptione repellitur, de dolo decernendam. Atquin patronus tunc summovetur, si nolit expromissorem ipsum manumissum accipere.*

După părerea noastră, pasajul *ego moveor... manumissum accipere* exprimă nedumerirea unui comentator didactic, exprimată sub formă de glosă marginală și inserată mai târziu în textul lui Ulpian. Acesta nu înțelege soluția lui Pomponius și Ulpian, care înfringe regulile dreptului clasic. Acțiunea de dol, acțiune subsidiară¹⁷⁾, nu se poate da decât

17) Acțiunea de dol creată de Aquilius Galus în 66 e. v. (cf. Monier, Man. 1948, p. 70, textele citate) a cunoscut o transformare interesantă, semnalată, pînă la o anumită etapă, de autori. Textul edictului nu definește dolul, ceea ce a permis o evoluție destul de accentuată a conținutului noțiunii. Textul edictului: *quae dolo malo facta esse dicuntur, si de his rebus alia actio non erit et iusta causa esse videbitur, iudicium dabo* (D. 4, 3, 1, 1). Pentru Servius, dolul e o manoperă în vederea înșelării cuiva (D. 4, 3, 1, 2). La Labeo noțiunea e mai largă: e dol nu numai cînd e vorba de o simulație, ci și în cazul unei simple înșelăciuni (D. 4, 3, 1, 2). Ulpian primește această ultimă definiție. Monier (*op. cit.*, p. 71), notează că acțiunea de dol se apropie, la finele dreptului roman, de acțiunile rei persecutorii. Girard (Manuel, 1928, p. 452), observă că restrîngerea cîmpului de aplicare a acțiunii... îi dă fizionomia de acțiune în îndeminzare... a unui sistem organizat pentru rezilierea actelor considerate ca defectuoase. Cuq (Man. 1923, p. 584, nota 8) arată că în materie de dol trebuie să se invoce cel puțin un act dolosiv, o lipsă de cuvînt (D. 11, 7, 14, 2). Cf. Karlowa, R. R. G. 1901, II 1, pp. 1063-1081; Bonfante, *Istituzioni di diritto romano*, ed. 10, Roma, 1934. Sistem de părere că acțiunea de dol a fost dată și în afară de limitele indicate de autorii suscitați, deci nu numai pentru a rezilia acte considerate ca defectuoase sau delictuoase, ci și pentru a asigura îndeplinirea unor pacte lipsite de sancțiune (D. 4, 3, 34; 4, 3, 20; 11, 7, 14, 2). În același scop se întrebuintă acțiunea de dol pentru a sancționa unele pacte ale sclavului. E cert în exemplele date de noi, în paginile care au precedat, că jurisconsultii utilizau acțiunea de dol ca o acțiune de sancționare a pactului, fiindcă nu s-ar putea spune în general că în dreptul roman, orice nerespectare de pact, constituia o călcare de cuvînt și se sancționa prin acțiunea de dol. Numai unele din pacte erau sancționate în felul acesta, pe cînd altele nu. Dacă nerespectarea cuvîntului dat în cadrul unui pact ar fi constituit un dol, lucrul acesta s-ar fi întîmplat în toate cazurile de acest fel. Or, de fapt lucrul acesta nu se întîmplă. Sînt multe pacte care nu dau loc la acțiunea de dol în cazul cînd una din părți nu-și respectă cuvîntul dat. Numai anumite pacte, nesancționate în alt fel, și a căror lipsă de sancțiune era considerată ca jenantă pentru interesele clasei dominante, primeau, în felul acesta, o sancțiune. Fără a face o analogie, amintim utilizarea noțiunii de delict civil, art. 993, cod. civ. romîn, în dreptul modern burghez, pentru a se sancționa neîndeplinirea unor promisiuni de luare în căsătorie, nule conform dreptului civil, dacă promisiunea a antrenat o daună pentru reclamant (și dacă toate celelalte condițiuni cerute pentru existența unui delict civil sînt îndeplinite). În acest caz promisiunea nulă conform dreptului civil, în calitate de convenție, e producătoare de efecte juridice ca delict civil. În dreptul roman, acțiunea de dol are un aspect și mai accentuat de sancțiune a unor pacte. Bineînțeles, nu e vorba de o teorie generală. S-a acordat acțiunea de dol numai în puține cazuri, dar atunci ea funcționează ca sancțiune a unui pact nul după dreptul

în cazul în care nu există o altă acțiune, iar în speța noastră aceasta există și e acțiunea stăpînului contra fideiusorului — acțiune civilă. Și totuși, Pomponius și Ulpian dau acțiunea de doi contra libertului și resping acțiunea din contractul de garanție contra fideiusorului.

Răspunsul justificativ al comentatorului ar explica numai una din ipotezele posibile ale speței, și anume aceea a patronului care se opune ca obligația garantului să se transfere asupra fostului sclav, dar nu explică și cealaltă ipoteză în care sclavul nu vrea să ia asupra sa obligațiunea fideiusorului. În realitate din cauza naturii speței, Pomponius și Ulpian au trecut peste unele reguli ale dreptului civil, acordînd dincolo de limitele obișnuite acțiunea de dol. Din punctul de vedere al înlănțuirii ideilor, fraza *ego moveor... manumissum accipere* nu pare a fi scrisă de Ulpian. Ea apare ca o inserare posterioară în textul inițial. Finele fragmentului nu trage concluzia logică din îndoilele exprimate. Fraza cu care se încheie fragmentul 7, 8, (*expromissori plane...*) nu răspunde la obiecția ridicată prin *ego moveor...* ci dă soluții la o altă speță, neprevăzută în fragmentul 7, 8.

În sprijinul susținerii noastre se mai poate invoca și un argument de stil: Ulpian dă soluția și apoi își exprimă mirarea față de ea.

Dar să revenim la situația referită sub punctul A. Vom observa că, deși refuzul eliberatului de a prelua asupra-și obligația prevăzută în pactul lipsit de sancțiune, nu ar trebui să aibă nici un efect juridic, totuși, în fapt, promisiunea sclavului e atît de esențială pentru raporturile între părți, încît prima acțiune admisă de jurisconsult este acțiunea de dol contra fostului sclav. Acțiunea de dol, acțiune subsidiară, devine aici o adevărată acțiune principală.

Această soluție, care forțează regulile dreptului roman, e admisă numai din cauza locului central pe care, din punct de vedere social și economic, îl ocupă sclavul în raportul dat. Soluția corespunde interesului oamenilor liberi (stăpîni de sclavi sau fideiusori). Ea indică limpede cum transformarea condiției sclavului în societatea sclavagistă se reflectă în unele soluții de speță ale dreptului clasic. Sancțiunea normală a pactul de libertate, care e acțiunea contra fideisorului (*reus*) e lăsată deoparte și înlocuită cu alta care pune persoana sclavului în centrul preocupărilor juridice. De angajamentele lui, sclavul ajunge să răspundă, în primul rînd, el.

În această situație, fiindcă pactul de libertate e sancționat prin acțiunea de dol, stăpînul de sclavi nu mai poate introduce acțiunea din

civil. Cf. Pringsheim, *Miszellen (Subsidiarität und Insolvenz)*, ZSS, RA, 41, (1920), pp. 252-263; texte unde acțiunea de dol e o acțiune de executare a contractului: D. 4, 3, 9, 1; 19, 5, 5, 3; 19, 5, 16, 1; acțiunea de dol e dată de preferință de bizantini pentru a remedia lipsurile sistemului de acțiuni, de ex. D. 4, 3, 13, 1; cf. Pernice, *Labeo*, 2, 1, 201, nr. 3; 4, 3, 31; 4, 3, 32; Pernice *Labeo*, 2, 1, 229, nr. 5, 4, 3, 37; De Medio, *BIDR*, 16, 63; 19, 5, 5, 3; 19, 5, 14, pr.; 19, 5, 15; 21, 2, 21, pr. cf. Pernice, *Labeo*, 2, 1, 223, n. 3; 37, 5, 8, 2; 39, 3, 1, 12; 39, 5, 18, 3; 44, 4, 11, 1; 46, 3, 95, 1; 46, 3, 95, 1; 2, 52, 24; Cicero, *De officiis*, 3, 24, 92; *pacta et promissa semperne servanda sint, quae nec vi nec dolo malo ut praetores solent facta sint*; Wanger, *Institutes of the Roman law of civil procedure*, N. Y., trad. engl. O. Harrison Fisk.

contractul de garanție contra fideiusorului, fiindcă patronul e îndestulat și acțiunea rămîne fără de obiect. Iată, deci, că aici acțiunea de dol e sancțiunea principală a pactului și această sancțiune e îndreptată contra sclavului, care are în realitate rolul principal, și nu contra fideiusorului contra căruia, din punctul de vedere al regulilor dreptului civil, ar trebui să se introducă. Nu sîntem în fața unui dol propriu-zis, ci a unei promisiuni neîndeplinite. Acțiunea de dol nu este admisă pentru a distruge un act făcut cu călcarea regulilor dreptului, ci pentru a acorda unei convenții fără acțiune, sancțiunea necesară.

Dar dacă fostul sclav e insolubil?

Textul nu ne dă soluția, dar e ușor să răspundem: stăpînul de sclavi are acțiunea din contract contra fideiusorului.

Dar dacă fideiusorul e insolubil?

În situația pe care o analizăm și pe care am prezentat-o sub punctul A, cazul nu se poate pune, căci de la început stăpînul trebuie să se îndrepte contra libertului¹⁸⁾. Dar dacă totuși libertul e insolubil, atunci stăpînul are deschisă acțiunea din contract contra fideiusorului: aceasta nu i se mai poate refuza acum.

b) A doua situație care se poate ivi, în aceeași speță, nu e menționată în fragmentul 7, 8, fiindcă nu dă loc la nici o dificultate: e cazul în care sclavul, după manumisiune ia asupra sa obligația garantată de fideiusor. E cazul normal.

c) A treia situație e aceea în care stăpînul preferă să se îndrepte direct contra fideiusorului, deși fostul sclav se oferă să ia asupra lui obligația asumată de garant¹⁹⁾. Lucrul acesta nu e posibil. Patronul nu se poate opune ca libertul să ia asupra lui obligația fideiusorului. Pactul garantat de fideiusor poartă clauza *ut post libertatem transferatur in eum obligatio*. Patronul care nu acceptă ca fostul sclav să ia asupra sa obligația fideiusorului va fi respins printr-o excepție, dacă cheamă în judecată pe fideiusor, fiindcă astfel au convenit părțile.

Pactul de libertate cu clauza *ut post libertatem* este așadar sancționat, în princial, prin acțiunea de dol. S-a rezolvat, în felul acesta, problema sancțiunii pentru o convenție nulă conform dreptului civil, fără totuși ca principiile acestuia să fie răsturnate. Sclavul rămîne mai departe incapabil în nume propriu în dreptul civil. Cum însă în virtutea unei reguli mai vechi, sclavul se obliga civilmente prin delictele săvîrșite cît era în sclavie (D. 44, 7 14), sancționarea unui pact al sclavului printr-o acțiune de dol apărea ca în totul corectă și tradițională.

Soluția din fragmentul nostru cuprinde unul din cazurile de extindere a acțiunii de dol cu scopul de a obține sancționarea unor acte care, altfel, ar fi fost nule, deci lipsite de o sancțiune directă conform dreptului civil. Soluțiile, care nu se pot explica decît în modul arătat mai sus, marchează o etapă nouă pe calea dezvoltării capacității sclavului, ca

18) D. 4, 3, 7, 8: *Pomponius scribit locum habere de dolo actionem.*

19) D. 4, 3, 7, 8: *Sed si per patronum stabit, quo minus obligatio transfetur dicendum ait patronus exceptione a reo summovendum.*

un rezultat al rolului tot mai important pe care sclavul îl joacă în raporturile social-economice.

B. Fragmentul 7, 8, în încheierea sa (*expromissori plane... domino dabitur*) amintește de două noi sancțiuni:

a) O acțiune de dol pe care o are fideiusorul contra fostului sclav.

b) O acțiune de dol pe care o are stăpînul contra liberatului dacă fideiusorul e insolubil. În fraza de la finele paragrafului, (*expromissori plane... domino dabitur*) observăm o schimbare de termeni: *expromissor* și *dominus* în loc de *reus* și *patronus*, așa cum era la începutul fragmentului 7, 8. Fiind vorba de un raționament în continuare, această schimbare surprinde. Examinînd soluțiile propuse la finele paragrafului (*expromissori plane... domino dabitur*), ajungem la concluzia că acestea nu pot fi soluții la speța examinată de noi (supra lit. A. un pact de eliberare între stăpîn și sclav cu clauza *ut post libertatem* etc.

În adevăr, în cazul pactului de libertate cu clauza *ut post libertatem*, studiat mai sus, nu se poate vorbi de o acțiune de dol a fideiusorului contra fostului sclav, căci ea n-ar avea obiect. O atare acțiune ar exista dacă, contrar promisiunii, sclavul eliberat nu ia asupra sa obligația, iar fideiusorul e urmărit și plătește. Dar acțiunea de dol pe care o are stăpînul și pe care trebuie să o utilizeze în mod obligatoriu în primul rînd contra fostului sclav, face ca să nu mai cheme în judecată pe fideiusor, iar în ipoteza că fostul sclav, împotriva căruia se introduce de patron acțiunea de dol, e insolubil, o acțiune de dol a fideiusorului contra libertului n-ar prezenta interes pentru acela.

Nu poate fi vorba de asemenea, de o acțiune de dol pe care ar avea-o stăpînul contra fostului sclav, dacă fideiusorul e insolubil, fiindcă era stabilit de la începutul fragmentului 7,8 că stăpînul e obligat să introducă acțiunea de dol contra libertului în primul rînd, ceea ce făcea ca insolabilitatea fideiusorului să nu aibă importanță; iar ca stăpînul de sclavi să fie nevoit să introducă acțiunea contra fideiusorului, trebuia să fi introdus mai întîi o acțiune contra fostului sclav și acestat să fi fost insolubil: în situația aceasta, stăpînul nu ar mai fi avut nici interes și nici o nouă acțiune ca să o introducă din nou contra libertului.

În realitate, nepotrivirea dintre începutul fragmentului 7, 8 și finele lui e indiciul unor interpolări, de origine, probabil, justiniane. Soluțiile date în finele fr. 7, 8 și comentate de noi mai sus sub punctul B, se referă la o a doua variantă a pactului de eliberare din sclavie, garantat de un terțiu și anume la un pact de eliberare, garantat de un terțiu și fără clauza *ut post libertatem* (supra lit. B), care este varianta cea mai simplă. Consecințele pactului, după soluțiile pe care le avem la finele fragmentului 7, 8 (*expromissori plane... domino dabitur*) sînt următoarele:

Executarea pactului e asigurată printr-o acțiune rezultînd din contractul încheiat de garant (aici *expromissor*) și de patron, fost stăpîn al sclavului de eliberat, (aici numit *dominus*). E acțiunea normală. Fideiusorul, dacă e urmărit și executat de patron, are în mod subsidiar o acțiune de dol contra fostului sclav.

Dacă fideiusorul, contra căruia se îndreaptă, în primul rînd, patronul, e insolubil, atunci patronul are acțiunea de dol contra libertului, fiindcă

a fost înșelat prin darea unui fideiusor insolvabil și iarăși acțiunea de dol e subsidiară.

Pactul de eliberare din sclavie, garantat de un terțiu, necuprinzînd clauza *ut post libertatem*, ipoteză care nu mai figurează în text, era probabil amintit de fr. 7, 8 înainte de interpolare²⁰⁾.

Soluțiile examinate sub lit. B nu se pot referi la speța de la începutul fr. 7, 8, ci numai la varianta pactului de eliberare garantat de un fideiusor fără să conțină și clauza *ut post libertatem*. Mențiunea despre acest de-al doilea pact a dispărut din text. Soluțiile date la începutul fragmentului (*servus pactionis... manumissum accipere*) și la finele lui (*ex-promissori plane... domino dabitur*) se contrazic și nu se pot înțelege decît dacă le considerăm date pentru două variante diferite ale aceluiași pact de eliberare din sclavie garantat de un fideiusor.

Acțiunea de dol, instrument de recunoaștere ocolită a obligațiilor asumate de sclavi, era mînuită cu multă subtilitate, făcîndu-se numeroase distincții. Pactul în care stăpînul era creditor era mai adesea sancționat, decît acela în care sclavul era beneficiar.

Un astfel de exemplu se găsește în D. 2, 14, 7, 18. Acest text pune problema pactelor *ut minus solvatur*, încheiate de către sclav sau de moștenitor (*heres extraneus*), relativ la succesiune, dar înainte de acceptarea succesiunii²¹⁾.

Un astfel de pact, încheiat de moștenitor cu creditorii succesiunii e valabil.

În ceea ce privește pactul succesoral *ut minus solvatur* încheiat de sclavul moștenitor, înainte de a dobîndi libertatea și hereditatea, soluția a evoluat în cursul dreptului roman clasic și postclasic.

Părerea cea mai veche, este aceea exprimată de jurisconsultul Vindius (consul în 138 e. n.)²²⁾ și se dovedește conformă cu principiile dreptului roman dintr-o etapă mai timpurie. Sclavul, neavînd capacitate, nu poate face acte juridice valabile. Deci: „Dacă sclavul este acela care încheie pactul, înainte de a dobîndi libertatea și hereditatea, nu-i va folosi pactul“. Motivarea soluției, care urmează în text: „fiîndcă sub condiție a fost instituit herede“ e interpolată²³⁾.

20) Index Interpolationum, Suppl. I, nu indică suprimarea unei părți din textul original, dar mai mulți autori au semnalat introducerea unor fraze de compilatori.

21) Moștenitorii puteau să refuze o succesiune al cărui pasiv era mai mare ca activul, ceea ce făcea mai dificilă situația creditorilor. În acest caz se obișnuia ca moștenitorii să convină cu creditorii ca aceștia să se mulțumească cu o cotă parte numai din ceea ce le era datorit. Acesta era pactul *ante aditam hereditatem, ut minus solvatur*.

22) D. 2, 14, 7, 17: *Si ante aditam hereditatem paciscatur quis cum creditoribus ut minus solvatur pactum valiturum est. 18 Sed si servus sit qui paciscitur, priusquam libertatem et hereditatem apiscatur, quia sub condicione heres scriptus fuerat, non profuturum pactum Vindius scribit: Marcellus autem libro octavo decimo digestorum et suum heredem et servum necessarium pure scriptos, paciscentes priusquam se immisceant putat recte pacisci, quod verum est. Idem et in extraneo herede: qui si mandatu creditorum ad erit etiam mandati putat eum habere actionem. Sed si quis, ut supra retulimus, in servitute pactus est, negat Marcellus, quoniam non solet ei proficere, si quid in servitute egit, post libertatem: quod in pacti exceptione admitendum est.*

23) D. 2, 14, 7, 18. Lenel, ZSS, RA 39, (1918), 127, *Textkritische Miscellen*. Textul original era: *sed si servus sit qui paciscitur, priusquam libertatem et hereditatem apis-*

Un progres în condiția juridică a sclavului e relevat de răspunsul lui Marcellus (care scrie sub Antoninus Pius și Marcus Aurelius, 138—180 e. n.), potrivit căruia sclavul, (moștenitor necesar) și heredele *suus* (de asemenea un moștenitor necesar), instituți fără condiție moștenitori, pot să încheie pact *ut minus solvatur* cu creditorii succesoriali înainte de dobândirea succesiunii. Soluția este admisă în folosul creditorilor moștenirii, care au tot interesul să vadă cât mai repede reglementate datoriile succesoriale. Într-o oarecare măsură, regula incapacității sclavului devenise jenantă.

Textul care urmează e obscur din pricina interpolărilor. În continuare, Marcellus se referă la alte pacte, decât pactul *ut minus solvatur*, încheiate de sclavi înainte de eliberare. Acestea, conform regulii generale a dreptului roman, nu mai sînt valabile ²¹⁾.

Justinian realizează un nou progres în această materie. Soluțiile sale sînt introduse în textele vechi pe cale de interpolare. Sclavul se va putea folosi de excepțiunea de pact convenit sau de excepțiunea de dol ²⁶⁾.

Problema pactelor *de non petendo* încheiate de sclav e reluată într-un text din *Paulus, libro tertio ad edictum*, care pune aceeași întrebare (D. 2, 14, 21, 1) ²⁶⁾. Jurisconsultul discuta valabilitatea pactelor *de non petendo*, încheiate de fiul de familie sau de sclav; *pactul ne a patre dominove petatur* sau de fiu, *ne a se petatur*, sînt valabile conform edictului pretorului. Pactul sclavului, *ne a se peteretur*, (care e un pact al sclavului în nume propriu) e nul (D. 2, 14, 21, 1). Fraza *de doli exceptione videamus*, pare a fi introdusă de Justinian ²⁷⁾. Aceasta ar însemna că spre sfîrșitul dreptului roman, pactul sclavului are o anumită eficacitate în favoarea sa după ce se eliberează ²⁸⁾.

catur non profuturum pactum, et rel. Marcellus a dat soluția: *suum heredem et servum necessarium pure scriptos, paciscentes... recte pacisci*, adoptată și de Ulpian. Compilatorii au introdus *quia sub condicione heres scriptus fuerat*, pentru a pune de acord textul lui Vindius cu acel al lui Marcellus. Despre interpolarea aceluiași text, Riccobono, *Stipulatio et instrumentum* ZSS, Ra, 4), (1922) p. 361.

24) Dacă nu se admite interpretarea aceasta, nu se poate explica contrazicerea dintre cele două texte: *servum necessarium r... recte pacisci* și *sed si quis, ut supra retulimus, in servitute pactum est, negat Marcellus, quoniam non solet ei proficere, si quid in servitute egit, post libertatem*.

25) Fr. 7, 18, dela *sed si quis... post libertatem* pare a fi clasic. *Quod in pacti exceptione admitendum est, sed an vel doli ei prosit exceptio quaeritur* e semnalat interpolat de Index Interpolationum sub locul citat; sfîrșitul fr. 7, 18: *immo et in servo doli exceptio non est respuenda*, e interpolat; deci Justinian acordă excepția de pact convenit sau de dol spre a sancționa pacte ale sclavului *ante aditam hereditatem...*

26) 2, 14, 17, *Filius servusve si paciscantur, ne a patre dominove petatur, 18, sive de eo paciscantur, quod cum ipsis, sive de eo, quod cum patre dominove contractum est, 19, acquirent exceptionem.*; D. 2, 14, 21, 1: *Quod si servus, ne a se peteretur, pactus fuerit, nihil valebit pactum: de doli exceptione videamus.*

27) Index Interpolationum, col. 26 și Suppl. I, col. 28.

28) În fr. 21, 1, D. 2, 14, sîntem în fața unui pact *de non petendo* în nume propriu, care e sancționat printr-o excepție de dol, adică același mijloc juridic care sancționează pactele *de non petendo* între oamenii liberi.

III

*Pactul de răscumpărare a sclavului din fondurile sale proprii
(Redemptio suis nummis)*

Pactul de răscumpărare din sclavie era o convenție încheiată de sclav cu o persoană liberă, care, cu suma de bani primită de la sclav, îl cumpăra de la stăpîn și îl elibera. Sclavul putea alege această a doua cale de a dobîndi libertatea, în cazul cînd prefera să nu trateze direct cu stăpînul său, a cărui obligație nu era sancționată în nici un fel. Persoana străină, care se interpunea între stăpîn și sclav, se numea *redemptor*, iar pactul este denumit în texte *suis nummis redemptio*.

Pactul, de un uz curent în dreptul clasic, a ajuns să fie, din cauza frecvenței și importanței dobîndite, sancționat prin o constituție a împăraților Marcus Aurelius și Lucius Verus ²⁹).

Sclavul nu poate avea nimic al său, conform regulilor dreptului roman ³⁰). Dar deja cu mult înainte de epoca clasică era admis că sclavul poate dispune în fapt de unele sume de bani ³¹) sau de anumite lucruri ³²). Se consideră că sclavul s-a răscumpărat cu banii săi, în toate cazurile în care cel care îl răscumpără (*redemptor*) nu a întrebuințat banii săi proprii și dacă a existat de la început o înțelegere în acest sens ³³).

Ficțiunea e un procedeu mult întrebuințat de jurisconșulți de-a lungul dreptului roman, pentru a pune de acord imobilitatea relativă a dreptului cu necesitățile ivite în urma transformărilor sociale și economice. Pe lîngă ficțiunea că sclavul ar avea ceva în proprietate, întîlnim și aceea că sclavul poate fi creditor sau debitor ³⁴). Ficțiunile se multiplică pe măsură ce raporturile social-economice corespund tot mai puțin cu starea regulilor de drept. În cazul nostru, jurisconșulțul admite ca o ficțiune că sclavul ar putea avea ceva al său propriu (*verum coniventibus oculis credendum est suis nummis eum redemptum, cum non nummis eius, qui eum redemit, comparatur*). În cazul acesta, ca și în toate de aceeași natură, admiterea ficțiunii nu înseamnă altceva decît introducerea realității pe o cale ocolită în dreptul roman, pentru ca regula fundamentală,

29) D. 40, 1, 4 : *Is qui suis emitur epistula divorum fratrum ad Urbium Maximum in eam condicionem redigitur, ut libertatem adipiscatur*. Numeroase texte vorbesc de pacte de răscumpărare sau de variante ale acestuia : D. 40, 1, 4—6 ; 40, 1, 19 ; 5, 1, 53 ; 5, 1, 67 ; 46, 3, 83 ; 1, 12, 1 ; 12, 4, 5, 1—3 ; 12, 1, 19, pr. ; 16, 3, 1, 33 ; 19, 5, 5, 2—3 ; 19, 5, 7 ; 23, 2, 45, 2 ; 28, 5, 85, 2 ; 29, 2, 71, 1 ; 37, 15, 3 ; 38, 2, 3, 4 ; 2, 4, 10, pr. ; Pothier, *Pandectes de Justinien*, Paris, 1819, vol. 16, pp. 360—361. Glueck, *Ausfuhrliches Erläuterung der Pandecten*, vol. VI, pp. 461—462 ; Lotmar Ph., *Marc Aurels Erlass ueber die Freilassungsaufgabe*, ZSS, RA, 33 (1912), pp. 304—382 ; Seuffert L., *Der Loskauf von Sklaven mit ihrem Geld*, ZSS, RA, 29 p. 516.

30) D. 40, 1, 4, 1 : *Et primo quidem nummis suis non proprie videtur emptus dici, cum suos nummos servus habere non possit : et rel.*

31) Plautus, *Aulularia*, 5, 1 ; Rodens, 4, 2 ;

32) D. 40, 1, 4, 1.

33) D. 40, 1, 4, 2—3.

34) D

pentru sistemul de drept sclavagist, a incapacităţii sclavului, să rămîie în picioare.

Nu e lipsit de interes să vedem sursele de care dispune sclavul pentru răscumpărare. Banii pot proveni din peculiul său, sau dintr-un câştig care vine dinafară. Un prieten poate dona, împrumuta sau se poate angaja să împrumute ³⁵⁾.

Pactul de răscumpărare a sclavului din fondurile sale proprii poate să-şi producă efectele prevăzute de constituţiunea imperială, numai dacă sînt îndeplinite anumite condiţii ³⁶⁾.

În primul rînd convenţia trebuie să aibă loc înainte de răscumpărarea sclavului. Dacă cineva cumpără pe sclav şi apoi sclavul se oferă să plătească preţul, nu mai sîntem în faţa unui pact de răscumpărare. Noul stăpîn nu ar mai putea fi obligat de sclav în virtutea constituţiunii imperiale, la eliberare. Cumpărarea sclavului de la stăpîn trebuie să aibă loc în conformitate şi ca o executare a unui pact între sclav şi *redemptor (emptio ex titulo pacti)*.

Sclavul trebuie să plătească tot preţul eliberării lui *redemptor*.

În fine, sclavul trebuie să nu se găsească într-una din situaţiile în care eliberarea nu este permisă.

Pactul acesta e sancţionat de dreptul imperial în afara procedurii obişnuite, a singurii proceduri judiciare atunci: *ordo iudiciorum privatorum*. De aceea pactul rămîne în marginea dreptului civil, intrînd, după concepţia clasei stăpînitorilor de sclavi, numai în sfera măsurilor de simplă poliţie. Sancţiunea era de ordin administrativ; ea ţinea de dreptul de constrîngere al magistratului sau al funcţionarului imperial. Ideea a cărei aplicare se făcea, nu era aceea de consacrare a capacităţii sclavului, ci de măsură luată de stat printr-un funcţionar, în vederea interesului general al clasei dominante (păstrarea ordinii publice), contra unui interes individual, egoist şi limitat al unui stăpîn de sclavi. În loc de o dezvoltare a unei reguli sau instituţii de drept obligaţional, care să permită părţilor de a săvîrşi acte valabile prin efectele lor de drept privat, avem de-a face aici cu efecte a căror realizare este asigurată de organele administrative, în afara tehnicii normale a unui act de drept privat.

Sclavul, care a încheiat un pact de răscumpărare cu un terţiu, are drept, cînd părţile se găsesc la Roma, să se plîngă prefectului oraşului. În provincie, la instanţa guvernatorului. Regula aceasta care permite sclavului să se plîngă în faţa magistratului sau funcţionarului de unele fapte ale stăpînitorilor de sclavi, se explică prin interesul clasei dominante — mai larg înţeles — de a nu exaspera pe sclavi prin abuzurile săvîrşite. Constituţia lui Marcus Aurelius se situează pe linia concesiilor făcute sclavilor, prin reforme neesenţiale, atunci cînd imperiul traversa o perioadă critică.

Sclavul răscumpărat din banii săi dobîndeşte libertatea în virtutea

35) D. 40, 1, 5.

36) D. 5, 1, 67: *Qui se dicit suis nummis redemptum, si hoc probaverit, exinde liber erit ex quo redemptus est, quia constitutio non liberum pronuntiari praecipit, sed restitui ei libertatem iubet.*

constituției lui Marcus Aurelius, chiar dacă *redemptor* nu-și îndeplinește obligația de eliberare. Dovedind *extra ordinem*, pactul de răscumpărare, sclavul devine liber din momentul în care s-a produs răscumpărarea.

IV

Concluzii

Analiza pactelor încheiate de sclavi ne-a dezvăluit un aspect puțin cercetat al problemei capacității sclavilor.

Într-o primă perioadă de dezvoltare a sclaviei în statul roman, pînă în perioada războaielor panice), procesul de exploatare sclavagistă se desfășura în familiile patriarhale, ca grupuri posedînd o coeziune efectivă și conduse de un șef cu puteri teoretic nelimitate.

În condițiile economice date, sclavii împărtășeau în fapt condiția celorlalte persoane în putere, lucrînd împreună cu șeful de familie și sub supravegherea sa. În drept însă distanța dintre omul liber și sclav era la început de netrecut, iar puterea stăpînului asupra sclavului enormă, avînd drept limită *ius vitae necisque*. Termenul de *potestas* (*dominica*), care nu pare a fi totuși termenul cel mai vechi exprimînd puterea asupra sclavului, arată energic dar exact, conținutul exorbitant al drepturilor stăpînului de sclavi.

În perioada de înflorire a sclavagismului, cînd are loc o dezvoltare crescîndă a producției de mărfuri, se ajunge la o intensificare a exploatării sclavului. Variate metode servesc la atingerea acestui scop: promisiunea de eliberare din sclavie, în cazul unei deosebite hărnicii, exploatarea serviciilor libertilor, peculiu acordat sclavului și a.

Dezvoltarea producției de mărfuri pune problema reprezentării stăpînilor de sclavi, care e rezolvată, fără creații noi, de *prudentes* și de pretor, prin dezvoltarea instituției peculiuului și prin crearea acțiunilor date de *peculio et de in rem verso, institoria, exercitoria, quod issu*.

În ultimul secol al republicii, și mai ales în timpul imperiului, se desemnează fenomenul improductivității muncii sclavului, în noile condiții economice ale perioadei de înflorire a sclavagismului. Unele munci care se încredințează sclavului cer, din partea sa, cunoștințe, pricepere și interes, calități pe care nu le poate avea un sclav exploatat în vechile condiții. Situația economică nou creată impune stăpînului să acorde mai multă libertate și un oarecare interes în munca sclavului.

În timpul imperiului, cu deosebire din secolul al doilea, apar un număr de dispoziții care limitează puterea stăpînilor de sclavi. În primul rînd, sînt reduse la un drept de corecție, pus sub supravegherea magistratului, atribuțiile de pedepsire ale stăpînului. Dreptul imperial ajungea să protejeze astfel, în o anumită măsură, ființa fizică și morală a sclavilor. Măsurile, constituind pentru noi o recunoaștere a persoanei fizice sau morale a sclavului, erau, în concepția romană, simple măsuri cu caracter de ordine publică, într-o perioadă grea pentru existența imperiului. În aceeași categorie trebuie să situăm recunoașterea

unei *cognatio servilis*, a dreptului de a se plinge magistratului *extra ordinem* etc.

Efectul cel mai interesant al transformărilor economice din ultimele secole ale republicii și primele trei secole ale imperiului, îl constituie însă apariția sclavilor, în nume propriu, într-o serie de acte juridice care uneori au fost sancționate de dreptul roman.

Instituțiile juridice care exprimă această realitate sînt, între altele, obligațiunea naturală și acțiunea sau excepția de dol.

Au fost sancționate încă din epoca clasică a dreptului roman, prin mijloace *extra ordinem*, pactele de răscumpărare ale sclavilor și anume printr-o *querela*. În dreptul clasic, după concepția romană, *querela* nu constituie o acțiune judiciară. Dimpotrivă, natura *querelae* se transformă în dreptul romano-bizantin. Indiferent de caracterul *querelae*, în dreptul clasic, ea constituie, nu mai puțin, un mijloc pus la îndemîna sclavului și ceea ce trebuie notat este faptul că o poate folosi sclavul, cît timp este sclav. N-are importanță că stăpînul nu este decît un stăpîn fiduciar: în drept fiind, e vorba de un stăpîn și un sclav; principiul clasic este înfrînt.

O anumită variantă a pactului de eliberare din sclavie încheiat între stăpîni și sclavi, cu clauza *ut post libertatem transferatur in eum obligatio*, a fost sancționată cu acțiunea de dol încă din epoca clasică. Tot atunci și pactele *ut minus solvatur*, încheiate de sclavul moștenitor. Înainte de a primi succesiunea, cu creditorii succesoriali, au primit sancțiunea unei excepții de dol.

În ultima perioadă a dreptului roman au fost sancționate pactele *de non petendo* ale sclavilor cu o excepțiune de dol, cît și cu o *petitio in factum actio* (C. 4, 14, 3).

Iată efectul juridic al unor convențiuni la care sclavul ia parte în nume propriu. Am mai putea adăuga un număr mare de convențiuni care, deși au fost considerate de către literatura romanistică ca nesancționate, totuși e vădit, la o analiză mai atentă, că au anumite efecte juridice, așa că putem admite că ele sînt sancționate într-un anumit fel. E drept că aceste sancțiuni rămîn restrînse și în general unilaterale. Dar prin recunoașterea unor efecte, pactul dobîndește, parțial, o existență juridică. Acest lucru se întîmplă din cauză că unele raporturi social-economice la care participă sclavul erau prea frecvente sau puneau în joc interese prea mari ale stăpînilor de sclavi, ca să poată fi ignorate în totul. Dar pe de altă parte, recunoașterea unei capacități sclavului ar fi însemnat abolirea instituției sclaviei, lucru ce nu putea veni din partea clasei dominante.

În condițiile economice ale crizei generale a sistemului sclavagist, raporturile dintre stăpîni și sclavi, raporturi de putere, în virtutea căroră sclavul aparține stăpînului cu același titlu ca un lucru, pierd din caracterul pe care îl avuseseră în perioada sclaviei patriarhale. De multe ori raportul dintre stăpîn și sclav nu mai e un raport de putere: stăpînul are un drept asupra sclavului care poate consta, spre exemplu, în prestațiunea periodică a unei sume de bani.

În ultima perioadă a dreptului roman, punctul final al evoluției

de mai multe secole a condiției juridice a sclavului era următorul: sclavul nu avea capacitate conform dreptului civil, însă locul real ocupat în economia societății romano-bizantine se exprima printr-un mecanism ingenios, dar nu mai puțin complicat, care asigura efecte juridice unor acte nule conform dreptului civil, mecanism pe care l-am descris mai sus.

Evoluția aceasta a condiției juridice a sclavului trebuia să se termine în dreptul lui Justinian, în care existau premisele pentru recunoașterea unei capacități juridice complete acestora. Lucrul acesta totuși nu s-a întâmplat: evoluția nu a putut ajunge în drept la punctul normal de dezvoltare, din cauză că recunoașterea unei capacități juridice complete sclavului, în nume propriu, pe baza noilor realități social-economice, ar fi însemnat negarea totală a sclaviei, ceea ce nu putea veni din partea clasei dominante. Calea aleasă a fost un compromis care nu a rezolvat, precum și era de așteptat, ci mai curînd a subliniat contradicția, scoțînd în relief caracterul nedrept și artificial al sclaviei. S-a păstrat regula veche a dreptului civil, cît privește incapacitatea sclavului de a participa în nume propriu la actele juridice, care era una din regulile principale ale dreptului sclavagist, dar s-au recunoscut unele efecte juridice cu caracter minor unor raporturi la care participau sclavii în nume propriu.

Poziția aceasta contradictorie e ilustrată de un fragment celebru din *Corpus iuris civilis*.

Sub numele jurisconsultului Florentinus, care a scris către finele epocii clasice a dreptului roman, apare în *Digeste*³⁷⁾ și în *Institulele lui Justinian*³⁸⁾ un fragment în care se afirmă caracterul natural al libertății (*naturalis facultas*) și caracterul nedrept și artificial al sclaviei, declarată ca fiind o instituție *contra naturam*. Definind sclavia ca o instituție prin care cineva e supus în mod nefiresc, unei puteri străine, acest text ruinează, în mod implicit, fundamentul ideologic al sclaviei.

Fragmentul pus sub autoritatea lui Florentinus, este expresia teoretică și punctul de ajungere al unor adînci transformări în economia și conștiința societății sclavagiste romane. În același timp, fragmentul constituie suportul unor interesante construcții juridice, printre care trebuie să enumerăm și pactele analizate de noi în acest studiu și noțiunea de obligație naturală. Aceste construcții apar în germene în epoca clasică a dreptului roman și se dezvoltă în epoca postclasică, fără însă ca evoluția să atingă, pînă la acea dată, punctul ei final: desființarea sclaviei; aceasta n-a putut fi, pe plan juridic, rezultatul revoluției generale a sclavilor care a lichidat sclavagismul ca mod fundamental de producție, înlocuindu-l cu modul de producție iobăgist, întrucît procesul revoluționar (sec. IV-V) de răsturnare a sclavagismului, prin acțiunea sclavilor, aliați cu păturile plebeiene și cu barbarii, n-a avut caracterul unei revoluții total antisclavagiste în rezultatele ei. Sclavia a încetat să fie modul de producție fundamental, dar ea a continuat să existe pînă în plin ev mediu.

37) D. 1, 5, 4, pr.

38) Inst. I, 3, 1.

ПАКТЫ РАБА В РИМСКОМ ПРАВЕ

Краткое содержание

Авторы трудов по римскому праву занимались вообще юридическими делами заключёнными свободными людьми или рабами работавшими во имя своих рабовладельцев. Настоящая работа изучает некоторые пакты заключённые лично рабами, которые, принимая во внимание общее правило римского права, относящееся к недееспособности раба, не имели юридического существования. Эти пакты, многочисленные в Диджестах часто интересовали в той же мере и рабовладельцев. Правило недееспособности раба, как одно из основных правил римской юридической системы, не могло быть устранено.

Но, в результате противоречий, присущих эпохе распада рабовладельческого общества, непризнание никакой действующей силы некоторых пактов, заключённых рабами, оказалось противоречащим интересам рабовладельцев. В этом случае юрисконсулты использовали с обратной целью некоторые институты римского права (как действие обмана и исключение обмана, и т. д.) или наказания, внесудебные в римской концепции классической эпохи, как жалоба *extra-ordinem*, чтобы придать определённую действительность недействительным соглашениям по гражданскому праву. Работа рассматривает в этом отношении пакты освобождения от рабства, (*pactio pro libertate*), пакты выкупа от рабства за собственные деньги (*redemptio suis nummis*), пакт *ut minus solvatur*, заключённый рабом наследником, *ante aditam hereditatem* и пакты *de non petendo* раба.

ESSAI SUR LES PACTES CONCLUS PAR LES ESCLAVES

R é s u m é

On a beaucoup étudié la condition juridique de l'esclave en droit romain et les auteurs ont mis en lumière cette vérité élémentaire que l'esclave constitue pour son maître un instrument d'acquisition juridique. Dans cette situation l'esclave peut figurer dans un acte juridique en empruntant la capacité de son maître (*alieno nomine*), question dont on ne s'occupe pas dans le présent essai.

Dès le dernier siècle de la République et surtout aux premiers siècles de l'Empire (pendant l'époque classique) de profonds changements sociaux donnent à certains esclaves privilégiés un potentiel économique qui leur permet de prendre part en leur propre nom, à toutes sortes d'opérations, qui, étant donné l'incapacité de l'esclave, n'ont pas de sanction juridique. C'est à ce sujet très délaissé par les auteurs, que notre étude s'attache.

La règle de l'incapacité de l'esclave était une des règles fondamentales du droit romain. Il n'était pas possible qu'on la supprimât. Pourtant par une contradiction inhérente à cette société à son déclin, l'intérêt des maîtres des esclaves demandait, quelquefois de reconnaître

une certaine efficacité à des pactes sans valeur pour le droit civil. On obtenait ce résultat en faisant appel à des institutions préexistantes dans le droit romain, mais employées dans un sens détourné, notamment l'action et l'exception de dol, ou à des moyens de contrainte mis en action en dehors des règles du droit civil, comme par exemple, la plainte *extra ordinem* (*querela*) devant les magistrats. L'auteur étudie exempli gratia quelquesunes de ces opérations de l'esclave faites en son propre nom: a) Le pacte *pro libertate*, outre qu'il donne naissance pour l'esclave à une obligation naturelle, prend la sanction d'une action de dol, dont le mécanisme résulte du frag. 7,8,D.4,3; b) Le pacte *redemptio suis nummis*, reçoit la sanction d'une *querela* (*extra ordinem*), ce qui n'était pas à l'époque classique une sanction judiciaire, mais simplement administrative, en dehors d'aucune idée de capacité de l'esclave; c) Le pacte *ut minus solvatur*, conveuu par l'esclave héritier *ante aditam hereditatem*, reçoit, sous certaines conditions, la sanction d'une exception, dès l'époque classique; les autres pactes *de non petendo* convenus par l'esclave, reçoivent l'*exceptio pacti* ou *doli* ou une *petitio in factum actio* ou d'autres sanctions dans le droit de Justinien.

EMINESCU ȘI PASCOLI

● DE

ȘT. CUCIUREANU

Meritul apropierei acestor două nume aparține profesoarei italiene Rosetta Del Conte. Până la ea comparatiștii au stabilit relații poetice și de gândire exclusiv între Eminescu, Leopardi și Petrarca, conjecturându-se doar „coincidențe tematice” între poetul român și Torquato Tasso iar, o dată cu apariția în paginile revistei „lașul literar” a studiului *Originea unor versuri din variantele lui Eminescu*, s-a deslușit mai precis raportul Eminescu-Dante.

Del Conte vine așadar cu o noutate vrednică să fie luată în atentă considerație. Cum se face, — se poate întreba pe drept cuvânt istoricul literar, — că abia acum s-a găsit cineva care să se gândească la înrudirea, bine întemeiată după cum se va vedea, între Eminescu și poetul romagnol? Întârzierea descoperirii, fiindcă așa am numi-o, poate fi explicată în chipul următor. Pesimismul lui Eminescu conduce pe comparatist dintr-odată la G. Leopardi, după cum melancolia poeziei sale de iubire amintește numai-decât atmosfera lirică a lui Petrarca. Pascoli, cu toată declarația ocazională a lui D'Annunzio, anume că de la Petrarca încoace Italia n-a cunoscut un liric mai însemnat ca dînsul, n-a avut peste hotare notorietatea de care s-au bucurat primii. În Italia poezia pascoliană a trezit discuții interminabile și uneori înverșunate, care au avut darul pe de o parte să ilumineze această poezie, dar a insinuat în același timp unele rezerve estetice. La aceste considerente trebuie să se adauge faptul că numele lui Pascoli se asociază în mintea cunoscătorului obișnuit al literaturii italiene cu acel gen de poezie fragmentară, impresionist-descriptivă, de inspirație rustică și familială, care constituie nota specifică a poetului, asigurându-i de fapt gloria literară, notă care nu poate sugera vreo apropiere cu Eminescu. Dar iată că s-a ivit în fine cercetătorul care, avîndu-l în minte pe Eminescu și cunoscîndu-l temeinic, cum era și firesc, pe Giovanni Pascoli, a fost surprins de unele corespondențe izbitoare între cei doi poeți. Ele merită, cum spuncam, o analiză atentă, cu atît mai mult, cu cît, așa cum am arătat în 1942, Pascoli a cunoscut literatura noastră prin unele traduceri și articole ale lui P. E. Bosi, publicate între 1915 și 1908 în revista florentină „Nuova Rassegna di Letterature Moderne” și, la un moment dat, și-a exprimat dorința să învețe limba română.

În studiul său, *Eminescu e Pascoli*, apărut în revista italiană „Belfagor” (1957) Del Conte discută mai întîi vechea paralelă Eminescu-Leopardi, constatînd că între pesimismul poetului nostru și pesimismul poetului recanatetz există o deosebire esențială de temperament, căci în vreme ce Eminescu este cuprins de acel *brivido metafisico*, cum se exprimă autoarea, al doilea rămîne la austeritatea unei atitudini tragic lucide. Încît „personalitatea spirituală a lui Leopardi nu ne poate ajuta să-l înțelegem în întregime pe Eminescu”.

Un alt poet italian, continuă Del Conte, a bătut drumul lui Eminescu „spre soluții alogice, în care sugestia sentimentului triumfă asupra evidenței adevărului, dedus sever prin speculația rațională” și acesta este Giovanni Pascoli. De altfel există între amîndoi, constată autoarea, și o interesantă „corespondență de mediu familiar și de întîmplări exterioare”. Astfel ambii s-au născut și au trăit epoca „paradisului copilăriei” la țară, rămînînd sufletește legați, primul de Romagna „cea însoțită”, al doilea de „pitoresca

sa Bucovina". Aducind cuvenita rectificare că poetul român își petrece copilăria la Ipotești, reminiscențele rurale bucovinene rezumându-se în genere la „geniul romantic" al locurilor și la măreția codrilor care completează mitic viziunea pădurii de pe dealul moldovenesc al primei copilării, apropierea biografică stabilită de autoare se impune; comparația între mortalitatea familiilor ambilor poeți și între existența aspră a adolescenților purtați de marea socială din care-i salvează doar munca istovitoare, justifică pe plan biografic paralelismul Rosettei Del Conte. La acestea se adaugă neînțelegerea și chiar adversitatea contemporanilor față de poezia lor cu totul nouă (la Pascoli revoluționară, la Eminescu evolutivă până la atingerea perfecțiunii creatori). Iată chiar cuvintele autoarei:

„Și unul și celălalt, — poetul de la Ipotești și solitarul de la Barga, — trebuie să-și plece capul în fața necesității. Revizor sau controlor de biblioteci și gazetar, unul, arhivist ori profesor de școală medie, celălalt, ei vor trebui să risipească bogății de energie, științei de inteligență, în ocupații fastidioase și rău compensate, însă vor fi siliți să-și apere plina amară, cheltuindu-se în ciocnirea neegală cu interese avare și cu invidii meschine: zeflemisiți până și în efortul lor poetic inovator de către unii neînțelegători ireductibili, chinuți de ușoara afirmare a unor talente mult mai puțin elocvente și originale decît ale lor".

După ce ilustrează, documentat, adolescența întunecată a amînduror poeților, invocînd stihurile grele de revoltă ale lui Eminescu:

Zdrobiți orînduiala cea crudă și nedreaptă
Ce lumea o împarte în mizeri și bogății...
O aduceți potopul...

care exprimă și atitudinea lui Pascoli din tinerețe, autoarea atacă probleme de conștiință. Plecînd de la versurile din *Mortua est*: „Se poate ca bolta de sus să se spargă. Să cadă nimicul cu noaptea lui largă" / și urm., Del Conte găsește că ele conduc la ideea prăbușirii lumilor, exprimată de Pascoli în poezia *Alla cometa di Halley: Terra non più, Cielo non più, ma il Niente...* Evident ambii poeți au avut sentimentul micimii omului în fața universului, un sens ontologic bogat în rezonanțe poetice, numai că aceste trăiri, purtînd pecetea vremilor în care ambii poeți și-au purtat osînda vieții, pîrînd din înclinații deosebite. Pascoli, se știe, a fost urmărit de teama catastrofelor naturale și a prăbușirilor cosmice, și în aceasta găsea un imbold mai mult pentru predica înfrățirii sociale, — iar piesa de mai sus traduce acest sentiment, devenit motiv frecvent în poezia sa de inspirație „cosmică", în timp ce versurile respective din *Mortua est*, generate de un fapt autobiografic, exprimă „concluzia alogică" a unui temperament romantic byronian, într-un moment anumit.

Un limbaj poetic asemănător oferă unele versuri din *Ciocco* și din *Scrisoarea I* dar și aici se impune o constatare: în respectivul loc Eminescu plutește cu gîndul în viziunea Facerii pe cînd Pascoli își exprimă înfiorarea în fața unei posibile surpări generale a lumilor. Desigur, mișcîndu-se ca într-un fel de „ebbrezza del divenire cosmico", ambii adoptă expresia înalt evocatoare.

Și unul și celălalt speculează spațiile, formulează întrebări grele. Coborînd din înalțuri învingi, scrutează destinul ființei trecătoare, caută sensul întunecat al unei lumi pe care istoria o îngroapă în straturi ca într-o „racă" uriașă, observă, în dezamăgirea lor, finalitatea absurdă a unui „Principiu" creator. Și Eminescu și Pascoli sînt „incapabili de a se mulțumi cu realitatea". Gîndirea lor depășește marginile experienței și ale rațiunii, „întreabă tăcerea, bate la porți închise". De aici atitudinea de împăcată descurajare la Pascoli, de zbuciumată renunțare la Eminescu. Chinuri și atitudini ce caracterizează în genere pe romantici și pe continuatorii lor din societatea burgheză.

Autoarea aduce numeroase citate din care rezultă adesea, cu evidență, oarecare similitudine de gîndire speculativ-poetică, atitudinea pesimist-meditativă a celor doi poeți căci „ceea ce face dezolat drumul omenirii, este prezența aspră, tenace, a răului" Pascoli scrie:

Il male è più grande di Dio

Nel mondo, di grande, c'è il male!

și apoi: *Vano il grido, vano il pianto...*, în timp ce Eminescu ajunge la „marea renunțare“:

Trecă falnic cine o trece

Tu te-ndreaptă după o rază!

și din nou Pascoli: „O dulce-i umbra destinului comun / în stinsul cămin!“, versuri care prilejuiesc Rosettei Del Conte concluzia: „Însă noi știm că nici un cămin stins nu poate încălzi inima omului și nu-i poate susține munca plină de curaj“.

Studiul poartă, în final, următoarea notă a istoricului literar Luigi Russo, directorul revistei: „Dată fiind, în Italia, cunoașterea redusă a literaturii române, bucuroși am găzduit acest articol al R. Del Conte, profesoară de literatură română la Universitatea din Milano, chiar dacă cercetarea critică a autoarei privește numai „conținutul“ poeziei leopardiene, și al aceleia a lui Eminescu și Pascoli“.

Din paralela R. Del Conte rezultă în adevăr că pe de o parte inspirația cosmică, pe de alta un oarecare limbaj poetic pot stabili unele puncte de contact între ambii autori. Ele se înmulțesc dacă se cercetează, cu textele dinainte, fațete ale tristeții lor, uneori surprinzător de similară în formulare. Se cuvine însă să se observe că aceste atingeri apar întâmplător, fiind doar coincidențe de simțire și exprimare, explicabile prin epocă, experiențe de viață și cultură și mai ales prin familiarizarea cu școala romantică. Eminescu nu avea cum să-l cunoască pe Pascoli iar acesta nu a aflat despre poetul nostru decât prea puțin, aproape de sfârșitul vieții.

Interesant este, iarăși, faptul că apropierea discutată poate fi extinsă și asupra a ceea ce se numește atmosferă poetică, în unele cazuri simțitor aceeași. Mă gândesc la unele plutiri în vrajă selenică, la adierile de amurg, moi, murmur de izvoare în noapte, „freamăt de codru“, la poezia funerară și în genere la acea împăcare tristă în mijlocul elementelor trezitoare de vis, care ne întâmpină în „notația“ lirică a lui Pascoli, explicându-se, cred, și la Eminescu prin aceeași sursă romantică. A se compara de pildă *Colloquio*, *Ultimo sogno* etc. (*Myricae*) cu *O mormă...* ș. a. Iată, în Pascoli, o intonație eminesciană:

..Udivasi un fruscio
sottile, assiduo, quasi di cipressi ;
quasi d'un fiume che cercasse il mare
inesistente, in un immenso piano:
Io ne seguiva il vano sussurrare,
sempre lo stesso, sempre più lontano.

Și acesta nu este singurul acord, quasi identic, în orchestrația pe ton minor a amândurora.

70 DE ANI DE EXISTENȚĂ A LIMBII ESPERANTO

DE

ARITON VRACIU

Se împlinesc anul acesta 70 de ani de la crearea limbii esperanto, 70 de ani de existență a ei ca mijloc de comunicare în relațiile internaționale. În iulie 1887 Ludovic Zamenhof, un medic polonez, publică, după eforturi îndelungate, prima sa lucrare cuprinzând principiile fundamentale ale acestei limbi artificiale.

Se cunosc în general numeroasele încercări de a rezolva problema diversității lingvistice a lumii. Chestiunea devine și mai acută, dacă ne gândim că în epoca noastră numărul limbilor vorbite pe glob se ridică la 2796, cifră destul de apreciabilă. Și nu trebuie neglijat faptul că limbile acestea sînt foarte deosebite una de alta în ceea ce privește aspectul fonetic, structura gramaticală, vocabularul și sistemul de scriere. E drept, un savant, pentru a fi la curent cu publicațiile ce apar în alte țări, poate asimila, bineînțeles cu un efort susținut și îndelungat, 5-6 limbi străine. Dar aceasta este încă insuficient. Lucrările științifice se editează nu numai în rusă, franceză, engleză, germană, italiană sau spaniolă, ci și în chineză, arabă, hindustană, română, japoneză, turcă, maghiară, estonă, letonă, armeană, gruzină ș. a. m. d. Pe de altă parte, chestiunea afectează nu numai domeniul activității strict științifice, ci este legată și de probleme cu caracter cultural, economic și chiar politic. La diferitele întruniri și congrese internaționale organizarea de traduceri îngreuiază foarte mult comunicarea directă între reprezentanții a diferite națiuni. Tentativele de a reinvia latina sau de a impune una din limbile naturale ca unealtă de comunicare pe plan mondial n-au dus la soluționarea problemei varietății aproape nesfârșite a graiurilor omenești. Pentru a ieși din impasul creat de existența a numeroase limbi, s-a recurs atunci la invenții artificiale, la crearea de limbi după modelul celor naturale și pe baza materialului lor lexical, dar mai simple. Astfel, în 1879 Johann Martin Schleyer inventează limba volapük, care s-a bucurat în anii aceia de un succes neobișnuit de mare și de rapid, dar de scurtă durată (vreo 5-6 ani).

La confecționarea limbii volapük s-a utilizat vocabularul limbilor europene mai cunoscute: o treime din totalitatea rădăcinilor (cele mai uzuale) sînt de proveniență engleză, un sfert din latină și limbile romanice, o cincime din germană, iar restul de pe aiurea. Materialul acesta lexical a fost însă supus în volapük la transformări radicale, așa că, într-o serie de cazuri, fără cercetări etimologice speciale, aproape nu mai sîntem în stare să-i stabilim originea. De pildă, cineva, cunoscînd chiar foarte bine limba engleză, nu cred că ar putea identifica în termenul volapük existența cuvîntelor world „lume, univers” și speak „a vorbi”, de unde sensul de „limbă (vorbită) universală (mondială)”. În curînd însă locul limbii volapük este luat de esperanto care a cunoscut cea mai largă răspîndire. Esperanto a supraviețuit în lupta cu numeroasele proiecte de limbi internaționale artificiale create în ultimii 70 de ani (kosmos, speilin, myrane, interlingva, alma, ido, occidental, novial ș. a.), grație calităților ei incontestabile¹⁾.

1) Din presă aflu că, recent, Dr. Magyar Zoltan, profesor de limbi străine la liceul din Debrecin, a inventat și el o limbă artificială de uz internațional. Ea se bazează pe structura limbilor neolatine și a fost numită romanida.

Se naște întrebarea: cum trebuie privite încercările de a crea o limbă și ce avantaje prezintă aceasta în raport cu limbile naturale (limbi ale popoarelor sau națiunilor)? Trebuie spus că învățații au emis în problema ce ne interesează puncte de vedere diametral opuse²⁾.

Există (sau au existat) lingviști care acceptă ideea folosirii uneia din limbile artificiale în relațiile internaționale, în publicațiile științifice, în operele literare sau cu alte scopuri.

Amintim aici pe: H. Schuchardt, J. A. Baudouin de Courtenay, F. de Saussure, M. Bréal, A. Meillet, O. Jespersen, E. Sapir, M. Bartoli, C. Uhlenbeck, Ch. Bally, H. Frei, B. Migliorini, A. Martinet, J. Vendryes, A. Debrunner, N. S. Trubetzkoy, N. V. Iușmanov, Vl. Gheoghiev ș. a. Nu lipsesc, firește, nici adversarii, din rîndul cărora menționăm nume ca: G. Meyer, K. Brugmann, A. Leskien, iar la noi pe Al. Graur și R. Todoran³⁾.

Obiecțiile care s-au adus (și se mai aduc încă), după părerea noastră, nu pot fi luate în serios. De cele mai multe ori ele au izvorit din ignoranța autorilor sau din idei preconcepute despre limbă și esența ei. Astfel, s-a afirmat că limbile artificiale nu sînt viabile, că s-au născut moarte, și rămîn pe veci un vis, o utopie. Practica ne demonstrează însă contrariul. Esperanto durează de 7 decenii și servește de minune aceleași scopuri ca oricare din limbile naturale, avînd avantajul că este mai simplă și ca atare, poate fi asimilată cu un efort minim de reprezentanții fiecărui popor sau națiunii de pe glob.

S-a mai obiectat că o limbă artificială, venind în contact cu un idiom oarecare, sub acțiunea substratului lingvistic autohton, își pierde unitatea. Dezvoltarea spontană a limbii esperanto n-a dus, pe cît știm, la scindarea ei în dialecte sau graiuri teritoriale. Ea continuă să-și mențină unitatea, indiferent dacă este folosită în Bulgaria, Ungaria, Polonia, Estonia, Franța, Spania, Italia, Anglia, Germania, Japonia, Vietnam sau S.U.A. De asemenea este infirmată de realitate obiecția că o limbă artificială ar fi inaptă de a servi ca limbă a operelor beletristice. Dar esperanto are capacitatea de a reda toate nuanțele expresive ale vorbirii omenești, inclusiv idiotisme⁴⁾.

Cine a crezut vreodată că limbile artificiale sînt sărace, se înșală. După o informație, pe care o iau de la Jean Dalet, Președintele Comitetului Esperantist Francez pentru Pace, dicționarul complet al limbii esperanto conține 7.859 de rădăcini. Folosindu-ne de diferite afixe, putem obține aproape 80.000 de cuvinte⁵⁾.

Antoine Meillet, acest reprezentant de frunte al lingvisticii franceze, sublinia că orice discuții în jurul limbilor artificiale sînt, în momentul de față, fără rost, căci esperanto deja există și servește ca mijloc de comunicare. Într-un articol din „Les langues dans l'Europe nouvelle”, consacrat în mod special limbilor artificiale, Meillet scrie: „La possibilité d'instituer une langue artificielle aisée à apprendre et le fait que cette langue est utilisable sont démontrés par la pratique. Toute discussion théo-

2) Un scurt istoric al discuțiilor dintre partizanii și adversarii ideii de propagare a limbilor artificiale, precum și expunerea problemelor teoretice de lingvistică, legate de crearea unei asemenea limbi, găsim în articolul lui O. S. Ahmanova și E. A. Bokarev, „Международный вспомогательный язык как лингвистическая проблема”, publicat în Вопросы языкознания, 1956, № 6, p. 65-78.

3) Primul în *Limbi artificiale și internaționale* Extras din Revista Fundațiilor regale, Nr. 6, iunie 1938 și, recent, în *Caracterul obiectiv al faptelor de limbă*, Viața Românească X, (1957) nr. 4, p. 135-136; al doilea în articolul *Limbile internaționale artificiale* publicat în Tribuna, Anul I, nr. 34. Romulus Todoran ignorează faptul că, de ex., lingvistul sovietic N. Iușmanov (idist) a publicat în ido o broșură consacrată inconsecvențelor din esperanto. Studiul a apărut și în germană: N. Y u s h m a n o v, 100 Grundfehler des Esperanto, Berlin, 1926, apoi în traducere suedeză *Esperantos 100 grundfel*, Örebro, 1939, vezi Вопросы языкознания, 1957, nr. 2, p. 170.

4) Vezi în această privință și afirmația lui O. S. Ahmanova și E. A. Bokarev din articolul citat, p. 70, cu bibliografia referitoare la posibilitățile expresive ale limbii esperanto. Este semnificativ faptul că în esperanto au apărut peste 10.000 de opere literare (dintre care 2.000 originale). Vezi Jean Dalet, *Călătorie prin Esperantujo*, Orizonturi, VI, nr. 72, p. 44. Lucrul n-ar fi fost posibil, dacă această limbă era cu totul inexpressivă.

5) Vezi articolul lui J. Dalet, citat mai sus, p. 48.

rique est vaine: l'esperanto a fonctionné. Il lui manque seulement d'être entré dans l'usage pratique⁶⁾.

În prezent esperanto a căpatat o largă răspîndire, intrînd chiar în uzul practic internațional. Această limbă este folosită în lupta pentru pace, în mișcarea tineretului, la diferitele congrese care au loc mai pretutindeni, în corespondența individuală sau colectivă a oamenilor din multe țări ale lumii, în emisiunile radiofonice, printre turiști etc. În esperanto există o bogată literatură originală constînd din opere cu caracter beletristic, sau social - politic. În limba esperanto apar regulat peste 100 de ziare și reviste. În mai bine de 50 de țări există organizații esperantiste. Cea mai puternică organizație internațională a esperanțiștilor este *Universala Esperanto Asocio* (U.E.A.) „Asociația Universală de Esperanto”. Esperanțiștii — partizani ai păcii — sînt reușiți în organizația *Mondpaca Esperantista Movado* (M.E.M.) „Mișcarea Esperantistă pentru Pacea Mondială”, care își are secțiile sale în Anglia, Bulgaria, Cehoslovacia, Danemarca, Franța, R. D. Germană, Italia, Japonia, Jugoslavia, Norvegia, Polonia, Suedia, Ungaria, Vietnam și alte țări. Sesiunea U.N.E.S.C.O. din 1954, care s-a ținut la Montevideo, a adoptat o rezoluție cu privire la folosirea mișcării esperantiste în scopul dezvoltării relațiilor culturale internaționale. Anual au loc congrese ale esperanțiștilor, la care participă reprezentanți din toate țările lumii⁷⁾.

Și la noi a existat într-un timp o puternică mișcare esperantistă. Preocupările de limba esperanto au, în țara noastră, o vechime de jumătate de secol. La 27 septembrie 1907 a fost fondată „Societatea Esperantistă Română” cu scopul de a propaga această limbă internațională auxiliară⁸⁾, păstrînd cea mai strictă neutralitate față de orice chestiune religioasă, politică sau socială⁹⁾. În momentul de față, prin instituirea Comitetului de inițiativă pentru esperanto din R. P. R. și organizarea de cursuri populare, se reînvie și se extinde o mișcare cu vechi tradiții la noi. La cercul organizat pe lângă Casa de Cultură a studenților ieșeni se manifestă un viu interes față de studiul esperanto. Este vădită dorința cursanților de a-și însuși principiile de bază ale acestei limbi artificiale, cu scopul de a întreține o conversație sau de a consulta la nevoie o lucrare științifică.

În U.R.S.S. se observă de asemenea o creștere simțitoare a interesului față de problemele teoretice și practice legate de studiul limbii esperanto. Tot mai mare este numărul celor ce vor să-și însușească această limbă. La o discuție care a avut loc pe marginea limbilor artificiale internaționale (în cadrul Institutului de Lingvistică al Academiei de Științe) s-a exprimat părerea că există posibilitatea ca esperanto (sau, eventual, o altă limbă auxiliară) să fie folosită ca limbă intermediară în traducerea cu mașina.

È natural să ne întrebăm: de ce tocmai esperanto a reușit să se impună ca limbă internațională artificială? (În ido, occidental și interlingva se editează și astăzi cărți, se organizează întruniri și chiar congrese internaționale, dar esperanto s-a răspîndit cît toate celelalte limbi artificiale considerate la un loc).

Esperanto (cuvîntul înseamnă „cel care speră”) este cea mai ușoară limbă din lume (cea mai grea ar fi coreana).

Între scriere și pronunțare există o concordanță perfectă: fiecare fonem se rostește exact așa cum e reprezentat grafic.

Accentul cade întotdeauna pe silaba penultimă (ca în poloneză).

Originea lexicului limbii esperanto poate fi ușor stabilită. Rădăcinile, în marea lor majoritate, provin din latină și limbile romanice. Urmează apoi germana, engleza și, parțial, rusa.

Dintre cuvintele latinești menționăm *sana*, „sănătos, sănătoasă”, *urbo* „oraș”, *akro* „apă”, *vespero* „seară”, *hodiaŭ* „azi”, *trans* „peste”, *apud* „lîngă”, *inter* „între”, *sed* „însă”, *tamen* „totuși”, *dum* „în timp ce”, *kvankam* „deși” etc.

Din franceză s-au luat elemente ca: *ĵanji*¹⁰⁾ „a schimba”, *pardoni* „a scuza”, *ĵeti*

6) A. Meillet, *Les langues dans L'Europe nouvelle*, Paris, 1928, ed. a II-a, p. 278. Lingvistul francez insistă mai ales asupra utilității practice a unei limbi internaționale artificiale. În afară de esperanto, autorul acceptă și principiile limbii ido.

7) Amănunte privind mișcarea esperantistă pot fi găsite în articolul deja pomenit al lui J. Dalet, apărut în *Orizonturi* 1957, VI, nr. 72, p. 43-48.

8) Din motive tehnice se scriu cuvintele cu ortografia limbii noastre.

„a arunca“, *tuŝi* „atinge“, *enui* „a plictisi“, *semaĵno* „săptămână“, *sur* „pe“, *malgraŭ* „cu toate că“, *pli* „mai“ ș. a.

Din germană: *tago* „zi“, *knabo* „băiat“, *hundo* „ciine“, *bildo* „tablou“, *ŝtono* „piatră“, *ŝafo* „oaie“, *danki* „a mulțumi“, *trinki* „a bea“, *morgau* „mline“, *nur* „numai“ etc.

Din engleză: *birdo* „pasăre“, *ŝipo* „corabie“, *helpi* „a ajuta“, *ŝi* „ca“, *jes* „da“ ș. a.

Din rusă: *sama* „același“, *krom* „afară de“, *po* „cîte“ (distributiv), *pri* „despre“ etc.

Gramatica limbii esperanto este construită după principii logice, ușor de reținut. Anomaliile sînt excluse.

Substantivele se termină în *o*, adjectivul în *a*, iar adverbul în *e*. Verbul are trei timpuri: trecut, prezent și viitor.

Trecutul se caracterizează prin *-is* (*mi laboris* „eu lucram, lucrai, am lucrat sau lucrasem“, prezentul prin *-as* (*mi laboras*), iar viitorul prin *-os* (*mi laboros*). Pentru toate persoanele se întrebuițuează o singură formă (diferențele se marchează cu ajutorul pronumelor personale).

Procedeele de formare a cuvintelor sînt: prefixarea și sufixarea. În esperanto există însă și numeroase cuvinte compuse. Ele se obțin prin simpla alăturare a rădăcinilor. Cuvîntul de bază stă la sfîrșit; de ex. *vortfarado* „formarea cuvintelor“.

Dacă la cele de mai sus mai adăugăm și muzicalitatea caracteristică limbii esperanto, vom înțelege ușor de ce această limbă artificială a înregistrat (și continuă să înregistreze) succese remarcabile în rîndul oamenilor din întreaga lume. Este cel mai frumos omagiu care se poate aduce memoriei lui Ludovic Zamenhof, creatorul limbii.

VASILE ALECSANDRI ¹⁾

DE

G. ISTRATE

Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași mi-a dat însărcinarea să exprim, aici, sentimentele ei de admirație și de recunoștință pentru tot ce Vasile Alecsandri a făcut pentru Moldova, mai întâi, și pentru România, după aceea.

Mă simt copleșit de importanța acestui moment și-mi plec fruntea în amintirea cîntărețului „veșnic tînăr și fericit”, a întemeietorului teatrului românesc, a scriitorului care a pus nu numai temeliile literaturii moderne ci și pe cele ale limbii literare artistice.

Noi nu vedem, însă, în Alecsandri, numai un poet liric și un dramaturg, un prozator elegant ori un culegător de poezie populară, cu toate că numai una dintre aceste activități ar fi fost suficientă pentru a-i asigura un loc de frunte în cultura și literatura noastră.

În calitate de educatori ai tineretului, vedem în marele scriitor un profesor adevărat, care a contribuit, într-o măsură foarte însemnată la crearea încrederii în forțele proprii, într-o vreme în care ni se contesta pînă și dreptul de a exista. Alecsandri a fost, și continuă să fie, un adevărat profesor și educator și sîntem siguri că opera lui nu-și va pierde caracterul acesta nici în viitor.

Vasile Alecsandri s-a născut tocmai cînd lumea veche grăbea spre lichidare prin sfîrșirea domniilor fanariote, în ajunul revoluției lui Tudor Vladimirescu, o dată cu împrejurările care vor duce, implicit, după frămîntări și lupte îndelungate, la nașterea noastră națională prin revoluția de la 1848 și prin actul Unirii din 1859, prin domnia lui Alexandru Ion Cuza și prin războiul de independență.

Trîind în centrul frămîntărilor de ordin politic și literar, Alecsandri ia parte activă la toate evenimentele importante dintr-o epocă foarte bogată în fapte mari.

Scriitor fecund și multilateral, el pune bazele mai multor specii literare și dă un sens literaturii naționale. Ia parte activă la revoluția din 1848 și contribuie la punerea în aplicare a ideilor ei. Este un luptător hotărît și consecvent pentru unirea celor două principate și unul dintre sfetnicii cei mai apropiați ai domnitorului Alexandru Ion Cuza.

Ministru, în mai multe rînduri, el reușește să ne impună în ochii străinătății și să atragă atenția nu numai asupra calităților poporului român, ci și asupra dreptului său de a trăi liber.

În literatura pe care o scrie, din necesitatea de a-și servi patria, Alecsandri își exprimă nu numai încrederea în capacitatea poporului nostru ci și convingerea că din rîndurile lui pot apărea oameni folositori omenirii întregi.

Este un scriitor militant care știe să folosească condeiul drept armă de luptă. Nu are nici o clipă de răgaz fiindcă evenimentele îl solicită mereu, pretutindeni. Nu poate lipsi de nicăieri fiindcă peste tot sînt puse în cumpănă interesele mari ale țării.

Literatura noastră a cunoscut puțini scriitori care să exprime aspirațiile și nă-

1) Cuvînt rostit în ziua de 9 iunie 1957, la Mîrcești, cu ocazia inaugurării casei muzeu de acolo.

dejdile vremii lor în aceeași măsură în care a făcut lucrul acesta Alecsandri. Toată opera poetului este indisolubil legată de realitățile epocii sale. El este produsul vremii în care a trăit și nu-i de mirare că a fost prețuit înaintea tuturor contemporanilor.

Alecsandri reprezintă, cu strălucire, generația de scriitori luptători pe care Eminescu a preamărit-o în *Epigonii* și nimănui nu i se potrivește, mai mult decât lui, versul celebru :

Voi credeți în scrisul vostru...

Eminescu a caracterizat, în aceeași poezie, cum nu se putea mai bine, activitatea marelui său înaintaș și i-a fixat, cu toată preciziunea, locul pe care îl ocupă în rîndul scriitorilor de la 1848.

Nota specifică a lui Alecsandri este, după Eminescu, aceea a cîntărețului :

*Ce din frunze îți doinește, ce cu fluierul îți zice,
Ce cu basmul povestește,...*

El este scriitorul care deșteaptă în cititori :

dorul țării cei străbune

prin intermediul *doinei triste a voinicului de munte*.

Cuvintele *frunză, basm, doini și doină*, nefolosite cînd se face caracterizarea altora, au fost întrebuițate de Eminescu tocmai pentru sublinierea rolului pe care l-a avut poezia populară în literatura lui Alecsandri.

Se vede, așadar, că și pentru Eminescu unul dintre meritele cele mai mari ale lui Alecsandri, acela pe care timpul nu va reuși niciodată să-l șteargă, este „descoperirea” și valorificarea poeziei populare.

Într-o epocă în care curentele culturale și lingvistice erau nu numai numeroase ci și foarte deosebite între ele, într-o vreme în care activitatea scriitorilor era înăbușită tocmai de diversitatea tendințelor ce se manifestau în limbă, Vasile Alecsandri, ajutat de Alecu Russo, culege și pune la îndemîna publicului doritor de literatură, poezia populară și atrage atenția asupra frumuseții limbii noastre. Faptul acesta coincide aproape cu actul de naștere al limbii literare romine moderne.

Dar Alecsandri nu s-a mulțumit numai cu rolul de culegător. El n-a crezut că-i suficient numai să dezghețe apele în care erau încătușate frumusețile atît de proaspete și, totuși, atît de vechi ale limbii, ci a căutat să le folosească în propria lui operă, gîluindu-le în flacăra unui meșteșug necunoscut pînă atunci.

Influența poeziei populare s-a răsfrînt puternic asupra poeziei originale a lui Alecsandri, asupra întregii lui opere. Simplitatea și gingășia poeziei sale se datoresc literaturii populare. Tot așa căldura cu care ni se comunică sentimentele precum și limpezimea, claritatea limbii, prin care poetul a reușit, atît de repede, să fie foarte apreciat de toată lumea.

În sfîrșit, poezia populară i-a ușurat înțelegerea pentru anumite subiecte, scumpe poporului nostru în toate timpurile.

Conducător al teatrului național din Iași, împreună cu Negruzzi și Kogălniceanu, se lovește de lipsa unui repertoriu în limba romînă. Publicul cere spectacole și ele nu-i pot fi refuzate. Piese străine, jucate pînă atunci, nu mai pot mulțumi gustul publicului. Directorii înșiși nu sînt de acord cu continuarea acestei stări de lucruri. Teatrul trebuia transformat într-o tribună de luptă pentru ideile revoluției și iată-l, pe Alecsandri, autor dramatic și îndrumător, în această direcție.

Dar teatrul nu putea satisface decît dorințele și aspirațiile locuitorilor din principate. Poporul nostru trebuia să fie cunoscut și în străinătate, pentru a putea dobîndi unirea. Alecsandri face publicistică, adună și traduce poezie populară, scrie poezie originală.

Împotriva unirii se ridică unele țări europene din apus, precum și interesele mărunte ale reprezentanților boierimii din țară. Poetul tremură la gîndul că această unire n-ar putea fi realizată. Fire în general blindă, măsurată, el se ridică vehement împotriva celor care pun interesul personal mai presus de cel național, iar indignarea lui ia forma unei poezii pline de imprecății :

Blăstemul țării tunînd să cadă
Pe capul vostru nelegiuit !
Blăstem și ură !... Lumea să vadă,
Cît rău în lume ați făptuit !

Fie-vă viața neagră, amară !
Copii să n-aveți de sărutat !
Să n-aveți nume, să n-aveți țară,
Aici să n-aveți loc de-ngropat !

Și cînd pe calea de veșnicie,
Veți pleca sarbezi, tremurători,
Pe fruntea voastră moartea să scrie :
Dușmani ai țării ! Cruzi vînzători !

(Moldova în 1857)

Frumusețile patriei constituie un element permanent de agitație și de propagandă pentru poet și, de aceea, el nu încetează, nici o clipă, de a le folosi în acest sens.

Înduioșarea pentru Moldova lui, pentru locurile copilăriei, pentru cei apropiați nu va putea fi contestată niciodată.

În dese plecări din țară, Alecsandri simte lipsa acesteia și mărturiile rămase de la dînsul au avut, fără îndoială, efectul dorit asupra tuturor celor care le-au citit, atît în timpul cît trăia poetul, cît și mai tîrziu.

Dragostea față de pămîntul natal a mai fost exprimată, în poezie, și mai înainte, dar lui Alecsandri îi revine meritul de a fi pus în exprimarea acesteia căldura necunoscută mai înainte și o neînăunțată duioșie :

La Moldova cea frumoasă
Viața-i dulce și voioasă !
L-al Moldovei dulce soare
Crește floare lingă floare !
(*Mărioara Florioara*)

Cine știe, cine știe
Dacă-mpins de-al soartei vînt
M-oi întoarce-n veselie
Să sărut al tău pămînt !

(*Adio Moldovei*)

Întoarcerile din străinătate sînt, totdeauna, pline de lumina pămîntului natal, de dragostea pură a celor de acasă :

„La vederea țării îmi bate inima ; la regăsirea mamei și a tatălui meu mă înecă lacrimile :

Locurile copilăriei și, în general, priveliștile minunate ale țării cresc în frumusețea lor prin cîntecul care are, în sufletul poetului, rezonanțe multiple :

„Eu, de cite ori aud doina, îmi pare că aud Moldova plîngînd după gloria sa cea veche“.

Alecsandri a promovat literatura în limba romînă și a orientat inspirația contemporanilor spre poezia populară și spre istoria națională. Datorită acestui fapt, el a reușit să creeze un public pentru literatura națională. Dacă, pînă la dînsul, scriitorii nu se prea bucurau de atenția cititorilor, din vremea lui opera literară începe să-și îndeplinească funcția pentru care este creată.

Literatura lui Alecsandri a contribuit într-o măsură foarte mare la unificarea culturală a romînilor și a fost cel mai puternic mijloc de propagandă al poporului nostru.

El a introdus pe țaran în literatură și pe scenă fiind, în felul acesta, premergătorul marilor creatori de mai tîrziu, din literatura romînă.

Alecsandri este primul mare poet romîn care-și pune talentul în slujba eînstirîii memoriei acelor care ne-au adus, alături de ostașii ruși, independența de la 1877. În ciulul *Ostașii noștri*, găsim accente calde de înțelegere și prețuire pentru omul simplu,

dar și mîndria și încrederea necesare într-o vreme în care pe umerii unei generații apăsa toată răspunderea viitorului.

O poezie ca *Sergentul* continuă să impresioneze pe cititorii de toate vîrstele, împotriva faptului că ea a fost răspîndită, mereu, prin manualele de școală, împotriva faptului că este, de atîta vreme, cunoscută.

Rostirea ei în împrejurări foarte variate, de către oameni de vîrste deosebite și cu mentalitate deosebită, o face încă și mai apropiată de inima noastră.

Aceasta este o dovadă în plus că poetul a pus, în alcătuirea ei, nu numai înțelegerea necesară ci și meșteșugul cuvenit. Contrastul dintre înfățișarea fizică a eroului (îmbrăcămintă, atitudine, modestie etc.) și vitejia sa sînt de natură să ne emoționeze :

Opinca-i era spartă, căciula desfundată,
Dar fruntea lui, de raze părea încoronată,
Calică-i era haina, dar străluceau pe ea
Și crucea Sfîntul Gheorghe și-a Romîniei Stea.

Prin direcțiile multiple în care s-a manifestat, prin cultivarea constantă a literaturii și limbii populare, precum și prin bogăția neobișnuită a producției sale literare, Alecsandri este scriitorul care a contribuit, în cea mai mare măsură, la consolidarea limbii literare moderne.

El nu trebuie judecat numai din punctul de vedere al realizărilor artistice din opera sa, ci merită prețuirea noastră, și a generațiilor care se vor perinda după noi, mai ales pentru manifestările multiple ale talentului său pentru activitatea de deschizător de drumuri în toate direcțiile culturii și literaturii naționale.

Opera lui Alecsandri este rezultatul frămîntărilor și idealurilor reprezentanților celor mai autorizați ai generațiilor eroice de la 1848 și de la 1859, de la 1864 și de la 1877, cînd ideile de libertate și dreptate socială au încălzit conștiința patrioților luminați și i-au pus în fruntea mișcărilor progresiste ale vremii. O serie de reprezentanți ai clasei dominante de atunci au știut să vadă mai departe decît le permiteau interesele egoiste de clasă și să exprime interesele generale ale poporului întreg.

În această vreme, Alecsandri este deasupra tuturor, așa cum l-a caracterizat Alexandru Vlahuță : „... cel mai aproape de popor, cu gîndirea, cu graiul limpede, și cald, și frumos fără multă meșteșugire“.

O caracterizare asemănătoare a activității sale își face Alecsandri însuși :

„Să ne ținem de limba, de istoria noastră, cum se ține un om în primejdie a se îneca de prăjina ce i se aruncă spre scăpare“.

Munca de o viață întreagă a poetului, dragostea nemărginită pentru poporul din care face parte și pentru țara lui îi aduc, pînă la sfîrșit, mulțumirea că nu s-a străduit în zadar, că activitatea sa și-a ajuns scopul :

„Am avut fericirea să combat prejucii învechite și ridicule, să pun teatrul românesc pe adevărata cale națională și să dovedesc că limba noastră se pretează perfect și la comedie și la muzică“, sau : „eu pot să mor fericit, deoarece am văzut realizate toate visurile tinereții mele“.

Opera lui este mesajul pe care poetul îl adresează, din zorii primăverii noastre naționale, viitorului acestui popor în care el a crezut cu toată puterea și, de aceea, și-a dedicat acestei cauze mari nu numai tinerețea permanentă a talentului său, ci și multe, multe nopți lungi de meditare precum și toate gîndurile lui bune.

Partidul Muncitoresc Român și guvernul țării ne dau, astăzi, o minunată lecție de patriotism prin cinstirea memoriei unuia dintre principalii întemeietori ai literaturii naționale moderne.

Bogăția materialelor din muzeul pe care îl inaugurăm, cu biblioteca alcătuită din piese rare, vor face ca localitatea Mîrcești, din regiunea noastră, să devină un adevărat centru de documentare Alecsandri, un punct obligatoriu de studiu pentru toți cei care se vor mai gîndi la o monografie asupra activității poetului sau la o nouă ediție a operelor sale.

Casa scriitorului Alecsandri, expusă distrugerii totale pînă mai ieri, a fost com-

plet renovată și transformată într-un muzeu ²⁾. Pe lângă cărțile rămase de la poet au intrat, aici, ediții noi, manuscrise descoperite recent, monografii, studii asupra operei poetului etc. Biblioteca aceasta va fi îmbogățită, în curînd, cu tot ce poate interesa pe specialistul cel mai exigent, pe de o parte, și pe trecătorul care simte nevoia să-și odihnească ochii pe un text scump, pe de altă parte.

La Mircești se vor opri, de astăzi înainte, istoricii literari și scriitorii, oamenii de cultură și amatorii de literatură, bătrînii și tinerii, să studieze împrejurările în care a fost creată una din operele cele mai valoroase ale literaturii noastre din perioada începutului modernizării ei.

Alecsandri este redat, astăzi, poporului din mijlocul căruia s-a ridicat și ale cărui aspirații le-a dus, cu o credință nestrămutată, spre realizare, pînă la capăt.

2) Cu ocazia reparării casei lui Alecsandri, și a organizării muzeului, o contribuție foarte importantă a adus Gheorghe Bodor, absolvent al Facultății de Filologie din Iași.

MELANGES LINGUISTIQUES, Editura Acad. R.P.R., București, 1957.

Apărut spre sfârșitul anului trecut, la București, în Editura Acad. R.P.R., volumul de față, redactat în limba franceză — cu excepția a trei articole, — este închinat celui de-al VIII-lea Congres internațional al lingviștilor de la Oslo, din august 1957, și reprezintă o prețioasă contribuție a lingviștilor români la lucrările acestui congres. Cartea se deschide cu o *Prezentare a activității lingvistice în R.P.R.* semnată de D. Macrea care trece în revistă o parte din realizările, mai mari sau mai mărunte, obținute pe acest tărâm din 1948 încoace. Din sumar, care cuprinde opt compartimente (indoeuropenistică, fonologie, semantică, contacte între limbi, dialectologie, dicționare, alfabete noi, gramatică) se vede diversitatea problemelor îmbrățișate de culegere.

La capitolul Indoeuropenistică semnează I. Fischer, G. Ivănescu și I. Șiadbei. Primul, nemulțumit de interpretările date până acum titlului poemului lui Lucretius, redeschide o discuție, părăsită de mai multă vreme, arătând că tălmăcirile existente: „Despre natura lucrurilor” și „Despre natură” ale titlului *De rerum natura* au fost date de filologi și, deci, neprijinite de argumente lingvistice. Folosind ediția academică a lui Petrovskij (Moscova, 1945) și textele lui Georges Cogniot, care afirmă că „Lucretius voise să sublinieze valoarea celui de-al doilea termen („les choses”)”, I. Fischer înclină spre părerea că termenii *res* și *natura* sînt sinonimi în acest poem. În primul rînd, lui Fischer i se pare indeniabil că în intențiile lui Lucretius *de rerum natura* trebuia să corespundă construcției, des întîlnită la Epicur și Empedocle, *περὶ φύσεως*, „despre natură”. În al doilea rînd, trebuie luată în considerație străduința lui Lucretius și a altor scriitori latini de a pune bazele unei terminologii filozofice. Preocuparea aceasta vine destul de tîrziu, după cum se vede și din fragmentele, reproduse de I. Fischer spre comparare, din Plautus, Terentius, Ennius și Afranius, unde *natura* nu apare niciodată „cu sensul filozofic pe care l-a căpătat de atunci, grație, poate, operei lui Lucretius” (p. 18).

Articolul lui I. Șiadbei, *Despre elementul latin din albaneză*, se înscrie pe linia unor preocupări constante la acest lingvist în legătură cu trăsăturile și soarta latinei populare din orient, cu formarea limbii romine și cu raporturile lingvistice romino-albaneze. Discuții disparate, cuvinte și forme tratate izolat sînt puse de autor în lumina unui punct de vedere unitar pe care îl sprijină cu fapte de limbă. Așa de pildă, albanezele *skëndi-ûë* și *këmishë*¹⁾, care presupun, față de rom. *scînteie* și *cămeșă* (< *scan-tillia* și, respectiv, *camisă* cu *i* > e²⁾), formele *scan-tillia* și *camisia*, fără evoluția „normală” a vocalismului latinei populare balcanice (evoluție care s-a produs în sensul înlocuirii duratei cu valoare fonologică prin timbru), pentru Șiadbei sînt vestigii ale existenței unor „arii lexicale divergente” ale albanezei și rominei, care „ne dovedesc că această unitate (a latinei balcanice, n. n.) a încetat la un moment dat și că raporturile între teritoriile în care s-au dezvoltat romina și albaneza au devenit din ce în ce mai puțin frecvente” (p. 64). Stabilirea cronologiei fenomenului *i* > e²⁾ pentru secolul IV arată că slăbirea acestor raporturi se produsese pînă atunci.

În același sens (al existenței unor diferențieri lexicale în latina populară de aici) vorbește și trecerea neregulată a lui *ô* > *û* în interiorul unor cuvinte romine și albaneze, dezvoltate din prototipuri diferite și nu rezultate ale influenței reciproce. Astfel:

- 1) Din motive tehnice șuierătoarea a fonică din cuvintele albaneze se transcrie cu *sh*.
- 2) Se va citi *e* închis.

alb. *kurt* < **corte*, urdër < **ordine*, *spuzë* < **spodium*; *kushul* < **consule*, *krushk* < **consocer*, şi: rom. comun **kurte* < **cortem* > arom., dr. *kurte*; dr. *mură*, mr. *amură*; rom. comun **nume* (< **nomen*) > v. dr., dr. nume mr. *numă* mgl. *numi*, istr. *lume* etc., trebuie explicate prin forme care suferiseră deja fenomenul *ó* > *ú* şi care coexistau alături de formele în care fenomenul nu se produsese: *mora*-**mura*, *spodium*-**spudia*, **cortem*-**curte* şi aceasta cu atât mai mult cu cât, pe de o parte, şi în limbile romanice occidentale găsim forme paralele: rtr. (a) *mura*, sard , log. *mura*, sard., log. *mura*, v. fr. *moure*, fr. *mûre*, alături de it. *mora*, prov., cat., port. (a) *mora*, span. *mora*, iar, pe de altă parte, deşi *ó* era în poziţia -a-, -e (cu timbru deschis), metafoia lui nu se produsese, ceea ce ar arăta că fenomenul e anterior diftongării lui *ó* în aceste condiţii. Nu atât de semnificativă, pentru ideile pe care le dezvoltă autorul, este trecerea lui *ó* în *ú* din unele cuvinte ca: v. dr., dr. *kuget* ²⁾ (< **cogito*), *mursek* (< **morsico*), rom. comun **urdinu* (< **ordino*) > v. dr., dr. *urđin*, mr. *urđin* şi rom. comun **kulku* (< *col(o)co*) > v. dr., dr. *kulk*, mr. *kulku*, după un **kulkare* şi rom. comun **kumu* (< **kómo* = *quomo*(do), mai ales că autorul n-are de dat o explicaţie de natură şi valoarea celor de mai sus. Cel puţin pentru fenomenul *ó* > *ú* din tema unor verbe ca v. dr., dr. *kuget* şi v. dr., dr. *mursek*, explicaţia transformării prin „formele atone“ nu ni se pare plauzibilă, dacă nu cumva însuşi autorul s-a gândit aici la analogia cu abstractele verbale *cuget*, *mursec*, create pe teren românesc, probabil prin derivare regresivă, postverbală, cum sînt altele altele în limba română, şi care au forme identice cu prezentul acestor verbe. Materialului factual i se mai adaugă şi alte fonetisme: *ó* > *ú* iniţial, din rom. comun **uše* > v. dr., dr. *uše(-ă)*, pentru explicarea căroră se porneşte de la aceeaşi premisă susţinută şi de data aceasta şi de formele romanice occidentale: it. *uscio*, prov. *uis* (mai adăugăm noi pe v. fr., *huis*). Apoi existenţa unui *sh* în alb. *shkep* (< *cloppus*) şi *shkurtë* (< *curtus*) în consens cu rom. *s(ş)chiop* şi *scurt*, care nu presupun proteza acestor constrictive dentale, nici o influenţă reciprocă tîrzie, ci, iarăşi, existenţa unor forme paralele chiar în latina populară: **scloppus* şi **scurtus* „provenind, spune Şiadbei, de la verbe formate cu ajutorul prefixului *ex-*: **excloppare* > alb. *shcepon*’, rom. *schioapa*; **excurtare* > rom. *scurta*“ (p. 66), după ce se produsese afereza lui *e* din prefix.

Teza susţinută de I. Şiadbei cu privire la separarea în arii lexicale deosebite, înainte de venirea slavilor, a teritoriului de limbă latină din Balcani şi despre deplasarea probabilă a străbunilor albanezilor înspre partea de sud-vest a Dardaniei se coroborează cu încă patru fonetisme petrecute, toate, presupune I. Şiadbei, încă în faza latinei populare, sau survenite, în mod independent, în nişte teritorii lingvistice lipsite de comunicaţii active între ele. Nu vom mai insista asupra celorlalte fapte, deosebit de interesante, discutate de I. Şiadbei, ci ne vom mulţumi a semnală o greşeală de imprimare în evoluţia cuvîntului *părinc*, dată în paralelă cu a lui *păring*. Anume: de vreme ce din prototipul **panigum* evoluţia este: **pānig* > *pāning* > *pāring* (prin epenteza lui *n* şi apoi prin disimilarea primului *n*) ordinea cronologiei a formelor nu putea fi: **pāninc* > *pānic* > *pāring*, ci aceasta: **pānic* > *pāninc* > *pāring* (< *panicum*).

Studiul de sinteză al lui G. Ivănescu la capitolul indoeuropenisticii, amplu nu atît prin numărul paginilor cît prin vastitatea problemelor atacate (*Timpul, aspectul şi durata acţiunii în limbile indo-europene*), este centrul de greutate al volumului. Se cuvine, de aceea, să zăbovim mai mult la această lucrare.

Problema centrală pe care autorul îşi propune s-o elucideze aici este prezenţa aspectului verbal în toate limbile indo-europene, implicit ascendenţa lor comună. Nu sînt excluse nici idiomele din afara acestei ramuri lingvistice, în măsura în care structura lor prezintă analogii cu acestea. Străduinţa autorului se îndreaptă spre trei direcţii principale impuse de natura raporturilor complexe, inerente categoriilor gramaticale în discuţie. Demonstrarea tezei merge paralel cu precizarea progresivă a noţiunii de aspect verbal şi cu distincţiile, absolut necesare, făcute cu multă exactitate de nuanţe, între aspect şi valorile aspectuale verbale, pe de o parte, şi categoriile gramaticale de timp şi durată — cu valorile lor — pe de altă parte. Este vădit că problema timpului şi a duratei

2) Tot din motive tehnice africările şi şuerătoarele limbii române, din orice fază a ei, se transcriu cu ortografia literară actuală.

(ca noțiuni lingvistice) sînt cercetate mai mult pentru faptul că, în primul rînd, fiind prea strîns legate de valorile aspectuale ale verbului, nu puteau fi ocolite, iar în al doilea rînd, pentru că hotărînd cu grijă, cu minuție și competență între aceste realități verbale, realitatea nouă, aspectul, se putea izola și se contura oarecum „de la sine”. Că așa a fost conceput studiul ne-o atestă organizarea lui în paragrafe cu titlaturi corespunzătoare și, poate mai mult decît aceasta, faptul că precizarea noțiunii de aspect verbal nu se poate realiza într-un paragraf (autorul nici nu i-a consacrat unul special), ci progresiv, de la o pagină la alta, pe tot cuprinsul studiului, după cum nici delimitarea pe care ar pretinde-o formulări ca: *Distincție între timpul și aspectul acțiunii*. *Distincție între aspectul verbal și durata acțiunii* etc., nu se epuizează la locurile respective. De altfel, lucrurile se explică și prin grija permanentă a acestui lingvist pentru o terminologie cît mai precisă (exigență mai mult decît legitimă la un lingvist) justificată și de faptul că, de ex. în problema duratei și a aspectului, Curtius și neogramaticii, poate și din cauza unei terminologii improprie, confundau două realități care, deși cu afinități și chiar suprapuneri parțiale, „nu sînt mai puțin realități distincte”. Alții, ca H. Jakobson, W. Porzig, E. Koschmieder, deși știură să distingă între *Aspekt* și *Aktionsart*, întocmai ca Eduard Hermann, care făcuse distincția între *Objektive Aktionsart* și *Subjektive Aktionsart*, nu putuseră ajunge la un punct de vedere comun — tratînd totuși aceleași realități și discernînd în același mod exclusiv din cauza deosebirilor terminologice.

Ordinea expunerii, adoptată de G. Ivănescu, este cerută și de necesitatea prezentării exgetice a problemelor, și de aceea a depistării erorilor sau a sublinierii contribuțiilor valoroase.

Noțiunea de aspect verbal, apărută pentru prima dată la gramaticii limbilor slave de nord, este anterioară secolului al XIX-lea. Însuși termenul *aspect* este un calc, datorit lingviștilor francezi și germani, după ceh. rus. *vid*, prin care cercetătorii acestor limbi înțeleg un fapt exprimat morfologic, adică prin „semne” gramaticale, arătînd caracterul de *implinit*, *realizat*, *dus pînă la capăt* al acțiunii verbale (în cazul perfectivului) și invers, caracterul de *neimplinit*, sau despre care nu se știe nimic în acest sens, al acțiunii verbale (în cazul imperfectivului).

Ceva mai tîrziu, Curtius atribuie și celorlalte limbi indo-europene valori aspectuale, afirmînd că de exemplu în temele temporale ale elinei era implicată și „natura timpului” (*Zeitart*). Plecînd de la Curtius care, cu această ocazie, vorbise, el cel dintîi, de o acțiune *durativă*, de una *momentană* și de una *terminată* a verbului grecesc, exprimate, respectiv, prin : prezent, aorist și perfect, K. Brugmann (*Griechische Grammatik*, 1885) și Delbrück (*Syntaktische Forschungen*) „crează o teorie unitară a aspectului” pentru limbile indo-europene, inclusiv indo-europeana primitivă. Ei folosesc însă alt termen pentru a designa aspectul, și anume, *Aktionsart*, creat de Brugmann, în locul celui *Zeitart* al lui Curtius, căci, spuneau acești învățați, „Zeitart” mai păstra ceva din noțiunea de timp.

Neogramaticii vedeau însă în aspect un fapt și morfologic și sintactic; mai exact, îl încadrau în formarea cuvintelor, fiindcă e exprimat în unele limbi prin prefixe sau sufixe, fără să-și dea seama că situația aceasta a fost generală la început în istoria limbilor și că ea s-a gramaticalizat cu vremea, mărturie stînd chiar deosebirile, în acest sens, dintre slava primitivă și limbile slave moderne.

Alții, ca danezul Pedersen, nu recunosc existența unui sistem de aspect în indo-europeana primitivă, iar acolo unde recunosc existența lui o consideră ca un fapt exclusiv lexical. E. Hermann vorbește de o *Aktionsart* și de o *Subjektive Aktionsart*, primul termen designînd durativul și momentanul care se păstrează identic în flexiunea verbală și ar fi un fapt lexical, ce afectează sensul verbului, iar cel de-al doilea termen, designînd perfectivul și imperfectivul, dependente de „perspectiva subiectului vorbitor” și variînd, deci, de la o formă verbală la alta, ar fi inferat morfologiei. Distincția aceasta este acceptată de Ivănescu, cu rezerva, doar, a lui *Aktionsart*, pentru care propune mai adecvatul *Aktionsdauer* în care s-ar include caracterele de momentan, unic sau durativ ale acțiunii. Bineînțeles, autorul le acceptă ca distincții în cadrul duratei și ca fapte lexice, căci are grijă să sublinieze : „durata acțiunii este total deosebită de aspectul verbal care cuprinde numai gradul de desăvîrșire a acțiunii”. G. Ivănescu arată ce fapte, ce caractere privesc aspectul. Le enumerăm : dacă acțiunea e realizată sau nu, dacă ea are sau nu rezultate ulterioare, dacă e pe punctul de a se rea-

liza, dacă tocmai s-a realizat, precum și caracterul său unic sau iterativ. Nu interesează aspectul verbal nici gradul de intensitate a acțiunii (*abia merge, lucrează prea mult*) nici „caracterul determinat sau nedeterminat” (în funcție de direcție) al acțiunii, și de asemenea nici fientivul, iterativul sau terminativul, pentru că ultimele trei aparțin, de fapt, duratei, iar primele două sînt fapte lexicale.

Aspectul este negat, parțial și inconsecvent, cum au făcut de pildă neogramaticii, care, după ce vorbiseră de aspect la limbile indo-europene vechii refuzară celor moderne. Excepție face H. Paul (*Prinzipien der Sprachgeschichte*, ed. II și urm.), care recunoaște aspectul verbal pentru formele de prezent, imperfect, aorist, perfect, mai mult ca perfect, viitor și viitor anterior ale indicativului limbilor care au aceste teme temporale, opinînd pentru o dublă valoare, de aspect și timp totodată, a acestor forme.

Pe altă poziție se situează J. Kurylowicz (*L'apophonie en indo-européen*) cînd consideră aspectul ca o categorie constitutivă a verbului, refuzînd timpului această inerentă în verb. G. Ivănescu, subliniind faptul că acțiunea verbală implică deopotrivă aspectul și timpul, concede că sînt „limbi obligate să se limiteze la timpurile incluse în aspectul verbal, căci exprimarea timpului cere forme verbale mai numeroase, greu de creat” (p. 34). În acest caz, nu prea vedem de ce nu acceptă la Vendryes, măcar în a doua parte a ei, o afirmație potrivit căreia unele limbi ar neglija, total sau parțial, aspectul, iar altele — timpul. E drept că G. Ivănescu, combătînd o afirmație a lui Meillet, găsește prilejul să spună că „Existența limbilor în care să nu fie exprimat aspectul pare improbabilă” (p. 37). Meillet este și el printre acei care au contestat existența aspectului în limbile romanice, deși îl recunoscuse în latină.

Pentru prezența aspectului verbal se pronunță Al. Philippide, care, urmînd pe H. Paul, aplică limbii romine constatările acestuia privitoare la limbile clasice. Philippide folosește pentru noțiunea de aspect formula *status actionis*, opunînd-o timpului, numit de el *status temporis*. Teoretic, însă, și el confundă aspectul cu durata acțiunii, asemenea lui Curtius și neogramaticilor.

Împotriva tuturor acelor care neagă, total sau parțial, prezența aspectului în limbile indo-europene, G. Ivănescu afirmă caracterul universal al acestei categorii gramaticale. În afară de faptul că universalității aspectului verbal autorul îi consacră un paragraf special (*Caracterul universal al categoriilor verbale de aspect și timp. Interdependența acestor categorii*), numeroase pasaje din studiu vorbesc în același sens. Iată unul din acestea: „Sistemul verbal grec și romin, latin și rus sau german care exprimă elemente ale gândirii rezultînd din îmbinarea timpului acțiunii, sînt cele mai complexe sisteme pe care le pot prezenta limbile și tind să apară, independent, pretutindeni. Alte limbi au sisteme verbale mai simple, constituite numai din formele aspectuale imperfectiv și perfectiv, forme care exprimă, totuși, și timpul (în special prezentul și trecutul). Putem distinge, deocamdată, aceste două sisteme, aceste două grade fundamentale ale dezvoltării timpului și aspectului. Exprimarea timpurilor și aspectelor fundamentale este comună aici. Prin urmare, aspectul și timpul sînt categorii universale, atît din punct de vedere al sensului lor (adică a ceea ce se cheama *die innere Sprachform*), cit și din acela al semnelor (adică a ceea ce se cheama *die äussere Sprachform*). Aceasta dovedește încă o dată că o parte din categoriile morfologice sînt universale, implicate de însăși structura inteligenței omenești, de actul gândirii și al cunoașterii” (p. 59).

Pentru a nu da o extindere, și așa prea mare, acestei recenzii, trecem peste unele probleme discutate în acest studiu. Le menționăm însă, în formulările autorului, pentru ca cititorul să aibă cunoștință de ele: *Prezentul și imperfectul verbelor momentane. Afinitatea dintre aspect și durata acțiunii. Aspectul iterativ. Noțiunea lingvistică a prezentului. Diversitatea procedelor de exprimare a aspectului și timpului*. Paragrafe speciale sînt consacrate studierii aspectului verbal în limba romină.

În încercările lui de a prezenta situația aspectului în limbile romină și greacă, Philippide urmasse o cale greșită care l-a dus la confundarea acțiunii imperfective cu acțiunea continuă, iar a celei aoriste cu una momentană, cu toate că practic știuse să distingă just. După el, Rosetti avea să recunoască numai aspectele de imperfectiv și perfectiv ale verbului românesc (*Lettres roumaines...*), iar Al. Graur admite o slabă prezență a aspectului în limba noastră. *Gramatica Academiei R. P. R.*, vol. I, ca și E. Seidel în articolul *Zu den Funktionen der Vergangenheitstempora im Rumänischen*, publicat în *Bulletin linguistique*, VII, 1939, neagă de asemenea aspectul în romină.

Pentru toate limbile romanice aspectul fusese admis de Meyer-Lübke, iar înzintea lui, pentru franceză numai, de F. Brunot (*La pensée de la langue*). V. Pisani afirmă aceeași opinie referitor la limba italiană.

Reluând această problemă, G. Ivănescu socotea absolut necesar ca, pe lângă examenul direct al faptelor de limbă română, să recurgă la o analiză paralelă a valorilor de aspect în limba noastră și în limbile slave de nord. În acest scop este aleasă rusa și, mai rar, greaca veche. „Această comparație cu faptele slave, spune autorul, va lăsa mai bine să se vadă că și romina posedă aspectul verbal și va conduce la o teorie unitară a aspectului verbal rominesc mai justă decât aceea a lui Philippide“ (p. 40).

În limbile slave de nord există propriu-zis numai două aspecte—imperfectivul și perfectivul. Ele exprimă exact realitățile pe care le-am arătat mai sus. E. Koschmieder observase că expresiile *acțiune terminată* și *neterminată* pentru aceste două aspecte sînt ambigue, căci „terminată“ poate însemna și „trecută“, iar „neterminată“, „prezentă“. G. Ivănescu, de aceea, precizează sensul acestor aspecte, arătînd că acțiune neterminată, imperfectivă, înseamnă o acțiune care nu și-a atins scopul, nu s-a realizat iar acțiune terminată, perfectivă, înseamnă o acțiune care și-a atins scopul, s-a realizat și, în consecință, nu mai are rost să continue. Și exemplifică cu verbele ruse *pisat'* și *izuciat'* care nu arată, nici unul nici altul, că acțiunea e dusă pînă la capăt. Verbele oposite, *napisat'* și *izucit'*, dimpotrivă, arată că acțiunea a fost dusă la bun sfîrșit. În conștiința vorbitorilor limbii ruse această opoziție este vie, dovadă posibilitatea existenței unor fraze ca : *nujno pisat' no ne napisat'* „trebuie să scrii dar nu să termini de scris“ și *mojno izuciat' no ne izucit'* „poți studia dar nu să termini de studiat“. Deosebirea dintre romină și rusă, din acest punct de vedere, nu sînt esențiale, mai ales dacă ne referim la indicativ, mod care nu cere totdeauna exprimarea perifrastică a aspectului, cum am văzut la transpunerea în romînește a frazelor rusești de mai sus. Iată, dar, cum s-ar prezenta corespondentele romînești ale paradigmelor de indicativ rusești : prezentul *ia pișu* „eu scriu“, perfectul *ia pisal* „eu scriam“ ; perfectivul trecut *ia napisal* „scrisei, am scris, scrisesem“, dar *napișu* „voi scrie“. Cu alte cuvinte, imperfectivul verbului rus are funcțiile prezentului și imperfectului rominesc, pe cînd perfectivul le are pe acelea ale perfectului simplu, perfectului compus, m. m. c. pf.-ului și viitorului rominesc. Aceste corespondențe le are în vedere Ivănescu cînd conchide că „faptul nu poate fi accidental“, că „aceasta este o probă că anumite forme verbale romînești sînt singurele capabile să redea imperfectivul rusec, căruia îi sînt identice ca sens“ (p. 41). Și tot așa cu perfectivul. Aceasta îl îndreptățește pe autor să presupună că „în formele verbale romînești se ascunde, alături de sensul temporal, un aspect verbal“ (p. 41). Aceasta și este ideea călăuzitoare a studiului, extinsă asupra tuturor limbilor indo-europene, în special asupra limbilor romanice și a vechii grecești.

Al. Philippide a încercat să explice exprimarea aceluiași aspect în trei forme verbale deosebite prin sensurile de durată, diferite, pe care le-ar include. Prezentînd comparativ valorile de aspect în greacă și în romină, ca și controversele purtate pe această temă, G. Ivănescu spune : „La drept vorbind, sensul aspectual al imperfectivului indo-european și grec, ca și acela al aoristului, e tot perfectivul“ (așa cum e definit în gramaticile slave) (p. 46).

Autorul mai deosebește în limba romină un perfectiv pur, exprimat prin perfectul simplu, și un perfectiv rezultativ, adică cu efecte în prezent, exprimat prin perfectul compus. Acest perfectiv rezultativ exprimă, în genere, o trecere de la o stare la alta. Dacă se compară perfecte : *am răcit*, *m-am îmbolnăvit*, *am întinerit*, *a murit* cu sensul pe care îl au pentru prezent : *sînt răcit*, *sînt bolnat*, *mă simt iar tînăr*, *e mort* nu e posibil să nu se recunoască raportul de echivalență în conținut. Verbele durative și care exprimă o stare sufletească (*a uri*, *a iubi*, *a stima* etc.) nu se pot încadra în categoria de mai sus, adică nu pot exprima, prin perfectul lor, rezultate în prezent. *L-am iubit* înseamnă, de fapt, *nu-l mai iubesc*, *am încetat de a-l mai iubi*, spune Ivănescu. Dar, forțînd puțin nota, rezultatul în prezent ar putea fi și acesta : *mi-e indiferent acum*. E drept că, în cazul din urmă, pentru rezultatul din prezent intervine un verb cu altă temă, sau o construcție echivalentă. Dar „mă simt iar tînăr“ nu are altă temă verbală?

Echivalențele de care vorbim se pot extinde și la alte verbe : *a ajunge*, *a veni* etc., sau chiar la unele verbe însoțite de obiect direct : *a deschide fereastra*, *a tăia*

piinea, la care perfectivul rezultativ corespunde diazei pasive. Dar sînt o serie de verbe (seria e mai largă decît a conceput-o G. Ivănescu) care chiar prin natura acțiunii ce o exprimă nu pot avea aspectul perfectiv rezultativ. G. Ivănescu exemplifică numai cu *a merge*.

Remarcabilul studiu al lui G. Ivănescu, închinat unor probleme mari, fundamentale și extins asupra altor limbi, aduce o lumină nouă într-un domeniu atît de vast ca indoeuropenistica. Cercetătorii vor trebui să țină seamă, cînd vor aborda aceste teme, de contribuția lui G. Ivănescu. Astfel, de exemplu, distincția precisă pe care o face autorul între aspectul unic și cel iterativ sau precizarea raporturilor dintre acțiunea momentană și cea durativă ni se par bunuri definitiv cîștigate pentru știință, chiar dacă probarea existenței aspectului ca valoare verbală universală va stîrni întîmpinări, obiecții.

După ce am expus conținutul studiului ne îngăduim să ne punem cîteva întrebări. Prima: dacă toate aceste valori aspectuale, toate aceste raporturi subtile și sensuri „ascunse” în forme verbale care, explicit, exprimă alte categorii gramaticale (timp, durată etc.) sînt suficient de prezente și de vii în mintea vorbitorilor, să zicem ai limbii romîne. În caz că răspunsul ar fi negativ, dacă mai putem vorbi de ele cu tot atîta temei. A doua: dacă nu trebuie pus accent pe faptul că sezizarea valorilor în discuție de către vorbitori presupune, în afară de actul rațional, și o ambianță psihologică, sau poate asta în primul rînd, și în acest caz, iarăși, cît fundament pot avea reconstituiri atît de tîrzii ale unor nuanțe de înțeles atît de labile, de către învățați care, oricît de bine și-ar fi însușit aceste limbi, nu pot susține că, psihologicește vorbind, se găsesc pe același plan cu vorbitorii lor, că au aceeași intuiție și aceeași perspectivă cu cei pentru care ele au fost limbi materne. Dezbaterile lungi și anevoioase, cît și dezacordul aproape general în această problemă, iscate între oameni care în afară de faptul că discutînd, de pildă, limba lor maternă (cînd e vorba de ea) mai au și avantajul de a fi buni cunoscători raționali ai ei, ne-au sugerat aceste întrebări (invocăm ca scuză chiar studiul acesta). Apoi, de vreme ce expresia acestor valori verbale este atît de variată, de vreme ce multe limbi nu au semne unice pentru a le exprima, iar altele nu sînt exprimate gramatical sau chiar nu sînt deloc, de vreme ce multe limbi în lipsa acestor semne recurg la alte forme verbale, în care predomină alte valori gramaticale, nu ar fi oare un indiciu că aceste nuanțe de sens ar aparține mai degrabă interpretării stilistice decît celei gramaticale propriu-zise? Să se urmărească numai discuția referitoare la perfectivul rezultativ.

La capitolul Fonologie semnează Andrei Avram, E. Petrovici, Al. Rosetti și Em. Vasiliu. Ocupîndu-se de *Semivocalele romînești din punct de vedere fonologic*, Avram le găsește valori fonematice autonome, între cele două subsisteme: consoane-vocale și distinge o serie palatală /y/, /e/ și una labio-velară /w/, /o/. O primă greutate sta în a proba caracterul autonom al sunetelor /y/ și /w/ în raport cu consoanele precedente din aceeași silabă, dat fiind că, identificînd fonologic pe /y/ cu /e/ (și pe /w/ cu /o/), unii specialiști, ca E. Petrovici de pildă, nu văd în aceste sunete foneme de sine stătătoare ci o corelație de timbru între consoanele palatalizate și cele dure (sau o corelație între consoanele rotunjite și cele nerotunjite — în cazul lui /w/, /o/). Altă dificultate sta în a face simțită distincția fonologică între /y/ și /e/ pe de o parte, între /w/ și /o/, pe de alta. Analiza o face autorul din punct de vedere constitutiv (aici se apelează și la fonetică, deși nu se recunoaște totdeauna) și mai ales structural. După ce se arată în prealabil identitatea lui /e/ din interiorul cuvintelor cu pseudo /i/ final, Avram discerne între /y/ și /e/ după criteriul, mai operant pare-se și mai pertinent fonologiei, „al comportării lor în interiorul silabei”, comportament din care rezultă că, pe cînd „grupul vocală + /y/” este disociabil, ex. copii-copiii (kopi-y-kopi-yi), /e/ nu apare niciodată în aceeași silabă, „adică se asociază de regulă în aceeași silabă cu sunetul precedent: *luni-lunea* (lun'-lunea)”. Nici alternanței /ya-ye/ /ea-e/ nu i se face credit, fiind străină fonologismului. Doar cercetarea întregii valori funcționale a acestor sunete care se găsesc într-o opoziție fonologică slabă și sporadică (faptul poate fi accidental, socoate Avram) poate susține ideea existenței a două foneme deosebite, a

căror definire justă ar fi: „/y/ (= iod) consonantic, /e/ neconsonantic (= vocalic)”. Stabilind aceleași distincții și cam aceleași caractere și pentru seria labio-velară /w/, /o/, Avram propune următoarele opoziții fonologice care ar marca nu numai prezența unei categorii fonematice distincte în limba română, ci și raporturile strinse între cele două subsisteme: /y: e/, /w: o/ și /e: e/, /o: o/.

Articolul lui E. Petrovici arată, așa cum am anticipat mai sus, că autorul, consecvent unei poziții mai vechi, de altfel notorie, continuă să conteste existența semi-vocalenilor românești ca o categorie fonologică autonomă. La cele spuse deja, socotim necesar să aducem unele completări. Necesitatea o vedem în faptul că autorul își precizează și aici atitudinea în această problemă, deși obiectul cercetării de față, cum arată și titlul — *Întrepătrunderea unei fonologii slave cu o morfologie romanică* — este altul. E vorba de o terminologie nouă, probabil pentru aceleași realități (cel puțin în parte). Vorbind de timbrul consoanelor „cu o colorație fonologică în i sau e”, E. Petrovici împrumută de la R. Jakobson pentru *palatalizare*, cuvânt care i se pare că „falsifică realitatea fiziologică și acustică” (ca și acela de „muieră” sau „consoane muieră”), termenul de „consoane diezate”, tradus din engl. *sharpened*, iar pentru consoanele labio-velarizate termenul de „bemolizate”, traducere a expresiei *flat consonants*. Care este situația spiranțelor semivocalenilor pe plan fonologic? După E. Petrovici, „ea rominesc și bulgar oriental, ca și *ja* rusesc... nu sînt din punct de vedere fonologic, decît variante combinatorii ale fonemului /a/ după consoană diezată, tot așa cum „difongul romînesc” *oa* este o variantă combinatorie a aceluiași fonem după consoană bemolizată (labializată)” (p. 85).

Revenind la obiectul articolului, reamintim faptul că autorul argumentează pentru originea slavă a sistemului fonologic românesc, exemplificînd cu corelația de timbru dintre consoanele diezate și cele bemolizate și cu valorile gramaticale pe care le marchează aceste corelații. Nu vom insista asupra faptelor cunoscute și general admise cu care își ilustrează autorul ideile. Amintim doar opinia interesantă în lumina căreia desinențele -u și -i ale formelor nearticulate de singular și plural de la substantivele și adjectivele masculine au dispărut, transferîndu-și consoanelor precedente trăsăturile distinctive. Apariția în același loc și la aceleași forme a consoanelor diezate (acolo unde era -i silabic) sau bemolizate (acolo unde era -u silabic) ar fi ulterioară și de origine veche slavă. Notăm că după o observație a lui Petrovici, declarată a lui Vaillant, în slavă a existat o confuzie fonologică a labiovelarizării și a nepalatalizării. Dar distincția aceasta este marcată net în limba română, și totuși ea este împrumutată dintr-un sistem lingvistic care prezenta confuzie în această direcție. E greu de admis. Luînd cîteva exemple, Petrovici urmărește procesul dispariției vocalenilor finale și al constituirii corelației fonologice între consoane diezate și bemolizate. Dar nu rezultă, după Petrovici, că bemolizarea sau diezarea consoanelor finale ar reprezenta un rezultat la care s-a putut ajunge prin evoluția normală a vocalenilor finale în discuție. După acest autor, fenomenul reprezintă un împrumut slav pentru că în vechia slavă juca un rol fonologic îndoielnic. Nu vedem de ce n-ar fi jucat și în romînă un rol fonologic de vreme ce seriile neconsonantice în discuție s-au putut constitui, istoricește, independent de slavă. Evoluția istorică a acestor sunete ne-ar da dreptul să credem că ele făceau deja parte dintr-un sistem fonologic românesc ca tendințe interne proprii și ca rezultate firești ale acestei evoluții.

Vocalenii *đ* și *i*, observă E. Petrovici, joacă același rol în morfologia romînescă ca *e* și *i*. *đ* și *i* sînt variantele fundamentale ale lui *e* și *i*. Influența slavă ar fi fost hotărîtoare și în constituirea acestei serii „mediane” (?). Fonologic, lucrurile ar putea sta și așa, numai să se explice apariția acestor sunete înainte de contactul cu slavii și apariția lui *đ* albanez în cuvintele latinești existente și în romînă.

Cam acestea sînt tezele susținute de E. Petrovici. Cititorul care vrea să cunoască materialul în detaliu va recurge, desigur, la articol. Totuși din argumentele pe care le aduce Petrovici pare prematură și hazardată concluzia categorică cum că „la morphologie roumaine est toute pénétrée de phonologie slave”, variantă atenuată a judecății: „Prin sistemul său morfologic este o limbă romanică (romîna, n. n.) în timp ce prin sistemul său fonologic ea aparține ariei fonologice a limbilor curasiatice cu corelații de timbru” (p. 81).

Al. Rosetti scrie despre *Fonologie și schimbările fonetice*, iar Em. Vasiliu, pe linia

structuralismului fonologic sub semnul căruia de altfel s-au și desfășurat lucrările Congresului de la Oslo, face *O clasificare a consoanelor românești după criteriul distribuției*.

Tatiana Cazacu, într-un articol, poate și de psihologie, nu numai lingvistică, se aplică asupra modului cum ia naștere „structurația semnificațiilor” cuvîntului în procesul vorbirii, mai ales a copiilor. Criteriile și metodele nu sînt numai de cît lingvistice, asta nu împiedică însă ca articolul să fie o merituosă încercare „de a aduce o contribuție la analiza principiului structurației limbii”, cum mărturisește autoarea.

Starea dialectelor sud-dunărene n-a fost cercetată de trei decenii. Ceea ce s-a scris despre ele în ultima vreme stă în legătură cu problema spinoasă a raporturilor dintre limbă și dialect, problemă în care Al. Graur și I. Coteanu se plasează pe o poziție singulară.

Articolul lui I. Coteanu din prezentul volum anticipă, rezumînd, păreri susținute în studiul *Cum dispăre o limbă*, apărut recent și prefăcut de Al. Graur.

Că megleno- și istroromina sînt pe cale de dispariție au mai semnalat-o și alții. Cu privire la meglenoromina Capidan observa acest lucru încă în 1925, iar la istroromina constatarea o făcea S. Pușcariu în 1926. Coteanu este proaspăt convertit la ideea că dialectele romine sud-dunărene sînt idiome de sine stătătoare, căci, într-un curs ținut nu prea de mult la Fac. de filologie din București autorul nu cultiva paradoxele și accepta opinia generală la care au subscris cei mai mulți și mai competenți romaniști. Considerînd, deci, demonstrată teza autonomiei istrorominei ca limbă, Coteanu supune la un examen — în care „le parti était déjà pris” — studii glosare și texte vechi privitoare la istroromina, toate selectate cu intenție parcă în sprijinul ideii prestabilite, anume a caracterului de limbă mixtă a dialectului istroromin. Par-tea pur teoretică a articolului parafrazează o idee declarată a lui A. Meillet, conform căreia, pentru a stabili caracterul unei limbi care intră în contact activ cu o alta, nu interesează „proporția cutărui sau cutărui element” — de baștină sau de infiltrație, ci „conștiința indivizilor vorbitori, care, singură, le poate spune ce limbă vorbesc sau cred că vorbesc”. Ideea lui Meillet nu fructifică nimic la Coteanu, căci nu putem ști care este rostul ei: să dovedească autonomia istrorominei ca limbă față de dacoromina, sau să probeze că istroromina nu este un dialect sloven sau croat, și în acest din urmă caz ar însemna a demonstra o evidență necontestată și necontestabilă. Că istroromina este „un idiom romanic”, Coteanu o spune singur. Mai mult încă: fondul principal lexical, cu toată preponderența elementului alogen în restul vocabularului este, după statisticile lui Coteanu însuși, în peste 65% latin. Totuși istroromina este atît de impregnată de elemente slave, încît, după autor trebuie neapărat considerată o limbă mixtă.

Argumentele lui Coteanu se reduc la descrierea unor fapte cunoscute: penetrația adîncă în lexic a elementelor slave și italiene pe de o parte, iar pe de alta, influența slovene și croatei asupra sintaxei — recte — a topicii. În morfologie: apariția iterativului exprimat prin desinența slavă -vei și desinența în -o pentru neutrul ad-

jectivelor; apoi sistemul numeralului și pronumelui în care apar multe slavisme (calcări morfologice, cum le spune Coteanu) reducerea desinențelor cazuale și de număr ca și încetarea opoziției fonologice între palatale și nepalatale; dispariția unor timpuri ale indicativului, iar a conjunctivului în întregime, și alte cîteva fenomene. Autorul se mai servește și de o formulă nouă: „construcții mixte”, care nu reprezintă altceva decît conexarea într-o frază a unor fragmente de limbă slavă la textul istroromin, și care nu dovedesc decît că vorbitorii sînt bilingvi și că se folosesc alternativ, în aceeași frază uneori, de ambele idiome cunoscute. Nici „calcările sintactice” nu spun mai mult. Formularea, de altfel, e prea generală, căci topica, mai ales într-o limbă în care ea este liberă, nu este centrul de greutate al sintaxei, după cum sintaxa însăși nu este, la urma urmei, baza structurii gramaticale a unei limbi.

Dacă ne gîndim că morfologia numelui s-a simplificat nu sub influența idiomelor slave, ci ca o tendință internă a limbii romine, importanța acestei simplificări scade și ea. Lucrul acesta îl observă și Coteanu și-l explică prin dificultatea de a adapta a unor elemente de lexic, diverse ca origini și forme. Această dificultate vorbitorii o rezolvă prin aducerea tuturor formelor la un numitor comun, o singură formă pentru declinarea căreia se folosește procliza articolului. Firește că evoluția istrorominei, atîta vreme cît dialectul viază, este condiționată, în parte, de prezența

limbilor înconjurătoare. Dar aceasta nu înseamnă că va fi din ce în ce mai „mixtă“, ci că va fi întrebuițată de vorbitori tot mai rar și mai sporadic, până la uitarea și abandonarea ei definitivă. Amestecul nu poate fi de sisteme în structura unei limbi, ci de momente în care vorbitorul întrebuițează o limbă sau alta. Așa că într-o frază ca: *Sinco moi! stinze-m focu perke mn'-e cad* este vizibil că vorbitorul uzează de două limbi și că are conștiința acestei alternanțe.

Raporturile lingvistice romîno-germane (*Rumänisch-deutsche Sprachbeziehungen*) sînt trecute în revistă de Mircea Zdrenghea. E notabilă capacitatea de sintetizare a autorului care condensează în cîteva rînduri aproape toate cunoștințele noastre generale despre această problemă. Autorul încearcă și o explicare oarecum practică a modului în care s-a exercitat asupra limbii romîne influența germană prin sașii ardeleni, prin șvabi și prin reprezentanții autorităților austriece. Această explicare devine însă facilă prin insistența asupra unor chestiuni limpezi, tot așa cum ipoteza că pătura de mijlocăși a sașilor ardeleni a trăit mai izolată de populația romînească decît extremele — sărăcimea și bogățiașii — este de acum, o depășire. Rămîne însă valabilă între altele remarca, pe care o făcuse și Borcia, că populația germană din Transilvania, cel puțin pînă nu de mult, ducea o viață retrasă, aparte, fapt ce explică într-o măsură oarecare de ce, cu toate condițiile istorice atît de favorabile, consecințele conviețuirii ei pe aceleași teritorii cu romîinii sînt atît de slabe pe plan lingvistic.

Ca cercetător harnic al unei probleme în care a și adus unele contribuții, M. Zdrenghea are meritul de a fi lărgit investigațiile începute de A. Bena cu privire la influența limbii romîne asupra dialectului săsesc. Cercetările lui Zdrenghea dovedesc că această influență se accentuează cu vremea, că ea a cuprins și sfera vieții morale, a afectat fondul principal al dialectului, ba chiar și gramatica.

Rezultatele unor anchete personale, efectuate la date diferite, în satele comunei Peștișani din raionul Tg. Jiu, sînt consemnate de Gr. Brîncuș în articolul *Despre valoarea perfectului simplu* în limba romînă. Iată cîteva din constatările mai importante. Perfectul simplu este întrebuițat de locuitorii din Peștișani pentru a arăta o acțiune trecută dar mai aproape de prezent decît cea indicată prin perfectul compus. În general, această formă verbală arată o acțiune care s-a petrecut în cursul aceleiași zile. În vorbirea bătrînilor în special, perf. simplu servește la evocarea unor întîmplări trecute, mai ales acolo unde prezența afectului, datorită participării active, reale sau virtuale, a subiectului vorbitor, este puternică. Influența limbii literare și a locuitorilor care au cunoscut și alte regiuni ale țării a adus mai întîi o confuzie a valorii lui temporale și după aceea a valorilor modale. Consecințele se resimt în dispariția treptată a acestui timp din vorbirea locuitorilor din Peștișani. Generațiile noi sînt, în-deobște, acelea care-l părăsesc, în timp ce femeile, mai cu seamă bătrînele, dovedesc și aici acel conservatorism pe care-l remarcase D. Cantemir. Deocamdată, acei dintre vorbitori care au început să evite perf. simplu îl întrebuițează totuși în împrejurări neoficiale, în familie, în convorbirile cu prietenii și cunoscuții din sat. Factorii care determină la acești vorbitori alegerea perf. simplu sau a celui compus sînt mediul și interlocutorul. Vorbitorii, mai ales cei cu carte și cei „purtați prin lume“, au conștiința caracterului dialectal al perf. simplu. În această dispariție, care se precipită cu angrenarea tot mai puternică a satelor în transformările generale, cea mai rezistentă pare a fi persoana a III-a. Din faptele observate aici, Brîncuș conchide că „limba reține numai valorile perfectului simplu, care fac din el un mod verbal și se dispensează de valoarea temporală exprimată destul de limpede de perfectul compus“ (p. 173).

Observațiile lui Brîncuș sînt în mod necesar juste și, pe alocuri, pătrunzătoare. Textele culese arată un tact deosebit la anchetator de a conduce discuțiile.

Capitolul Dialectologie se încheie cu articolele lui B. Cazacu și M. Sala despre reacțiunea subiectelor vorbitoare în timpul anchetării. Articolele sînt interesante, atît prin materialul prezentat, cît și prin observațiile judicioase ale semnatarilor și e regretabil că spațiul nu ne permite să ne oprim asupra lor. Din aceleași motive de altfel sîntem nevoiți să sacrificăm prezentarea și a altor articole valoroase. Așa este, de pildă, articolul lui V. Breban, care aduce o precizare binevenită la studiul prepozițiilor, observînd, din dificultatea de traducere și definire a lor în dicționare, că este aproape absurd să se vorbească de sensul prepozițiilor în abstracto, căci această parte de vorbire nu se definește decît în funcție de cuvintele între care stabilește anumite raporturi.

Prezența a numeroase articole referitoare la redactarea dicționarelor uni- și bilingve se explică prin aceea că în țară la noi s-a trecut la alcătuirea unei serii de noi dicționare a căror lipsă se făcuse acut simțită. Aici semnează: Maria Iliescu (*Grundfragen der Zweisprachigen Wörterbücher*), I. Iordan (*Principii de definiție în dicționarele bilingve*), Bela Kelemen (*Contribuții la metoda de redactare a dicționarelor bilingve*) și Leon D. Levitzky (*Bilingual dictionaries: suggestions*).

Cu ocazia alcătuirii recente a unui alfabet pentru limba tătarilor din Dobrogea, Vladimir Drimba, care a luat parte la lucrările comisiei, înserează în *Mélanges...* o descriere științifică a sistemului fonetic al dialectului tătarăsc de origine crimeană pe care-l vorbește populația dobrogeană. Prezentarea aceasta, oricât de sumară o declară autorul, ne arată un lingvist cu solide cunoștințe de fonetică și de turcologie și care duce o activitate serioasă și utilă.

Sectorul de gramatică este reprezentat prin două studii, unul, tratând *Conceptul de locuțiune* și semnat de Florica Dimitrescu, iar altul, al lui I. Pătruș, avînd ca temă neutrul în romină. Consemnăm aici rezultatele la care ajung acești doi cercetători.

Florica Dimitrescu își justifică titlul în cea mai mare parte—căci urmărește înființarea evoluției conceptului la lingviștii care s-au ocupat de această problemă și numai după aceea își începe investigațiile personale.

Biografia termenului vădește diversitate de conținuturi, unele interferențe cu ale „expresiei”. Ca termen tehnic în gramatică el trebuie să aibă un conținut precis, unic, să reprezinte, adică, același lucru pentru toți specialiștii. Metoda de lucru este aceea a delimitării conținutului prin eliminarea celor apropiate sau aparent identice. Punctul de plecare îl constituie fixarea „locuțiunii” în cadrul „asociațiilor lexicale”, care cunosce două tipuri : „combinații libere efemere” și „combinații stabile”. Locul locuțiunii este în combinațiile lexicale constante, căci în construcții ca : *a pune vîrf, a pune o carte* cuvintele componente sînt independente semantic și „constituie fiecare o unitate lexicologică” (p. 271). Asociațiile nu sînt obligatorii (numai exemplul *punem hainele (pe noi)*, dat de autoare în cadrul asociațiilor libere, nu-și prea are locul aici, căci înseamnă „ne îmbrăcăm”). Locuțiunile aparțin, deci, combinațiilor constante, în care componentele își pierd (total sau parțial) sensul lor inițial și liber și numai întreaga construcție are un sens, dar acesta cu totul nou față de cel individual al componentelor. Exemplu : *intîmplarea asta le-a pus vîrf la toate* (= a depășit așteptările, închipuirea etc.). Din punct de vedere al funcției gramaticale, locuțiunile se comportă unitar ca părțile de vorbire cărora le corespund. Așadar, cu excepția articolului, toate celelalte părți de vorbire au (sau pot avea, în principiu) locuțiuni corespunzătoare. După gradul de sudură a elementelor constitutive, locuțiunile se pot divide în trei categorii și, deși împărțirea nu este riguroasă, și multe trăsături sînt comune, se pot totuși observa caracteristici speciale.

În categoria I, cea mai veche, elementele s-au sudat într-o sinteză, ca sens și funcție gramaticală, deși cele mai multe, ortografic, sînt separate în embrioni. Exemplu : locuțiuni subst. : *aducere aminte, băgare de seamă* ; adj. : *ca aceea* ; verbale : *a-și bate joc, a da ortul popii* ; adv. : *în veci, pe de rost* ; prep. : *de față cu, afară de* ; conj. : *cu toate că, după cum* etc. Altele în ortografie sînt reunite : adj. : *cumsecade*, adv. : *deasupra, (de) mai demult, laolaltă* ; prep. : *împrejurul, împotriva, dinaintea* ; conj. : *vasăzică, fiindcă, așadar* etc. Acestea s-au aglutinat pînă la identificare totală cu o unitate lexicală oarecare.

În genere, ordinea cuvintelor este invariabilă și ele nu pot fi dislocate pentru a face loc unor alte determinante, străine locuțiunii în discuție (loc. adj., prep., conj., adv.) cu excepția celor substantivele sau verbale : *aducere... aminte, a băga (bine) de seamă* etc. A treia caracteristică este faptul că au, de obicei, corespondență într-un singur cuvînt, în afară de locuțiunile care corespund părților de vorbire neflexibile, unde această echivalență este cu totul rară. Sensul individual al elementelor acestor locuțiuni a dispărut treptat, ceea ce a avut drept urmări : izolarea lor ca unități lexicale unitare, neputința de a le analiza gramatical, incompatibilități logice, adică caracterul de absurditate al raportului dintre sensul literal al construcției și cel unitar, nou (catacreza). Ex. : *bătaie de cap*, față de : *a-și lua inima în dinți, a-și călca pe inimă* etc. În aceste locuțiuni se păstrează unele arhaisme pe care nu le găsim în construcțiile verbale libere, al căror sens individual nu mai este perceput de către vorbitori și care nici nu au, morfologic, o valoare nominală. Ex. : „a lua la rost” (rost „gură”), „a

veni de hac" (hac „plată"), „a da ghes" (ghes „ghionț") etc. Unele din ele au generat derivate. Ex.: a-și aduce aminte; aducere aminte, a lua aminte, luare aminte, luător aminte; cumsecade: cumsecădenie etc.

Cele din a doua categorie nu sînt așa de vechi și „n-au atins un stadiu superior de aglutinare" (p. 279). Elementele lor se separă, ortografic, obligatoriu. Ex.: foc de paie, cai verzi pe pereți, (ca) scos din cutie, tras pe sfoară, cu stea în frunte, a trage pe sfoară. Ordinea cuvintelor-invariabilă. Nu se dislocă (cele adv., prep. și conj.). Cele mai multe au un corespondent lexical unic. Ex.: pîrere de rîu „regret", cusut cu ață albă „vizibil", la paștile cailor „niciodată", a trage (clapa, pe sfoară etc.) „a înșela" etc. Și ele păstrează unele arhaisme: a fi la cherem, a trage chiulul, a fi (a minca) de haram etc. Vechimea acestor arhaisme nici ca nu este așa de mare, cele mai multe fiind turcisme osmanlii. Categoria aceasta are și ea o oarecare productivitate în derivate. O caracteristică specială este posibilitatea „substituției sinonimice", ceea ce le ridică expresivitatea. Ex.: „a face zile amare" (negre, fripte, grele), „a-și da sufletul" (duhul, sfîrșitul) etc. Au o arhitectonică specială în care se vede tendința spre simetrie sau compensație. Ex.: calea-valea, talmeș-balmeș, cu șoșele cu momole, (a spune) verzi și uscate etc. Multe din locuțiunile verbale de acest ordin au pronumele de formă feminină și valoare neutrală o, neplicat nici astăzi, și care „înlocuiește unul din elementele locuțiunii" (ipoteză neprijinită de nimic, v. p. 282). Ex.: a o lua la fugă, a o apuca la sîndătoasă, a o rupe la fugă etc. Ceea ce autoarea numește, după un lingvist, „pleonasm" la unele din aceste locuțiuni trebuie pus tot pe seama compensației sau a simetriei: prin ciur și prin dirmon, a fi oale și ulcele etc.

Expresivitatea lor este crescută față de a celor din prima categorie, grație negramaticalizării complete și „ineditului combinațiilor" (pp. 282-283). Locuțiunile prepoziționale și conjuncționale din această categorie sînt mai concrete față de corespundentele lor lexicale unice. Ex.: dincolo de = peste, deopotrivă cu = egal cu etc. Tot aici intră unele calchieri, în special după franceză. Ex.: a lua, a face (notă), a face parte, a avea de-a face, a atrage atenția etc.

Cea de-a treia categorie cuprinde locuțiuni ce reprezintă mai degrabă fapte de limbă individuale, negramaticalizate, și acestea le deosebește net de celelalte. Restul trăsăturilor sînt comune cu ale categoriilor anterioare (pentru ex. v. p.p. 284-285).

Comun cu locuțiunile, expresiile au: sensul general, față de sensul individual al elementelor constitutive, este izolat (p. 286, v. aici și ex.) și neputința de a fi traduse în alte limbi. Printre deosebiri cităm: posibilitatea de a disocia, gramatical, expresiile. Ex.: loc. o iau la fugă, față de expresia: pînă la dumnezeu te mîdîncă sfinții. Deci, nu joacă unitar un rol gramatical funcțional; n-au derivate, sînt mai expresive decît locuțiunile, în general. Expresiile nu sînt decît fapte de lexic, nu și gramaticale.

Contribuția autoarei este cu adevărat prețioasă.

I. Pătruș se realizează taberei celor ce susțin că în romină nu avem un neutru propriu-zis și propune, pentru această categorie de substantive, termenul „ambigen". De asemenea, contestă orice legătură a neutrilor romînesc cu neutrul din vechea slavă și aduce argumente probante.

I. Turcuș

GH. BULGĂR, *Scriitorii romini despre limbă și stil*, Culegere de texte și introducere, București, 1957.

Astăzi, cînd problemele limbii literare se impun cu insistență atenției cercetătorilor, reușind să capteze interesul nu numai al filologilor dar — ne referim la studiile de stilistică — și pe cel al scriitorilor și criticilor literari, reconsiderarea părerilor despre limbă și stil ale scriitorilor noștri clasici poate contribui la îmbogățirea discuțiilor prin cunoașterea și însușirea opiniilor valoroase ale celor care au adus un sprijin real la dezvoltarea limbii literare.

Aproape toți scriitorii noștri, începînd cu epoca veche și sfîrșind cu cea actuală, paralel cu munca de creație propriu-zisă, s-au străduit să perfecționeze mereu mijlo-

cul de transmitere a creațiilor lor artistice — limba literară — și prin luări de poziții teoretice, în care erau dezbătute problemele limbii și ale stilului.

Din noianul de contribuții care reflectă preocupările scriitorilor noștri despre limbă și stil se cuvin selectate cu grijă și spirit de discernămintă acele opinii care — valabile și azi — au constituit un puternic impold pentru dezvoltarea firească a limbii literare pledînd — așa cum observă autorul lucrării de care ne ocupăm — împotriva curentelor aberante în limbă și pentru menținerea unui just echilibru între tradiție și inovație.

Selectarea materialelor care ilustrează concepțiile despre limbă și stil ale scriitorilor noștri ne-o înfățișează Gh. Bulgăr sub forma unei culegeri de texte antologice. Dară fiind bogăția considerabilă a acestor materiale ni se pare nimerit, pentru început, procedeul selecționării celor mai valoroase dintre ele într-o antologie. Este știut că o astfel de lucrare se pretează cu ușurință la critici, fie și pentru motivul că nu toată lumea poate cădea de acord cu privire la prioritatea unui material care a fost inclus, asupra altuia care a fost lăsat pe dinafară. Autorul însuși mărturisește că — silit de un spațiu restrîns — n-a putut insera în culegere „un bogat și variat material, poate tot atît de interesant” ca și cel prezentat.

Se cuvine însă să ne întrebăm cui se adresează antologia lui Gh. Bulgăr în forma în care a fost alcătuită. Dacă ne gîndim la faptul că — pentru epoca veche de exemplu — abia într-o pagină și ceva sînt epuizați reprezentanții literaturii religioase prin trei texte din Varlaam, Simion Ștefan și Dosoftei, că literaturii istorice îi sînt repartizate numai cîteva pagini cuprinzînd pe Grigore Ureche, Miron Costin, Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir la un loc, că reprezentanții Școlii ardelenene înțelegem de ce fără Budai Deleanu — sînt expediați în trei pagini, trebuie să recunoaștem că, pentru cei care studiază în învățămîntul superior, este totuși prea puțin.

Culegerea ar putea constitui un accesoriu prețios pentru elevii din învățămîntul mediu, dacă n-ar fi lipsită de comentarii absolut necesare pentru înțelegerea unor texte cuprinzînd idei depășite sau, pe alocuri, chiar greșite.

Ocupîndu-se de modul cum au fost grupați scriitorii cuprinși în antologie o recenzie din „Limba Romînă” (nr. 4. 1957) obiectează autorului culegerii faptul că gruparea scriitorilor s-a făcut după criterii arbitrare, neținîndu-se seama de „marile compartimente” obișnuite în istoria literaturii. Observînd că problema periodizării literaturii nici n-a fost încă soluționată pe deplin, trebuie să spunem că antologia respectă totuși periodizarea folosită de istoria literară actuală, cu excepția încadrării izolate a Școlii ardelenene. Vom nota, pentru edificare, compartimentele mari în care au fost împărții scriitorii :

I. Epoca veche; traduceri și scrieri religioase; cronicarii despre specificul, originea și înrudirea limbii; II. Problemele limbii în centrul activității literare a Școlii ardelenene; III. Primii scriitori moderni despre căile dezvoltării limbii; IV. Generația pașoptistă și dezvoltarea artistică a limbii; V. Epoca măștrilor limbii literare contemporane; VI. Problemele limbii între cele două războaie mondiale; VII. Cultivarea limbii în zilele noastre.

De dragul respectării unui cronologism strict culegerea păcătuiește însă punînd alături scriitori ale căror concepții despre limbă aparțin evident unor epoci diferite. În acest sens, sîntem de acord cu recenzentul de la „Limba Romînă” că este nepotrivită alăturarea lui Timotei Cipariu de Ienăchiță Văcărescu — primul reprezentînd idei mult mai avansate față de cel din urmă — ca și plasarea lui Anton Pann în rîndul scriitorilor patruzecioptiști. De asemenea ni se pare nefirească desprinderea Școlii ardelenene din cadrul literaturii moderne și, ca urmare a acestui fapt, separarea lui Budai Deleanu de mișcarea cu care scriitorul ardelean avea strînse contingențe.

Principală deficiență a culegerii lui Gh. Bulgăr constă, după părerea noastră, în modul cum a fost făcută selecționarea materialelor. Este adevărat — și menționăm aceasta ca un merit al lucrării — că pentru unii scriitori ca Budai Deleanu, Codru Drăgușanu, Eminescu și Delavrancea au fost alese pagini reprezentative pentru concepțiile lor despre limbă, unele dintre ele chiar inedite. Nu putem fi însă de acord cu prezența în antologie a numeroase alte pagini, nesemnificative pentru problema ce ne interesează, inserate în culegere numai din dorința de a nu se renunța la anumite nume sonore ale literaturii noastre. Multe extrase din beletristică ca și altele care au ca obi-

ect probleme de critică sau de teorie literară nu ilustrează nici măcar tangențial concepțiile despre limbă și stil ale autorilor lor. Vom da câteva exemple :

Se reproduce un articol al lui Gh. Asachi din „Gazeta de Moldova” (1852), scris cu ocazia apariției culegerii de poezii populare a lui Alecsandri. Cu ce scop însă ? Nu întâlnim în acest fragment nimic în legătură cu limba sau, cel puțin, despre însemnătatea poeziei populare pentru limba literară.

Din lucrările lui Heliade Rădulescu — destul de slab reprezentate în culegere — se reproduce în schimb un fragment din articolul *Proiect pentru instrucția publică*, nefericit ales pentru a ilustra concepția despre limbă a scriitorului muntean într-un moment când acesta aluneca pe panta italianizării.

Cu totul neintemeiată ni se pare culegerea într-o antologie ca cea de față a unui fragment din articolul lui Bălcescu *Cuvînt preliminar despre izvoarele istoriei rominilor* în care se exprimă ideea, justă de altfel, că poezia populară constituie unul din izvoarele istoriei naționale.

Autorul n-a vrut să-l uite nici pe Bolintineanu. În antologie sînt puse la contribuție fragmente din romanele *Manoil* și *Elena*. Ele cuprind însă discuții despre însemnătatea faptului că Alecsandri a cules poezie populară, păreri despre talentul lui Negruzzi, ironic la adresa boierilor care disprețuiau literatura romină, dar nimic care să ne dezvăluie concepțiile lui Bolintineanu despre limbă. Pe aceeași linie care se abate de la tema propusă în antologie se situează și selectarea povestirii lui Creangă, *Moș Ion Roată și Vodă-Cuza*, ca și poezia *Cuvîntul* a lui Vlahuță.

Exemple de astfel de piese care reprezintă pentru tema antologiei un material nepotrivit, de umplutură, mai pot fi date din operele lui Kogălniceanu, Odobescu, Hasdeu, Caragiale, Octavian Goga și alții.

În schimb trebuiau incluși în culegere unii scriitori mai mărunți care au exprimat păreri interesante despre limbă ca Paul Iorgovici și Gh. Barițiu. De asemenea se cuvenea acordat un spațiu mai larg textelor din literatura veche, meritau mai multă atenție reprezentanții Școlii ardelenice și nu trebuiau trecute cu vederea unele idei progresiste în materie de limbă promovate la Junimea.

Partea lucrării consacrată marilor clasici ai literaturii noastre precum și scriitorilor dintre cele două războaie mondiale — adică jumătate din antologie — cuprinde, cu mici excepții, piese care oglindesc preocupări de stilistică și nu probleme de limbă propriu-zise. Cum autorul se gîndește la elaborarea unei lucrări mai vaste, care să cuprindă, în câteva volume, „aproximativ toate opiniile scriitorilor romini despre limbă și stil” și cum stilistica, prin preocupările ei cu caracter intermediar între limbă și literatură, ocupă un loc aparte, am sugera prezentarea separată a materialelor care dezbate probleme de stilistică.

Chiar o antologie ca cea de față are nevoie de unele comentarii sau, cel puțin, de un aparat critic adecvat care să restabilească, în note, adevărul cu privire la anumite formulări îndoielnice sau idei greșite strecurate în texte. Un asemenea procedeu ar fi înlăturat unele confuzii provocate de afirmații ca următoarele:

În articolul *Rudimentele gramaticii romine*, de Codru Drăgușanu, se emite părerea că limba adevărată nu s-ar afla în gura poporului, deoarece indivizii, în speță comișind greșeli în cursul vorbirii, devine necesară intervenția normativă a specialistului.

Al. Macedonski, în articolul *Evoluțiunea limbii romine*, subliniază ca pe un element pozitiv faptul că gruparea de la „Literatorul” a luat atitudine împotriva fonetismului și a promovat cultul formei în poezie.

O explicație era necesară și în cazul afirmației făcute de Octavian Goga în articolul *Rostul scriitorilor*, potrivit căreia „în occident civilizația veche și o viață de stat bine statornicită” ar fi fost cauza izolării artistului în „turnul de ivoriu”.

Culegerea de texte este precedată de un studiu introductiv în care autorul încearcă o prezentare sintetică a evoluției părerilor scriitorilor noștri despre limbă și stil. O notă de didacticism se imprimă lucrării prin faptul că în fruntea fiecărui capitol găsim scurte note rezumative care nu fac decît să repete unele idei exprimate în introducere.

Introducerea însăși ocolește prin meandre inutile prezentarea concepțiilor scriitorilor noștri despre limbă și stil, împotmolindu-se în generalități și formule vagi. Încercarea de a surprinde raporturile părerilor despre limbă cu anumite fenomene politice, sociale și economice îl conduce uneori pe autor la stabilirea unor apropieri

artificiale. Făcînd abstracție de toate acestea, cuvîntul introductiv reușește să ne înfățișeze sintetic concepțiile scriitorilor despre limbă și stil, observînd și importanta înfrîngere a acestor concepții asupra dezvoltării limbii literare. Totuși, exceptînd generalitățile și formulările vagi de care am pomenit, expunerea părerilor despre limbă ni se pare prea liniară. Trebuiau scoase în relief problemele dominante, hotărîtoare în materie de limbă, specifice diferitelor etape ale dezvoltării limbii și literaturii noastre.

Am mai reproșa autorului faptul că, lăsîndu-se furat de entuziasm în fața progresului realizat de limba literară, face uneori afirmații care nu corespund realității. Astfel, găsim întemeiată obiecția recenzentului de la „Limba Romînă” că se exagerază valoarea artistică a limbii tipăriturilor lui Coresi. Nu putem fi de acord nici cu afirmația relativă la limba scriitorilor de la 1848 potrivit căreia, în această epocă, „valorile stilistice au crescut într-un ritm neașteptat de repede, încît literatura și limba noastră au atins numai în cîțiva ani o maturitate la nivelul culturilor europene evolute”. Această apreciere este valabilă abia pentru epoca lui Eminescu. De altfel, alăturat, se citează din Tudor Vianu (*Probleme de stil și artă literară*) în care acesta arată just că trăsătura caracteristică a acestei epoci pentru dezvoltarea limbii literare este „apropierea limbii literare de limba poporului” fiind vorba abia de „fixarea formelor, adică asigurarea unui nivel al corectitudinii în vorbire”, de introducerea neologismelor, eliminarea turcismelor și grecismelor — operații în curs, care nu puteau conferi limbii noastre literare de atunci „o maturitate la nivelul culturilor europene evolute”, cum afirmă Gh. Bulgăr.

În lucrare se menționează influența nefastă exercitată de curentele literare decedente asupra dezvoltării limbii literare. Credem că n-ar fi fost lipsită de interes înserarea unor fragmente — însoțite de comentarii critice — din care să reiasă atitudinea față de limbă a reprezentanților acestor curente. Acest procedeu ar fi ilustrat mai precis lupta principală — nelipsită de contradicții — care a contribuit la dezvoltarea firească a limbii.

Lucrarea lui Gh. Bulgăr reprezintă un început promițător pe linia reconsiderării ideilor despre limbă și stil ale scriitorilor noștri. Acest început se cere continuat printr-o antologie mai cuprinzătoare, în care să se acorde mai multă atenție selecționării materialelor și grupării scriitorilor din punct de vedere al valorii concepțiilor lor despre limbă și în raport cu epoca în care au scris. Dintr-o astfel de lucrare n-ar trebui să lipsească contribuțiile unor scriitori mai mărunți în problemele limbii și, de asemenea, s-ar cuveni să nu fie evitate chiar acele îndrumări care s-au dovedit apoi nepotrivite cu dezvoltarea normală a limbii.

Valentin Sofroni

MARTIN ALONSO, *Ciencia del lenguaje y arte del estilo*. Madrid, 1955, ed. 4.

Prin lucrarea sa *Știința limbajului și arta stilului*, autorul își propune să contribuie la îndrumarea și perfecționarea vorbitorului cult de limbă spaniolă în practica folosirii ei în scris. Iată cuvintele-i proprii: „Scriitorul care lucrează de mulți ani în profesia sa va chibzui, prin această carte, asupra practicii sale scriitoricești îndelungate, va vedea ceea ce a făcut și ceea ce a putut să facă. Scriitorul mai puțin exercitat, sau pur și simplu persoana cultă care trebuie să scrie pentru alții, poate să verifice aici desfășurarea prozei sale, comparativ cu a altora, precum și să recapituleze posibilitățile limbii noastre. Se scrie din instinct și prin reflecție. În primul caz, forma noastră expresivă este mai directă; într-al doilea, printr-o preocupare continuă se obține calitatea preciziei. Importante sînt pentru scriitor iluzia artistică și munca de perfecționare. Cu aceste două valori făurim vitalitatea stilului, ideile noastre cîștigă în clarviziune și expresia se îmbogățește cu toate resursele limbajului”.

S-ar părea prin urmare că lucrarea lui Alonso urmărește esențialmente să ajute pe scriitor în misiunea sa specifică. Însă în altă parte ne este lămurit mai pe larg scopul lucrării, aceasta fiind, cum se exprimă Americo Castro, „o mină de informație bogată, cu date și idei care vor contribui la oprirea exprimării aspre în lumea de limbă spaniolă”. Prin cartea sa autorul a urmărit să pună la îndemîna oricărui spaniol „care trebuie să redacteze, să explice, să vorbească în public sau numai să converseze”

un manual normativ de gramatică și stilistică, util nu numai pentru spaniolii din Spania, ci mai ales vorbitorilor de limbă spaniolă aflați în multe părți ale globului.

Lăsând la o parte unele intenții ale autorului, precum și poziția sa lingvistică, uneori discutabilă din punctul nostru de vedere, lucrarea lui Martin Alonso oferă străinului posibilitatea de a se instrui cu mult folos în limba, literatura și, în genere, în cultura spaniolă sub aspectele ei actual și diacronic. Astfel:

Subcapitolul h (I, 4) introduce pe cei interesați în probleme de construcție sintactică, tratate comparativ cu situația din alte limbi romanice; după o scurtă istorie a lingvisticii (date, școli, concepții), Martin Alonso trasează fazele dezvoltării limbii spaniole: I. Preistoria (până în sec. al X-lea); II. Spaniola preliterară (sec. X și XI); III. Spaniola arhaică în literatură (sec. XII și XIII); IV. Spaniola preclasică (sec. XIV și XV); V. Expansiunea clasică și barocă (sec. XVI și XVII); VI. Academicismul în limba spaniolă (sec. XVIII); VII. Realismul și eclecticismul (sec. XIX și XX). Periodizarea este însoțită de observațiuni istorice, date filologice, caracterizări, indicații bibliografice etc. și urmată de o statistică, întocmită în 1940, a expansiunii limbii spaniole în lume: în 1940 spaniola era vorbită de peste 146 milioane de oameni.

Trecând la „litlurile” părții I (Frazeeologia): Exegeza frazei, Funcțiunea frazei, cititorul va afla importante clarificări sintactice, exemple practice și incursiuni istorice, oferite de nu mai puțin de 48 de capitole. Aceeași procedură sistematică și documentare amplă, prin autori aleși din diferite epoci, caracterizează părțile a II-a (Lexicologia) și a III-a (Stilistica) ale *Cărții teoretice*. Aceasta este urmată de *Cartea sinoptică* în care se rezumă prin scheme, tabele, repertorii, „pentru o mai mare utilitate practică”, cuprinsul primei cărți. În fine *Cartea practică* însumează: „un mare număr de exerciții analitice asupra limbii și stilului în cele trei forme posibile: cuvinte, fraze, texte”; o antologie a prozatorilor contemporani (1900—1955); un scurt tratat de metrică; un dicționar „ideoconstructiv”, în care se dau 130.000 sinonimii pentru 5.000 de cuvinte din uzul frecvent, reunindu-se 10.000 „forme prepozitive”; patru repertorii cu: 1. Locuțiuni și „modismos” spaniole; 2. Termeni lingvistici și literari; 3. Locuțiuni și sentințe străine; 4. Abrevieri mai des folosite etc. etc.

Materia volumului se extinde pe 1502 pagini.

În concluzie lucrarea lui Martin Alonso prezintă un interes special pentru persoanele care vorbesc și scriu în limba spaniolă, având o pregătire culturală de nivel mediu. Ca atare ea poate folosi mult străinilor care au abordat studiul limbii spaniole ca autodidacți, îndeplinind oarecum rolul unei instituții de învățămînt, foarte adesea de nivel superior. Lingvistul va afla în ea multe informații privitoare la istoria și stadiul actual al limbii spaniole. Uneori cadrul strict spaniol al materiei a fost depășit, ceea ce înseamnă că autorul a urmărit să contribuie la formarea, ca să zic enciclopedică, a cititorilor săi. Pe plan ideologic avem impresia că autorul se situează pe linia unei anumite apologetici.

Șt. Cuciureanu

M. H. ПЕТЕРСОН, Очерк литовского языка, Издательство Академии Наук СССР, Москва, 1955, 160 стр. (M. N. PETERSON, *Contribuții la studiul limbii lituane*, Editura Academiei de Științe a U. R. S. S., Moscova, 1955, 160 p.)

Limba lituaniană, căreia M. N. Peterson îi consacră studiul de față, este vorbită în prezent de aproape trei milioane de oameni. Marea masă o alcătuiesc cei care trăiesc în R. S. S. Lituană (cu capitala Vilnius), iar o parte se află prin Statele Unite, Canada și America de Sud.

Lituaia prezintă o importanță colosală pentru gramatica comparată a limbilor indo-europene. Ea a conservat până astăzi numeroase elemente arhaice în sistemul fonetic, structura gramaticală și în lexic. Astfel, în fonetică observăm abundența unor diftongi vechi moșteniți din indo-europeana comună, menținerea accentului tonic (sau muzical), tipuri de intonații care amintesc de cele din vedică sau din dialectul homeric.

Declinarea se face după teme (ca în sanscrită, greacă, paleoslavă etc.). Trăsăturile

arhaice din structura lituanei o disting nu numai de toate celelalte limbi indo-europene în genere, ci și de letonă și prusiană veche cu care ea formează grupul baltic, în cadrul căruia relațiile genetice sînt și mai apropiate.

Limba lituaniană se împarte în două dialecte principale: de sud (jemait)¹⁾ și de sus (aukštait). Limba literară s-a format pe baza graiurilor aukštait de sud-vest. Procesul acesta se inițiază de-abia la sfîrșitul sec. XIX. Concomitent cu crearea unei limbi naționale unice și implicit a normei literare, dialectele locale tind să dispară. Totuși în Lituania situația este mai dificilă ca aiurea; graiurile populare sînt mult prea numeroase, ele se subordonează foarte încet limbii comune.

Întemeietorul poeziei lituane, cel care a pus bazele literaturii beletristice cu caracter realist, a fost Kr. Donelaitis (1714-1780).

Prima gramatică a limbii lituaniene a apărut în secolul XVII și aparține lui C. Szyrwidas (1564-1635). Interesantă este de asemenea *Gramatica Lituanica* a lui D. Klein, publicată în 1653 în limba latină, iar în anul următor în germană. În gramatica sa autorul explică numeroase fenomene din limba literară sau proprii dialectelor lituane din vremea aceea.

Contribuții serioase la studiul științific al limbii lituaniene au dat în primul rînd învățații ieșiți din sinul acestui popor: F. Kurschaitis, A. Baranuskas, K. Javnis, J. Jablonskis, K. Buga ș. a., apoi cei străini: A. Schleicher, A. Leskien, F. de Saussure, E. Volter, J. Endzelin, Chr. Stang, Jan Karlovici, Jan Rozwadowski, T. Lehr. Splawinski, Jan Otremski, A. A. Porebnea, F. F. Fortunatov, G. K. Ulianov, V. R. Porjezinski, J. A. Baudouin de Courtenay, V. A. Bogorodiški ș. a.

Cartea lingvistului sovietic vine să întregască seria lucrărilor întreprinse de știința rusă în domeniul lituanisticii.

Cercetarea lui Peterson, profesor la Universitatea din Moscova, este destinată tuturor celor care se interesează într-un fel sau altul de studiul limbii lituaniene, indiferent dacă au vreo pregătire în această direcție. Ea tratează problemele esențiale privind sistemul fonetic, lexical și gramatical al acestei limbi baltice. După prefața autorului (p. 3), urmează un scurt istoric al studierii limbii lituane (p. 5-7), ni se expune apoi, foarte succint, problema formării limbii literare și raportul ei cu numeroasele dialecte (p. 7-11). Din capitolul introductiv mai aflăm unele lucruri în legătură cu monumentele literare (p. 10-12), în privința locului pe care-l ocupă lituaniana în clasificarea limbilor indo-europene în centom și satəm (face parte împreună cu letona, vechea prusiană, limbile slave, indiene, iraniene, armeană și albaneză din grupul satəm, spre deosebire de greacă, italică, celtică, germanică, hitită, și toharică care-s limbi centom) (p. 12), despre grafia lituană (p. 13) și valoarea fonetică a literelor (p. 13-14). Tratarea propriu-zisă a structurii limbii lituaniene se deschide cu un capitol consacrat foneticii (p. 15-25), se continuă cu unul despre lexic (p. 27-33), cu un al treilea de morfologie (p. 34-66) și, în fine, al patrulea discută chestiuni privitoare la sintaxă (p. 67-84).

Pentru a înlesni înțelegerea celor care studiază limba lituană Peterson dă, la p. 87-124, o culegere de texte din literatura populară și cultă. Lucrarea este însoțită de un glosar lituan-rus (p. 125-159) care facilitează asimilarea corectă a cuvintelor prin faptul că toate au semnul accentului, se indică tipul declinării (la substantive și adjective), iar la verbe, pe lîngă forma infinitivului, mai e cuprinsă și persoana I indicativ prezent și trecut. Înțelegerea materialului este ușurată și de împrejurarea că autorul, în glosarul de la sfîrșit, alege în traducerea rusească numai acele semnificații ale cuvintelor lituane care se întîlnesc în textele prezentate.

Fonetica este studiată de lingvistul sovietic din punct de vedere static și evolutiv. Așa procedează profesorul M. N. Peterson, de pildă, cînd descrie sistemul vocalic, diftongii, consoanele, alternanțele vii (productive) și istorice (moarte sau neproductive), accentul, care în lituaniană este mixt: muzical (sau tonic) și expiratoric (sau dinamic). În cadrul expunerii descriptive a fenomenelor fonetice autorul utilizează pe scară largă și metoda statistică. Astfel, Peterson stabilește că raportul dintre vocale și consoane în limba vorbită este aproape același: consoane 55%, iar vocale 45%, în comparație cu rusa care are 60% consoane și 40% vocale (vezi de ex. p. 17). Consoanele surde sînt mai răspîndite decît cele sonore (surde 67% — sonore 33%). Considerate împreună, aceste două categorii de

1) Din motive tehnice cuvintele se transcriu fără semnele diacritice (acolo unde acestea lipsesc).

sunete sînt mai numeroase decît sonantele (primele alcătuiesc 69%, iar sonantele 31%). Dintre sonore și surde cea mai largă răspîndire o au explozivele (56%), apoi fricativele (42%) și, în fine, lituana ne oferă un procent mic de africcate (2%)²⁾. Metoda statistică este aplicată de autor și la alte capitole ale studiului (la analiza lexicului și a gramaticii). Astfel, la p. 28, Peterson constată că cea mai frecventă categorie de cuvinte o alcătuiesc în lituaniană substantivele, după care urmează verbul, apoi, adjectivul și adverbul. Celelalte părți de vorbire se întîlnesc cu mult mai rar. Recurgînd apoi la metoda comparativă-istorică, lingvistul sovietic stabilește corespondențele dintre lituaniană și alte limbi indo-europene (p. 20—26). În acest scop sistemul vocalic și consonantic al lituanei este privit în faza lui mai veche. Autorul menționează (p. 20) caracterul preliminar al comparațiilor întreprinse aici: „Pentru istoria limbii lituaniene, în general, și a sistemului ei fonetic, în particular, ne lipsesc multe lucruri, deoarece nici dialectele și nici datele celor mai vechi monumente lituane n-au fost încă studiate“.

În capitolul consacrat lexicului, Peterson tratează, dar foarte sumar, trei chestiuni fundamentale: 1) elementele comune lituanei și celorlalte limbi indo-europene; 2) elementele proprii exclusiv limbilor balto-slave și 3) problema împrumuturilor. Precizăm pe această cale că în prima categorie intră cuvintele moștenite din indo-europeană primitivă, iar în cea de-a doua inovațiile care au apărut în structura limbilor balto-slave după separarea lor din indo-europeană, într-un timp cînd strămoșii acestor popoare au conviețuit. Menționăm aceasta cu atît mai mult cu cît autorul nu-și afirmă punctul de vedere, ci consideră problema ca nerezolvată (p. 12).

Din prima categorie de cuvinte fac parte, de ex. lit.³⁾ siuti „a coase“ indicativ prezent siuvù, lat. suo, suere, scr. sîvyati „el coase“, syutas „cusut“; lit. ašva „cal, iapă“, scr. áçva, lat. equa, gr. ἵππος; lit. vilkas „lup“, v. sl. волкъ, lat. lupus, gr. λύκος scr. vlkas, germ. Wolf, lit. trys „trei“, r. три, lat. tres, gr. τρεῖς, scr. trāyas, germ. drei.

Din categoria inovațiilor balto-slave pomenim lit. metù, mèsti „arunc“, „azvîrl“ și r. мету, метаю, метать; lit. rankà „mină“, v. sl. рѣка, r. pyka, lit. galvà „cap“, v. sl. галака, r. голова.

Peterson vorbește foarte puțin despre împrumuturile din alte limbi. Autorul menționează doar că numărul lor nu e prea mare și că unele au pătruns din bielorusă în lituaniană încă înainte de apariția scrierii⁴⁾.

Morfologia tratează — ca și fonetica sau lexicul — faptele limbii lituane atît sub aspect descriptiv cît și sub raport comparativ. Astfel, la substantive se stabilesc 6 tipuri de declinări, se arată particularitățile lor în flexiune, caracterul accentului, pentru ca apoi autorul să urmărească corelația lor cu celelalte limbi indo-europene (p. 45—48). Vorbind despre categoriile gramaticale ale substantivului în lituaniana contemporană, Peterson constată că vocativul nu constituie un caz, fiindcă nu este legat de alte cuvinte în propoziție, nu exprimă nici un fel de raporturi sintactice (p. 36), ceea ce corespunde în fond realității⁵⁾. Nu putem fi însă de acord cu autorul cînd acesta susține că în

2) Metoda statistică este folosită de autor și în alte studii. Cf. în această privință „Система русского правописания“ (*Sistemul ortografiei ruse*). Ed. Universității din Moscova, 1955.

3) Deși abrevierile adoptate sînt arhicunoscute, indic totuși aici valoarea lor: germ. = germană, gr. = grecesc, lat. = latină, lit. = lituană, r. = rusă, scr. = sanscrită, v. sl. = vechi slav.

4) Autorul se referă la un studiu al eminentului lingvist lituan K. Būgas *Die Litauischeissrussischen Beziehungen und ihr Alter*.

5) Nu așa cum face Laura Vasiliu în *Observații asupra vocativului în limba română*, Studii de gramatică, vol. I, Edit. Academiei R.P.R., 1956, p. 7, cînd, „demonstrează“ existența acestui caz. Forma gramaticală nu-i echivalentă cu categoria gramaticală. Distincția aceasta trebuie s-o avem totdeauna în minte cînd facem, sau precîndem că facem, lingvistică. În general argumentele aduse de autoare pe tot traseul articolului nu sînt convingătoare, nu-s plauzibile. În problema respectivă, credem, sînt mai competenți învățați că L. Hjelmslev sau J. Ries care se pronunță împotriva categoriei gramaticale a vocativului.

lituana actuală, în afară de numărul singular și plural, ar mai exista și dualul. De fapt, dualul e pe cale de a ieși din uz, fiind pretutindeni înlocuit cu pluralul ⁶⁾).

Pronumele (p. 48-49), de asemenea este privit sub cele două aspecte menționate mai sus. Adjectivul (p. 49-53) prezintă în lituană forme scurte și forme lungi (pronominale), ca și slava sau rusa veche. Formele pronominale la adjective își au originea tot în epoca comunității etnice și lingvistice balto-slave. Autorul însă se ferește să facă afirmații în acest sens. El nu este nici pro și nici contra unității celor două ramuri indo-europene. Bazându-se pe faptul că formele lungi se obțin de la cele scurte prin alipirea pronumelui demonstrativ, Peterson expune morfologia adjectivului numai după ce a tratat pronumele. Adjectivele pronominale sînt, după părerea autorului, mai rar întrebuințate decît formele scurte (nominale). Pentru categoria adjectivelor se indică trei tipuri de declinare: *geras* „bun“, *saldūs* „dulce“ și *didis* „mare“ (p. 50), dintre care primele două sînt mai frecvente. Interesant este că adjectivele mențin urme ale neutrelui (în lituană există numai genul masculin și feminin) întrebuințate cu valoare predicativă, de ex. *šalta* „frig“, *šilta* „cald“, *graju* „minunat“ (v. p. 52).

După adjectiv urmează adverbul și numerele iar verbului i se consacră un spațiu ceva mai întins (55-64). În afară de expunerea paradigmelor, a categoriilor proprii acestei părți de vorbire, lingvistul sovietic se mai oprește și la accentuarea formelor verbale (la verbele fără prefixe și la cele prefixate).

Foarte pe scurt autorul ne vorbește despre cuvintele fără sens deplin: verbe auxiliare, prepoziții, postpoziții, conjuncții și particole (p. 64-66). Ca postpoziții în vechea lituană și în unele dialecte teritoriale de azi se utilizează — *na* cu acuzativul:

miēstan (miestana) „în oraș“, de la nominativul *miēstas* sau *-pī-p* (în limba veche cu genitivul direcției). Această ultimă postpoziție s-a conservat și în limba lituaniană contemporană în unele expresii adverbiale: *vakarō-p* „spre seară“, de la nominativul *vākaras*, *galō-p* „spre sfîrșit“ de la nominativul *galas*.

Sintaxa este considerată de Peterson mai ales după principii descriptive. Nu lipsesc însă și unele observații cu privire la originea construcțiilor. Conducîndu-se probabil după criteriul că aspectul ideal și natural al limbii se manifestă în propoziție, autorul începe acest capitol cu examinarea frazei și apoi trece la grupurile de cuvinte (sintagmatică). După remarcă profesorului sovietic, în limba lituană actuală legătura dintre cuvinte în propoziții și fraze se exprimă sau prin afixe și desinențe sau prin unele pur gramaticale. După statistica făcută de Peterson (la p. 73) acestea sînt cazurile cele mai frecvente (85%). Întîlnim incomparabil mai puține situații (15%) cînd raportul dintre cuvinte nu este exprimat. El poate fi recunoscut numai din context. Din această categorie fac parte cuvintele lipsite de flexiune (adverbele, gerunziile, infinitivul și supinul). Autorul precizează că în limba veche alta era corelația dintre cele două procedee, cuvintele lipsite de flexiune fiind mai puține (gerunziul provine în lituaniană din participiu, adverbele din substantive și adjective, infinitivul și supinul din forme cazuale). Al doilea tip de îmbinare a cuvintelor crește în faza mai tîrzie a limbii, dar este, totuși, neînsemnat în lituană.

Prima categorie (adică îmbinările de cuvinte în care raporturile gramaticale sînt exprimate formal) este divizată de Peterson — după gradul de întrebuințare — în două subgrupe: în cea mai numeroasă (70% din totalul de 85%) legătura între sintagme se exprimă cu ajutorul flexiunii (persoană, gen, număr, caz). În cea de-a doua subgrupă (care numără de-abia 15%), relațiile sînt desemnate prin verbe auxiliare, prepoziții și conjuncții, dar concomitent cu flexiunea, și nu independent.

De aceea lituaniana este considerată o limbă mai mult sintetică (vezi p. 73). Autorul descrie apoi tipurile principale de îmbinări de cuvinte (sintagme) în lituana con-

6) Vezi și afirmația lui E. Sereiskis în *Trumpas lietuviskai rusiskas Zodynas* („Mic dicționar lituan-rus“, 1948, p. XV, unde se arată că dualul dispăre din limba vorbită). La fel procedează și autorii dicționarului limbii lituaniene contemporane, (*Dabartines lietuviu Kalbos Zodynas*) Vilnius, 1954 cînd expun tipurile de intonații la substantive, evitînd paradigma dualului.

temporană: nominativul + verbul personal, substantiv + adjectiv, construcții cazuale (fără prepoziții, iar în al doilea rând cu prepoziții, deoarece ultimele construcții se trag din primele). După observația lingvistului sovietic, prepoziția exprimă raporturi între verb și forma casuală a substantivului. Construcțiile neverbale sînt mai rare. Am adăuga că același fenomen este propriu și limbii ruse (și poate majorității limbilor care dispun de prepoziții, căci numele și verbul sînt categorii universale). Autorul mai descrie și alte construcții sintactice (cu și fără conjuncții, cu adverbe, gerunzii și infinitiv).

În afară de mențiunile critice expuse în rîndurile de mai sus mai subliniem și lipsa de consecvență a autorului în întrebuițarea accentelor. Astfel, nici unul din exemplele de cuvinte lituane, date în propoziții, nu poartă accentul, ceea ce îngreuiază pronunțarea corectă din partea celor neinițiați, cărora — mai ales — li se adresează cartea. (Vezi în acest sens întregul capitol consacrat sintaxei — p. 67-84).

Este insuficient să notăm numai accentele în cuvintele izolate sau la formele gramaticale. În aceeași măsură sîntem obligați să punem accentul în propoziții sau fraze.

Studiul profesorului M. N. Peterson poate fi apreciat, în ansamblu, ca prezentînd importanță mai ales în popularizarea structurii limbii lituaniene, — cea mai arhaică din sinul familiei lingvistice indo-europene, — fără ca prin aceasta să fie lipsit de valoare științifică.

Ariton Vraciu

INDICELE BIBLIOGRAFIC

AL

REVISTEI „VIAȚA ROMÎNEASCĂ”, 1906—1946¹⁾

Indicele bibliografic al revistei „Viața Romînească”, 1906—1946, proiectat, în parte lucrat deja de către Serviciul bibliografic al Bibliotecii Centrale Universitare din Iași și pus astfel, parțial, în circulație, sub formă litografiată, reprezintă rezultatul unei munci făcute cu toată seriozitatea.

Anul celei de-a 50-a aniversări de la apariția revistei „Viața Romînească” a prieluit Serviciului bibliografic (nu de mult înființat) puțința de a-și afirma utilitatea și prin efectuarea unei lucrări de multă necesitate: un Indice bibliografic al revistei sărbătorite. Asupra însemnătății revistei pentru cultura romînească... „nu mai e nevoie să accentuez”, (voi spune, permițîndu-mi să repet cuvîntul unui foarte cunoscut colaborator al ei)²⁾.

Totodată, prin lucrarea aceasta, se răspundea unor sarcini trasate în cadrul Bibliotecii Centrale Universitare din Iași, Serviciul bibliografic: anume, efectuarea fie a unor bibliografii consacrate unor oameni de cultură însemnați din Moldova sau, în genere, din țara noastră (cum au și fost realizate deja, privitor la Ibrăileanu, Gherea, Bălcescu); fie a unui indice bibliografic pentru o revistă importantă și reprezentativă pentru cultura Moldovei — și, în general, pentru cultura romînească.

Fiind vorba de munca unui serviciu al unei biblioteci universitare, colectivul bibliografic a fost orientat de ideea interesului *didactic*: necesitatea întocmirii indicelui în sprijinul programei analitice a învățămîntului superior.

Pe de altă parte a fost ideea interesului *științific*: necesitatea de a pune la îndemîna tuturor cercetătorilor (și în primul rînd a celor din cadrul Universităților sau Institutelor Academiei), preocupăți de activitatea colaboratorilor revistei, un mijloc de orientare asupra întregii activități a revistei, sistematizat.

1) Din lucrare a apărut, în formă litografiată, în Iași, 1956, numai *prima parte*. Vezi coperta a doua a volumului: Biblioteca Centrală Universitară „N. Bălcescu”, Iași, Serviciul bibliografic: *Indice pe materii al revistei „Viața Romînească”, 1906—1946*, Iași, 1956, 754 pagini

2) M. Sadoveanu: *Evocări*, București, 1954, p. 177 (Apud: Const. Ciopraga, *Drumul de o jumătate de veac al „Vieții Romînești”*, Indice, p. VI).

Trebuie menționat, de asemenea, faptul că în această muncă a existat și o legătură de colaborare cu colectivul catedrei de Literatură română de la Facultatea de Filologie a Universității din Iași. S-au purtat discuții, în prezența tovarășei șefe a Serviciului bibliografic, în cadrul unor ședințe speciale ale catedrei și, într-o anumită etapă a lucrării, au fost desemnați colaboratori permanenți dintre membrii tineri ai catedrei.

Indicele este precedat de o interesantă și documentată prezentare sistematică a activității revistei „Viața Românească”, în care se subliniază conturul ei ideologic de-a lungul anilor de apariție, precum și locul și însemnătatea ei în cadrul culturii noastre, sub titlul: *Drumul de o jumătate de veac al „Vieții Românești”*³⁾, semnată de conferențiar universitar Const. Ciopraga, din cadrul Catedrei de Literatură română.

De asemenea, o pagină de *Lămuriri*⁴⁾, din partea colectivului bibliografic, indică, foarte pe scurt și poate nu suficient de cuprinzător și de științific, procedeele bibliografice ce stau la baza lucrării.

În proiect redus la schema sa metodică, *Indicele revistei „Viața Românească”, 1906 — 1946* a fost conceput în felul următor:

Partea I: Indice *pe materii*, sistematizate după *clasificarea zecimală*, în cadrul căreia se aplică ordinea *cronologică*, iar în interiorul acesteia materialul se prezintă *alfabetic*.

Partea a II-a: Indice *alfabetic* al colaboratorilor și cuprinzând și un indice *analitic de nume* (în cadrul căruia se va respecta tot prezentarea *alfabetică*).

În rindurile ce urmează, voi arăta cum s-a ajuns la această schemă și voi încerca să explic de ce s-a optat pentru aceste metode și procedee bibliografice și nu pentru altele.

Se pune, mai întâi, problema: o lucrare bibliografică, astfel concepută, poate fi considerată științifică? Folosește metode științifice?

Cunoscătorii în știința bibliografiei, ca Georg Schneider și Fritz Milkau, se ocupă în lucrările lor și de aceste metode și procedee, enumerând lucrări de bibliografie din literatura universală în care au fost aplicate unul sau altul dintre procedeele ce sînt în atenția noastră.

Îndeosebi bibliografierea pe materii, din clasificarea zecimală, este larg răspîdită în multe țări, după 1893, cînd s-a fundat Institutul Internațional de bibliografie de la Bruxelles, căruia i se datorește această clasificare. Însă, în interiorul lor, nu ordinea cronologică, ci cea alfabetică primează, deseori.

Întrucît ne privește, ceea ce pare deosebit de interesant e că un bibliograf român de autoritate, cum a fost Gheorghe Adamescu, considera, cu privire la „organizarea unei bibliografii științifice la noi”⁵⁾, că aceasta e necesar să se facă *sistematic* și, anume, prin aplicarea clasificării zecimale universale, înființată de Institutul Internațional de Bibliografie, cu centrul la Bruxelles⁶⁾.

În orice caz însă, ceea ce rezultă în urma studierii unui bogat material de specialitate (teoretic și practic) este că nu alegerea unei metode sau a alteia și nici preferința pentru o anumită combinație a diferitelor procedee și aspecte bibliografice față de o alta, — ci felul cum se aplică ele, respectarea regulilor de metodică bibliografică în aplicarea metodei și procedeeilor alese, conferă valoare științifică unei lucrări de bibliografie.

Alegerea metodei și procedeeelor menționate în schema sus-amintită, cît și combinarea lor în felul arătat, a fost determinată de convingerea, pe care am întîlnit-o în afirmațiile din cuvintele introductive ale mai multor bibliografii și chiar în pagini ale unor autori cunoscuți de tratare de teorie cu privire la știința bibliografică, dar pe care a formulat-o, cu un deosebit bun simț, autorul unei bibliografii parțiale N. Iorga⁷⁾. Acesta, în Introducerea la lucrarea sa, specifică: „... un bibliograf trebuie să țină în

3) Const. Ciopraga: *Drumul de o jumătate de veac al „Vieții Românești”*, în *Indicele bibliografic al revistei Viața Românească, 1906 — 1946*, p. I — XIII.

4) Serv. bibliogr. al Bibl. Centr. Univ. Iași: *Lămuriri*, în *Indice*, p. XIV.

5) Gh. Adamescu: *Bibliografia și organizarea unei bibliografii științifice la noi*, în vol.: *Omagiu lui Mihail Dragomirescu*, București, 1928, p. 451—462.

6) *Op. cit.*, p. 455.

7) Barbu Theodorescu: *Bibliografia politică, socială și economică a lui N. Iorga (1890 — 1934)*, București, Cartea Românească, 1937.

seamă mai întâi dezideratele pe care le impune materialul existent, iar nicidecum să aplice materialului de bibliografiat anumite principii care pot fi utile în anumite ocazii și nefolositoare în altele⁸⁾.

Acesta a fost raționamentul pe care s-a bazat munca Serviciului bibliografic: să răspundă cerințelor impuse de materialul existent în paginile „Vieții Românești” de-a lungul unei aproape jumătăți de veac de apariție.

Cităm aci părerea bine cunoscutului Georg Schneider, autor al studiului de *Teorie și istorie a Bibliografiei*, publicat de Milkau în al său *Handbuch der Bibliothekswissenschaft* (Leipzig, 1931), în sensul că, în fixarea multiplelor aspecte ale unei lucrări de bibliografie, în imbinarea lor — într-un fel sau altul — în fixarea planului în liniile mari ca și în amănunt, *importanță are punctul de vedere al bibliografului*. (Punct de vedere determinat, bineînțeles, de aspectele specifice și de caracterul, bine cunoscut lui, al materialului ce trebuie bibliografiat).

În paragraful referitor la „Împărțirea bibliografiilor după construcția lor” — (Teilung der Bibliographien nach der Anlage) — din studiul citat, Georg Schneider afirmă chiar: „Adunarea, descrierea și ordonarea titlurilor nu are loc totdeauna în același chip. Întrucât, adesea însă, *planul este o chestiune de punct de vedere (Ansichtssache)*, (sublinierea este a noastră), iar procedeul diferit nu ne poate face să conchidem totdeauna cu siguranță și asupra unor scopuri diferite și, invers, unui aceluiași scop i se poate răspunde deseori printr-o metodică schimbată, știința acesteia (a metodicii bibliografice n.n.) posedă adeseori numai o valoare teoretică⁹⁾.

Revenind la aspectele pe care le poate avea o lucrare bibliografică, pentru precizare, ele pot fi:

1. Alfabetic.
2. Cronologic

3. Pe materii (cu
posibilitatea: a
sau b).	{	a) analitic	{	sau după cuvîntul dătător de sens, după
cuvîntul de „șoc” cum spun bibliografii ger-
mani — „Schlagwort” sau „Stichwort” sau
„Sinnwort” ¹⁰⁾ .
		b) sistematic	{	în cadrul căruia, un procedeu poate fi și
aplicarea clasificării zecimale.

Lucrarea de care ne ocupăm s-a axat pe acest ultim punct de vedere (îmbinat cu punctul 1 și 2, în felul în care vom arăta în rîndurile ce urmează).

E locul să menționăm că precedentele sale bibliografice au folosit metode deosebite, față de aceasta. Astfel:

1. Indicele pe 4 ani, publicat de redacția „Vieții Românești” în 1912, sub titlul: *Viața Românească* (Directori: Stere și Cantacuzino) *Tabla de materii 1906—1910* (Iași, 1912), prezenta materialul urmînd rubricile revistei.

2. *Indicele bibliografic al revistei „Viața Românească” 1906—1946*, lucrat recent de Octav Păduraru, bătut la mașină în 5 exemplare, cu fișele reduse prin simboluri, prezenta și el articolele pe materii, dar sistematizate alfabetic (după modelul Sinzianu din *Indicele Convorbirilor literare*, cu toate inconvenientele lui).

8) *Op. cit.*,⁷⁾ p. VI.

9) „Das Sammeln, Beschreiben und Ordnen der Titel vollzieht sich nicht stets in gleicher Weise. Da die Anlage aber oft Ansichtssache ist (sublinierea este a noastră), das verschiedene Verfahren also nicht immer mit Sicherheit auf verschiedene Zwecke schliessen lässt und umgekehrt demselben Zweck oft durch wechselnde Methodik entsprochen wird, so besitzt das Wissen um diese vielfach nur theoretischen Wert”. Din: Georg Schneider, *Theorie und Geschichte der Bibliographie*, în vol. lui Fr. Milkau, *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*, — Erster Band — Leipzig, 1931, p. 823—849 (Citat p. 831).

10) Fritz Milkau, *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*, Leipzig, 1931 — și: Georg Schneider, *Handbuch der Bibliographie*, Leipzig, 1930.

Așadar, gruparea tuturor articolelor „după conținut (pe materii) într-un tot sistematic”¹¹⁾, acesta a fost punctul de vedere de bază atunci când s-a procedat la întocmirea prezentei lucrări: „pentru a clasifica articolele pe clase, pe grupe, după gradul lor de asemănare”¹²⁾.

Aspectul celălalt, („analitic, pe subiecte”), ce poate să-l îmbrace un indice pe materii, — în care se ține la fel seamă de conținutul articolelor, însă „clasificarea articolelor se face cu ajutorul cuvintelor ce definesc cuprinsul lor”¹³⁾, — a fost evitat. Ar fi fost necesară, pentru întocmirea unei asemenea clasificări, cercetarea materialului numai de către specialiști. Pe de altă parte, ar fi prezentat un neajuns, pentru că ar fi împrăștiat diferitele ramuri ale unei aceleiași științe, în tot cuprinsul indicelui, după cuvintele clasificatoare și nu ar fi evitat reluarea articolelor și repetarea lor la diferite rubrici.

Referitor la această problemă, a metodei celei mai recomandabile în vederea întocmirii acestei lucrări, colectivul bibliografic a făcut în mod insistent apel și la opinia colectivului Catedrei de Literatură de la Facultatea noastră, cu care s-a discutat — în câteva deșine preliminare începului lucrării: care ar fi aspectul cel mai util pe care să-l îmbrace această lucrare bibliografică.

S-a stabilit că interesează, în primul rând și sub acest aspect, gruparea articolelor de aceeași materie, (fiind vorba, în lucrarea de față, de o durată de 40 de ani de apariție a revistei, deci de un material foarte încărcat și divers).

Privitor la această grupare s-a întocmit un plan prin care se preciza o anumită ordonare a rubricilor Indicelui. Acest plan are la bază *Clasificarea zecimală*¹⁴⁾, cu unele schimbări determinate de specificul revistei. De exemplu:

a) S-a dat primat literaturii, (trecind-o, din punctul VIII al *Clasificării zecimale*, la punctul I);

b) S-a făcut inversiune între rubrica „Teologie — Religie” și rubrica „Științe sociale”, dându-se primat ultimei.

c) În cadrul înșiruirii materiilor, mai figurează o rubrică: „Redacționale. Diverse. Iconografie”, (care reprezintă amănunte de redacție, mențiuni legate de însăși viața revistei, sau alte chestiuni, de ordin divers).

Această rubrică nu se găsește în *Clasificarea zecimală*, fiind introdusă în afara *Clasificării*, ca necesară redării cit mai fidele a aspectului complet al revistei.

Concomitent cu discuțiile pentru definitivarea planului lucrării de față, serviciul bibliografic s-a documentat cercetând și alte lucrări în acest gen¹⁵⁾ (din litera-

11) *Clasificarea zecimală*, București, 1952, p. 4.

12) *Op. cit.*, p. 4.

13) *Op. cit.*, p. 4 și 5.

14) După: L'Institut International de Bibliographie: *Classification décimale universelle*, Bruxelles, 1927—1929, (Tome I), care reia *Clasificarea* elaborată de Dewey în 1873 și publicată în 1876,—adoptată apoi în majoritatea țărilor —. Iată principiul acestei clasificări (Apud G. H. Adamescu, *op. cit.*,⁵⁾ p. 455). Toate cunoștințele omenești se împart în zece grupe mari (ce se vor subîmpărți la rindu-le) notate astfel:

0. Opere generale.	4. Filologie. Lingvistică	7. Arte.
1. Filozofie.	5. Științe pure (matem., fizică-chim., nat. etc).	8. Literatură.
2. Religie.		9. Istorie. Geografie.
3. Științe sociale.	6. Științe aplicate. Tehnologie.	

I. INDICI:

15) Cf.

a) Alex. Pop, *Bibliografia periodicelor între 1817—1887*, (Buc. 1888), în două părți: I, pe ani (cronologic); II, alfabetic.

b) N. Hodoș și S. Ionescu, *Publicațiunile periodice românești, 1820—1906* (în ordine alfabetică) — București, 1913.

c) M. Sinzianu, *Indice bibliografic 1867—1937* (Convorbiri Literare), București, 1937 (pe materii, alfabetic).

d) Barbu Theodorescu, *Bibliografia politică, socială și economică a lui N. Iorga* (1890—1934) Buc., Cartea Rom., 1937. (Mărturisește orientarea după *Classification décimale universelle de Bruxelles, 1927—1929*).

tura romină și străină) și s-a ajuns la concluzia și pe plan practic că, în general, pentru un indice pe materii, gruparea materialului se face: fie sistematic (cum s-a hotărât să se facă în lucrarea de față), fie aranjând grupările numai alfabetic (mod care a fost socotit oarecum neștiințific, prea simplist și de mai puțină utilitate), fie analitic (mod considerat prea complicat și nerăspunzând folosului practic imediat).

Acestea, în ceea ce privește conceperea întocmirii *Indicelui pe materii*, care reprezintă, după cum am spus, prima parte a lucrării bibliografice despre revista „Viața Românească”.

Cum s-a menționat și în *Lămuriri*¹⁶⁾, urmează partea a II-a, încă în lucru, care va înregistra alfabetic colaboratorii revistei și autorii studii cu trimiteri la pagina și numerele de ordine ale indicelui pe materii, în așa fel, încât cercetătorul, din orice punct de vedere ar fi interesat, să poată găsi cât mai ușor ceea ce îi este de trebuință.

Pe lângă *Indicele alfabetic al „Vieții Românești”* cu autorii, traducătorii și recenzienții, în partea a II-a a Indicelui bibliografic al revistei pentru perioada 1906—1946 va fi și un *Index analitic* al numelor, care va cuprinde autorii recenzati, figurile ce constituie obiectul preocupărilor din studii și autorii traduși.

Tot în discuțiile purtate împreună cu colectivul Catedrei de Literatură română, s-a ajuns la concluzia că modul cel mai util pentru cercetători în ceea ce privește sistematizarea materialului, (în cadrul rubricilor pe materii, înșiruite după *Clasificarea zecimală* cu modificările mai sus menționate), este aranjarea lui după metoda cronologică (ordonând articolele după anul, numărul, luna și pagina revistei). Din această cauză, în cadrul fiecărei rubrici, se cuprinde material de la anul cel mai mic, până la anul cel mai mare, după cum apar în acești ani articole din domeniul respectiv.

Fiind definitiv hotărâte: concepția, planul și metoda de lucru, din nou s-a procedat la cercetarea revistei (an cu an, număr cu număr, pagină cu pagină), întocmindu-se fișele respective după toate regulile fișării, menționându-se, totodată, pe cât posibil, rubrica la care urmau să fie repartizate. După terminarea acestei operații, s-a reluat cercetarea materialului plecând de la fișe, pentru precizarea conținutului (materiei). Preocuparea delimitării materiilor și a precizării conținutului materialelor din paginile revistei explică, cu siguranță, scăpări și lipsuri de amănunt în realizarea Indicelui pe materii. Așa, de exemplu, inversiuni de cronologie, cum se pot observa: la p. 244, fișa 4862, anul 1924, după 1925 (fișa 4851); sau, la p. 439, fișa 8258, anul 1907, mai, după 1907, septembrie (fișa 8237). Deși se pare că cea dintâi se datorește unei greșeli de dactilografiere, faptul nu face decât să întărească, pentru autorii Indicelui, grija în vederea unei corectări riguroase a materialului, pentru tipărirea lui.

De asemenea, alte scăpări de amănunt, dar la fel de importante pentru seriozitatea prezentării lucrării, sînt de observat în legătură cu grafia greșită a numelor proprii străine. Cîteva exemple: fișa 4872, figurează Hölderin, în loc de Hölderlin; fișa 5946, figurează Neumann, în loc de Neumann; fișa 6082, figurează Sörenkierkegaard, pentru Sören Kierkegaard; fișele 6466 și 6474 prezintă o grafie inconsecventă a aceluiași nume: Löwenstein și Loewenstein; fișa 7044, figurează Durkein, pentru Durkheim; fișa 7122, figurează Berstein, pentru Bernstein; fișa 7188, figurează Narguet, pentru Narquet etc. Este adevărat că unele grafii greșite se datoresc faptului că astfel se prezintă ele în revistă (atît în titlu, cît și în corpul articolului) ca, de ex., fișa 4872, 5946 și 6466, 6474. Bibliografului îi revine însă obligația de a restabili, în fișă, grafia corectă, pentru aspectul științific al lucrării bibliografice.

e) Dr. Gherasim Davidescu, *Istoricul revistei, „Spitalul”* (1881—1930), indice bibliografic, (în două părți: I, pe materii alfabetic; II, alfabetic pe autori).

f) Carl Diesch, *Bibliographie der Germanistischen Zeitschriften*, Leipzig, 1927

II. TEORIE BIBLIOGRAFICĂ

g) Fr. Milkau, *op. cit.*,¹⁰⁾

h) G. Schneider, *op. cit.*,¹⁰⁾

i) V. N. Denisiev, *Bibliografia generală* (Trad.) Ed. Cons. Gen. al Sindic. 1953.

j) Nicolae Georgescu-Tistiu, *Orientări bibliologice*, București, Librăria universitară, 1938.

16) *Indicele bibliografic al revistei „Viața Românească” 1906—1946*, Iași, 1956, p. XIV.

Sînt numai cîteva exemple şi, desigur, se pot găsi încă destule prezentări incorecte sau incomplete, ca şi erori de clasare, cum sînt cele semnalate de recenziile dintr-un număr recent al „Căluzei bibliotecarului”¹⁷⁾ în care se fac interesante şi utile observaţii pe marginea Indicelui „Vieţii Româneşti”.

Erorile de acest fel pot fi puse la punct de către colectivul bibliografic, la o atentă verificare a textului, în vederea unei eventuale trimiteri pentru tipar, sau chiar şi numai pentru îmbunătăţirea textului litografiat.

În ceea ce priveşte precizarea conţinutului articolelor şi integrarea lor în plan, s-au întîmpinat dificultăţi care au stîmjenit mult mersul lucrării şi care n-au fost totdeauna rezolvate în mod fericit. Atunci cînd ezitarea era prea mare, s-a făcut apel şi la alţi tovarăşi din colectivul Catedrei de Literatură romînă. În momentul de faţă, criticile constructive pot aduce multe îmbunătăţiri din acest punct de vedere. De multe ori „materiile” ce reieşeau din conţinutul articolului au trebuit confruntate cu materiile iniţial trecute în plan, de unde s-a ajuns la transformări ale planului sau chiar devieri de la *Clasificarea zecimale*. Acestea, însă, erau necesare, pentru a putea reda cît mai fidel aspectul revistei, pentru adaptarea la realitatea revistei.

În privinţa articolelor sub pseudonime sau cu iniţiale sau anonime, trebuie precizat, s-a respectat, în partea I a lucrării, fişa aşa cum se prezintă (după regulile bibliografice), pentru că primează materia.

Cînd va prima alfabetic (în partea a II-a, Indicele alfabetic al colaboratorilor), se va încerca o identificare a lor, în limita posibilului.

Aşa cum se prezintă acum, chiar cu toate lipsurile pe care le are şi e natural să le aibă, fiind vorba de o primă parte a unei lucrări, într-o primă formă a ei, privit comparativ cu *Indicele Convorbirilor literare*¹⁸⁾ lucrat de M. Sînzianu sau cu *Indicele revistei „Şezătoarea”, (1892—1929)*¹⁹⁾, lucrat de Artur Gorovei (ne referim la lucrări

17) Getta Elena Rally: *Indicele pe materii al revistei „Viaţa Românească”, în Căluza bibliotecarului*, nr. 4 din aprilie 1957, p. 13—15.

18) M. Sînzianu: *Indicele bibliografic 1867—1937 (Convorbiri Literare)*, Bucureşti, 1937. E un indice pe materii, în care rubricile nu au fost aranjate după un sistem anumit („sistematic”), ci alfabetic (de ex., de la litera C, în continuare).

Comunicaţii. Critică. Cultură. Drept. Economie. Erată. Estetică. Etnografie. Filologie. Filozofie. Fiz.—chimice. Fiziologie). În interiorul rubricilor acestora se face o oarecare aranjare sistematică, dar după criteriu formal, iar în interiorul acestora se procedează alfabetic.

Exemplu:

Literatură: 1. Poezii — Recenzii, traduceri (după ţări), recenzii de literaturi străine etc.

2. Proză: Roman, recenzii, traduceri. Nuvele, schiţe, descrieri etc.

3. Teatru: original; traduceri; studii; teatru, studii, recenzii; cronica teatrală; recenzii (teatru); idei, fapte, oameni. (*Să se observe repetarea rubricilor, nota noastră*).

4. Istorie literară (cu subîmpărţiri respective).

5. Corespondenţă literară, documente etc.

19) Artur Gorovei, *Indice analitic şi alfabetic al celor 25 de volume din revista de Folclor „Şezătoarea” (1892—1929)*, Folticeni, 1931. În cuvîntul lămuritor, Artur Gorovei indică, cu privire la partea analitică, aplicarea clasificării lui Paul Sébillot, după chestionarul folosit de acesta pentru folclorul francez, — cu modificările cerute de specificul articolelor şi publicaţiilor din paginile revistei Şezătoarea.

În partea I: Indicele autorilor (alfabetic), trimiterea se face numai prin notarea volumului şi paginii volumului.

În partea a II-a: (analitică) rubricile, sugerate de chestionarul lui Sébillot, sînt: I. Lumea fizică. II. Lumea supranaturală. III. Omul şi viaţa omenească. IV. Meşteşugurile. V. Medicina superstiţioasă. VI. Viaţa intelectuală.

Să ne oprim la: I, (subîmpărţirile, analitic): 1) Pămîntul, 2) Lumea suprapămînteană, 3) Flora, 4) Zoologia, 5) Meteorologia. Pentru exemplificare de analitic („Stichwort”), ne oprim la 3: Botanica populară — 15.7 — 165. Bradul şi teiul — 13.293. Cînepa şi lucrul ei — 9.139. Legenda lemnului — 3.192... abanos — 15.144, acriş — 15.65.143, adamasc — 15.7, adormiţele — 15.25, afin etc.).

asemănătoare ca gen), *Indicele revistei „Viața Românească” 1906—1946*, lucrat de Serviciul bibliografic, se prezintă din punctul de vedere al concepției mai aproape de accepția științifică.

Indicele „Vieții Românești” reprezintă un progres pe planul științific, prin aranjarea sistematică a articolelor grupate după gradul lor de înrudire, prin aplicarea *Clasificării zecimale* în cadrul materiilor. Punctul acesta de vedere este superior față de criteriul alfabetic, (folosit de Sinzianu în cadrul materiilor și de Gorovei, în prima parte a lucrării sale), căci acest ultim criteriu grupează articolele în mod mecanic, după litere.

Lucrarea bibliografică asupra revistei „Viața Românească” reprezintă un progres și pe planul practic: dă posibilitate cercetătorului să aibă materialul de aceeași specialitate strâns împreună, iar când se urmărește materialul referitor la un autor, se folosește Indicele alfabetic.

S-ar putea reproșa un aspect general prea fărîmîțat, datorat metodei strict cronologice (1906—1946). În adevăr, printr-o cronologie pe decade se putea ajunge la o perspectivă mai legată în ordonarea materialului.

Modul cel mai util, totuși, credem că ar fi putut fi realizat prin aplicarea unei cronologii care ar fi ținut seama de perioadele proprii existenței revistei²⁰⁾, (cu limitele fixate fie de marile evenimente politice și sociale, ca de exemplu primul și al doilea război mondial, fie de mutarea revistei de la Iași la București și schimbările conducerii ei), întrucît prin aceasta s-ar fi respectat nota specifică și conturul general al revistei în diferitele momente ale vieții sale.

În orice caz, trebuie considerat ca o greșală faptul că s-a dat în circulație prima parte a lucrării (Indicele pe materii), înainte de a fi fost terminată și litografiată, spre a-i putea fi însoțită și partea a doua (Indicele alfabetic). Iar dacă s-a dat în circulație în condițiile acestea, era absolut necesar să se menționeze (și pe coperta I și pe coperta a II-a) că volumul de față reprezintă partea I a lucrării. Respectarea acestei reguli impuse de practica tipografică ar fi determinat mai multă chibzuială și mai puțină grabă din partea celor ce au fost gata să facă afirmația că *Indicele bibliografic al revistei „Viața Românească”, 1906—1946*, ar fi neutilizabil.

Indicele bibliografic, întreprins de Serviciul bibliografic al Bibliotecii centrale din Iași, este rezultatul unor eforturi ce au avut drept scop realizarea unei lucrări a cărei necesitate era simțită. Munca Serviciului bibliografic a încununat, printr-un rezultat demn de laudă, o inițiativă luată spre folosul cercetătorilor și a tuturor celor interesați de activitatea însemnatei reviste, „Viața Românească”. Lucrarea bibliografică despre această publicație, cu toate lipsurile ei, prin tot ceea ce e pozitiv în realizarea ei, poate fi considerată ca un ajutor prețios pus la îndemîna cercetătorilor paginilor „Vieții Românești”.

M. Frunză

20) Perioadele : 1906—1916 ; 1920—1933 ; 1933—1940 ; 1944—1946 ; 1948— pînă azi.

GEORGE BACOVIA
(1881-1937)

Cu poetul George Bacovia a dispărut unul din reprezentanții tipici ai poeziei simboliste românești, o personalitate complexă în care se ciocnesc aspecte contradictorii, firești la intelectualii de la începutul veacului nostru. A plecat dintre noi discret, cum a și trăit. Plachetele lui de versuri au fost publicate la intervale mari, — *Plumb* (1916), *Scintei galbene* (1926), *Cu voi* (1930), *Comedii în fond* (1936), poeme în proză, *Stăpâne burgheze* (1947); un volum compact de *Poezii* a apărut abia în 1935, în colecția „Ediții definitive” de la Fundații, iar, cu un an înainte de moarte, E.S.P.L.A. i-a publicat o nouă ediție de *Poezii*, în două tiraje foarte prețuite de presă și de cititori.

Viața și opera sa ilustrează soarta tragică a poetului în societatea noastră burgheză, condamnat la singurătate, neînțelegere, contemplant și înfrângere, cu toate protestările formulate în versuri amare, și cu toate viziunile de viitor revoluționar schițate. Tablourile de descompunere a naturii, care abundă în poeziile lui G. Bacovia, aspectele depresive ale toamnei, amurgurile, scenele macabre, nu sînt simple reluări ale unor teme de romantism întîrziat sau de simbolism apusean. Aceste tablouri din *Plumb* și din *Scintei galbene* constituie imagini artistice ale orînduirii burgheze care se destramă inevitabil. Poetul, ulcerat de această junglă umană, ridică propria sa suferință la înălțimea unui simbol tragic.

Toate elementele vieții citadine, dominate de banalul zilnic, de ostilitate, de gol și pustiu, contribuie să creeze în opera sa acel climat particular bacovian, care îi face originalitatea și nota distinctă: o natură putredă, toamna obsedantă, anotimp al destrămării, amurguri, ca momente prielnice melancoliei, grădini răvășite, copaci despuiați, tirgul apăsător de plictisul provincial, atmosfera sinistrală a cimitirelor și a mormintelor. Și toate acestea, nu pentru dezvoltarea unor motive curente în literatura decadentă a Apusului, ci pentru a traduce în imagini însăși descompunerea lumii burgheze, a iubirii și a tuturor sentimentelor, condamnate aici.

Plumb, termen reluat adesea în poezia bacoviană, exprimă sugestiv atmosfera corespunzătoare cu orizont închis, fără altă perspectivă decît renunțarea și invocarea morții eliberatoare.

Dar toate aceste aspecte de decadentism, poezia funebră, plînsul chinuit, vagabondajul ca atitudine literară, apologia morții și impaciența în fața ei, nu sînt decît forme ale unei vehemente protestări din partea unui poet însetat de bucuria de a trăi. Ca la toți simboliztii apusei, răzvrătirea și protestarea apar dezorientate și înăbușite; ele se frîng dureros în resemnare și în poetizarea suferinței.

S-a recunoscut în versurile lui G. Bacovia și un filon de critică socială și de căld umanitarism, culminînd în cîteva accente revoluționare:

...Dar notează-n cartea vremii
Filozoful proletar:
Greve, sînge, nebunie
Foame,
Plîns mondial...

Pe cînd lasă-amurgul flăcări
Pe-un final ce se anunță
Pe-un decor miliardar.

(*Amurg, în Cu voi*).

Primăvara ia la Bacovia sensul unei reînnoiri, într-o lume mai bună (*Note de primăvară, Nervi de primăvară*). *Serenada muncitorului*, scrisă semnificativ încă din 1906, urcă la tonul cam retoric al unui adevărat manifest de luptă revoluționară a proletariatului, amintind, prin apostrofa sa vehementă, *Clăcașul* lui Cezar Bolliac și *Noi vrem pămînt* al lui G. Coșbuc. Versul „Sculați ai muncii proletari!” din *Spre primăvară* (*Comedii în fond*, 1936) răsună ca primul vers din *Internațională*. Iar în *Poema finală*, din ciclul *Cu voi*, o panoramă a mizeriilor sociale se încheie cu invocarea unui „măreț viitor”:

Pe stradă urle viața și moartea
Și plîngă poezii poema lor vană...
Știu
Dar foamea grozavă nu-i glumă, nu-i vis
Plumb, și furtună: pustiu
Finis...
Istoria contemporană...
E timpul... toți nervii mă dor...
O, vino odată, măreț viitor!

(*Poema finală*)

Poezia socială nu-i, totuși, specifică lui G. Bacovia, nici esențială în ansamblul operei lui. Dominantă rămîne la el tot nota depresivă, însă cu sensul unor tablouri dureroase și al unei mișcări de răzvrătire.

Cu prilejul apariției volumului de *Poezii* din 1956, s-au publicat articole interesante asupra înțelesului acestei opere atît de originale. În genere, i s-a adîncit semnificația și i s-a subliniat actualitatea. Însă unii critici au încercat să-l scoată de sub orice influență a simbolismului (Eug. Jebeleanu, G. Munteanu, A. E. Baconski). Poetul își declară doar singur lecturile din textele simboliştilor apuseni: Baudelaire, Paul Verlaine, Jules Laforgue, Edgar Poe, Tristan Corbière, Maurice Rollinat, Georges Rodenbach, René Ghil. Dar el ne previne în revista *Viața literară* din 1929, asupra atitudinii lui critice față de acești scriitori străini: „Mi-a plăcut în artă să urmăresc o problemă. Deși am citit în tinerețe pe Rimbaud, Baudelaire, Laforgue și alții, n-am simțit sufletul românesc vibrînd lingă ei. Alt neam, altă vîrstă. Noi trebuie să ne străduim pentru originalitatea noastră. Să devenim o ființă organică, nu paraziți, nici maimuțe”.

Nu se pot contesta influențele simboliste apusene în poezia lui G. Bacovia. Ar fi și absurd să contestăm o realitate istorică mărturisită de fapte. Însă va trebui studiat și adîncit în opera sa procesul de creație originală a unui simbolism românesc, prin cadrul și atmosfera particulară lui, construite pe tipare apusene, dar folosite în mod creator. Nu izvoarele livești ale scriitorului importă, ci felul personal în care le folosește. Poezia de atmosferă și de sugestie, viața citadină și tragicul vieții zilnice, realizate cu mijloace plastice și muzicale și cu fuziunea acestora, exotismul în timp și în spațiu, poezia de evadare, sondejele în viața subterană, locul larg acordat visului și visului-treaz, simbolismul fonetic și simbolica culorilor, folosirea *leitmotiv*-elor, — iată atîtea teme și procedee particulare simbolismului și evidente la Bacovia. Dar poetul nostru le tratează cu experiența proprie în cadrul realităților sociale și morale de la noi, și privește prin optica răzvrătirii lui, înăbușită de o societate ostilă artei și poeziei. În cadrul *sincretismului artistic*, practicat în evocarea atmosferei strivitoare a tîrgului, unde se consumă drama poetului român, toate elementele sînt trăite de acesta direct și poartă pecetea autenticului. Modelele apusene au avut doar rolul limitat de îndemn și indicație. Nu trebuie să uităm că însăși condiția socială a poetului român de la începutul veacului nostru are analogii izbitoare cu cea de care a suferit seria de „poeți blestemați”, de la Baudelaire și Verlaine pînă la Laforgue și Rimbaud. *Leitmotivele* cu care aceștia reconstituie climatul burghez feroce și-au găsit un ecou vibrant și personal în versurile lui Bacovia. Discreția, simplitatea și sobrietatea mij-

loacelor sale poetice, tehnica sa prosodică cu unele aspecte clisice, reprezintă iarăși o formă de originalitate a poetului din *Plumb* și *Scînteii galbene*.

Opera lui G. Bacovia nu reprezintă o poezie de virtuozitate verbală sau tehnică. Poetul nu dezvoltă și nu orchestrează. El face loc larg sugestiei care se insinuează în noi, încărcată cu fiorul emoției poetice. Sugestia bacoviană, iată cheia realizărilor lui, în ciuda impresiei de relativă sărăcie și de monotonie, ca motive, lexic, ritmuri și rime. Repetiția de notații, cuvinte, versuri sau rime, reluarea obsedantă a acestora de la o strofă la alta, ca în *Amurg violet*, formează un acompaniament muzical grav.

Prin poezia sa de atmosferă și de sugestie, G. Bacovia constituie un argument strălucit pentru bogatele resurse poetice ale limbii românești.

N. I. Popa

CONSTANTIN I. BALMUȘ

(1898—1957)

Universitatea din Iași este în doliu în urma morții premature, la 13 iulie 1957, a acad. prof. Constantin I. Balmuș care aici s-a format ca om de știință și a desfășurat o activitate științifică de un sfert de veac.

El s-a născut la 25 mai 1898, în satul Murgeni din raionul Bîrlad, ca fiu al unui vrednic învățător, transferat ulterior ca institutor în Bîrlad. Studiile lui secundare și universitare au însemnat ani de muncă grea, dusă în condițiuni aspre. Ca bursier la Liceul Internat din Iași, a beneficiat de acea atmosferă prielnică studiului, în care s-au format cărturari ca Traian Săvulescu, N. Profiri, Mihai Ciucă, Iorgu Iordan, N. Gh. Lupu, Mihai Ralea, Horia Hulubei, Em. Condurachi, scriitori ca Eugen Lovinescu, Demostene Botez, Victor Ion Popa, Al. O. Teodoreanu, Ionel Teodoreanu, artiști ca Mihai Jora sau Leon Klepper.

Constantin Balmuș a făcut excelente studii de filologie clasică la Facultatea de Litere din Iași, unde, ca elev al eminentului profesor și literat I. M. Marinescu, își ia licența „magna cum laude”. Cu mari sacrificii materiale, continuă studii de specializare la Bonn și Berlin (1922—1924), apoi la Roma (1924—1926), ca membru al Școlii Romine, atunci sub conducerea prof. Vasile Pîrvan. I-am fost coleg de Facultate și de mansardă studentescă, la Liceul Militar din Iași, ca pedagog, și pot aduce mărturia vie a unor ani de muncă intensă la studii și în discuții aprinse, din care Constantin Balmuș apăsă deja ca o prefigurație a ceea ce avea să fie toată viața: un entuziast admirator al clasicismului, un cărturar devotat științei și un om de atitudine în problemele social-politice, privite de pe poziții înaintate. Pentru a se înțelege eroismul acestei aspirații spre valorile înalte ale ideilor și ale artei clasicilor greco-latini, voi mai aminti strădania continuă a unui student sărac, silit să fie ani întregi pedagog la școli, preparator la copii bogați, suplinitor la diferite școli.

Spirit mobil și într-un vecnic neastîmpăr, el a călătorit mult, și pentru studii, și pentru îmborsirea și lărgirea orizontului de viață. Așa, a făcut călătorii în Italia (1924—1926), în Franța, unde a revenit adesea (1926, 1929, 1930, 1939), în Grecia (1928), pe țărmurile Mediteranei (1934), în Elveția și Germania (1939). Punea în studii, în călătorii și în aprecierea celor văzute același entuziasm tineresc și febril, o impaciunță de mare sensibil, format la școala clasicismului, pentru care întreținea un adevărat cult.

A parcurs cu succes toată filiera universitară la Iași, luptînd și aici curajos cu piedicile puse de unii profesori politicieni, care nu puteau înțelege pe acest tînr studios, încrezător doar în meritele lui de cercetător de vocație. Încă din 1922, a publicat o excelentă traducere din romanul pastoral grecesc *Daphnis și Chloe* de Longos, cu o introducere despre romanul grec, la Cultura națională, condusă de Vasile Pîrvan. Calitățile deosebite ale acestei traduceri s-au confirmat prin republicarea ei în 1956. Și-a trecut doctoratul în Litere „magna cum laude”, la Universitatea din Iași, în 1925, cu teza *Tehnica povestirii la Plutarh* (Chișinău, 1925). Adevărata sa pasiune pentru cercetarea științifică nu-l împiedică să lupte și pentru popularizarea problemelor clasicismului greco-latin. În același an 1927, publică *De Quintiliani fontibus Graecis*, prețuită de prof. I. Cousin, în „Revue des Études latines” (1928), și o

broșură — pledoarie caldă *Pentru clasicism*, în care el vedea o salvare față de curențele nesănătoase ale vremii. Din însărcinarea prof. I. M. Marinescu, face cursuri la Universitatea din Iași și le litografiază: *Istoria poeziei latine în epoca arhaică* (1927) și *Curs de gramatică istorică a limbii latine. Fonetică și Morfologie* (1928).

Lucrarea care avea să-l afirme pe Constantin Balmuş pe plan european a fost *Étude sur le style de Saint Augustin dans les Confessions et la Cité de Dieu*, publicată la Paris, în 1930, în celebra colecție de studii antice Guillaume Budé. Cu ce înfrigurare și emoție a urmărit la Paris, timp de trei luni de vacanță, publicarea și corecturile acestui volum hotărâtor pentru el, am văzut-o personal, din întrevederile și discuțiile numeroase avute cu el atunci. Pe baza acestei lucrări, el capătă, după adevărate lupte, titlul de docent universitar pentru limba și literatura latină, la Iași, în 1932. Valorosul studiu arăta un aspect nou al tinărului cercetător: preocupările sale pentru problemele de stil și artă literară, pentru artele poetice, retoricile vechi. Latinisti reputați ca M. Comeau, Paul Faider, G. Ghedini, A. Ernout, P. De Labriolle, Hugo Koch, E. Galletier, J. Tolkichen, L. Dalmosio și Al. Graur au avut cuvinte de laudă pentru această originală cercetare asupra stilului Sfințului Augustin, fină ca analiză și justă în concluziile ei generale. Faptul că autorul a trebuit să publice în 1931 într-o broșură *Părerile criticii*, extrase din recenziiile apărute în periodicele străine mai dezvăluie alt aspect al moravurilor noastre universitare burghize. El era obligat să-și apere lucrarea de „specialiști” români, deși cei apuseni o apreciaseră foarte favorabil și îi subliniaseră importanța deosebită în literatura de specialitate.

Titlul de docent universitar i-a atras numirea ca conferențiar de limba latină la Universitatea din Iași în 1932, unde funcționează până în 1937, când, după moartea profesorului Cezar Papacostea, titularul catedrei de limba elină, este chemat să ocupe această catedră, pe care o va sluji cu devotament și talent până în 1948. A fost un profesor apropiat de studenți, erudit apologist al culturii clasice. Cursurile și seminariile lui s-au bucurat totdeauna de aprecierea acestora, pentru că ei simțeau în el un om de o bogată cultură generală, mereu frământat de probleme și participând direct, prin lucrările sale, la rezolvarea lor. Activitatea sa științifică și publicistică la revistele din țară și din străinătate, conferințele sale așa de vii, situația sa de membru la Société des Études latines din Paris, la Société des Études grecques, la Societatea de Lingvistică din București, contribuiau la prestigiul său de om de știință și de profesor.

Observăm trei aspecte dominante în această perioadă ieșeană a activității lui Constantin Balmuş în slujba clasicismului: publicarea de lucrări științifice, apoi preocuparea de a alcătui manuale didactice însuflețite de ideea unor cărți capabile să ajute efectiv în tineri dezvoltarea gustului pentru cultura antichității, în fine, grija de a populariza cit mai larg aceste probleme, prin articole și conferințe.

Din primele, menționăm: *La Lettre de Saint Augustin à Licentius* (Epist. XXVI), publicată în volumul festiv *In memoria lui Vasile Pirvan* (București, 1934), *Rutilio Namaziano, l'ultimo poeta di Roma*, studiu literar apărut în revista italiană de filologie clasică *Il Mondo classico* (mai 1935, Torino). Continuându-și preocupările relative la teoria literaturii la scriitorii vechi, publică *Tratatul despre Sublim*, tradus din grecește cu un studiu estetic-literar (București, 1935) și apreciat pentru calitățile artistice ale versiunii. În aceeași direcție, traduce *Tratatul despre Stil* al lui Demetrios, cu introducere și comentar (Iași, 1943). *Gramatica limbii grecești. Fonetică, Morfologie, Sintaxă* (București, 1935), elogios primită de savanți străini ca P. Chantraine sau A. Taccone, sistematiza un bogat material, după metode recunoscute ca noi.

Grija unor bune traduceri literare l-a preocupat stăruitor pe profesorul Constantin Balmuş: *Homer, Iliada, Cîntul VI* (Revista Fundațiilor, dec. 1938) sau Giosuè Carducci, *La Izvoarele Clitumnului* (Însemnări ieșene, dec. 1938) apăreau ca începuturi promițătoare ale unor traduceri integrale realizate cu o adîncă înțelegere a valorilor literare din modelele străine.

Ca lecție de deschidere a cursului de istoria literaturii grecești, el își pune problema *Fost-au Grecii senini?* („Revista Fundațiilor”, 1938), răspunzînd prin numeroasele dovezi de neliniște și contradicții ale Grecilor, fapt care condamnă o afirmație comodă și oarecum legendară. De altfel, din lucrările lui Constantin Balmuş se desface în general viziunea unei antichități frământate de probleme complexe și măcinată de contradicții, torturată de îndoieli, rupînd-o cu tradiția unor Greci „senini”, contemplativi, stăpîni pe concepții clare, definitive.

Conducător al Seminarului de limba și literatura greacă din Iași, el s-a ocupat de îmbogățirea sistematică a bibliotecii acestui seminar, începând să formeze și o școală de cercetare în domeniul clasicismului, alături de reputatul latinist, prof. I. M. Marinescu, atunci decan al Facultății de Litere din Iași. Astfel a îngrijit, în cadrul activității acestui seminar, publicarea colecției *Autorii greci în românește*. Două volume au și apărut: vol. I: *Leucip și Democrit*, traducere și introducere de H. Mihăescu, prefața de C. Balmuș (Iași, 1941); vol. II: *Heraclit din Efes*, traducere și introducere de H. Mihăescu, prefața de C. Balmuș (Iași, 1943).

Pentru promovarea limbilor și literaturilor clasice, trebuiau manuale bune și aerate, întocmite cu metode științifice, frumos ilustrate și capabile să ajute popularizarea bogatelor tradiții antice. Iată de ce Constantin Balmuș, în colaborare cu profesorul Al. Graur, a alcătuit manuale serioase de limba greacă și latină: *Crestomație elină*, cu texte din Esop, Lukian, Xenofon și Platon, cu note gramaticale și cu un vocabular complet (București, 1935); *Antologie latină*, cu texte din mulți autori, cu introducere și note (1935). A urmat o serie de 10 volume *Texte latine*, publicate cu introduceri și comentarii și destinate tot elevilor de liceu, cu extrase din Caesar, Ovidius, Vergilius, T. Livius, Cicero, Tacitus, Horatius. În fine, *Manuale de limba latină*, pentru clasele III, IV, VII, VI-VIII, în colaborare cu Al. Graur, Iorgu Stoian și Toma Vasilescu (1946). Constantin Balmuș a fost prezent și în reviste literare sau didactice, cu articole relative la științele filologice sau la clasici: *J. Vendryès* („Lumea”, 1929), *Antoine Meillet* („Însemnări ieșene”, 1939), *Despre Socrate* („Învățătorul român contemporan”, 1939).

Încă din această perioadă, în Iașul tuturor rătăcirilor naționaliste, el s-a situat pe poziții progresiste democratice, alături de oameni ca Mihail Sadoveanu, prof. Iorgu Iordan, Traian Bratu, Andrei Oțetea, Gr. T. Popa, P. Andrei. De aici o atmosferă ostilă de amenințări din partea unei anumite studențimi, manevrate de oamenii politici, în anii fascizării țării, până la 1944. Atunci a apărut un alt aspect al profesorului Balmuș: era învățătorul cetățean, a cărui dezvoltare avea să se desăvârșească după eliberarea țării. Înainte de 23 August 1944, a semnat apelul profesorilor universitari pentru ieșirea țării din război.

Îndată după întoarcerea la Iași din refugiu, îl găsim angajat ca membru de partid, într-o largă și însuflețită activitate pentru promovarea ideilor noului regim: președinte la A.R.L.U.S., vorbitor avântat și patetic, în instituții și întreprinderi, director al ziarului „Moldova liberă”, decan al Facultății de Litere, deputat legat de alegătorii săi, el arată pretutindeni un nivel ideologic și politic foarte ridicat și un temperament puternic de luptător. La Universitate a avut un rol efectiv în munca de îndrumare a multor colegi sovăielnici în fața ideologiei materialiste care trebuia așezată la baza noii vieți universitare și în reconsiderarea problemelor științifice. La cunoașterea temeinică a limbilor apusene, pe care le vorbea și le citea curent, adăuga acum și limba rusă studiată printr-o stăruitoare muncă personală.

Cînd Constantin Balmuș a fost solicitat să se transfere la Universitatea din București, nu s-a despărțit ușor de orașul de care îl lega o activitate îndelungată. O mărturie o constituie gestul prin care la plecarea, a donat Universității din Iași frumoasa sa casă construită cu mari greutăți din partea lui și a soției sale. Transferat în 1948 la catedra de limba elină de la Universitatea din București, îndeplinește și sarcina de șef al catedrei de filologie clasică. În 1949, după reorganizarea Academiei, este ales membru titular activ la secția de științe istorice. Un an mai târziu, este numit Rector al Universității din București. (1950-1952). În această calitate sau ca academician, reprezintă țara noastră la festivități și congrese internaționale la Budapesta (1950), Berlin (1950), Halle (1951), Moscova (1955). Cu toate aceste sarcini, Constantin Balmuș își urmărește problemele științifice de specialitate, lărgite acum cu acele de istorie socială, în spiritul secției de la Academie, din care face parte. În 1950-1952, conduce și Muzeul Național de Antichități din București.

O serie de comunicări prezentate la secția istorică atestă această nouă direcție de cercetări, în care el aplică metoda materialismului istoric unor fapte greșit interpretate de știința burgheză. În *Note asupra izvoarelor referitoare la răscoala sclavilor condusă de Spartacus* (1949), autorul dovedește originile de clasă ale acestor interpretări. Tot așa, în *Frământări sociale la Geto-Daci* (1950), arată cit de înșelătoare este afirmația unor istorici care înfățișau poporul geto-dac unit. Iar în cadrul numeroaselor răscoale țărănești, mari preoți ca Deceneu au avut un rol negativ. În 1951, academicianul Con-

stantin Balmuș prezenta *O apreciere a lui Herodot asupra Geșilor*, considerați de istoricul grec ca „cei mai drepti dintre Traci”. *Lai consistentes*, comunicare din 1953, este o încercare de precizare a acestor termeni din unele inscripții latine de pe teritoriul românesc.

Cu începere din 1953, Tucidide devine un subiect de predilecție al preocupărilor sale. *Un aspect al concepției istorice a lui Tucidide. Despre scopul operei sale istorice* (1953) valorifică în opera istoricului grec o serie de idei filozofice înaintate care fac din el, după expresia unor savanți sovietici, un „precursor îndepărtat al interpretării materialiste a istoriei”. Ideea este reluată și amplu documentată în volumul *Tucidide. Concepția și metoda sa istorică* (București, 1956), lucrare care se situează printre cele mai valoroase tentative de reconsiderare a acestui autor.

Ultimii ani ai academicianului Constantin Balmuș sînt străbătuți de o adevărată dramă: este lupta cărturarului conștient de mulțimea problemelor pe care trebuia să le rezolve în timpul cel mai scurt, cu scăderile trupului omenesc, intervenite prematur. Exemplarele personale din lucrările sale ultime sînt pline de adnotații marginale, rezerve și completări adăugate pînă în timpul din urmă. Foile lui de *agenda*, torturate de mulțimea punctelor urmărite paralel și rămase în întîrziere, studii, informații bibliografice pentru un vast studiu proiectat asupra lui Homer, traduceri, atestă grija lui obsedantă în fața lucrărilor de terminat, ca o datorie de onoare.

În toamna anului 1955, el participa cu o comunicare la Congresul științelor istorice din Roma. În *Le commencement de la crise générale du système esclavagiste romain*, continuîndu-și preocupările de istorie socială urmărite, stabilea, pe baza mărturiilor culese de la istorici latini ca Seneca, Columella și Plinius cel Bătrîn, că începutul crizei generale a sistemului sclavagist roman a avut loc spre mijlocul primului veac din era noastră.

În această luptă dirză cu timpul, academicianul Balmuș a izbutit totuși să smulgă cîteva realizări de seamă. Două lucrări importante date la tipar înainte de agravarea bolii sale vor apărea postum, la Editura științifică. *Poetica* lui Aristotel, traducere, introducere și comentariu, (1958) constituie o prelungire firească a interesului deosebit arătat artelor poetice grecești, din care publicase deja *Tratatul despre Sublim* și *Tratatul despre stil* al lui Demetrios. Strănuia cu care autorul studiului despre stilul Sfîntului Augustin a revenit la problemele stilisticii, așa de actuale astăzi, mărturisește ideea completă pe care și-o făcea despre operele literare, privite în acordul dintre conținutul lor ideologic și mijloacele de expresie folosite. Iar studiile de măiestrie artistică, începînd cu *Tehnica povestirii la Plutarh*, pînă la *Étude sur le style de Saint Augustin* și terminînd cu această traducere postumă a *Poeticei* lui Aristotel, ne confirmă impresia generală că, în opera sa științifică, istoricul literar a fost dublat de un om de gust artistic rafinat prin contactul strîns și continuu cu capadoperele literare și artistice din lumea antică și din cea modernă.

A doua lucrare a lui Constantin Balmuș care va apărea postum la aceeași Editură, este *Diogene Laerțiu, Viețile și doctrinele filozofilor vestiți*, tradus de C. Balmuș, cu note, prefața de A. Frenkian, 2 volume. Această istorie a filozofiei grecești în monografia răspunde altui aspect din personalitatea lui C. Balmuș: omul de idei generale, atent să situeze fenomenele literare în cadrul social-istoric al vremii și în istoria culturii.

Alte lucrări anunțate „în pregătire” au rămas în stadiul adunării laborioase de materiale, așa cum o făcea el, cu frenezia unui pasionat, grăbit să se informeze cît mai complet, pînă la epuizarea izvoarelor și să construiască pe baza acestora. Din versiunea nouă în proză a *Iliadei* lui Homer au rămas cărți întregi traduse, care îi atestă, o dată mai mult, simțul sigur al limbii literare românești. Iar studiul literar despre *Homer și poezia homerica*, în care vedea marea carte a vieții lui, a rămas în starea de proiect, însă deja foarte bogat documentat. Chiar ultimele luni au fost martore ale acestei îndrîjiri eroice de a-și învinge boala. Grija cursurilor și a lucrărilor l-a chinuit și în momentele cele mai grele, și în concediile medicale, și pînă în sanatoriul elvețian unde își căuta vindecarea unei boli care nu iartă.

Soarta pe care devotata lui soție o face bogatei și alesei sale bibliotecii, adunată de el cu o adevărată pasiune, ilustrează cei doi poli ai acestei existențe frămîntate. Cîteva sute de volume literare au luat loc în Biblioteca Căminului cultural din satul Murgeni, de unde a plecat acum aproape 50 de ani, fiul destoinicului învățător, în as-

censiunea sa socială. Va fi recunoștința lui pentru locul natal. Restul acestei biblioteci de specialitate, destinat de pe acum Bibliotecii Facultății de Filologie din București, unde el a ilustrat clasicismul, constituie deocamdată un fond public, accesibil cercetătorilor și păstrind prezența spirituală a celui care a iubit literatura și arta clasicii ca nimeni altul.

Prin viața și opera sa, academicianul Constantin Balmuș ne lasă exemplul unui umanist desăvârșit, pătruns de pildele înaintașilor greco-latini, pe care i-a urmat cu devotament în stilul lui de viață și chiar în fraza lui elegantă și artistică. În al doilea rând, preluăm de la el lecția unui scriitor de talent, totodată mare cetățean, pătruns de simțul răspunderii și militând cu vigoare de pe pozițiile clasei muncitoare. În fine, rămâne opera sa științifică și literară deosebit de valoroasă, care deschide în tradiția disciplinelor clasice de la noi un început de lucrări originale de circulație europeană.

N. I. Popa

MIHAI CODREANU

(1876—1937)

O viață de om consacrată sonetului...

Inteligenta a fost poate facultatea dominantă a poetului Mihai Codreanu, comentator al vieții și al lumii. În mod obișnuit, acest creator de sonete pleacă de la un sentiment pe care-l generalizează, dându-i forma unei viziuni obiective. Înțelegerea lumii, a omului a fost unul din obiectivele poetului, căci Mihai Codreanu a scris mai ales poezie de cugetare. „Lirismul meu e stăpinit și rece” — mărturisește poetul, gânditor.

Prin urmare, sensibilitatea, entuziasmul sînt mai puțin vizibile în creația poetului, care, totuși, a avut o perioadă boemă în tinerețe, a făcut elogiul prieteniei și a cîntat armonios dragostea.

Că Mihai Codreanu s-a consacrat sonetului timp de șase decenii, cu o devoțiune admirabilă, nu e un fenomen literar întâmplător. Sonetul reprezintă pentru acest perseverent cizelator de cuvinte un pisc al poeziei. Puține sînt în opera lui așa-numitele „evadări din sonet”. Între modelele urmate sînt autori de sonete din epoci și literaturi diferite: Petrarca, Shakespeare, Eminescu, Heredia.

Dacă în *Diafane* (1901) și *Din cînd în cînd* (1903) poetul se exercită pentru sonet, volumul din 1914 *Starui* e un triumf al sonetului. Îi urmează cu mai puțină strălucire *Cîntecul deșertăciunii* (1921) și *Turnul de fildeș* (1921).

Ca structură temperamentală, Mihai Codreanu a fost un clasic în plin modernism. Clasicismul lui e făurit din rațiune, claritate, măsură. Dar spre deosebire de clasicii secolului al șaptesprezecelea, poetul e atras de idealul plasticității parnasienice. Parnasianismul poetului nostru constă, în general, în tentativa de a cultiva imagini statuare. Artistul aspiră să devină un sculptor care lucrează cu imagini și vorbește în „limbă de sonete”.

„Statui aş vrea sonetele-i să fie,
Căci nu le-a scris cu pana pe hîrtie,
Ci le-a sculptat în marmură cu dalta”

(*Cîntărețul meu*).

Cîntăreț al trecutului istoric, al zbuciumului umanității, al dragostei și al prieteniei, Mihai Codreanu a fost prin excelență sonetist. Cu excepția lui Petrarca, în nici o literatură a lumii nu găsim atîta interes și pasiune pentru această dificilă poezie cu formă fixă. „Sonet, cu te-am iubit ca un fanatic” — afirmă odată poetul.

Stăruința în cizelarea unui material greu de stăpînit, i-a adus lui Mihai Codreanu titlul de maestru al sonetului românesc. Alți creatori caută, pentru a-și comunica ideile și sentimentele, forme literare cît mai variate. Poezia lui Mihai Codreanu e alcătuită din piese cu aceeași formă, cu aceleași dimensiuni, dar de o mare bogăție spirituală, încît laolaltă formează un mozaic, simetric și variat, în care domină armonia clasicismului.

Pe la 1900, poetul născut cu un an înainte de războiul de independență, își începea urcușul spre Parnas. Iașul i-a oferit mediul literar cel mai adecvat viziunii lui clasice. Prietenia pe care i-au arătat-o D. Anghel, St. O. Iosif, N. Iorga, Gala Galaction, Tudor Arghezi și alții nu l-a putut îndepărta niciodată de Iașul culturii și poeziei. Îl rețineau aici confrății de la „Viața Românească”, marea revistă a țării, și cercul de prieteni format din G. Ibrăileanu, Mihail Sadoveanu, G. Topirceanu, Otilia Cazimir și alții. Îl reținea apoi Conservatorul unde a fost profesor timp de trei decenii. Și-l reținea deopotrivă idealul de a da Teatrului Național ca director timp de mulți ani o nouă epocă de strălucire. Până la moarte, Mihai Codreanu a rămas un credincios al orașului natal.

Artist din generația lui Ibrăileanu, Mihai Codreanu reprezenta până ieri spiritul confrăției de la „Viața Românească”. Iubea conversația, schimbul de idei. Credea, ca odinioară un Costache Negruzzi și cei din jurul lui, în puterea de cizelare a conversației subtile. Artă conversației e încă un aspect al clasicismului lui Mihai Codreanu. Ceea ce a tradus poetul din franceză *Martira* de Jean Richepin, *Prințesa îndepărtată* și în special *Cyrano de Bergerac* de Edmond Rostand ilustrează excelențele lui calității de tălmăcitor. Volubilitatea ideilor, strălucirea spiritului, dialogul cu încrucișarea de spade a replicilor rostandiene conveneau în totul spiritualului poet român. Tălmăcirii ca *Cyrano de Bergerac* sînt dintre acelea care onorează o literatură.

O maladie a ochilor care l-a ținut în întuneric pe poet o jumătate de veac, până la moarte, l-a împiedicat să-și scrie mărturiile despre oamenii vremii și despre evenimentele contemporane.

De la douăzeci și cinci de ani privirea i s-a încețoșat treptat. Omul cu privirile voalate s-a închis în sine, prin forța lucrurilor. Temperament dionisiac, iubitor de prieteni, poetul devine un „șarman Dionis”, frământat de probleme și apăsător de întuneric. Scepticismul, cugetarea rece iau locul avîntului primordial. Preferința pentru sonet a fost favorizată așadar și de această împrejurare tragică. Poetul își compunea versurile mental, apoi le dicta. Conciziunea sonetului era numai bună pentru asemenea elaborare grea.

Cu Mihai Codreanu literatura noastră pierde un virtuos al sonetului și un tălmăcitor de larg prestigiu al cărui exemplu va putea fi călăuză multor generații.

Const. Ciopraga

TITUS HOTNOG (1890—1957)

La 7 iunie 1957, a încetat din viață profesorul pensionar Titus Hotnog, în urma unei grele și îndelungate boli de inimă.

A văzut lumina zilei la 14 octombrie 1890, în satul Covasna din comuna Costuleni a raionului Iași, ca fiu al învățătorului Costache Hotnog.

Școala primară a urmat-o în satul natal, avînd ca învățător chiar pe tatăl său. Acesta era absolvent al Școlii Normale de învățători din Bîrlad, fusese un strălucit elev al dascălilor ardeleni Ion Popescu și Ștefan Neagoe. De la acești reprezentanți ai curentului latinist a învățat Constantin Hotnog să-și iubească patria; să studieze cu pasiune trecutul de luptă al poporului și să manifeste un deosebit interes pentru limba română. Aceste preocupări le-a sădit învățătorul și în sufletele copiilor și elevilor săi, așa că feciorul lui Costache Hotnog va avea nume de împărat roman (Titus) și se va dedica cercetărilor istorice, filologice și literare pînă în ultima clipă a vieții lui.

După cinci ani de studii elementare la școala sîtească din Covasna, Titus Hotnog este adus în anul 1901 la Gimnaziul „Ștefan cel Mare” din Iași. Aici este printre fruntași, fiind apreciat îndeosebi de profesorul de română Vasile Gh. Cireș, aprig filolog și neobosit folclorist, cit și de profesorul Constantin Sporea, care l-a călăuzit spre studii metodic al limbii germane.

În 1905, după absolvirea gimnaziului, este admis în clasa a cincea a Liceului Național din Iași, la secția „modernă”. Termină studiile secundare în 1909, cînd se încumetă să dea diferența de studii și la secția „reală”, așa că este unicul elev al Liceului Național care a absolvit ambele secții în sesiunile celuiiași an școlar.

Studiile și le continuă la Facultatea de Litere și Filozofie din Iași, între anii

1909–1913, alegându-și ca specialitate principală *Limba și literatura germană*, în cadrul secției de *Filologie modernă*. În universitate devine un asiduu elev al filologului Alexandru Philippide, dar se ocupă serios și cu studiul limbilor și literaturilor slave, îndrumat de slavistul Ilie Bărbulescu. Studiile istorice și le desăvârșește cu profesorii Alexandru D. Xenopol și Ioan Ursu; iar cele de literatură romină cu profesorul G. Ibrăileanu. La 18 iunie 1913, își trece și examenele de licență în „Filologie modernă” cu mențiunea *cum laude*, avînd ca specialitate principală *Limba și literatura germană*, iar ca specialități secundare: *Filologia romină* și *Slavistica*. Comisia examenului de licență a fost prezidată de A. Philippide și a avut ca membri examinatori pe profesorii Traian Bratu și Ilie Bărbulescu.

Încă din timpul studiilor universitare, A. Philippide spunea că: Hotnog arc cap de filolog și mai este avantajat și de faptul că știe limba germană; pe de altă parte, istoricul Xenopol l-a îndemnat să scrie și să colaboreze la revista „Arhiva”, organul Societății științifice și literare din Iași, societate cu caracter antijunimist. În paginile revistei „Arhiva-Iași”, Titus Hotnog începe să publice recenzii, dări de seamă, etimologii și note informative, chiar din anul al doilea de studenție (1911). Din perioada aceasta (pînă la 1914 inclusiv), sînt remarcabile discuțiile și etimologiile propuse de el la cuvintele: *baidar*, *baidel* și *jintîță*; precum și recenziile unor studii ale filologilor ieșeni ca: *Ortografia rominească* de August Scriban, *Accentul în cuvintele vechi slave din limba romină* de Eufrosina Simionescu ș. a.

Munca didactică și-o începe Hotnog ca profesor suplinitor de Limba germană în anul școlar 1914–1915, la Liceul Național din Iași; apoi își va trece examenul de capacitate la *Romînă*, ca specialitate principală, iar la *Germană* și *Latină*, ca specialități secundare.

Interesul pentru filologie și istorie și-l manifestă Titus Hotnog și prin înscrierea sa la doctorat, în februarie 1915. Ca doctorand, la îndemnul și sub conducerea lui A. Philippide, el va studia *Elementele cumanе în limba romină*, folosind metoda de lucru a savantului filolog ieșan, tinărul cercetător s-a documentat serios ca să afle „ce spun izvoarele istorice” despre cumani și despre urmele lăsate de dinșii pe teritoriul și în limba poporului romîn. Unele rezultate ale acestei munci vor fi concretizate în cîteva studii care erau destinate să fie încadrate drept capitole în teza de doctorat.

Primul studiu „istorico-filologic” care oglindește asemenea preocupări este: „*Bezerenban*” din *cronica persană a lui Fazel-Ullah-Raschid*, Iași, 1919, 24 pagini. Aici autorul combate părerile cam fanteziste ale lui B. P. Hasdeu, Dimitrie Onciul, Neculai Densusianu și Ilie Gherghel cum că acest Bezerenban ar fi „Basarab-ban” din Țara Oltului (regiunea Craiovei) și demonstrează, pe bază de documente, cu argumente istorice și mai ales filologice, că *Bezerenban* este de fapt *Dezerenban*, adică: *de Zereno banus*, — de *Severin ban*, care era probabil un peceneg sau un cuman, și comanda o armată de aceeași naționalitate ca și dînsul. Deși tratează o problemă complexă, studiul se distinge prin claritatea expunerii, prin comentarea ascuțită și interpretarea de o stringență logică, avînd ceva din felul de expunere al profesorului Philippide la cursul de *Originea Romînilor*, — cu toate că elevul nu-i totdeauna de părerea profesorului.

Al doilea studiu încheiat din munca de documentare ca doctorand este *Cîteva nume topice rominești de origine cumană*: [*Călmătui, Gemărtălui, Tăslui, Derehlui, Ciuhurul, Bahlui și Vaslui*], Iași, 1933. (Extras din „Anuarul Liceului Național” pe anul 1932–1933). Aici Hotnog aduce material bogat și variat pentru susținerea ideilor sale și completează cu noi argumente unele etimologii care nu au fost pe larg discutate de Philippide, ori chiar combate părerile și etimologiile propuse de acesta.

Tot din atări preocupări s-a cristalizat și lucrarea *Contribuție la studiul numelor rominești de familie*, (tipărit în „Anuarul Școlii Normale de învățători „Vasile Lupu” din Iași,” nr. 6, pe anul 1930–1931, p. 67–79); ori contribuția de mai mică întindere *Numele topic Chișinău*, (în „Anuarul Liceului Național din Iași” pe anii 1933–1935, p. 36–39).

În toate aceste contribuții de onomastică și toponimie, Titus Hotnog este același cercetător serios, înarmat cu o bogată documentare și cu păreri originale, care pun într-o lumină nouă începuturile de dezvoltare ale poporului romîn și ale popoarelor cu care poporul nostru a avut tot felul de relații.

Așa era de preocupat Hotnog de problemele vieții cumanilor, geților, dacilor ș.a., încît și în scrierile sale cu caracter beletristic, cum sînt schițele de moravuri

Jertfa laudei (în revista „Viața Românească”, an. XVII, nr. 7 din iulie 1925, p. 101-114) și *Prințul Aiepa* (*Ibidem*, an. XIX, nr. 6-7 iunie-iulie 1927, p. 386-395), și-a ales personajele și acțiunile lor le-a plasat în lumea acestor popoare, deși obiceiurile zurgăvite și criticate aparțin lumii contemporane cu autorul.

Nu și-a putut termina însă lucrarea de doctorat din pricina primului război mondial. A fost proaspăt sublocotenent de rezervă, e trimis pe front și cade prizonier în mâinile germanilor. Între anii 1916-1919, stă închis în lagărul de prizonieri din insula Dănholm, de lângă Stralsund, unde foamea, clima aspră și lipsa de libertate i-au zdruncinat sănătatea și i-au spulberat idealurile. Drept mărturie a acestor „cumplete vremi” stau două fragmente din amintirile sale intitulate *Cele treizeci de lulele* (în revista „Viața Românească”, anul XVI, nr. 7, iulie 1924, p. 93-99) și *Grierul* (din volumul *Vrăbiușul alb...* p. 111-120). Aceste pagini pline de tragismul vieții de lagăr pot figura cu cinstă în orice antologie antirăzboinică.

Întors din captivitate în 1919, Titus Hotnog revine la cariera didactică și este trimis cit mai departe de Iași. Își va face apostolatul ca profesor de română, latină și germană pe la diferite școli din Tighina și Chișinău, pînă în anul 1926, cînd obține catedra de română-germană la Școala comercială din Iași. De aici, trece profesor de română la Școala Normală de învățători „Vasile Lupu” din Iași, unde ocupă și funcția administrativă de director. Încă din 1929, fusese transferat la catedra de română-latină la Liceul Național, dar a rămas detașat la Școala Normală pînă în 1932. Din 1933 pînă în 1952, cînd a fost pensionat, funcționează ca profesor de română la Liceul Național.

Remarcîndu-se printre cei mai buni profesori în specialitatea sa, Hotnog a fost delegat și în posturi de îndrumare și control al corpului didactic, ca inspector școlar (1939), ca director al învățămîntului secundar (1941), ca inspector general în minister (1944) și ca inspector regional în Iași (1943). Ca tînar învățăcel la unul din liceele Iașului, am avut onoarea și norocul să fiu inspectat de Titus Hotnog. Nu am să uit niciodată cu ce tact extraordinar înlătura atmosfera glacială din asemenea ocazii, cum știa să tempereze zelul lipicios al unor directori, cu cită discreție își manifesta admirația și mulțumirea față de preocupările științifice și didactice ale celui inspectat și, mai ales, cu cită delicatețe îi sublinia lipsurile, adăugînd, la sfîrșit, cu o undă de melancolie, și unele episoade din propria lui experiență de „dascăl bătrîn”, a cărui sfătoșenie era plină de autoironie și umor, dar și bogată în sugestii pentru îndreptarea relelor.

Tot ca profesor de română, Hotnog a desfășurat și o activitate culturală în cadrul *Universității populare*, deținînd, în sectorul „literar”, catedra de Istoria limbii române. Cîteva prelegeri le-a redactat în formă definitivă și, într-o ocazie oarecare, mi-a citit două dintre acestea: 1. *Influențele occidentale asupra limbii române în timpurile moderne* și 2. *Formarea limbii literare: știința și poezia în secolele al XIX-lea și al XX-lea*. Pornind de la părerile lui A. Philippipe și G. Ibrăileanu despre limba literară și despre limba artistică (a poeziei), Titus Hotnog a dus mai departe cercetările inițiate de cei doi profesori ai săi.

În cadrul Liceului Național, profesorul Hotnog, împreună cu profesorii Mihai Bantaș, Dimitru Gafițanu, Alexandru Triandaf și Gheorghe Florea, au sprijinit inițiativa unor elevi progresiști de la această școală, ca să ia ființă *Societatea de lectură a elevilor de curs superior din Liceul Național Iași*, la 31 octombrie 1936. Scopul nemărturisit al acestei societăți era lupta contra fascismului, care pătrundea tot mai organizat în rîndurile tineretului școlar, deși statutele ei enumerau, în stil esopic, trei scopuri principale: 1. Variate discuții literare și științifice; 2. Citirea de studii și opere literare originale din partea elevilor participanți și 3. Producții artistice: muzică vocală și instrumentală.

Titus Hotnog a pregătît și a prezidat „șezătoarea” din 13 februarie 1937, închinată *Vieții și operei lui Ioan Creangă*; apoi, la 14 martie 1937, a inițiat și organizat comemorarea centenarului morții marelui poet rus A. S. Pușkin, ținînd chiar el o interesantă conferință despre *Viața și opera lui Pușkin*, și ilustrînd-o cu lecturi din drama *Boris Gudunov*, tradusă în românește tot de conferențiar. Un crîmpei din această conferință l-a tipărit, cu titlul *Moartea lui Pușkin*, în revista „Însemnări ieșene” anul II, vol. III, 1 februarie 1937, p. 167-172; iar fragmente din traducerea *Boris Gudunov* au apărut în „Anuarul Liceului Național” din Iași pe anii 1935-1936.

Elevii și colegii lui de specialitate regretă că Titus Hotnog nu și-a sintetizat

ceva din bogăția de cunoștințe și din experiența sa didactică în câteva manuale de limba română. În alte condiții de viață, acest lucru ar fi fost posibil, după cum ne-a demonstrat însuși Hotnog, în 1921, când, în colaborare cu profesorul Mihai Bantaș, au alcătuit acea *Antologie de texte din literatura română*, însoțită de un glosar și de note biografice și bibliografice.

Cunoscând viața grea a profesorilor în trecut, Titus Hotnog a fost și unul dintre primii organizatori ai Sindicatului Corpului Didactic din Iași. El a luptat pentru sindicalizare și înainte de 23 August 1944, dar roadele muncii sale, în cadrul sindicatului, nu le-a văzut decât după întoarcerea profesorilor din refugiu.

În timpul agității și istovitoareii sale cariere didactice, Hotnog nu și-a uitat nici un moment părinții săi sufletești din Universitate. Astfel, ca elev al lui A. Philippide, el salută apariția monumentalei opere a maestrului: *Originea Romînilor*, vol. I, cu o recenzie-studiu, care poate servi și astăzi ca model, publicată în „Anuarul Școlii normale „Vasile Lupu” din Iași pe anii 1930-1932 (nr. 5), p. 67-79. După câte știu, contribuția lui Hotnog este aceea a unui specialist, care corespundea întocmai cerințelor teoretice ale lui A. Philippide despre recenzii (cf. A. Philippide, *Specialistul român*, în revista „Viața Românească”, an. I, vol. III, Iași, 1903, p. 500 § 3).

Cît despre G. Ibrăileanu, el este acela care l-a invitat și l-a convins pe Hotnog să scrie schițe și nuvele sociale, preluînd experiența și tradiția progresistă a prozatorilor moldoveni patruzecești, care cultivau schița de moravuri și cele „fiziologii ale provincialului”, ca să critice societatea contemporană cu dinșii. Ca urmare a acestei invitații, Titus Hotnog devine colaboratorul obișnuit al revistei „Viața Românească”, între anii 1923 și 1927, și unul dintre deținătorii rubricii *Documente omenești* din acest periodic. A debutat, în octombrie 1923, cu nuvela *Vrăbioiul Alb*, unde autorul satirizează moravurile burgheze din societatea ieșeană, folosind, printre alte mijloace de creație, personaje tragicomice, situații fantastice, conflicte dramatice și concepții despre viață specifice unei anumite lumi, toate zugrăvite cu umor și ironie. Parcă-l văd pe Titus Hotnog cît de emoționat era, în 1925, prin noiembrie, cînd, în cancelaria Seminarilor Facultății de Litere, Ibrăileanu i-a spus: „Domnule Hotnog, cu *Vrăbioiul alb*, Dumneata ai trecut și la examenul cititorilor, tot cu trei bile albe” (adică tot cu nota maximă). Au apărut apoi, în rubrica *Documente omenești*, nuvelele, schițele și portretele: *Dimitri Ivanovici*, *Vulcanul*, *Cele treizeci de lulele*, *Jertfa laudei*, *Trombonul misterios* și *Prințul Aiepa*. Aceste șase povestiri, împreună cu nuvela de debut, la care s-au mai adăugat încă cinci fragmente memorialistice, alcătuiesc materialul din volumul *Vrăbioiul alb și... alte păsări*, nuvele, schițe și documente omenești, Iași, 1935. Tipografia „Gutenberg” 189 pagini. Cartea s-a epuizat repede și faptul a confirmat părerea lui Ibrăileanu că masele de cititori apreciază cum se cuvine literatura realismului critic. Presa de atunci, însă, a primit cu oarecare răceală aceste „documente omenești” în care erau demascate anumite tare ale societății. Comparînd schițele de moravuri și „fiziologiile” lui Hotnog cu cele ale înaintașilor, constatăm că acum acela care critică este „provincialul” și cei criticați sînt „orașanii”. Aici stă cauza pentru care nu le-a plăcut cronicarilor literari de atunci *Vrăbioiul alb și... alte păsări*.

După mutarea revistei „Viața Românească” la București, Titus Hotnog și-a continuat activitatea beletristică în paginile revistei „Însemnări Ieșene” dintre anii 1936-1940, unde și-a publicat următoarele schițe: *Domnul de la scară*, *Voroava lui Făt-Frumos*, *Poveste de sărbători*, *Însemnări ieșene*, *Un vis*, *Domnul cu picioarele strîmbe*, *Mărturisire*, *Strada mea*, *O întrecere*, *Revolta clopotelor* și *Examen*.

Deoarece am fost secretar de redacție la „Însemnări Ieșene”, trebuie să dau unele lămuriri în legătură cu aceste schițe, (sau cel puțin relativ la unele dintre ele).

Aproape toate continuă preocupările din rubrica *Documente omenești* de la „Viața Românească”, iar autorul lor a și mărturisit, într-o ședință de redacție, că el socotea această rubrică și mai actuală în paginile „Însemnărilor Ieșene”, într-o vreme în care stratul gros de misticism din cultura noastră trebuia combătut și pe această cale. Cu această ocazie, Hotnog și-a afirmat încă o dată concepția lui progresistă despre rolul literaturii și artei.

Schița *Însemnări ieșene* — deși are titlul la fel cu al revistei — este o caracterizare a vieții cetățenilor din orașul Iași, într-o toamnă cu ploi putrede, cu străzile năclăite în gloduri pînă la glezne și cu tot felul de mizerii ale oamenilor, surprinși în

situații tragicomice și care fac haz de necaz. Este un reportaj de altădată, adică tot un „document omenesc”.

În caracterizarea *Mărturisire*, Titus Hotnog își exprimă admirația nețărmită pentru opera lui Mihail Sadoveanu, cu ocazia decernării titlului de „Doctor Honoris Causa” al Universității din Iași, marelui povestitor.

Schița de moravuri *Examen* este semnată cu pseudonimul T.(itus) *Iuzbaș*, din pricină că personajele și faptele descrise erau prea notorii în lumea dascălimii din orașul nostru și puteau provoca unele susceptibilități. Dealtminteri *Iuzbaș* nu-i altceva decât traducerea cuvîntului *hotnog* într-una din limbile care au fost cunoscute și studiate de Titus Hotnog.

Toate aceste scrieri literare ale lui Titus Hotnog își au un loc bine precizat în literatura romină dintre cele două războaie mondiale și multe din ele sînt modele ale genului scurt, preluat și dezvoltat de literatura actuală. Iar dacă vreodată se va studia problema: *Îașul în literatură*, „documentele omenesti” ale lui Hotnog oferă material bogat, variat și interesant, de care va trebui neapărat să se țină seamă.

În ultimii ani ai vieții, înainte de a-l pîinii boala în pat, Titus Hotnog se întorsese la preocupările științifice din tinerețe. Îl întilneam adesea în sala de studii a Arhivelor Statului din Iași, unde cerceta minuțios și cu răbdare maldăre de dosare, spre a culege material documentar în legătură cu *Monografia satului Covasna* ori cu *Numele „hotnog” în documentele moldovenești*. Cînd nu se putea deplasa pînă la Arhive, Hotnog își redacta unele amintiri, într-o formă alegorică, intitulate: *Memoriile unui ființar...*, sau traducea în rominește *Geschichte der deutschen Litteratur* a lui Wilhelm Scherer. Dar toate aceste lucrări au rămas neterminate... deoarece autorul lor s-a mutat din strada Spancioc a cartierului Tătărași mai sus... la *Eternitate*.

Gh. Agavriloaci

BARBU LĂZĂREANU

(1891—1957)

Cu Barbu Lăzăreanu, a plecat dintre noi unul din cei mai populari și mai iubiți filologi și oameni de litere. Fiindcă, oricît de ciudat ar părea, trăsătura dominantă a scrisului acestui specialist de mare minuție, a fost largă accesibilitate; o accesibilitate obținută nu prin coborîrea cunoștințelor la nivelul unei vulgarizări rău înțelese, ci prin vioiciunea expunerii, varietatea și neprevăzutul digresiilor, scripirea de tăiș a ironiei și sarcasmului, într-un cuvînt, prin adaptarea unui fond științific serios la o formă străbătută de un spirit popular autentic.

Barbu Lăzăreanu s-a născut la 5 octombrie 1891, la Botoșani, în cunoscuta mahala a calicilor. De mic copil a avut prilejul să compare mizeria lucrurilor din preajmă-i, cu somptuozitatea vilelor din centru, unde huzureau asasinii de mai tîrziu ai răsculașilor de la Flămînzii. Elev la liceul Laurian, se pasionează de ideile socialiste ale vremii și organizează un cerc pentru popularizarea învățaturii marxiste. Nu mai departe de vîrsta de 17 ani, vine în contact cu sălbăcia metodelor de opresiune burghezo-moșieră împotriva luptătorilor pentru binele poporului: e eliminat din toate școlile din țară, împreună cu toți colegii săi, membri ai cercului amintit, sub pretextul îndemnării țăranilor din Vinători-Gorbănești la răscoală împotriva moșierului lor. Vina tinărului „anarhist”? Aceea de a fi redactat, în numele sătenilor, o jalbă către autorități, cu abuzurile la care se dădea proprietarul exploatare. Circulara emisă de Ministerului Instrucțiunii Publice din acel timp e un document vrednic de cruzimea măsurilor inchizitoriale: „Oricare din elevii liceului îi va avea ca meditarii, îi va saluta, va răspunde la salutul lor și — ei fiind pe un trotuar, nu vor trece pe trotuarul de peste drum — va fi eliminat din școală”. (Pentru aceste date, cit și pentru altele, care urmează, vezi: acad. prof. Traian Săvulescu, *Barbu Lăzăreanu*, cuvînt rostit la Ședința solemnă a Academiei R. P. R. din 11 ianuarie 1952, cu prilejul sărbătoririi academicianului Barbu Lăzăreanu, Extras din „Studii de istorie și filozofie”, nr. 1/1952).

E momentul în care scriitorul își începe colaborarea la o serie de reviste ca: „Victor Hugo” (un singur număr, la Botoșani, scoasă în cîntea centenarului poetului francez), „Zeflemeau”, „România Muncitoare”, „Curierul” (Botoșani), „Arhiva” etc. Nici o clipă fostul eliminat nu pierde legătura cu mișcarea muncitorească, participînd

la greve și desfășurînd o intensă muncă propagandistică în diferite grupări socialiste. La 9 mai 1907, Barbu Lăzăreanu e expulzat împreună cu alți militanți socialiști, făcuți răspunzători de răscoalele țărănești. De la Paris, adresează acest apel, muncitorilor din țară și străinătate: „E de datoria muncitorilor conștiinței, a acelor care au pătruns rostul alcătuirii sociale de astăzi, în pieptul cărora bate o inimă compătimitoare, caldă și entuziastă, e de datoria lor să se unească și să se puie pe lucru. Trebuie să se ajute din toate puterile mișcarea muncitorească din România. Să trimitem tovarășilor luptători din țară ajutoare bănești, să susținem prin abonamente și să împrăștiem ziarele și revistele, să răspindim broșurile pe care le publică. Sufierea înfrigurată a luptei pe care muncitorii conștiinței o duc în toate țările ne va cuprinde și însușești și vom contribui și noi muncitorii romîni din țară și străinătate, la munca uriașă a celor ce făuresc o lume nouă”.

Victoria acestei lumi noi a avut-o în vedere scriitorul, pe tot parcursul activității sale, pentru ea a luptat și a suferit.

După 1912 — anul revenirii în țară — Barbu Lăzăreanu se consacră cercetărilor de istorie literară, lingvistică și folclor, înscriindu-se, totodată, printre conferențiarii neobișniți ai Universității Muncitorești. În paginile ziarelor „Socialismul”, „Scena”, la „Adevărul literar și artistic”, „Cuvîntul liber” și alte publicații, el se face mereu prezent — indiferent de subiectul pe care-l tratează — în marile dispute ideologice ale vremii.

Ion Vitner a subliniat această semnificație deosebită a scrisului lui Barbu Lăzăreanu: „Iubitor de cercetare originală, căutînd cu pasiune faptul literar încă nesubliniat, Barbu Lăzăreanu nu era un erudit cufundat în atemporal. Dacă urmărești firul evolutiv al căutărilor sale, apare cu claritate un sens militant, o utilizare a trecutului pentru argumentare în prezent, în actualitate. În epoca de vogă a decadentismului, el publică poeziile satirice ale lui Caragiale, îndreptate în bună măsură împotriva literaturii influențată de către decadentismul occidental. În plină recrudescență a maioreșcianismului și a teoriei idealiste a autonomiei esteticului, apare ediția de studii critice a lui C. D. Gherea, publicată sub îngrijirea și cu însemnările bibliografice ale lui Lăzăreanu. În mijlocul unui enorm val de cosmopolitism el își dedică cercetările clasicilor literaturii romîne și împotriva fascismului, el recrează din ceața timpului epoca de avînt al mișcării muncitorești din țara noastră, a figurilor care au reprezentat-o pe plan politic și cultural, a marilor acțiuni de masă pe care le-a inițiat. Iar după eliberare, în ajutorul luptei antimonarhice, el vine cu atît de interesantă lucrare despre literatura noastră ostilă spiritului monarhic și monarhiei prusace. În felul acesta, Barbu Lăzăreanu, aparentul glosator desprins de temporal, a realizat o cercetare științifică cu sens militant” (Ion Vitner, *Barbu Lăzăreanu*, „Gazeta literară”, IV, nr. 4 din 24 ianuarie 1957).

Fie că se vor apleca asupra poeziilor sale din „Viitorul social”, cuprinzînd vibrațiile unui suflet suav și delicat, receptiv la durerile multîmilor oprimate, fie că se vor desfășura cu bogăția de mari amănunte din seria de broșuri intitulată *Cu privire la* (Eminescu, Hașdeu, Creangă, Alecsandri, Coșbuc, Caragiale etc.), fie că vor admira soliditatea unor monografii precum acelea despre Anton Bacalbașa, Ion Păun-Pincio, Ion Creangă și basmul rusesc, cititorii scriitorului vor descoperi în Barbu Lăzăreanu pe același înainte-mergător al culturii noastre noi, socialiste.

Iată de ce, dispariția lui, la doisprezece ani după ce apucase să se bucure de înfăptuirile regimului pentru a cărui instaurare ostenise o viață întreagă, reprezintă o pierdere adînc simțită.

I. Sîrbu

GEORGE MURNU
(1868–1957)

A plecat dintre noi altă figură venerabilă de literat. De bună seamă încă de mult Murnu era, ca să spun astfel, postum capodoperelor sale *Iliada* și *Odissea*, fiindcă puterea creatoare îl părăsise de aproape trei lustri. Totuși prezența lui discretă în mijlocul unei generații care, istoricește, îl depășise, stimula avîntul artistic al creatorilor de noi tipare.

Personal mi-l amintesc din anii războiului. Îl interesau și pe dînsul, desigur, eve-

nimentele, dar pasiunea sa, marca sa pasiune, o constituiau tot literele. Păsea din cind în cind cătinel, spre „Convorbiri literare“, a căror ultimă casă nu era departe de propriu-i cămin. Aducea cite o poezioară pe care-i plăcea să o citească celor prezenți, neretoric, însă cu o inflexiune puțințel studiată, care îl prindea bine în dubla-i calitate de academician și de vechi oaspete, acceptat cu simpatie de locuitorii Heliconului. Ce se putea obiecta împotriva acelor șiruri în care făurarul puna abia străfulgerări dintr-o inspirație absorbită cu totul de marele său autor, „Fintina fintinelor“?

Și totuși poezia ultimă a lui Murnu avea merite. Se simțea în ea ceva din căldura unei inimi lirice, a unui temperament poetic care, dincolo de fabula homerică, persista nedescurajat să se realizeze. Reminiscențe folclorice și literare ca în strofa

Peste multe de pădure,
După cale îndelungă,
Iata-acum străbuna strungă,
Oaspe vechi din birne sure.
(Pe plaiuri, 1939),

își dădeau mina, îndeobște, cu poezia tradiției pe care o apucase, iar în expresie, se continua cu acel gust propriu, potențat printr-o îndelungă exercitare stilistică în timpul traducerii Iliadei și Odissei, cu glosarul căutat, (acolo, desigur, din necesitate) și, deseori inventat, ca de pildă: *ciolpan, comarnic, stăulină, heliște*, pe lângă: *se înlund, lărmuie, încorduri, prețmetul*. Însă pe lângă piese în care poetul se izvoada tirziu, strălucesc izbucniri pure ca în minunata haiducească *Marcu Celnicul* (1939), vrednică să stea alături de cele mai frumoase balade ale literaturii noastre culte. În același an au apărut: *Odorul mamei, Cîntec pentru țara noastră, Drum de stele, sonetul Mihai Viteazul* ș.a.

Mi-l amintesc, mai ales acum cind nu mai este, din discuțiile pe care uneori le provocam intenționat. Era în acea vreme cu deosebire preocupat de Dante, al doilea autor al său, după Homer. Mărturisea totuși cu multă sinceritate greutățile „imense“, „covârșitoare“ pe care i le ridica înaintea textului dantesc, și, din nefericire, intenția sa de a traduce *Infernul*, a rămas după cite știu pură intenție; numai un episod din prima Cantică a văzut lumina tiparului.

Mulți dintre tineri, cind pomeneșc numele ilustrului dispărut, se gîndesc doar la poemele homerice. Însă Murnu, așa cum a arătat în necrologul său acad. Tudor Vianu, va fi pomenit de posteritate și pentru traducerile din literaturile moderne. Am în față *Moartea cerbului* (de G. D'Annunzio). Cîtă putere în expresie! Cîtă ușurință de înlocuire a autorului prim și cite posibilități verbale! Este aceasta încă o probă că G. Murnu a fost un traducător înăscut, un îndrăgostit de marea literatură, de oriunde ar fi venit ea. Formal însă, îl urmăreau și în 1943 creațiile lexicale silite și eliziunile neliterare și chiar nefirești determinate de metrica versului: „linoși avea subșorii“ (Centaurul), „și pisl-aveam sub talpă“, „l-inhață-l tăvălește pînă-l calcă“, „opint“ (opintire), „ciumpul“, „o repejune roibă-nrămurită“, „coamă zburlă“ (zburlită), „răscoală“ (răscolește) și altele, alături de care se îndoaie viguros în jurul prosodic expresia aspră și clocotitoare de viață populară autentică.

Văzut sumar, drumul vieții lui G. Murnu prezintă următorul urcuș. S-a născut, în ianuarie 1868, în Veria (Macedonia). După absolvirea gimnaziului la Bitolia, își continuă studiile la Budapesta. Își ia licența în litere (secția istorico-filologică) la Universitatea din București, iar doctoratul îl trece la München. Funcționează un timp ca profesor la Iași, iar în 1910 este numit profesor agregat de arheologie la Universitatea din București, unde în 1914 devine profesor titular. Este pensionat în 1938. În anul 1923 fusese ales membru al Academiei Române.

Din activitatea științifică a lui G. Murnu ne-au rămas studii istorice, filologice, cercetări arheologice, traduceri din istoricii bizantini și din filozofia elină, descrieri și impresii asupra monumentelor antice ale artei eline etc. Iată, în ordine cronologică, unele din acestea: *Rumänische Lehnwörter in Neugriechischen* (1902), *Portretul elin* (1908), *Monumente antice din Roma* (1909), *Atena și ruinele ei* (1910), *Vase pictate grecești* (1910), *Monumente de piatră din colecția de antichități a muzeului de la Adam-Clisi, Vlahia Mare* (1913). *Din cetatea Tropaeum* (1913). *Documente privitoare la istoria rominilor. Texte grecești privitoare la istoria rominilor, publicate de E. Papadopolus-Kerameus* (traduse în colaborare cu C. Litzeica, cf. Doc. Hurmuzaki, vol. XII), *Din comoara de înțelepciune antică: I. Isocrate, Sfaturi către Domonikos, II. Xenofonte, Amintiri despre Socrate* (1923),

Paralel cu activitatea științifică care și ea amintește atașamentul românului macedonean față de lumea copilăriei sale, G. Murnu se dedică de timpuriu poeziei. *Ginduri și vise* datează încă din 1898; *Alme sol* și *Altare* apar cu mult mai încoace, iar colecția de traduceri *Poeme străine* urcă pînă în 1928. Cu șase ani mai înainte aduna la un loc, după diferite colecțiuni, *Cele mai frumoase doine ale poporului român*. Colaborator al multor reviste, editor al lui Eminescu, G. Murnu se dovedea, pe mai multe fronturi ale culturii noastre, ceea ce a fost în realitate: mai mult decît istoric și arheolog, un îndrăgostit de poezie și în genere de arte.

În poezia personală a rămas mai prejos decît aspira, dar a lăsat și piese total și mai ales parțial scinteietoare. Judecata posterității se oprește și se va opri desigur la adevărul formulat cu 16 ani în urmă de acad. G. Călinescu: „George Murnu a compus numeroase poezii originale, în care se arată prea obsedat de sonoritate și cuvînt, poezii ce trebuie declamate sacerdotal, nu lipsite de frumusețe, deși chinuite de cuvinte inventate. Nota lor personală este euforia”¹⁾).

Dacă scriitorul pe care îl pomenim s-ar fi manifestat numai în direcția creației proprii, G. Murnu ar fi rămas fără îndoială un uitat al vremurilor, fiind cel mult considerat astăzi un „crepuscular”. Dar spre norocul său și al nostru, *Iliada* (1907) și mult mai încoace *Odiseea* i-au asigurat dăinuirea în vreme. Cu ce inimă, cu cită pietate și „teamă de zei” a pășit Murnu spre templul homeric, ne-o spun prefețele sale la ambele poeme. În ce privește pregătirea și sacerdotală și laică, le avea în asemenea măsură, încît cu drept cuvînt se poate spune că a fost omul chemat să-l traducă pe Homer. De proveniență meridională, aproape de patria Aedului, cunoscător al limbii eline în care s-a perfecționat ulterior prin studii filologice, ancorat intelectual și activ în frumosul antic, istoric și arheolog, călătorit prin regiunile evocatoare ale civilizației greco-romane, poet el însuși și încă unul „obsedat de sonoritate și cuvînt”, bun cunoscător al limbilor în care s-a tradus și s-a scris despre Homer, G. Murnu avea doar „să studieze vreme îndelungată izvoarele limbii noastre de prutindeni și să-și creeze astfel un tezaur de vocabular” spre a înfăptui întreprinderea „infinat de anevoioasă” a traducerii *Iliadei* și *Odiseei* în limba română.

„Apariția *Iliadei* în românește, — scrie acad. G. Călinescu, — în versiunea macedoneanului G. Murnu, constituie un eveniment fundamental în evoluția limbii literare. Marele poet clasic era în sfîrșit împămîntenit și putea exercita o înfrîngere nemijlocită asupra conștiinței estetice”²⁾. De acest adevăr și-a dat seama însuși traducătorul în poziția unor critici exagerați, însă parțial rezonabili, căci iată ce scrie în prefața *Odiseei*: Poemele homerice „îmi pot da prilejul cel mai binevenit de a contribui din răspuneri la îmbogățirea și lărgirea expresivității limbii românești”.

Toată lumea românească știe că Murnu a cercetat cronicile, dialectul și literatura populară, spre a „găsi cuvîntul ce exprimă adevărul”. Fuga sa de neologisme, care de altfel nici nu au ce căuta în tălmăcirile din Homer, este veche. Încă în 1903, cînd traducea din Nichita Akominatos Honiatul, scria despre acesta: „A-l moderniza cu totul, adică a-l îmbrăca în veșmîntul croit după moda pariziană a limbii noastre jurnaliste, ni s-a părut tot una cu falsificarea și profanarea autorului, și gustul meu literar m-a oprit de la aceasta”.

Firește, nici vorbă de neologism în traducerea lui Murnu, dar pe mine unul tot mă mai ispitește credința că monumentele sale oferă pe ici pe colo mici ochiuri în sudarea absolută a materialului lingvistic, ceea ce nu poate dăuna măreției columnelor, dar în orice caz stingherește întrucîtva cuprinderea admiratoare. Vreau să spun că, dacă fuga de neologism este explicabilă atunci cînd e vorba de Homer, apoi nici acea relativă, sporadică „oierire” (în sensul bun al cuvîntului) a lui Homer, ca și acele frecvente forțări ale limbii nu sînt de natură a determina pe cititor să subscrie absolut fără nici o rezervă la declarația, pușintel emfatică, a traducătorului: „Am putut să cristalizez (*Odiseea*) în forme românești care mi se par astăzi un non plus ultra al concepției și puterii mele interpretative”. Personal nu mă împac cu „ortacii” lui Ulise, cu „abrași”, „demindare”, „curînda venire”, „călătoreș pe mare”, „încorăbiat”, „desluntrit”, a „desminia”, și chiar cu „sfrunțați” și „cu sil-acasă-l ține” și altele, deși intuiesc chipul în

1) *Istoria literaturii romine*, Buc. 1941, p. 538.

2) *Ibid.*, p. 581.

care unele din expresii „s-au cristalizat“ (se înțelege, folosesc termenul fără nici un fel de sugerare nepotrivită).

În schimb, ce tezaur lexical, câtă „invenție verbală extraordinară“, câte geniale (acesta este termenul) adaptări și ce vers în adevăr „dumnezeiesc“ vor vrăji generații și generații de cititori.

Am avut de mai multe ori prilejul fericit să stau de vorbă cu „maestrul“, cum îi spuneam noi, și-i plăcea intitularea aceasta, asupra muncii sale de traducător. Porneam de la Dante, unde eram ca să zic acasă, treceam prin *Eneida*, pretextând legătura dintre „Infandum regina iubes renovare dolorem“ și „Nessun maggior dolore...“. Pentru a ajunge la Homer din care îmi aminteam totuși câte ceva din vremea școlii cu clase umanioare. Stimulat de acest interes, întinerea, se aprindea, gesticula și ne făcea să întrededem noima profundă a cuvintului homeric, în care trăia ca în unda unei vieți nemuritoare.

Așa l-am cunoscut prin 1940: îndrăgostit de frumosul netrecător, sociabil, exuberant și uman, în ciuda anilor pe care îi ducea. Ne declama uneori bucuros din Dante, cu acea intonație proprie pe care n-am s-o ult. Ne onora cu lectura unor poezii proaspete și era preocupat de noi importante traduceri. Povestea multe din lumea scriitoricească pe care o cunoscuse altădată. Astăzi ne vorbește numai prin operă:

Cîntă zeiță minia ce-aprinse pe-Ahil Peleianul
Patima crudă ce-Aheilor mii de-amururi aduse...

Dar această operă cuprinde, în cadența ei sonoră, atita aramă homerică încît pe drept cuvînt se poate afirma că divinul Meșter dintîi a creat celebritatea adoratorului său: G. Murnu a plecat dintre noi aureolat de nimbul aheilor ce și astăzi „scutură coifuri grozave“ sub zidul Cetății.

Șt. Cucuureanu

ȘTEFAN PAȘCA (1901—1957)

În ziua de 6 noiembrie 1957 a încetat din viață, la o vîrstă la care ar fi putut aduce încă servicii mari lingvisticii românești, profesorul Ștefan Pașca de la Universitatea „Victor Babeș“ din Cluj. S-a născut la 20 martie 1901, în comuna Criscior, raionul Brad, regiunea Hunedoara, dintr-o familie de mineri. Prin strămoșii lui, Pașca era legat direct de iobagii ardeleni care au zguduit, în cîteva rînduri, temelile vechilor orînduiri. Moștenirea pe care i-au lăsat-o aceștia a fost o viață deosebit de zbuciumată și permanenta grijă a zilei de mîine.

După ce urmează școala elementară din Criscior (1907—1911) și din Brad (1911—1912), se înscrie la gimnaziul din Brad, în același an (1912) și urmează cursurile de aici pînă în 1916. Lipsa mijloacelor materiale îl împiedică de a-și continua învățătura în mod normal și este pus în situația de a accepta un post de învățător, în Criscior, pe care îl deține din 1916 pînă în 1919. În acest timp își trece, în particular, clasele V—VII, la liceul din Blaj. Clasa a VIII-a avea să o facă în altă parte, la liceul „Aurel Vlaicu“ din Orăștie. Tot aici își trece și bacalaureatul (1921), în condiții strălucite. În același an se înscrie la Facultatea de Litere și Filozofie din Cluj, unde frecventează cu regularitate, cei patru ani regulamentari. În 1925 își trece examenul de licență, cu calificativul „magna cum laude“. La numai doi ani (1927) avea să-și susțină și lucrarea de doctorat (*Terminologia calului: Părțile corpului*, publicată în „Dacoromania“ V, 1927—1928). Între 1927—1929 este membru al Școlii Romine din Roma.

Ascensiunea lui Ștefan Pașca n-a fost ușoară. Numit într-un post de secretar la „Muzeul Limbii Romine“ încă în vremea studenției (2 septembrie 1923), el devine preparator în cadrul aceluiași muzeu (24 iulie 1925), asistent în 27 sept. 1929, lector de limba italiană, la universitate, în septembrie 1935, conferențiar la catedra de limba romină, în 1939, profesor de limba și literatura romină veche mai întîiu (1941) și, apoi, de limba romină (1946).

Ștefan Pașca a îndeplinit și unele funcții administrative. Între anii 1946—1949 a fost director delegat la „Muzeul Limbii Romine“ iar de la 1950 pînă la moarte director științific adjunct al Institutului de Lingvistică. A fost, de asemenea, decan al Facultății de Filologie a Universității „Victor Babeș“, între anii 1948—1950 și între 1952—1954.

Judecată după numărul lucrărilor sale, ca și după numărul de pagini, activitatea lui Ștefan Pașca nu pare prea bogată. Dacă nu uităm, însă, că anii cei mai frumoși ai vieții sale și i-a petrecut aplecat asupra paginilor manuscriselor *Dicționarului limbii romine*, în vederea elaborării uneia dintre lucrările de bază ale limbii noastre, vom înțelege de ce nu ne-a lăsat prea multe lucrări individuale, de întindere mai mare. A început să colaboreze la dicționar încă din anul 1932. Sănătatea subredă a lui Pașca a contribuit, și ea, la slăbirea elanului observat în prima perioadă a activității lingvistului clujean.

În cadrul „Muzeului Limbii Romine”, Pașca și-a risipit forța de muncă în probleme administrative și organizatorice. Multe din cele opt chestionare, cu ajutorul cărora s-a adunat material în vederea elaborării dicționarului și s-au făcut sondaje pentru fixarea punctelor din care aveau să culegă informațiile necesare cei doi anchetați ai atlasului erau, în cea mai mare parte, opera lui Pașca.

Pregătirea din anii care au urmat imediat după primul război mondial a imprimat, în activitatea lui Pașca, un caracter mai mult filologic, decît lingvistic. Atît prin problemele pe care le puse, cit și prin metoda de lucru folosită, el se apropie mai mult de Nicolaie Drăganu decît de Sextil Pușcariu. Numeroasele recenzii cu care debutează în „Dacoromania” IV (1924—1926) au în vedere mai mult lucrări de istorie literară veche și, în general, de istorie culturală, decît de lingvistică. Preocupările din perioada debutului nu l-au părăsit toată viața și putem cita, în această ordine de idei, nu numai lucrarea *O tipăritură munteană necunoscută din secolul al XVII-lea: Cel mai vechi ceaslov rominesc, studiu istoric literar și de limbă*, București 1939, ci și *Istoria limbii romine literare*, Cluj (1951—1952), primul curs încheiat, în această disciplină, la noi în țară, rămas, din nenorocire, nedefinitivat.

Cu Drăganu seamănă Pașca și sub aspectul pasiunii cu care urmărea problemele de lexicografie și, în mod special, pe cele referitoare la toponimie. El a mers, însă, mai departe decît fostul său profesor, prin acordarea unei atenții deosebite problemelor de antroponomastică¹⁾. În acest domeniu avea să ne dea o lucrare de bază, fără îndoială cea mai importantă din tot ce ne-a lăsat Pașca și, în același timp, aproape singura, în această materie, în literatura noastră de specialitate. Este vorba de *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București 1936, lucrare premiată de Academia Romînă, primită foarte favorabil de toți specialiștii noștri (S. Pușcariu, I. Iordan, E. Petrovici etc.). Cu pregătirea pe care o avea, în acest domeniu, cu dragostea cu care a știut să se apropie de studierea numelor de oameni, Pașca era cel mai indicat să realizeze un mare Onomasticon al limbii noastre. Sintem informați că îl preocupa acest gînd și nu putem decît să regretăm, și mai mult, pierderea lui timpurie.

Trebuie să mai spun că, înainte de elaborarea lucrării pomenite mai sus, Pașca ne-a dat și alte lucrări de antroponimie, de extindere mai mică, fără îndoială, dar importante și ele: *Denominazioni personali sardo-logudoresi dei secoli XI—XIII* (1932); *Circulația numelor de botez în Țara Oltului* (1931); *Nume de botez în țara Oltului: obiceiuri și tradiții* (1932); *Supranume de la nume etnice în Țara Oltului* (1934); *Sufixe care indică apartenența locală* (1934); *Nume de familie compuse din Țara Oltului* (1934); *Supranume colective intercomunale* (1936).

O lucrare legată direct de munca de la *Dicționar* este *Glosarul dialectal* (1929) primit, în general, bine de către specialiști și citat în foarte multe lucrări.

Pașca a fost singurul dintre lingviștii clujeși care a acordat oarecare atenție și problemelor de argou. (*Din argotul rominesc*, publicat în „Dacoromania” VII, p. 163—167). În vremea în care deținea postul de lector de limba italiană, el a publicat lucrarea *Manuscrisul italian-romîn din Göttingen* (în „Studii italiene” II, p. 119—136). Ne-a lăsat, de asemenea, numeroase lucrări mai mărunte, precum și multe recenzii și note din domenii relativ variate.

Ștefan Pașca a editat, împreună cu academicianul Emil Petrovici, volumul al XI-lea (care este, de fapt, și ultimul), din revista „Dacoromania”, care se știe că a

1) Nu vreau să spun că Drăganu n-a avut în vedere, alături de numeroasele toponimice, și multe nume de oameni. Dar, spre deosebire de el, Pașca nu s-a folosit de aceste nume numai ca de o materie ajutoare în explicarea istoriei limbii, ci le-a privit în funcție de interesul pe care ele singure îl pot prezenta în studierea limbii naționale.

contribuit, într-o măsură foarte mare, la reputația școlii lingvistice clujene. În acest volum (p. 63—102) și-a publicat autorul nostru una dintre ultimele sale lucrări mai importante, (*Contribuții toponomastice*). Era redactor responsabil al revistei „Cercetări de lingvistică”, în al cărei prim număr (1956) a publicat *Contribuții la istoria începutului scrisului românesc* (p. 79—90) și *Activitatea lui Moses Gaster în domeniul lingvisticii și al filologiei române* (p. 103—117).

În cadrul colectivelor pe care le conducea (la catedră sau la Institut), Pașca a inițiat o serie de lucrări colective, printre care pomenim: 1. *Antologie de texte dialectale românești*; 2. *Glosar de cuvinte cuprinse în documente și acte private românești din secolul al XVI-lea—XVIII-lea*. El însuși avea în pregătire lucrările: 1. *Numele boierilor de divan din sec. XIV—XV din Moldova și din Țara Românească*; 2. *Norme de limba română scrisă în sec. XVI și XVII*; 3. *Contribuție la studiul lexicului românesc din sec. al XVII-lea*. *Lexicul în Apostolul și Tetraevangheliarul lui Coresi*; 4. *Toponimia și antroponimia din Valea Jiului*.

Am arătat, mai sus, că Pașca a început să lucreze în colectivul *Dicționarului* încă în 1932. Colaborarea lui, la această operă, de care se simțea profund atașat, a continuat până în 1952. Dacă până în 1945 Pașca a fost simplu colaborator în echipa dicționarului, de la această dată el a avut sarcina să coordoneze și să conducă lucrările colectivului din Cluj.

Nu trebuie uitat că, în vara anului 1936, Pașca a întreprins o anchetă dialectală, la Români din Istria, pentru a aduna material în vederea elaborării ALR.

Activitatea didactică a lui Pașca a fost variată. Funcțiile deosebite pe care le-a avut în învățământ, nevoia de a acoperi obligațiile, deosebite de la an la an, l-au pus în situația de a ataca subiecte foarte deosebite între ele. Întă o parte din tematica seminariilor și cursurilor pe care a trebuit să le pregătească: 1. *Exerciții gramaticale*; 2. *Morfologia limbii române*; 3. *Introducere în studiul numerelor proprii*; 4. *Derivația cu sufixe în limba română*; 5. *Lexicografie română*; 6. *Limba română și dialectele ei*; 7. *Limba și literatura italiană*; 8. *Istoria limbii și literaturii vechi*; 9. *Cultura slavă în țările române în sec. al XVI—XVII-lea*; 10. *Literatura și Limba română în sec. al XVI—XVIII*; 11. *Introducere în filologia română*; 12. *Fonetica istorică*; 13. *Morfologie istorică*; 14. *Istoria limbii literare*.

Pentru meritele sale, în studierea limbii noastre, St. Pașca a fost ales, în anul 1955, membru corespondent al Academiei R.P.R.

În orele libere, colegul nostru părea orașul și pleca în regiune, la vânătoare ori la pescuit. Toți cei care l-au cunoscut spun că era un pescar desăvârșit. Nu-i greu de văzut, în această îndeletnicire, nu atât o pasiune gratuită ca la foarte mulți oameni care se plictisesc, periodic ori în permanență, cit necesitatea de a-și câștiga existența în anii grei ai copilăriei și ai adolescenței. Deprinderea aceasta nu l-a părăsit nici mai târziu, când ea nu mai constituia o condiție de viață. Prin această îndeletnicire lăturălnică, mai mult de cit prin specialitatea sa, Pașca a continuat să țină legătura cu „obidiții și umiliții” locuitori ai „țării de piatră”, cum a numit academicianul Geo Bogza Țara Moșilor, și cu aceia ai altor „țări”. În același timp, el a legat o serie de prietenii cu câțiva cărturari și scriitori între care locul de frunte îl ocupă maestrul Sadoveanu. Nici unii, nici alții nu-l vor mai întâlni pe malul apelor de munte, în cîmpia Transilvaniei sau în codrii legendari ai acesteia. Ștefan Pașca continuă să trăiască, însă, în paginile „Dacoromaniei”, în sălile Institutului de Lingvistică din Cluj și mai ales, în inimile colaboratorilor și studenților săi. Și dacă rîndurile lingviștilor din țara noastră s-au rărit, din nou, numărul umbrelor care supraveghează munca din cadrul Institutului de lingvistică din Cluj a crescut.

Ștefan Pașca s-a grăbit să fie cel dintîi alături de neuitații lui profesori, Sextil Pușcariu și Nicolae Drăganu.

G. Istrate

CAMIL PETRESCU

(1894—1957)

Spunîndu-și „un prea cinstit artizan”, strălucitul *artist* Camil Petrescu, înainte de timp plecat dintre noi, sublinia rolul suprem al muncii în acțiunea de elaborare artistică. Cărturar și artist, activ și contemplativ, Camil Petrescu a fost un neobosit căutător

al certitudinii. L-a pasionat mișcarea ideilor, dar și-a dat seama de multe ori că adevărul îi scapă căutătorului tocmai când pare a fi mai aproape de el: „jocul ideilor — jocul ieilor”.

Drumurile spre certitudine ale lui Camil Petrescu sînt din cele mai variate, „unele atît de îndepărtate de celelalte că apropierea lor într-o plenitudine creatoare apare contradictorie”, după însăși mărturia scriitorului (Addenda la *Falsul tratat*).

Poezia, romanul, drama, estetica, gazetăria — formează ceea ce scriitorul denu-mea „pluriactivitatea sa”. A făcut literatură și filozofie, s-a apropiat de matematici și a condus o revistă sportivă. Interesant este că această pluriactivitate s-a manifestat nu concomitent, ci succesiv, cronologic. „N-am putut să fac niciodată mai multe lucruri în același timp, nici măcar două moduri alăturate”. Pasiunea, febra creatoare cerea pen-tru manifestare cît mai substanțială să se aplice asupra unui sigur domeniu. Prin ur-mare, artistul a fost pe rînd: poet, romancier, dramaturg, teoretician.

Opera literară a lui Camil Petrescu dintre cele două războaie mondiale include două cicluri de poezie (*Versuri, Transcendentalia*) două excelente romane (*Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război, Patul lui Procust*), trei volume de teatru, apoi opinii estetice (*Teze și antiteze, Modalitatea estetică a teatrului*) și alte pagini diverse. Pentru un sfert de veac opera nu pare prea masivă.

Personalitate originală, artistul a întâmpinat rezistența criticii și a confrăților fără vocație. S-au dus împotriva lui campanii de presă nedrepte, care pe altul l-ar fi înfrînt. Admirabila lui statornicie întru afirmarea adevărului l-a ajutat să domine pe detractori. Dar lupta i-a accentuat amărăciunea de „trudnic într-ale scrisului”. S-a izolat, spre a fi incoruptibil și s-a apropiat de cîțiva vizionari onești, spre a-și menține fer-voarea de combatant ce nu acceptă vreun compromis.

Că opera scriitorului are rădăcini sociale este evident pentru oricine.

Experiența tragică a războiului și a anilor de după întîiul război mondial îi oferă fapte și idei pentru literatură. Volumul *Versuri* (1923) înregistrează liric drama par-ticipantului lucid la înclăștarea războinică. Peisajul exterior e abia schițat. În schimb, peisajul cerebral, obsesia cu care oamenii așteaptă moartea, crizele de conștiință trec pe primul plan, ca și în *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*. Găsim aici o mă-rturie caracteristică: „Drama războiului nu e numai amenințarea continuă a noastră, mă-celul și foamea, cît această permanentă verificare sufletească, acest continuu conflict al eului tău, care cunoaște altfel ceea ce cunoaște într-un anumit fel”.

Drama anilor de după război ne-a povestit-o Camil Petrescu în *Patul lui Procust*, roman în care sub nefericirile poetului Ladima, descoperim înseși tribulațiile autorului.

Pieseile lui de teatru pun toate în lumină valori morale, caractere voluntare în luptă cu o societate ostilă. În comentariul la *Jocul ieilor* autorul afirmă că „prima ver-siune (de prin 1913—1914) trebuia să fie drama imperativului violent și categoric al Dreptății sociale”.

I-a trebuit scriitorului o enormă încredere în sine și o „voință înșingărată”, pen-tru ca arta să iasă victorioasă. În 1943 el era totuși adînc dezamăgit, încît hotărîse de „a rupe orice legătură cu literatura și scena”. Dar Camil Petrescu era prea structural artist, pentru a putea renunța la ceea ce constituia rațiunea existenței lui.

Gînditorul care voia să descrie în jocul ieilor „un chinuit al revelațiilor” a fost un artist strălucit, și ca prozator, și ca dramaturg. Vocația lui, cea mai adecvată tem-peramentului în continuă încordare, a fost însă scena. Ingenios om de teatru, Camil Petrescu s-a manifestat sub aspecte diverse.

Liric și pasionat, artistul a vrut totuși să creeze obiectiv. Dar multora dintre eroii lui le-a împrumutat cîte ceva din propria-i personalitate. G. D. Ladima, Gelu Rucanu, Andrei Pietraru, Danton, Bălcescu au toți cîte ceva din feroarea și înverșu-narea spre scop a scriitorului însuși. Romanele lui Camil Petrescu sînt străbătute de filoane lirice, ca și dramele lui.

După ce și-a considerat opera ca încheiată, Camil Petrescu a mai dăruit litera-turii noastre două admirabile reconstituirii istorice: *Bălcescu și Caragiale în vremea lui*, precum și trilogia consacrată lui Bălcescu, romanul *Un om între oameni*. Prezența scrii-torului în paginile revistei „Teatrul” și în alte periodice, comentariile despre Caragiale (cu prilejul centenarului nașterii acestuia), discuțiile pe tema realismului socialist și în legătură cu problemele limbii literare confirmă vioiciunea spirituală de care a dat do-vadă scriitorul, tînr și activ pînă în ultima clipă.

Acum cînd biografia lui Camil Petrescu se întrerupe, cînd o limită tragică îl integrează trecutului, contribuția artistului apare ca una din cele mai strălucite din întreaga noastră istorie literară. A dat prestigiu romanului psihologic și celui de reconstituire istorică. A creat între cele două războaie mondiale romanul citadin. A promovat teatrul de idei și, în general, literatura de idei. Acuitatea analizelor distinge opera lui Camil Petrescu de cea a contemporanilor. Adîncimea și logica argumentației caracterizează contribuțiile teoretice ale scriitorului în toate domeniile literare și în special în problemele dramatice.

A năzuit să ajungă la observarea exactă a realității și la zugrăvirea autentică prin disecarea necruțătoare a faptelor. „Fiecare contează în literatură prin viața pe care a trăit-o — spunea scriitorul ca răspuns la o anchetă literară. Supremul interes în artă îl reprezintă adevărul conținutului și nu împodobirea formală a frazei. Anticalofilul Camil Petrescu și-a susținut consecvent punctul de vedere realist și favorabil autenticității: „Stilul frumos e opus artei. E ca dicțiunea în teatru, ca scrisul caligrafic în știință”. Sinceritatea e garanția autenticității.

La jumătatea lunii mai zîmbetnă ironic și frămîntarea celui care „a văzut idei” și a luptat pentru triumful ideilor de progres și umanitate s-au întrerupt. Spada lui temută, pe care a onorat-o ca un cavaler fără frică și fără reproș nu se va mai încruși de acum în lupte de idei, dar exemplul bravurii lui etice, îl vom admira neconștient în cărțile pe care le-a dăruit literaturii noastre și celei universale. Rostind acest *aeternum vale*, cuvintele de laudă sînt pătrunse de regretul că „un scriitor între scriitori”, unul din cei mai mari ai literaturii românești intră în rîndul oamenilor care au fost.

Const. Ciopraga

PETAR SKOK

(1881–1956)

La 3 februarie 1956 a murit Petar Skok. Disparația lui înseamnă o pierdere mare atît pentru filologia romanică, cît și pentru filologia slavă — cele două domenii în care el a lucrat cu multă pasiune și cu o egală competență.

Născut în 1881, el se simte atras puternic de studiul limbilor romanice încă din timpul liceului. De aceea, ca student al Universității din Zagreb, va alege pentru studii limbile neolatine, acordînd o atenție deosebită limbii franceze. În anul 1905 își trece doctoratul la Viena cu o lucrare asupra sufixelor — *acum*, — *anum*, — *ascum* și — *uscum* în numele de locuri din sudul Franței.

Formația intelectuală și inițierea lui Petar Skok în domeniul vast și atrăgător al romanisticii coincide cu momentul cînd în fruntea acestei discipline se află Meyer-Lübke, care timp de 40 de ani a exercitat o influență puternică asupra romanistilor din toate țările. Însăine de primul război mondial, mulți tineri cu aplicații pentru studii lingvistice, originari din țările încorporate la monarhia austro-ungară, mergeau la Viena să audieze cursurile „principelui romanistilor”, cum îi spunea lui Meyer-Lübke unul din celebrii săi elevi M. Bartoli. Printre acești elevi celebri se număra și Petar Skok, care a știut să împrumute de la maestrul său ceea ce amintea mai puțin la acest savant de spiritul rigid și geometric al școlii neogramatice: înțelegerea și receptivitatea largă pentru curentele noi și atitudinea eclectică față de diversele teorii emise în disciplina romanisticii.

Primele lucrări ale lui Petar Skok sînt consacrate limbii franceze și în special romanității balcanice. În anul 1915 apare cea mai de seamă lucrare a sa asupra latinei populare, intitulată: *Pojave vulgarnolatinškoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije* (Urme ale limbii latine vulgare în inscripțiile provinciei romane Dalmația), care constituie o contribuție prețioasă pentru studiul latinității balcanice. În 1940 apare lucrarea sa capitală de filologie romanică în trei volume: *Osnovi romanske lingvistike* (Bazele lingvisticii romanice), în care limbii române îi este conferit un loc de frunte.

În anul 1950 el tipărește o lucrare în două volume intitulată *Slovenstvo, romanstvo na jadranskim otocima; toponomasticka ispitivanja*, consacrată toponimiei de origine slavă și romanică a insulelor adriatice.

Deși și-a început cariera sa lingvistică cu studii de filologie romanică, foarte curînd Skok a început să acorde un interes din ce în ce mai viu domeniului slavisticii.

Era și de așteptat ca un romanist ca Petar Skok, care cunoștea perfect o limbă

slavă modernă (limba sirbo-croată), să se simtă atras și de domeniul filologiei slave, cu atât mai mult cu cât formarea limbilor romanice și formarea limbilor slave ne oferă în linii mari situații identice: fiecare din aceste două grupuri de limbi are la bază o sursă comună (limba latină în cazul grupului romanic și limba protoslavă în cazul grupului slav). În ambele grupuri diferențierile ulterioare și particularitățile specifice cutărui idiom, slav sau neolatin, pot fi explicate, printre altele, și prin expansiunea teritorială a popoarelor respective precum și prin acțiunea substratului etnic (adică prin influența limbii populațiilor autohtone). De asemenea, foarte multe probleme de amănunt ale filologiei slave prezintă interes și pentru romaniști, și invers, numeroase probleme ale romanisticii pot interesa deopotrivă și pe slaviști.

Ca romanist, regretatul lingvist croat a acordat o atenție deosebită limbii române, care după părerea lui, a moștenit multe caractere ale limbii latine în forma cea mai pură și căreia el a consacrat o serie de articole și numeroase note. Simpla trecere în revistă a lucrărilor sale, printre care întâlnim titluri ca: *Considérations générales sur la déclinaison roumaino-albanaise*, *Contribution à l'étude des rapports albanoroumains*, *Remarques sur le pluriel dr. părăsni, Slave et roumain*, *Quelques observations sur les changements sémantiques verbaux en roumain* etc., este suficientă pentru a ne indica în ce măsură îl interesa studiul limbii noastre.

Părerile lui Skok exprimate în aceste articole sînt în principiu valabile și astăzi. Astfel, ca să dăm un singur exemplu, punctul de vedere al lui Skok în problema existenței aspectului verbal în limba română, problemă discutată mult astăzi, este un punct de vedere just, care se apropie în esență de concepția lingviștilor sovietici privind această chestiune. După părerea acestui lingvist, în limba română nu există un aspect verbal morfologic, în sensul aspectului slav, el este exprimat pe cale semantică, fiind implicat în înțelesul cuvintelor. Un punct de vedere asemănător îl are și slavistul sovietic V. V. Borodici care admite existența aspectului verbal într-o anumită limbă numai în cazul cînd limba în discuție posedă mijloace formale pentru exprimarea lui. (B. B. Бородиц, К вопросу о видовых соотношениях старославянского глагола. Академия Наук СССР. Ученые Записки института Славяноведения).

Consultînd lucrările lingviștilor romîni privitoare la limba română, Petar Skok, avea prilejul să constate că lingviștii romîni studiază aproape în mod exclusiv elementul latin din limba noastră, neglijînd total elementul slav. „Notre connaissance actuelle de cet élément (scrisa el în 1923), qui est un des plus importants, après latin, est ainsi jusqu'à aujourd'hui, après tant d'années de recherches assidues dans le domaine de la philologie roumaine, presque au même point que lors de l'apparition des études Miclosich...”

Același Skok constata cu părere de rău că unii lingviști romîni nu cunosc limbile slave și cita în acest sens articolul lui C. Diculescu publicat în „Zeitschrift für romanische Philologie” (XLI, p. 420 și urm.), în care acest lingvist atribuia origine germană unor cuvinte vizibil slave ca *roșii*, *iazmă* și altele.

Constatările pe care le făcea Skok acum 30 de ani, nu și-au pierdut încă actualitatea, fiindcă și în momentul de față elementul slav al limbii romîne este un teren puțin cercetat de lingviști și atîtea probleme ale limbii noastre, care angajează acest aspect al ei (adică aspectul slav), probleme de ordin lexical, fonetic, gramatical și mai ales semantic, au rămas pînă astăzi nesoluționate.

Lingvistul de la Zagreb a scris mult și a abordat probleme foarte variate. Lucrările sale, al căror număr trece de impresionanta cifră 450, sînt un izvor prețios pentru studiul istoric al limbilor balcanice.

În țara noastră, numele lui Petar Skok, ale cărui lucrări prezintă o deosebită utilitate pentru studiul limbii romîne, va fi pomenit totdeauna cu respect și recunoștință.

A. Zacordoneț

VLADIMIR FEDOROVICI ȘIȘMAREV
(1874–1957)

La 21 noiembrie 1957 a încetat din viață academicianul Vladimir Fedorovici Șismarev, eminent romanist sovietic, profesor la facultatea de filologie a Universității „A. A. Jdanov” din Leningrad.

Acest mare savant și-a consacrat întreaga sa viață studierii problemelor de istorie a limbii și literaturii popoarelor neolatine, lăsându-ne numeroase și deosebit de valoroase cercetări științifice ¹⁾. Opera sa, rod al unei munci pasionate și neobosite, desfășurate de-a lungul a mai bine de jumătate de veac, este cunoscută și apreciată de specialiștii din întreaga lume.

V. F. Șîșmarev s-a născut la 26 martie 1874 în orașul Petersburg. Aici își face studiile universitare, iar mai târziu depune o intensă activitate ca profesor și savant cu renume mondial. După absolvirea facultății istorico-filologice (1897), tânărul Șîșmarev rămîne pînă în anul 1899 pe lângă catedra de filologie romanico-germanică pentru desăvîșirea pregătirii sale în vederea obținerii unui titlu științific. În 1898 el este trimis să-și completeze studiile de romanistică în Franța și Italia, unde îl găsim pînă în anul 1903. În acest răstimp Șîșmarev are posibilitatea să aprofundeze limbile și literaturile popoarelor romanice la învățați de talia lui G. Paris, A. Thomas, C. Chabaneau și Pio Rajna. Întorcîndu-se în țară, Vladimir Fedorovici ocupă din 1903 postul de docent (conferențiar), apoi pe cel de profesor și doctor la secția de filologie romanico-germanică a Universității din Petersburg.

Fiind un intelectual progresist, Șîșmarev s-a atașat din primii ani Puterii Sovietice, militînd pentru o știință, înaintată și luînd parte activă la ridicarea noilor cadre. Este semnificativ faptul că în anii 1918-1919 el organizează în Kostroma prima Universitate pentru muncitori și țărani, la care, de altfel, a și profesar. Acest distins învățat a știut să îndeplinească munca științifică și pedagogică cu cea de folos obștească, servind ca exemplu nu numai generației mai vechi, ci și tineretului. Am putea menționa activitatea depusă de V. F. Șîșmarev în timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei pe lângă Comandamentul frontului din Leningrad, unde a contribuit la rezolvarea unor sarcini legate de cunoașterea limbilor străine.

V. F. Șîșmarev a fost, ca savant, de o erudiție puțin obișnuită. Cunoștea limbile și cultura clasică, limbile și dialectele neolatine (inclusiv romîna), precum și ramura limbilor germanice. De asemenea studiase și-și asimilase albaneza, finlandeza, basca și alte idiomuri.

Activitatea științifică a ilustrului romanist s-a desfășurat în două domenii, bine distincte astăzi : unul filologic, celălalt lingvistic. E drept, ea s-a manifestat și în alte direcții, grație enciclopedismului de care a dat dovadă marele defunct.

Prima lucrare publicată de Șîșmarev apare în anul 1898 și este intitulată *Cîntecul (ca fenomen literar)* ²⁾. În 1899 iese de sub tipar un studiu mai amplu al autorului *Despre sarcinile științifice ale istoriei literare* ³⁾. Vladimir Fedorovici insistă aici asupra necesității de a cerceta poezia istorică în legătură indisolubilă cu viața socială și culturală a popoarelor. Problemele poeticii au fost tratate într-o serie de eseuri cuprinse în ciclul *Studii de istorie a stilului și formelor poetice* ⁴⁾. În primul (*Refrenul și paralelismul analitic*). Șîșmarev analizează chestiunile privitoare la raportul dintre diferitele forme poetice și condițiile de execuție corală a cîntecelor rituale la popoarele primitive. Se folosește cu acest prilej un bogat material folcloric din franceză, italiană, germană, limbile scandinave și poezia antică, la care se mai adaugă datele furnizate de etnografie. În celelalte eseuri sînt studiate *alba* și mai ales începuturile pastoralului ⁵⁾. În cercetările sale de istorie literară V. F. Șîșmarev a acordat o deosebită

1) Bibliografia operelor lui V. F. Șîșmarev a fost alcătuită de E. V. Zaikina și publicată în broșura „Владимир Федорович Шшмарев”, Издательство Академии Наук СССР, Москва, 1957, p. 24-34. O putem consulta de asemenea în volumul omagial editat la Leningrad cu ocazia aniversării a 80 de ani de la nașterea autorului: „Романо-германская филология”, Сборник в честь академика В. Ф. Шшмарева, Изд. Ленинградского Университета, 1957, p. 7-10. Bibliografia a fost întocmită aici de T. A. Karpenko.

2) Песни (как явление литературное), „Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона”, Т. 50, 1898, ст. 923-928.

3) „О научных задачах истории литературы”, Филологические записки, Воронеж, 1899, вып. 1-2, ст. 1-18.

4) „Этюды по истории поэтического стиля и форм”, 1. „Припев и аналитический параллелизм” Журнал Министерства Народного Просвещения, 1901, декабрь, стр. 250-302.

5) „Этюды по истории поэтического стиля и форм”, 2. „Начала пастурели”, „Жид-

atenție perioadei Evului Mediu târziu din Franța secolelor XIV-XV. Sintem într-o epocă premergătoare Renașterii, când au loc schimbări radicale în mișcarea literară. Șismarev combate concepțiile unor romaniști, potrivit cărora în cele două veacuri s-ar fi produs o stagnare și chiar decădere a științei, artei și literaturii. Dimpotrivă, susține acest savant cu idei înaintate, asistăm în perioada amintită la un proces de transformare a prozei și poeziei în concordanță cu modificările din viața socială și politică a țării. În epoca de închegare a națiunii franceze apar noi forme de creație artistică, cu un conținut nou, determinat de creșterea activității intelectuale și spirituale a poporului. În locul tematicii eroice și amoroase își fac loc operele cu caracter didactic, științific și istoric sau cele cuprinzând descrierea evenimentelor din viața intimă a poetului. Natural, se creează acum noi genuri literare (de ex. *dit*), precum și forme fixe de poezie lirică (rondelul, balada, virela, motetul ș. a.). În afara eseurilor consacrate pastoralai și albei, semnalăm o serie de alte studii și cercetări de seamă ale autorului, publicate înainte de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie: *Cu privire la caracteristica literaturii franceze în sec. XIV-XV* ⁶⁾, *Contribuții la istoricul teoriilor amoroase ale Evului Mediu romantic* ⁷⁾ și *Unele observații în problema liricii medievale* ⁸⁾. În urma unei activități laborioase depusă în decurs de mai mulți ani în acest domeniu, V. F. Șismarev pregătește ediția critică a operelor lui Guillaume de Machaut, unul din marii poeți din epoca Evului Mediu târziu ⁹⁾. În vasta introducere, autorul expune idei originale cu privire la dezvoltarea literaturii medievale franceze, cu privire la rolul și importanța lui G. de Machaut. Pentru meritele ei deosebite lucrarea a fost premiată de Academia Franceză. Ca o continuare a preocupărilor de istorie a literaturii franceze din Evul Mediu târziu este demnă de reamintit disertația de magistrul a lui Șismarev *Lirica și poezii lirici ai Evului Mediu târziu. Studii asupra istoriei poeziei din Franța și Provența* ¹⁰⁾, lucrare destul de voluminoasă (565 p.). Deși tratează literatura secolelor XIV-XV, monografia depășește cu mult limitele celor două veacuri, constituind mai degrabă o istorie a liricii din Evul Mediu, privită în ansamblu.

Numeroase sînt problemele dezbătute în disertație: geneza și evoluția formelor lirice și a ideilor poetice, reflectarea intereselor de castă și a concepțiilor sociale ale poetului în lirica medievală, teoriile amoroase ale Evului Mediu, morala și religia, arta poetică etc.

De o deosebită importanță sînt studiile lui V. F. Șismarev consacrate lui Clément Marot, Pierre de Ronsard, G. Boccaccio, Frederic Mistral (scrise în limba rusă) sau cele redactate de preferință în franceză ca: *Vie prévençale de Sainte Marguerite* (1903) ¹¹⁾, *Contenance des tables en vers provençaux* (1905) ¹²⁾, *Di alcune enfances dell'epopea francese* (1911) ¹³⁾, *La légende de Gargantua* (1926) ¹⁴⁾, *Gargantua en Russie* (1927) ¹⁵⁾, *Notes sur quelques oeuvres, attribuées au roi René* (1929) ¹⁶⁾ ș. a.

Referindu-ne la cercetările lingvistice ale savantului sovietic, putem releva și în

вая старина", 1907, вып. 1, отд. 1, стр. 43-60; вып. 2, отд. 1, стр. 98-114; 3. „Альба”. Известия ОРЯС Академии Наук, 1907, Т. 12, кн. 3, стр. 257-296. V. F. Șismarev a mai publicat și alte studii consacrate genezei pastoralai, dar nu le mai indicăm aici, trimițînd pe cei interesați la suscitata bibliografie a operelor autorului.

6) „К характеристике французской литературы XIV-XV вв.”, Журнал Министерства Народного Просвещения, 1903, ноябрь, стр. 131-166.

7) „К истории любовных теорий романского средневековья”, Журнал Министерства Народного Просвещения, 1909, ноябрь, стр. 120-168, декабрь, стр. 314-353.

8) „Несколько замечаний к вопросу о средневековой лирике”, Журнал Министерства Народного Просвещения, новая серия, 1912, октябрь, стр. 236-249.

9) Guillaume de Machaut, *Poésies lyriques*. Édition publiée par V. Chichmarev, T. 1-2, Paris, H. Champion, 1909, CXVI, 705 p.

10) „Лирика и лирики позднего средневековья. Очерки по истории поэзии Франции я Прованса”, Париж, 1911.

11) Publicată în *Revue des langues romanes*, T. 46, V-e série, t. 6, p. 545-590.

12) *Ibidem*, T. 48, p. 289-295.

13) În *Записки Неофилологического общества*, выпуск, V, СІІІ, стр. 194-237.

14) *Яетический сборник*, кн. 4, Проблемы, стр. 166-204.

15) În *Revue du XVI-e siècle*, t. 14, p. 348-359.

16) În *Romania*, T. 55, p. 214-250

cadrul lor opere de mare valoare pentru romaniști. Astfel, sînt cunoscute: *Studiile asupra istoriei limbilor din Spania*¹⁷⁾, *Morfologia istorică a limbii franceze*¹⁸⁾, *Cartea de citire pentru istoria limbii franceze* (sec. IX—XV)¹⁹⁾ și *Dicționarul vechii limbii franceze*²⁰⁾. Pentru ultimele 3 lucrări lui Șîsmarev i s-a decernat în anul 1957 premiul Lenin.

În „Очерки по истории языков Испании” autorul tratează problema formării și evoluției limbilor spaniolă, catalană și portugheză. Expunînd istoria lor internă și externă, precum și cauzele care au dus la apariția particularităților specifice fiecăreia din limbile grupului ibero-roman, autorul discută și unele chestiuni teoretice de romanistică și lingvistică generală. Pentru a explica fenomenele proprii limbilor spaniolă, portugheză și catalană, romanistul de la Leningrad recurge la bască și-i consacră în monografie un capitol întreg. Cît privește opere ca: *Morfologia istorică a limbii franceze*, *Crestomația* și *Dicționarul*, ele de asemenea aduc contribuții substanțiale la studiul istoric al limbii franceze. „Morfologia” cuprinde istoria complexă a declinării nominale (substantiv, adjectiv, numeral, articol, pronume) și a conjugării în toată varietatea lor (monumente literare, dialecte și graiuri). V. F. Șîsmarev prezintă aici atenției specialiștilor o lucrare scrupuloasă, riguros științifică, elaborată după principiile detaliate ale cercetărilor filologice și lingvistice actuale. Același lucru trebuie spus și în legătură cu *Cartea de citire pentru istoria limbii franceze* sau *Dicționarul limbii vechi franceze*.

Acad. V. F. Șîsmarev a mai publicat studii cu privire la dialectele unor colonii italiene din U.R.S.S. și s-a preocupat în ultima vreme de problema originii limbii și a poporului român, precum și de raporturile existente între limba noastră și cea moldovenească²¹⁾.

Ca șef al catedrei de filologie romanică, el s-a îngrijit de ridicarea și pregătirea unei noi generații de filologi și lingviști, specialiști în literaturile și limbile popoarelor neolatine. Grație prof. Șîsmarev, au fost introduse la facultatea de filologie a Universității din Leningrad cursuri de provenșală și romină, s-au creat secțiile de spaniolă și italiană, iar în anul 1957 și de romină.

Pentru activitatea și meritele sale deosebite în domeniul studiilor de romanistică Vladimir Fedorovici Șîsmarev a fost ales în anul 1924, la propunerea Universității din Leningrad, membru corespondent al Academiei de Științe a U.R.S.S., iar în 1946 membru titular activ. În același an i s-a conferit titlul de doctor honoris causa al Universității din Montpellier. În 1953 savantul sovietic este decorat cu ordinul Lenin. Nu mult înainte de a ne părăsi se înfăinase (la 22 aprilie) premiul Lenin.

Moartea lui Șîsmarev înseamnă o grea pierdere pentru știința sovietică. Ne-au rămas în schimb contribuțiile prețioase ale eruditului, precum și o adevărată pleiadă de romaniști (filologi și lingviști), formați sub îndrumarea lui, nemijlocită.

Ariton Vraciu

17) „Очерки по истории языков Испании”, Издательство Академии Наук СССР, Москва-Ленинград, 1941, XI, 338 стр.

18) „Историческая морфология французского языка”, Издательство Академии Наук СССР, Москва-Ленинград, 1952, 268 стр.

19) „Книга для чтения по истории французского языка”, Издательство Академии Наук СССР, Москва-Ленинград, 1955, 560 стр.

20) „Словарь старофранцузского языка”, Издательство Академии Наук СССР, Москва-Ленинград, 1955, 276 стр. Ultimele două cercetări au fost recenzate la noi în Revista de filologie romanică, Anul I, 1957, Ed. Academiei R.P.R., p. 201-209. Despre operele premiate ale acad. V. F. Șîsmarev, scrie D. E. Mihailci în Вопросы языковедения nr. 5, 1957, p. 122-127.

21) Vezi în această privință studiul: „Романские языки юго-восточной Европы и национальный язык Молдавской ССР”, apărut în Вопросы языковедения, nr. 1, 1952, p. 80-106, care a fost reprodus, cu unele modificări, și în Вопросы Молдавского языковедения, Издательство Академии Наук СССР, Москва 1953, стр. 73-120.

G. TUTOVEANU

(1872-1957)

După ce și-a petrecut copilăria în satele tutovene Cirjeoani, Sălceni și Pupezeni, viitorul poet (născut în Birlad la 20 noiembrie 1872) și-a făcut studiile la Birlad și București, pentru a deveni învățător. Tânărul învățător G. Ionescu, care-și ia pseudonimul literar după ținutul natal, a activat în domeniul învățămîntului la Craiova, Oltenița, Focșani, instalîndu-se definitiv la Birlad. Aici a fost un timp și profesor de română și filozofie la școlile secundare. Pentru zelul cu care sprijinea în toate împrejurările culturalizarea poporului, i s-a încredințat misiunea de inspector general cultural misiune asemănătoare cu cea deținută în tinerețe de Mihail Sadoveanu.

Pasionat de poezie, G. Tutoveanu a beneficiat de exemple precursorilor birlădeni, devenind el însuși un animator. Birladul cunoscuse mișcarea culturală din jurul publicației „Sămănătorul” (1872-1873) scoasă de profesorii de la liceu, crezuse în talentul lui Vlahuță, urmărise debutul cultural al lui G. Ibrăileanu, Raicu-Ionescu-Rion și al altor elevi străluciți ai Liceului Coțreanu, între care Paul Bujor. Poetul G. Tutoveanu trebuia să fie continuatorul bunelor tradiții. Această misiune și-a considerat-o el ca o datorie sacră a vieții lui. Iar viața atît de lungă și dragostea față de orașul ținutului natal l-au ajutat să vegheze neîntrerupt la dezvoltarea culturii de aici.

Activitatea poetică a lui G. Tutoveanu, a început încă înainte de 1900, la „Convorbiri literare”, „Literatură și artă romină” și la alte periodice. Simpatiile față de popor și admirația față de Vlahuță l-au atras printre primii colaboratori ai „Sămănătorului”. Colaborează apoi la revistele sămănătoriste „Luceafărul” și „Ramuri” și la alte periodice cu orientări diferite: „Săptămîna”, „Arhiva”, „Flacăra”, „Cuget clar”, „Vremea nouă”, „Foaia tinerimii”, „Cosînzeana”, „Gînduri bune”, „Însemnări literare”, „Miorița”, „Zări senine”, „Vremuri bune”, „Avînturi culturale”. Multe din acestea sînt precum se vede, efemere reviste de provincie.

Void să dea impulsuri literare poezilor moldoveni, G. Tutoveanu a întemeiat și condus în Birladul vechiului „Sămănătorul” cu prețul multor sacrificii personale, cîteva reviste dintre care cea mai importantă e „Făt-Frumos”. Scoasă în 1904, sub influența „Sămănătorului”, trece după un an sub conducerea lui Emil Girleanu, pe atunci ofițer la Birlad. Din gruparea revistei mai făceau parte D. Nanu, Cornelii Moldovanu și A. Mîndru. Colaborau aici ocazional O. Carp, D. Anghel, Brătescu-Voinești, I. A. Basarabescu, M. Sadoveanu și alții. Urmără cu timpul alte reviste de culturalizare, îndreptate spre popor: „Florile dalbe” (1919), „Graiul nostru” (1925), „Scrisul nostru” (1929). A condus de asemenea ziarul birlăden „Răsăritul” (1911) și „Moldova” (1928).

Militant pentru prestigiul și apărarea drepturilor oamenilor de litere, G. Tutoveanu a făcut parte în 1909 din gruparea celor 47 de membri fondatori ai Societății Scriitorilor Romîni. Din rîndurile acelor mai trăiesc Mihail Sadoveanu, N. Dunăreanu, Natalia Negru.

Timp de peste șase decenii G. Tutoveanu a slujit poeziei cu un devotament rar. Mai toate publicațiile contemporane au tipărit din versurile acestui fecund și modest zelator al frumosului literar. În anii din urmă versuri de G. Tutoveanu au apărut în „lașul literar” și „Tinărul scriitor”. Un poem i-a fost reprodus în recentul volum omagial la semicentenarul morții pictorului Grigorescu.

Numai o parte a operei poetice și-a adunat-o G. Tutoveanu în mai multe volume cu parfum arhaic-nostalgic. *Albăstru* (1910), apărut în patru ediții, *Balade* (1919), *Tinerețe* (1924), *Patria* (1924), *Poezii alese* (1925), *Logodnica lui Vifor* (1935), *Sonete* (1938). Sub titlul *Gedichte Auswahl* (1939), A. Fachs a tradus în limba germană cele mai caracteristice poezii ale lui G. Tutoveanu.

Critica vremii, cu excepția celei favorabile sămănătorismului, a înregistrat cu răceală activitatea poetului birlădean. Interes îi arată Ilarie Chendi în *Schițe de critică literară* (1924) și mai ales N. Iorga în a sa *Istorie a literaturii romînești contemporane* (1934) care-l consideră „un poet de talent, cu subiecte variate și o formă deosebit de limpede”. Corectitudinea formală i-o remarcă și G. Călinescu în *Istoria literaturii romîne* (1941). Un studiu amplu i-a consacrat profesorul G. Ursu: *Poetul G. Tutoveanu* (1927).

Inspirația poetului se încadrează într-un senin clasicism rural, de un echilibru care uneori obosește prin lipsa varietății. Poezie de expresie simplă, creația lui G. Tutoveanu se caracterizează printr-un lirism direct, de o discreție permanentă. Exemplele vechiului clasicism idilic sînt prelucrate de poetul birlădean cu multă acuratețe și adap-

tate solului moldovenesc. Cu alte cuvinte, clasicismul întâlnindu-se cu folclorul național se integrează unui tradiționalism specific provinciei.

Pietatea pentru trecutul eroic, dragostea de popor, simpatia pentru folclor, slăvirea patriei, idealizarea calmului rustic și a iubirii la țară, elogiul tinereții — sînt temele frecvente ale poetului. Între modelele preferate sînt Eminescu și pentru popor glasul poetului îndeamnă la acțiune ca în 1907 și în anii întîiului război mondial. Dacă mijloacele de expresie ale poeziei lui G. Tutoveanu rămîn fără strălucire, orientarea lui spre popor e un merit care-l onorează atît ca om de litere cît și ca animator.

Patriotismul curat al lui G. Tutoveanu îi încoronează în lumini imaginea cu care intră în posteritate. Seninul și albastrul spre care a năzuit poetul, trecut în moarte la vîrsta patriarhilor, sînt darurile spirituale pe care acest adorator al păcii le încredințează urmașilor însetați de ele.

Const. Ciopraga

I. P. I. cd. 2696

Prețul lei 20